

ISSN:2792-0208

Yıl-Year: 2026, Cilt-Volume:6, Sayı-Issue:1

Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi

**INTERNATIONAL JOURNAL OF
ACADEMIC STUDIES**

EDİTÖR-EDITOR
Doç. Dr. Ahmet Alper SAYIN

ULUSLARARASI AKADEMİK ÇALIŞMALAR DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

Cilt 6, Sayı 1, Yıl 2026
Volume 6, Issue 1, Year 2026
ISSN: 2792-0208

Sahibi / Owner

AHMET ALPER SAYIN

Genel Editörler / General Editors

Doç. Dr. Ahmet Alper SAYIN

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Arş. Gör. Murat SAYDAM

İletişim / Contact:

Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi Editörlüğü

E-mail: journalofacademia@gmail.com

Web: <https://jacademia.com/>

Yayıncı / Publisher

AHMET ALPER SAYIN

DERGİ KURULLARI / JOURNAL BOARDS

Editors / Editörler

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Ahmet Alper SAYIN

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Galip Afşın RAVANOĞLU

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Hüseyin KUTBAY

Assistant Editor / Editör Yardımcısı

Research Assistant/Arş. Gör. Murat SAYDAM

Editorial Board / Yayın Kurulu

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Ahmet Alper SAYIN Karamanoğlu Mehmetbey University – Türkiye

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Galip Afşın RAVANOĞLU Karamanoğlu Mehmetbey University – Türkiye

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Hüseyin KUTBAY Karamanoğlu Mehmetbey University – Türkiye

Prof. Dr. Avdhesh JHA CVM University - India

Prof.Dr. Cengiz BUYAR Kırgızistan Türkiye Manas University - Kyrgyzstan

Prof.Dr. Cusup PIRIMBAYEV Kırgızistan Türkiye Manas University - Kyrgyzstan

Prof.Dr. Enrico SASS Potsdam Applied Sciences University - Germany

Prof.Dr. Ersan ÖZ Pamukkale University - Türkiye

Prof.Dr. Fuat SEKMEN Sakarya University - Türkiye

Prof.Dr. Istambek ATANTAEV Kyrgyz State Technical University - Kyrgyzstan

Prof.Dr. Metin KARADAĞ Ege University - Türkiye

Prof.Dr. Muratbek KOCOBKOV Kırgızistan Türkiye Manas University - Kyrgyzstan

Prof.Dr. Orhan SÖYLEMEZ Kastamonu University - Türkiye

Prof.Dr. Recep TARI Kocaeli University - Türkiye

Prof.Dr. Selahattin AVŞAROĞLU Necmettin Erbakan University - Türkiye

Prof.Dr. Seyfi YILDIZ Kırıkkale University - Türkiye

Prof.Dr. Shayzak KHOLMUMINOV Tashkent State University of Economics - Uzbekistan

Prof.Dr. Suranga SILVA Colombo University – Sri Lanka

Prof.Dr. Tahire MEMMED Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi- Azerbaijan

Prof.Dr. Zekai ÖZDEMİR İstanbul University - Türkiye

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Mokhichexra KURBONBEKOVA	Tashkent State University of Economics - Uzbekistan
Dr. Abulkasimov MUROD	Customs Institute of the Customs Committee - Uzbekistan
<i>Scientific and Advisory Board / Bilim ve Danışma Kurulu</i>	
Prof.Dr. Ali ALIRZAYEV	Odclar Yurdu University – Azerbaijan
Prof.Dr. Ali ÇELİKKAYA	Eskişehir Osmangazi University – Türkiye
Prof.Dr. Alsou KAMALIEVA	Bartın University – Türkiye
Prof.Dr. Aziz BOSTAN	Aydın Adnan Menderes University – Türkiye
Prof.Dr. Birol KARAKURT	Karadeniz Teknik University – Türkiye
Prof.Dr. Bobir TURSUNOV	Tashkent State University of Economics - Uzbekistan
Prof.Dr. Cemil RAKICI	Karadeniz Teknik University – Türkiye
Prof.Dr. Damira CAPAROVA	Kırgızistan Türkiye Manas University – Kyrgyzstan
Prof.Dr. Elmira FAİZOVA	Dulati Taraz State University - Kazakhstan
Prof.Dr. Engin HEPAKSAZ	İzmir Katip Çelebi University – Türkiye
Prof.Dr. Erkan AKGÖZ	Selçuk University – Türkiye
Prof.Dr. Hakan AKDAĞ	Mersin University – Türkiye
Prof.Dr. Hasan Hüseyin BAYRAKLI	Afyon Kocatepe University – Türkiye
Prof.Dr. Hüseyin Güçlü ÇİÇEK	Süleyman Demirel University – Türkiye
Prof.Dr. İbrahim ŞAHİN	Ege University – Türkiye
Prof.Dr. Mehmet DALKILIÇ	Karamanoğlu Mehmetbey University – Türkiye
Prof.Dr. Metin TOPRAK	Biruni University – Türkiye
Prof.Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu University – Türkiye
Prof.Dr. Niyazi USTA	Ondokuz Mayıs University – Türkiye
Prof.Dr. Osman PEHLİVAN	Karadeniz Teknik University – Türkiye
Prof.Dr. Öznur ÖZDAMAR GIOVANIS	Bakırçay University – Türkiye
Prof.Dr. Recep YILMAZ	Ondokuz Mayıs University – Türkiye
Prof.Dr. Selami SEZGİN	Anadolu University – Türkiye
Prof.Dr. Tamer BUDAK	Alanya Alaaddin Keykubat University - Türkiye
Prof.Dr. Yücel ÖKSÜZ	Ondokuz Mayıs University - Türkiye

Prof.Dr. Yüksel BİRİNCİ	İstanbul University - Türkiye
Prof.Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA	Bartın University - Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Azamat MAKSUDUNOV	Kırgızistan Türkiye Manas University – Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Emel GELMEZ	Selçuk University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Fariz AHMADOV	Azerbaycan Devlet Ekonomi University – Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Hünkar GÜLER	Niğde Ömer Halis Demir University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. İsmail Yavuz ÖZTÜRK	Mersin University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Kemal GÖZ	Karamanoğlu Mehmetbey University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Muhammet SAYGIN	Mersin University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Tezcan ABASIZ	Zonguldak Bülent Ecevit University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Tuba TOMBULOĞLU	Mersin University – Türkiye
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Turusbek ASANOV	Kırgızistan Türkiye Manas University – Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Yusuf SAYIN	Necmettin Erbakan University – Türkiye
Dr. Anas ALDEIRSEWİ	Arab International University - Syria

Field Editors / Alan Editörleri

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Baki YEĞEN	Niğde Ömer Halis Demir University – Türkiye	Social, Human and Administrative Sciences / Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU	Sivas Cumhuriyet University - Türkiye	Law / Hukuk
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Yusuf ER	Karamanoğlu Mehmetbey University – Türkiye	Sports Sciences / Spor Bilimleri
Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Erol TOPAL	Kastamonu University - Türkiye	Educational Sciences / Eğitim Bilimleri
Assistant Professor/ Dr.Öğr.Üyesi Yusuf Sami SAMANCI	Selçuk University - Türkiye	Theology / İlahiyat

Language Editors / Dil Editörleri

Dr. Rifat NERGİZ	Kırgızistan Türkiye Manas University - Kyrgyzstan	Turkish Language Editor/Türkçe Dil Editörü
Kseniia ZAHARCHENKO	Russian Slavic University - Kyrgyzstan	English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

DİZİNLER – VERİ TABANLARI / INDEXES - DATABASES

Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisinin tarandığı dizinler / veri tabanları:

Indexes / databases where the International Journal of Academic Studies is scanned:

Erih+	
CiteFactor, Academic Scientific Journals	
Google Scholar	
İdealonline	
DRJI	
Harvard Hollis	
Türk Eğitim Endeksi	
Advanced Science Index (ASI)	
Scilit	
Cosmos Index	
ASOS INDEX	
Index of Academic Documents	
ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources)	
RESEARCHBIBLE (Academic Resource Index)	
EUROPUB (Directory of Academic and Scientific Journals)	
ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service)	
Online Journal Platform and Indexing Association (OJOP)	
FatCat FatCat (Link 2)	
OpenAlex	
Crossref	
OUCI	

ULUSLARARASI AKADEMİK ÇALIŞMALAR DERGİSİ**Yıl: 2026 - Cilt: 6 - Sayı: 1****ISSN: 2792-0208**

Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi, sosyal bilimler alanındaki teorik ve uygulamalı bilimsel/özgün makaleleri kabul etmektedir. Dergi ile multidisipliner bir çalışma alanı tesis edilerek literatüre ve uygulamaya katkı sağlanması hedeflenmektedir. Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisinin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi yılda 3 kez yayımlanmakta olup gerekli gördüğünde özel sayı(lar) da çıkarmaktadır. Yazarlardan çalışmalarının yayınlanması için herhangi bir **ücret talep edilmemektedir**. Ayrıca yazarlara ve hakemlere de bir ücret ödemesi yapılmamaktadır. Editörler tarafından yapılan ön değerlendirmeyi geçen çalışmalar, kör hakem sistemine göre seçilen en az iki hakem tarafından incelenmektedir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergimize gönderilen makalelerin daha önce hiçbir fiziksel ve elektronik ortamda yayınlanmamış olması gerekmektedir. Aynı anda birden fazla dergiye gönderilen bir yayının tespit edilmesi halinde ilgili yazara/yazarlara ait tüm makale değerlendirmeleri iptal edilerek süreç sonlandırılacaktır. Bu nedenle başka bir bilimsel/aktüel dergiye gönderilen ve sonuçlandırılmayan çalışmaların sisteme yüklenmemesi önemle rica edilir. Yazarların ortaya koymuş oldukları veri, bilgi, belge, ifade ve değerlendirmeler kendi sorumluluklarındadır. Bu nedenle ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan dolayı yayın, hakem, bilim ve değerlendirme kurulu ile diğer çalışanlarımızın sorumlu tutulamaz. Her yazarın makalelerini sisteme yüklemekle birlikte tüm bilimsel, hukuki ve etik kuralları bildiğini ve bu kurallara uygun bir şekilde yayını oluşturduğunu beyan ve taahhüt ettiği kabul edilmektedir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz.

INTERNATIONAL JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES**Year: 2026 - Volume: 6 - Issue: 1****ISSN: 2792-0208**

The International Journal of Academic Studies accepts original theoretical and applied scientific articles in the field of social sciences. The journal aims to establish a multidisciplinary field of study, providing literature and contributing to practical application. The publication languages of the International Journal of Academic Studies are Turkish and English. The International Journal of Academic Studies is published three times a year, and special issues are also published as needed. Authors are not charged any fees for live publication. Furthermore, no fees are paid to authors or reviewers. Articles that pass the preliminary evaluation by the editors are reviewed by at least two reviewers selected according to a blind peer review system. The publication languages of the journal are Turkish and English. Articles submitted to our journal must not have been previously published in any physical or electronic format. If a publication is found to have been submitted to more than one journal simultaneously, all article evaluations for the relevant author(s) will be canceled and the process terminated. Therefore, it is strongly requested that studies submitted to other scientific/current affairs journals and not yet completed not be uploaded to the system. Authors are solely responsible for the data, information, documents, statements, and evaluations they provide. Therefore, the publication, peer review board, scientific and evaluation board, and other staff cannot be held responsible for any negative consequences that may arise. By uploading their articles to the system, each author declares and undertakes that they are aware of all scientific, legal, and ethical rules and that they have created their publication in accordance with these rules. The views expressed in the articles published in the journal belong to the authors and do not bind the publishing board or the journal.

Bilim dünyasının değerli insanları,

Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi (International Journal of Academic Studies) beşinci sayısı ile yayın hayatına devam etmektedir. Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi, sosyal bilimler alanındaki teorik ve uygulamalı bilimsel/özgün makaleleri kabul etmektedir. Dergi ile multidisipliner bir çalışma alanı tesis edilerek literatüre ve uygulamaya katkı sağlanması hedeflenmektedir. Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisinin yayın dili Türkçe ve İngilizce olup dergi, doçentlik temel alanlarında nitelikli yayınlar sunarak bilim dünyasına hizmet etmektedir. Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi, uluslararası birçok indekste taranmak için başvuruları tamamlamak üzeredir. Akademik hayata katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, bilim dünyasının siz değerli insanların yazar ve hakem olarak desteklerini görmenin yanında görüş ve önerileriniz bizlere güç katacaktır. Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi (International Journal of Academic Studies) olarak katılım ve katkılarınızdan dolayı teşekkür eder, saygılar sunarım.

Editör

Doç.Dr. Ahmet Alper SAYIN

INTERNATIONAL JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

Distinguished members of the scientific community,

The International Journal of Academic Studies continues its publication with its fifth issue. The International Journal of Academic Studies accepts original theoretical and applied scientific articles in the social sciences. The journal aims to contribute to the literature and practice by establishing a multidisciplinary field of study. The publication languages of the International Journal of Academic Studies are Turkish and English, and it serves the scientific community by providing high-quality publications in the fundamental areas of associate professorship. The International Journal of Academic Studies is in the process of completing applications for indexing in many international databases. On this journey we have embarked upon to contribute to academic life, we will be strengthened by the support of you, our esteemed members of the scientific community, as authors and reviewers, as well as your opinions and suggestions. As the International Journal of Academic Studies, we thank you for your participation and contributions and extend our respects.

Editor

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Alper SAYIN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE

SAYFA / PAGE

Alp BAYHANAY

OECD Ülkelerinde Mali Yerelleşmenin Yaşam Memnuniyetine Etkisi /

The Impact of Fiscal Decentralization on Life Satisfaction in OECD Countries

Araştırma Makalesi / Research Article

1 - 16

Ahmet KOÇYİĞİT, Eftelya NALÇAK

Kurumsal İletişim Stratejileri Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanımı: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği /

Use of social media Within the Framework of Corporate Communication Strategies: The Case of Niğde Ömer Halisdemir University

Araştırma Makalesi / Research Article

17 - 30

Ali TOSUN, Demet ÇELİK

Küresel Isınma, Kentleşme ve Sağlık ile İlgili Tutumların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma /

A Study to Determine Attitudes Towards Global Warming, Urbanization and Health

Araştırma Makalesi / Research Article

31 - 44

Dilek GÜRCÜN

Aydın İli İncir Üretiminin Swot Analizi ile Değerlendirilmesi /

Evaluation Of Fig Production In Aydın Province Using Swot Analysis

Araştırma Makalesi / Research Article

45 - 57

Sedat AYYILDIZ

Çalışanların Dinlenme Hakkının Verimlilik Üzerine Etkisi: Müzik Çalışanları Açısından Bir Değerlendirme /

The Effect of Employees Right to Rest on Productivity: An Evaluation in Terms of Music Employees

Araştırma Makalesi / Research Article

58 - 79

Mehmet Zakir SARIKAYA

Türk Siyasetinde Politik Pragmatizm: Süleyman Demirel Örneği /

Political Pragmatism in Turkish Politics: The Case of Süleyman Demirel

Araştırma Makalesi / Research Article

80 - 95

Nida GÜNSAN

Türkiye'nin Makroekonomik Performansının Topsis Yöntemi İle Ölçülmesi /

Measuring Turkey's Macroeconomic Performance Using the Topsis Method

Araştırma Makalesi / Research Article

96 - 107

Figen AYDIN

China's Foreign Policy Toward Kazakhstan (2005–2013) /

Araştırma Makalesi / Research Article

108 - 117

Süleyman TUNALI, Mehmet Saki ÇAKIR

İslam Öncesi Arap Toplumunda Fütüvvet İzleri ve İslamiyet'le Kazandığı Yeni Boyut /

Traces of Futuwwa in Pre-Islamic Arab Society and the New Dimension It Gained with Islam

Araştırma Makalesi / Research Article

118 - 127

Servet SAY

Net Kâr Marjı, Aktif Devir Hızı ve Finansal Kaldıraç Etkileşimi: Elektrik Firmaları Üzerine Bir DuPont Analizi /

The Interaction of Net Profit Margin, Asset Turnover, and Financial Leverage: A DuPont Analysis of Electricity Firms

Araştırma Makalesi / Research Article

128 - 146

Sevil ZENGİN GUPTA

Siyasal Toplumdan Sivil Topluma Geçişte Kamu Politikasının Ontolojisi: Hobbes, Locke ve Rousseau Üzerine Bir İnceleme /

The Ontology of Public Policy in the Transition from Political Society to Civil Society: An Examination of Hobbes, Locke, and Rousseau

Araştırma Makalesi / Research Article

147 - 152

Neşegül PARLAK

Türkiye ve Körfez Ülkelerinde Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi: Finansal Performans ve Şeri Uyum Perspektifi /

Comparative Analysis of Participation Banks in Türkiye and the Gulf Countries: A Financial Performance and Shariah Compliance Perspective

Araştırma Makalesi / Research Article

153 - 166

Zekiye ÖRTLEK

Büyümeden Yeşil ve Sürdürülebilir Geleceğe Uzanan Yol: Ekonomik Karmaşıklık Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi /

The Path to a Green and Sustainable Future Without Growth: A Bibliometric Analysis of Economic Complexity Research

Araştırma Makalesi / Research Article

167 - 188

Yavuz GÜLMEZ, Nurcan BULUT

Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Ahlakı ve Vergi Uyumunun Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Bitlis, Batman ve Siirt Örneği /

A Study on The Determinants of Tax Ethics and Tax Compliance Among Accounting Professionals: The Case of Bitlis, Batman, And Siirt

Araştırma Makalesi / Research Article

189 - 212

Hakan CANDAN, Ayşenur ERGÜN

Dilin Siyaseti: Güneş-Dil Teorisi'nin Ulus-Devlet İnşasında İdeolojik İşlevi /

The Politics of Language: The Ideological Function of the Sun-Language Theory in Nation-State Construction

Araştırma Makalesi / Research Article

213 - 231

Nadire Nur ALTINOK

Dünya Savaş Ekmekleri ve Golit Ekmeği: Tarihsel Bir İnceleme /

232 - 242

World War Breads and Golit Bread: A Historical Review

Araştırma Makale / Research Article

Serkan AYLAN

A Panoramic View of International Articles on Tour Operators with Visual Mapping Technique /

243 - 253

Araştırma Makalesi / Research Article

Melis ATTAR, Salma ZAHOUR, Tuğçe VATANDAEŞ

Structural Transformation in Türkiye's Foreign Trade After the Russia-Ukraine War /

254 - 267

Rusya-Ukrayna Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm

Değerlendirme Makalesi / Evaluation Article

Abdullah GÜMÜŞAY, Ramazan ÜNVER, Abdullah SEMERCİ

Examining Some Causes and Results of the 2023 Super Cup Final Match Planned to be Played in Saudi Arabia Between Fenerbahçe and Galatasaray Clubs /

268 - 276

Fenerbahçe ve Galatasaray Kulüpleri Arasında Suudi Arabistan'da Oynanması Planlanan 2023 Süper Kupa Final Maçının Bazı Nedenleri ve Sonuçlarının İncelenmesi

Derleme Makale / Review Article

Erdal YÖRÜK

Turizm Sotogrande Dijital Reklamcılığın Rolü: Hedefleme ve Kişiselleştirme Stratejileri /

277 - 290

The Role of Digital Advertising in the Tourism Industry: Targeting and Personalization Strategies

Derleme Makale / Review Article

Talha GEZGİN

Rethinking Classification Shifting: Governance Mechanisms, Institutional Context, and Substitution Effects in Earnings Management /

291 - 304

Sınıflandırma Kaydırmasını Yeniden Düşünmek: Kazanç Yönetiminde Yönetişim Mekanizmaları, Kurumsal Bağlam ve İkame Etkileri

Derleme Makale / Review Article

OECD Ülkelerinde Mali Yerelleşmenin Yaşam Memnuniyetine Etkisi*

The Impact of Fiscal Decentralization on Life Satisfaction in OECD Countries

Dr. Alp BAYHANAY

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

alpb@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5779-701X>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 13.02.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Mali yerelleşme, yetki ve sorumlulukların alt yönetim birimlerine devredilmesi yoluyla kamu hizmetlerinin yerel ihtiyaçlara daha uygun sunulmasını sağlaması nedeniyle literatürde önemli bir araştırma alanı olarak ele alınmaktadır. Bu süreç, merkezi yönetimin karşı karşıya kaldığı bilgi asimetrisini azaltarak yerel tercihlerin politikalara daha iyi yansıtılmasına katkı sağlayabilmektedir. Davranışsal iktisat yaklaşımı çerçevesinde ise refahın ölçülmesinde kişi başına GSYİH yerine yaşam memnuniyeti gibi öznal göstergelerin daha kapsayıcı olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışma, mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi OECD ülkeleri bağlamında incelemektedir. Ampirik analiz, 2010–2019 döneminde 31 OECD ülkesine ait dengesiz panel veri setine dayanmaktadır ve sabit etkiler modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Bulgular, yerel gelirlerin GSYİH içindeki payındaki artışın yaşam memnuniyetini olumlu etkilediğini, yerel harcamaların toplam kamu harcamaları içindeki payının ise negatif etki yarattığını göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin yaşam memnuniyetini artırdığı, işsizliğin azalttığı; hükümet bütünlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlüklerin ise yaşam memnuniyetini desteklediği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, yerel mali yapıların bireysel refah üzerindeki etkisinin çok boyutlu olduğunu ve politika tasarımı dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mali Yerelleşme, Yaşam Memnuniyeti, OECD Ülkeleri, Dengesiz Panel Veri

ABSTRACT

Fiscal decentralization is widely recognized in the literature as an important mechanism that enables public services to be delivered in line with local needs through the transfer of authority and responsibilities to subnational governments. This process helps reduce information asymmetries faced by central governments and allows policies to better reflect local preferences. From a behavioral economics perspective, life satisfaction is increasingly considered a more comprehensive indicator of social welfare than traditional measures such as GDP per capita. This study examines the relationship between fiscal decentralization and life satisfaction in the context of OECD countries. The empirical analysis is based on an unbalanced panel dataset covering 31 OECD countries for the period 2010–2019 and is estimated using a fixed effects model. The findings show that a higher share of local revenues in GDP positively affects life satisfaction, while a greater share of local expenditures within total public spending has a negative effect. Economic growth increases life satisfaction, whereas unemployment reduces it. Institutional factors such as government integrity, labor freedom, and monetary freedom are also found to support higher levels of life satisfaction, highlighting the broader role of governance quality.

Keywords: Fiscal Decentralization, Life Satisfaction, OECD Countries, Unbalanced Panel Data

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Alp Bayhanay tarafından Kasım 2023'te savunulan "Mali Yerelleşme ve Yaşam Memnuniyeti: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Bir ülkede demokratikleşmenin gereği olarak insanların toplumsal ihtiyaçlarının en iyi şekilde temsil edilmesi ve karşılanması gerekmektedir. Merkezi yönetimler asimetrik bilginin olmadığı durumda, yerel birimlerin ihtiyaçlarının maliyetleri ve miktarı bakımından belirlemesine imkân bulunduğundan sosyal refahın maksimize edilmesine katkı sağlayabilmektedirler. Ancak yerel birimler, halka coğrafi olarak yakınlığı dolayısıyla yerel ihtiyaçların belirlenmesi ve maliyetlerinin hesaplanmasında merkezi birimlerin sahip olamayacağı avantajlara sahip olabilmektedirler (Oates, 1999: 1123). Bu nedenle siyasi, idari ve mali yerelleşme pek çok ülkede uygulanmaya başlanmış, literatürde yerelleşme biçimleri ile ekonomik refah arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar yapılmıştır.

Yerelleşme sayesinde merkezi yönetimler siyasi, idari ve mali yönleriyle yerel yönetimlere dikey olarak yetki devri gerçekleştirebilmektedirler. Bu şekilde elde edilmesi beklenen çeşitli olumlu etkiler bulunmaktadır. Yerelleşmenin en geniş faydası farklı bölgelerde yaşayan halkın zevk ve tercihlerine göre hizmetlerini farklılaştırabilmeleridir (Moğol, 2014: 10). Diğer bir etki, yerelleşme sayesinde yerel seçmenlerin yöneticilerin almış oldukları kararları izleme imkanına sahip olmaları sayesinde demokratikleşme eğiliminin ortaya çıkmasıdır (Moğol, 2014: 4).

Bütün ekonomik politikalarda olduğu gibi mali yerelleşme uygulamasında da ilk amaç bireysel bağlamda kişilerin gelirlerini, ulusal bağlamda ise milli geliri artırmaktır. Ülkelerin mali yerelleşme dereceleri ile ekonomik refahları arasında yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Literatürde mali yerelleşmenin olumsuz yanlarının da olabileceği belirtilirken mali yerelleşmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunabileceği üzerine çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalardan Martinez-Vazquez, McNabi (2003: 1608) tüketici ve üretici etkinliğinde artış sağlanması ve kaynakların coğrafi dağılımında etkinliğin sağlanması bakımından mali yerelleşmenin büyümeyi dolaylı olarak artırabileceğini savunmaktadırlar. Hatfield (2014: 32)'e göre ise, yerel gelirlerin artırılması daha yüksek ekonomik büyüme sağlanması için etkili olmaktadır.

İktisada Neo Klasik İktisat'tan farklı bir yaklaşım sunan Davranışsal İktisadın bir alt çalışma alanı olan Mutluluk Ekonomisi iktisadi ve kamusal politikalarda amacının gelir seviyesini artırmak yerine bireylerin tüm yaşamlarını değerlendirdikleri ve bu değerlendirmenin beyan ettikleri yaşam memnuniyetine bağlı olması gerektiğini öne sürmektedir. Bireyler, davranış ve seçimlerinde GSYİH yerine yaşam memnuniyetini artırmayı amaçlamaktadırlar (Frijters vd. 2020: 137). Böylece gelir odaklı politikaların insanların yaşam memnuniyetini artıracak politikalarla değiştirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Mutluluk çalışmalarında GSYİH veya kişi başına gelir yerine iktisadi ve kamusal politikalarının nihai hedefi olarak kullanılan yaşam memnuniyetinin GSYİH gibi objektif ekonomik değişkenlerin yanı sıra pek çok farklı değişken tarafından da etkilendiği bilinmektedir (Uçgunoğlu Erarslan ve Yayoğlu, 2022: 43).

Mali yerelleşmenin kişi başına gelir üzerindeki etkisi literatürde geniş biçimde incelenmiş olmasına rağmen, yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi bu çalışmanın temel katkısını oluşturmaktadır. Yerelleşmenin ekonomik ve sosyal faydalarına ilişkin teorik çerçeve, Musgrave (1959) ve Tiebout (1956) gibi öncü çalışmalarla ortaya konmuş ve daha sonra ampirik araştırmalarla test edilmiştir. Bu teorik boşluğa katkı sağlamak amacıyla, çalışmada mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu yönünde bir beklenti oluşturulmuştur. Refah göstergesi olarak GSYİH yerine yaşam memnuniyetinin tercih edilmesi, bu göstergenin bireylerin yaşamlarının genel değerlendirmesini yansıtmayı ve ölçülebilirlik ile karşılaştırılabilirlik avantajlarına sahip olması ile açıklanmaktadır. OECD ve World Happiness Report gibi uluslararası kuruluşların son yıllarda sağladığı veriler sayesinde yaşam memnuniyetine ilişkin ülke düzeyinde karşılaştırılabilir veriler akademik çalışmalar için daha erişilebilir hale gelmiştir.

Çalışmada yaşam memnuniyetini etkileyebilecek kurumsal, makroekonomik ve maliye politikası değişkenleri de modele dâhil edilmiştir. Kurumsal yapıyı temsilen mülkiyet hakları, yargısal etkinlik, mali sağlık, ticaret ve yatırım özgürlüğü, hükümet bütünlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlük gibi göstergeler; makroekonomik göstergeler kapsamında kişi başına GSYİH, işsizlik ve enflasyon; maliye politikası kapsamında ise kamu harcamaları ve vergi yükü değişkenleri analize eklenmiştir. 2010–2019 döneminde 31 OECD ülkesine ait veriler kullanılarak dengesiz panel veri yöntemi uygulanmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde mali yerelleşme ve yaşam memnuniyeti kavramları teorik çerçevede ele alınarak kavramsal ve kuramsal temelleri incelenmiştir. İkinci bölümde mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiye yönelik ilgili literatür özetlenmiştir. Üçüncü bölümde ise veri seti ve değişkenler tanımlanmış, ekonometrik model

ortaya konulmuş, model seçimi ve tanı testleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen ampirik bulgular doğrultusunda genel değerlendirmeler ile politika önerilerine yer verilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Kavramsal Olarak Mali Yerelleşme ve Yaşam Memnuniyeti

Yerelleşme kavramı, kamuya ait yetki ve sorumlulukların merkezi yönetimden taşra birimlerine, yarı özel kamu kuruluşlarına, özel yönetimlere ve hükümet dışı örgütlere devredilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Rondinelli, 1999: 2). Mali yerelleşme ise Oates (1999: 1120)'a göre giderek popülerlik kazanan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, kamu kesiminin performansını artırma amacıyla merkezi yönetimler yetki ve sorumluluklarının bir kısmını alt yönetim birimlerine devretme eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte, kamu sektörünün yeniden yapılandırılması yalnızca yerelleşme ile sağlanabilecek basit bir süreç değildir; bu dönüşüm hem avantajları hem de dezavantajları bünyesinde barındırmaktadır. Her ülkede belirli bir kamu kesimi yapılanması bulunduğundan, hangi hizmetlerin hangi yönetim düzeyinde ve hangi mali araçlarla sunulacağının dikkatli bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Farklı yönetim düzeylerinin sahip olduğu avantaj ve dezavantajlar dikkate alınarak, hangi kamu fonksiyonlarının merkezileştirileceği ve hangilerinin yerel birimlere bırakılacağı konusunda kapsamlı değerlendirmeler yapılması önem taşımaktadır (Oates, 1999: 1120).

Yaşam memnuniyeti ise literatürde yaşam doyumu veya mutluluk kavramlarıyla da ifade edilmekte ve bireyin yaşamından bir bütün olarak ne derece memnun olduğu ve haz duyduğu ile ilişkilendirilmektedir. Bu kavram; yaşam kalitesi, öznel iyi oluş, refah, doyum, mutluluk, güvenlik ve subjektif sağlık gibi pek çok olgu ile iç içe geçmiş bir yapı sergilemektedir. Yaşam memnuniyeti, bireysel düzeyde medeni durum, istihdam, eğitim düzeyi, görece gelir konumu ve sosyal statü gibi sosyo-demografik ve ekonomik faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bireylerin bu unsurlar çerçevesinde kendilerini başkalarıyla olumlu biçimde karşılaştırmaları, yaşamlarından daha fazla memnun olmalarını sağlayan önemli etmenlerden biri olarak görülmektedir (Altaş ve Yılmaz, 2021: 67-68). Mutluluk kavramı tarih boyunca farklı disiplinlerin ilgi alanına girmiş, kaynakları ve belirleyicileri üzerine yoğun tartışmalar yapılmıştır. Veenhoven (1993: 17)'a göre mutluluk bir derecelendirme niteliği taşımakta ve birey temelli olarak değerlendirilmektedir; bu nedenle toplumun tamamının mutluluğundan ziyade, toplumdaki bireylerin genel mutluluk düzeyine ilişkin bir değerlendirme yapılabilir. Mutlu bir yaşamın değerlendirilmesi, bireyin geçmiş deneyimlerini, geleceğe ilişkin beklentilerini ve yaşam önceliklerini dikkate alan bütüncül bir bakış açısını gerektirmektedir.

2.2. Mali Yerelleşme ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Halkın tercihleri yaş, gelir düzeyi, etnik yapı, dil ve yerleşim özellikleri gibi birçok faktöre bağlı olarak heterojen bir yapı göstermektedir (Ivanyna ve Shah, 2012: 25). Yerelleşme, bu farklılaşan tercihlerin daha yakından tespit edilmesine ve değerlendirilmesine imkân tanıyan bir yönetim anlayışı sunmaktadır. Aynı zamanda bireylerin yaşam memnuniyeti yalnızca ekonomik göstergelerle değil; demografik, sosyal, çevresel ve kurumsal koşulların birlikte etkisiyle şekillenmektedir. Yerel yönetimlerin belirli bütçe kısıtları çerçevesinde vergileme ve harcama yapma yetkisine sahip olması, kaynakların daha etkin kullanılmasına, hesap verebilirliğin artmasına ve yerel halkın tercihlerine daha uygun mal ve hizmet sunulmasına katkı sağlayabilmektedir (Letelier ve Lozano, 2020: 4). Kamusal hizmetlerin daha etkin ve kaliteli biçimde sunulması, şeffaflığın güçlenmesi ve vatandaşların ihtiyaçlarına daha hızlı yanıt verilmesi, dolaylı olarak yaşam memnuniyetini artıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Yaşam memnuniyeti bireysel düzeyde birçok faktörden etkilenmekle birlikte, sosyal ve çevresel koşullar da bu süreçte belirleyici olmaktadır. Yerelleşme bağlamında bu durum, özellikle temel kamu hizmetlerinin sunumu ile doğrudan ilişkilidir. Sağlık, eğitim, temiz su, barınma, beslenme, enerji, ulaşım, iletişim, güvenlik ve sosyal hizmetler gibi temel hizmetlerin yerel düzeyde yeterli ve dengeli biçimde sunulmaması yaşam memnuniyetini azaltıcı bir unsur haline gelebilmektedir. Bireyler çoğu zaman bu hizmetlerin yüksek kalitede sunulmasından önce, asgari düzeyde erişilebilir olmasına önem vermektedir (Letelier ve Lozano, 2020: 5). Bu hizmetlere erişimin temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesi, yoksulluğun azaltılması, sosyal kalkınmanın sağlanması ve bireylerin genel refah düzeyinin artırılması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ancak ekonomik koşullar, coğrafi uzaklık, altyapı yetersizliği ve ayrımcılık gibi faktörler hizmet sunumunda eşitsizliklere yol açarak bireylerin yaşam memnuniyetini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi açıklayan teorik yaklaşımlar doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Doğrudan yaklaşımlar çerçevesinde, yerelleşmenin halkın taleplerini daha doğru belirleme ve bu taleplere uygun politikalar geliştirme imkânı sunduğu ileri

sürülmektedir. Niskanen (1968: 304)’e göre, yerelleşme siyasal rekabeti artırarak bürokratik maliyetlerin azaltılmasına ve kamu yöneticilerinin daha verimli çalışmasına katkı sağlamaktadır. Karar alma mekanizmalarının halka daha yakın birimler tarafından yürütülmesi, yerel tercihlere uygun hizmet sunumunu kolaylaştırarak bireylerin memnuniyet düzeyini yükseltebilmektedir. Yerel yönetim birimlerinin nüfus büyüklüğü ve yapısına bağlı olarak farklılaşması da, hizmet sunumunda esneklik sağlayarak yerel ihtiyaçlara daha uygun politikaların geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Ivanyna ve Shah, 2012: 23).

Doğrudan yaklaşımların bir diğer önemli boyutu Hayek’in bilgiye ilişkin görüşleri ile açıklanmaktadır. Hayek (2007: 158), ekonomik bilginin dağınık yapıda olduğunu ve bu bilginin merkezi otoriteler tarafından tam olarak toplanıp analiz edilemeyeceğini savunmaktadır. Yerel düzeyde bulunan yöneticiler, yerel koşullar ve bireylerin ihtiyaçları hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip oldukları için daha etkin kararlar alabilmektedir. Ayrıca Hirschman’ın “ses ve çıkış” yaklaşımı, yerelleşmenin demokratik katılımı artırarak vatandaşların yönetime daha aktif şekilde dahil olmasına imkân tanıdığını vurgulamaktadır. Bireylerin memnuniyetsizliklerini dile getirebilmesi veya alternatiflere yönelmesi, yerel yönetimleri daha hesap verebilir ve duyarlı hale getirmektedir (Hirschman, 1970: 4). Bunun yanında yerel birimlerin farklı politika uygulamalarını deneyebileceği bir “laboratuvar” işlevi görmesi, başarılı uygulamaların yayılmasına ve toplumsal refahı artıracak yenilikçi çözümlerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilmektedir (Kotsogiannis ve Schwager, 2006: 485).

Dolaylı yaklaşımlar ise mali yerelleşmenin yaşam memnuniyetini ekonomik büyüme, hizmet sunumunda etkinlik ve kurumsal gelişme gibi ara kanallar üzerinden etkilediğini ileri sürmektedir. Yerelleşmenin kamu kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlaması, ekonomik büyümeyi desteklemesi ve hizmet sunumunu iyileştirmesi bireylerin refah düzeyini artırabilmektedir. Zhang ve Zou (1998) mali yerelleşme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit ederken, Bird (1993: 221) yerel düzeyde gelir toplama ve harcama yetkisinin etkinliği artırdığını belirtmektedir. Ayrıca yerelleşmenin yoksulluğun azaltılması, sosyal hizmetlere erişimin artırılması ve yolsuzluğun azaltılması gibi sonuçlar doğurabildiği de literatürde vurgulanmaktadır (Bardhan ve Mookherjee, 2003; Faguet, 2004; Fisman ve Gatti, 2002). Bu gelişmeler ekonomik kalkınmayı destekleyerek yaşam standartlarının yükselmesine ve dolayısıyla yaşam memnuniyetinin artmasına katkı sağlayabilmektedir. Bu çerçevede hükümetler, mali yerelleşme yoluyla ekonomik istikrarı güçlendirmeyi, hizmet sunumunu iyileştirmeyi ve toplumsal refahı artırmayı hedefleyerek yaşam memnuniyetini dolaylı biçimde yükseltme imkânına sahip olmaktadır.

Çalışmada teorik ilişkinin ele alınmasının yanında bu ilişkide belirleyici rolü olduğu düşünülen kurumların eklenmesi de ayrıca anlamlı görülmektedir. Çünkü mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki büyüme değişkeni yerine kullanıldığından kurumsal faktörlerin etkisini de içselleştirerek endojenlik problemlerine de çözüm getirilmesi hedeflenmiştir.

Ekonomik özgürlük ülkelerin daha hızlı büyümelerine, insanların daha iyi yaşam standartlarına kavuşmasına ve daha mutlu olmalarına katkı sağladığı yönünde literatürde geniş ölçüde çalışmalar yer almaktadır. Ekonomik özgürlük endeksinden yer alan özel mülkiyet, hukukun üstünlüğü, serbest ticaret, para istikrarı ile rolü sınırlı olan bir hükümet geleneğinin önemine vurgu yapılmaktadır (Hall ve Lawson, 2014:1).

Kurumsal değişkenlerden ekonomik özgürlüklerin, alt bileşenler itibarıyla yaşam memnuniyeti üzerinde çeşitli biçimlerde etkili olabilmektedir. Bir ülkede hukukun üstünlüğünün sağlanması, devletin büyüklüğünün azaltılması, devleti piyasaya müdahale etmesi ve düzenleyici bir rol üstlenmesi ve piyasaların rekabete açık olması yaşam memnuniyetini etkilemektedir (Graafland ve Lous, 2018). Ekonomik özgürlükler ile mutluluk arasındaki ilişki standart seçim teorisi ile ilişkilendirilebilmektedir. Mikroekonomideki standart seçim teorisi, bir insanın tercih yapabileceği alternatifler genişlediğinde, bu insanın önceki tercihlerinin yanı sıra, daha farklı tercihlere de sahip olacağını ortaya koymaktadır. Bu farklı tercihler faydasını daha yükseltecek alternatif tercih setlerini de barındırmaktadır. Bu insan bu tercih setlerini kullanarak faydasını artırma imkanına kavuşmaktadır. Ekonomik özgürlüklerin sağlanmasının, alternatif tercih yelpazesini genişleteceğinden mutluluğu artırıcı bir etkisi vardır (Jackson, 2007: 1211). Ekonomik özgürlüklerin yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olmasını sağlayan diğer bir kanal, ekonomik özgürlüklerin sağlanmasının bireylere otonomi kazandırmasıdır. Bu otonomi sayesinde serbestçe hareket eden insanlar herhangi bir zorlamaya uğramaksızın ürün ve hizmetlerini seçerek onları tüketirler. Oysaki ekonomik özgürlüklerin olmaması durumunda, bireyler tercihlerinde bir otonomiye sahip olmayacak ve gönüllü olmadıkları mal ve hizmetleri seçmeye zorlanacaklardır. Bu nedenle ekonomik özgürlüklerin sağlanması yoluyla bireylere otonomi verilmesi yaşam memnuniyetini olumlu etkilemektedir (Compton vd. 2011: 423). Diğer taraftan ekonomik özgürlüklerin kişi başına gelirin artmasında

önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir (Easton ve Walker, 1997: 332). Verne (2009)’a göre seçme özgürlüğü olan bireylerin daha mutlu oldukları düşünülmektedir.

Ekonomik özgürlüklerin yaşam memnuniyetini etkilediği üçüncü kanal sosyal güven ve sosyal sermayenin desteklenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ekonomik özgürlükler sosyal güven ve sosyal sermayeyi destekleyerek yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir (Berggren ve Jordahl, 2006: 161). Ekonomik özgürlükler arasında yer alan devlet büyüklüğünün küçüklüğü (small government size) yaşam memnuniyeti üzerinde negatif o bir etki yaratırken, hukuki sistemin kalitesi ise yaşam memnuniyetini pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir (Graafland ve Compen 2015: 789). Son olarak ekonomik özgürlükler gelir eşitsizlikleri üzerindeki yarattığı etki ile yaşam memnuniyetini etkilemektedir. Literatürde ekonomik özgürlüklerin gelir eşitsizliğini arttırdığı veya azalttığı yönünde bulgulara ulaşan çalışmalar yer almaktadır. Ekonomik özgürlüklerin gelir eşitsizliğini azaltması mutluluğu artırırken, gelir eşitsizliğini artırması mutluluğu azaltmaktadır (Carter, 2007: 175).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki, son yıllarda refahın yalnızca ekonomik göstergelerle ölçülemeyeceğine yönelik artan akademik ilgi doğrultusunda önem kazanan bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu çerçevede ortaya konulan ampirik çalışmalar, yerleşmenin bireylerin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini farklı ülke örneklemeleri, kurumsal yapılar ve veri setleri aracılığıyla inceleyerek literatürde giderek genişleyen bir bulgu birikimi oluşturmıştır. Genel olarak bu çalışmalar, yerleşmenin tercih uyumunu artırması, hesap verebilirliği güçlendirmesi, yerel düzeyde kamusal hizmet sunumunu iyileştirmesi ve demokratik katılım kanallarını genişletmesi yoluyla yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, söz konusu etkinin büyüklüğü ve yönü; yerleşmenin gelir ya da harcama boyutuna, hizmet bileşenlerinin niteliğine ve ülkelerin kurumsal özelliklerine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bu nedenle mevcut literatür hem pozitif bulguları hem de koşullu ve karma sonuçları birlikte ele alarak, mali yerelleşme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin çok boyutlu bir çerçevede değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Frey ve Stutzer (2000) İsviçre kantonları düzeyinde demokratik ve federal kurumların rolünü vurgulayarak hükümet girişimleri, referandum ve yerel özerklik gibi kurumsal unsurlar ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif ve istatistiksel olarak güçlü bir ilişki bulmaktadır. Benzer biçimde Bjørnskov vd. (2007) Dünya Değerler verileriyle çok ülke örnekleminde mali yerleşmenin, bireylerin harcamalar üzerinde daha fazla kontrol algısı yaratması nedeniyle yaşam memnuniyetini destekleyebileceğini; dışa açıklığın da pozitif etkisini raporlamaktadır. Bjørnskov vd. (2008) ise gelir ve harcama yerleşmesinin yaşam memnuniyetini artırdığını tespit ederek yerleşmenin refah sonuçlarına ilişkin bulguları güçlendirmektedir.

Ülke ve hizmet bileşenlerine odaklanan çalışmalar, etkinin alanlara göre değişebildiğini göstermektedir. Voigt ve Blume (2012), 80 ülkeli yatay kesit analizinde harcama yerleşmesi ile transferler ve yerel öz gelirlerin artmasının mutluluk üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirtmektedir. Letelier ve Lozano (2020) ise bazı hizmetlerin (eğlence, kültür, inanç, sağlık) yerleşmesinin yaşam memnuniyetini artırırken, eğitim ve barınma alanlarında negatif etki ortaya çıkabildiğini göstererek “bileşen-temelli” bir ayrışmaya işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülke bağlamında Sujarwoto ve Tampubolon (2015), Endonezya örneğinde mali yerleşmenin mutlulukla güçlü ve pozitif ilişkili olduğunu; buna karşın siyasal yerleşmenin aynı yönde sonuç vermediğini raporlamaktadır.

Bazı çalışmalar yerleşmenin kesintiye uğramasının memnuniyet üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır. Rahim ve Shirazi (2018) Pakistan’da yetki devrinin askıya alınması sonrasında memnuniyet düzeyinin belirgin biçimde gerilediğini; ayrıca kentsel bölgelerde yerel yönetim performans memnuniyetinin daha yüksek olduğunu bulmaktadır. Çin örneğinde Gao, Meng ve Zhang (2014) gelir yerleşmesinin yaşam memnuniyetini artırdığını; ancak harcama yerleşmesiyle anlamlı bir ilişki görülmediğini, bunun da koşullu/zorunlu harcama kısıtlarıyla bağlantılı olabileceğini ileri sürmektedir.

Yerelleşme dışındaki belirleyiciler de literatürde sıkça kontrol değişkenleri olarak ele alınmaktadır. Ram (2009) tüketim harcamaları ile yaşam memnuniyeti arasında negatif ilişki bulurken; Mojaverian vd. (2014) kişi başına gelir artışının pozitif etkisine işaret etmektedir. Chen ve Hou (2019) işsizliğin yaşam memnuniyetini düşürdüğünü gösterirken; Kiya ve Kohei (2012) ABD verileriyle kamu harcamalarının (özellikle sağlık) yaşam memnuniyetini artırabildiğini, vergi ve harcama bileşiminin ise gelir gruplarına göre farklılaştığını vurgulamaktadır. Bu bulgular, modelde makroekonomik ve maliye politikası değişkenlerinin birlikte kullanılmasının gerekçesini güçlendirmektedir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu bölümde mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla kullanılan veri seti ve izlenen ekonometrik yöntem ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle çalışmada kullanılan ülke örnekleme, zaman aralığı ve değişkenler tanımlanmakta; mali yerelleşme göstergeleri ile makroekonomik ve kurumsal kontrol değişkenlerinin tanımları ve veri kaynakları sunulmaktadır. Devamında panel veri yönteminin seçilme gerekçesi, tahmin edilen model ve model seçim sürecinde uygulanan testler açıklanmakta; son aşamada ise tahmin sonuçlarının geçerliliğini değerlendirmek üzere kullanılan tanı testleri ve dirençli standart hata tahmincileri ele alınmaktadır.

4.1. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 2010–2019 dönemini kapsayan ve 31 OECD ülkesine ait yıllık verilerden oluşan bir panel veri seti kullanılmıştır. Ülke ve dönem seçiminde temel belirleyici unsur, mali yerelleşme ve yaşam memnuniyeti göstergelerine ilişkin verilerin karşılaştırılabilir ve yeterli süreyi kapsayacak biçimde erişilebilir olmasıdır. Veri setinde bazı ülke ve yıllara ait gözlemlerin eksik olması nedeniyle analiz dengesiz panel veri yapısı çerçevesinde yürütülmüştür.

Çalışmada yaşam memnuniyeti bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bu değişkene ilişkin veriler, bireylere yöneltilen ve 0 ile 10 arasında puanlanan sorulara dayanmaktadır. Ölçümde “yaşam merdiveni” yaklaşımı kullanılmıştır. Söz konusu göstergeler, Gallup tarafından yıllık olarak hesaplanmakta olup veriler World Happiness Report veri tabanından temin edilmiştir. Mali yerelleşmeyi temsil etmek amacıyla yerel yönetim gelir ve harcamalarının toplam kamu gelirleri, kamu harcamaları ve GSYİH içindeki payını gösteren altı farklı gösterge kullanılmıştır. Bu değişkenler OECD veri tabanından temin edilmiştir. Böylece mali yerelleşmenin hem gelir hem de harcama boyutu çok yönlü olarak modele dâhil edilmiştir.

Modelde ayrıca yaşam memnuniyetini etkileyebileceği düşünülen makroekonomik ve kurumsal kontrol değişkenlerine yer verilmiştir. Makroekonomik göstergeler kapsamında kişi başına GSYİH, enflasyon ve işsizlik oranı; maliye politikası göstergeleri kapsamında kamu harcamaları ve vergi yükü değişkenleri kullanılmıştır. Kurumsal yapıyı temsil etmek amacıyla ise mülkiyet hakları, yargısal etkinlik, mali sağlık, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, hükümet bütünlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlük gibi göstergeler modele dâhil edilmiştir. Bu değişkenlere ilişkin veriler ağırlıklı olarak World Bank, Heritage Foundation ve World Happiness Report veri tabanlarından elde edilmiştir.

Analize dahil edilen ülkeler, analizde kullanılan tüm değişkenlerin tanımları, kısaltmaları ve veri kaynakları Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3’te ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Bu yapı sayesinde mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi, ekonomik ve kurumsal faktörler kontrol edilerek çok boyutlu bir çerçevede incelenmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan OECD Kapsamında Olan Ülkeler

Avusturya	Estonya	Macaristan	Litvanya	Polonya	İsveç
Belçika	Finlandiya	İrlanda	Lüksemburg	Portekiz	İsviçre
Kanada	Fransa	İsrail	Hollanda	Slovakya	Türkiye
Çek Cumhuriyeti	Almanya	İtalya	Yeni Zelanda	Slovenya	Birleşik Krallık
Danimarka	Yunanistan	Letonya	Norveç	İspanya	İzlanda
Meksika					

Kaynak: Yazar tarafından derlenerek tablo haline getirilmiştir.

Analizde mali yerelleşme değişkenleri ve kontrol değişkenlerine tablolarda yer verilmiştir. Bu tablolarda değişken isimleri, kısaltmaları ve değişkenlerin alındığı kaynaklar yer almaktadır. Tablo 2’de mali yerelleşmeyi temsil eden değişkenlere, Tablo 3’te ise kontrol değişkenleri olarak makro ve kurumsal değişkenlere olarak yer verilmiştir.

Tablo 2: Mali Yerelleşmeyi Temsil Eden Açıklayıcı Değişkenler

Değişkenler	Kısaltması	Kaynak
Yerel Yönetim Vergi Gelirleri / Toplam Vergi Gelirleri	YERVERGEL / KAMVERGEL	https://www.oecd.org/
Yerel Yönetim Vergi Gelirleri / GSYİH	YERVERGEL / GSYİH	https://www.oecd.org/
Yerel Yönetim Gelirleri / Kamu Gelirleri	YERGEL / KAMGEL	https://www.oecd.org/
Yerel Yönetim Gelirleri / GSYİH	YERGEL / GSYİH	https://www.oecd.org/
Yerel Yönetim Harcamaları / Kamu Harcamaları	YERHAR / KAMHAR	https://www.oecd.org/
Yerel Yönetim Harcamaları / GSYİH	YERHAR / GSYİH	https://www.oecd.org/

Kaynak: Yazar tarafından derlenerek tablo haline getirilmiştir.

Çalışmada mali yerelleşmeyi temsil eden değişkenler altı tanedir. Bu değişkenlerin yanında ayrıca makro, maliye politikası değişkenleri ve kurumsal değişkenler eklenerek modelde analizler yapılacaktır.

Tablo 3: Diğer Makro, Maliye Politikası ve Kurumsal Kontrol Değişkenleri

Değişkenler	Kısaltması	Kaynak
İn Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	İnGDP Per Capita	https://worldhappiness.report/
Enflasyon	ENF	https://www.worldbank.org/
İşsizlik	İŞZ	https://www.heritage.org/
Kamu Harcamaları	KAMHAR	https://www.heritage.org/
Vergi Yüğü	VERYÜK	https://www.heritage.org/
Yargısal Etkinlik	YARETK	https://www.heritage.org/
Mülkiyet Hakları	MÜLHAK	https://www.heritage.org/
Mali Sağlık	MALİSAG	https://www.heritage.org/
İş Özgürlüğü	İŞÖZG	https://www.heritage.org/
Ticaret Özgürlüğü	TİCÖZG	https://www.heritage.org/
Yatırım Özgürlüğü	YATÖZG	https://www.heritage.org/
Hükümet	HÜKBÜT	https://www.heritage.org/
Emek Özgürlüğü	EMEKOZ	https://www.heritage.org/
Parasal Özgürlük	PARAÖZ	https://www.heritage.org/
BAĞIMLI DEĞİŞKEN		
Yaşam Memnuniyeti	YAŞMEM	https://worldhappiness.report/

Kaynak: Yazar tarafından derlenerek tablo haline getirilmiştir.

4.2. Ekonometrik Model

Bu çalışmada mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla, 2010–2019 dönemini kapsayan ve 31 OECD ülkesine ait gözlemlerden oluşan panel veri seti kullanılmıştır. Modelde

yaşam memnuniyeti bağımlı değişken olarak ele alınırken, mali yerelleşme temel açıklayıcı değişken olarak dâhil edilmiştir. Bunun yanında kişi başına GSYİH ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeler; kamu harcamaları ve vergi yükü gibi maliye politikası değişkenleri ile kurumsal yapı göstergeleri kontrol değişkenleri olarak modele eklenmiştir.

Veriler gözlemlendiği birimler ve zaman boyutu dikkate alınarak yatay kesit, zaman serisi ve panel veri olarak sınıflandırılabilir. Çalışmada hem zaman boyutunu hem de ülkeler arası farklılıkları birlikte değerlendirmeye imkân sağlaması nedeniyle panel veri yöntemi tercih edilmiştir. Veri setinde bazı ülke ve yıllara ilişkin gözlemlerin eksik olması sebebiyle dengesiz panel veri yaklaşımı benimsenmiştir (Tatoğlu, 2020: 15-17).

Panel veri yöntemi, yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birlikte analiz edilmesine olanak sağlayarak daha fazla gözlem, daha yüksek serbestlik derecesi ve daha güvenilir tahminler elde edilmesine imkân tanımaktadır (Gujarati ve Dawn, 2004: 637; Güriş, 2018: 4). Analiz kapsamında sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri tahmin edilmiş, modeller arasında seçim yapılmasında Hausman testi kullanılmıştır (Baltagi, 2005: 66; Greene, 2003: 301; Güriş, 2018: 38-39). Bu sayede hem birimlere özgü gözlemlenemeyen etkilerin kontrol edilmesi hem de zaman içinde meydana gelen değişimlerin modele yansıtılması mümkün hale gelmiştir.

Bu çerçevede çalışmada kullanılan temel panel veri modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\text{Yaşmem}_{it} = \alpha + \beta_2 \text{Yergel}/\text{Gsyih}_{it} + \beta_3 \text{Yerhar}/\text{Kamhar}_{it} + \beta_4 \text{İşz}_{it} + \beta_5 \text{Hükbüt}_{it} + \beta_6 \text{Emeköz}_{it} + \beta_7 \text{Paraöz}_{it} + \varepsilon_{it}$$

4.3. Model Seçimi ve Tanı Testleri

Panel veri modellerinde ilk olarak birim etkisinin varlığının incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapılan F testi sonucu Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: F Testi

H ₀ : Birim Etkisi Anlamlı Değil	
F(30, 257) = 44.33	Prob> F=0.0000 ***

*** p<0.01

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolastırılmıştır.

F Testi olasılık değerine bakıldığında 0.05'ten küçük olduğu ve H₀ hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Tüm birim etkilerin sıfıra eşit olduğunu, yani birim etkilerin anlamlı olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. (Prob<0.05) Modelde istatistiksel olarak anlamlı birim etkisi bulunmaktadır.

Tüm ülkeler için mali yerelleşme ile makro değişken ve kurumsal değişkenlerin yaşam memnuniyetine etkisinin analizinde kullanılacak uygun modelin tercih edilmesine yönelik Hausman Testi yapılmıştır. Birim etkilerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmasının ardından, bu etkilerin sabit veya tesadüfi olduğuna karar verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapılan Hausman testi sonucu aşağıda Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Hausman Testi

H ₀ : Katsayılar arasındaki fark sistematik değildir.	
Chic (4) 5.32	Prob>chi2=0.2557

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolastırılmıştır.

Hausman test sonucuna bakıldığında, test istatistiğine ait olasılık değerinin (prob>0.05) 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum sıfır hipotezinin (H₀) reddedilemediğini göstermektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse; katsayılar arasındaki farkın sistematik olmadığını ifade eden tesadüfi etkili modelin kullanılması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece tüm ülke grubu için model tahmini yapılması ve yorumlanmasında tesadüfi etkili model tercihi yapılmıştır.

5. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde, mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla kurulan panel veri modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına yer verilmektedir. Modele ait tesadüfi etkiler tahmin

sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır. Elde edilen bulgular değerlendirilmeden önce modelin geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmek amacıyla çeşitli tanı testleri uygulanmıştır. Bu kapsamda, otokorelasyonun varlığı Baltagi–Wu LBI ve Durbin–Watson testleri ile, değişen varyans problemi Levene, Brown ve Forsythe testleri ile, yatay kesit bağımlılığı ise Friedman testi ile incelenmiştir. Söz konusu test sonuçları dikkate alınarak model tahminleri yorumlanmış ve gerekli durumlarda dirençli tahmin yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Kontrol değişken olarak modelde yer alan dokuz kurumsal değişkenden ise hükümet bütünlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlüklerin yaşam memnuniyeti üzerinde olumlu yönde katkı sağladığı tespit edilmiştir. Diğer altı değişken olan, yargısal etkinlik, mülkiyet hakları, mali sağlık, iş özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü ise istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip değildir. Kontrol değişken olarak modele dahil edilen kurumsal değişkenler incelenen ülke grubu ve zaman aralığı için anlamlı bir etkiye sahip olmayabilir. Heterojen ülke yapısı olduğu için hepsinin etkisinin panel ortalaması için anlamlı etki tespit edilmemiştir. Bütün paneli temsil eden ortalama bir etki kurumsal değişkenlerin altı tanesinde bulunamamıştır. Her bir ülke bazında anlamlı bir etki olsa bile heterojen ülke yapısından kaynaklı olarak bu etki çok farklı yapıda olabilir. Bu nedenle bütün paneli temsil eden anlamlı bir ortalama etki bulunamamış olabilir.

Kontrol değişken olarak modele eklenen maliye politikasını temsil eden kamu harcamaları ve vergi yükü değişkenlerinin yaşam memnuniyeti üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Kurumsal değişkenlere benzer şekilde maliye politikası değişkenlerinin de benzer gerekçelerle anlamsız olduğu düşünülebilir.

Tablo 6: OECD Ülkeleri İçin Tesadüfi Etkili Model Tahmini

Bağımlı Değişken: YAŞMEM			Wald Chi2 (6)=	
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	Z Testi İstatistiği	P > z
YERGEL/GSYİH	.0721115 ***	.026286	2.74	0.006
YERHAR/KAMHAR	-.0176253 **	.0077578	-2.27	0.023
İŞZ	-.0496384 ***	.0065069	-7.63	0.000
HÜKBÜK	.0101889 ***	.00264	3.86	0.000
EMEKÖZG	.0108566 ***	.0025674	4.23	0.000
PARAÖZG	.0151344 ***	.0045348	3.34	0.001
SABİT	4.456878 ***	.4862886	9.17	0.000
GRUP İÇİ R ² =0.4107				
Gruplar arası=0.6976				
Toplam= 0.6546				

*** p<0.01, ** p<0.05

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolastırılmıştır.

Panel veri modellerinde tahmin edildikten sonra varysayımdan sapmaların test edilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki Tablo 7’de testler gösterilmiştir.

Tablo 7: Otokorelasyon Testi (Baltagi Wu LBI Testi)

H ₀ : Otokorelasyon yoktur.	
Durbin- Watson	Baltagi- Wu LBI
1.2823345	1.5444336

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolastırılmıştır.

Durbin- Watson ve Baltagi- Wu LBI istatistik değerleri otokorelasyona ilişkin test sonuçlarını içermektedir. Uygulamada bu değerlerin 2’ye yakın olması birinci derecede otokorelasyon olmadığı, yani H₀ hipotezinin reddedilemeyeceği anlamına gelmektedir. Ancak modelde yer alan değerler 2’den oldukça küçük olduğu için

H_0 hipotezi reddedilmektedir. Tüm ülkeler için oluşturulmuş tesadüfi etkili modelde otokorelasyon sorunu olduğu görülmektedir. Bu nedenle otokorelasyona karşı dirençli tahminciler kullanılmalıdır.

Tablo 8: Değişen Varyans Testi (Levene, Brown ve Forsythe Testi)

H_0 : Değişen varyans yoktur.	
$W0 = 2.8256571$	$Pr > F = 0.00000485 ***$
$W50 = 1.9389776$	$Pr > F = 0.00330389 ***$
$W10 = 2.6374672$	$Pr > F = 0.00002066 ***$

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolastırılmıştır.

Tablo 8’de ortalama, medyan ve kırılmış ortalamalara göre değişen varyans test istatistikleri hesaplanmıştır. Her üç test istatistiği için de sıfır hipotezi reddedilmektedir, modelde değişen varyans vardır. Model değişen varsayımın olmadığı varsayımını sağlayamamaktadır. Bu nedenle değişen varyans problemine karşı dirençli olan testler kullanılmalıdır.

Tablo 9: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (Friedman Testi)

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur	
Test İstatistiği	Prob
16,419	0,9789

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolastırılmıştır.

Tablo 9’da tüm ülkeler için tahmin edilen panel veri modelinde olasılık değeri 0.05’ten büyük olduğundan dolayı H_0 yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi reddedilememektedir. Diğer bir deyişle modelde yatay kesit bağımlılığı yoktur.

Tablo 10’da tüm ülkeler için tahmin edilen modelde değişen varyans ve otokorelasyon var iken; yatay kesit bağımlılığının olmadığı görülmektedir. Böylece modelde var olan otokorelasyon ve değişen varyans durumunu dikkate alan uygun dirençli tahminci ile devam edilecektir. Bu tahminci otokorelasyon ve değişen varyans durumunu dikkate alarak dirençli standart hatalar üretmektedir.

Elde edilen bulgular, mali yerelleşmeyi temsil eden Yerel Yönetim Gelirleri / GSYİH ve Yerel Yönetim Harcamaları / Kamu Harcamaları oranlarının yaşam memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yerel gelirlerin GSYİH içindeki payı %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif işaretlidir; bu orandaki bir birimlik artış yaşam memnuniyetini 0,072 puan artırmaktadır. Buna karşılık, yerel harcamaların kamu harcamaları içindeki payı %5 düzeyinde anlamlı ve negatif işaretli olup, bir birimlik artış yaşam memnuniyetini 0,018 puan azaltmaktadır. Katsayı büyüklükleri, gelir boyutunun harcama boyutuna kıyasla daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Kontrol değişkenleri arasında yalnızca işsizlik oranı makroekonomik göstergeler içinde anlamlı bulunmuştur. İşsizlikteki bir birimlik artış yaşam memnuniyetini 0,050 puan azaltmaktadır. Kurumsal değişkenler olan hükümet bütünlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlük ise yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı etkiye sahiptir. En yüksek kurumsal etki parasal özgürlük değişkenine aittir.

Modelin açıklama gücü yüksektir ($R^2 = 0,65$). Bulgular, mali yerelleşmenin özellikle gelir boyutunun bireylerin öznel refahını artırıcı yönde etkili olduğunu, buna karşılık şartlı ve merkezi belirlenmiş yerel harcamaların yaşam memnuniyeti üzerinde sınırlayıcı bir etki yaratabildiğini göstermektedir. İşsizlik ile yaşam memnuniyeti arasındaki negatif ilişki ise teorik beklentiler ve mevcut literatürle uyumludur.

Tablo 10: OECD Ülkeler İçin Dirençli Standart Hataların Elde Edilmesi: Arellano, Froot ve Roger Dirençli Tahmincisi

Bağımlı Değişken: YAŞMEM	Wald Chi2 (6)= 330.93
Gözlem Sayısı: 294	Prob > chi2=0.0000
Grup Sayısı: 31	

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	Z Testi İstatistiği	P > z
YERGEL/GSYİH	.0721115 ***	.0218997	3.29	0.001
YERHAR/KAMHAR	-.0176253 **	.0088726	-1.99	0.047
İŞZ	-.0496384 ***	.0101508	-4.89	0.000
HÜKBÜK	.0101889 ***	.0029682	3.43	0.001
EMEKOZG	.0108566 ***	.0025793	4.21	0.000
PARAÖZG	.0151344 ***	.0053694	2.82	0.005
Sabit	4.456878 ***	.5083481	8.77	0.000
R²: Grup içi=0.4107				
Gruplar arası=0.6976				
Toplam= 0.6546				

*** p<0.01, ** p<0.05

Kaynak: Model analiz sonuçları yazar tarafından tablolaştırılmıştır.

SONUÇ

Yerel yönetimler, halka en yakın kamu birimleri olarak sundukları hizmetlerin etkinliği, verimliliği ve zamanında sunulması yoluyla bireylerin yaşam memnuniyetini artırmada önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede, yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları ile uyumlu mali kaynaklara sahip olmaları mali yerelleşme açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde yerelleşme politikalarının yaygınlaşmasıyla birlikte yerel birimlerin artan görevlerini yerine getirebilmesi için gelir ve harcama kapasitesinin güçlendirilmesi gerekliliği daha belirgin hale gelmiştir. Günümüzde hükümetlerin ekonomik büyüme, işsizliğin azaltılması ve düşük enflasyon gibi makroekonomik hedeflerinin yanı sıra, bireylerin yaşam memnuniyetini artırmayı da bir politika hedefi olarak benimsemeleri gerektiği yönündeki görüşler davranışsal iktisat literatüründe giderek daha fazla yer bulmaktadır. Bu bağlamda yaşam memnuniyeti, ekonomik refahın alternatif ve tamamlayıcı bir göstergesi olarak önem kazanmıştır.

Mali yerelleşme üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı ekonomik büyüme ile ilişkisine odaklanırken, yaşam memnuniyeti ile olan bağlantısını ele alan çalışmaların sınırlı sayıda olması bu araştırmanın önemini artırmaktadır. Bu çalışmada mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi, 2010–2019 dönemini kapsayan 31 OECD ülkesine ait yıllık veriler kullanılarak dengesiz panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular, mali yerelleşmeyi temsil eden altı değişkenden ikisinin yaşam memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiler yarattığını göstermektedir. Buna göre yerel yönetim gelirlerinin GSYİH içindeki payındaki artış yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilerken, yerel harcamaların kamu harcamaları içindeki payının artması ise yaşam memnuniyetini negatif yönde etkilemektedir. Bu durum, yerel harcamaların büyük ölçüde merkezi yönetim tarafından belirlenen şartlı ve koşullu harcamalara dayanmasıyla açıklanabilmektedir.

Modelde kontrol değişkenleri olarak yer verilen makroekonomik göstergeler incelendiğinde, işsizliğin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık kişi başına GSYİH ve enflasyon değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Kişi başına gelir değişkeninin anlamsız olması, yaşam memnuniyeti literatüründe yer alan Easterlin Paradoksu ile uyumludur. OECD ülkeleri arasında gelir seviyesi yüksek gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin birlikte yer alması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Enflasyon değişkeninin anlamlı olmaması ise gözlemlerin büyük çoğunluğunda enflasyon oranlarının düşük ve istikrarlı seyretmesiyle ilişkilendirilebilir.

Kurumsal değişkenler açısından değerlendirildiğinde, hükümet bütünlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlük değişkenlerinin yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna karşın yargısal etkinlik, mülkiyet hakları, mali sağlık, iş özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu durum, analiz kapsamındaki ülkelerin heterojen

yapısından kaynaklanabilir. Ülkeler bazında belirli değişkenlerin etkisi anlamlı olsa bile panel ortalaması dikkate alındığında bu etkinin zayıflaması mümkün görünmektedir. Benzer şekilde kamu harcamaları ve vergi yükü gibi maliye politikası değişkenlerinin de yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Betimsel ve ekonometrik analiz bulguları birlikte değerlendirildiğinde, mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin ülkelere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Yunanistan, Letonya ve Hollanda gibi bazı ülkelerde mali yerelleşme göstergeleri ile yaşam memnuniyeti aynı yönde değişim gösterirken, Almanya ve Türkiye’de de bazı göstergeler hariç tutulduğunda benzer bir ilişki gözlenmiştir. Yerel gelirlerin GSYİH içindeki payının yaşam memnuniyetini artırıcı etkisi özellikle Belçika, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Almanya gibi ülkelerde belirginleşirken, yerel harcamaların kamu harcamaları içindeki payının artması bazı ülkelerde yaşam memnuniyeti ile ters yönlü bir ilişki sergilemiştir. Genel olarak elde edilen bulgular, mali yerelleşmenin yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir belirleyici olduğunu ve özellikle yerel gelirlerin artırılmasının, işsizlikle mücadele edilmesinin ve kurumsal yapının güçlendirilmesinin bireylerin yaşam memnuniyetini artırmaya katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Altaş, D., & Yılmaz, A. (2021). Yaşam memnuniyeti ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analiziyle incelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi (Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences)*, 7(2), 67–76.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Bardhan, P., & Mookherjee, D. (2003). Poverty alleviation effort of West Bengal panchayats. *Economic and Political Weekly*, 39(9), 965–974.
- Berggren, N. ve Jordahl, H. (2006), “Free to Trust: Economic Freedom and Social Capital”. *Kyklos*, 59: 141-169. Erişim Adresi: doi.org/10.1111/j.1467-6435.2006.00324.x.
- Björnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. V. (2007). The bigger the better? Evidence of the effect of government size on life satisfaction around the world. *Public Choice*, 130(3–4), 267–292. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1007/s11127-006-9081-5>
- Björnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. V. (2008). On decentralization and life satisfaction. *Economics Letters*, 99(1), 147–151. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.06.016>
- Carter, J.R. (2007) “An Empirical Note on Economic Freedom and Income Inequality”. *Public Choice*, 130: 163-177 . Erişim Adresi: doi.org/10.1007/s11127-006-9078-0.
- Chen, W.-H., & Hou, F. (2019). The effect of unemployment on life satisfaction: A cross-national comparison between Canada, Germany, the United Kingdom and the United States. *Applied Research in Quality of Life*, 14(4), 1035–1058. <https://doi.org/10.1007/s11482-018-9638-8>
- Compton, R., Giedeman D. C. ve Hoover, G. (2011), “Panel evidence on economic freedom and growth in the United States, *European Journal of Political Economy*, Volume 27, Issue 3: 423-435. ISSN 0176-2680, Erişim Adresi: doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2011.01.001.
- Easton, S. T. ve Walker, M. A. (1997), “Income, Growth, and Economic Freedom”. *The American Economic Review*, 87(2): 328-332.
- Faguet, J. P. (2004). Does decentralization increase responsiveness to local needs? Evidence from Bolivia. *Journal of Public Economics*, 88(3–4), 867–893. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2003.02.003>
- Fisman, R., & Gatti, R. (2002). Decentralization and corruption: Evidence from U.S. federal transfer programs. *Public Choice*, 113(1–2), 25–35.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918–938. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00570>
- Frijters, P., Clark, A., Krekel, C., & Layard, R. (2020). A happy choice: Wellbeing as the goal of government. *Behavioural Public Policy*, 4(2), 126–165. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1017/bpp.2019.39>

- Graafland, J., Compen, B. (2015), "Economic Freedom and Life Satisfaction: Mediation by Income per Capita and Generalized Trust". *Journal of Happiness Studies* 16(3): 789-810 Erişim Adresi: doi.org/10.1007/s10902-014-9534-3.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric analysis* (5th ed.). Prentice Hall.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Güriş, S. (2018). Panel veri modelleri. İçinde S. Güriş (Ed.), *Uygulamalı panel veri ekonometrisi*. Der Yayınları.
- Hatfield, J. W. (2006). *Federalism, taxation, and economic growth* (Research Paper No. 1929). Stanford University Graduate School of Business. <https://doi.org/10.2139/ssrn.891834>
- Hall, J. C., ve Lawson, R. A. (2014), "Economic Freedom of the World: An Accounting of the Literature", *Contemporary Economic Policy*, 32(1): 1-19.
- Hayek, F. A. (2007). Bilginin toplumda kullanımı (T. Yay, Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), 153–164. <https://dergipark.org.tr/pub/liberal/issue/48197/609977>
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.
- Ivanyna, M., & Shah, A. (2012). *How close is your government to its people? Worldwide indicators on localization and decentralization* (Policy Research Working Paper No. 6138). World Bank.
- Jackson, J. (2017), "Free to Be Happy: Economic Freedom and Happiness in US States". *J Happiness Stud* 18: 1207-1229. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1007/s10902-016-9770-9>.
- Kiya, K. (2012). *Life satisfaction and public finance: Empirical analysis using U.S. micro data*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2126357>
- Kotsogiannis, C., & Schwager, R. (2006). On the incentives to experiment in federations. *Journal of Urban Economics*, 60(3), 484–497. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2006.04.008>
- Letelier, L. E., & Sáez-Lozano, J. L. (2020). Expenditure decentralization: Does it make us happier? An empirical analysis using a panel of countries. *Sustainability*, 12(18), Article 7236. <https://doi.org/10.3390/su12187236>
- Letelier, L. E., & Sáez-Lozano, J. L. (2020). *Fiscal decentralization and life satisfaction in Chile* (Working Paper). International Center for Public Policy, Georgia State University.
- Martinez-Vazquez, J., & McNab, R. M. (2003). Fiscal decentralization and economic growth. *World Development*, 31(9), 1597–1616. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(03\)00109-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(03)00109-8)
- Moğol, T. (2014). Mahalli idarelerin varlığı için nedenler. İçinde T. Çakır (Ed.), *Mahalli idareler maliyesi* (ss. 2–19). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance*. McGraw-Hill.
- Niskanen, W. A. (1968). The peculiar economics of bureaucracy. *The American Economic Review*, 58(2), 293–305. <https://www.jstor.org/stable/1831817>
- Oates, W. E. (1999). An essay on fiscal federalism. *Journal of Economic Literature*, 37(3), 1120–1149. <https://www.jstor.org/stable/2564874>
- OECD. (2023). *General government spending (indicator)*. <https://doi.org/10.1787/a31cbf4d-en>
- OECD. (2023). *Unemployment rate (indicator)*. <https://doi.org/10.1787/52570002-en>
- Rahim, F., & Shirazi, N. S. (2018). Fiscal decentralization and citizens' satisfaction from local public service delivery in Pakistan. *International Journal of Ethics and Systems*, 34(1), 122–142. <https://doi.org/10.1108/IJOES-04-2017-0066>
- Rondinelli, D. A. (1999). What is decentralization? In J. Litvack & J. Seddon (Eds.), *Decentralization briefing notes*. World Bank Institute.

- Sujarwoto, S., & Tampubolon, G. (2015). Decentralisation and citizen happiness: A multilevel analysis of self-rated happiness in Indonesia. *Journal of Happiness Studies*, 16(2), 455–475. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9518-3>
- Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi*. Beta Yayınları.
- Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of Political Economy*, 64(5), 416–424. <https://www.jstor.org/stable/1826343>
- The Heritage Foundation. (2021). *Index of economic freedom 2021*. <https://www.heritage.org/index/>
- Uçgunoğlu Erarslan, M., & Yayar, R. (2022). Türkiye’de mutluluk ekonomisi. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 10(1), 43–58.
- Veenhoven, R. (1993). *Happiness in nations: Subjective appreciation of life in 56 nations 1946–1992*. Erasmus University Rotterdam.
- Verme, P. (2009), “Happiness, Freedom and Control”. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 71(2): 146-161.
- Voigt, S., & Blume, L. (2012). The economic effects of federalism and decentralization: A cross-country assessment. *Public Choice*, 151(1–2), 229–254. <https://doi.org/10.1007/s11127-010-9745-z>
- World Bank. (2001). *Decentralization*. https://www.worldbank.org/en/topic/community_drivendevelopment/brief/Decentralization
- World Happiness Report. (2019). *World happiness report 2019*. <https://worldhappiness.report/ed/2019/>
- World Happiness Report. (2021). *World happiness report 2021*. <https://worldhappiness.report/ed/2021/>
- World Values Survey. (2022). *World values survey wave 7*. <https://www.worldvaluessurvey.org>

EXTENDED ABSTRACT

Background

Fiscal decentralization has long been discussed in public finance as a governance arrangement that may improve allocative efficiency and public sector performance by transferring expenditure and revenue responsibilities from central to subnational governments. By reducing the information problem faced by central authorities, decentralization can allow a closer alignment between local public services and heterogeneous citizen preferences. At the same time, the rise of behavioural economics and the economics of happiness has challenged welfare assessments based solely on income indicators such as GDP per capita. An expanding literature argues that life satisfaction provides a broader measure of welfare, as it reflects not only material living standards but also institutional quality, social trust, and perceptions of public service delivery.

Research Problem and Purpose

Although fiscal decentralization has been widely analysed in relation to economic growth and efficiency, empirical evidence on its relationship with life satisfaction remains limited, particularly in a cross-country OECD context. This study addresses whether fiscal decentralization affects life satisfaction and whether revenue and expenditure decentralization exert different effects. Accordingly, the main purpose is to examine the impact of fiscal decentralization on life satisfaction in OECD countries while controlling for macroeconomic conditions and selected institutional factors.

Research Questions

The study seeks to answer three questions: (i) Is fiscal decentralization statistically associated with life satisfaction in OECD countries? (ii) Do revenue and expenditure decentralization differ in their effects on life satisfaction? (iii) Do macroeconomic and institutional variables retain explanatory power once fiscal decentralization measures are included?

Literature Review

The decentralization literature emphasises preference heterogeneity, information advantages of local governments, and accountability mechanisms that enhance responsiveness. Empirical findings are mixed: some studies report positive effects of decentralization on life satisfaction, while others show that outcomes depend on institutional capacity, the composition of local spending, and the degree of genuine fiscal autonomy. The subjective well-being literature further highlights unemployment and institutional trust as key determinants, suggesting that governance quality and macroeconomic stability may condition the decentralization–well-being relationship.

Methodology

The analysis employs an unbalanced panel dataset for 31 OECD countries covering the period 2010–2019. Life satisfaction is used as the dependent variable, while fiscal decentralization is measured through indicators of local government revenues and expenditures relative to broader fiscal aggregates. Panel data techniques accounting for unobserved country heterogeneity are applied. Diagnostic tests are conducted for common panel data problems, and robust inference procedures are used to address heteroskedasticity and serial correlation. The model also includes unemployment and selected institutional indicators to isolate the effect of fiscal decentralization.

Findings

The results show that fiscal decentralization is significantly related to life satisfaction, though the direction varies by dimension. Revenue-based decentralization has a positive and statistically significant association with life satisfaction, suggesting that greater local revenue capacity may improve responsiveness, accountability, and perceived welfare. In contrast, expenditure-based decentralization is negatively associated with life satisfaction, possibly reflecting spending responsibilities that are not matched by sufficient local fiscal discretion. Among control variables, unemployment negatively affects life satisfaction, while indicators of government integrity, labour-related freedom, and monetary stability exert positive effects.

Conclusion and Implications

This study extends the fiscal decentralization literature by focusing on life satisfaction as a welfare outcome rather than purely economic indicators. Evidence from OECD countries indicates that revenue decentralization supports higher life satisfaction, whereas expenditure decentralization may reduce it when fiscal

responsibilities expand without adequate autonomy or institutional capacity. Policy implications suggest that decentralization reforms should emphasise strengthening local revenue authority and aligning expenditure mandates with financing instruments. Enhancing institutional quality and labour market performance also appears essential for translating decentralization into higher life satisfaction within a framework of sound governance and macroeconomic stability.

Kurumsal İletişim Stratejileri Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanımı: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği

Use of social media Within the Framework of Corporate Communication Strategies: The Case of Niğde Ömer Halisdemir University

Doç. Dr. Ahmet KOÇYİĞİT

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

ahmetkocyt@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-1276-1128

Makale Başvuru Tarihi / Received: 10.02.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Yüksek Lisans Öğrencisi Eftelya NALÇAK

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

eftelya.nalcak1@gmail.com.tr

https://orcid.org/0009-0009-4365-8324

ÖZET

Günümüzde üniversiteler, yalnızca eğitim ve araştırma kurumları olmanın ötesinde, toplumsal algı ve kurumsal kimlik oluşturma süreçlerinde de aktif rol üstlenmektedir. Bu bağlamda bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimler ile birlikte hayatımıza giren sosyal medya, üniversitelerin hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurmalarına olanak tanıyan stratejik bir kurumsal iletişim aracı haline gelmiştir. Bu çalışmada, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin resmi Instagram hesabını kurumsal iletişim stratejileri bağlamında nasıl kullandığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Üniversitenin sosyal medya hesaplarından 01 Nisan-01 Mayıs 2025 tarihleri arasında paylaşılan içerikler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Paylaşımlar; tanıtım / etkinlik, özel gün / haftalar, akademik başarı / faaliyet, duyuru, taziye/tebrik, haberler ve diğer olmak üzere yedi farklı kategoriye ayrılarak analiz edilmiştir. Çalışma Üniversitenin kurumsal iletişim bağlamında sosyal medya kullanım pratiklerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Elde edilen bulgular, üniversitenin sosyal medyada özellikle akademik başarıları ve öğrenci etkinliklerini öne çıkaran bir strateji izlediğini göstermektedir. Ayrıca kurumsal kimliğin güçlendirilmesi amacıyla üniversitenin değerlerine atıf yapılan içeriklerin sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak etkileşim ve içerik oranlarının bazı platformlarda sınırlı kaldığı, paylaşımların çoğunlukla görsel iletişim niteliğinde olduğu ve hashtag kullanımının da yeterli olmadığı dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi sosyal medyayı kurumsal iletişimde aktif biçimde kullanmakta; ancak daha etkileşimli, katılımcı ve dijital medya trendlerine uygun stratejilerle iletişim gücünü artırma potansiyeline sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İletişim, Sosyal Medya, Niğde, Üniversite

ABSTRACT

Today, universities play an active role not only as institutions of education and research but also in the processes of shaping public perception and building corporate identity. In this context, social media—emerging alongside rapid developments in information and communication technologies—has become a strategic corporate communication tool that enables universities to establish direct communication with their target audiences. This study aims to reveal how Niğde Ömer Halisdemir University uses its official Instagram account within the context of corporate communication. Employing a qualitative research method, the study evaluates the content shared on the university's social media accounts between April 1 and May 1, 2025, through content analysis. The posts were categorized under headings such as informational content, promotions, event announcements, academic achievements, commemorative days and weeks, and corporate messages. This study is significant in terms of revealing the university's social media practices within the framework of corporate communication. The findings indicate that the university follows a communication strategy that primarily emphasizes academic achievements and student activities. It has also been observed that content referencing the university's core values is frequently used to strengthen its corporate identity. However, the findings also show that engagement and content frequency remain limited on some platforms, the majority of posts rely on visual communication, and the use of hashtags is insufficient. In conclusion, Niğde Ömer Halisdemir University actively uses social media as a corporate communication tool; nevertheless, it has the potential to enhance its communication effectiveness through more interactive, participatory, and trend-oriented digital media strategies.

Keywords: Corporate Communication, Social Media, Niğde, University

1. GİRİŞ

Sosyal medya, her geçen gün gelişim gösteren internet aracılığıyla günümüzde iletişimin en önemli araçlarından biri haline gelmiş ve küresel ölçekte yaygınlık kazanmıştır. Bireylerin günlük rutinlerinin ayrılmaz bir parçası olan bu ağ yapısı, ekonomi, eğitim, medya ve sosyal yaşam gibi pek çok alanda derin etkiler yaratmaktadır. Sosyal medyanın, geleneksel iletişim kalıplarını dönüştürerek kendi dinamiklerini ve kurallarını ortaya koymasıyla birlikte, iletişim alanında yeni yaklaşımlar ve olgular gelişmiştir. Geleneksel iletişim stratejileri ya güncellenmiş ya da geçerliliğini tamamen yitirerek yerini farklı iletişim biçimlerine bırakmıştır. Kitle iletişim araçlarının üstlendiği temel roller, artık medya, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi yeniden yapılandıran sosyal medya platformları tarafından devralınmıştır (Demir & Ayhan, 2020).

Yeni bir iletişim mecrası olarak sosyal medya, kamu kurumları, ticari işletmeler ve sivil toplum kuruluşlarının hem iletişim süreçlerini hem de işleyişlerini köklü bir değişim ve dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşüm bağlamında özellikle üniversiteler, sosyal medya platformlarını yalnızca mesaj iletimi amacıyla değil; tanıtım, reklam ve halkla ilişkiler başta olmak üzere stratejik iletişim disiplinlerinin tümünde kritik bir araç olarak konumlandırmaktadırlar.

Kurumsal iletişim, çok yönlü bir kavram olarak farklı perspektiflerden ele alınmış ve ilgili literatürde sıklıkla çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde kurumsal iletişim ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle sosyal medya platformu olan X çerçevesinde şekillendiği görülmektedir (Koçyiğit, 2022; Demir & Öztürk, 2023; Sığın, 2022; Yılmaz & Aktaş, 2020). Bunun yanı sıra araştırmada yer alan ilgili üniversiteye yönelik kurumsal iletişim çalışmalarının literatürde sınırlı olarak yer aldığı düşünülmektedir. Araştırmanın bulguları, hem kurumsal iletişim bağlamında sosyal medya araçlarını kullanan içerik üreticileri için hem de akademik literatüre katkı sunma açısından önemli bir değer taşımaktadır. Kurumsal iletişim sürecinde sosyal medya kullanımı üzerine odaklanan bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi resmi Instagram hesabı ile sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi sosyal medya hesaplarından Instagram hesabı analiz edilerek gerçekleştirilen bu çalışma, kurumsal iletişim sürecinde Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin Instagram hesabının nasıl kullanıldığını ve kurumsal iletişim gerekliliklerine uygun olup olmadığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

2. Kurumsal İletişime Kavramsal Bakış

Günümüzde yeni iletişim teknolojileri, geleneksel kitle iletişim araçlarının yerini kolaylıkla alarak günlük hayata hızla yerleşmiştir. Küreselleşme ve sosyal medya olgusunun da dahil olduğu ekonomik, siyasi, toplumsal ve teknolojik gelişmeler, kurumların yapısını derinlemesine etkilemiştir. Bu gelişmelerle birlikte iletişim, kurumsal yapıların merkezinde daha önemli bir konuma gelmiş; çeşitli iletişim biçimleri ve boyutları ortaya çıkmıştır. Sürecin bu doğrultuda evrilmesiyle, kurumlar daha iletişim odaklı bir yapıya yönelmiş ve kurumsal iletişim kurumlar açısından giderek daha belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Kurumsal iletişim, kurumların vizyon, misyon ve temel değerlerine ulaşmasında hem kurum içi hem de kurum dışı ilişkilerin geliştirilmesinde ve çalışan motivasyonunun sağlanmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Kurumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda yürütülen faaliyetleri kapsayan bu iletişim süreci, bireylerin ve kurumların başarılarına doğrudan katkı sağlamaktadır. Kurumsal iletişim, kurum faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından bilgi akışını sağlayarak iç ve dış paydaşlar arasında etkileşim kurulmasına olanak tanımaktadır. Bu etkileşim, hedef kitlelerin kurum hakkındaki algı ve tutumlarının olumlu yönde şekillendirilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, yönetim tarafından belirlenen görev ve sorumlulukların çalışanlara iletilmesinde kurumsal iletişim işlevsel bir araç olarak kullanılmaktadır. Kurumsal iletişim süreci, aynı zamanda sembolik ve amaç odaklı bir yapıya sahiptir. Bu yapı hem açık hem de karmaşık sistem özellikleri gösterir ve kurum içerisindeki resmi ya da gayri resmi tüm iletişim kanalları için geçerliliğini korumaktadır (Çetintaş, 2014). Kurumsal iletişim ile ilgili literatürde pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan birine göre kurumsal iletişim; kurumun hedeflerine erişebilmesi için kurum tarafından oluşturulan iletişim bazlı faaliyetler şeklinde açıklanmaktadır (Karakulle, 2025a; Tosun, 2003).

Literatürde kurumsal iletişim üç temel eksenle ele alınır (Frandsen & Johansen, 2014):

1. **Kurumsal Kimlik:** Kurumun kendisini nasıl tanımladığı ve temsil ettiği. Logo, kurumsal renkler ve görsel tasarım unsurlarının ötesinde; kurum kültürü, değerler ve davranış biçimleri de bu kapsamda değerlendirilir.

2. **Kurumsal İmaj:** Paydaşların kurum hakkında sahip oldukları algı ve izlenimlerdir. İmaj, iletişim stratejileri kadar deneyimsel temas noktalarından da etkilenir.
3. **Kurumsal İtibar:** Uzun vadede oluşan güven, saygınlık ve güvenilirlik algısını ifade eder. İtibar, sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmada kritik rol oynar.

Sabuncuoğlu & Tüz (1991), kurumsal iletişimi tanımlarken bu sürecin, kurumun amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi adına gerçekleştirildiğini vurgulamış ve iletişimin belirli kurallar çerçevesinde yürütülmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Ayrıca kurumsal iletişimin; kurumun üretim ve yönetim süreçleri içerisinde, kurumun işleyişini sürdürebilmesi amacıyla, kurumu oluşturan birimler ve ögeler arasında eşgüdüm, bilgi akışı, motivasyon, bütünleşme, değerlendirme, eğitim, karar alma ve denetimi sağlamak üzere belirli kurallar dahilinde gerçekleşen bir iletişim süreci olduğunu ifade etmişlerdir.

Kurumsal iletişim, örgüt içinde ve dışında çeşitli işlevler üstlenir (Balmer & Gray, 2000):

- **Bilgilendirme:** Kurum faaliyetleri hakkında şeffaf bilgi sunma.
- **İkna ve Etkileme:** Paydaş davranışlarını yönlendirme ve destek sağlama.
- **İlişki Yönetimi:** Çalışanlar, müşteriler, yatırımcılar ve toplumla sürdürülebilir ilişkiler kurma.
- **Krize Müdahale:** Beklenmedik durumlarda güveni koruyacak stratejik iletişim yürütme.

Kurumsal iletişimin temel hedeflerinden biri, kurumun imajını ve bilinirliğini, önceden belirlenmiş iletişim stratejisi doğrultusunda paydaşların zihninde istenilen şekilde konumlandırmaktır. Kurumu yansıtan ve bütüncül bir yaklaşımla yürütülen iletişim süreçleri, paydaşların kurumla ilgili daha olumlu algılar geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

Solmaz'a (2007) göre kurumsal iletişimin;

- Reklam ve imaj yönetimi,
- Kurumsal gelişimin sağlanması,
- Kurum kültürünün oluşturulması,
- Medya ve yatırımcı ilişkilerinin güçlendirilmesi,
- Uluslararası iletişim ile genel iletişim politikalarının belirlenmesi,
- Kurum içi iletişimin etkinleştirilmesi,
- Kurumsal vatandaşlık,
- Etik ilkeler ve teknolojik gelişmelere uyum sağlama,
- Halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütülmesi ve etkili iletişim sağlamak gibi çok boyutlu gereklilikleri bulunmaktadır.

Günümüzde kurumlar, misyon ve vizyon çalışmaları sırasında kurumsal iletişimin önemini her zamankinden daha iyi kavramaktadır. Son yıllarda reklam, imaj oluşturma ve kurum tanıtımı gibi alanlarda yoğunlaşan kurumsal iletişimin, yukarıda maddeler halinde verilen kavramları başarıyla hayata geçirebilmesi için yeni medya araçlarına hâkim güçlü bir iletişim ekibine sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda kurumların, kurumsal iletişim bağlamında sosyal medya kullanımları çalışmada dikkat çeken bir diğer nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Kurumsal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal medyaya ilişkin yapılan tanımlar incelendiğinde, özellikle iki tanımın literatürde öne çıktığı görülmektedir. Boyd & Ellison'un (2008) tanımına göre sosyal medya; kullanıcıların, sınırlı ya da herkese açık hesaplar aracılığıyla etkileşimde bulundukları kişilerden oluşan listeler oluşturdukları, görsel ve işitsel içerikler paylaştıkları ve bu paylaşımların diğer kullanıcı hesaplarında da görüntülenebildiği dijital platformlardır. Diğer tanımda ise sosyal medya; kullanıcı hesapları aracılığıyla içerik üretimi ve paylaşımını mümkün kılan, internet tabanlı uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Karakulle, 2025b; Kara, 2013). Bu tanımlar temel alındığında, sosyal medyanın özünde bireylerin çeşitli içerikler aracılığıyla dijital ortamda birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Sayırsız kullanıcısı bulunan ve günümüzün en etkili iletişim araçlarından biri haline gelen sosyal medya, iletişimin hem hızlı hem de düşük maliyetle ve de eşzamanlı olarak yürütülmesine olanak tanımaktadır. Sosyal medya platformlarının kullanıcılarına çevrimiçi alanlarda kendini ifade etme, duygu, düşünce ve fikirlerini paylaşabilme, etkileşim sağlama, gruplara katılma ve bu ortamlara fikir, yorum, beğeni yapma gibi imkânlar sağlaması onu, diğer tüm geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı ve popüler kılmaktadır.

Sosyal medya, iletişim süreçlerini geleneksel tek yönlü yapıdan çıkararak, kurumların paydaşlarıyla anlık ve doğrudan etkileşim kurabilmesini mümkün kılmaktadır. Sosyal medya platformları, yalnızca bireyler arası değil kurumsal düzeyde mesaj iletiminde kritik bir rol üstlenerek geniş kitleleri belirli faaliyetler hakkında bilgilendirmekle kalmaz; aynı zamanda halkın talep, öneri, istek, soru, şikâyet ve eleştirilerini toplama, bu doğrultuda çözümler geliştirme ve sonuçları kamuoyuyla paylaşma imkânı sunmaktadır (Tarhan, 2012; Çelebi & Karakulle, 2025). Bu mecralar, kurum ile halk arasında daha yakın ve çift yönlü bir etkileşim kurulmasını mümkün kılmakta; elde edilen geribildirimler ise kurumsal karar alma süreçlerinde giderek daha fazla belirleyici olmaktadır. Böylece sosyal medya, halkın kurumsal kararlara katılımını kolaylaştırarak katılımcı yönetim anlayışının gelişimine katkı sağlamaktadır (Şimşek, 2016). Bu sayede kurum ile paydaş arasında çift yönlü ve dinamik bir iletişim ortamı oluşmakta, bu durum da sosyal medyayı kurumsal iletişim süreçlerinde vazgeçilmez bir araç konumuna getirmektedir.

Kurumsal iletişimde sosyal medya uygulamalarının hızla yaygınlaşmasıyla birlikte, pek çok kurum ve kuruluş açısından hedef kitleye yönelik gerçekleştirilecek faaliyetlerde sosyal medyanın kullanımı adeta kaçınılmaz hale gelmiştir. Öyle ki bazı kurumlar açısından sosyal medya, faaliyetlerin etkin biçimde yürütülmesi için zorunlu bir uygulama halini almıştır. Diğer taraftan, sosyal medya uygulamalarının kurumsal başarıyı doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alması; hem zaman ve hız açısından verimlilik sağlaması hem de kurumsal etkinliği artırması açısından önemli bir rol oynamaktadır (Güngör, 2020; Karakulle, 2025c). Bu bağlamda, sosyal medyanın kurumlar tarafından tercih edilip etkin biçimde kullanılması, günümüz dijital çağının bir gerekliliği olarak değerlendirilmekte ve neredeyse vazgeçilmez bir unsur haline gelmektedir. Bu bağlamda çalışmanın asıl konusu olan üniversiteler kâr amacı gütmeyen kurumlar olsa da kendilerini potansiyel öğrencilere etkili bir biçimde tanıtmak ve rakip yükseköğretim kurumları karşısında avantaj elde edebilmek adına tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermek durumundadır.

Günümüzde dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, üniversitelerin rekabet gücünü artırmak, kurumsal varlıklarını sürdürebilmek, yeni öğrenciler kazanmak ve mevcut öğrenci ile veli kitlesiyle olan etkileşimlerini devam ettirmek amacıyla sosyal medya araçlarını etkin şekilde kullanmaları adeta zorunlu hale gelmiştir. Zaman ve mekân sınırlarından bağımsız olarak geniş ve çeşitlenmiş bir hedef kitleye hitap eden üniversiteler için bu kitleyle iletişim kurma noktasında teknolojik gelişmelerin sunduğu dijital ortamlar, özellikle sosyal medya platformları, öne çıkan mecralar arasında yer almaktadır. Eğitim sektörü, sahip olduğu geniş ve heterojen hedef kitlesi nedeniyle dijital iletişim araçlarına en fazla ihtiyaç duyan sektörlerden biri konumundadır. Bu nedenle, sosyal medyanın daha profesyonel ve stratejik bir yaklaşımla kullanılması kaçınılmazdır (Akyıl, 2017).

Eğitim kurumlarının sosyal medyada doğrudan hitap ettiği iki temel hedef kitle bulunmaktadır: öğrenciler ve kurum personelleri. Bu gruplara yönelik ayrı iletişim stratejileri geliştiren kurumlar, hedeflerine daha kolay ulaşmakta ve iletişimde başarı elde etmektedir. Sosyal medya platformlarını etkin biçimde kullanan üniversiteler, sosyal ve kültürel etkinliklerini, kuruma ilişkin önemli gelişmeleri ve duyuruları geniş kitlelere ulaştırabilme imkânına sahiptir. Dijital çağda yetişen genç bireylerin ilgisini çekebilmek ve onlarla etkili bir bağ kurabilmek adına eğitim kurumlarının sosyal medya iletişimine daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı günümüzde iletişim sürecinde görsel iletişim yapısıyla öne çıkan Instagram uygulamasının kurumsal iletişim bağlamında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi tarafından nasıl kullanıldığını tespit etmektir. Ayrıca Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabından paylaşılan içeriklerin, kurumsal iletişimin gerekliliklerine olan uygunluğunun tespit edilmesi araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere internet ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, özellikle sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıkan yüksek etkileşimli sosyal paylaşım platformları

günlük hayatta önemli etkiler bırakmaktadır. Küresel anlamda bir etkiye sahip olan ve çevrimiçi sosyal ağ niteliğine sahip olan Instagram, bireylerin bilgi edinme, iletişim kurma ve herhangi bir konu hakkında yorum yapabilme imkânı sağlamaktadır. Instagram'ın bireylere sağlamış olduğu avantajların yanında kurum ve kuruluşlara da önemli katkıları bulunmaktadır. Instagram aracılığı ile kurumlar halk ile daha yakında ilişki kurulabilmektedir. Bunun yanında Instagram mekânsal ve zamansal olarak birçok avantaj sağlayarak, daha hızlı ve daha düşük maliyetle iletişim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Günümüzde kurumların hedef kitleleri ile kuracakları iletişim ve etkileşim büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi kurumsal iletişim bağlamında Instagram uygulamasını nasıl kullandığını ortaya koyması ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabından yapmış olduğu paylaşımların kurumsal iletişim bağlamında ele alınması ve sonuçların ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

4.2. Yöntem

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabının kurumsal iletişim bağlamında incelendiği bu çalışmada, çalışmanın amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'in (2016) belirttiği üzere, içerik analizinin temelinde benzer verilerin belirli kavram ve temalar çerçevesinde gruplanması ve bu verilerin okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenlenerek yorumlanması yer almaktadır. İlgili üniversitenin birçok farklı mecrada sosyal medya hesabı bulunmasına karşın, paylaşımlar birbiri ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, takipçi sayısının en yüksek olması ve en yoğun paylaşımın Instagram hesabından yapılması çalışmanın bu yöntemle incelenmesini yönetsel açıdan uygun kılmaktadır. İçerik analizi, esas olarak toplanan verilerden yola çıkarak açıklayıcı kavram ve ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Betimsel analiz ise mevcut durumu ortaya çıkarmaya çalışırken, içerik analizi daha derin anlamları, görünmeyen kavram ve temaları açığa çıkarmaya yardımcı olur (Yıldırım c Şimşek, 1999). İçerik analizi yalnızca mesajların anlamını çözümlemeyi değil, aynı zamanda elde edilen bulguları gerekçelendirerek açıklama çabasını da içerir. Bu iki süreç birbiriyle bütünleşik olarak yürütülmelidir (Bilgin, 2014)

4.3. Evren- Örneklem

Çalışma kapsamında araştırmanın evrenini Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi resmi Instagram hesabı oluşturmaktadır. Üniversite 2016 yılının ağustos ayından itibaren resmi Instagram hesabından paylaşımlar yapmaya başlaması sebebiyle çok fazla içerik paylaşımı gerçekleştirmiştir. Tüm bu içeriklerin hem zaman bakımından hem de teknik açıdan analizinin çok zor olması sebebiyle içerikler 01 Nisan-01 Mayıs 2025 tarihleri arasında yapılan 58 adet paylaşım ile sınırlandırılmıştır. Bu tarihler arasında yapılan paylaşılan içerikler araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır. Bunun yanında repostlar (yeniden paylaşım), beğeniler ve yorumlar kapsam dışında tutulmuştur.

4.4. Veri Toplama ve Verilerin Analizi

Çalışmada veriler Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin resmi Instagram hesabından paylaştığı içeriklerden elde edilmiştir. Araştırmaya konu zaman aralığında toplam 58 paylaşım tespit edilmiş ve elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Paylaşımların nitelikleri referans alınarak; tanıtım / etkinlik, özel gün / haftalar, akademik başarı / faaliyet, duyuru, taziye/tebrik, haberler ve diğer olmak üzere yedi farklı başlık altında konumlandırılan paylaşımlar, kurumun sosyal medyadaki kurumsal iletişim stratejileri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırma Soruları

Çalışmada ana amaç etrafında şekillenen araştırma soruları şunlardır;

- Araştırma Sorusu-1: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabını kurumsal iletişim bağlamında nasıl kullanmaktadır?
- Araştırma Sorusu-2: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabından yapmış olduğu paylaşımlar kurumsal iletişim gerekliliklerini sağlamakta mıdır?
- Araştırma Sorusu-3: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabının kurumsal kimlik açısından kullanımı nasıldır?
- Araştırma Sorusu-4: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabından yapmış olduğu paylaşımların konu, içerik, kategori dağılımı içerikleri nelerdir?

5. BULGULAR VE YORUMLAR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabından yapılan paylaşımların kurumsal iletişim bağlamında ele alındığı ve bu paylaşımların kurumsal iletişim gerekliliklerine uygunluğunun tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram Hesabı Genel Bilgileri

Kurum Adı	Instagram Adresi	Kurum Logosu	Kurumun Gönderi Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Ettikleri
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	https://www.instagram.com/nohuniversitesi/		2.534	27.200	10

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabı profili genel bilgileri incelendiğinde sayfanın açıklama kısmında yer alan kurumun resmi adının İngilizce olarak “Official Instagram Account of NÖHÜ” olduğu görülmektedir. Hesabın açılış tarihi ise Ağustos 2016 olarak kayıtlara geçmiş ve bugüne kadar 2.500’den fazla paylaşım yapılmıştır. Bunun yanında hesabın toplam takipçi sayısının yaklaşık 27.200 olduğu görülürken, takip ettiği hesap sayısının ise 10 olduğu görülmektedir. Hesabın profil fotoğrafında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi’nin logosu ve turkuaz renginin kullanıldığı görülmektedir. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabında paylaştığı toplam gönderi sayısının 2.534 olduğu ve her geçen gün arttığı gözlemlenmiştir.

Tablo 2: İçerik Çözümlemesinde Konu Kategorilerinin Kapsadığı İçerikler

Kategori Adı	Açıklama
Tanıtım / Etkinlik	Üniversite tanıtımı, kampüs etkinlikleri
Özel Gün / Haftalar	Bayramlar, anma günleri, dünya günleri (23 Nisan, 1 Mayıs vb.)
Akademik Başarı / Faaliyet	Akademik faaliyetler, yayınlar, başarı haberleri
Duyuru	Üniversite içerisindeki faaliyetler
Taziye/Tebrik	Rektör mesajları, tebrik ve kutlamalar
Haberler	Üniversitenin yerel, ulusal veya uluslararası medyada yer alması
Diğer	Kategori dışı kalan paylaşımlar

Seçilen içeriklerin değerlendirileceği başlıklar; tanıtım / etkinlik, özel gün / haftalar, akademik başarı / faaliyet, duyuru, taziye/tebrik, haberler ve diğer olarak belirlenmiştir. Bu konu başlıklarının kapsadığı içerikler yukarıdaki Tablo 2 de sunulmuştur.

Araştırmanın örneklemini oluşturan 01 Nisan-01 Mayıs 2025 tarihleri dikkate alındığında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram hesabından 58 paylaşım yapılmıştır. Bu veriler ışığında günlük yaklaşık olarak 2 paylaşım yapıldığı görülmüştür. Bu paylaşımların konu dağılım sayıları aşağıdaki Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Instagram Hesabı Paylaşımların Konu Dağılımına Göre Paylaşım Sayıları

Tanıtım/Etkinlik	Özel Gün ve Haftalar	AkademikBaşarı/Faaliyet	Duyuru	Taziye/Tebrik	Haberler	Diğer
13	8	8	18	5	3	3

Konu dağılımına göre paylaşım sayılarına bakıldığında ve araştırmanın örneklemini oluşturan 01 Nisan-01 Mayıs 2025 tarihleri dikkate alındığında bu tarihler arasında en çok paylaşım 20 adet ile duyuru kategorisinde yapılmıştır. Duyuru kategorisini 13 adet paylaşım ile tanıtım ve etkinlik kategorisi takip ederken özel

gün/haftalar ile akademik başarı/faaliyet kategorilerinde 8'er paylaşım yapıldığı gözlemlenmiştir. Buradan hareketle söz konusu üniversitenin 4 farklı kategoride ortalama 10 ve daha fazla paylaşım yapması üniversitenin kurumsal iletişim aracı olarak Instagram'ı sıklıkla kullandığının bir göstergesi olmuştur. Bu sonuçlara göre günümüzde sosyal medya platformları kurumsal iletişimde önemli bir konumda yer almaktadır.

Tanıtım /Etkinlik

Kurumsal iletişim, bir kurumun hedef kitleleriyle bütünleşik, stratejik ve planlı biçimde iletişim kurmasını sağlayan kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç içerisinde tanıtım faaliyetleri ve kurum içi/dışı etkinlikler, kurumun görünürlüğünü artırmasını sağlar ve hizmetler hakkında kamuoyuna bilgi vererek kurumun algılanma biçimini şekillendirir (Tetik, 2010, s.141). Bu doğrultuda aşağıdaki Tablo-4'te yer alan veriler dikkate alındığında tanıtım /etkinlik kategorisine ait içeriklerin belirli bir tematik ve görsel bütünlük içerisinde sunulduğu gözlemlenmektedir. Bu kategori altında, akademik söyleşiler, kültürel etkinlikler, öğrenci topluluklarının organizasyonları ve üniversitenin kendine ait NÖHÜ'de bu hafta gibi çeşitli içerikler yer almaktadır. Paylaşımlarda büyük çoğunlukta aynı görsel şablonun tercih edilmesi ve sabit hashtag kullanımı dikkat çekmektedir. Etkinlik içeriklerinin sunum biçim sınırlı ve tekdüze bir yapıda olduğu için kullanıcı etkileşimini azaltma riskini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla üniversitenin sosyal medya stratejilerinde farklı şablonlara ve hashtag kullanımına yer vermesi, aynı zamanda etkileşimi artırıcı ve katılımcı odaklı bir yapı benimsemesi gerekmektedir.

Tablo 4: Tanıtım/ Etkinlik Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
13 Nisan 2025	NÖHÜ'DE Bu Hafta	Grafik Tasarım	Tanıtım	#NÖHÜ #Niğde
20 Nisan 2025	NÖHÜ'DE Bu Hafta	Grafik Tasarım	Tanıtım	#NÖHÜ #Niğde
23 Nisan 2025	Müzik Dinletisi	Afiş	Etkinlik	#Niğde #NÖHÜ
28 Nisan 2025	Konuşmacı Etkinliği	Afiş	Etkinlik	#NÖHÜ #Niğde

Özel Gün ve Haftalar

Tablo-5'te yer alan veriler doğrultusunda özel gün ve haftalarda içinde en az etkinlik kategorisi kadar paylaşım yapılmıştır. Bu paylaşımlar detaylı olarak analiz edildiğinde içeriklerin genel olarak grafik tasarım formatında hazırlandığı ve kategoriye uygun ifadeler içerdiği gözlemlenmektedir. Nisan ayı içerisinde yer alan Kanser Haftası, Dünya Otizm Farkındalık Günü, Polis Haftası ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı gibi önemli günler sayfada düzenli olarak paylaşılmıştır. Bu paylaşımlar, üniversitenin kurumsal sorumluluk bilincine sahip olduğunu ve toplumsal farkındalığı desteklediğini göstermektedir. Bu kategorideki etiketlerin bir önceki tanıtım/etkinlik kategorisine nazaran biraz da olsa içeriklere uygun olarak çeşitlendirilmesi sosyal medya algoritmaları nezdinde daha geniş kitlelere ulaşabilmesini sağlayacağından pozitif yönde bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5: Özel Gün / Haftalar Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
1 Nisan 2025	Kanser Haftası	Grafik Tasarım	Özel Gün ve Haftalar	#KanserHaftası #NÖHÜ #Niğde
2 Nisan 2025	Dünya Otizm Farkındalık Günü	Grafik Tasarım	Özel Gün ve Haftalar	#NÖHÜ #Niğde
7 Nisan 2025	Polis Haftası	Grafik Tasarım	Özel Gün ve Haftalar	#TürkPolisTeşkilatı #NÖHÜ#Niğde
23 Nisan 2025	Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı	Grafik Tasarım	Özel Gün ve Haftalar	#23Nisan #NÖHÜ #Niğde #UlusalEgemenlikveÇocukBayramı

Akademik Başarı/ Faaliyet

Kurumsal iletişimde günümüzde özellikle üniversitelerin akademik başarı ve faaliyetlerini sosyal medya platformlarında paylaşımları büyük önem taşımaktadır. Çünkü üniversitelerin en önemli amaçlarından biri yeni gelecek öğrencilere üniversitenin vizyonunu ve misyonunu başarılı bir biçimde aktarmaktır. Bu nedenle kategoride yer alan içeriklerin, üniversitenin akademik yeterliliğini ve araştırma potansiyelini yansıtmak amacıyla paylaşıldığı görülmektedir. TÜBİTAK Proje Başarısı ve Prestij Sıralaması gibi konular grafik ya da afiş formatında sunulmuş, kategori altında akademik başarı ifadesi yer almıştır. Bu tür içerikler, üniversitenin bilimsel faaliyetlerini görünür kılma çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu çaba akademik başarıların artırılmış görünürlüğüyle öğrenci ve akademisyen motivasyonunu yükseltebilir. Fakat, bu içeriklerde de tekrar eden #NÖHÜ ve #Niğde hashtagleri kullanımı ve içeriğe özel anahtar kelimelerin eksikliği göze çarpmaktadır. Bu durum, potansiyel erişimi sınırlandıran bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 6: Akademik Başarı/ Faaliyet Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
8 Nisan 2025	TÜBİTAK Proje Başarısı	Afiş	Akademik Başarı	#NÖHÜ
25 Nisan 2025	Prestij Sıralama Başarısı	Afiş	Akademik Başarı	#NÖHÜ #Niğde

Duyuru

Duyuru içerikleri üniversitenin iç ve dış paydaşlarıyla iletişimini desteklerken kurum içi etkinliklere katılımı da teşvik edilmesini sağlamaktadır. Tablo-7’de yer alan veriler doğrultusunda duyuru kategorisinde yer alan içeriklerde üniversitenin öğrenci, akademik ve toplumsal paydaşlarına yönelik bilgilendirme çabası ön plana çıkmaktadır. Nisan 2025 tarihli içerikler arasında eğitim semineri, konferans ve sempozyum gibi akademik etkinliklere dair afiş formatında duyurular yer almaktadır. Bu duyurular, kurumsal şeffaflık, bilimsel faaliyetlerin görünürlüğü ve akademik katılımın teşviki açısından değerlidir. İçeriklerde kullanılan afişlerin sade ama resmi bir üsluba sahip olduğu görülmektedir. Hashtag kullanımı sabit kalmakla birlikte, içeriğe özel hashtaglerin (#DepremSemineri, #Sempozyum2025 vb.) yer almaması, duyurunun daha geniş kitlelere ulaşmasını engelleyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bu tür içeriklerin Instagram hikâye, reels veya sabitlenmiş gönderi gibi etkileşimli formatlarla desteklenmemesi de erişimi sınırlandırmaktadır. Bu nedenle Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi’nin kurumsal iletişim bağlamında sosyal medyayı yeterince etkin bir şekilde kullanmadığını düşünülmektedir.

Tablo 7: Duyuru Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
8 Nisan 2025	Yarışma Duyurusu	Afiş	Duyuru	#NÖHÜKADRAJ #NÖHÜ #Niğde
23 Nisan 2025	Eğitim Semineri Duyurusu	Afiş	Duyuru	#NÖHÜ #Niğde
24 Nisan 2025	Konferans Duyurusu	Afiş	Duyuru	#NÖHÜ #Niğde
25 Nisan 2025	Sempozyum Duyurusu	Afiş	Duyuru	#NÖHÜ #Niğde

Taziye /Tebrik

Kurumsal sosyal medya hesaplarında, taziye /tebrik mesajı gibi içeriklerin yer alması, üniversitenin duygusal zekâ ve sosyal sorumluluk odaklı bir iletişim stratejisi benimsediğini göstermektedir. Bu tür paylaşımlar çoğunlukla grafik tasarım formatında sunulmuş ve samimi bir dil benimsenmiştir. Bu içeriklerde de sabit hashtag kullanımı gözlemlenmiştir (#NÖHÜ, #Niğde), ancak duyu yüklü içeriklerde daha fazla empatik etiketlerin (#geçmişolsun, #başarılardileriz vb.) kullanılmaması eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bu tür mesajların daha kişisel ve sıcak bir tonla desteklenmesi, kullanıcılar nezdinde daha anlamlı geri dönüşler doğurmaktadır. Hedef kitlenin kuruma karşı samimiyet algısını güçlendirmektedir. Bu nedenle kurum paylaştıkları içeriklerde bu gibi gereksinimleri yerine getirmesi büyük önem taşımaktadır.

Tablo 8: Taziye/ Tebrik Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
20 Nisan 2025	Taziye Mesajı	Grafik Tasarım	Taziye	Kullanılmamış
23 Nisan 2025	Deprem Mesajı	Grafik Tasarım	Taziye	#NÖHÜ #Deprem
2 Mayıs 2025	Taziye Mesajı	Grafik Tasarım	Taziye	Kullanılmamış

Haberler

Haber içeriklerinin sosyal medyada paylaşılması üniversitenin karar süreçlerini, etkinliklerini ve gelişmelerini kamuoyuna açık ve düzenli bir şekilde iletmesini sağlamaktadır. Bu da kuruma yönelik güvenin artmasına katkı sunmaktadır. Haber kategorisi altında paylaşılan içeriklerin Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin resmi Instagram hesabından çok kurumun web sitesinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle kategoriler içinde en az paylaşım yapılan içeriklerden birinin haber içerikleri olduğu görülmektedir. Rektör röportajları ve rektör ziyaretleri gibi içerikler, kurumun vizyonunu ve liderliğini sergilemesi açısından önemlidir. Özellikle eğitim kurumlarında kamuoyuna yansıtılan haberler, markanın akademik itibarını doğrudan etkilemektedir. Analiz sonucunda içeriklerin grafik ya da fotoğraf destekli olarak yayımlandığı görülmektedir. İncelenen içeriklerde sıklıkla “haber dili” kullanılarak, kamuoyunu bilgilendirici bir çerçeveye benimsenmiştir. Paylaşımların çoğunda tekrar eden hashtag kullanımı (#NÖHÜ, #Niğde) sayesinde kurumsal görünürlük korunurken, içeriklere özgü etiketlerin eksikliği (örneğin #RektörRöportajı, #ÜniversiteHaberleri gibi) dijital erişim kapasitesini sınırlamaktadır. Bu kategorideki içeriklerin sosyal medyada daha sık yer alması üniversiteyi kurumsal iletişimi açısından daha iyi bir konuma getireceği düşünülmektedir.

Tablo 9: Haberler Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
10 Nisan 2025	Rektör Ziyaret Haberi	Fotoğraf	Haber	#NÖHÜ #Niğde
19 Nisan 2025	Rektör Ziyaret Haberi	Fotoğraf	Haber	#NÖHÜ #Niğde
19 Nisan 2025	Rektör Röportaj Haberi	Fotoğraf	Haber	#NÖHÜ #Niğde

Diğer

Kurumsal iletişimde sosyal medyanın kendisini web sitelerinden ayıran bir diğer yanı ise eğlenceli ve mizahi içerikleri de bünyesinde barındırabilmesidir. Bu nedenle diğer kategorisinde sınıflandırılan içerikler, kurumsal yapının dışında kalan ancak sosyal medya etkileşimi açısından anlamlı olan paylaşımları kapsamaktadır. Sosyal medya akımı ve kampüs kar yağışı gibi içerikler, grafik tasarım ve video formatında hazırlanmış, görsel çeşitliliğin bu alanda daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum, sosyal medya iletişimde resmi içeriklerin dışında kalan unsurların da takipçiler üzerinde yüksek etkileşim potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle video içerikli “Kampüs Kar Yağışı” paylaşımı, kullanıcılarla duygusal bağ kurmaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir. #ghibli gibi eğlenceli, tematik hashtaglerin bu tür içeriklerde kullanılması, farklı kitlelere erişim açısından önemlidir ve çeşitlendirme adına olumlu bir örnektir. Bu kategoride bahsedilen nitelikteki paylaşımların diğer kategorilere nazaran az sayıda olması, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin kurumsal iletişim bağlamında sosyal medyayı yeterince etkin bir şekilde kullanmadığını göstermektedir.

Tablo 10: Diğer Kategorisindeki Örnek Paylaşım Tablosu

Tarih	İçerik Açıklaması	Görsel Türü	Kategori	Hashtagler
7 Nisan 2025	Sosyal Medya Akımı	Grafik Tasarım	Diğer	#NÖHÜ #Niğde
10 Nisan 2025	Kampüs Kar Yağışı	Video	Diğer	#NÖHÜ #Niğde #ghibli

SONUÇ

Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde, internet tabanlı platformların ve sosyal medya uygulamalarının hem bireyler hem de kurumlar tarafından yoğun bir biçimde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Sosyal medya, sadece bireyler arası iletişimi dönüştürmekle kalmamış; kurumlar için de iletişim stratejilerinin yeniden yapılandırılması gereken, dinamik ve etkileşim temelli bir alan haline gelmiştir. Kurumların sosyal medya platformlarını etkin ve stratejik biçimde kullanması, yalnızca görünürlük sağlamakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kurumsal kimliğin inşası, kurumsal itibarın sürdürülmesi ve hedef kitleyle güven temelli ilişkiler kurulması açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle sosyal medya, çağdaş kurumsal iletişimin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, özellikle Instagram gibi görsel ağırlıklı sosyal medya platformları, kurumların hedef kitleleriyle doğrudan ve anlık iletişim kurmasına olanak sağlayan güçlü araçlar arasında yer almaktadır. Kurumsal iletişim, kurum ya da grupların kendilerini kurumsal yaşam içinde en etkili şekilde ifade etmelerine odaklanan bir süreçtir. Ancak bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi, belirli gerekliliklerin yerine getirilmesine bağlıdır. Kurumsal iletişim yalnızca bilgi verme ve açıklama işleviyle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda hedef kitlenin beklentilerini anlamayı, geri bildirim olanağı sağlamayı, düzeyli tartışma ortamları oluşturmayı, katılımcı yönetim anlayışını desteklemeyi ve e-katılımı teşvik etmeyi de kapsamalıdır. Bununla birlikte, vatandaşların yalnızca birer izleyici değil, aktif birer birey ve toplumsal aktör olarak kabul edilmesi; aidiyet duygularının pekiştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Gerçekleştirilen bu araştırma neticesinde; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi resmi Instagram hesabını genellikle kurumun iç ve dış gelişmelerinin tümünü hedef kitleye aktarma amaçlı kullandığı tespit edilmiştir. Paylaşılan içeriklerin çok büyük bir çoğunluğunu üniversite içerisindeki etkinlikler ve duyuruların oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında diğer paylaşımların çoğunluğunu ise, özel gün/haftalar ve akademik başarılar oluşturmaktadır. Hesap üzerinden yapılan paylaşımların çoğunluğunun etkileşim düzeyini sınırlı olması ve hedef kitle ile çift yönlü bir iletişim kurulmaması, kurumun kurumsal iletişim başarısını engellemektedir. Ayrıca, etkileşimi artırabilecek unsurlardan biri olan hashtag kullanımında çeşitlilik sağlanmadığı, dolayısıyla dijital görünürlüğün sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin resmi Instagram hesabı incelendiğinde, kurumsal iletişimde önem arz eden yukarıda belirtilen gerekliliklerin büyük ölçüde yerine getirilmediği gözlemlenmiştir.

Literatürdeki benzer çalışmaların sonuçları dikkate alındığında, Sığın (2022), kurumsal iletişim faaliyetlerinde Twitter kullanımının rolünü ortaya koymaya amaçlayan çalışmada, üniversitelerin Twitter hesaplarını ve kullanımları stratejik bağlamda değerlendirmiş üniversitelerin kurumsal Twitter hesaplarını daha çok haber verme ve kutlama/tebrik mesajları bağlamında kullandığı ortaya koymuştur. Üniversitelerin takipçi sayılarını ve tweet sayılarını göz önünde bulundurulduğunda kurumların resmi Twitter hesaplarını etkin bir biçimde kullanmadıkları saptanmıştır. Koçyiğit (2022) ise, çalışmada ilgili kurumun Twitter paylaşımları dikkate alındığında daha çok tek yönlü iletişim süreci işlettiğini ve paylaşılan içerikler konu bağlamında sınırlı kaldığını ortaya koymuştur. Yukarıda ifade edilen mevcut çalışmaların sonuçları dikkate alındığında bu çalışma ile benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Gökler & Onay (2020) vakıf üniversitelerinin Instagram sayfaları üzerine yaptıkları çalışmada ise, yapılan tüm sosyal medya paylaşımlarında hashtag kullanımının önemine değinmişlerdir. Üniversitelerin genel anlamda hashtag kullanımına dikkat ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yukarıda ifade edilen çalışma sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları karşılaştırıldığında bu çalışmada ilgili üniversitenin resmi Instagram hesabındaki paylaşımlarında tekdüze ve çeşitlendirilmemiş hashtag kullanımının kurumsal iletişim gereksinimleri için yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılması sebebiyle sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir.

Sonuç olarak, üniversitenin resmi Instagram hesabı üzerinden yürütülen kurumsal iletişim faaliyetlerinin, kuruma yönelik aidiyet oluşturma, katılımcı iletişim ortamı yaratma ve etkileşimi teşvik etme gibi temel işlevleri yeterince yerine getirmediği görülmektedir. Bu durum, kurumsal fayda üretme ve geliştirme hedefi doğrultusunda sosyal medyanın sunduğu potansiyelden yeterince yararlanılamadığını ortaya koymaktadır. Kurumsal iletişim faaliyetlerinin stratejik bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması, üniversitenin dijital mecralardaki etkinliğini ve paydaşlarla ilişkisini güçlendirmek açısından kritik bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir.

Bu konuyla bağlantılı olarak çeşitli akademik çalışmalar yapılabilir. Örnek olarak farklı evren ve örneklemeler seçilebilir. Seçilen evren ve örneklemelerle karşılaştırmalı bir çalışma gerçekleştirilebilir. Bunun dışında üniversitenin diğer sosyal medya bağlantılarına yönelik çeşitli çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Akyıl, L. (2017). Üniversitelerin kurumsal iletişim uygulamalarında sosyal medya kullanımı: Bir vakıf üniversitesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK)*, (17), 12-14
- Balmer, J. M., & Gray, E. R. (2000). Corporate identity and corporate communications: creating a competitive advantage. *Industrial and commercial training*, 32(7), 256-262.
- Bilgin, N. (2014). *İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- Boyd, D., & Ellison, N. (2008). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210-230.
- Çelebi, Z. & Karakulle, İ. (2025). Batı karadeniz bölgesinde bulunan kamu üniversiteleri web sayfalarının kurumsal iletişim bağlamında incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(2), 939-968.
- Çetintaş, B. (2014). *Kurumsal İletişim Stratejisi ve Kurumsal Bloglar*. Eğitim Kitabevi.
- Demir, V. & Ayhan, K. (2020). *Dijital Çağda Yeni Medya ve İletişim*. Pegem Akademi.
- Demir, Y. & Öztürk, M. (2023). Ağ toplumunda kurumsal iletişim: Üniversitelerin twitter kullanımı üzerine sosyal ağ analizi. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13 (2), 519-532.
- Frandsen, F., & Johansen, W. (2014). *Corporate communication*. In *The Routledge handbook of language and professional communication*. Routledge.
- Gökler, K., & Onay, A. (2020). Üniversitelerin kurumsal iletişim aracı olarak Instagram kullanımı: Vakıf üniversitelerinin Instagram sayfaları üzerine betimsel bir içerik analizi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* (35), 311-337.
- Güngör, N. (2020). *İletişim ve Toplum: Kuramlar, Süreçler, Uygulamalar*. Siyasal Kitabevi.
- Kara, T. (2013). *Sosyal Medya Endüstrisi*. Beta Yayıncılık.
- Karakulle, İ. (2025a). Paydaş teorisi çerçevesinde kurumsal sürdürülebilirlik ve iletişim. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2) 809-825.
- Karakulle, İ. (2025b). Theory to thesis, thesis to knowledge: The academic codes of the public relations field in Türkiye. *Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi* 5(3), 48-59.
- Karakulle, İ. (2025c). Kurumsal iletişimin ve örgütsel vatandaşlığın dönüm noktası: Sessiz istifa üzerine derinlemesine bir bakış. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (egifder)*, 13(2), 1027-1053.
- Koçyiğit, A. (2022). Kamusal iletişim sürecinde sosyal medya kullanımı: İletişim Başkanlığı Twitter hesabı üzerine bir inceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi (KİAD)*, (8), 56-77.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (1991). *Örgütsel Psikoloji*. Alfa Yayınları.
- Sığın, N. (2022). Kurumsal iletişim bağlamında vakıf üniversitelerinin twitter kullanımı üzerine bir araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 26-45.
- Şimşek, H. (2016). Yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde sosyal medya kullanımı ve katılımcı yönetim. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (28), 829-843.
- Solmaz, B. (2007). *Kurumsal İletişim*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tarhan, M. (2012). Sosyal medya ve kamu yönetimi: Sosyal medya araçlarının kamu yönetiminde kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 79-92.
- Tetik, N. (2010). Kurumsal etkinlik yönetimi ve iletişim stratejileri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 31, 135-152.
- Tosun, B.N. (2003). Kurumsal iletişim sürecinde reklamın ve imaj yönetiminin bütünleşik konumu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18 (1), 173-191.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, N., & Aktaş, H. (2020). Kurumsal iletişimde diyalogik sosyal medya kullanımı: Vakıf ve devlet üniversiteleri açısından karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 299-318.

EXTENDED ABSTRACT

Background

Social media has become one of the most important tools of communication today through the ever-evolving internet and has gained widespread popularity on a global scale. This network structure, which is an integral part of individuals' daily routines, has profound effects in many areas such as the economy, education, media, and social life. As social media transforms traditional communication patterns and establishes its own dynamics and rules, new approaches and phenomena have emerged in the field of communication. Traditional communication strategies have either been updated or have completely lost their validity, giving way to different forms of communication. The fundamental roles once undertaken by mass communication tools have now been taken over by social media platforms, which are restructuring the relationship between media, society, and individuals (Demir and Ayhan, 2020).

Method

The primary objective of this study is to determine how Niğde Ömer Halisdemir University utilizes Instagram, an application that stands out for its visual communication structure in today's communication process, within the context of corporate communication. Another objective of the study is to determine the suitability of the content shared on Niğde Ömer Halisdemir University's Instagram account to the requirements of corporate communication. In this study, which examines the Niğde Ömer Halisdemir University Instagram account in the context of corporate communication, content analysis, one of the qualitative research methods, was preferred in line with the purpose of the study. Therefore, the fact that the number of followers is the highest and the most intensive sharing is done from the Instagram account makes it methodologically appropriate to examine the study with this method. The universe of the study consists of the official Instagram account of Niğde Ömer Halisdemir University. Since the university began posting on its official Instagram account in August 2016, it has shared a large amount of content. Due to the difficulty of analyzing all this content both in terms of time and technically, the content was limited to 58 posts made between April 1 and May 1, 2025. The content shared during this period constitutes the sample of the research. In addition, reposts, likes, and comments were excluded from the scope.

The data in this study was obtained from content shared on the official Instagram account of Niğde Ömer Halisdemir University. A total of 58 posts were identified during the period covered by the research, and the data obtained was subjected to content analysis. Based on the nature of the posts, they were categorized under seven different headings: promotion/event, special days/weeks, academic achievement/activity, announcement, condolence/congratulation, news, and other. These posts were evaluated within the framework of the institution's corporate communication strategies on social media.

The data in this study was obtained from content shared on the official Instagram account of Niğde Ömer Halisdemir University. A total of 58 posts were identified during the period covered by the research, and the data obtained was subjected to content analysis. Based on the nature of the posts, they were categorized under seven different headings: promotion/event, special days/weeks, academic achievement/activity, announcement, condolence/congratulation, news, and other. These posts were evaluated within the framework of the institution's corporate communication strategies on social media.

Findings, Conclusion

As a result of this research, it was determined that Niğde Ömer Halisdemir University generally uses its official Instagram account to convey all internal and external developments to its target audience. It was observed that the vast majority of shared content consisted of events and announcements within the university. In addition, most of the other posts were about special days/weeks and academic achievements. The fact that the majority of posts made through the account have limited engagement and do not establish two-way communication with the target audience hinders the institution's corporate communication success. Furthermore, it was determined that there is a lack of diversity in the use of hashtags, which is one of the elements that can increase interaction, and therefore digital visibility remains limited. In this context, when Niğde Ömer Halisdemir University's official Instagram account was examined, it was observed that the above-mentioned requirements, which are important in corporate communication, were largely not met.

As a result, it is evident that the institutional communication activities conducted through the university's official Instagram account do not sufficiently fulfill their basic functions, such as creating a sense of belonging to the institution, creating a participatory communication environment, and encouraging interaction. This situation reveals that the potential offered by social media is not being sufficiently utilized in line with the goal

of generating and developing institutional benefits. The strategic restructuring of corporate comm As a result, it is evident that the institutional unication activities is considered a critical need in terms of strengthening the university's effectiveness in digital media and its relationship with stakeholders. Various academic studies can be conducted in relation to this topic. For example, different universes and samples can be selected. A comparative study can be conducted using the selected universe and samples. In addition, various studies can be conducted on the university's other social media connections.

Küresel Isınma, Kentleşme ve Sağlık ile İlgili Tutumların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

A Study to Determine Attitudes Towards Global Warming, Urbanization and Health

Dr. Ali TOSUN

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

atosun@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7908-964X>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 21.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üyesi Demet ÇELİK

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

demetcelik@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4838-0714>

ÖZET

Bu çalışma, küresel ısınma, kentleşme ve sağlık ile ilgili tutumların belirlenmesine yönelik amacıyla yapılmıştır. Araştırma, tanımlayıcı-kesitsel tiptedir. Araştırmanın evrenini Karaman-Konya illerinde ikamet eden ve araştırma dahil edilme kriterlerine uygun bireyler oluşturmuştur. Evreni bilinmeyen örneklem kapsamında 502 kişiye ulaşılmıştır. Veriler 1 Eylül 2024-1 Aralık 2024 tarihleri arasında kartopu örneklem yöntemiyle online olarak toplanmıştır. Veri toplama formu 4 bölümden ve 49 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde tanıtıcı özelliklerden (yaş, cinsiyet, meslek gibi) oluşan sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde küresel ısınma ile ilgili bilgiler, üçüncü bölümde kentleşme ve sağlık ile ilişkili sorular mevcuttur. Dördüncü bölümde ise Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Form 'undan yararlanılmıştır.

Veri analizinde Statistical Package for the Social Sciences programı 21.0 versiyonu kullanılmıştır. Sayı, yüzde, ortalama ve parametrik testlerden yararlanılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 30.34 ± 11.22 ve %57'sinin kadın olduğu bulunmuştur. Bulunulan kentte son birkaç yıl içerisinde en çok araç sayısı artışı olduğu belirtilmiştir. Küresel ısınma konusunda bireysel önlem olarak en fazla çevreyi temiz tutmak olarak düşünülmüştür. Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Formu Toplam Puan Ortalaması 19.37 ± 5.30 olarak belirlenmiştir. Çalışmada katılımcıların küresel ısınmanın sağlığa etkileri bilgi düzeyleri ortalamasının üzerinde bulunmuştur. Katılımcıların tamamına yakını (%96,8) küresel ısınmanın sağlığı etkilediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu kentleşmenin sağlık üzerindeki etkileri konusunda bilgilendirilme yapılmasını istedikleri saptanmıştır. Toplum genelinde küresel ısınma ve sağlık arasındaki etkileşimine dair eğitimler, seminerler düzenlenmelidir. Farklı ve daha büyük örneklem grupları ile küresel ısınmaya dair çalışmalar yinelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentleşme, Küresel Isınma, Sağlık, Hastalık

ABSTRACT

This study was conducted to determine attitudes towards global warming, urbanization and health. The study is descriptive-cross-sectional. The universe of the study consisted of individuals residing in Karaman-Konya provinces and meeting the inclusion criteria. 502 people were reached within the scope of the unknown sample. Data were collected online between September 1, 2024 and December 1, 2024 using the snowball sampling method. The data collection form consists of 4 sections and 49 questions. The first section includes questions about introductory characteristics (such as age, gender, and occupation). The second section includes information about global warming, and the third section includes questions about urbanization and health. The fourth section uses the Global Warming Health Effects Information Form.

The Statistical Package for the Social Sciences program version 21.0 was used in the analysis of the data. Number, percentage, average and parametric tests were used. The average age of the participants was 30.34 ± 11.22 and 57% were found to be female. It was stated that the number of vehicles has increased the most in the city in the last few years. The most individual precaution against global warming was considered to be keeping the environment clean. The Total Score Average of the Global Warming Health Effects Information Form was determined as 19.37 ± 5.30 . In the study, the participants' knowledge levels about the health effects of global warming were found to be above average. Almost all of the participants (96.8%) stated that global warming affects health. It was determined that a significant majority of the participants wanted to be informed about the health effects of urbanization. Education and seminars should be organized on the interaction between global warming and health throughout the society. Studies on global warming should be repeated with different and larger sample groups.

Keywords: City, Urbanization, Global Warming, Health, Disease

1.GİRİŞ

Atmosferde meydana gelen hava olaylarının çeşitli gazların etkileşimleri ile yeryüzünde sonuçları bulunmaktadır. Atmosferin hava olaylarını düzenleyen yapısı, yaşam şartlarının buna göre değerlendirilmesine etki etmektedir. Sanayileşme hareketleri ve buna yönelik kentlerde ortaya çıkan nüfus hareketlerinin atmosferi çeşitli yönlerden etkilediği görülmektedir. Özellikle Sanayi Devrimi ile beraber insan müdahalesinin atmosferi yüksek düzeylerde etkilemesi söz konusu olmuştur (Akın, 2006). Küresel ısınma, sıcaklığın normal şartların dışındaki değişimini tanımladığı söylenebilir. Bu kapsamda küresel ısınma, sıcaklıkla ilişkili olarak atmosferin dünya yüzeyine yakın alanlarında insan müdahalesi dışında doğal yollardan sıcaklık değişimi olarak belirtilmektedir. Dünyanın aldığı ve sattığı güneş ışığı miktarı, sıcaklığın atmosfer tarafından tutulması ve su buharının evaporasyonu ve yoğunlaşması sıcaklığın açıklandığı unsurlar olarak görülmektedir (Aksay vd., 2005). Küresel ısınmada jeolojik kayıtlar, buzulların erimesi denizlerde su seviyesinin artması, göller ve akarsularda sıcaklıkların artması, periyodik güncel analizler, matematik yöntemleri ve aerosoller açıklayıcıdır.

Küresel ısınmanın atmosferdeki durumunun ele alınmasında belirli bir zaman diliminin kesin bir şekilde ifade edilmediği görülmektedir. Özellikle milyonlarca yıl önce başlayan bir ısınma süreci ifade edilirken (Akın, 2006) çeşitli kaynaklarda farklı zaman dilimlerinin ön plana çıktığı ifade edilebilir. Karbondioksit, metan gazı, diazotoksit, halokarbinler, ozon, karbonmonoksit gibi gazların küresel ısınmada etkilidir (Yıldırım & Utkugün, 2023). Özellikle doğal olaylardan ziyade küresel ısınmanın insan kaynaklı faaliyetlerden kaynaklandığı tartışılan bir durumdur. Küresel ısınmanın çeşitli çevrelerde insan hayatına olan olumsuz etkisi farklı teknik ve analizlerde ortaya konulmakla beraber küresel ısınmanın atmosfere ve insan hayatına olan olumsuz etkisi dışında, atmosferdeki gaz oranlarının yükselmesinin olumsuz durumlara neden olmayacağı ve insan hayatına çok düşük seviyelerde etkide bulunacağı da savunulmaktadır (Maslin, 2004).

Küresel ısınmanın son yıllarda hızlı bir artışla daha fazla tartışıldığı görülmektedir. Özellikle endüstriyel gelişmeler ile sanayileşme bu kapsamda tetikleyici unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Yirmi birinci yüzyılda sıcaklık değişimleri fazla olmuş ve uzmanlarca bunlar değerlendirilmiştir (Sağlam vd., 2008). Deniz seviyelerini yükselmesi, buzulların erimeye başlaması, hayvan türlerinin azalması, coğrafik değişimler küresel ısınmanın sonuçları olarak değerlendirilmektedir. Küresel ısınmanın neden olduğu sorunlar, çoğunlukla bitkiler ile hayvanların yaşam şartların değişmesine neden olan olayları kapsamaktadır. Bu noktada son yıllarda birbirini etkileyerek ortaya çıkan sonuçlar, zincirleme küresel ısınma sonuçları olarak da ifade edilebilir. Sel ve erozyon olayları, karbondioksit gazı seviyesinin yükselmesi, su rezervlerinin azalması, çölleşme, insan vücudunda ortaya çıkan değişimler, kutup bölgelerinin sıcaklık nedeniyle çözülmeye başlaması gibi olaylar küresel ısınmanın olumsuz sonuçları olarak gösterilebilir (Akın, 2006). Dağılımlar ve stoklar üzerindeki etkileri, hayat döngüsüne ilişkin olayların zamanlaması üzerine etkileri, fizyoloji ve davranış üzerine etkileri ile topluluklar ve verimlilik üzerine etkileri küresel ısınmanın ortaya çıkardığı sorunlar ile sonuçlar olarak görülmektedir (Sağlam vd., 2008). Özellikle çevresel değişiklikler ile canlıların yaşam koşullarının değişmesi ve deniz ile nehirlerdeki değişimler bu kapsamda küresel ısınmanın canlı hayatına olan etkileri ile ele alınmaktadır.

Kentleşme kırsal alandan farklı bir durumu ifade etmekle beraber, kent alanlarında yeni bir yaşam modeline geçmeyi ifade etmektedir. Sadece kırsal alandan kentlere doğru nüfus hareketlerini içermemekte, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlara sahip bir değişim olarak da tanımlanmaktadır (Keleş, 1995). Özellikle kırsal alandan farklı olarak iş bölümü ile uzmanlaşmanın ön planda olduğu kentleşme süreci, sosyal ve kültürel değişimlerin de ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. Kentin insanların tutum ve davranışlarını şekillendirici etkileri, bu kapsamda kentleşmenin içeriğini oluşturmaktadır.

Yerleşik hayat tarzının benimsenmesiyle beraber kentleşme sürecinin başladığı ve birçok unsura sahip kentlerin ortaya çıktığı ifade edilebilir (Yılmaz & Çitçi, 2011). Kentleşme süreci, insanların beklentileri ile ihtiyaçlarının bir sonucu olarak yorumlanmakta ve nüfus hareketleri bu açıdan önem taşımaktadır. Şehirlerin kurulması ile şehirleşme boyutunu da tanımlayan kentleşme, çeşitli ilişkileri ortaya çıkarmış ve kentsel alanda kırsal alandan farklı bir boyutta ilişkileri ortaya çıkarmıştır (Keleş, 2015). İlk kentlere bakıldığında günümüzdeki kentlerin çeşitli fonksiyonlara sahip olduğu ve sadece nüfus hareketleri ile ifade edilmediği görülmektedir. Geçmişte kentlerin hem ekonomik ve askeri hem de toplumsal rollere sahip oldukları görülmektedir. Bu noktada günümüz kentlerinin bu durumu sürdürdüğü görülmektedir. Antik kent, Orta çağ kenti ve günümüzdeki modern kent, kentlerin analiz edilmesinde önem taşımaktadır. Kentlerin sürecinin tarihsel bir boyutu düşünüldüğünde kentlerin bu kapsamda evrim geçirdiği ve geliştiği söylenebilir. Kentler bu haliyle günümüzde her alanda birçok yapılanmayı da içinde barındırmaktadır (Aslanoğlu, 1998).

Kentleşme süreci, her ülkede ve toplumda farklı şekilde ilerlemektedir. Kentleşmenin özellikle Sanayi Devrimi

ile beraber hızlı bir sürece evrildiği söylenebilir. Kentleşme süreci, Türkiye’de dünyadaki aksine hızlı bir şekilde olmuştur. Özellikle çeşitli unsurların göz ardı edildiği Türkiye kentleşmesi, düşük kentleşme dönemi (1923-1950), kırsal çözüme kaynaklı kentleşme dönemi (1950-1960), kentsel gelişme dönemi (1960-1980) ve kentsel dönüşüm dönemi (1980 ve sonrası) olarak ifade edilmektedir (Yılmaz ve Çitçi, 2011). Türkiye’deki kentleşme sürecinin farklı dönemlerde farklı şekillere olması, kentleşmenin her dönemin şartlarına göre biçimlendiğini göstermektedir. Kentlerin çekici özelliklerinin bu kapsamda önemli unsurlar olduğu bilinmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kentlere doğru yoğun bir göç dalgasının olduğu söylenebilir. Bu nedenle günümüze doğru kırsal alandaki nüfusun kentlere göre azaldığı görülmektedir (Işık, 2005). Kentlere yapılan göçler daha çok ekonomik temelli olmakla beraber sosyal ve kültürel nedenler de bu kapsamda önem taşımaktadır. Özellikle iş olanaklarını azalması ve kentin daha modern hayat şartlarına sahip olması insanlar için kentin çekici olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda İstanbul, Ankara ve İzmir gibi birçok iş kolunun geliştiği kentler büyük göçler almıştır. Ortaya çıkan nüfus hareketleri, kentlerin kalabalıklaşmasına ve kırsal alanla dengesiz bir dağılımın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı birçok sorun bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmını küresel ısınmanın ortaya çıkardığı sonuçlar oluşturmaktadır. Hızlı kentleşme ve beraberinde getirdiği sonuçlar bu kapsamda sera gazlarını etkinliğini artırırken (Zengin & Yamaçlı, 2022) kentlerin sürekli göç alan yerler olması kentin sağlıklı bir şekilde gelişimlerini sürdürmelerine ket vurmaktadır. Özellikle temel ihtiyaçların karşılanmasında ve kentlerin devamlılık göstermesinde önemli bir durum olarak ifade edilen sürdürülebilir kentleşme, bu bağlamda tartışmalı hale gelmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı (Brundtland, 1987) günümüzde kentlerin sağlıklılaştırılması ve gelişimi açısından önem taşımaktadır. Bu durum kentsel alanlarda sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel unsurların gelişimini ve korunmasını ön plana taşımaktadır. Küresel ısınma etkilerinin bu kapsamda kentsel alanlarda minimize edilmesi sürdürülebilir kentler için anlamlıdır. Kentlerin plansız bir şekilde sürekli büyüyen yapısı ve konut yatırımlarının artması, küresel ısınmanın ve sıcaklık artışlarının ortaya çıkmasına neden olmakta çevreye zıt bir kentleşme modeli ortaya çıkarmaktadır. İklim değişikliği ile küresel ısınmanın etkilerinin azaltılmasına yönelik olarak kent mekânların tasarlanması ve kent kaynaklarının kullanılması önem taşımaktadır.

İnsanların çevresel ayak izinin büyük olması çeşitli sonuçlara neden olurken, küresel ısınma, iklim değişikliği ve kaynakların yeterli olmaması bunun sonuçları olarak gösterilebilir (Sertyeşilışık & Sertyeşilışık, 2019). Özellikle doğanın kendini yenileme kapasitesinin insanların tutum ve davranışları nedeniyle azaldığı söylenebilir. İklimin korunması ve buna göre devletlerin politikalar yürütmesi amacıyla yönelik olarak Paris İklim Konferansı yapılmış ve birçok devlet bu anlaşmayı kabul etmiştir. Bu durum, kentsel alanların sürdürülebilir olmasına ve çevresel ayak izinin azaltılmasına yönelik uluslararası çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin küresel bir boyutta olması böyle çalışmalar yapılmasına etki etmiştir. Küresel ısınmanın özellikle su kaynakları üzerindeki etkisi, dünyanın birçok bölgesinde çölleşme riskini ortaya çıkarmaktadır (Karaman & Gökalp, 2010). Su kaynaklarının önem taşıması suyun korunmasına yönelik politikaların ortaya çıkmasına da bu bakımdan etki etmektedir. Küresel ısınmanın kuraklığa neden olması, yağış özelliklerini değiştirmesi, toprak nemini etkilemesi, yer altı su kaynakları ile su kalitesi ve deniz seviyelerinde değişikliklere yol açması kayda değer boyutlar olarak değerlendirilmektedir. Küresel ısınmanın kentler alanlardaki etkisi, çevresel sürdürülebilirlik bağlamında temel ihtiyaçların karşılanma durumunu etkilemektedir.

Küresel ısınmanın her geçen gün yaşamı daha fazla etkilediği görülmektedir (Topal vd., 2016). Bu durum iklim değişiklikleri ile bağlantılıdır. Kentsel alanların sürekli büyüyen yapısı ve doğaya uyumlu sistemlerin ve yapıların yeterli düzeyde olmaması, bireysel ve toplumsal açıdan sorunları beraberinde getirmektedir. Birleşmiş Milletler verilerine bakıldığında, küresel ısınma kaynaklı az yağış, hızlı tüketim ile kirlilik nedeniyle dünyadaki temiz su kaynakları devamlılık açısından tehlike oluşturmaktadır (Yılmaz, 2015). Bu durum başta su kaynakları olmak üzere kentsel ve kırsal alanların insanların temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitelerini azaltmaktadır. Kentsel alanların yoğun nüfuslu alanlar olması, kentlerin ve kentleşme sürecinin sağlıksız bir hale gelmesine neden olmaktadır. Küresel ısınmanın kentin kaynak sağlama noktasındaki fonksiyonu bakımından kentler aleyhine sonuçlar yarattığı kabul edilmektedir. Bu durum bireysel ve toplumsal mücadele yöntemlerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Küresel ısınma, kentleşme ve beraberinde meydana olaylar hem kronik hastalıkların seyrinde hem de bulaşıcı hastalıkların yayılmasında etkili olmaktadır (Adıgüzel & Özcan, 2022). Oluşan sağlık sorunları daha önce meydana gelmedikleri yerlerde veya popülasyonlarda benzeri görülmemiş veya öngörülmemiş etkiler yaratarak insan sağlığını etkileyebilmektedir (National Institute of Environmental Health Sciences, 2022).

Sağlık üzerine etkileri arasında solunum ve kardiyovasküler hastalıklar, aşırı hava olaylarıyla ilişkili erken ölümler, gıda, su kaynaklı hastalıkların ve diğer bulaşıcı hastalıkların yaygınlığında ve coğrafi dağılımına yönelik tehditler yer almaktadır (Centers for Disease Control and Prevention, 2024). Yaşlılar, hamileler, bebekler, çocuklar veya kronik hastalığı olan kişiler gibi düzenli tıbbi bakıma ihtiyaç duyan kişiler için özellikle risklidir (United States Environmental Protection Agency, 2024).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) küresel ısınmanın sağlık üzerindeki etkilerine ilişkin farkındalığın artırılması ve böylece anlaşılmasının hem davranış değişikliklerini hem de toplumsal desteği kolaylaştıracaktır (DSÖ, 2024). Literatürde sıklıkla küresel ısınma ile ilgili öğrenci grupları ve/veya aynı meslek grupları üzerinde çalışılmıştır (Ay & Erik, 2020; Özer vd., 2021; Yörük & Akpınar, 2023). Ergin vd. (2017) çalışmasında tıp fakültesi öğrencilerinin küresel ısınmanın sağlığa etkileri ile ilgili bilgi düzeyleri iyi olarak saptanmıştır. Karabulut (2023) tarafından 271 öğretmen ile yapılan bir çalışma da küresel ısınmaya yönelik farkındalık durumlarının çok iyi olduğu bulunmuştur. Yapılan başka bir çalışmada ise katılımcıların küresel ısınma kavramı ile ilgili konularda bilgi eksikliklerinin olduğu anlaşılmıştır (Durkaya & Durkaya, 2018).

Bu çalışma ile farklı meslek grupları, farklı eğitim seviyelerine sahip bireylerin küresel ısınma, kentleşme ve sağlığa yönelik bilgi ve tutumları öğrenilmesi hedeflenmiştir. Böylece katılımcıların küresel ısınma kavramına dikkat çekilerek literatüre katkı sağlanmak istenmiştir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Tipi

Tanımlayıcı-kesitsel tiptedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Evreni Karaman veya Konya bölgesinde ikamet eden ve araştırma dahil edilme kriterlerine uygun katılımcılar oluşturmaktadır. Evreni bilinmeyen örneklem hesabına göre en az 385 yetişkin bireye ulaşılması hedeflenmiştir. Toplam örneklem büyüklüğü ise aşağıda verilen formülle hesaplanmıştır. $n=(N.p.q.z^2)/((N-1).d^2)$ Örneklem kapsamında 502 kişiye ulaşılmıştır.

N =Evrendeki kişi sayısı

p =Araştırılan durum sıklığı

q : İncelenen durumun görülme sıklığı

d =Etki büyüklüğü

Araştırma Dahil Edilme Kriterleri

-Okuryazar olmak

-18- 65 yaş arası olmak

-Araştırmaya katılmaya gönüllü olmak

-Belirlenen tarihler arasında (1 Eylül 2024- 1 Aralık 2024) araştırmaya katılmak

-Karaman veya Konya illerinden herhangi birinde ikamet ediyor olmak

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı 4 bölümden ve 49 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde tanıtıcı özelliklerden (yaş, cinsiyet, meslek gibi) oluşan sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde literatür doğrultusunda hazırlanan küresel ısınma ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde kentleşme ve sağlık ile ilişkili sorular mevcuttur.

Dördüncü bölümde ise Ergin vd. (2017) tarafından geliştirilen Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Formu'ndan yararlanılmıştır. Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Formu 26 sorudan oluşmaktadır. Her bir madde 'Doğru', 'Yanlış', 'Fikrim yok' olmak üzere üç cevap kategoriden oluşmaktadır. Katılımcılara her doğru yanıtları için "1 puan" ve yanlış ve fikrim yok yanıtları için "0 puan" verilerek bilgi puanı hesaplanmıştır ve buna göre her katılımcı en fazla 26 puan alabilmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler, kartopu örneklem yöntemi kullanılarak yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Her bir verinin toplanma süresi yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Veri analizinde Statistical Package for the Social Sciences programı 21.0 versiyonu kullanılmıştır. Yüzde, ortalama-standart sapma gibi testlerden yararlanılmıştır. Verilerin normal dağılım uygunluğuna göre parametrik testlerden yararlanılmıştır. İkili bağımsız gruplarda t testi, üçlü bağımsız gruplarda ANOVA testi kullanılmıştır. Post hoc analiz sürecinde Bonferroni testi tercih edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlılık düzeyi $p \leq 0.05$ olarak belirlenmiştir.

2.6. Araştırmanın Etik Boyutu

Katılımcıların veri toplama formunun başlangıcında onamları alınmıştır. Araştırmanın yapılması için bir üniversitenin girişimsel olmayan etik kurulundan izin (01-2024/05) alınmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların demografik-tanıtıcı özellikleri

Özellik	Sayı (N=502)	Yüzde (%)
Yaş: 30.34±11.22	Minimum:18 Maksimum: 69	
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	286	57.0
Erkek	216	43.0
<i>Eğitim durumu</i>		
Ön lisans ve öncesi	376	74.9
Lisans	91	18.2
Yüksek Lisans ve Doktora	35	6.9
<i>Yaşanılan yer</i>		
Köy	61	12.2
İlçe	148	29.5
İl merkezi	293	58.4
<i>Medeni durum</i>		
Bekâr	315	62.7
Evli	187	37.3
<i>Gelir Durumu</i>		
Gelir giderden az	159	31.7
Gelir ile gider eşit	271	54.0
Gelir giderden fazla	72	14.3

Katılımcıların yaş ortalaması 30.34±11.22 ve %57'sinin kadın olduğu bulunmuştur. Katılımcıların %58.4'ü il merkezde ikamet ediyor olup yarısı (%54'ü) gelir ile giderlerinin eşit olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 2: Katılımcıların küresel ısınma ile ilgili bilgi durumları ve düşünceleri

Özellik	Sayı	Yüzde (%)
<i>Küresel ısınma ile ilgili bilgi sahibi olduğunu düşünme durumu</i>		
Çok bilgi sahibi olduğunu düşünme	73	14.5
Biraz bilgi sahibi olduğunu düşünme	407	81.1
Hiç bilgi sahibi olduğunu düşünme	22	4.4
<i>Küresel ısınmaya neden olan etkenleri bildiğini düşünme durumu</i>		
Evet	358	71.3
Hayır	32	6.4
Kararsız	112	22.3
<i>Küresel ısınmaya yol açtığını düşünülen etmenler (Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.)</i>		
Sanayileşme	445	88.6
Taşıt fazlalığı	433	86.3
Ormanların yok edilmesi	439	87.5
Sera gazı kullanımının artması	433	86.3
Fosil yakıt kullanımının artması	408	81.3
<i>Bireysel olarak dikkat edildiği düşünülen uygulama/uygulamalar (Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.)</i>		
Doğalgaz kullanmak	250	49.8
Su tasarrufu yapmak	398	79.3
Çevreyi temiz tutmak	451	89.8
Çöpleri ayrıştırarak atmak	237	47.2
Tasarruflu ampul kullanmak	291	58.0

Çevre dostu ürünler satın almak	193	38.4
Toplu taşıma araçlarını kullanmak	316	62.9

Katılımcıların büyük çoğunluğu küresel ısınma ile ilgili az bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılara göre küresel ısınmaya yol açtığını düşünülen etmenlerde ilk sırada sanayileşme olduğu bulunmuştur. Küresel ısınma konusunda bireysel önlem olarak en fazla çevreyi temiz tutmak olarak düşünülmüştür (Tablo 2).

Tablo 3: Katılımcıların kentleşme ile ilgili bilgi durumlarının belirlenmesi

Özellik	Sayı	Yüzde (%)
<i>Bulunduğunuz kentte son 5 yıl içinde hangi değişim ya da değişimlerin yaşandığını düşünme durumu (Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.)</i>		
Hava kirliliği arttı		
Araç sayısı arttı	365	72.7
Bina sayısı arttı	405	80.7
Yeşil alan sayısı arttı	402	80.1
Hava kirliliği azaldı	82	16.3
Araç sayısı azaldı	113	22.5
Bina sayısı azaldı	132	26.3
Yeşil alan sayısı azaldı	149	29.7
	235	46.8
<i>Bulunduğunuz kentte meydana gelen değişimlerin küresel ısınmaya etki ettiğini düşünme durumu</i>		
Evet	424	84.5
Hayır	23	4.5
Kararsız	55	11.0
<i>Kentleşmenin sağlık hizmetleri üzerindeki etkileri hakkında düşünceleriniz</i>		
Sağlık hizmetlerini iyileştirir		
Sağlık hizmetlerini kötüleştirir	165	32.9
Etkisi yok	159	31.7
Emin değilim	32	6.4
	146	29.1
<i>Son 5 yılda yaşadığınız şehirde kentleşme (yeni binalar, altyapı değişiklikleri) ne kadar arttığını düşünme durumu</i>		
Çok arttı	297	59.2
Biraz arttı	180	35.9
Değişmedi	25	4.9
Azaldı	0	0
<i>Şehirdeki altyapı sorunlarının sağlık sorunlarına neden olduğunu düşünme</i>		
Evet		
Hayır	410	81.7
Emin değilim	38	7.6
	54	10.8
<i>Kentleşmenin artmasıyla birlikte psikolojik sağlık sorunlarının arttığını düşünme durumu</i>		
Evet	410	81.7
Hayır	38	7.6
Emin değilim	54	10.8
<i>Yaşadığınız bölgedeki güvenlik durumunu değerlendirme durumu</i>		
Çok güvensiz		
Güvensiz	44	8.8
Orta	92	18.3
Güvenli	264	52.6
	102	20.3
<i>Yaşadığınız kentsel alanda yapılmasını istenen en önemli iyileştirme durumu</i>		
Yeşil alanların artırılması		
Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi	182	36.3
Güvenliğin artırılması	102	20.3
Sosyal etkinlik imkânlarının artırılması	108	21.5
	110	21.9
<i>Kentleşmenin sağlık politikalarına etkilerini değerlendirme durumu</i>		

Sağlık politikalarını iyileştirir		
Sağlık politikalarını bozar	149	29.7
Etkisi yok	136	27.1
Emin değilim	38	7.6
	179	35.7
<i>Kentleşmenin yaşam kalitesini etkileme düzeyi</i>		
Olumsuz	253	50.4
Nötr	192	38.2
Olumlu	57	11.4
<i>Kentleşmenin sağlık üzerindeki etkileri konusunda bilgilendirme çalışmalarının yapılmasını isteme durumu</i>		
Evet	427	85.1
Hayır	75	14.9
<i>Kentleşme ve sağlık ile ilgili toplumsal bilincin artırılması gerektiğini düşünme durumu</i>		
Evet	463	92.2
Hayır	39	7.8

Bulunulan kentte son birkaç yıl içerisinde en çok araç sayısı artışı olduğu belirtilmiştir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu kentleşmenin sağlık üzerindeki etkileri konusunda bilgilendirilme yapılmasını istedikleri saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 4: Katılımcıların küresel ısınmanın sağlığa etkileri bilgi formu toplam puan ortalamaları ve standart sapmalar

	Minimum/Maksimum	Toplam Puan Ortalaması Standart Sapma
<i>Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Formu</i>	Minimum:2.00 Maksimum:26.00	19.37±5.30

Katılımcıların Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Formu'ndan aldıkları Minimum 2 puan maksimum 26 puan aldıkları belirlenmiş olup toplam puan ortalaması 19.37±5.30 olarak bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 5: Katılımcıların küresel ısınmanın sağlığa etkileri bilgi formuna verdikleri cevapların dağılımı

	Sayı	Yüzde (%)
<i>Küresel ısınmanın insan sağlığı üzerine etkisi vardır.</i>		
Doğru	486	96.8
Yanlış/Fikri yok	16	3.2
<i>Küresel ısınma solunum sistemi hastalıklarına neden olabilir.</i>		
Doğru	466	92.8
Yanlış/Fikri yok	36	7.2
<i>Küresel ısınma kalp hastalıklarına neden olabilir.</i>		
Doğru	393	78.3
Yanlış/Fikri yok	109	21.7
<i>Küresel ısınma bağışıklık sisteminde baskılanmaya neden olur.</i>		
Doğru	402	80.1
Yanlış/Fikri yok	100	19.9
<i>Küresel ısınma kanser sıklığında artışa neden olabilir.</i>		
Doğru	383	76.3
Yanlış/Fikri yok	119	23.7
<i>Küresel ısınma göz hastalıklarına neden olabilir.</i>		
Doğru	349	69.5
Yanlış/Fikri yok	153	30.5
<i>Küresel ısınma su kaynaklı hastalıklarda artışa yol açabilir.</i>		
Doğru	432	86.1
Yanlış/Fikri yok	70	13.9
<i>Küresel ısınma hava kirliliğine neden olabilir.</i>		
Doğru	455	90.6
Yanlış/Fikri yok	47	9.4
<i>Küresel ısınma sıtmada artışa yol açabilir.</i>		
Doğru	287	57.2
Yanlış/Fikri yok	215	42.8

<i>Küresel ısınma sarıhummada artışa neden olabilir.</i>		
Doğru	206	41.0
Yanlış/Fikri yok	296	59.0
<i>Küresel ısınma ishalli hastalıklarda artışa neden olabilir.</i>		
Doğru	303	60.4
Yanlış/Fikri yok	199	39.6
<i>Küresel ısınma osteoporoza (kemik erimesi) neden olabilir.</i>		
Doğru	226	45.0
Yanlış/Fikri yok	276	55.0
<i>Küresel ısınma ruhsal hastalıklara neden olabilir.</i>		
Doğru	380	75.7
Yanlış/Fikri yok	122	24.3
<i>Küresel ısınma gıda yetersizliği/kıtlığa neden olabilir.</i>		
Doğru	431	85.9
Yanlış/Fikri yok	71	14.1
<i>Küresel ısınma donmalara neden olabilir.</i>		
Doğru	292	58.2
Yanlış/Fikri yok	210	41.8
<i>Küresel ısınma polen artışına neden olabilir.</i>		
Doğru	257	51.2
Yanlış/Fikri yok	245	48.8
<i>Küresel ısınma sıcak hava dalgalarına neden olabilir.</i>		
Doğru	439	87.5
Yanlış/Fikri yok	63	12.5
<i>Küresel ısınma soğuk hava dalgalarına neden olabilir.</i>		
Doğru	313	62.4
Yanlış/Fikri yok	189	37.6
<i>Küresel ısınma fırtına, kasırga vb. neden olabilir.</i>		
Doğru	343	68.3
Yanlış/Fikri yok	159	31.7
<i>Küresel ısınma deniz seviyesinin yükselmesine neden olabilir.</i>		
Doğru	380	75.7
Yanlış/Fikri yok	122	24.3
<i>Küresel ısınma kuraklığa neden olabilir.</i>		
Doğru	440	87.6
Yanlış/Fikri yok	62	12.4
<i>Küresel ısınma sellere neden olabilir.</i>		
Doğru	361	71.9
Yanlış/Fikri yok	141	28.1
<i>Küresel ısınma su kirliliğine neden olabilir.</i>		
Doğru	412	82.1
Yanlış/Fikri yok	90	17.9
<i>Küresel ısınma önemli bir halk sağlığı sorunudur.</i>		
Doğru	423	84.3
Yanlış/Fikri yok	79	15.7
<i>Küresel ısınma göçlere neden olabilir.</i>		
Doğru	414	82.5
Yanlış/Fikri yok	88	17.5
<i>Küresel ısınma orman yangınlarına neden olabilir.</i>		
Doğru	452	90.0
Yanlış/Fikri yok	50	10.0

Katılımcıların tamamına yakınının (%96.8) küresel ısınmanın sağlığı etkilediklerini belirtmişlerdir. ‘Küresel ısınma sarıhummada artışa neden olabilir.’ Maddesi için yanlış ve/veya fikrim yok diyenlerin doğru diyenlere göre daha fazla olduğu bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 6: Katılımcıların bazı tanıtıcı özelliklerine göre Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Form’undan aldıkları toplam puan ortalamalarının karşılaştırılması

Özellik	Toplam Puan Ortalaması/Standart Sapma	Test değeri / p değeri
<i>Cinsiyet</i>		t=1.499
Kadın	19.47±5.27	p=.618
Erkek	19.23±5.35	
<i>Medeni durum</i>		t=-1.224
Bekâr	19.14±5.45	p=.221
Evli	19.74±5.04	
<i>Eğitim durumu</i>		F=7.158
Ön-Lisans ve öncesi	19.26±4.06	p=.234
Lisans	17.45±4.73	
Yüksek lisans ve Doktora	21.82±5.30	
<i>Yaşanılan yer</i>		F=5.931
Köy	17.93±5.86	p=.003*
İlçe	18.66±5.21	
İl merkezi	20.03±5.14	
<i>Gelir durumu</i>		F=2.332
Gelir giderden az	18.92±5.58	p=.008*
Gelir ile gider eşit	19.56±4.94	
Gelir giderden fazla	20.05±4.92	
<i>Küresel ısınma ile ilgili bilgi sahibi olduğunu düşünme</i>		F=7.294
Çok bilgi sahibi	20.63±4.99	p=001*
Biraz bilgi sahibi	19.34±5.18	
Hiç bilgi sahibi	15.77±6.85	
<i>Kentleşmenin sağlık üzerindeki etkileri konusunda bilgilendirme çalışmalarının yapılmasını isteme durumu</i>		t=1.376
Evet	19.40±5.22	p=.707
Hayır	19.16±5.77	
<i>Şehirdeki altyapı sorunlarının sağlık sorunlarına neden olduğunu düşünme</i>		F=19.506
Evet		p=.001*
Hayır	20.03±4.98	
Emin değilim	16.89±4.82	
	16.07±6.28	
<i>Küresel ısınmaya neden olan etkenleri bildiğini düşünme durumu</i>		F=6.291
Evet	19.89±4.73	p=.002*
Hayır	17.93±6.91	
Kararsız	18.09±6.19	
<i>Kentleşmenin yaşam kalitesini etkileme düzeyi</i>		F=3.364
Olumsuz		p=.010*
Nötr	20.19±4.98	
Olumlu	18.32±5.65	
	17.00±4.83	

t= Bağımsız ikili gruplarda örneklem testi, F= Bağımsız üçlü gruplarda örneklem testi

Katılımcıların yaşadıkları yere göre köy, ilçe ve il merkezde yaşayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p \leq 0.05$). Çok bilgi sahibi olduğunu düşünenlerin Küresel Isınmanın Sağlığa Etkileri Bilgi Formundan aldıkları toplam puan ortalamalarının biraz ve hiç bilgi sahibi olduğunu düşünenlere göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu gibi özelliklere göre ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır. ($p > 0.05$) (Tablo 6).

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, küresel ısınma, kentleşme ve sağlık ile ilgili tutumların belirlenmesine yönelik amacıyla yapılmıştır.

Günümüzde kentsel alanların kırsal alanlara göre büyük insan topluluklarını içinde barındırdıkları görülmektedir. Kentler bu yönüyle insanların birçok ihtiyacın karşılayan bir yapıya haizdir. Kent alanlarının sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel yönlerden birçok temel fonksiyonu bulunmaktadır. Bu fonksiyonların işlevsel bir hale gelmesi ve sürdürülebilir bir yapıda olması, kent alanlarının sağlıklılaştırılması ile mümkün

olabilmektedir. Kentsel alanların sağlıklı bir yapıya bürünmesi, çeşitli yönlerden insanların kentsel mekânlardan istifade etmelerini olanaklı hale getirmektedir.

Küresel ısınma, son yıllarda ön plana çıkan önemli bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Birçok kentsel ve çevresel boyutu ile nedeni olan küresel ısınmanın insan hayatında da önemli etkiler meydana getirdiği söylenebilir. Küresel ısınmanın kentleşme boyutunun bu yönüyle değerlendirilmesi söz konusudur. Kentsel alanda ortaya çıkan bu durumun insanların sağlıkla ilgili tutum ve algılarının da biçimlenmesine de etkileri bulunmaktadır.

Çalışmada elde edilen veriler değerlendirildiğinde küresel ısınma ile ilgili bilgi düzeylerinin çok fazla olmadığı ve katılımcıların belirli bir kesiminin daha fazla bilgi düzeylerine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum, biyolojik çeşitliliği ve kent hayatını etkileyen etkileri bağlamında küresel ısınmanın yeterince bilinmediğini ortaya çıkardığı ifade edilebilir. Ancak katılımcıların önemli bir kesiminin küresel ısınma etkenleri hakkında bilgiye sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayileşme, fosil yakıt kullanımı ve orman alanlarının azalmasının küresel ısınmanın ortaya çıkmasında önemli etmenler olarak yüksek bir oranda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, katılımcıların bilgi düzeylerinin yüksek olmasına bağlanabilir. Özellikle kentsel alanların sağlıklılaştırılmasına ve kentsel sürdürülebilirliğin artırılmasına yönelik olarak kentsel alanlarda çevre dostu uygulamalara dikkat edildiği çalışma sonuçlarına bakılarak görülmektedir. Bu durum, katılımcıların tutum ve davranışları kapsamında olumlu bir şekilde değerlendirilmektedir.

Katılımcıların kentsel alanlarda ortaya çıkan değişim/değişikliklerle ilgili tutum ve algılarının belirlenmesine yönelik ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde hava kirliliği, araç ve bina sayısının arttığına yönelik bir düşünce söz konusudur. Bu durum, sağlıklı bir kentsel alan açısından olumsuz olarak ifade edilebilir. Kentsel alandaki değişimlerin küresel ısınmaya önemli bir düzeyde etkileri olduğunu ifade eden katılımcıların, kentleşmenin sağlık hizmetlerine olan etkisi kapsamında kararsız bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Son yıllarda kentleşmenin arttığını ifade eden katılımcıların kent alandaki altyapı sorunlarının sağlık sorunlarına neden olduğunu büyük bir oranda düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Kentsel alandaki değişimler ve kırsal alandan farklı olarak kentsel alandaki zihinsel yaşamın kent bireylerinin psikolojik sorunlar yaşamalarına neden olduğunu düşünen katılımcılar, kentsel alanların yeterince güvenli olmadıklarını ifade etmişlerdir. Kentsel alanda özellikle yeşil alanların artırılması gerektiğini savunan katılımcılar, kentleşmenin sağlık politikalarına etkisi açısından kararsız kalmışlardır. Çalışmada kentleşmenin yaşam kalitesiyle ters bir korelasyona sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, kentleşme kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Kentsel alanda yaşayan bireylerin kent dinamiklerine uygun bir yaşam tarzını benimsememeleri bu kapsamda ifade edilebilir. Kentleşme ve sağlıkla ilgili toplumsal bilinç eksikliğine vurgu yapan katılımcılar, bu kapsamda bilgilendirme yapılması gerektiğini savunmaktadırlar.

Küresel ısınmanın sağlığa, hastalıklara, su kaynaklarına, hava kirliliğine, ruhsal hastalıklara, gıda yetersizliğine, göçlere, orman yangınlarına, halk sağlığı sorunlarına, olağan dışı hava sıcaklıklarına, atmosfer olaylarına, kuraklığa ve su kirliliği gibi sorunlara neden olacağı çalışmanın sonuçlarına bakılarak ifade edilebilir. Bu çerçevede küresel ısınmanın kentsel alanda birçok soruna neden olduğu ve bunun da sağlıkla ilgili olumsuz sonuçlara etki ettiği görülmektedir. Esasen küresel ısınmanın kentleşme ve sağlıkla ilgili doğrudan bir ilişkiye sahip olduğu ve insan hayatında çeşitli sonuçlara yansıdığı değerlendirilebilir. Kentleşme olgusunun sürekli artarak devam etmesi ve çevresel faktörlerin bu noktada göz ardı edilmesinin küresel ısınmayı tetiklediği ve bireylerin sağlığını belirli düzeylerde etkilediği savunulabilir. Küresel ısınmanın etkileri kenti ve bireysel sağlığı etkilemektedir. Bu durumu kökten engellemek olanaklı olmamakla beraber kentsel alanda yapılacak bireysel ve toplumsal çalışma ile politikalarla küresel ısınmanın etkileri azaltılabilir. Bu durum, hem sürdürülebilir kentsel alanların yaratılması hem de çevre dostu uygulama ile çalışmalarla sağlığın geliştirilmesine olanak sağlayabilecektir.

‘Küresel ısınma önemli bir halk sağlığı sorunudur.’ maddesine göre katılımcıların büyük çoğunluğu küresel ısınmayı halk sağlığı açısından bir risk olarak görmektedirler. Ulusal İstatistik Görüş ve Yaşam Tarzı Anketi’nde (2021) elde ettiği sonuçlara göre Büyük Britanyalı yetişkinlerin dörtte üçünün konu ile ilgili endişeli olduğu ve büyük bir problem olarak düşündükleri sonucuna varılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Sağlık ve Hizmet Bakanlığı Ulusal Sağlık Enstitüsü küresel ısınmanın halk sağlığı üzerine olumsuz etkileri (aşırı sıcaklık, sel, Lyme hastalığı, su ve beslenme ile ilişkili enfeksiyonlar, mental sağlık, hava kalitesi gibi) bulunmaktadır (National Institute of Environmental Health Sciences, 2024).

Araştırmanın sınırlılıkları, çalışmanın yüz yüze görüşme yöntemiyle verilerin toplanmasına dayanmaktadır. Ayrıca örneklem kapsamında yeterli bir kitleye/popülasyona ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile farklı meslek grupları, farklı eğitim seviyelerine sahip bireylerin küresel ısınma, kentleşme ve sağlığa yönelik bilgi ve tutumları öğrenilmesi hedeflenmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu kentleşmenin sağlık üzerindeki etkileri konusunda eğitim almak istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar arasında küresel ısınma kavramının ne kadar önemsendiği saptanmıştır. Çalışmada katılımcıların küresel ısınmanın sağlığa etkileri bilgi düzeyleri ortalamanın üzerinde bulunmuştur. Katılımcıların bazı özelliklerine göre bilgi düzeylerinin değiştiği, bazı özelliklere göre ise bilgi düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmadığı görülmüştür. Toplum genelinde küresel ısınma ve sağlık arasındaki etkileşimine dair eğitimler, seminerler düzenlenmelidir. Farklı ve daha büyük örneklem grupları ile küresel ısınmaya dair çalışmalar yinelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y., & Erdoğan, Ö. (2022). *Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sağlık üzerine etkileri*. 4. Uluslararası Afet & Dirençlilik Kongresi / İklim Değişikliği & Güvenli Kentler, İstanbul, Türkiye, 35-37.
- Akın, G. (2006). Küresel ısınma, nedenleri ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), 29-43.
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Kurt, L. (2005). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Aslanoğlu, R. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Ay, F., & Erik, N.Y. (2020). Üniversite öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik bilgi ve algı düzeyleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(2), 1-18.
- Brundtland G.H. (1987). *Our common future, report of the world commission on environment and development*. 30 Kasım 2024 tarihinde <https://www.unep.org/publications-and-reports/our-common-future> adresinden erişilmiştir.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2024). *Effects of climate change on health*. 23 Aralık 2024 tarihinde <https://www.cdc.gov/climate-health/php/effects/index.html> adresinden erişilmiştir.
- Çekici, E. (2009). Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin Türkiye’de tarım sigortalarına etkisi. *Öneri Dergisi*, 8(32), 105-111. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.696145>
- Durkaya, B., & Durkaya, A. (2018). Küresel ısınma farkındalığı “Bartın Üniversitesi Öğrencileri Örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20(1), 128-144. <https://doi.org/10.24011/barofd.379939>
- Er Çakmaktepe, N. (2020). *Kentleşme olgusu ve modern kentleşme açısından kentsel dönüşüm uygulamaları ve Sivas örneği*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Ergin, A., Akbay, B., Özdemir, C., & Uzun, U.S. (2017). Tıp fakültesi öğrencilerinin küresel ısınma ve sağlığa etkileri ile ilgili bilgi, tutum ve davranışları. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 10(2), 172-180. <https://doi.org/10.5505/ptd.2017.15428>
- Işık, Ş. (2005). Türkiye’de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14(1-2), 57-71.
- Karabulut, N. (2023). Öğretmenlerin küresel iklim değişikliğine yönelik farkındalıklarının değerlendirilmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(2), 265-294. <https://uleder.com/index.php/uleder/article/view/175>
- Karaman, S., & Gökalep, Z. (2010). Impacts of global warming and climate change over water resources. *Reserach Journal of Agricultural Sciences*, 1, 59-66.
- Keleş, R. (1995). Kentleşme ve Türkçe. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-5.
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme politikaları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, İ., & Amet, B. (2017). Bir süt sığırısı işletmesinin karbon ayak izinin tahminlenmesi: Bursa örneği. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University*, 34(Ek Sayı), 132-140. <https://doi.org/10.13002/jafag4415>
- Maslin, M. (2004). *Global warming: A very short introduction*. Oxford University Press.
- National Institute of Environmental Health Sciences. (2022). *Human health impacts of climate change*. 2 Ağustos 2024 tarihinde https://www.niehs.nih.gov/research/programs/climatechange/health_impacts

adresinden erişilmiştir.

Natural Resources Defense Council. (2021). *Global warming*. 3 Aralık 2024 tarihinde <https://www.nrdc.org/stories/global-warming-101> adresinden erişilmiştir.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentleşme ve kentsel değişim*. Ankara: Ekin Kitabevi.

Özer, Z., Teke, N., Görümlü, N., & Kılınç, Z. (2021). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin küresel ısınma hakkında bilgi düzeylerinin belirlenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(3), 199-205. <https://doi.org/10.52880/sagakaderg.888949>

Sağlam, N. E., Düzgüneş, E., & Balık, İ. (2008). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 25(1), 89-94. <https://jfas.ege.edu.tr>

Sertyeşilışık, E., & Sertyeşilışık, B. (2019). Politik ekonomi ve sürdürülebilir kentleşme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 31-36.

Sipahi, E. B. (2017). *Türkiye’de yurttaşların kent güvenliğine ilişkin algıları üzerine bir araştırma*. (Editör: Furkan Beşel- Fatih Yardımcıoğlu), Yerel Yönetimler Üzerine Seçme Yazılar.

Topal, E., Özsoy, N., & Şahinler, N. (2016). Küresel ısınma ve arıcılığın geleceği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 112-120.

United States Environmental Protection Agency. (2024). Climate change impacts on health. 5 Kasım 2024 tarihinde <https://www.epa.gov/climateimpacts/climate-change-impacts-health> adresinden erişilmiştir.

Yıldırım, R., & Utkugün, C. (2023). Lise öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik bilgi ve algıları. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 12(4), 998-1013. <https://doi.org/10.30703/cije.1276147>

Yılmaz, A. (2015). Küresel ısınmanın dünya su rezervleri üzerindeki etkileri. *Kent Akademisi*, 8(22), 63-72.

Yılmaz, E., & Çiftçi, S. (2011). Kentlerin ortaya çıkışı ve sosyo-politik açıdan Türkiye’de kentleşme dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.

Yörük, E.A.Y., & Akpınar, C.V. (2023). Bir üniversitedeki öğrencilerin küresel iklim değişikliğine yönelik farkındalıkları. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 45(4), 471-479. <https://doi.org/10.20515/otd.1278028>

Zengin, N., & Yamaçlı, R. (2022). Küresel ısınmanın etkisi altında sürdürülebilir mimari tasarım. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 8(2), 317-328. <https://doi.org/10.21324/dacd.1045444>

World Health Organization. (2024). *Raising awareness on climate change and health*. 1 Kasım 2024 tarihinde <https://www.who.int/europe/activities/raising-awareness-on-climate-change-and-health> adresinden erişilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Aim

This study was conducted to determine individual attitudes towards global warming, urbanization and health. The aim of the study was to analyze the awareness levels, knowledge levels and attitudes of individuals living in urban areas regarding the effects of global warming and urbanization processes on health and to reveal the relationships between these factors. The fact that urban areas are more densely populated than rural areas and are under greater pressure in terms of environmental sustainability makes it important to examine the perceptions of individuals living in these areas regarding the subject. In addition, problems such as industrialization, rapid population growth and infrastructural deficiencies brought about by urbanization increase health risks in urban areas and directly affect the quality of life of individuals. In this context, a comprehensive framework was created in the study to determine the knowledge levels of individuals regarding global warming and urbanization, to analyze their attitudes towards environmental problems and to examine the relationships of these attitudes with health. It is aimed that the findings obtained will contribute to the development of sustainable urban policies, environmental awareness and public health strategies.

Design/methodology/approach

In the research was designed with a descriptive and cross-sectional model and aims to evaluate individual attitudes towards global warming, urbanization and health. The universe of the research consists of individuals residing in the provinces of Karaman and Konya and eligible to participate in the study. The sample size was determined by taking into account known population data and 502 participants were reached. Data were collected via an online survey form using the snowball sampling method between September 01, 2024 and December 01, 2024. The data collection form consists of four main sections and a total of 49 questions in order to measure the demographic information of the participants and their knowledge and attitudes towards the subjects within the scope of the research. The first section includes questions about the participants' introductory characteristics such as age, gender. The second section asks questions about awareness, knowledge level and the risks perceived by individuals regarding global warming. The third section addresses the relationship between urbanization and health, and measures the effects of urban life on the health status of individuals and perceptions of changing living conditions due to urbanization. In the fourth and final section, the Information Form on the Health Effects of Global Warming was used to assess the level of knowledge and awareness of individuals regarding the possible health effects of global warming. It is expected that the data obtained from the research will contribute to the scientific literature on understanding the attitudes of individuals on global warming, urbanization and health issues, and will also help develop policy recommendations on environmental sustainability and public health.

Results

The mean total score of the Knowledge Form on the Health Effects of Global Warming was 19.37 ± 5.30 . In the study, the knowledge level of the participants about the effects of global warming on health was found to be above average. Almost all of the participants (96.8%) stated that global warming affects health. It was found that a significant majority of the participants wanted to be informed about the effects of urbanization on health. A statistically significant difference was found between those living in villages, districts and provincial centers according to the place of residence of the participants. A statistically significant difference was found between the mean total scores according to characteristics such as income status and place of residence. It was found that the participants were aware of the physical facilities in the urban area.

Conclusion and Discussion

Today, cities are at the center of healthy and sustainable collective life. The acceleration of urbanization processes makes the knowledge and awareness of individuals about the urban ecosystem important. For urban areas to have a sustainable structure that can meet human needs, it is necessary not only to strengthen the physical infrastructure, but also to take into account environmental factors and social dynamics. In this context, the phenomenon of global warming has become a critical element in terms of the physical and ecological sustainability of cities. The increase in air temperatures in cities, the decrease in water resources, the intensification of air pollution and the increase in natural disaster risks are the direct effects of global warming. These effects seriously threaten not only the infrastructural adequacy of cities, but also the health conditions of individuals. In particular, respiratory diseases, cardiovascular diseases and heat-related health problems reveal the negative reflections of increasing climatic variability on public health with urbanization. At this point, it is of great importance for individuals to better understand the mutual interaction between global

warming, urbanization and health and to act consciously in this direction. Measures such as creating sustainable urban policies, increasing green areas, adopting environmentally friendly transportation models and encouraging the use of renewable energy sources will make urban areas more livable. In addition, individuals should be encouraged to be aware of environmental sustainability and public health issues through educational programs. As a result, large-scale research is needed to better understand the dynamics between global warming, urbanization and health and to develop effective policies in these areas. Studies with larger sample groups covering different socio-economic and geographical contexts will contribute to a clearer understanding of this process. Determining the effects of global warming on urban space and public health will not only contribute to the solution of current problems, but will also be an important guide for preventing future risks.

Aydın İli İncir Üretiminin Swot Analizi ile Değerlendirilmesi

Evaluation Of Fig Production In Aydın Province Using Swot Analysis

Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÜRCÜN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

dgurcun@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2418-2243>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 02.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Türkiye dünyanın en büyük incir üreticisi ve ihracatçısıdır. Dünyada incir fiyatlarını belirleyen Türkiye, yılda 350 bin ton incir üretmektedir. Aydın ili ise Türkiye incir işletme tesislerinin %85'ine ve incir ihracatı yapan firmaların %80'ine ev sahipliği yaparak bu üretimin %57,3'ünü gerçekleştirmektedir (TEPGE, 2025). Bu çalışmada, Anadolu meyvesi olarak kabul edilen incirin Aydın ili örneklemesi ile SWOT analizi yapılmıştır. Analizde incirin gerek üretim gerekse ihracat rakamları dikkate alınmış güçlü ve zayıf yönleri ele alınarak olası fırsatlar ve tehditler analiz edilmiştir. Konu ile ilgili veriler ve gelişmeler, sektörde yer alan sivil toplum kuruluşları, kamu ve özel sektör temsilcilerinin çeşitli platformlarda vurguladığı başlıklar da dikkate alınarak, Aydın ili incir üretimi bugünü ve geleceği açısından tartışılmıştır. Bilinçli ve sistemli üretim, iklim koşullarına uyum sağlama, üst düzey işleme teknikleri ve saklama koşullarındaki özeniyle incir üretici ve ihracatçıları, Aydın ilinin incir üretimi ve ihracatında en güçlü yanını oluşturmaktadır. Aflatoxin ve okratoxin sorunu, stok maliyetleri, ilk yükleme tarihi sorunu gibi sorunlar ise incir üretim ve ihracatı açısından risk faktörlerini oluşturmaktadır. Analiz için literatür taraması yapılmış ayrıca TÜİK, Ege İhracatçı Birlikleri, Strateji Geliştirme Başkanlığı TEPGE, Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın amacı, incirin genelde Türkiye, özelde Aydın şehri için önemini vurgulamak, Aydın şehri için risk ve kazanımlarını ortaya koymak ve konuya tüm paydaşların dikkatine sunarak gerek politika yapıcılara gerekse bilimsel çalışma yapacaklara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: İncir, Aydın, SWOT Analizi

ABSTRACT

Turkey is the world's largest producer and exporter of figs. Turkey, which sets global fig prices, produces 350,000 tons of figs annually. Aydın province hosts 85% of Turkey's fig processing facilities and 80% of fig exporting companies, accounting for 57.3% of this production (TEPGE 2025). This study conducts a SWOT analysis of figs, considered an Anatolian fruit, using Aydın province as a sample. The analysis considers both production and export figures, examining strengths and weaknesses, potential opportunities and threats, and potential gains and losses. The study also considers key points highlighted by representatives from the sector, civil society organizations, public and private sectors on various platforms. Conscious and systematic production, adaptation to climatic conditions, advanced processing techniques, and meticulous storage conditions represent the strongest aspect of fig production and export in Aydın province. Issues such as aflatoxin and ochratoxin contamination, storage costs, and the first loading date constitute risk factors for fig production and export. A literature review was conducted for the analysis, and data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), the Aegean Exporters' Associations, the Strategy Development Presidency (TEPGE), and the Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Turkey were utilized. The aim of this study is to highlight the importance of figs for Turkey in general and for the city of Aydın in particular, to reveal the risks and benefits for Aydın, and to contribute to policymakers and those conducting scientific research by bringing the issue to the attention of all stakeholders.

Keywords: Fig, Aydın, SWOT Analysis

1. GİRİŞ

İncir birçok derde deva olan, barındırdığı lif oranı ile günlük alınması gereken oranın % 20'sini karşılayan ve faydaları bilimsel olarak kanıtlanan hem kurusu hem de taze tüketilebilen bir meyvedir (Özatalay, 2014). Türkiye dünyanın en büyük incir üreticisi ve ihracatçısıdır. Türkiye hem kültürel yapısı hem iklim koşullarının uygunluğu nedeniyle, dünyada toplam incir üretiminin yaklaşık dörtte birini gerçekleştirerek, en büyük incir üreticisi durumundadır (Çakan, 2020). Dünyada incir fiyatlarını belirleyen Türkiye, yılda 350 bin ton incir üretmektedir. Türkiye, 2024 yılı verilerine göre, yaş incir ihracatının % 40'ından fazlasını Almanya'ya, kuru incir ihracatının ise yaklaşık % 22'sini Amerika Birleşik Devletleri'ne gerçekleştirmektedir. Aydın ili ise Türkiye incir işletme tesislerinin %85'ine ve incir ihracatı yapan firmaların % 80'ine ev sahipliği yaparak bu üretimin %57,3'ünü gerçekleştirmektedir (TEPGE, 2025). İklim ve ekolojik yönden hem yaş hem de kuru incir üretiminde avantajlı konumda bulunan Aydın, üretiminin büyük bölümünü Nazilli, Germencik ve İncirliova ilçelerinde gerçekleştirmektedir.

Bilinçli ve sistemli üretim, iklim koşullarına uyum sağlama, üst düzey işleme teknikleri ve saklama koşullarındaki özeniyle incir üretici ve ihracatçıları, Aydın ilinin incir üretimi ve ihracatında en güçlü yanını oluşturmaktadır. Aflatoksin ve okratoksin sorunu, stok maliyetleri, ilk yükleme tarihi sorunu gibi sorunlar ise incir üretim ve ihracatı açısından risk faktörlerini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Anadolu meyvesi olarak kabul edilen incirin Aydın ili örneklemesi ile SWOT analizi yapılmış, incirin gerek üretim gerekse ihracat rakamları açısından güçlü ve zayıf yönleri ortaya konularak olası fırsatlar ve tehditler analiz edilerek kazanım ve olası kayıplar tartışılmıştır.

Analiz için literatür taraması yapılmış, konu ile ilgili sektör, sivil toplum kuruluşu, kamu ve özel sektör temsilcilerinin çeşitli platformlarda vurguladığı başlıklar da dikkate alınarak tartışılmıştır. Ayrıca TÜİK, Ege İhracatçı Birlikleri, Strateji Geliştirme Başkanlığı TEPGE, Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı verilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın amacı, incirin genelde Türkiye, özelde Aydın ili için önemini ortaya koymak, Aydın ili için risk ve kazanımlarını analiz etmek ve konuya tüm paydaşların dikkatine sunarak gerek politika yapıcılara gerekse bilimsel çalışma yapacaklara katkı sağlamaktır.

2. Dünyada ve Türkiye’de İncir Üretimi

İncir Anadolu’nun çok eski dönemlerine kadar uzanan bir kültür meyvesidir. İncirin anavatanı Türkiye’dir ve Türkiye’den önce Suriye ve Filistin’e oradan da Ortadoğu’ya yayılmıştır. Ortadoğu’dan Çin ve Hindistan’a yayılma yolculuğu devam eden incir meyvesi bugün dünyanın pek çok ülkesinde önemli bir tarım ürünüdür (TEPGE, 2021).

Akdeniz’den Büyük Okyanus’a, Sibirya’dan Himalayalara uzanan Türk dünyası sahip olduğu iklim çeşitliliği dolayısıyla çok çeşitli meyvelerin yetiştiği bir sahadır. Türk dünyası, subtropikal meyvelerden orta kuşak meyvelerine kadar hemen her çeşit meyve için elverişli yetiştirme ortamları sunmaktadır. Bu meyve türlerinden bazıları çok geniş sahalarda yetişirken, bazıları istedikleri ekolojik şartlar dolayısıyla sınırlı alanlarda yetişirler. Bu türlerinden birisi de incirdir (Günel, 2008).

İncir, ılıman iklimi sever. Yazları sıcak ve kurak geçen, yıllık ortalama sıcaklığın 18-20 derece olduğu, temmuz-eylül ayları arasında 25-30 derece sıcaklığa ulaşan, kış aylarında ise -9 derecenin altına düşmeyen iklim bölgelerinde yetiştirmeye uygun bir bitkidir. İncir ağacının ortalama yağış isteği 625 mm kadardır. Özellikle Kasım-Haziran ayları arasında yağış isteyen incir, kurutma mevsimi olan temmuz-eylül aylarının yağışsız ve bulutsuz geçmesini ister (Gürgen, 2005).

Özellikle Ege Bölgesi başta olmak üzere Türkiye, ekolojik koşulları itibarıyla meyve yetiştirme potansiyeli çok yüksek olan ülkelerden biridir. Türkiye’de birçok meyve türünün üretimi ile yurt içi tüketimi karşılanmakta, bunun yanı sıra dış ticareti de yapılmaktadır. Aydın ili açısından en önemli dış satım ürünü sayılabilen kuru incir Türkiye’nin geleneksel ihraç ürünleri arasında ilk sıralarda bulunmaktadır (Çobanoğlu vd., 2005). Türkiye’de incir daha çok kuru incir, kıyılmış incir, incir ezmesi ve hurda olarak ihraç edilmektedir (Benlioğlu vd., 2008).

FAO’nun yayınladığı son verilere göre (FAO, 2025) Dünyada 74 ülkeye yer verdiği incir üretim alanı listesinde 53 ülkede 2023 yılında toplam 1 milyon 318 bin 974 ton incir üretimi yapıldığını tespit etmiştir. Bu ülkeler içinde 100 bin ton üzerinde üretim yapan ülke sayısı sadece 4’tür. Bu ülkeler sırasıyla Türkiye, Mısır,

Fas ve Cezayir'dir. Bu ülkelerin üretim miktarları Tablo 1'de verilmiştir. Türkiye ve Fas verileri resmi verilerken, Mısır ve Cezayir verileri alıcı kurumlar tarafından verilen rakamlardır.

Tablo 1: Dünya İncir Üretim Miktarları (2023)

ÜLKELER	DEĞERLER (TON)
Türkiye	356.000
Mısır	193.058
Fas	119.167
Cezayir	116.183

Kaynak: FAO (2025) verilerinden araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Türkiye 356 bin ton üretim değeriyle dünyada en yüksek miktarda incir üretimi yapan ülkedir. Onu 193 bin ton ile Mısır izlemektedir. Fas 119 bin ton ile üçüncü sırada yer alırken Cezayir 116 bin ton ile 53 ülke arasında 2023 yılı verilerine göre dördüncü en yüksek üretim yapan ülkedir.

FAO'nun verilerine ekili alan açısından bakıldığında ise 52 ülkede toplam 302.347 Hektar (ha) alanda incir ekimi yapıldığı görülmektedir. Bu ülkeler arasında ilk dört ülke yine aynı ülkelerdir. Fakat sıralama değişmektedir. Fas bu sefer ilk sırayı alırken Türkiye ikinci, Cezayir üçüncü ve Mısır dördüncü sıradadır.

Tablo 2: Dünya İncir Hasat Edilen Alanlar (2023)

ÜLKELER	DEĞERLER (ha)
Fas	69.737
Türkiye	57.459
Cezayir	38.374
Mısır	28.667

Kaynak: FAO (2025) verilerinden araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi incir ekili alanı olarak Fas birinci sıradayken üretimde 3. sıradadır. Türkiye ise ekili alanda ikinci sırada olmasına rağmen üretim miktarında birinci sıradadır. Mısır ise bu dördü arasında en az ekili alana sahip olmasına rağmen üretimde ikinci sıradadır.

Aynı verilere verimlilik açısından baktığımızda ise hektar başına elde edilen verim açısından sıralama tamamen değişmektedir.

Tablo 3: Dünya İncir Verim İstatistikleri (2023)

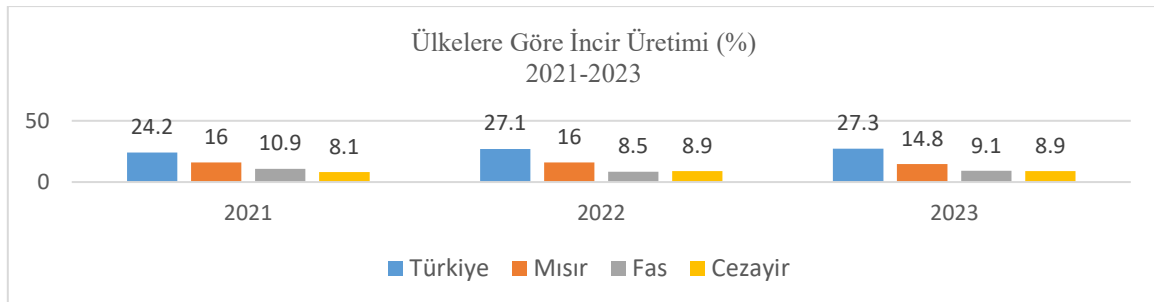
ÜLKELER	DEĞERLER (kg/ha)
Mısır	6734,5
Türkiye	6195,7
Cezayir	3027,7
Fas	1708,8

Kaynak: FAO (2025) verilerinden araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi Mısır hektar başına 6734,5 kg üretirken Türkiye ise verimlilik açısından onun gerisinde kalarak hektar başına 6195,7 kg üretmektedir. Cezayir 3027,7 kg/ha ve Fas ise 1708,8 kg/ha üretim ile düşük bir verim rakamı yakalamıştır.

2023 rakamlarını 2021 ve 2022 rakamları ile karşılaştırdığımızda incir üretiminde sıralama değişmemektedir. Türkiye yine en yüksek üretime sahip ülkeler arasında bir numaradır. Grafik 1'de incir üretiminde öne çıkan ülkelerin yüzde olarak payları yer almaktadır.

Grafik 1: Ülkelere Göre İncir Üretimi (%)

Kaynak: TEPGE (2025) verilerine dayanarak araştırmacı tarafından çizilmiştir.

Grafik 1’de görüldüğü gibi Türkiye yıl bazında üretim avantajını her yıl korumaktadır. Türkiye, 2024/25 döneminde 587 bin dekar (da) alanda 375 bin ton üretim gerçekleştirerek üretim alan ve miktarını artırmıştır (TEPGE, 2025).

3. Dünyada ve Türkiye’de İncir Üretiminin Ekonomiye Katkıları

İncir dünyada ve Türkiye’de ticarete konu olan önemli bir tarım ürünüdür. Hem kuru hem de yaş olarak ticarete konu olan incir ticaretinde söz sahibi ülke ise Türkiye’dir.

Türkiye incir üretim ve ihracatı açısından dünyada ilk sırada yer almaktadır. Türkiye’de çok sayıda aile incir tarımı ile uğraşmakta, geçimlerini tamamen bu üründen elde ettikleri gelirle karşılamaktadır. İncir sadece taze ve kuru olarak doğrudan tüketilmemekte, incirden reçel, tatlı ve pestil de yapılabilir. Ayrıca incir kozmetik sektöründe de kullanılmaktadır. Bir başka deyişle incir ülkenin ekonomisine önemli bir katma değer yaratmaktadır (TAGEM, 2025-2029).

Tablo 4: Dünya Kuru İncir İhracatı (1000 \$)

ÜLKELER	2020	2021	2022	2023	2024	ORTALAMA	%
Türkiye	293555	330514	306964	339853	419317	338041	44.92
Afganistan	137919	167660	70969	153563	167490	139520	18.54
İran	42580	40436	42009	28356	24840	35644	4.74
Avusturya	22970	24018	17948	35046	40907	28178	3.74
İspanya	20131	25123	19672	24470	28566	23592	3.14
Almanya	23156	25859	21197	21319	19871	22280	2.96
Hollanda	18715	24867	20575	21394	23533	21817	2.90
Yunanistan	14092	14881	16421	17231	17209	15967	2.12
Suriye	6758	11682	17453	6211	11589	10739	1.43
ABD	11091	11105	9770	7986	10539	10098	1.34
İtalya	9215	11505	7313	7888	10296	9243	1.23
Fransa	8772	9658	6772	8841	11194	9047	1.20
Meksika	5967	7946	6893	8163	13123	8418	1.12
DİĞER	57156	64594	60390	104080	49870	67218	8.93
TOPLAM	679035	781016	636699	796072	869466	75245	

Kaynak: Aydın Ticaret Borsası (2024)

Türkiye dünya kuru incir ihracatında 2020-2024 yılları arasında yılda ortalama 338 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye pazarın %44,9’luk payını alarak birinci sırada yer almıştır. Yıllık ortalama ihracat değeri sıralamasında ikinci sırada Afganistan vardır. Üçüncü sırada İran ve dördüncü sırada ise Avusturya yer almaktadır. Bu ülkeleri sırasıyla İspanya ve Almanya takip etmektedir (Bakınız Tablo 4).

Tablo 5: Dünya İncir İthalatı (1000 \$)

Ülkeler	2020	2021	2022	2023	2024	ORTALAMA	%
Hindistan	135355	163802	65299	150635	160924	135203	17.68
Almanya	76380	83293	68905	73977	83561	77223	10.10
Fransa	69375	71549	57960	56154	69029	64813	8.47
ABD	46414	51426	54954	65550	84215	60512	7.91
Avusturya	30048	31284	24243	44849	48954	35876	4.69
BirleşikKrallık	24415	29777	28087	29508	35736	29505	3.86
Kanada	24563	27316	29966	26687	30493	27805	3.64
Hollanda	22109	30364	22930	24570	28126	25620	3.35
İtalya	20047	26791	23123	25640	27704	24661	3.22
İsviçre	21512	22622	20233	22716	26225	22662	2.96
Çin	6005	16321	21207	32926	24551	20202	2.64
Japonya	10879	13325	13373	13349	15330	13251	1.73
Belçika	12196	14080	11712	13267	13919	13035	1.70
Rusya	11930	12098	14388	10560	12720	12339	1.61
Hong Kong	10527	9636	13537	10529	12458	11337	1.48
Türkiye	7463	8356	12587	11827	13045	10656	1.39
Polonya	8256	9261	7977	11355	13382	10046	1.31
BAE	9085	10403	11225	8135	8753	9520	1.24

S.Arabistan	4977	7221	11599	3196	16033	8605	1.13
Avustralya	6556	6727	8517	7093	10453	7869	1.03
DİĞER	119617	132713	138314	166532	128466	137128	17.93
TOPLAM	679855	786382	666226	816459	875166	764818	

KAYNAK: Aydın Ticaret Borsası (2024)

Aydın Ticaret Borsası Raporunda (2024) yer alan bilgilere göre en büyük ithalatçı ülkeler ise sırasıyla Hindistan, Almanya, Fransa ve ABD şeklindedir. 2020-2024 ithalat rakamları incelendiğinde 135 milyon dolarlık ithalat rakamı ile Hindistan, pazarın %17,68’lik payına sahiptir. Almanya 77 milyon dolar ile %10’luk paya sahiptir. Almanya’yı %8,47 ile Fransa izlemektedir. ABD’nin payı ise % 7,91’dir. Türkiye ise dünya kuru incir ithalat pazarının sadece % 1,39’una sahiptir (Bakınız Tablo 5). Tablo 5 Türkiye’nin potansiyel ihracat ülkelerinin bir listesi olması açısından da önemlidir. Türkiye ihracat yaptığı ülkelerin sayısını ve ihracat düzeyini artırma yönünde yeni pazarlar bulmak ve mevcut pazarlarda payını artırma noktasında güçlü bir potansiyele sahiptir.

Tablo 6: Türkiye’nin Ürün Gruplarına Göre İncir İhracat Miktar (Ton) ve Değeri (1000 \$)

Ürün	2020	2021	2022	2023	2024	Ortalama	%
Kuru İncir Değer (\$)	215110	243388	228109	246601	302925	247227	73
Kuru İncir Miktar (Ton)	54423	58436	58348	56781	49847	55567	
Taze İncir Değer (\$)	60091	69637	58095	68169	80281	67255	20
Taze İncir Miktar (Ton)	21340	20345	23533	19094	22946	21456	
Ezme İncir Değer (\$)	18319	17486	20714	25082	36109	23542	6
Ezme İncir Miktar (Ton)	12803	12442	13493	13567	13834	13228	

Kaynak: Aydın Ticaret Borsası (2024)

Tablo 6’da görüldüğü gibi Türkiye’nin en avantajlı ürün kuru incirdir. Onu taze incir izlemektedir. Türkiye’nin işlenmiş incir alanında yatırımlarını hızlandırması gerekmektedir.

Tablo 7: Türkiye’nin Taze İncir İhraç Ettiği Ülkeler (Miktar-Ton/Değer-\$)

Ülkeler	İhracat miktarı (1000\$)			İhracat değeri (Ton)			Birim fiyat (\$/kg)	
	2024	2020-24 ortalama	%	2024	2020-24 ortalama	%	2024	2020-24 ortalama
Almanya	27352	25285	38	7784	7780	36	3.51	3.25
Rusya	8399	6316	9	2851	2453	11	2.95	2.57
Avusturya	8943	5728	9	2556	1738	8	3.50	3.30
Hollanda	6380	5742	9	1917	1895	9	3.33	3.03
Birleşik Krallık	6420	5044	7	1674	1590	7	3.84	3.17
İsviçre	4080	2929	4	1147	951	4	3.56	3.08
Fransa	4079	3859	6	1146	1281	6	3.56	3.01
Polonya	3135	1957	3	890	603	3	3.52	3.25
Hong Kong, Çin	3127	3542	5	609	719	3	3.13	4.93
Ukrayna	1318	846	1	405	403	2	3.25	2.10
İtalya	1276	976	1	369	317	1	3.46	3.08
BAE	424	616	1	198	277	1	2.14	2.22
Romanya	675	536	1	188	171	1	3.59	3.13
Belçika	540	649	1	151	210	1	3.58	3.09
Çekya	530	411	1	125	122	1	4.24	3.37
Diğerleri	3604	2818	4	936	945	4	3.85	2.98
TOPLAM	80282	67254		22946	21455		3.50	3.13

Kaynak: Aydın Ticaret Borsası (2024)

Türkiye'nin taze incir ihracatı gerçekleştirdiği ülkeler arasında en üst sırada Almanya yer almaktadır. Onu Rusya ve Avusturya izlemektedir. Türkiye taze incir ihracatının %60'a yakını bu üç ülkeye gerçekleştirmektedir (Bakınız Tablo 7).

Tablo 8: Türkiye'nin Kuru İncir İhraç Ettiği Ülkeler (Miktar-Ton/Değer-\$)

Ülkeler	İhracat Miktarı (1000\$)			İhracat Değeri (Ton)			Birim Fiyat (\$/kg)	
	2024	2020-24 Ortalama	%	2024	2020-24 Ortalama	%	2024	2020-24 Ortalama
Fransa	41526	34408	14	7109	7509	14	5.84	4.58
ABD	43771	31177	13	6188	6031	11	7.07	5.17
Almanya	37774	33634	14	5811	6941	12	6.50	4.65
İtalya	15071	13425	5	2232	2701	5	6.75	4.97
Kanada	14784	10930	4	2211	2011	4	6.69	5.44
Çin	5930	6928	3	2009	3164	6	2.95	2.19
Japonya	14387	10597	4	1836	1585	3	7.84	6.69
Birleşik Krallık	10731	7543	3	1665	1481	3	6.45	5.09
İsviçre	12707	10182	4	1651	1660	3	7.70	6.13
Avustralya	9967	6794	3	1624	1505	3	6.14	4.51
Hollanda	9315	7502	3	1483	1539	3	6.28	4.87
Kazakistan	3505	1941	1	1435	823	1	2.44	2.36
BAE	7350	5411	2	1130	1071	2	6.50	5.05
Güney Kore	5687	3350	1	1000	728	1	5.69	4.60
Sırbistan	2849	2321	1	677	817	1	4.21	2.84
Slovakya	3072	3783	2	614	1016	2	5.00	3.72
Hırvatistan	2501	1683	1	562	449	1	4.45	3.75
Polonya	3531	2106	1	559	502	1	6.32	4.20
Belarus	2418	3132	1	523	1342	2	4.62	2.33
Belçika	3669	3032	1	495	564	1	7.41	5.38
Diğerleri	52380	47392	19	9033	12141	22	5.80	3.90
TOPLAM	302925	247271		49847	55580		6.08	4.45

Kaynak: Aydın Ticaret Borsası (2024)

Tablo 8'de görüldüğü gibi Türkiye 2020-2024 yılları arasında en çok ihracatı Fransa, ABD ve Almanya'ya yapmıştır. Aynı döneme birim fiyatlar açısından bakıldığında ise ihracatta birim fiyat sıralamasında başı çeken ülkenin Japonya olduğu görülmektedir.

4. Aydın İli İncir Üretimi

İncir meyvesi sıcak ve nemli iklime ihtiyaç duymaktadır. Bu özelliği nedeniyle Akdeniz ülkelerinde daha fazla yetiştirilmektedir. Sağlıklı beslenme için mineral ve vitamin değerleri açısından zengin olan incir, taze olarak doğrudan tüketilmektedir. İncirin kuruşu ise doğrudan tüketildiği gibi pek çok ürünün hammaddesini oluşturmaktadır. Önemli incir üretici ve ihracatçısı Türkiye, dünya incir üretiminin %23'ünü gerçekleştirmektedir. Türkiye'de 60 ilde incir üretilmektedir. En çok üretim yapılan iller ise sırasıyla Aydın, İzmir ve Bursa'dır. Bu illeri Mersin ve Hatay izlemektedir. Bu illerde Türkiye'deki toplam incir üretiminin % 86'sı gerçekleştirilmektedir (Uzundumlu vd., 2018).

Aydın, Türkiye'nin pek çok ürünün yetiştirdiği verimli ovalara ev sahipliği yapar. İncir bu ürünler arasında önemli bir üründür. Dünyada incir üretimi açısından Türkiye liderken, Aydın ise Türkiye'de incir üretimi açısından ilk sırada olan ildir (Özdemir, 2022).

Türkiye'nin, 2024/25 döneminde 587 bin dekada gerçekleştirdiği toplam üretim 375 bin tondur. Üretimin %55,9'u Aydın, %22'si ise İzmir'de gerçekleştirilmiştir. Bu illeri % 8.8 ile Bursa, %2,4 ile Mersin ve % 1,1 ile Balıkesir izlemektedir. İklim ve ekolojik koşullar nedeniyle Aydın, İzmir üretilen incirin daha çok kurutulduğu illerken diğer iller taze incir ile pazarda yerini almaktadır. Yine 2024/25 dönemi itibarıyla 21,6 bin ton yaş incir, 41,3 bin ton kuru incir ihracatı gerçekleştirilen Türkiye'de TÜİK'in 2025 Bitkisel Üretim 1. Tahminlerine göre 413 bin ton incir üretimi tahmin edilmektedir (TEPGE, 2025).

Aydın'da 2024 yılı verilerine göre Türkiye'de toplam incir ağaçlarının %59,2'si Aydın ilinde bulunmaktadır. Aydın ilinde 2024 yılında 386.710 dekar alanda 209.590 ton yaş incir üretimi yapılmıştır. Üretilen incirin

sadece %5'i taze olarak pazarlanmış geri kalanı kuru incir olarak değerlendirilmiştir (Aydın Ticaret Borsası, 2024).

Türkiye’de incir ihracatı açısından önemli rol üstlenen Aydın’da özellikle Nazilli ve Germencik ilçeleri öne çıkmaktadır. Aydın’ın Nazilli ilçesi Aydın’daki incir ağacının %27,3’ünü sınırlarında barındırmaktadır. Nazilli kuru incir üretiminin %29’unu gerçekleştirmektedir. Germencik ilçesi ise ağaç varlığının %20’sine sahiptir. Üretimin ise %21,9’unu gerçekleştirmektedir. Kuru incir üretiminde bir önceki yıla göre %16,9 azalma beklenmektedir (Bakınız Tablo 9).

Tablo 9: Aydın İli İlçe Bazında Kuru İncir Rekolte Tahminleri

Aydın İlçeleri Üretim Bölgeleri	2023/2024			2024/2025		
	Ekim Alanı (Da)	Ağaç Adedi	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Da)	Ağaç Adedi	Üretim (Ton)
Nazilli	93300	1994690	22421	93300	1994690	16922
Germencik	89595	1455420	13622	89668	1456850	12738
İncirliova	36000	644598	6571	36000	644598	5533
Köşk	25520	551100	4543	25600	551250	3538
Buharkent	15100	276135	3976	15400	283035	3323
Bozdoğan	15813	443654	3932	16191	451214	3290
Efeler	22785	372735	3769	23500	382990	3016
Sultanhisar	25000	401000	3074	25000	401000	2831
Kuyucak	17410	340640	3805	16600	327100	2821
Yenipazar	16000	328360	1683	16500	342200	1346
Karacasu	11520	181800	1035	12970	207520	1119
Koçarlı	6350	126620	1027	6629	132200	1051
Söke	2182	34255	296	2182	34255	296
Kuşadası	1287	27545	229	1287	27545	233
Çine	700	23745	105	1500	43797	144
Karpuzlu	250	8960	57	-	8960	57
Didim	138	3540	28	138	3590	29
TOPLAM	378950	7214797	70173	382465	7292794	58287

Kaynak: Aydın Ticaret Borsası (2024)

Tablo 9’da görüldüğü gibi Aydın’ın birçok ilçesinde incir üretimi farklı düzeylerde de olsa yapılmaktadır. Türkiye’nin en büyük incir üreticisi Aydın, dünya incir ihracatına da yön veren bir ülke konumundadır. Aydın’lı üretici ve ihracatçılar, bilinçli ve sistemli üretim metotlarıyla, iklim şartları elverdiği ölçüde, kaliteli incir üretmekte, bu inciri iyi şartlarda işleyip dünya pazarına sunmaktadır. Üretici ve ihracatçılar, incirde ilk yükleme tarihi, aflatoksin ve okratoksin, sorunu, depolama zorlukları ve düşük rekolte gibi ortak sorunlarını ise, üst bir çatı örgütlenmenin eksikliği nedeniyle, çözmekte sıkıntı yaşamaktadır. Üreticilerin bir diğer sıkıntısı ise bir zamanlar arkalarında bir güç olarak gördükleri Tariş’in etkisizleştirilmesidir. Üreticiler, adım adım piyasadan çekilme süreci başlatılan Tariş’in yerine başka bir aktör konulamazsa, ihracatçılar karşısında yalnız kalma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını söylemektedir. Türkiye’de kooperatifçilik denilince ilk akla gelen kuruluşların başında gelen Tariş, Aydın Germencik’te 60 bin metrekare alanıyla dünyanın en büyük incir işleme ve depolama tesisine sahip olsa da, 33 bin üreticiden sadece altı bininin üye olduğu bir kooperatife dönüşmüş durumdadır. Aydın ilinin büyük bir kısmında toplam 347 bin dekar alanda 40 bine yakın çiftçi aile geçimini sağlamaktadır. Sektör temsilcilerinin değerlendirmesine göre, kuru incir ihracatıyla dünya pazarını elinde tutan Türkiye’nin, incir sektöründe yaşadığı sorunlar, devletin desteği ile oluşturulan ve tüm paydaşların yer aldığı üst bir çatı örgüt ile çözümlenebilecektir. Bununla ilgili geçtiğimiz yıllarda kuruluş çalışmaları başlatılan Ulusal İncir Konseyi hala kurulamamıştır (Gürcün, 2010). İncirle ilgili üreticiden, toptancıya, birliklerden, odalara, ihracatçıdan, kooperatifçilere kadar tüm kesimlerin temsil edileceği bu konsey, incirle ilgili alınacak tüm kararların karşılıklı tartışma ortamında alınmasını öngörse de böyle bir yapılanma 2025 yılı sonlarına gelinmesine karşın halen gerçekleştirilememiştir.

İncir üreticisinin sorunlarının aşılmasında onları rahatlatacak diğer bir alternatif ise iç pazarın canlandırılmasıdır. Türkiye’ye rakip olmaktan çok uzak olsa da dünyaya incir satan ve özellikle katma değeri yüksek inciri piyasaya süren Fransa ve İtalya gibi ülkelerin ihracatının çok güçlü olmasının altında yatan en büyük etken olarak iç pazarlarındaki incir talebinin çokluğu gösterilmektedir. Oysaki Türkiye incirin anavatanı olmasına rağmen incir tüketiminde oldukça isteksizdir. İç pazarda taze olarak tüketim yaygın olsa da, kuru

incire yönelik talep, ürünün lüks ürün sınıfına girmesi nedeniyle oldukça azdır. Merdiven altı tabir edilen sağlıklı olmayan ürünlerin iç pazara ucuz fiyatla sunulması da tüketicilerin ürüne yönelik damak zevkini azaltan etkenler arasındadır. Ayrıca pazarda incirin faydaları ve tüketiminin özendirilmesine yönelik tanıtım çalışmalarının yetersizliği de iç tüketimin azlığını etkileyen koşullar arasındadır. Ülkede incire yönelik fuarlar ve bazı tanıtım çalışmaları dışında tek tanıtıcı faaliyet Germencik'te yapılan incir festivalidir. Başladığı günden bugüne iç pazarda talebi canlandırmak, üreticiyi ve tüketiciyi bilinçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmeye başlanan festival, tam olarak amacına ulaşamamıştır.

Türkiye, incir ihracatından daha fazla gelir elde edebilmek için katma değeri ve marka değeri yüksek, işlenmiş ürünlere ağırlık vermelidir. Uluslararası pazarlama stratejilerini artan oranda kullanmalıdır. Dünyada küreselleşmenin etkisiyle artan ekonomik entegrasyon, uluslararası işbirlikleri ve ağırlaşan rekabet koşulları, incir üreticilerini, AR-GE ve inovasyon çalışmaları ile kendilerini her dönem yenilemeye zorlamaktadır (Kırıcı, 2018).

5. Aydın İlinin İncir Üretimine Yönelik Swot Analizi

Aydın yoğunluklu olarak Nazilli, Germencik ve İncirliova ilçelerindeki Türkiye incir işletme tesislerinin %85'ini, sınırlarında barındırmaktadır. İncir ihracatı yapan firmaların ise %80'ine ev sahipliği yapmaktadır (Gürcün, 2010). Ülkenin önemli ihracat ürünlerinden olan incirin en kaliteli ve en yüksek oranda yetiştirildiği Aydın'ın, ülke ekonomisine katkısının artma potansiyeli çok yüksektir. Bunun için Aydın ili incir üretiminin üstünlükleri, zayıflıkları, fırsatları ve tehditlerinin beraberce tartışılması gerekmektedir.

Aydın İli İncir Üretimine Yönelik SWOT Analizi Sonuçları:

GÜÇLÜ YÖNLER

- Dünyada önemli sektörlerin başında gelen tarım sektörü, Türkiye'nin ihracatta öne çıkabileceği geçmişten günümüze en güçlü olduğu sektördür. Bu sektörde önemli tarım ürünlerinden biri incirdir. Aydın ili de havası, suyu toprağı ile incir açısından zengin bir avantajı elinde bulundurmaktadır.
- İncir sadece yaş ve kuru meyve olarak değil işlenmiş gıda ürünü olarak da ilaç sanayi, kozmetik sanayi gibi ilişkili birçok sektör için de büyük bir potansiyel taşımaktadır.
- İncir, gerek üretimi, gerek bakımı, gerek uzun ömürlü ve hava şartlarına uyumlu yapısı ile Aydın iklimi ile uyumlu bir üründür. Bu nedenle doğru üretim metotlarıyla işlenirse tükenmez bir tarım ürünüdür.
- İncirin üretimi görece kolaydır ve işletme maliyetleri açısından avantaj taşımaktadır.
- İklimi ve eko sistemiyle Aydın'da üretilen incirin büyük bir kısmı kurutulmaktadır. Diğer illerin üretimiye taze olarak değerlendirilmektedir. 2024/25 yıllarında yaş incirin yaklaşık iki katı kadar kuru incir ihracatı hedeflendiği düşünüldüğünde Aydın incir ihracatı açısından her yıl artan bir potansiyele sahiptir.
- Aydın, ülkemizde incir potansiyeli en yüksek ildir. Aydın Germencik, Nazilli, İncirliova ilçeleri Türkiye'de ilçe ekonomilerinin ve sanayisinin gelişmesi yolunda Türkiye'ye örnek bir model olma potansiyelini taşımaktadır.
- Aydın, Türkiye'nin en büyük incir üreticisidir. Dünya incir ihracatına yön veren Aydın Türkiye incir işletmelerinin %85'ine sahiptir.
- İncir ihracatı yapan firmaların %80'i Aydın'dadır. Bu da Aydın ili açısından büyük bir avantajdır.
- Aydın ilinin birçok ilçesinde toplam 382.465 dekar alanda yaklaşık 40 bine yakın çiftçi ailenin geçimini sağlamaktadır.
- Aydınlı incir üreticileri ve ihracatçıları bu sektörde son derece etkin ve yetkin bir işbirliği içerisinde. İncir takriben 120-130 yıldır Türkiye'den ihraç edilen bir ürün ve bu ürün dört nesildir iş yapan ailelerin elinde belirli bir noktaya gelmiş durumdadır.
- Aydın'da üretilen incir gerek üretim gerekse işlenme aşamasında kalite standartları gözetilerek uluslararası pazara sunulmaktadır.
- Bugün dünya incir piyasasını elinde tutan Türkiye'nin en dinamik güçleri Aydınlı incir üreticisi ve ihracatçılarıdır.
- Aydın incir ihracatçıları, uluslararası pazarda söz sahibidir ve Pazar fiyatını belirleme gücüne sahiptir.

ZAYIF YÖNLER

- Aydın ili iklim şartlarının (kuraklık, ilek sorunu vb.) zaman zaman yarattığı düşük rekolte ve kalite düşüklüğü problemi vardır.
- Kuru incirin bozulmadan depolanabileceği uygun koşulları sağlayan depo sorunu yaşanmaktadır. Stok maliyetlerinin üretici ve ihracatçı üzerindeki baskısı çok fazladır.
- Sektörün hem birbiriyle, hem devletle işbirliği noktasında ulusal bir incir konseyinin kurularak aktif olarak işletilememesi önemli bir eksikliktir.
- Türkiye’de kooperatifçilik denilince ilk akla gelen kuruluşların başında gelen Tariş’in eski gücünü kaybetmesi ve üreticiyle ihracatçının sorunlarını çözme noktasında aktif bir çalışma yürütememesi önemli bir sorundur.
- Son yıllarda oluşan büyük market zincirleri toplu alım yapmak istemektedir. Bu da ürüne yönelik talebin belli aylarda çok yoğun olmasına yol açmaktadır. Bu ürünün uygun şartlarda stoklanması ve ilk yükleme tarihi gibi sorunlara yol açmakta bu da üreticiler ve ihracatçılar arasında sorun yaşanmasına yol açmaktadır.
- İncirde aflatoksin ve okratoksin sorunu vardır. Ürünün yeterince kurutulamaması, sağlıksız ve hijyenik olmayan şartlarda depolanan ürünün zarar görmesi, bunun yarattığı belirsizlik ve paniğin ürünün üreticiden alım fiyatlarını düşürmesi önemli sorunlar arasındadır. Bunun da rakip ülke ve ürünler lehine bir durum yaratma tehlikesi vardır.
- Yurtdışı piyasalarda yaşanan sorunları çözme noktasında hemen hemen her sektör için büyük bir avantaj sunan yerli pazarın özellikle kuru incir bakımından fiyat yüksekliği nedeniyle istenen seviyeye çekilememesi önemli bir eksikliktir. Fiyat yüksekliğinin yol açtığı merdiven altı üretimin iç pazarın damak zevkini azaltması da önemli bir sorundur.
- İncirin hep aynı kalıplaşmış pazarlara satılması ve yeni pazara açılmaktaki yetersizlikler dikkat çekmektedir.
- İncirin yurt dışı piyasada kalitesine paralel hak ettiği fiyata satılamaması önemli bir sorundur.
- Aydın’da ekili araziler üzerinde kurulan jeotermal santralleri her üretici için olduğu gibi incir üreticisi için de sorun yaratmaktadır. Oldukça fazla ağır metal ve benzeri akışkanlar Aydın tarım arazilerini tehdit etmektedir.
- Aydın’lı üreticiler ve ihracatçılar arası çıkar çatışmaları ve uzlaşma konusunda devletin ve sivil toplum kuruluşlarının yetersizlikleri önemli bir sorundur.

FIRSATLAR

- Aydın, iklim koşulları, suyu ve havası ile incir üretimi açısından rakipsiz tarım arazilerine sahiptir.
- Henüz aktif tüketici haline getirilememiş potansiyel bir iç pazarı vardır.
- Üretilen taze ve kuru incirin kalitesi dünyadaki örneklerin çok üzerinde bir kaliteye sahiptir.
- Üretimin ve ihracat rakamlarının yüksek olması, ürünün kalitesi, sektördeki güçlü imajı rakip ülkelere karşı fiyat belirleme gücünü elinde tutmasını sağlamaktadır.
- Devletten destek almayan üretici ve ihracatçılar Türkiye ekonomisine, artan oranda katkı sağlama noktasında artan bir potansiyele sahiptir.
- Güçlü ve tecrübeli, pazara inanmış, kendini sürekli geliştiren, rekabetçi bir ihracatçı profiline sahiptir.
- İncirine sahip çıkan, incir yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış, işbirliğine açık tecrübeli üretici profiline sahiptir.
- Henüz açılmadığı pazarlar vardır. Bu pazarların yanı sıra girdiği ama halen yeterince güçlenmediği pazarlarda pazar payını artırma potansiyeli büyüktür. İncirin hiç girmediği ülkelerde tadım çalışmaları yapılması, bedelsiz ürün göndererek promosyon çalışmaları yapılması, farklı fuarlara katılarak incirin tanıtılması bu potansiyelin daha da büyümesini beraberinde getirecektir.

TEHDİTLER

- İncirde aflatoksin ve okratoksin sorunu, yanlış stoklama, sağlıksız ve hijyenik olmayan koşullardan kaynaklı zarar gören ürünler, Türk incirinin kalitesine yönelik olumsuz algılara yol açıp rakip ülke ve ürünler lehine bir durum yaratabilir.

- Sektörde ihracatçı üreticiler arası sorunları çözümü noktası güçlü bir üst yapının olmaması zamanla incir ihracatının düşmesi açısından risk yaratabilir.
- Jeotermal santraller gibi bazı yatırımların genelde tarım arazileri özelde incir üretimi üzerinde yarattığı olası olumsuz etkilerin Aydın'ın bu alandaki üstünlüğünü kaybetmesine yol açabilir.
- Her alanda olduğu gibi incir konusunda da ürünün katma değeri yüksek ürüne dönüştürülerek satılması noktasında dünyadaki gelişmeleri takip etmeyerek hammadde ihracatçısı konumunda kalması ve sektördeki avantajını zamanla kaybetmesine yol açabilir.
- Dünyada incir fiyatları artarken kalite fiyat dengesi açısından pazarda çok daha yüksek fiyatta alıcı bulması gereken incirin, yurt dışı piyasada daha az kaliteye sahip incirlerden daha düşük fiyata satılması ihracat getirisini azaltabilir.
- Türk incirinin yurtdışında en büyük müşterisi büyük mağaza zincirleridir. Onlar da tüm şubelerine aynı anda mal yollayabilmek için toplu olarak sipariş vermektedir. Bu da ihracatçının mal toplama zorunluluğuna yol açmakta bu da hem üreticileri zorlamakta hem de stoklanan ürünlerde çeşitli sıkıntılara yol açabilmektedir.
- Aydın bölgesindeki tüccarların gıda sicil belgesi alması noktasında yaşanan eksiklikler, merdiven altı diye tabir edilen işletmeler sektör için tehdit oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Aydın, verimli arazileriyle Türkiye'nin tarım deposudur. Tarım açısından elverişli arazileriyle Aydın, gelişmiş sanayi sektörüne sahip değildir. Aydın'da son yıllarda tarımda sanayileşme yolunda güçlü adımlar atılmaktadır. Türkiye ekonomisine tarımsal ürünler noktasında katkı sağlayan Aydın'da incir adeta rakipsiz bir ürün olarak dünya pazarında yerini almıştır.

İncirin kalitesi, incir ağacı kaplı geniş ve yaygın arazileri, çok sayıda, Aydın geneline yayılmış üreticileri ve rekabetçi ihracatçı profili ile Türkiye'de incirin adeta başkentidir. İncirin Aydın ekonomisine katkısı, bugünkü boyutuyla fazla gibi gözükse de taşıdığı potansiyele bakıldığında gelecekte Türkiye ekonomisine yapacağı katkıların yanında çok küçüktür.

İncir üretimi, iklim sorunu, aflatoksin sorunu, stoklanması ve ihracatı konusunda yaşanan sorunlar aşıldığında Türkiye'nin verimli tarım arazilerine sahip olan Aydın'ın incir üretimi ve ihracatını artırması önünde hiçbir engel yoktur. İncirin endüstriyel bir ürün olarak pazarlanması, kaynakların etkili ve verimli kullanılması sadece Aydın'ın ekonomisine istihdamına ve gelişmesine değil ülke ekonomisine de katkı sağlayacaktır.

Bu yolda hem üreticilerin hem ihracatçıların hem Tarış başta olmak üzere kooperatiflerin hem de ulusal incir konseyi gibi devlet eliyle kurulup güçlendirilecek bir yapının sektörün tüm aktörlerini bir araya getirmesi önem arz etmektedir. Üreticilerin tümünün altında bileşeceği bir çatı organizasyon ile sektörün rekabet gücü artacaktır. Ayrıca Bakanlıktan sübvansiyon, kredi, prim desteği, kurumun çalışanlarının en azından asgari ücrete kadar olan kısmının sigorta ve vergi yükümlülüklerinden muaf tutulması, tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi, Aydın'da zirai karantina müdürlüğü kurulması, iklim alanında yaşanabilecek risklere karşı sulama sistemleri iyileştirilmesi uygulamaları yapılmalıdır. Su kaynakları verimli kullanılmalı ve iklim değişikliği ile mücadelede birden fazla strateji geliştirilmesi önemlidir. İncir alanında teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ve bu alanda yapılan yatırımların devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

İncirin en önemli paydaşlarından olan çiftçilerin yapılacak tüm çalışmalara aktif olarak katılması sağlanmalıdır. İthalatçı firmaların iyi hijyen, iyi üretim ve iyi yönetim uygulamaları ve gıda güvenliği sistemlerini etkili bir şekilde uygulamaya zorladığı (Çobanoğlu, 2012) çiftçilerin özellikle incir üretiminde gıda güvenliğini merkeze alan bir anlayışla incir bahçelerinde hastalık, zararlı ve yabancı otlarla mücadelede entegre bir şekilde hareket etmesi sağlanmalı ve verilecek düzenli eğitimlerle sorunların çözüm ortağı olması yolunda adımlar atılmalıdır (Çerçi ve Çınar, 2024). Ayrıca incir yetiştiriciliği alanında güçlü ve yıllara dayanan tecrübelerine rağmen, toprak analizleri yapmak, bahçelerini uygun fidelerle yenilemek konusunda zorluklarla karşılaşan çiftçilere uygun fideler, modern budama teknikleri ve hassas hasat uygulamaları kullanmaları yönünde destek verilmelidir (Yılmaz ve Armağan, 2024). Türkiye'de yetiştirilen incir meyvesinin yaygın nitelikli küflenme olguları ve kirlenme riskiyle de karşı karşıya olduğu (Şanlı vd., 1990) düşünüldüğünde bu işbirliği daha önemli bir hale gelmektedir.

Tarım sektöründe organik tarımın hem insan sağlığı hem de ürünün yüksek fiyata satılması noktasında avantaj sağlaması incir piyasası içinde önemlidir ve gereklidir.

Tariş başta olmak üzere üreticilerin sorunlarını ortadan kaldırmakta önemli bir çözüm mekanizması olan kooperatifler (Yıldırım, 1994), birlikler, ihracatçılar, akademisyenler, tüketiciler, pazarlamacılar, odalar, borsalar, devletin temsilcileri hepsinin içinde olacağı bir konsensüs hayata geçirilebilirse incir konusunda bilgi kirliliği ortadan kalkar, ilk yükleme tarihi beraberce belirlenir, istekler devlete tek elden, ortak gerekçelerle iletilir ve incirle ilgili tüm paydaşlar altına ortak olarak imza atacakları işlerle çok daha büyük bir Pazar payını kolaylıkla ele geçirebilecektir.

Özellikle kuru incir üretiminde yaşanan sorunların ve bunların çözümüne yönelik alınan önlemlerin tüketici ülkeler tarafından da dikkatle izlendiği (Turanlı, 2003) dikkate alınmalıdır. Bu bilinçle Anadolu meyvesi olan ve tarihi bir kimliği olan incirin milli bir değer olarak koruma altına alınması ve gelecek nesillere de bir değer olarak taşınması sadece ekonomik değil kültürel bir gerekliliktir.

Etik Beyanı: Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren ve nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar için, “İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması” ve “Kişisel verilerin korunması kanunu” gereğince etik kurul izni alınması şarttır.

Çalışmamın, yukarıda sıralanan yöntemlerin bir ya da birden fazlasını içermediğini; bu sebeple de herhangi bir etik kurul izni gerektirmediğini; çalışmanın hazırlanmasında ve yayın sürecinde hiçbir etik kural ihlali yapılmadığını kabul ve beyan ederim.

KAYNAKÇA

Aydın Ticaret Borsası (2024). İncir Sektörü Raporu.

Benlioğlu, S., Yıldız, A., & Başpınar, N. (2008). Aydın İli'nden İhraç Edilen Kuru İncirlerde Fungal Bulaşıklılık. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 3-8.

Çakan, V. A. (2020). Türkiye Yaş İncir Üretimi ve Kuru İncir İhracatı için Öngörü: ARIMA Modeli Yaklaşımı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(3), 357-368. <https://doi.org/10.33462/jotaf.684893>

Çerçi, F. & Çınar, G. (2024). İncir Üretiminde Risk Kaynakları, Aydın ili örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 30(1), 27-36. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.1382794>

Çobanoğlu, F. (2012). Kuru İncir Firmalarında Gıda Güvenliği Uygulamalarının Benimsenmesine Yönelik Olarak Ekonomik Teşvik Edicilerin Belirlenmesi. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 27(1), 6-16. <https://doi.org/10.7161/anajas.2012.v27n1.0616>

Çobanoğlu, F. Göksel, A. Kocataş, H. Şahin, B. Ertan B. & Özen M. (2005). Aydın İlinde İncir Üretiminin Önemi ve Kuru İncir Üretim Faaliyetinin Ekonomik Analizi. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 2005 - 2(2), 35-42.

FAO (2025). Food and Agriculture Organization of the United Nations. FAOSTAT. Crops and Livestock Products. <https://www.fao.org/faostat/en/?#data/QCL> Erişim Tarihi: 02.12.2025

Günel, N. (2008). Türk Dünyasında İncir Kültürü. *Turkish Studies. International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 3-5. Fall 2008.*

Gürcün, D. (2010). Aydın'lı İncir Üreticileri Zor Durumda, *ADÜ Akademik HABER Dergisi*, Yıl 15, Sayı 78, 14-23.

Gürgeç, Y. (2005). İncir Yetiştiriciliği, *Çiftçi Broşürü*. Çukurova Üniversitesi Tarımsal Yayın Haberleşme Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ekim, 2005.

Kırıkcı, N. (2018). İncir İhracatını Etkileyen Faktörler: Aydın Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 123-138. <https://doi.org/10.25204/iktisad.375738>

Özatalay, G. Z. (2014). Aydın Yöresi Halk Hekimliğinde İncirin Kullanımı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(4), 151-154. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.05098>

Özdemir, A. (2022). Türkiye’de İncir Ekonomisi, *İksad Yayınevi*, Ankara, Haziran 2022. 80 sayfa.

Şanlı, Y., Yavuz, H. & Akar, F. (1990). Kuru İncir Örneklerinde Mikotoksin Kirlilikleri. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 37(02). https://doi.org/10.1501/Vetfak_0000001344

- TAGEM (2025-2029). İncir Sektör Politika Belgesi (2025-2029).
- TEPGE (2021). Tarım Ürünleri Piyasaları, *İncir*. Haziran, 2021.
- TEPGE (2025). Tarım Ürünleri Piyasaları, Temmuz, 2025.
- Turanlı, F. (2003). Studies on infestation levels of pests on dried fig in Aydın and İzmir provinces. *Turkish Journal of Entomology*, 27(3).
- Uzundumlu, A. S., Öksüz, M. E. & Kurtoğlu, S. (2018). Future of Fig Production in Turkey. *Journal of Tekirdag Agricultural Faculty*. 15 (02). 138-146.
- Yıldırım, Ö. (1994) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin Durumu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2 (4), Haziran 1994.
- Yılmaz, S. B. & Armağan, G. (2024). Value Chain Analysis in dried fig and chestnut: The case of Aydın province. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 30(2), 121-136. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.1522601>

EXTENDED ABSTRACT

Figs are a fruit that is a remedy for many ailments, providing 20% of the daily recommended fiber intake, and their benefits are scientifically proven. They can be consumed both fresh and dried (Özatalay, 2014). Turkey is the world's largest fig producer and exporter. Due to its cultural structure and favorable climate conditions, Turkey accounts for approximately a quarter of the world's total fig production, making it the largest fig producer (Çakan, 2020). Turkey, which determines fig prices globally, produces 350,000 tons of figs annually. According to 2024 data, Turkey exports more than 40% of its fresh figs to Germany and approximately 22% of its dried figs to the United States. Aydın province hosts 85% of Turkey's fig processing facilities and 80% of its fig exporting companies, accounting for 57.3% of this production (TEPGE 2025). Aydın, which has an advantageous climate and ecological position for both fresh and dried fig production, carries out the majority of its production in the districts of Nazilli, Germencik, and İncirliova. Conscious and systematic production, adaptation to climatic conditions, high-level processing techniques, and meticulous storage conditions make fig producers and exporters the strongest asset of Aydın province in fig production and export. However, issues such as aflatoxin and ochratoxin problems, storage costs, and the issue of the first loading date constitute risk factors for fig production and export.

Purpose: The purpose of this study is to highlight the importance of figs for Turkey in general and Aydın province in particular, to analyze the risks and gains for Aydın province, and to contribute to policymakers and those conducting scientific studies by bringing the issue to the attention of all stakeholders.

Method: In this study, a SWOT analysis was conducted on figs, considered an Anatolian fruit, using Aydın province as a sample. The analysis considers the strengths and weaknesses of fig production and export figures, as well as potential opportunities and threats. The potential gains and losses are discussed, taking into account the key points highlighted by sector representatives, civil society organizations, and public and private sector representatives on various platforms. A literature review was conducted, and data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), the Aegean Exporters' Associations, the Strategy Development Presidency (TEPGE), and the Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Turkey were utilized.

Findings and Conclusion: Once the problems related to fig production, climate change, aflatoxin contamination, storage, and export are overcome, there are no obstacles to increasing fig production and export in Aydın, which possesses fertile agricultural lands. Marketing figs as an industrial product and the effective and efficient use of resources will contribute not only to Aydın's economy, employment, and development but also to the national economy. In this process, it is crucial that producers, exporters, cooperatives (primarily Tarış), and a structure established and strengthened by the state, such as a national fig council, bring together all actors in the sector. The competitiveness of the sector will increase with an umbrella organization that unites all producers. Furthermore, the Ministry should provide subsidies, loans, and premium support; exempt employees of the institution, at least those earning minimum wage, from insurance and tax obligations; support promotional activities; establish an agricultural quarantine directorate in Aydın; and improve irrigation systems to mitigate potential climate risks. Efficient use of water resources and the development of multiple strategies to combat climate change are crucial. Technological advancements in fig production should be monitored, and state support for investments in this area is necessary. Farmers, as the most important stakeholders in fig production, should be actively involved in all these efforts.

Çalışanların Dinlenme Hakkının Verimlilik Üzerine Etkisi: Müzik Çalışanları Açısından Bir Değerlendirme

The Effect of Employees Right to Rest on Productivity: An Evaluation in Terms of Music Employees

Dr. Öğr. Üyesi Sedat AYYILDIZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ay_yildiz.sedat@hotmail.com

https://orcid.org/0000-0003-0317-5247

Makale Başvuru Tarihi / Received: 16.02.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Dinlenme hakkı, modern çalışma hukukunun temel sosyal haklarından biri olup çalışanların fiziksel, zihinsel ve psikolojik bütünlüğünün korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, dinlenme hakkını müzik sektörü özelinde ele alarak çalışma-dinlenme döngülerinin çalışan verimliliği ve bireysel performans üzerindeki etkilerini kavramsal ve tarihsel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Betimleyici ve tartışmacı yöntemle yürütülen çalışmada, dinlenmenin yalnızca bir iş hukuku normu değil, aynı zamanda üretim süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle yaratıcı emek yoğun sektörlerde dinlenme süreçlerinin planlı yönetiminin, motivasyon, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde belirleyici etkiler yarattığı değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, müzik sektöründe çalışanların dinlenme hakkının verimlilik üzerindeki etkilerini inceleyen literatürü sistematik biçimde derlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma betimleyici ve tartışmacı bir yaklaşım benimsemekle birlikte, sistematik derleme metodolojisi kullanılarak mevcut araştırmaların kapsamlı bir sentezi yapılmıştır.

Bu çalışma müzik sektöründe çalışanların iş yükünün fiziksel, bilişsel ve duygusal boyutlarını ele alarak dinlenme hakkının performans, yaratıcılık ve çalışan memnuniyeti üzerindeki etkilerini incelemektedir. Literatür bulguları, yeterli dinlenmenin stres ve tükenmişliği azalttığını, verimlilik ile iş tatminini artırdığını göstermektedir. Dinlenme stratejileri, yaratıcılık ile doğrudan ilişkili olup sürdürülebilir performans için kritik görülmektedir. Dünya ve Türkiye'deki yasal düzenlemeler dinlenme hakkını güvence altına almakla birlikte uygulamada sektörel farklılıklar bulunmaktadır. Sonuç olarak dinlenme hakkı, yalnızca sosyal bir hak değil, aynı zamanda ekonomik verimlilik ve sektörel sürdürülebilirlik açısından stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Özellikle vokal, yaylı çalgılar, nefesli çalgılar, vurmali çalgılar gibi farklı türlerde farklı meslek hastalıkları ve farklı anksiyeteler geliştiğinden müzik çalışanlarının meditasyon da içeren farklı dinlenme haklarına ve eğitimlerine kavuşturulmaları özel önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinlenme Hakkı, Müzik Sektörü, Verimlilik, Çalışma Süreleri, İş Hukuku

ABSTRACT

The right to rest is one of the basic social rights of modern labor law and plays a critical role in protecting the physical, mental and psychological integrity of employees. This study aims to examine the effects of work-rest cycles on employee productivity and individual performance from a conceptual and historical perspective by considering the right to rest specifically in the music sector. In the research conducted by descriptive and argumentative method, it has been concluded that rest is not only a norm of labor law, but also a strategic element in terms of the sustainability of production processes. It is estimated that the planned management of rest processes, especially in creative labor-intensive sectors, has a decisive effect on motivation, job satisfaction and organizational commitment.

This study aims to systematically review the literature examining the effects of rest rights on productivity among music industry employees. While adopting a descriptive and argumentative approach, the study utilizes systematic review methodology to synthesize existing research.

This study examines the effects of the right to rest on performance, creativity and employee satisfaction by considering the physical, cognitive and emotional dimensions of the workload of employees in the music industry. Literature findings show that adequate rest reduces stress and burnout, increases productivity and job satisfaction. Rest strategies are directly related to creativity and are considered critical for sustainable performance. Although the legal regulations in the world and Turkey guarantee the right to rest, there are sectoral differences in practice. As a result, the right to rest is considered not only a social right, but also a strategic element in terms of economic efficiency and sectoral sustainability. Especially since different occupational diseases and different anxieties develop in different genres such as vocal, string instruments, woodwind instruments, percussion instruments, it is of particular importance that music employees are provided with different rest rights and training, including meditation.

Keywords: Right to Rest, Music Industry, Productivity, Working Hours, Labor Law

1. GİRİŞ

Çalışanların dinlenme hakkı (Workers' Right To The Rest) dünyanın tüm çağdaş devletlerinde kabul görmüştür. Bu hak ILO'nun çalışma saatlerine ilişkin 1919 Tarih ve 1 No'lu Konvansiyonu, endüstrideki haftalık dinlenme saatlerine ilişkin 1921 Tarihli ve 14 No'lu Konvansiyonu, karayolu taşımacılığındaki çalışma saatleri ve haftalık dinlenme periyodlarına ilişkin 1979 Tarihli ve 153 Sayılı Konvansiyonu ve nihayet ücretli tatillere ilişkin 1970 Tarihli ve 132 sayılı Konvansiyonuna da yansımıştır. 26.05.1965 yılında yürürlüğe giren ve 14.10.1989/20312 tarih ve sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak Türkiye tarafından kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'nın 2. Maddesi adıl çalışma koşullarına ilişkindir. **Bu maddenin 3. bendi en az iki haftalık ücretli yıllık izni garanti altına almaktadır.** Genel kanaat çalışma ve dinlenme sürelerinde ülkeden ülkeye esneklik olabileceği ancak genelde dinlenme hakkından feragat edilemeyeceği ve çalışma sürelerinin makul olması gerektiği yönünde olmuştur. Ancak meseleye sadece çalışanların hakları açısından bakmak yerine günümüzde 'üretimde verimliliği esas alan çalışma süresi ve çalışma biçimi' olarak ele alındığında istihdam yükünden dolayı endişe eden girişimciler açısından da konu oldukça önemli hale gelmektedir.

Dinlenme hakkı, çalışanların iş yaşamındaki performanslarını etkileyen önemli bir bileşendir. Özellikle hem zihin hem de beden işçiliğini ihtiva eden müzik sektörü çalışanları için bu hak, yaratıcılık ve verimlilik açısından da kritik bir öneme sahiptir. Müzik sektörü, yoğun iş temposu ve yüksek düzeyde yaratıcılık talebi ile karakterize edildiğinden, yeterli dinlenme sürelerinin planlanması, iş performansını artırmaya yönelik etkili bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Dinlenme süreleri, çalışanların zihinsel ve fiziksel açıdan tazelenerek yaratıcılık potansiyellerini artırmalarına olanak tanırken, genel memnuniyet duygusunu da pekiştirmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki, dinlenme süresinin artırılması, çalışanların motivasyon seviyelerini yükselterek işlerine olan bağlılıklarını güçlendirmektedir (Bakker & Demerouti, 2007). Ayrıca, dinlenme ve çalışma dengesinin sağlanması, iş yükünü hafifleterek çalışanların geri dönüşlerini olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, dinlenmenin önemi yalnızca kısa vadeli bir ihtiyaç olarak kalmayıp, uzun vadeli sürdürülebilirlik için de kritik bir unsur olarak gündeme gelmektedir. Çalışanların dinlenme haklarının yeterince karşılanması, organizasyon içerisindeki genel atmosferi ve psikolojik sağlığı olumlu bir şekilde etkilemektedir (Şahin, 2023, s.11). Bu durum, sunulan hizmetin kalitesini artırarak sektördeki rekabet avantajını temin etmede önemli bir rol oynamaktadır. Müzik çalışanlarının verimliliğinin artırılması için dinlenme süreleri, etkili yönetim uygulamaları ve uygun çalışma koşulları ile birleştiğinde, performans artışını destekleyen en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Kocaman, 2024). Dolayısıyla, dinlenme hakkının etkin bir şekilde uygulanması; çalışanların psikolojik, sosyal ve fiziksel iyilik halleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilir (s.2; Doğan, 2024, s.9; Kasım, 2024, s.10).

Müzik çalışanlarının verimliliği ve başarısı ister yüz yüze fiziki çalışmalar olsun ister online olsun, kritik bir öneme sahiptir. Her sektörde, hatta her kuruluştan bahsettiğimizde, herhangi bir çalışan veya çalışan grubu tarafından yürütülen iş süreçlerinin genellikle zamanında, bütçe içinde ve spesifikasyona uygun bir şekilde tamamlanması gerekmektedir. Müziğin sonundaki başarı ya da başarısızlık duygusal travmalar nedeniyle giderek artan bir verimsizliğe de neden olabilmektedir (Mao, 2022, s. 4). Teknik ve mesleki okullar, müzik endüstrisine özgü en son teknolojiye sahip tesisleri kullanma becerisine sahip daha fazla öğrenci yetiştirmektedir. Bu nedenle, çalışanların dinlenme hakkının yanı sıra, müzik çalışanlarının verimliliği üzerindeki dinlenme etkisinin belirlenmesi son derece önemlidir; zira çalışma saatleri içindeki müzik dinlemenin sağladığı faydalar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte, müzik çalışanlarının benzersiz çalışma biçimleri, modern iş ortamında giderek daha önemli bir hâl almıştır çünkü yaratıcılıkları genelde bir takvim süresi içinde ortaya konmaktadır (Faulks vd., 2021, s. 6).

Bu çalışmanın amacı müzik çalışanlarının çalışma-dinlenme süreçlerinde, ara verme, işle bağlantıyı kesme, işten uzak durma gibi eylemlerinin müzikal çalışma hayatına yansıma biçimini hem verimlilik hem de bireysel performans açısından değerlendirmektir. Araştırmanın kapsamındaki çalışan grubu müzik çalışanları ile konu ise dinlenme hakkı kavramının çerçevesini aşmamaktadır. Konunun tartışılma değeri ve öneriler oluşturma ihtiyacı ise şu şekilde değerlendirilebilir. Ölçüleri belirlenmiş ve tanımlanmış bir müzikal çalışma faaliyeti; niteliği, süresi ve çalışan sayısı açısından farklılık gösterebilir. Ancak müzik çalışanlarının; yüksek ses seviyelerine maruz kalma nedeniyle işitme kaybı, uzun çalışma saatleri ve fiziksel hareketler nedeniyle kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, stres, anksiyete ve depresyon gibi psikolojik sorunları sağlık yönünden değerlendirilmeli ve işle bağlantıyı kesme faaliyetinin hastalıkları giderici ya da önleyici etkisi hem tartışılmalı hem de dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra pandemi ve benzeri olağanüstü şartlar başta olmak üzere müzik çalışanlarının iş güvencesi, yaratıcılık ve motivasyon, mesleki gelişim, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, hukuki haklar ve sosyal destek imkanları gibi tüm unsurlar işle bağlantıyı kesme zamanları ve periyotları ile yani dinlenme hakkı ile yakından ilişkilidir. Bu çalışma betimleyici ve sorgulayıcı bir metotla hazırlanmış olup

nicel analiz yapılmamıştır. Literatürde çalışanların dinlenme hakları ve bu hakların verimlilikleri üzerine etkileriyle ilgili yapılmış çalışmalara rastlanılmaktadır. Ancak müzik çalışanları üzerine yapılmış olan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmanın literatürdeki bu eksikliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dinlenme hakkı, çalışanların iş hayatındaki fiziksel ve zihinsel stresin azaltılması amacıyla belirli sürelerde dinlenme, mola verme ve yenilenme imkânı bulmalarını ifade eder. Çalışma saatleri içerisinde, gecikmeksizin ve düzenli aralıklarla dinlenme süresinin tanınması, çalışanların zihinsel ve fiziksel performanslarının korunmasına katkı sağlar. Bu hak, kişi sağlığını olumlu etkilemesi ve iş tatminini artırması ile birlikte, işyeri verimliliğinin önemli bir unsuru olarak görülmektedir (Başbüyük, 2023, s.662). Dinlenme hakkı, yasal düzenlemelerle güvence altına alınmış olup, birçok ülkede iş gücü yasalarıyla desteklenmektedir. Çalışanlar, bu hakları çerçevesinde rahatlatma ve yenilenme fırsatı bulduklarında, işlerine daha odaklı ve enerjik bir şekilde dönebilmekte, bu da doğrudan verimliliklerini artırmaktadır. İşverenler tarafından dinlenme sürelerine yeterince önem verilmesi hem çalışan memnuniyetini artırmakta hem de işe bağlılıklarını güçlendirmektedir (Yılmaz, 2021, s.3). Özellikle yoğun düşünsel ve fiziksel ve hatta duygusal aktivitenin söz konusu olduğu müzik sektöründe, dinlenme sürelerinin önemi daha belirgin hale gelmektedir. Dinlenme hakkının sağlanması, çalışanların yaratıcılığının desteklenmesi ve iş yüklerinin dengelenmesi açısından da büyük bir fırsat sunmaktadır (Şimşir, 2023, s.14). Dinlenme süresinin gerekliliği, çalışanların performansı ve genel iş verimliliği üzerindeki dolaylı etkileriyle ortaya çıkmakta, iş hayatındaki uyku düzeninin ve zihinsel sağlığın korunmasına katkıda bulunmaktadır (Cıstak, 2023). Sonuç olarak, dinlenme hakkının tanınması, yalnızca fiziksel dinlenme ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda psikolojik ve duygusal yenilenmeyi de kapsayarak tüm iş ortamında verimliliği artıran kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Demirkaya & Güler, 2021; Yıldız, 2025; Yılmaz & Gülçubuk, 2021).

Dinlenme hakkı, çalışanların iş yaşamında karşılaştıkları fiziksel ve psikolojik stresin azaltılması amacıyla belirli sürelerde mola ve yenilenme imkânı sağlayan temel bir hak olarak tanımlanmaktadır (Tunca, 2013). Bu hak, çalışma saatleri içerisinde düzenli ve gecikmeksizin tanınan dinlenme süreleri aracılığıyla, çalışanların bilişsel ve fizyolojik performanslarının korunmasına katkıda bulunmakta ve iş sağlığı ve güvenliği açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, dinlenme hakkı, bireyin genel sağlık durumu üzerinde olumlu etkiler yaratmakta ve iş tatminini artırıcı bir faktör olarak literatürde yer almaktadır. Yasal düzenlemelerle güvence altına alınmış olan bu hak, birçok ülkede iş gücü mevzuatıyla desteklenmekte ve uygulanmaktadır (Tunca, 2013). Çalışanlar, bu haklar çerçevesinde sağlanan dinlenme ve yenilenme fırsatları sayesinde işlerine daha yüksek odaklanma ve enerji seviyeleriyle devam edebilmekte, böylece iş verimliliği artışına katkıda bulunmaktadır (Doğan, 2020). İşverenlerin dinlenme sürelerine verdiği önem, çalışan memnuniyetini ve kurumsal bağlılığı güçlendirmekte olup, özellikle yoğun bilişsel, fiziksel ve duygusal yükümlülüklerin bulunduğu sektörlerde, örneğin müzik endüstrisinde, bu önemin daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Dinlenme hakkının etkin biçimde sağlanması, çalışanların yaratıcılık kapasitesinin desteklenmesi ve iş yüklerinin dengelenmesi açısından stratejik bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, uygun planlanmış dinlenme süreleri, çalışanların performansını ve genel iş verimliliğini dolaylı yollardan artırmakta, uyku düzeni ve zihinsel sağlığı korumaktadır (Doğan, 2020).

3. TARİHSEL ÇERÇEVE

Çalışanların refahına ilişkin bir yaklaşım, dinlenme hakkını ve çalışma saatlerinin makul bir şekilde sınırlandırılmasını içermek durumundadır (Tunca, 2013). Çalışma ve refah kavramları birbirleri ile yakın ilişki içindedir; bu kavramların evrimi, üretken görevler ile çalışanların refahı arasındaki dengenin belirlenmesinde temel bir rol oynamaktadır (ILO, 2019). Çalışanların dinlenme hakkı kavramı ve ilkesi, dinamik ve birçok yoruma muktedirdir. Bu kavramlar, temel iş hukuku normlarının yürürlüğe girmesinden çok önce ortaya konmuş; eski medeni kanunlar da bu hakkı korumuş ve teminat altına almıştır (Tunca, 2013).

18. yüzyılda görünür hale gelen sanayi devrimi, çalışma yaşamına ilişkin reform ihtiyacını ortaya koymuş ve süreç, çalışma yaşamına ilişkin standartların ILO ile birlikte kurumsallaşmasıyla devam etmiştir (Baccaro & Howell, 2017). 19. yüzyılın sonlarından bu yana çağdaş yasalar, dinlenme kavramının kapsamını genişletmiş; hem bireysel hem de kolektif düzlemde dinlenme ve boş zamana giderek daha fazla öncelik verilmiştir (ILO, 2019). Sosyo-tarihsel süreç, özellikle iş kavramıyla ilgili olarak, yalnızca pasif bir dinlenme ihtiyacından ziyade çalışanların dinlenme programlarının geliştirilmesi ve uygulanmasını hedef almıştır. Böylece daha fazla yükümlü ve sorumlu tutulan işveren için de bir dizi iyi tanımlanmış göreve kademeli geçiş paralel olarak ortaya konmuştur (Doğan, 2020).

İş yasaları, çalışanların dinlenme süreçlerinin yönetimini ve organizasyonunu düzenlemek için bir dizi operasyonel kural sağlarken, bilimsel çalışmalar bunun verimlilik üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu çalışmalar, molalardan farklı olarak dinlenme sürelerinin vücudun yorgunluktan kurtulmasına ve zihnin belirli operasyonlar üzerindeki konsantrasyonunu artırmasına yönelik analizler sunmuş; dinlenmenin monoton veya statik aktiviteye karşı koyarak işçi uyanıklığını ve hazırlığını artırdığını ortaya koymuştur (Tucker, 2003). Dinlenmenin sürekli ve tekrar tekrar reddedilmesi, hataların sayısında ve şiddetinde artışa neden olmaktadır (Hockey, 2011). Araştırmalar, optimal çalışma koşullarının yaratılması ve fiziksel, zihinsel ve duygusal dengenin garanti altına alınmasının önemini vurgulamış; çalışanların dinlenme sürelerinin dağılımını ve kullanımını özel olarak düzenlemeyi amaçlayan ve dinlenme hakkı ile verimlilik arasındaki birbirine bağlı ilişkiyi özetleyen zorunlu mekanizmaları somut olarak ortaya koymuştur. Çalışanların dinlenme hakkının tarihsel çerçevesi, hem sınıf savaşının hem de vahşi kapitalizmin onarılma süreçlerinin kesişiminde ortaya çıkan bir çözüm biçiminin tarihini de ifade etmektedir (Baccaro & Howell, 2017).

4. ÇALIŞMA-DİNLENME KOMBİNASYONUNDA DEĞİŞİM

4.1. İşçinin Dinlenme Hakkına Yeniden Bakış

İş yaşamına ilişkin güncel anketler, özellikle hızla gelişen rekabetçi çalışma ortamında dinlenme hakkının artırılmasının ve çalışan haklarının güçlendirilmesinin rekabetçi bir çalışma ortamının ortaya çıkmasında ciddi katkısı olduğunu ortaya koymuştur (ILO, 2019). Çalışma yaşamına ilişkin kapsamlı reformların işletmenin değerini tehlikeye atabileceği ya da belirli çalışan gruplarının reddedilmesine neden olabileceği yönündeki endişeler devam etmekle birlikte, mevcut eğilimler asgari çalışma süresini garanti altına almak için artan bir ihtiyacı altını çizmektedir (Baccaro & Howell, 2017). Bunun sonucunda dinlenme hakkı, son yıllarda istihdam ilişkilerinin temelini oluşturan önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Tunca, 2013).

İnsanlık tarihinde birinci büyük değişim tarımın keşfiyle başlamış, endüstri devrimi ve fabrikaya dayalı kitle üretimi ikinci dalga olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise bilgi devriminin yaşandığı üçüncü dalga değişimi ve onun yönetsel anlayışı yaşanmaktadır (Toffler, 1980). Dördüncü değişim ise birçok şeyin paradigmal olarak tartışıldığı, kaygılı bir ekolojik süreç olarak tanımlanmaktadır; bu süreçte yalnızca üretimin başarısı ve konforu değil, insanlığın ve gezegenin selameti de tartışılmaktadır (Latour, 2018). Bu çerçevede dinlenebilen ve entelektüel tekâmülünü sürdüren insan kaynağı, yeni üretim ilişkilerinde daha sağlıklı bir geri bildirim sağlayacaktır.

Makineleşme, toprağa bağlı üretim biçimini kitlesele üretim biçimine dönüştürmüştür; toprak işçileri ve küçük sanat erbabı, üretim biçiminin kendilerinin dışında gelişen bu süreç karşısında işin kendilerine hâkim olmaması için işi yönetmek amacıyla kendi insani sınırlarının zorlanması önüne geçmek istemişlerdir (Thompson, 1967). Bu amaçla etkin ve verimli çalışmaya, bireysel serbest zamana önem verilmiştir. Başarının çok çalışmaktan ziyade etkin, verimli ve doğru çalışmaya bağlı olduğu, çalışma ilişkilerinin tüm tarafları tarafından görülmüş ve çalışma yaşamı bu yönde evrilmiştir (Tucker, 2003).

Üretimin ve piyasaların küreselleşmesi, firmalar arasında artan rekabet ve yüksek nitelik gerektiren yeni çalışma kategorileri, çalışma hayatını dönüştürmüştür; kitle üretimine dayalı sistem ve onun örgütlenme biçimi yaygınlaşmıştır (Harvey, 1990). Savaş sonrası Avrupa, kitle üretimi modeliyle inşa edilmiş ve bu sistem verimlilik ile refah düzeyinin yükselmesinde önemli işlevler üstlenmiştir. Ancak yüzyılın son çeyreğinde tarihsel misyonunu tamamlamış; yerini verimliliğe dönük eylem ve sistemlerin hâkim olduğu esnek üretim sistemleri ve örgütlenme biçimlerine bırakmıştır (Baccaro & Howell, 2017).

4.2. İşgücünün Çalışma Anlayışında Evrensel Değişim ve Verimlilik

Verimlilik genel anlamıyla, bir üretim ya da hizmet sisteminin ürettiği çıktı ile, bu çıktıyı yaratmak için kullanılan girdi arasındaki ilişkidir. Bu nedenle verimlilik, çeşitli mal ve hizmetlerin üretimindeki kaynakların (emek, sermaye, arazi, malzeme, enerji, bilgi) etkin kullanımınıdır. (Prokopenko, 1992, s.1) Ancak verimlilik konusunda bir şey anlatılmak istenildiğinde verim, karlılık, ekonomiklik ve etkenlik gibi farklı kavramların da verimliliğin yerine kullanıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla burada verimlilik yerine kullanılan ancak verimlilikten farklı olan diğer kavramlara da değinmekte yarar var. Verim (product, yield); yukarıda ifade edilen verimlilik (productivity) kavramından farklı bir kavram olup üretim sonucunda elde edilen çıktının büyüklüğünü ifade eder. Karlılık ya da rantabilite (profitability, rentability), belirli bir dönem sonunda elde edilebilen kârın bu dönem boyunca kullanılan sermaye değeri toplamına bölünmesiyle hesaplanan bir orandır (Akgüç, 2013). Ekonomiklik ise belirli bir dönem sonunda elde edilen satış hâsılatının bu dönem boyunca yapılan harcamaların toplamına bölünmesiyle elde edilen orandır (Ülgen & Mirze, 2010). Etkin olma (efficiency), herhangi bir çalışmanın başlangıcında tanımlanmış olan amaçlara ulaşma derecesini ifade eder

(Koontz & Weihrich, 2010). Dolayısıyla işgücünün verimliliğinden yalnızca az miktarda işgücü ile daha fazla çıktı elde edilmesinin anlaşılması yeterli olmayıp, işgücünün kârlılık ve etkinlik gibi özelliklerinin de bu çerçevede ele alınması gerekir. Çünkü verimlilik düzeyi oldukça düşük olan bir işletmenin kârlılık, ekonomiklik ya da etkin olma düzeyi yüksek olabilir (Sink & Tuttle, 1989). İşgücü istihdamındaki amaç da örneğin verimlilik değil, etkinlik olabilir.

Üretim tarzı daha sonraki yıllarda değişime uğramış ve Taylorist modele ve Fordist Yaklaşımına küçümsenerek bakılmaya başlanmıştır. Çünkü Artık önemli olanın değişime uymak değil geleceği öngörerek değişimi yönetmek olduğu fikri ortaya atılmıştır. Geleneksel yönetici “kıt kaynakları nasıl dağıtabilirim” çabası içindeyken geleceğin yöneticisi “kaynakları nasıl etkin kullanabilirim” düşüncesini ön plana almıştır (Yazıcı, 1999, s.48). İnovasyon ve yapay zekâ süreçleri, yaratıcı ve makineye hükmeden ancak üretim çılgınlığının paradigmatik sorgulamasını da yapabilen, çevreye ve sosyal sorumluluğa duyarlı, geleceği gören işverenle birlikte çevreye duyarlı çalışan yeni işgücü yapısını ortaya çıkarmıştır.

Çalışan verimliliği, bir organizasyonun hedeflerine ulaşmasında hayati bir role sahiptir. Verimlilik, çalışanların mevcut kaynakları en etkin biçimde kullanarak maksimum çıktıyı elde etme kabiliyetine dayanmaktadır. Özellikle müzik sektöründe, yaratıcı süreçlerin doğal akışını sürdürebilmesi için çalışanların ruhsal ve fiziksel durumları kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, çalışanların dinlenme hakkı, verimliliklerini artırmada önemli bir faktördür (Gündoğdu, 2024). Dinlenme, çalışanların zihinsel ve fiziksel yenilenmelerini sağlarken, stres seviyelerini de düşürmektedir. Müzik çalışanları, uzun süreli yoğun çalışma gereklilikleri nedeniyle, bu dinlenme sürelerini optimal düzeyde yönetemediklerinde, hem yaratıcılıkları hem de genel iş performansları olumsuz etkilenmektedir. Araştırmalar, düzenli dinlenme periyotlarının, çalışanların motivasyonunu ve katılımını artırarak, iş yerindeki enerjilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Karıptaş, 2023). Ayrıca, dinlenme süreçleri, iş memnuniyetini ve ekip ruhunu pekiştirerek, çalışanların dayanıklılığını artırmaktadır (Sönmez, 2022). Özellikle müzik çalışanlarının, yaratıcılık gerektiren işlerde, dinlenme dönemlerini verimli şekilde değerlendirmeleri, üretkenliklerini önemli ölçüde artırmaktadır (Şahin, 2023). İyi yönetilen dinlenme süreleri, çalışanların hem psikolojik hem de fiziksel sağlığını destekleyerek, iş gücü kaybını azaltmakta ve sektördeki genel verimliliği artırmaktadır. Dolayısıyla, müzik sektöründe çalışanların verimliliğini artırmak için dinlenme sürelerinin etkin bir şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir (Aknar, 2021; Çelikel, 2021; Eroğlu, 2021; Ertan, 2024; Çöpoğlu, 2024).

5. MÜZİK ÇALIŞANLARININ İŞ YÜKÜ

Müzik çalışanlarının iş yükü, sektörün dinamikleri ve gereksinimleri doğrultusunda oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu meslek grubundaki çalışanlar, yaratıcı süreçlerde aktif rol alırken, aynı zamanda fiziksel ve psikolojik olarak da yoğun bir yük altında kalabilmektedirler. Özellikle sahne performansları, müzik prodüksiyonu ve ekip çalışması gibi unsurlar, müzisyenlerin zaman yönetimini zorlaştırmakta ve iş yüklerini artırmaktadır. İş yükü, yalnızca fiziksel olarak değil, bilişsel olarak da yoğun bir çaba gerektirmektedir. Müzik çalışanları, sürekli olarak yaratıcı düşünme, yenilikçi yaklaşımlar geliştirme ve sahne üzerinde iddialı performans sergileme zahmetine girmektedirler. İşçi yıllık izin hakkını serbestçe kullanır şeklindeki hukuki hüküm özellikle müzik çalışanlarının yaratıcılıklarının ve performanslarının gelişimi açısından önemlidir (Narter, 2024). Bu durum, uzun süreli çalışma zaman dilimlerinde psikolojik gerilimin artmasına ve tükenmişlik hissine yol açabilmektedir (Soydan, 2024). Ayrıca, sürekli performans sergilemek, müzisyenler arasında stres ve kaygıyı artırarak, iş tatmini üzerinde negatif etkiler oluşturabilir. İş yükünün yüksek olduğu dönemlerde, dinlenme sürelerinin değerlendirilmesi, çalışanların verimliliklerini korumaları ve iş tatminlerini artırmaları açısından son derece önemlidir (Emektar, 2024). Etkili bir dinlenme yönetimi, müzik çalışanlarının stresle başa çıkmalarına, yaratıcılıklarını sürdürmelerine ve dolayısıyla iş yüklerinin olumsuz etkilerinden korunmalarına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, müzisyenlerin iş yükü, stresle başa çıkma stratejileri ve dinlenme hakları arasındaki denge, sektördeki verimliliği doğrudan etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha dengeli bir iş yükü yönetimi ve yeterli dinlenme süreleri sağlandığında, müzik çalışanlarının performansları ve yaratıcılık düzeyleri önemli ölçüde yükselebilir (Ulutürk, 2021; Aydemir, 2024; Kocaağa, 2021; Deniz, 2024; Ekinci, 2024; Şahin, 2024; Akcebe, 2022).

6. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Neely (1999), çalışan morali ile çalışan verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma, yüksek moral seviyelerinin çalışanların iş performansını ve üretkenliğini olumlu yönde etkilediğini, bunun da organizasyonların genel başarısına katkı sağladığını vurgular. Çalışanların motivasyonunun artırılmasının, iş yerinde daha yüksek performans, yaratıcı problem çözme ve daha iyi iş tatmini gibi sonuçlar doğurduğu

üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, işverenlerin çalışan morale odaklanmaları gerektiği önerisi sunulmaktadır.

Dababneh, Swanson & Shell (2001), iş yerindeki ek dinlenme aralarının çalışanların üretkenliği ve genel iyi oluşları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırma, düzenli dinlenme molalarının, çalışanların mental ve fiziksel sağlığına olumlu katkılarda bulunduğunu, iş verimliliğini artırabileceğini ve iş stresi düzeyini azaltabileceğini ortaya koymaktadır. Ana fikir, iş yerindeki performansı artırmak için uygun dinlenme sürelerinin sağlanmasının önemidir. Bu tür uygulamaların, çalışanların motivasyonunu ve iş tatminini de artırabileceğini vurgulamaktadır.

Gutsu & Shyroka'nın (2024), çalışması özellikle dijitalleşme ve uzaktan çalışmanın yaygınlaştığı günümüzde, çalışanların zihinsel ve duygusal sağlığını korumanın önemini vurgularken; bu hakkın yasal olarak nasıl bir çerçeveye oturtulması gerektiği konusunda önerilerde bulunmaktadır. Özetle, "kapalı kalma hakkı", hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli bir konudur ve iş hayatında sağlıklı bir denge kurmanın yollarını araştırmaktadır.

Walczyk (2021) çalışmasında çalışanların günlük ve haftalık dinlenme haklarının önemine odaklanmaktadır. Çalışmada, bu hakların iş yasaları çerçevesinde nasıl düzenlendiği, işçilerin sağlığı ve refahı üzerindeki etkileri, iş-yaşam dengesi sağlama ihtiyacı gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca, bu dinlenme sürelerinin işçilerin verimliliği üzerinde de olumlu etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Genel anlamda, çalışmada çalışanların dinlenme haklarının korunmasının gerekliliği ve bu hakların ihlal edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek sorunlar üzerinde durulmaktadır.

Steffey ve diğerleri (2023) çalışma saatlerinin ve yetersiz dinlenmenin iş performansı üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu derleme, aşırı çalışma saatlerinin ve yetersiz uyku ile dinlenmenin iş yerinde verimliliği, karar alma süreçlerini ve genel sağlık durumunu olumsuz etkilediğini vurgulamakta. İş performansını artırmak için çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve dinlenme sürelerinin öneminin altını çizmektedir. Çalışma, özellikle veterinerlik gibi yüksek stres gerektiren mesleklerde yeterli dinlenmenin sağlanmasının, çalışanların performansını artırma potansiyelini nasıl etkileyebileceğine dair bulgular sunmaktadır. Özetle, iş yerinde dengeli bir çalışma saatinin ve yeterli dinlenmenin sağlanmasının, hem çalışanların sağlığını hem de iş performansını olumlu yönde etkilediği sonucuna varmaktadır.

Vernea (2023) tarafından yapılmış "Rest time and digitization. The right to disconnect" başlıklı çalışmada dijitalleşmenin etkisi altında çalışma yaşamındaki dinlenme süreleri ve iş-hayat dengesine dair "bağlantıyı kesme hakkı" üzerine odaklanmaktadır. Yazar, teknolojinin gelişimiyle birlikte çalışanların sürekli olarak erişilebilir olması ve bunun sonucunda yaşanan tükenmişlik, stres ve iş-yaşam dengesizliği konularını ele almaktadır. Çalışmada, çalışanların dinlenme sürelerini koruma, iş saatleri dışında iş ile ilgili iletişimden uzak kalma haklarının önemine vurgu yapılmakta ve bu bağlamda yasal düzenlemeler ve politikaların gerekli olduğu savunulmaktadır. Böylece, bireylerin hem fiziksel hem de mental sağlıklarını koruyarak daha verimli bir şekilde çalışabilmeleri için "bağlantıyı kesme hakkı"nın sağlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Pansu'nun (2018) "Evaluation of 'right to disconnect' legislation and its impact on employee's productivity" adlı çalışmasının ana fikri, "disconnect hakkı" yasalarının çalışanların üretkenliği üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Çalışmada, çalışanların iş dışında dijital iletişimden uzak durma hakkının tanınmasının, iş-özel yaşam dengesi, stres düzeyleri ve genel verimlilik üzerindeki sonuçları incelenmektedir. Yazar, bu tür yasaların iş ortamında nasıl bir değişim yarattığını, çalışanların tatmin seviyelerini ve uzun vadeli üretkenliklerini nasıl etkilediğini analiz ederek, bu yasal düzenlemelerin yönetim stratejilerine katkılarını ortaya koymaktadır. *Çalışmanın sonuçları, çalışanların mental sağlıkları ve iş yerindeki performansları açısından önemli bilgiler sunarak, şirket politikalarında ve iş kültüründe anlamlı değişiklikler önerirken, bu tür düzenlemelerin gerekliliğini vurgulamaktadır.*

Ikeda ve diğerleri (2022) Japon gündüz işçileri arasında günlük dinlenme süreleri ve uyku süresinin işçi sağlığı ve verimliliği üzerindeki ortak etkilerini incelemektedir. Çalışmanın ana fikri, yeterli dinlenme ve uyku süresinin işçilerin genel sağlık durumunu ve iş verimliliğini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Çalışma, bu iki faktörün birlikte değerlendirilmesinin iş sağlığı ve verimliliği üzerindeki önemini vurgulamakta ve iş yerlerinde uygun dinlenme ve uyku düzenlemelerinin teşvik edilmesi gerektiği sonucuna varmaktadır. Bu tür önlemlerin, çalışanların fiziksel ve mental sağlıklarını iyileştirebileceği düşünülmektedir.

Walker ve diğerleri (2023) evden çalışmanın yaygınlaşmasıyla birlikte dinlenme molalarının, üretkenlik ve bireylerin refahı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, dinlenme molalarının, iş performansı ve çalışan sağlığı açısından önemli olduğu yönündeki tutumları araştırmakta ve bu sürelerin, çalışanların mental

sağlıklarını ve genel iyilik hallerini nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Araştırma, dinlenme molalarının "yapılması gereken bir şey" olarak görülmesi gerektiği fikrini vurgulamakta ve bu konuda olumlu tutumların geliştirilmesi gerektiğini önermektedir. Çalışmanın ana fikri, evden çalışırken dinlenme sürelerinin dikkate alınmasının, hem bireylerin refahını artırabileceği hem de iş verimliliğini destekleyebileceğidir.

7. BULGULAR

Bu çalışma, müzik sektöründe çalışanların dinlenme hakkının verimlilik üzerindeki etkilerini inceleyen literatürü sistematik biçimde derlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma betimleyici ve tartışmacı bir yaklaşım benimsemekle birlikte, sistematik derleme metodolojisi kullanılarak mevcut araştırmaların kapsamlı bir sentezi yapılmıştır. Yapılan araştırma ve sentezler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

7.1. Müzik Çalışanları İçin Dinlenme Stratejileri

Müzik sektöründe çalışanlar için etkili dinlenme stratejileri, sektörün doğası gereği yüksek yaratıcılık ve sürekli yenilik gerektirmesi nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu çalışanlar, yoğun tempoda ve duygusal yük altında çalıştıklarından, uygun dinlenme tekniklerini benimsemeleri hem performanslarını artırmak hem de psikolojik sağlıklarını korumak adına kritik bir rol oynar (Kurtulgan vd., 2024). Bu bağlamda, düzenli ve nitelikli dinlenme sürelerinin planlanması, çalışma saatlerinin esnek düzenlenmesi ve çalışanın kendini yeniden kazanmasını sağlayacak aktivitelerin teşvik edilmesi gereklidir. Müzik çalışanları için en etkili dinlenme stratejilerinden biri, müzik dışı aktivitelerle zihnen uzaklaşma ve farklı ortamlar keşfetmeyi içeren etkinliklere zaman ayırmaktır (Aşkun, 2024). Örneğin, doğa yürüyüşleri, meditasyon, spor veya sanat etkinlikleri, çalışanların stres seviyelerini düşürürken, yaratıcı kapasitelerini artırabilir. Aynı zamanda, işverenlerin çalışanın dinlenme hakkını destekleyecek ortam ve imkanlar sağlaması, çalışma performansını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. İşyerinde sağlanan uygun dinlenme alanları, gürültüsüz ortamlar ve esnek çalışma saatleri, çalışanların daha verimli ve motive olmalarını sağlar (Özden, 2022). Bunun yanı sıra, müzik çalışanları arasında düzenli aralıklarla gerçekleştirilen dinlenme molaları ve bilinçli planlamalar, yorgunluğun önüne geçerek, uzun vadeli verimlilik artışına katkıda bulunur. Ayrıca, bireysel olarak yapılan planlamalar ve kendini tanıma süreci, her çalışanın kendi dinlenme ihtiyacını anlamasına olanak tanır (Balkı, 2024). Bu stratejilerin uygulanması, çalışanların psikolojik ve fizyolojik sağlıklarının korunmasını sağlamakla birlikte, sektörde sürdürülebilirliğe de olumlu katkılarda bulunur. Sonuç olarak, müzik sektöründe çalışanlar için geliştirilmiş etkili dinlenme stratejileri, yalnızca bireysel verimliliği değil, aynı zamanda genel sektör performansını da yükselten önemli bir faktördür (Çelikkan & Can, 2024; Binark vd., 2023; Kaçan, 2023; Özdemir, 2021).

7.2. Dinlenme ve Yaratıcılık İlişkisi

Yaratıcılık, çalışanların dinlenme süreleriyle yakından ilişkilidir ve bu ikili arasındaki ilişki, özellikle müzik sektöründe önemli bir araştırma konusudur. Yeterli ve etkin bir dinlenme, çalışanların zihinsel ve duygusal tazelenmesini sağlayarak, yeni fikirler üretme ve sanatsal ifadesini geliştirme kapasitesini artırır (Güler & Akın, 2024). Çalışanlar, yoğun çalışma temposu ve yüksek yaratıcılık gerektiren görevler sırasında, bilinçli olarak zaman ayırdıkları dinlenme molalarıyla, zihinsel engelleri aşabilir, ilham kaynaklarını yeniden keşfedebilirler (Uçarol, 2023). Hareketli veya sessiz dinlenme biçimleri, bireysel tercihlere göre farklı etki seviyeleri gösterebilir; örneğin, müzikle dinlenme, çalışanların ruh halini pozitif yönde etkileyerek, yaratıcılığın ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Ayrıca, düzenli ve yeterli dinlenme alışkanlıkları, dikkat dağınıklığını azaltarak, karmaşık müzik prodüksiyon süreçlerinde odaklanmayı ve problem çözme kabiliyetini artırır (Kaplan, 2021). Araştırmalar, dinlenmiş çalışanların, özellikle yaratıcı alanlarda, daha özgün ve çeşitli fikirler ürettiklerini göstermektedir. Bu bağlamda, uygun dinlenme süreleri ve nitelikli dinlenme aktiviteleri, çalışanların üretkenliğini ve inovatif düşünce gücünü pekiştirir. Dolayısıyla, müzik sektöründe çalışanlar için dinlenme sürelerinin etkin kullanımı, hem bireysel gelişim hem de sektörel başarı için temel bir faktördür. Bu anlamda, çalışanların ruh halini dengeleyen, ilham kaynağı olabilecek ve yenilikçiliği destekleyen dinlenme yöntemleri geliştirilmelidir (Yünlü, 2024; Kara, 2022; Bayar, 2021; Al Shareef, 2022; Aydın, 2022; Öner, 2022).

7.3. Dinlenme Sürelerinin Verimlilik Üzerindeki Etkileri

Dinlenme sürelerinin verimlilik üzerindeki etkisi, çalışanların performansını ve iş kalitesini doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Çalışanların yeterli ve kaliteli dinlenme zamanına sahip olmaları, zihinsel ve bedensel yorgunluğu azaltarak, odaklanma ve yaratıcılık düzeylerini artırır. Bu durum, özellikle müzik sektöründe çalışanlar gibi yaratıcı süreçlere dayalı mesleklerde daha belirgin hale gelir (Eroğlu vd., 2022). Uzun çalışma saatleri ve yetersiz dinlenme, çalışanların motivasyonunu düşürüp, iş kazaları ve hatalarının artmasına neden

olabilir; bu da hem bireysel hem de kurumsal verimliliği olumsuz yönde etkiler. Araştırmalar, düzenli ve yeterli dinlenme süresi alan çalışanların, işlerine daha fazla odaklanabildiğini ve üretkenliklerinin arttığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, dinlenme sırasında müzik gibi çeşitli aktivitelerin kullanılması, çalışanların streslerini azaltıp, ruh sağlıklarını destekleyerek performanslarını olumlu yönde etkileyebilir (Sivuk & Seyhan, 2021). İşverenlerin, çalışanların dinlenme haklarına önem vermeleri ve uygun ortamlar yaratmaları, kurumsal verimliliği artırırken, çalışan memnuniyetini de yükseltir (Kalınkara & Kacar, 2023). Bu ilişki, işletmelerin sürdürülebilirliği ve rekabet gücü açısından dikkate alınması gereken kritik bir unsurdur. Dolayısıyla, dinlenme süreleri ile verimlilik arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmekte olup, bu sürenin optimum seviyelere çıkarılması, hem çalışan sağlığı hem de iş sonuçları açısından faydalıdır. Özellikle müzik çalışanlarında, yaratıcı enerjinin yenilenmesi ve yeniden odaklanmanın sağlanması açısından dinlenme sürelerinin mihenk taşı olduğu görülmektedir (Çınar & Yiğit, 2021; Karaküçük, 2021; Yılmaz, 2024).

7.4. Çalışan Memnuniyeti ve Dinlenme

Çalışanların memnuniyeti, iş ortamında verimliliğin artırılmasında kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir. Dinlenme sürelerinin yeterli ve doğru kullanımı, çalışanların ruhsal ve fiziksel sağlığını korumanın yanı sıra iş performansını da olumlu yönde etkiler. Müzik sektöründe çalışanlar açısından bakıldığında, yoğun tempolu çalışma programları ve yaratıcı süreçlerin getirdiği stres ortamında uygun dinlenme süreleri, çalışanların motivasyonunu yükseltmekte ve yaratıcılıklarını teşvik etmektedir. Yapılan araştırmalar, düzenli dinlenme ve mola saatleri alan çalışanların, işlerine daha bağlı ve memnun olduklarını göstermektedir (Güven & Günay, 2022). Aynı zamanda, iş ortamında sağlanan bu dinlenme imkanları, iş kazalarını ve hataları azaltmakta, genel iş kalitesini yükseltmektedir. Çalışanların memnuniyeti sadece bireysel sağlığı değil, aynı zamanda kurumların uzun vadeli başarısı için de önemli bir faktördür. Bu nedenle, işe bağlı stres, yorgunluk ve tükenmişliği azaltmak adına, işverenlerin dinlenme haklarına uygun düzenlemeler yapması gerekmektedir. Ayrıca, müzik sektöründeki dinlenme uygulamaları ve ortamları, çalışanların kendilerini yenilemelerine ve enerjilerini tazelemelerine olanak tanımalı, böylece çalışmalarında yüksek başarı sağlanmalıdır. Sonuç olarak, çalışanların memnuniyetini artırmak ve verimliliği optimize etmek adına dinlenme hakkı, hem çalışanların yaşam kalitesinin yükselmesi hem de işletmelerin sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir unsurdur (Yeşilcan, 2025).

7.5. Dinlenme Hakkının Uygulanması

Dinlenme hakkının uygulanması, çalışanların çalışma koşulları ve verimlilikleri üzerinde doğrudan etkili olan kritik bir unsurdur. Bu hak, yasal düzenlemeler ve işyerleri tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde belirli sürelerle çalışanlara sağlanmakta olup, farklı sektörlerde farklılık gösterebilir (Sönmez, 2022). Özellikle müzik sektöründe çalışanlar, yoğun tempolu ve yaratıcı süreçlerle iç içe oldukları için dinlenme sürelerinin etkisi daha da önemli hale gelir. İşverenlerin, çalışanların dinlenme haklarına saygı göstermeleri, sadece yasal zorunluluk değil, aynı zamanda iş verimliliğinin artmasına da katkı sağlar (Sarıkaya, 2024). İş sürelerinin makul seviyelerde tutulması, çalışanların fiziksel ve mental açıdan yenilenmesine imkân tanırken, bunun sonucunda çalışanların motivasyonu, yaratıcılığı ve performansı olumlu yönde etkilenir (Çetinbaş, 2021; Yüksel, 2024).

Günümüzde, birçok ülkede dinlenme sürelerinin periyodu ve niteliği, mevzuatlarla düzenlenmiş olup, çalışanların sağlıklı ve dengeli bir çalışma yaşamı sürdürmesi adına esas alınmaktadır. Çalışma saatlerinin sınırlandırılması, kısa molalar ve özellikle müzik çalışanlarının ihtiyaçlarına uygun dinlenme programları, işyerlerinde yaygın uygulamalara dönüşmüştür. İşverenler, çalışanların dinlenme haklarını dikkate alarak, çalışma ortamını iyileştirme ve dinlenme alanları tahsis etme gibi adımlar atmakta; böylece hem çalışan memnuniyetini artırmakta hem de verimliliği yükseltmektedir (Soydan, 2024; Esen & Atay, 2023; Yangın vd., 2021; Kasap, 2025; Koçoğlu, 2024).

Ayrıca, uygun dinlenme düzenleri ve süreleri sadece iş performansı açısından değil, aynı zamanda çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlığı açısından da büyük önem taşımaktadır (Mercanoğlu & Şimşek, 2021). Özellikle müzik çalışanlarında yaratıcılığın ön plana çıktığı bu alanda, yeterli ve etkili dinlenme süreleri, yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve performansın sürekliliğine katkı sağlar (Dere & Günay, 2021). Bu nedenle, dinlenme hakkının uygulanması konusuna ilişkin politikaların geliştirilmesi ve iş ortamlarına entegre edilmesi, hem çalışanların haklarının korunması hem de kurumların sürdürülebilirliği açısından kaçınılmazdır (Rahmanzadeh, 2024; Ceyhan, 2024; Çağlayan & Uygur, 2025).

7.6 Dünya Geneline Dinlenme Hakkı Uygulamaları

Dünya genelinde dinlenme hakkı uygulamaları, farklı ülkelerin çalışma kültürleri ve yasal düzenlemeleri doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Birçok gelişmiş ülkede, işçilerin yasal olarak belirlenmiş dinlenme

süreleri bulunmaktadır ve bu süreler genellikle uzun vadeli çalışan haklarını güvence altına almayı amaçlamaktadır (Gündoğdu, 2024). Avrupa Birliği ülkelerinde, iş sağlığı ve güvenliği kapsamında zorunlu dinlenme süreleri, çalışanların sağlığını koruma ve verimliliği artırma amacıyla sıkı kurallara bağlanmıştır. Örneğin, bazı ülkelerde günlük en az 11 saatlik dinlenme süresi öngörülmekte olup, haftalık toplam dinlenme süreleri de minimum seviyede tutulmaktadır. Bu uygulamalar, çalışanların fiziksel ve mental yorgunluğun önlenmesine katkı sağlamakla birlikte, üretkenliği de olumlu yönde etkilemektedir (Aknar, 2021). Ayrıca, Kuzey Amerika ülkelerinde, işverenlerin çalışanlara esnek dinlenme imkanları sunması ve mola sürelerinin yenilikçi biçimlerde düzenlenmesi yaygın bir uygulamadır. Bu çerçevede, müzik sektöründe çalışanlar da genellikle yoğun performans ve zaman baskısı altında çalıştıkları için düzenli ve yeterli dinlenme haklarına erişim kritik öneme sahiptir. Bazı ülkelerde, genç çalışanlar ve yan haklara sahip çalışanlar için farklı dinlenme uygulamaları geliştirilmiş olup, dinlenme sürelerinin düzenlenmesi, çalışanların verimliliğinin artırılmasında temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, dünya genelinde dinlenme hakkı uygulamalarındaki farklılıklar, çalışma hayatının sürdürülebilirliği ve çalışan memnuniyetinin sağlanması açısından önemli bir role sahiptir. Bu uygulamaların etkin bir biçimde hayata geçirilmesi, hem yasal güvence hem de çalışanların sağlığı açısından kritik öneme sahiptir ve sürekli iyileştirme gerektirmektedir (Sönmez, 2022; Çağlayan, 2022; Okan vd., 2024).

7.7. Türkiye'de Dinlenme Hakkı Uygulamaları

Türkiye'de dinlenme hakkı uygulamaları, çalışanların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. İş Kanunu ve ilgili mevzuatlar, çalışanlara belirli sürelerde dinlenme ve mola hakları tanımakta olup, bu hakların uygulanmasında çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Özellikle, haftalık toplam çalışma süresinin 45 saatle sınırlanması ve günlük çalışma süresinin 11 saati aşmaması gibi kurallar, çalışanların dinlenme ihtiyaçlarını güvence altına almaktadır. Ayrıca, çalışma ortamlarında uygun dinlenme alanlarının oluşturulması ve mola sürelerinin gereklerinin karşılanması da önemli uygulamalardır. Ancak, müzik sektörü gibi yaratıcı ve yoğun çalışma gerektiren alanlarda, dinlenme sürelerinin etkin kullanımı ve sürelerinin yeterli olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bazı sektör çalışanları, özellikle yoğun temposu olan müzik çalışanları, dinlenme haklarının tam anlamıyla korunmadığını ve zaman zaman çalışma saatlerinin esnetildiğini dile getirmektedir (Çetinbaş, 2021). Buna karşılık, işverenler ise, üretkenliği artırmak ve sektörde rekabet avantajı sağlamak amacıyla uygulanabilirlik ve esneklik düşüncesiyle hareket etmektedir. Türkiye'deki uygulamalar, genel olarak ulusal mevzuat ve işletme politikaları çerçevesinde şekillenmekle birlikte, kültürel ve ekonomik faktörler de dinlenme haklarının pratikteki karşılığını belirlemektedir. Özellikle, mesleki sendikalar ve çalışan temsilcileri, dinlenme hakkının korunması ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'deki dinlenme hakkı uygulamaları, hem mevzuat hem de pratikteki uygulama farklılıklarıyla şekillenmekte olup, sektörlerin özelliklerine göre uyarlanması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu alandaki mevcut uygulamaların, çalışan verimliliğine ve sektördeki sürdürülebilirliğe olumlu katkılar sağlaması, politika yapıcılar ve işverenler açısından büyük önem taşımaktadır (Nezir & Yıldırım, 2025).

7.8. Çalışanların Dinlenme Hakkı ve İşveren Sorumlulukları

İşverenlerin çalışanların dinlenme hakkına gösterdikleri özen hem yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi hem de iş verimliliğinin artırılması açısından büyük önem taşır (Başbüyük, 2023). Çalışanın dinlenme hakkı, sadece yasal bir zorunluluktan ibaret olmayıp, aynı zamanda iş yerinde sürdürülebilir bir üretkenlik ve yüksek motivasyon sağlamak adına temel bir unsur olarak kabul edilir. Bu bağlamda, işverenlerin sorumluluğu, çalışanların yeterli dinlenme sürelerini kullanabilmelerini sağlayacak ortam ve imkanları oluşturmaktır (Polat, 2024). İşverenler, çalışanların dinlenme haklarını düzenlemek ve bu hakların ihlal edilmesini engellemek adına çalışma saatlerini kontrol altında tutmalı, gerektiğinde esnek çalışma düzenlemeleri yapmalı ve çalışanların dinlenme alanlarına erişimini kolaylaştırmalıdır. Ayrıca, çalışanların dinlenme süreleri boyunca rahatsız edilmemesi, güvenli ve sağlıklı dinlenme alanlarının sağlanması da işverenlerin sorumluluğu arasındadır. Bu uygulamalar, çalışanların fiziksel ve mental açıdan yenilenmelerini temin ederek, işteki verimliliği ve performansı olumlu yönde etkiler. Çalışanların dinlenme hakkına ilişkin politikaların uygulanması, sadece yasal düzenlemelerin yerine getirilmesinden ibaret olmayıp, aynı zamanda iş yerinde adil ve sağlıklı bir çalışma ortamının oluşturulmasını sağlar (Tepeoğlu, 2023). Bu noktada, işverenlerin çalışanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, uygun dinlenme sürelerini belirlemeleri ve gerektiğinde ek dinlenme imkanları sunmaları, iş ve yaşam dengesine katkıda bulunur. Sonuç olarak, çalışanların dinlenme hakkının korunması ve bu hakkın etkin biçimde uygulanması, verimlilik ve çalışan memnuniyeti açısından büyük bir öneme sahiptir ve işverenlerin sorumluluğu olarak sürekli gözetilmelidir (Kasım, 2024; Çelik, 2021; Polat, 2021).

7.9. Dinlenme Hakkının Ekonomik Etkileri

Dinlenme hakkının ekonomik etkileri, iş verimliliği ve üretkenlik üzerinde doğrudan ve dolaylı sonuçlar yaratmaktadır. Çalışanların uygun dinlenme sürelerine sahip olmaları, iş performansını artırmakta ve hata oranlarını azaltarak işletme maliyetlerine olumlu katkılarda bulunmaktadır (Yılmaz, 2021). Bu durum, özellikle müzik sektöründeki çalışanlar açısından, yaratıcılık ve inovasyonun desteklenmesiyle birlikte sektörel rekabet avantajı sağlamaktadır. Ayrıca, düzenli ve yeterli dinlenme imkanları sunulan ortamlar, çalışanların motivasyonunu yükseltmekte, işten ayrılma oranlarını düşürmekte ve uzun vadeli toplam işletme maliyetlerini azaltmaktadır (Akpınar, 2024). Ekonomik açıdan baktığımızda, çalışma saatlerinin sınırlandırılması ve dinlenme sürelerinin artırılması, kısa vadeli üretim kayıplarını beraberinde getirirse de, uzun vadede işgücü verimliliğini ve sektörün genel gelişimini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, işletmelerin yapılan yatırımlar ve organizasyonel düzenlemelerle çalışanların dinlenme hakkını garanti altına alması, hem çalışan sağlığı hem de ekonomik başarı açısından stratejik bir öneme sahiptir (Öztürk, 2021). Ayrıca, devlet politikaları ve yasal düzenlemelerle desteklenen dinlenme imkanları, çalışanların ekonomik refahını yükseltirken, sektörlerin sürdürülebilirliğine de katkı sağlar. Bu durum, sadece bireysel performansı değil, aynı zamanda ülke ekonomisinin genel büyüme ve gelişim dinamiklerini de olumlu yönde etkiler. Dolayısıyla, dinlenme hakkının uygun bir biçimde uygulanması, ekonomik sürdürülebilirlik ve rekabet gücü açısından vazgeçilmez unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Bozdemir & Şengül, 2021).

8. SONUÇLARA BAĞLI ÖNERİLER

8.1. Müzik Çalışanları Üzerine Yapılmış Araştırmalar Gösteriyor ki;

Müzik çalışanları üzerinde yapılan araştırmalar, dinlenme hakkının çalışanların verimliliği üzerindeki etkisini ortaya koymaya önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle müzik sektöründe çalışanların yoğun ve kreative görevler üstlenmeleri nedeniyle, yeterli dinlenme süreçleri performans ve motivasyonu doğrudan etkiler. Yapılan çeşitli çalışmalar, çalışanların düzenli ve kaliteli dinlenme sürelerine sahip olmalarının, yaratıcı üretkenliklerini artırdığını ve stres seviyelerinin azaldığını göstermektedir (Yılmaz & Namlı, 2023). Ayrıca, dinlenme hakkının uygulanmasıyla çalışanların memnuniyetinde gözlemlenen artışlar, iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. Araştırmalar, müzik endüstrisinde çalışanların yoğun çalışma temposu karşısında uygun dinlenme imkanlarına erişimlerinin, iş kazalarının ve hataların azalmasına da katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dinlenmenin sağlanması, sadece bireysel refahı değil, aynı zamanda endüstrinin sürdürülebilirliği ve ekonomik verimlilik açısından da kritik bir unsur olarak görülmektedir (Beşiktaş, 2023). Çalışmalar, çalışanların ihtiyaç duyduğu dinlenme sürelerinin gerektiği gibi planlanmasının, yaratıcılık, motivasyon ve iş kalitesi üzerinde doğrudan etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, müzik çalışanlarının dinlenme alışkanlıkları ve tercihleri üzerine yapılan araştırmalar, farklı dinlenme stratejilerinin verimlilikteki rollerini ortaya çıkarmakta ve bu alanda uygulanabilecek en etkili yaklaşımları belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalar, dinlenmenin sadece fiziksel bir ihtiyaç olmadığını, aynı zamanda zihinsel ve duygusal açıdan da önem taşıyan bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, müzik sektöründe çalışanların dinlenme hakkı ve uygulamalarıyla ilgili yapılan araştırmalar, hem bireysel hem de endüstri açısından daha sağlıklı ve verimli çalışma ortamlarının oluşturulması adına önemli veriler sunmaktadır (Toksöz, 2021).

Dinlenme hakkı, çalışanların fiziksel, zihinsel ve psikolojik bütünlüğünü koruyarak iş performansını artırmaktadır (Schaufeli & Bakker, 2004; Sonnentag & Fritz, 2015). Yaratıcı emek yoğun sektörlerde (örneğin müzik endüstrisi), düzenli dinlenme periyotları motivasyonu, iş tatminini ve örgütsel bağlılığı güçlendirmektedir (Bakker & Demerouti, 2007; Hakanen & Roodt, 2010). Yasal düzenlemeler (ILO, 1919; Avrupa Sosyal Şartı, 1965) dinlenme hakkını güvence altına almış olsa da, uygulamada sektörel farklılıklar devam etmektedir (Walczyk, 2021). Dinlenme stratejileri, yaratıcılık ile doğrudan ilişkilidir; yeterli dinlenme, müzik çalışanlarının üretkenliğini ve yenilikçi kapasitesini artırmaktadır (Neely, 1999; Dababneh, Swanson & Shell, 2001). Yetersiz dinlenme, tükenmişlik, stres ve iş tatmininde düşüşe yol açarak uzun vadede sektörel verimliliği olumsuz etkilemektedir (Steffey vd., 2023).

8.2 Dinlenme Hakkının Geleceği

Gelecekte, çalışanların dinlenme hakkının önemi giderek artacak ve bu alandaki politikalar, teknolojik gelişmeler ve toplumsal beklentiler doğrultusunda şekillenecektir. Özellikle sektörler arası farklılıklar dikkate alınarak, iş sağlığı ve verimlilik açısından sürdürülebilir çözümler geliştirilmesi önem kazanacaktır (Karasu & Aktık, 2022). Dijital teknolojilerin ve yeni iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, çalışanların dinlenme süreleri ve ortamları daha esnek hale getirilebilir ve bu durum, çalışanların toplam performansına olumlu katkılar sağlayabilir (Uğur & Biçer, 2024). Ayrıca, ilerleyen dönemde, iş-yaşam dengesini destekleyen yasal

düzenlemelerin ve uygulamaların daha sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesi beklenmektedir. Çalışanların özellikle müzik sektöründe yaratıcılıklarını sürdürebilmeleri ve stresle başa çıkabilmeleri için, dinlenme hakkının iyileştirilmesi ve çeşitli dinlenme yöntemlerinin entegrasyonu kaçınılmaz olacaktır (Uçar, 2024). Bunun yanı sıra, kurumların çalışanların dinlenmesine yaptığı yatırımların, motivasyon ve bağlılığı artırdığı, uzun vadede ise ekonomik kazanç sağladığı görülmektedir. Teknolojinin ve psikolojinin sunduğu yeni imkanların değerlendirilmesiyle, gelecekte çalışanların dinlenme hakkı sadece temel bir hak olmaktan çıkıp, bireysel gelişim ve sektörel verimlilik açısından stratejik bir unsur haline gelecektir (Zengin, 2023). Aynı zamanda, küresel düzeyde değişen çalışma normları ve küresel rekabet ortamı, işverenlerin çalışanların dinlenmesine daha çok önem vermesini teşvik edecektir. Bu gelişmeler ışığında, çalışma yaşamında dinlenme hakkının, hem çalışan sağlığı hem de sektörel başarı açısından temel bir unsur olarak sürdürülebilirliğini koruyacağı öngörülmektedir (Nazıhah, 2024).

8.3. Dinlenme Hakkı ve Politika Önerileri

Politika önerileri, çalışanların dinlenme hakkını etkin bir şekilde hayata geçirmek ve sürdürülebilir kılmak amacıyla alınması gereken temel adımları içermektedir. Bu doğrultuda, öncelikle yasal mevzuat kapsamında dinlenme sürelerinin revize edilerek çalışma saatleriyle uyumlu, makul ve çalışanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeye getirilmesi önemlidir (Demir & Eker, 2025). Ayrıca, esnek çalışma saatleri ve dinlenme aralıklarının teşvik edilerek çalışanların kendilerini yeniden toparlamasına imkan tanınmalıdır. İşverenlerin, çalışanların dinlenme hakkını sağlayacak uygun ortamlar sunması ve bu konuda sürekli bilgilendirme yapması da politika önerileri arasında yer almaktadır. Bu düzenlemelerin etkinliği için denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, ihlallerin caydırıcı cezalarla karşılık bulması sağlanmalıdır. Ayrıca, çalışanların motivasyonunu artırmak ve verimliliği desteklemek amacıyla, dinlenme süreleri ve yöntemleri konusunda eğitimler düzenlenmeli, farkındalık oluşturulmalıdır. Müzik sektöründe çalışanlar özelinde ise, dinlenme saatlerine uyulmasında sektörün özellikleri dikkate alınmalı; esneklik ve kişiselleştirilebilir dinlenme programları geliştirilerek, çalışanların yaratıcı süreçleri için en uygun ortam sağlanmalıdır (Karaoğlu, 2022). Bu kapsamda, devlet ve işverenlerin ortak hareket ederek, çalışanların dinlenme hakkını yasal ve uygulama anlamında güçlendirmesi, iş yaşamıyla kişisel yaşam dengesinin kurulmasına katkı sağlayacak ve uzun vadede verimlilik artışını destekleyecektir. Sonuç olarak, politika yapımcıların, sektörler arası farklılıkları gözетerek, ihtiyaçlara uygun, ulaşılabilir ve sürdürülebilir çözüm önerileri geliştirmesi, çalışanların dinlenme hakkını güçlendirecek ve çalışma yaşamını daha sağlıklı hale getirecektir (Külekçi & Meral, 2023).

8.4. Dinlenme ve İSG İlişkisi

Dinlenme ve iş sağlığı arasındaki ilişki, çalışanların fiziksel ve psikolojik iyilik haliyle doğrudan bağlantılıdır. Etkili dinlenme süreleri, işyerinde karşılaşılabilecek tükenmişlik ve stres seviyelerini azaltırken, çalışanların genel sağlık durumunu da olumlu yönde etkiler (Hockey, 2011). Özellikle müzik sektöründe çalışanlar, yaratıcı ve yoğun tempolu iş ortamlarında uzun saatler çalıştıkları için uygun dinlenme aralıklarına ihtiyaç duyarlar. Bu dinlenme süreleri, iş verimliliğini ve performansını artırmanın yanı sıra, iş kazalarını ve hataları azaltmada da önemli bir rol oynar (Tucker, 2003). İş sağlığı perspektifinden bakıldığında, düzenli dinlenme, kas-iskelet rahatsızlıkları, psikolojik stres ve tükenmişlik gibi iş ile ilgili riskleri minimize eder (ILO, 2019). Ayrıca işyerinde dinlenme imkanlarının iyileştirilmesi ile çalışanların iş memnuniyetinde artış sağlanır; bu da doğrudan verimlilikte yükselişe neden olur. Çalışanlar arasındaki sağlık ve güvenliğin korunması, iş kazalarının önlenmesiyle beraber, işletmenin sürdürülebilirliği açısından da elzemdir. Her ne kadar bazı sektörlerde zaman kısıtlamaları ve üretim baskıları dinlenme sürelerini olumsuz etkileyebilse de, bilimsel çalışmalar, düzenli ve yeterli dinlenmenin uzun vadede iş performansını ve iş sağlığını koruyucu niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları kapsamında dinlenme haklarının etkin kullanılması, çalışanların sağlık ve verimlilik seviyelerini yükseltirken, işyerleri için de ekonomik ve sosyal faydalar sağlar. Bu bağlamda, uygun dinlenme sürelerinin belirlenmesi ve uygulanması, hem çalışanların hem de işverenlerin ortak menfaatidir, çünkü sağlıklı ve dinlenmiş çalışanlar, daha yüksek performans ve sürdürülebilir üretim imkanları sunar (Mercanoğlu & Şimşek, 2021).

8.5 Müzik Çalışanları için Dinlenme Eğitim Programları

Müzik çalışanları için eğitim programları, dinlenmenin verimlilik üzerindeki etkisini artırmak ve sürdürülebilir çalışma koşulları oluşturmak amacıyla önemli bir araçtır. Bu programlar, çalışanlara uygun dinlenme yöntemleri, stres yönetimi, zaman planlaması ve doğru uyku alışkanlıkları gibi konularda bilinç kazandırmayı hedefler (Özdemir, 2021). Ayrıca, müzik sektöründeki dinlenme ve çalışma saatleriyle ilgili yasal düzenlemeler ve en iyi uygulamalar hakkında da bilgi sağlar (Balkı, 2024). Eğitimlerin başarısı, çalışanların farkındalığını artırmak, sağlıklı çalışma alışkanlıkları geliştirmek ve verimliliklerini yükseltmek açısından

kritik öneme sahiptir. Bu programa katılım, çalışanların kendilerini daha iyi tanımlarını ve dinlenmeyle ilgili riskleri önceden belirleyerek uygun önlemler almasını teşvik eder (Yılmaz & Cengiz, 2022). Ayrıca, eğitimler sayesinde, çalışanlar kendi dinlenme ihtiyaçlarını daha iyi karşılamaya yollarını öğrenerek, iş hayatında daha motive ve üretken hale gelirler. Bu uygulama, işverenlerin de sorumluluk alanını genişleterek, çalışanlarının sağlığını gözetken bir iş ortamı yaratmasını sağlar. Sonuç olarak, müzik sektöründe çalışanlar için düzenlenen eğitim programları, dinlenmenin verimli kullanımını desteklemenin yanı sıra, iş memnuniyeti ve genel çalışma ortamının kalitesini yükseltir. Bu da, hem bireysel performans hem de sektörel gelişim açısından olumlu sonuçlar doğurur (Sansar, 2024; Çevik, 2023).

8.6 Dinlenme Hakkı ve İş Gücü Piyasası

Dinlenme hakkı, iş gücü piyasasında çalışanların sağlıklı ve sürdürülebilir bir çalışma performansı sergilemesi açısından temel öneme sahiptir. Özellikle müzik sektöründeki çalışanlar, yaratıcılık ve sanat üretimiyle yakından ilişkili oldukları için, dinlenme sürelerinin verimlilik üzerindeki etkisi daha da belirgin hale gelir. Çalışma saatlerinin uzunluğu ve dinlenme imkanlarının yetersizliği, çalışanların fiziksel ve zihinsel yorgunluklarına neden olmakta, bu da üretkenliği olumsuz yönde etkilemektedir (Caner Akın & Çevik Taşdemir, 2023). Bu bağlamda, uygun dinlenme sürelerinin belirlenmesi, çalışanların hem motivasyonunu artırmakta hem de iş kalitesine doğrudan katkı sağlamaktadır (Aknar, 2021). Ayrıca, dinlenme hakkına ilişkin mevzuat ve uygulamaların etkinliği, iş gücü piyasasında istikrar ve adil rekabet ortamını destekler niteliktedir. Müzik sektöründe çalışanların dinlenme alışkanlıkları ve ihtiyaçları göz önüne alındığında, esnek çalışma modelleri ve kişiselleştirilmiş dinlenme stratejileri geliştirilerek, verimlilik ile çalışan memnuniyeti arasında güçlü bir bağ kurulabilir (Çiçin, 2024). Bu nedenle, dinlenme hakkının etkin kullanımı sadece bireysel yarar sağlamakla kalmaz, sektör genelinde iş verimliliğini artıran sürdürülebilir bir çalışma ortamının inşasında da kritik bir rol oynar. Sonuç itibarıyla, dinlenme süresi ve kalitesinin iyileştirilmesi, iş gücü piyasasındaki rekabet gücünü ve sektörel gelişimi olumlu yönde desteklerken, çalışanların yaşam kalitesinin yükselmesine de katkı sağlar (Gezer, 2023).

8.7. Çalışanların Dinlenme Hakkı Üzerine Toplumsal Algılar

Çalışanların dinlenme hakkına ilişkin toplumsal algılar, bu hakkın bireylerin yaşam kalitesi ve iş performansı üzerindeki etkisini anlamada önemli bir rol oynar. Toplamlar genel olarak, dinlenmenin sadece bireysel bir ihtiyaçtan çok, ekonomik verimlilik ve toplumsal düzen açısından vazgeçilmez bir unsur olduğunu kabul etmektedir. Ancak, pratikte bu algılar, özellikle müzik sektöründeki çalışanlar açısından zaman zaman tartışmalı hale gelir (Aşkun, 2024). Müzik çalışanları arasında dinlenme hakkının zaman zaman yeterince gözetilmemesi veya kısa süreli kabul edilmesi, sektörün hareketliliği ve yaratıcılığı açısından bir gereklilik gibi görülürken, diğer yandan çalışanların uzun vadeli sağlığı ve iş tatmini açısından olumsuz etkileri de gözlemlenmektedir. Toplamlar genel olarak dinlenme hakkını, çalışanların insani ve sosyal hakları kapsamında değerlendirir ve bu hakkın korunmasında sorumluluğu işverenler ile devlet kurumlarına atfeder. Ayrıca, çalışanların dinlenme hakkına ilişkin toplumsal algılar, kültürel faktörler ve ekonomik koşullarla şekillenir; bazı toplumlarda bu hak daha güçlü bir şekilde savunulurken, bazılarında maliyet kaygıları ön plana çıkabilmektedir (Uğurlu & Yıldız, 2024). Müzik sektörü özelinde, dinlenme sürelerine ilişkin farkındalığın artmasıyla, çalışanların motivasyon ve verimlilik seviyeleri üzerine olumlu etkiler gözlenmektedir. Buna rağmen, genel anlamda toplumda dinlenme hakkı konusunda farkındalık eksikliği ve bu hakkın uygulamadaki yetersizlikleri, sürdürülebilir ve sağlıklı çalışma ortamlarının oluşturulmasını engelleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, toplumsal algıların güçlendirilmesi ve hakların korunması adına yapılacak bilinçlendirme faaliyetleri, hem çalışan memnuniyetini artırabilir hem de sektörde uzun vadeli başarıyı destekleyebilir (Soydan, 2024).

8.8 Dinlenme Hakkının Kültürel Boyutları

Dinlenme hakkının kültürel boyutları, farklı toplumların çalışma alışkanlıkları, değerleri ve inançlarıyla yakından ilişkilidir. Kültürel normlar ve gelenekler, çalışanların dinlenme sürelerini ve bu süreçte kullandıkları aktiviteleri etkiler. Örneğin, bazı kültürlerde dinlenme ve eğlence faaliyetleri toplumda önemli bir yer tutarken, diğerlerinde daha az değer görür. Bu farklılıklar, iş ortamlarında dinlenme hakkının uygulanış şeklini de belirler. Ayrıca, kültürel unsurlar, çalışanların dinlenmiş hissetmelerinde ve verimliliklerini arttırmalarında rol oynar. Müzik sektöründe çalışanlar açısından bakıldığında, müzik dinleme alışkanlıklarının, kültürel bağlamlarda değiştiği görülür. Bu durum, çalışanların dinlenme sırasında tercih ettikleri müzik türleri ve aktiviteler üzerinde etkili olur. Kültürel faktörler, aynı zamanda iş-yaşam dengesi ve çalışma ortamlarının sosyokültürel yapısına da yansyarak, çalışan memnuniyetini ve motivasyonu şekillendirir. Bu nedenle, dinlenme hakkının kültürel boyutları, sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de ele alınmalıdır. Çalışma

ortamlarında kültürel duyarlılık göstermek, çalışanların ihtiyaçlarına uygun dinlenme stratejileri geliştirmelerine olanak sağlar ve böylece genel verimlilik artışına katkıda bulunur. Sonuç olarak, dinlenme hakkının kültürel boyutlarının dikkate alınması, hem ekonomik hem de toplumsal açıdan sürdürülebilir çalışma pratiklerinin temelini oluşturur.

Tablo 1: Dinlenme ve İşe Ara Vermenin Çalışan ve İşveren Cephesinden Olumlu Etkileri

<u><i>Çalışan Açısından</i></u>	<u><i>İşveren Açısından</i></u>
Bireysel hayat profesyonel hayat dengesi	Huzurlu ve mutlu çalışan
İşten uzak kalarak bakış açısını tazeleme	Yaratıcılık
İşi bırakma ve farklı iş kararı	İşini sevmeyenlerin elimine olması
Sosyal ve Kültürel Etkinlikler	Kurum içi sosyal diyalog ve iş barışı
Diğer ve farklı İşleri gözleme	İş Geliştirme
İşe ait bilginin bilişsel alanda pekişmesi	Tecrübeli personel ile çalışma
Aileyle vakit geçirme	En güçlü müşteri olan aileye ulaşma

Kaynak: Mercanoğlu & Şimşek (2021).

Tablo 1. de dinlenme ya da geçici iş bırakmaların karşılıklı olarak çalışanlar ve işveren açısından yaratabileceği olumlu sonuçlar ifade edilmiştir. İşveren açısından ortaya çıkabilecek olan bu yararların toplam verimliliğe olumlu etkisinin olmasını beklemek kaçınılmazdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Müzik çalışanlarının, çalışma yaşamı ile ilgili temel sorunları şu şekilde ifade edilebilir;

- İş Güvencesi ve Ekonomik Durum:** Birçok müzik çalışanı, sözleşmeli veya serbest çalışma biçiminde çalıştığı için iş güvencesi ve düzenli gelirden yoksundur. Bu durum, ekonomik belirsizlik ve maddi sıkıntılara yol açar, aynı zamanda mesleki istikrarı olumsuz etkiler.
- Yaratıcılık ve Motivasyon:** Yaratıcı süreçlerin yoğunluğu ve belirsizliği, motivasyon kaybına ve tükenmişliğe neden olabilir. Ayrıca, sanatçıların kendilerini sürekli yenileme ve geliştirme zorunluluğu, stres seviyelerini artırabilir.
- Eğitim ve Mesleki Gelişim:** Sürekli değişen müzik endüstrisinde, güncel teknikler ve bilgiye erişim önemlidir. Ancak, birçok müzik çalışanı yeterli eğitim ve mesleki gelişim imkanlarından mahrum kalabilir, bu da kariyer gelişimini olumsuz etkiler.
- Çalışma Koşulları ve Çalışma Saatleri:** Konserler, stüdyo çalışmaları ve sahne performansları genellikle düzensiz ve uzun saatler sürer. Bu durum, dinlenme sürelerinin kısıtlanmasına ve sağlık sorunlarının artmasına neden olur.
- Sosyal ve Hukuki Haklar:** Müzik çalışanlarının sosyal güvenlik hakları, sözleşme koşulları ve telif hakları konusunda çeşitli sorunlar yaşanabilir. Bu alanda yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi ve çalışan haklarının korunması gerekmektedir.
- Sosyal Destek ve Toplumsal Algı:** Müzik çalışanlarının toplumdaki algısı ve sosyal destek mekanizmalarının yetersizliği,

Dinlenme hakkı bir insan hakkı olarak ele alınmalıdır. Bu hak çalışma hakkı ve ödevinin bir parçası olmaktan öte bir temel insani durumu ifade eder. Dinlenme hakkına riayet hem ekonomik hem de sosyal sonuçları olan bir toplam katma değeri ortaya koyar (ILO, 2019; Mercanoğlu & Şimşek, 2021). Bedeni ve zihni yorgunluğun giderilmesi, çalışma barışının sağlanması ve aynı zamanda verimlilik artışı açısından oldukça önemli olan dinlenme hakkı toplamda toplumun sosyal ve kültürel zenginliğine de katkı sağlayacağından hem soyut hem de somut dönüt sağlar (Hockey, 2011; Tucker, 2003).

Yevmiye ya da kabala usulü çalışılan zincirleme süreksiz işlerde dinlenme konusu, izin kavramı ve şartları nedeniyle muğlak hale gelmektedir. Bu nedenle bireyin dinlenme hakkını kullanmasından kaçınmasının önlenmesine ilişkin tedbirlere de ihtiyaç vardır (Çelik, Caniklioğlu & Canbolat, 2020). Hangi nitelikte iş olursa olsun çalışan tüm bireylere yıl içinde makul dinlenme süresinin verilmesi ve bu sürenin sosyal devlet tarafından finanse edilmesi gerekir. Örneğin İşsizlik Fonu gibi bir dinlenme ve kişisel gelişim fonu kurulabilir (Mollamahmutoğlu, Astarlı & Baysal, 2019).

Dinlenme süreleri ülkeye ve sektöre göre doğru belirlendiğinde verimlilik artışına yol açar (Eurofound, 2017). Esnek çalışma, gerektiğinde etkin bir strateji olmakla birlikte dinlenme hakkının yerine ikame edilemez. Esnek çalışmanın farklı bir işlevi olduğunu kabul etmek gerekir (Kelliher & Anderson, 2010). Dinlenme hakkı çalışma yaşamındaki genel standartlarla düzenlenmiş olmakla beraber her ülkede hatta her sektörde farklılık gösterebilir. Örneğin bir ülkede 36 saatlik çalışma verimlilik artışına yol açarken bir başka ülkede ekonomik nedenlerle ikinci bir iş yapmaya ve dolayısıyla verimlilik düşüşüne yol açabilir (Messenger, 2018).

Yıllık Ücretli İzin Hakkı mevzuatımızda emredici nitelikte düzenlenmiş ve Anayasal bir hak olan İşçinin Dinlenme Hakkının ayrılmaz bir parçasıdır (Tunca, 2013). Bu hakkın sadece İş Kanunlarına tabi işçiler açısından düzenlenmiş olması, İş Kanunlarına tabi olmayanlar açısından bu hakkın yapılacak akitlere bırakılmış olması ve Yargıtay'ın bu hakkı daraltıcı kararları zaman zaman bu hakkın temel amacına aykırı düşmekle beraber bu hak giderek genişlemekte ve üretim kaybı olarak görülmemektedir (Mollamahmutoğlu vd., 2019). Yıllık ücretli izin hakkında kullanılacak izin sürelerinin 18 yaş ve işçinin kıdemi ile ilişkilendirilmiş olması isabetli fakat uygulanma şekli hatalıdır. Örneğin 3 yıl kıdemli ve 18 yaşındaki bir işçinin 18 gün, buna karşın aynı kıdemdeki 19 yaşındaki bir işçinin 12 gün yıllık ücretli izin kullanabilmesi çok anlamlı değildir.

Kısmi süreli çalışanlarla teknoloji kaynaklı esnek çalışma modelleri ile çalışanların izin haklarının İş Hukukumuzda düzenlenmesi, izinde alınacak ücretin temel ücret olması nedeniyle işçinin izin süresinde uğrayacağı gelir kaybı, dinlenme hakkına uymayan işverenlere karşı caydırıcı ve eğitici faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gibi konuların üzerinde önemle durulması gerekir (De Stefano, 2016). Yıllık Ücretli izne hak kazanabilmenin temel koşullarından biri olan bir yıl çalışma koşulu, hizmet akdinin feshi durumunda işçi aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü işçi başka bir yerde hizmet akdi ile çalışmaya başladığında bir yıllık süre yeniden başlamaktadır. Yine İş Kanunu kapsamı dışında hizmeti olan bir işçinin bu kapsamındaki bir işyerinde işe başlaması durumunda kullanacağı izin süresine esas kıdeminin hesabında bu kanun kapsamı dışındaki çalışmalarının dikkate alınmaması ciddi bir eksikliktir (Çelik vd., 2020).

Çalışanların dinlenme hakkının verimlilik üzerindeki etkisi, özellikle müzik sektöründeki çalışanlar açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırmalar, yeterli ve etkin dinlenme sürelerinin çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığını destekleyerek, verimlilik seviyelerini artırdığını göstermektedir (Ackermann & Driscoll, 2010). Müzik sektöründe çalışanlar, yoğun tempolu ve yaratıcı süreçler içerisinde yer aldıkları için, dinlenme süreleri hem performansı doğrudan etkileyen hem de uzun vadeli iş sağlığını koruyan kritik unsurlar olarak ön plana çıkar (Matei & Ginsborg, 2021). Ayrıca, uygun dinlenme stratejilerinin benimsenmesi, çalışanların motivasyonunu ve iş memnuniyetini de yükselterek, genel iş ortamını olumlu yönde şekillendirmektedir (Caruso, 2014). Bu bağlamda, düzenli ve planlı dinlenme uygulamaları, çalışanların yaratıcılık kapasitesini ve problem çözme becerilerini güçlendirir, böylece müzik üretim kalitesinin artmasına katkıda bulunur. Aynı zamanda, dinlenme hakkının efektif kullanımı, iş kazalarının ve stres kaynaklı sağlık sorunlarının azalmasına da sebep olur (Messenger, 2018).

Kültürel ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, çalışanların dinlenmeye ulaşımını kolaylaştırıcı politikaların geliştirilmesi ve işverenlerin sorumluluklarını ön planda tutması, sürdürülebilirliği sağlayan önemli unsurlardır. Sonuç olarak, dinlenme hakkının verimlilik ve yaratıcılık üzerindeki olumlu etkisi hem çalışanların psikososyal refahını hem de işletmelerin ekonomik başarısını güçlendiren temel faktörler olarak görülmelidir (Mercanoğlu & Şimşek, 2021). Özellikle vokal, yaylı çalgılar, nefesli çalgılar, vurmalı çalgılar gibi farklı türlerde farklı meslek hastalıkları ve farklı anksiyeteler geliştiğinden müzik çalışanlarının meditasyon da içeren farklı dinlenme haklarına ve eğitimlerine kavuşturulmaları özel önem arz etmektedir (Vaag vd., 2016).

Müzik çalışanlarının yoğun iş yükü, sahne performansları ve yaratıcı süreçler nedeniyle dinlenme hakkı kritik bir ihtiyaçtır (Soydan, 2024; Emektar, 2024). Dinlenme sürelerinin etkin yönetimi, yaratıcılık kapasitesini korumakta ve sektördeki rekabet avantajını güçlendirmektedir (Şahin, 2023; Kocaman, 2024). Dinlenme hakkının uygulanması, yalnızca bireysel sağlık ve memnuniyet değil, aynı zamanda örgütsel verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından da belirleyici bir faktördür (Gutsu & Shyroka, 2024).

KAYNAKÇA

- Ackermann, B., & Driscoll, T. (2010). Musculoskeletal load in orchestral musicians. *Medical Problems of Performing Artists*, 25(3), 95–101.
- Akcebe, F. (2022). *Pandemi sürecinde tele çalışmaya ilişkin tutum ve iş yaşam dengesi üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Akgüç, Ö. (2013). *Finansal yönetim*. Avcıol Basım Yayın.
- Aknar, A. (2021). *Otel işletmelerinde insan enerjisinin öncül ve ardıllarının belirlenmesine yönelik bir araştırma: Antalya ili örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Akpınar, A. (2024). Bir kentli hakkı olarak kentsel alanlarda spor ve serbest zamanı değerlendirme hakkı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(3), 1059-1078.
- Al Shareef, R. T. (2022). *Türk üniversitelerine gelen Filistinli öğrenciler arasında yabancılaşma tezahürleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Aşkun, V. (2024). İnsan kaynakları yönetimi stratejileriyle uyku sağlığını geliştirmek: Çalışan esenliği ve örgütsel başarı için yeni yaklaşımlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(4), 1057-1084.
- Aydemir, Z. (2024). *Kurumsal itibar ve psikolojik sermaye düzeyinin işten ayrılma niyetine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Aydın, H. (2022). *Modern ve postmodern hakikat anlayışları arasındaki ilişkiye dair kavramsal bir inceleme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Baccaro, L., & Howell, C. (2017). *Trajectories of neoliberal transformation: European industrial relations since the 1970s*. Cambridge University Press.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328.
- Balkı, S. (2024). *Fiziksel çevre ve iletişimi sağlayan personel niteliklerinin kurumsal imaj algısına etkisi: Kapadokya Bölgesi'ndeki butik oteller üzerine bir uygulama* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Başbüyük, A. (2023). Çalışma süreleri ve dinlenme hakkı üzerine değerlendirmeler. *Çalışma Hukuku Dergisi*, 15(2), 660–670.
- Başbüyük, B. E. (2023). Uzaktan Çalışmanın bir türü olarak tele çalışmada işçinin dinlenme hakkı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 29(1), 656-678.
- Bayar, Z. (2021). *Yenilikçi bir tasarım yaklaşımı olarak sayısal kullanıcı deneyimi tasarımı ve bir proje önerisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Beşiktaş, M. Y. (2023). Fiziksel aktivite ve sporda grup dinamikleri, *Fiziksel Aktivite ve Sağlık*. 401-422.
- Binark, M., Demir, E. M., Sezgin, S., & Özsu, G. (2023). Türkiye müzik endüstrisinde platformlar ve algoritmik kürasyonun yeni kültürel aracılık rolü-Que vadis?. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 26(51), 108-141.
- Bozdemir, E., & Şengül, S. (2021). Kış turizminde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin rekabet ve konumlandırma stratejileri: Türkiye örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(49), 335-360.
- Çağlayan, M. N. & Uygur, A. (2025). Çalışma süresinin kısılmasının rekreasyon üzerindeki potansiyel etkileri. *Journal of Original Studies*, 6(1), 1-12.
- Caner Akın, G. & Çevik Taşdemir, D. (2023). Sürdürülebilir iş sağlığı ve güvenliği yönetimi perspektifinden ofis çalışanlarının mesleki kaynaklı yaşadıkları kas iskelet sistemi rahatsızlıkları ve çalışma ortamı, *IGUSABDER*, 20(2023), 467-478.
- Caruso, C. C. (2014). Negative impacts of long work hours. *Rehabilitation Nursing*, 39(1), 16–25.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N., & Canbolat, T. (2020). *İş hukuku dersleri*. Beta Yayınları.
- Çelik, S. (2021). Devletin pozitif yükümlülükleri bağlamında çalışma hakkının talep edilebilirliği. *Antalya Bilim University Law Review*, 9(17), 37.

- Çelikel, F. (2021). *Örgüt iklimi ve örgütsel vatandaşlık davranışı açısından cam tavan algısı: Ankara'daki konaklama işletmelerinde çalışanlar üzerine bir analiz* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Çelikkan, I. & Can, K. (2024). Türkiye'de reklam müziği alanında çalışan aranörlerin reklam müziği konusundaki görüşlerinin incelenmesi. *Online Journal of Music Sciences* 9(1), 246-272.
- Çetinbaş, A. (2021). *İş yaşam kalitesinin çalışanların iş doyumu üzerinde etkisi: Ankara'da özel bir elektrik şirketinde uygulama* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Batman Üniversitesi.
- Çevik, A. (2023). *Spor etkinliklerinin destinasyon pazarlaması ile ilişkisi*. Toplum ve Rekreasyon. Özgür Yayınları, Gaziantep.
- Ceyhan, B. (2024). *Küçük ve orta ölçekli inşaat şirketlerinde çalışan işçilerin zihinsel sağlığının çok yönlü araştırılması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Çiçin, F. N. (2024). İşletmelerde yöneltme (yönverme-yürütme) işlevinin temel unsurları. *Eurasian Business & Economics Journal*, 36(2024), 64-78.
- Çınar, M. & Yiğit, A. (2021). Turizm sektöründe iş görenlerin beslenme durumları ve fiziksel aktivitelerinin karşılaştırılması, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 48-62.
- Cıstak, S. (2023). *Türk iş hukukunda uzaktan çalışma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çöpoğlu, S. (2024). *Tele çalışmada işçinin hak ve borçları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Dababneh, A. J., Swanson, N., & Shell, R. L. (2001). Impact of added rest breaks on the productivity and well being of workers. *Ergonomics*, 44(2), 164-174.
- De Stefano, V. (2016). The rise of the “just-in-time workforce”. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37(3), 471–504.
- Demir Şahin, D., & Eker, H. (2025). Farklı mermer üretim tesisleri için fine-kinney yöntemi ile risk değerlendirme uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(1).
- Demirkaya, S. & Guler, C. (2021). Çalışma yaşamında işçinin kişilik haklarının korunması bağlamında ILO'nun 190 sayılı şiddet ve taciz sözleşmesinin değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 4(2021), 2753-2796.
- Deniz, V. (2024). *Sağlık odaklı liderlik ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirme ve dayanıklılığın seri aracılık rolü*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Dere, G. & Gunay, M. (2021). İş yeri performansını artırmada bir çözüm önerisi: Fiziksel aktivite. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 28-50.
- Dikmen, O. & Ünver, M. (2025). Hazır giyim atölyelerinde gürültünün iş verimine etkisinin optimizasyonu. *Ergonomi*, 8(1), 1 – 11.
- Doğan, N. D. (2024). *İnsan kaynakları yönetiminde veri analitiği uygulamaları: Zincir marketlerde kümeleme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Doğan, S. (2020). İş hukukunda işçinin ara dinlenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1179–1202.
- Ekinci, E. (2024). Tarihi bir yolculuk: Nejdet Köktürk'ün serbest zaman alanında gerçekleştirdiği araştırmaların incelenmesi. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 29-42.
- Emektar, E. (2024). *Sağlık çalışanlarının bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin iş tatminine ve tükenmişliğe etkisi: Bolu Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi'nde bir uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Eroğlu, G., Şüküroğlu, E. E., Günaydın, M., & Şüküroğlu, S. (2022). İş güvenliği kültürünün iş verimliliği üzerine etkisi: Pres fabrikası örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 913-926.
- Eroğlu, H. (2021). *Çalışanların elektronik izlemeye ilişkin algılarının performansları üzerindeki etkisi: İş stresinin düzenleyici rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

- Ertan, H. (2024). İşgücü verimliliği ile kişi başına GSYİH arasındaki ilişki: OECD ülkeleri üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *İktisadi Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 58-71.
- Esen, O. & Atay, H. (2023). Otel işletmelerinde çalışanların iş yaşam kalitesini etkileyen boyutlar: Kuşadası örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 2823-2845.
- Eurofound. (2017). *Working time patterns for sustainable work*. Publications Office of the European Union.
- Farah, M. D. & Aydoğan, D. R. E. (2023). Uzaktan çalışmanın çalışanların iş performansı üzerindeki etkileri: Somaliland örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 1840-1860.
- Faulks, B., Song, Y., Waiganjo, M., Obrenovic, B., & Godinic, D. (2021). Impact of empowering leadership, innovative work, and organizational learning readiness on sustainable economic performance: An empirical study of companies in Russia during the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 13(22), 12465.
- Gezer, S. (2023). *Uzaktan çalışma ortamlarının hiile üzerindeki etkileri: Yönetici görüşlerine dayalı bir delphi araştırması*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Güler, A. & Akın, M. (2024). *Örgütlerde çalışanların, psikolojik sermayeleri, örgütsel muhalefet davranışları ve yaratıcı çıktıları arasındaki ilişkiler*. Eğitim Yayınevi, İstanbul.
- Gündoğdu, H. (2024). *Personeli güçlendirmenin, yaşam kalitesi üzerindeki etkisinde boş zaman etkinliklerine katılımın aracılık rolü üniversite çalışanları üzerinde bir uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Gutsu, O., & Shyroka, L. (2024). The right to disconnect in the digital era: Legal and social perspectives. *International Journal of Labor Studies*, 12(1), 45–59.
- Gutsu, S., & Shyroka, S. (2024, December). The right to disconnect as an implementation of the employee's constitutional right to rest: A philosophical and legal approach. In *Conference on Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering–Synergetic Engineering* (pp. 87-99). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Güven, D. & Günay, M. (2022). *Fiziksel aktivitenin çalışanların iş performansı üzerine etkileri*. Efeakademi Yayınları, İstanbul.
- Hakanen, J. J., & Roodt, G. (2010). Using the job demands–resources model to predict engagement: Analysing a conceptual model. In A. B. Bakker & M. P. Leiter (Eds.), *Work engagement: A handbook of essential theory and research* (pp. 85–101). Psychology Press.
- Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity*. Blackwell.
- Hockey, G. R. J. (2011). A motivational control theory of cognitive fatigue. In P. L. Ackerman (Ed.), *Cognitive fatigue: Multidisciplinary perspectives on current research and future applications* (pp. 167–187). American Psychological Association.
- Ikeda, H., Kubo, T., Izawa, S., Nakamura-Taira, N., Yoshikawa, T., & Akamatsu, R. (2022). The joint association of daily rest periods and sleep duration with worker health and productivity: A cross-sectional web survey of Japanese daytime workers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17), 11143.
- International Labour Organization. (2019). *Working time and the future of work*. ILO.
- Kaçan, U. (2023). Örgütsel kültür ve iletişim bağlamında “Lüks Restoran” konsepti. *Aydın Gastronomy*, 7(2), 325-347.
- Kalınkara, V. & Kacar, N. (2023). Hazır giyim sektöründe çalışma koşulları, yorgunluk ve çalışma yaşamı kalitesi ilişkisi. *Ergonomi*, 6(1), 31-43.
- Kaplan, E. (2021). *Tütün fabrikasından alışveriş merkezine: Samsun Tütün Fabrikası'nın dönüşümü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Kara, T. (2022). *Orta yaş ve üstü bireylerin rekreasyon taleplerinin belirlenmesi ve rekreatif faaliyetlere katılımını engelleyen faktörlerin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karaküçük, S. (2021). Rekreasyon odaklı çalışan verimliliğinin belediye çalışanları perspektifinden değerlendirilmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 26(2), 219-234.

- Karaoğlu, B. (2022). *Pilates eğitimi alan kadınların boş zaman yönetimleri ve sosyal görünüşlerine yönelik kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Karasu, Y. & Aktık, I. A. (2022). *Konaklama işletmesi çalışanlarının demografik özelliklerinin kurumsal sosyal sorumluluk üzerine etkisi: Bodrum örneği*. Turizm ve Kültürel Miras Kongresi. Stratonikeia'da antik dönem oyunlarından örnekler 4. UTKM Bildiri Kitabı, Bodrum.
- Karıptaş, F. (2023). *Yeni nesil ofislerin tasarım kriterleri ve örnekler üzerinden analizi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kasap, M. (2025). *Otel çalışanlarının aşırı iş yükü, mesleki benlik saygısı, meslek aşkı ve iş yeri maneviyatlarının yaşam kalitelerine etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Kasım, E. (2024). *Pandemi sonrası bankacılık sektöründe çalışan motivasyonunun iş ortamı, sosyal davranış ve psikolojik durum açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Kelliher, C., & Anderson, D. (2010). Doing more with less? *Human Relations*, 63(1), 83–106.
- Kızılpınar, İ., Şengül, O., & Arslanboğa, R. (2025). kamu çalışanlarında kurumsal serbest zaman desteği ile bireysel iş performansı ilişkisinin incelenmesi. *Mediterranean Journal of Sport Science*, 8(1), 206-221.
- Kocaağa, E. (2021). *Endüstriyel mutfaklarda iş etüdü uygulamaları ve iş süreçlerinin iyileştirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Kocaman, E. (2024). Çalışma süreleri ve müzik sektöründe dinlenme hakkı. *Çalışma Ekonomisi Araştırmaları*, 12(3), 2–12.
- Kocaman, E. (2024). *Genç futbolcularda paraşüt antrenmanlarının sürat ivmelenme çeviklik ve patlayıcı kuvvet üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Koçoğlu, S. (2024). *Uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Koontz, H., & Weihrich, H. (2010). *Essentials of management: An international perspective*. McGraw-Hill.
- Külekçi, G., & Meral, T. (2023). Meyve suyu fabrikalarında iş akışlarının iş sağlığı, işçi güvenliği ve ergonomi açısından incelenmesi. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences*, 10(31), 1-11.
- Kurtulgan, İ. F., Şakalar, A., & Şekkeli, Z. H. (2024). Müzik dinlemenin paramediklerin stres düzeyi ve yaşam kalitesi üzerine etkileri: Fenomenolojik araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 625-655.
- Latour, B. (2018). *Down to Earth: Politics in the new climatic regime*. Polity Press.
- Mao, N. (2022). The role of music therapy in the emotional regulation and psychological stress relief of employees in the workplace. *Journal of Healthcare Engineering*, 2022(1), 4260904.
- Matei, R., & Ginsborg, J. (2021). Music performance anxiety in classical musicians. *Frontiers in Psychology*, 12, 1–15.
- Mercanoğlu, A. O., & Şimşek, K. Y. (2021). Rekreatyon ve çalışan verimliliği: Nitel bir araştırma. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 3(2), 1-16.
- Messenger, J. C. (2018). *Working time and the future of work*. ILO.
- Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M., & Baysal, U. (2019). *İş hukuku*. Turhan Kitabevi.
- Narter, S. (2024). *Bireysel iş hukuku*. Adalet Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Nazıhah, N. (2024). *Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri ve dini duygunun gelişimi (Cakarta örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Neely, A. (1999). The performance measurement revolution: Why now and what next? *International Journal of Operations & Production Management*, 19(2), 205–228.
- Neely, G. H. (1999). *The relationship between employee morale and employee productivity*. Tulsa, OK: National Fire Academy.

- Nezir, B. & Yıldırım, B. (2025). Mahkumların yaşam alanı olarak cezaevlerinde tasarım faktörleri. *Online Journal of Art & Design*, 13(1), 214-227.
- Okan, Y. T., Kaçar, F., & Taşıyan, M. (2024). Özel sektör çalışanlarının algılarına göre örgüt içi iletişim dinamiklerinin incelenmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 17(2):165-195.
- Önder, G. C. (2021). Çalgı performansını etkileyen bedensel risk faktörleri ve koruyucu stratejiler. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 78 (2021 Şubat), 209–219.
- Öner, A. Y. (2022). *Mekansal deneyimde ses ve işitme olgusu: Zimoun örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Özdemir, N. (2021). *Kültür ekonomisi ve yönetimi*. Akademi Kültür Yayınları, Ankara.
- Özden, A. T. (2022). Mavi okyanus stratejisi: COVID-19 pandemi dönemine yönelik dünyadan ve Türkiye’den örneklerle bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 116-139.
- Öztürk, T., & Aşçı, T. (2024). Sporcu Ekipmanları ve spor mekanlarının tasarımında ergonominin etkileri. *Digital international journal of Architecture Art Heritage*, 3(1), 53-72.
- Pansu, L. (2018). Evaluation of ‘right to disconnect’ legislation and its impact on employee’s productivity. *International Journal of Management and Applied Research*, 5(3), 99-119.
- Polat, A. (2024). *4857 Sayılı İş Kanunu kapsamında yıllık ücretli izin hakkı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Prokopenko, j. (1992). *Verimlilik yönetimi uygulamalı el kitabı*, (Çev. Olcay Baykal, Nevda Atalay, Erdemir Fidan) MPM Yayın No:476, Ankara.
- Rahmanzadeh, P. A. (2024). *İnşaat işçilerinin bireysel iş performanslarının zihinsel sağlık bozukluklarıyla olan ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Şahin, B. (2023). *Turizmde ergonomi*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Şahin, M. (2023). Dinlenme hakkı ve müzik çalışanları: Psikolojik ve hukuki bir değerlendirme. *Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 10–15.
- Şahin, Ş. (2024). *E-sağlık uygulamalarının sağlık hizmetlerinde kullanımı ve örnekleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Sansar, B. (2024). *Öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeyleri ile örgütsel sinerji düzeyleri arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Sarıkaya, M. (2024). *Kamuda çalışan kadın personellerin rekreatif etkinliklere katılımlarını engelleyen faktörlerin belirlenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bingöl Üniversitesi.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293–315.
- Sink, D. S., & Tuttle, T. C. (1989). *Planning and measurement in your organization of the future*. Industrial Engineering and Management Press.
- Sivuk, D. & Seyhan, F. (2021). Örgütsel çatışma, örgütsel stres, iş yaşam kalitesi, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Sağlık çalışanlarının verimliliği üzerine bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 4(Ekim), 185-201.
- Sönmez, D. (2022). *İşletmelerde örgütsel bağlılığın ve stres yönetiminin çalışan verimliliğine etkisi: İstanbul ilinde bir sağlık kuruluşunda uygulama*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Sonnentag, S., & Fritz, C. (2015). Recovery from job stress: The stressor–detachment model as an integrative framework. *Journal of Organizational Behavior*, 36(S1), S72–S103.
- Soydan, A. (2024). *Çalışan bireylerde rekreasyonel aktivite, sağlıklı yaşam davranışları, iş yaşam kalitesi ve okupasyonel denge arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Atlas Üniversitesi.
- Steffey, K., vd. (2023). Work hours, rest, and performance: A systematic review. *Occupational Health Review*, 41(2), 120–135.

- Steffey, M. A., Risselada, M., Scharf, V. F., Buote, N. J., Zamprogno, H., Winter, A. L., & Griffon, D. (2023). A narrative review of the impact of work hours and insufficient rest on job performance. *Veterinary Surgery*, 52(4), 491-504.
- Tepeoğlu, E. (2023). *Konaklama işletmelerinin kat hizmetleri biriminde çalışanların güvenlik iklimi algısı ile iş sağlığı ve güvenliği farkındalığı üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Thompson, E. P. (1967). Time, work-discipline, and industrial capitalism. *Past & Present*, 38, 56–97.
- Toffler, A. (1980). *The third wave*. Bantam Books.
- Tucker, P. (2003). The impact of rest breaks upon accident risk, fatigue and performance: A review. *Work & Stress*, 17(2), 123–137.
- Tunca, M. E. (2013). *İşçinin dinlenme hakkı* (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, E. (2024). *İnsan hakları bağlamında depremzedelerin hizmetlere erişiminde STK'ların rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Uçarol, A. B. (2023). *Çalışma hayatının girdabı: 2000'lerde İstanbul'da beyaz yakalıların şirket deneyimleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Uğur, U. & Biçer, D. F. (2024). *Güncel gelişmeler ışığında alanında işletme alanında yeni kavramlar*. Eğitim Yayınevi, İstanbul.
- Uğurlu, G. & Yıldız, A. N. (2024). Günlük çalışma süresi ve sağlık sonuçları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 15(2), 1-19.
- Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2010). *İşletmelerde stratejik yönetim*. Beta Yayınları.
- Ulutürk, F. (2021). *Çalışanların duygusal zekâ seviyeleri ile iş tatminleri ve iş performansları arasındaki ilişki: Ankara OSB'lerinde bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Vaag, J., Bjørngaard, J. H., & Bjerkeset, O. (2016). Symptoms of anxiety and depression among Norwegian musicians. *Psychology of Music*, 44(2), 234–248.
- Vapur, M. (2025). Turizm işletmelerinde çalışan bireylerin iş-boş zaman çatışmasının iş tatmini ve yaşam tatmini üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 414-426.
- Vernea, S. A. (2023). Rest time and digitization. The right to disconnect. *Revue Européenne du droit social*, 60(3), 73-81.
- Walczyk, A. (2021). *The Employee's right to daily and weekly rest*. Krytyka Prawa.
- Walczyk, J. (2021). Rest periods and labor law: Comparative perspectives. *Labor Law Journal*, 72(4), 215–229.
- Walker, L., Braithwaite, E. C., Jones, M. V., Suckling, S., & Burns, D. (2023). Make it the done thing: An exploration of attitudes towards rest breaks, productivity and wellbeing while working from home. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 96(7), 1015-1027.
- Yangın, D. D., Baycık, G., Yay, O., & Doğan, S. (2021). COVID 19 pandemisinde uzaktan çalışma: Tespit ve öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 3(2021), 1683-1728.
- Yazıcı, E. (1999). *Sendikal hareket ve yeni misyon arayışları*, Şeker-İş Yayınları No:96, Ankara.
- Yeşilcan, D. (2025). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin sağlıklı beslenme tutumu ve fiziksel aktivite alışkanlıklarının iş performansına etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bingöl Üniversitesi.
- Yıldız, S. (2025). Çalışma sürelerinde esnekleşme: kayan iş süreleri ve iklim değişikliğine uyum üzerine değerlendirmeler. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 2509-2556.
- Yılmaz, B. & Cengiz, E. (2022). Okuma kulüplerinin işlevleri ve okuma kültürüne ve alışkanlığına etkileri. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(2), 264-290.
- Yılmaz, E., & Namlı, S. (2023). *Sportif performansı ekileyen unsurlar; imgeleme ve motivasyonun önemi*. Spor Bilimlerinde Güncel Yaklaşımlar, Duvar Yayınları, İzmir.

- Yılmaz, K. A. & Gülçubuk, B. (2021). İnsana yakışır iş koşullarının tarımdaki karşılığı: Malatya ilinde kayısı tarımında işgücü kullanım analizi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 109-125.
- Yılmaz, M. (2021). Çevre hakkı ve ekonomik yarar dikotomisi üzerine bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(1), 1-19.
- Yılmaz, S. (2024). *Uçuş tipi, frekansı ve uzunluğunun uçucu ekiplerin iş stresi ile ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Yüksel, S. (2024). *Eğitim örgütlerinde çalışma barışı: Bir karma yöntem araştırması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Yünlü, S. (2024). Üretici yapay zekâ kaynaklı norm ve kişi bazlı hukuki sorumluluk. *Adalet Dergisi*, 72(1), 501-542.
- Zengin, H. T. (2023). *Öğretmenlerin mesleki yabancılaşma düzeyleri ile örgütsel yabancılaşma davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

The right to rest is one of the basic social rights of modern labor law and plays a critical role in protecting the physical, mental and psychological integrity of employees. This study aims to examine the effects of work-rest cycles on employee productivity and individual performance from a conceptual and historical perspective by considering the right to rest specifically in the music sector. In the research conducted by descriptive and argumentative method, it has been concluded that rest is not only a norm of labor law, but also a strategic element in terms of the sustainability of production processes. It is estimated that the planned management of rest processes, especially in creative labor-intensive sectors, has a decisive effect on motivation, job satisfaction and organizational commitment.

This study examines the effects of the right to rest on performance, creativity and employee satisfaction by considering the physical, cognitive and emotional dimensions of the workload of employees in the music industry. Literature findings show that adequate rest reduces stress and burnout, increases productivity and job satisfaction. Rest strategies are directly related to creativity and are considered critical for sustainable performance. Although the legal regulations in the world and Turkey guarantee the right to rest, there are sectoral differences in practice. As a result, the right to rest is not only a social right, but also has a strategic importance in terms of economic efficiency and sectoral sustainability. In the study, the right of music employees to rest and its importance on productivity, creativity, health and sectoral sustainability were comprehensively discussed. Research shows that rest periods increase the creative productivity of employees, reduce stress levels and increase job satisfaction. Due to the intense pace and creative tasks, the correct planning of rest processes also plays a critical role in terms of reducing work accidents and errors. In the findings of our study, the predictions for the future emphasize that digitalization and flexible working models will make rest periods more flexible and that legal regulations will strengthen work-life balance. In addition, it is stated that rest will become a strategic element in terms of individual development and sectoral productivity. Policy recommendations are presented in section

8.3 of our study: rest periods should be revised in accordance with the legislation, supported by flexible working hours, audit mechanisms should be strengthened and awareness/education programs should be implemented. Flexibility and personalized relaxation programs have been proposed specifically for the music industry. In the following sections, the role of protection, which reduces the harms of rest in the context of occupational health and safety, has been emphasized and it has been pointed out that regular rest is the basis for health and productivity. In section 8.5, the importance of recreational training programs was emphasized and it was stated that trainings focusing on topics such as stress management, time planning and sleep habits will support creativity and job satisfaction.

In 8.6, the impact of the right to rest on competitiveness in the labor market and the role of flexible models are discussed. 8.7 also summarized the difficulties in implementation due to social perceptions and lack of awareness; it was argued that the right to rest should be strengthened as a human right. In 8.8, the cultural dimensions were examined; it was stated that recreation practices show differences between cultures and that recreation habits in the music sector are shaped by the social context. Dec. in 8.9, in the light of the total findings, positive results for employees and increased productivity from the employer's point of view were revealed in a table summarizing the mutual benefits of the right to rest from the point of view of the individual and the enterprise.

In general, it has been argued that the right to rest is an indispensable tool both for employee welfare and for the sustainability of the industry, and that it should be strengthened by increasing legal regulations, institutional practices and cultural awareness levels. In addition, it was emphasized that positive effects on creativity, motivation and job quality will become sustainable with personalized recreation programs that are compatible with the legal framework and trainings that will be implemented in the background. Especially since different occupational diseases and different anxieties develop in different genres such as vocal, string instruments, woodwind instruments, percussion instruments, it is of particular importance that music employees are provided with different rest rights and training, including meditation.

Türk Siyasetinde Politik Pragmatizm: Süleyman Demirel Örneği

Political Pragmatism in Turkish Politics: The Case of Süleyman Demirel

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zakir SARIKAYA
Bitlis Eren Üniversitesi
mzsarikaya@beu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2443-8712>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 12.02.2026
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışma, Türk siyasal hayatının yarım asrına yön veren Süleyman Demirel'in çok katmanlı siyasi kimliğini ve pratiklerini, ideolojik katılımlar yerine sonuç odaklılığı ve esnekliği önceleyen "politik pragmatizm" kavramı çerçevesinde analiz etmektedir. Nitel araştırma yöntemleri ve söylem analizi tekniğinin kullanıldığı çalışmada; Demirel'in siyasi hayatındaki dalgalanmalar basit bir ideolojik tutarsızlık olarak değil, iktidarı koruma ve sistemin devamlılığını sağlama konusunda bilinçli bir hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Araştırma, Demirel'in siyaset tarzını, sabit bir ideolojik duruş yerine, güç dengelerine göre sürekli yeniden kurulan bir denge sanatı olarak tanımlamaktadır. Muhalefetteyken özgürlükçü, iktidardayken güvenlikçi; yasaklıyken demokrat, Çankaya'dayken devletçi kimliklere bürünmesi, onun "oyun sahasında kalma" iradesinin taktiksel yansımalarıdır. Araştırma bulguları, Demirel'in pragmatizminin özellikle iktidar-muhalefet dengeleri, sivil-asker ilişkileri ve koalisyon pratiklerinde somutlaştığını göstermektedir. 12 Mart muhtırasından sonra stratejik bir geri çekilmeyi tercih eden Demirel'in, 28 Şubat sürecinde "devlet rutin dışına çıkabilir" teziyle askeri taleplere anayasal meşruiyet kazandırması; onun ilkelerden ziyade güç dengelerine göre pozisyon alan "durum adamı" niteliğini kanıtlamaktadır. Benzer şekilde, 1970'lerin kutuplaştırıcı cephe siyasetinden 1990'larda sosyal demokratlarla kurduğu uzlaşmacı koalisyona geçişi, siyasi manevra kabiliyetinin somut bir göstergesidir. Çalışma, Demirel'in meşhur "Dün dündür, bugün bugündür" aforizmasının bir gaf olmaktan öte, siyasetin olumsuzluğuna dair felsefi bir duruş olduğunu; Türkiye'de siyasal kalıcılığın ise katı ideolojik sadakatten ziyade, krizi yönetebilen esnek bir uyum yeteneğine dayandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Demirel, Politik Pragmatizm, Türk Siyasal Hayatı.

ABSTRACT

This study analyzes the multi-layered political identity and practices of Süleyman Demirel, who shaped half a century of Turkish political life, within the framework of "political pragmatism," a concept that prioritizes results-orientedness and flexibility over ideological rigidity. Employing qualitative research methods and discourse analysis, the study interprets the fluctuations in Demirel's political career not as mere ideological inconsistency, but as a deliberate survival strategy aimed at preserving power and ensuring the continuity of the political system. The study defines Demirel's political style not as a fixed ideological stance, but as an art of balance continuously reconstructed according to shifting power dynamics. His adoption of a libertarian tone while in opposition and a security-oriented approach while in power; presenting himself as a democrat when banned from politics and as a statist figure once in Çankaya, are tactical reflections of his determination to "remain on the field of play". The research findings indicate that Demirel's pragmatism became particularly manifest in the dynamics of government-opposition balances, civil-military relations, and coalition practices. His preference for a strategy of strategic retreat in the aftermath of the March 12 memorandum, and his attribution of constitutional legitimacy to military demands during the February 28 process through the thesis that "the state may operate outside routine procedures," demonstrate his character as a "man of circumstance" who positioned himself in accordance with prevailing power configurations rather than fixed principles. Similarly, his transition from the polarizing front politics of the 1970s to a conciliatory coalition with social democratic actors in the 1990s constitutes a concrete illustration of his political maneuverability. The study further argues that Demirel's well-known aphorism, "Yesterday is yesterday; today is today," should be interpreted not as a mere rhetorical gaffe but as a philosophical stance concerning the contingency of politics. From this perspective, political durability in Turkey has rested less on rigid ideological loyalty than on a flexible capacity for adaptation capable of managing crises.

Keywords: Süleyman Demirel, Political Pragmatism, Turkish Political Life.

1. GİRİŞ

Siyaset felsefesi ve pratiğinde köklü bir yere sahip olan pragmatizm, kökeni itibarıyla Antik Yunanca’da eylem, faaliyet ve uygulama anlamına gelen “prágma” sözcüğüne dayanmakta olup, metafiziksel mutlak doğrulardan ziyade eylemin sonuçlarına ve işlevselliğine odaklanan bir düşünce geleneğidir. 19. yüzyılda Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey gibi düşünürlerce sistematize edilen bu yaklaşım, bir fikrin doğruluğunu onun pratik hayattaki işe yararlılığı ve yarattığı etki ile ölçmektedir. Felsefi bir yöntem olarak doğan ancak zamanla siyasal stratejilerin belirlenmesinde temel bir disipline dönüşen pragmatizm; dogmatik ilkelere saplanıp kalmak yerine, değişen koşullara uyum sağlamayı, olgulara ve geleceğe yönelmeyi esas alan bir noktaya evrilmiştir (Büyükdüvenci, 2019: 325). İtalyan pragmatist Giovanni Papini’nin meşhur benzetmesiyle bu akım, farklı amaçlara ulaşmak isteyen herkesin geçmek zorunda olduğu tarafsız bir “otel koridoru” gibidir; nihai kararları dayatmaz, araçlar ve alternatifler üretmek için imkân sağlar.

Siyasal düzlemde ele alındığında ise pragmatizm, felsefi kökenlerindeki “fayda” ilkesini “ulusal çıkar” ve “devlet menfaati” kavramlarıyla ikame ederek, ideolojik katılıklar yerine zamana ve zemine göre değişebilen oportünist stratejileri önceler (Wells, 1986: 235; Göbel, 2025: 3). Machiavelli’den günümüze uzanan bu reel politik hat, Richard Rorty’nin uzlaşmacı liberalizminden Laclau ve Mouffe’un çatışmacı radikal demokrasi teorilerine kadar geniş bir literatürde tartışılmış; siyasetin mutlak hakikatlerin uygulanması değil, rakip çıkarlar arasında bir denge kurma sanatı olduğu vurgulanmıştır.

Bu kuramsal çerçeveden hareketle hazırlanan bu çalışmanın temel amacı, Türk siyasal hayatının yarım asrına damgasını vuran Süleyman Demirel’in siyasi kimliğini ve pratiklerini “politik pragmatizm” kavramı üzerinden analiz etmektir. “Çoban Sülü”den “Baba” figürüne, “Barajlar Kralı”ndan “Cumhurbaşkanı”na kadar uzanan çok katmanlı siyasi kariyeri boyunca Demirel; milliyetçi, muhafazakâr, liberal ve devletçi kimlikler arasında geçişler yaparak, Türk siyasetindeki pragmatik lider tipolojisinin en güçlü temsilcisi olmuştur. Araştırma, Demirel’in “Dün dündür, bugün bugündür” sözüyle simgeleşen siyaset tarzının, basit bir tutarsızlık değil; iktidarı elde etme, koruma ve sistemin devamlılığını sağlama amaçlı bilinçli bir strateji olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmanın kapsamı, Demirel’in siyasi biyografisinin tamamını kronolojik olarak aktarmaktan ziyade, onun pragmatik manevralarının en belirgin olduğu dört ana eksene odaklanmaktadır. Bunlar; iktidar ve muhalefet konumuna göre değişen söylem stratejileri, Türk siyasetinin en hassas dengesi olan asker-siyaset ilişkilerindeki tutumu, koalisyon süreçlerindeki uzlaşma pratikleri ve kriz dönemlerinde geliştirdiği esnek politiklardır. Bu bağlamda araştırmanın önemi, sadece bir liderin portresini çizmekle sınırlı kalmayıp, Türkiye’de siyaset yapma biçiminin kodlarını, liderlerin prensipler ile güç arayışı arasındaki gerilimde nasıl konumlandıklarını ve devlet-toplum ilişkilerinin kriz anlarında nasıl yeniden üretildiğini anlama çabasında yatmaktadır. Demirel örneği, siyasetin “uygun fırsatlardan yararlanma sanatı” (Wells, 1986: 235) olarak nasıl icra edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Metodolojik olarak bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde kurgulanmış bir vaka analizi niteliğindedir. Çalışmada, literatür taraması ve söylem analizi teknikleri kullanılarak, Demirel’in konuşmaları, tarihsel dönemeçlerdeki kararları ve dönemin siyasi olayları; pragmatizmin teorik kavramları ışığında yorumlanmıştır. Araştırma, genelden özele bir akışla önce pragmatizmin teorik ve siyasal temellerini ele almakta, ardından Demirel’in siyasi kimliğinin oluşumunu incelemekte ve nihayetinde onun spesifik pragmatik stratejilerini detaylandırarak Türk siyasetindeki “durum adamı” olgusunu tartışmaya açmaktadır.

2. POLİTİK PRAGMATİZM KAVRAMI: KURAMSAL ÇERÇEVE VE TANIMLAR

Bir düşünce geleneği olarak 19. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde sistematize edilen pragmatizm yaklaşımı, metafiziksel ilkelere, soyut kategorilerden ve mutlak doğrulardan ziyade; eyleme, sonuçlara, olgulara ve geleceğe odaklanan bir yönelim sergilemektedir. Felsefi bir yöntem olarak doğan pragmatizm, zamanla toplumsal sorunların çözümünde ve siyasal stratejilerin belirlenmesinde kullanılan, “ilkelerden, kategorilerden ve varsayılan zorunluluklardan uzaklaşma ve bunların yerine sonuçlara, olgulara ve son şeylere bakmak” olarak tanımlanan bir disipline evrilmiştir (Büyükdüvenci, 2019: 325).

Pragmatizmin kurucu düşünürleri olan Charles Sanders Peirce, Giovanni Papini, William James ve John Dewey, bu akımı öncelikle bir anlam ve doğruluk teorisi olarak kurgulamışlardır. Peirce (2008: 64) için pragmatizm, kavramların anlamını onların pratik etkilerinde arayan bir mantık yöntemidir. William James ise bu yöntemi metafizik tartışmaların yatıştırılması aracı olarak görmüş ve bir düşüncenin doğruluğunu onun “işe yararlılığı” ile ilişkilendirmiştir (James, 1948: 37). James’e (2017: 64) göre pragmatizm; dogmalardan, yapaylıktan ve kapalıktan uzaklaşarak; “somut ve yeterli olana, olgulara, eyleme ve güce” yönelmektir.

Jamesyen bakış açısında, bir fikrin doğruluğu, o fikrin bireyin yaşamında yarattığı farka ve sağladığı tatmine göre belirlenir.

Bu bağlamda İtalyan pragmatist Giovanni Papini, pragmatizmi oldukça çarpıcı bir metaforla, bir “otel koridoruna” benzetir (James, 1906: 339). Bu koridor, ateistten dindara, kimyagerden metafizikçiye kadar farklı amaçlara (odalara) ulaşmak isteyen herkesin geçmek zorunda olduğu, araçlar sunan ancak nihai kararlar vermeyen tarafsız bir yöntemdir. Papini’ye (1920: 9-10) göre pragmatizm, “evrensellik ve monizmden ziyade belirli olana ve çoğulculuğa eğilim” gösteren bir yaklaşımdır.

Pragmatizmin siyasal ve toplumsal alana taşınmasında en önemli rolü ise John Dewey oynamıştır. Dewey, (1996: 362) felsefeyi geçmişin bir analizi olmaktan çıkarp “gelecek olanaklar üzerine bir taslak” olarak tanımlamaktadır. Dewey, (2020: 55) ahlaki ve siyasi eylemlerin, mutlak kurallar yerine sürekli değişen toplumsal koşullar ve sonuçlar üzerinden, yani “gelişim ve toplum psikolojisi üzerine bina edilmiş bir değer yargıları etiği” çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Felsefi düzeyde doğrunun ölçütü olarak “fayda”, “değer” ve “başarı” gibi kriterler öne çıkarken; reel politikaya uyarlandığında pragmatizm, bu kriterlerin yerine “ulusal çıkarları” ve “devlet menfaatlerini” ikame etmektedir (Göbel, 2025: 3). Siyasal pragmatizm, izlenecek politikanın ilkelere veya ideolojik dogmalara göre değil, ulusal çıkarların korunması adına zamana ve zemine göre değişebileceğini öngörür. Bu yaklaşım, köklerini Niccolo Machiavelli’nin devlet yönetimi anlayışından almaktadır. Machiavelli’ye (2013: 94) göre bir lider, devletin bekası için gerekirse sözünü tutmamalı, insani ve dini değerlere karşı durabilmeli ve “siyasetin zamanın koşullarına uyduran” bir strateji izlemelidir. Dolayısıyla politik pragmatizm, katı ideolojik angajmanlardan ziyade, “uygun fırsatlardan ve durumlardan yararlanmayı” yani oportünist bir stratejiyi esas almaktadır (Wells, 1986: 235). Pragmatizm, kimi yaklaşımlarda uygulama merkezli bir düşünce biçimi, kimilerinde ise bilimsel bir yöntem olarak ele alınmakta ve temelinde faydayı esas alan bir ahlak anlayışına dayanmaktadır (Güler, 2024: 89).

20. yüzyılın sonlarında pragmatizm, Richard Rorty ve Post-Marksist düşünürler aracılığıyla siyaset felsefesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Rorty, (1994: 72) pragmatizmi “temelcilik karşıtlığının genelleştirilmiş bir biçimi” olarak tanımlamakta ve felsefenin temsiliyetçi geleneğini reddetmektedir. Ona göre, dil veya zihin doğanın bir aynası değildir; dolayısıyla siyaset de mutlak bir hakikatin topluma uygulanması olamaz. Rorty, (1995: 205) felsefecilerin “hakikatin taşıyıcısı” değil, “demokrasi ve özgürlüklerin birer hizmetkârları” olması gerektiğini savunmaktadır. Rorty’nin “Postmodern Burjuva Liberalizmi” olarak adlandırdığı siyasal proje, felsefi temellendirmelerden ziyade, zulmü azaltmak gibi pratik hedefler ve toplumsal uzlaşma üzerine kuruludur (Rorty, 2002: 74). Rorty, (1998: 34) kamusal alan (adalet ve dayanışma) ile özel alan (öz-yaratım ve ironi) arasında kesin bir ayrım yaparak, felsefi teorilerin kamusal politikalar için bir temel oluşturamayacağını, siyasetin “rakip çıkarlar arasında uzlaşmaya ulaşma meselesi” olduğunu belirtmektedir.

20. yüzyılın sonlarında pragmatizm, Richard Rorty’nin liberal uzlaşmacılığının ötesine geçerek Post-Marksist düşünürlerce farklı bir zeminde yeniden yorumlanmıştır. Bu doğrultuda Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, pragmatizmin sunduğu “olumsallık” ve “anti-özcülük” ilkelerini Marksist teoriyle harmanlayarak “Radikal Demokrasi” projesini geliştirmişlerdir. Klasik Marksizm’in sınıf temelli determinist yapısını eleştiren bu düşünürler, pragmatist bir bakış açısıyla toplumun ve kimliklerin sabit bir özü olmadığını, bunların hegemonya ve söylem yoluyla inşa edildiğini savunmaktadırlar. Ancak Laclau ve Mouffe, Rorty’nin pragmatizmi dayandığı konsensüs vurgusuna karşı çıkarak, “her türlü konsensüsün geçici bir hegemonyanın geçici bir sonucu olarak” var olduğunu ve siyasetin doğasında kaçınılmaz bir çatışmanın (antagonizma) bulunduğunu ileri sürmüşlerdir (Mouffe, 1998: 24). Onlara göre, pragmatik siyasetin doğası gereği “Biz ve onlar” ayrımını kabul eden, uzlaşmaz karşıtlıkları sürekli diri tutan bir yaklaşım, demokratik siyasetin temelidir (Laclau, 2007: 105). Tüm bu yaklaşımlardan hareketle, politik pragmatizm, felsefi kökenlerindeki işe yararlılık ilkesini siyaset sahnesine taşıyarak, mutlak doğrular yerine bağlamsal çözümleri, katı ideolojiler yerine esnek stratejileri önceleyen bir yönetim sanatı olarak tanımlanabilir.

3. SÜLEYMAN DEMİREL’İN SİYASİ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU VE DÖNÜŞÜMÜ

Süleyman Demirel, 1960’lı yıllardan itibaren aktif olarak yer aldığı siyaset sahnesinde, Türkiye’nin siyasi dalgalanmalarına yön veren en önemli figürlerden biridir. Uzun soluklu kariyeri boyunca sergilediği politika ve strateji değişimleri, onun siyasi kimliğinin çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Demirel’in siyasi mirası o kadar karmaşıktır ki, tek bir çalışmada her detayı ele almak güçtür; ancak onun dönemsel olarak büründüğü kimlikler Türk siyasetini anlamak açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim siyasi kişiliğinde çok

sayıda kimlik barındıran Demirel'in; milliyetçi, muhafazakâr, liberal, global, otoriter ve devletçi versiyonlarına rastlamak mümkündür (Bora, 2023: 10).

Demirel'in siyasi başarısının temelinde, yerleşik siyasal elitin dışından gelmesi önemli bir rol oynamaktadır. O, Adnan Menderes gibi varlıklı bir aileden gelmediği gibi, dönemin bürokratik elitini yetiştiren Mülkiye veya Harbiye kökenli de değildir. "Işıksız bir köyde" doğan, devlet parasız yatılı okullarında okuyan Demirel, 1964'te Adalet Partisi (AP) genel başkanı seçildiğinde 1679 delegenin 1072'sinin oyunu alarak büyük bir başarı göstermiştir (Bora, 2023: 79). AP, 27 Mayıs darbesiyle kapatılan Demokrat Parti'nin tabanını temsil etme iddiasındaydı (Demirel, 2021: 548). Dolayısıyla Demirel, büyük bir siyasi mirası devralarak siyasi kariyerine başlamıştır.

Demirel'in yerleşik bürokratik elitin dışından gelen bu "taşralı" kökeni, onun kitlelerle kurduğu ilişkinin doğasını belirleyen en temel zemin olmuştur. Nitekim bu sınıfsal arka plan, onu sadece bir siyasi figür olmaktan çıkarıp, kitlelerin kendisini özdeşleştirebildiği bir "bizden biri"ne dönüştürerek popülist siyasetinin harcını karmıştır. Bu bağlamda Demirel'in öne çıkan özelliklerinden biri de popülist siyasetidir.

Siyaset bilimi literatüründe popülizm, "halka doğru" olarak tanımlanır (Laclau, 2015: 196; Toprak, 2013: 26). Bu mantıkta lider, halkın sadece sözcüsü değil, aynı zamanda özüdür (Belge, 2018: 61) ve karizmatik bir algı olmadan popülizm zayıf kalır (Finchelstein, 2019: 20). Demirel, 1960'larda karizmatik vasfıyla "halktan biri" imajını etkili bir propaganda aracına dönüştürmüştür. Popülizmin "halk her zaman haklıdır" prensibi de Demirel'in söylemlerinde vücut bulmuştur. 1968'deki bir konuşmasında, "Halktan şikayet edilmez... Başarısızlıkların sorumluluğu halkta değildir" diyerek popülist klientalizmin mantığını yansıtmıştır (Demirel, 1968: 152). Demirel, bu teorik çerçeveyi sahada başarıyla uygulamıştır. Basında yer alan "Çoban Sülü" yazı dizileri, onu "köyden çıkan halk adamı" olarak tasvir etmiştir (Bora, 2023: 91). Bu anlatılarda Demirel, "kırdag tepesinde kaval alıp koyun güden" bir Anadolu çocuğu olarak sunulmuş (Konuksever, 1969: 87, 96) ve bu imaj için özel filmler dahi yapılmıştır (Erer, 1977: 57). Demirel, bu kimliği bizzat sahiplenerek halka şöyle seslenmiştir: "Benim için nereden çıktı diyorlar, çok basit... İşte senin içinden ben çıktım. Benim babam da eli nasırlı bu toprağın adamı! ... Nasırlı el burada, sahtekarlık yapmaya lüzum yok!" (Demirel, 1966a: 126-127).

Demirel'in siyasi kimliğinin en belirgin özelliği pragmatizmidir. Politikalarındaki değişimler ve kurduğu çeşitli koalisyonlar, onun siyasi kimliğinde pragmatizmin öne çıktığını açıkça göstermektedir (Bora, 2021: 555). Siyaseti bir "sanat" olarak tanımlayan Demirel, koşullara göre eldeki imkânları kullanmanın ve pragmatist olmanın bir mecburiyet olduğunu savunmuştur (Demirel, 2004: 141). Bu esneklik, onun zaman zaman oportünist veya Makyavelist olarak eleştirilmesine de neden olmuştur (Bora, 2021: 556). Siyaset bilimci Sherwood, Demirel'in sadece bir "baba" figürü değil, aynı zamanda "modern pragmatik bir örgütleyici" olduğunu tespit etmiştir (Sherwood, 1968: 54). Bu örgütçülük, kamu kaynaklarının dağıtımını üzerinden kurulan klientalist ilişkiler ağıyla desteklenmiştir. Demirel, bu ağa bir güvenilirlik kazandırmış (Bora, 2023: 103) ve büyük sermayenin sunduğu imkanları bürokrasiye karşı bir kaynak olarak kullanmıştır (Demirel, 2004: 124-125). Bu pragmatik yaklaşım dini gruplarla ilişkilere de yansımış; Nur Cemaati gibi yapılarla kurulan bağlar, karşılıklı faydaya dayalı bir siyasi klientalizm örneği teşkil etmiştir (Bora, 2023: 151).

Demirel'in ideolojik duruşu konjonktüre göre şekillenmiştir. Atatürkçülüğü CHP'nin tek elinden kurtarmaya çalışmış ve "Atatürk yalnız sizin değildir, bizim de olsun" diyerek (Demir, 1969: 31) bu kavramı sahiplenmiştir. Ona göre Atatürkçülük, milli irade ve hürriyetle ilişkilidir (Demirel, 1966b: 99; Demirel, 1977: 318). Atatürkçülüğe yaklaşımı, 27 Mayısçı statükoyu idare etme stratejisinin bir parçası olsa da resmi ideolojiyi kendi tabanına uyarlama çabasını da içermektedir (Bora, 2023: 112). Hatta CHP'nin Atatürk'ün devletçilik ilkesine sadık kalmadığını dahi iddia etmiştir (Demirel, 1966a: 31). Ayrıca 1965 yılında "Atatürkçülük anlayışıyla kabili telif olmayan hiçbir fikir akımına taraftar değiliz" diyerek bu konudaki duruşunu netleştirmiştir (Demirel, 1965: 88).

Milliyetçilik konusunda ise 1960'larda "medeniyetçilik" ve "kalkınma" vurgusu yapan (Bora, 2023: 122) Demirel, "Türk vatanını hızla kaldırmak... bir vatanperverlik vazifesidir" demiştir (Demirel, 1966a: 121). Ancak 1970'lerin kriz ortamında daha sert ve "cihan imparatorluğu" vurgulu bir söyleme geçmiştir (Demirel, 1977: 36). 1980 sonrasında ise bu tonu düşürerek "ırkçı değilim" noktasına gelmiş ve milli heyecanı kültür ve sanatta aramıştır (Turgut, 1992: 324).

Siyasi kariyeri boyunca karşılaştığı en büyük meydan okumalardan biri "Masonluk" iddialarıdır. Rakipleri, Demirel'i "gayrimillî" olmakla suçlamış (Coşkun, 1991: 67) ve bu iddialar siyasi bir silah olarak kullanılmıştır. Alparslan Türkeş onun "kayıtlı mason" olduğunu iddia ederken (akt. Sanlı, 2019: 352), Necip Fazıl onu "Meşhur Masonlar" listesine almıştır (Kısakürek, 2008: 169). Demirel ise evinde Kur'an okunduğunu belirterek bu iddiaları reddetmiş (Coşkun, 1991: 67) ve kendisine yönelik bu suçlamaları siyasi

manipülasyon olarak nitelemiştir. Buna rağmen tartışmalar devam etmiş, Erol Simavi gibi isimler belge tartışmalarına dahil olmuştur (Coşkun, 1991: 84-85). Bu süreçte Masonluk, milli ve dini değerlerle çelişen kozmopolit bir yapı olarak algılanmıştır (Bora, 2023: 79).

Masonluk iddialarıyla yıpratılmaya çalışılsa da, 12 Eylül darbesinin getirdiği siyasi yasakları mağduriyet üzerinden bir meşruiyet alanına çevirmeyi başaran Demirel, 1990'larda Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte "siyaset üstü" bir konuma yerleşmiş ve devletle siyaset arasında bir denge unsuru olmaya çalışmıştır (Bora, 2023: 104). Bu dönemde, geçmişteki bazı söylemlerinin aksine, 28 Şubat sürecinde laik ve devletçi reflekslerini öne çıkarmıştır. Yıllar sonra süreci değerlendirirken, "28 Şubat'ta yapılan yanlış bir şey yoktur... Buna darbe denilmez" diyerek devletin bekasını öncelediğini göstermiştir (Milliyet, 15 Ocak 2013). Son tahlilde Demirel, tüm bu dönüşümlerin içinde "devlet fikrinin adamı" olarak Türk siyasi tarihindeki yerini almıştır.

4. DEMİREL'İN PRAGMATİK STRATEJİLERİ

Türk siyasal hayatının en uzun soluklu ve belirleyici aktörlerinden biri olan Süleyman Demirel, siyasi kariyeri boyunca ideolojik katılıklardan ziyade "günün şartlarına" uyum sağlama yeteneği ve pragmatizmi ile ön plana çıkmıştır. Demirel'in siyaset tarzı, prensipli davranış ile pragmatizm arasında süregelen bir gerilim hattında şekillenmiş, ancak terazi çoğunlukla fayda ve sonuç odaklı siyasetten yana ağır basmıştır (Arslan, 2017: 258). Onun siyasi biyografisi, iktidar ve muhalefet konumlarına göre farklılaşan, bazen birbiriyle çelişen ancak nihai kertede sistemin içinde kalmayı ve gücü konsolide etmeyi hedefleyen esnek stratejiler bütünüdür (Atmaca, 2025: 3). Demirel'in pragmatik manevraları, geniş bir yelpazede incelenebilir. Ancak bu çalışmada Demirel'in pragmatizmi; iktidar-muhalefet dengeleri, asker-siyaset ilişkileri, koalisyon siyaseti ve uzlaşma pratiği ile kriz dönemlerindeki esnekliği ve söylem değişimleri çerçevesinde ele alınacaktır.

4.1. İktidar-Muhalefet Dengelerinde Pragmatik Stratejiler

Siyasi sahneye 27 Mayıs darbesinin ardından AP Genel Başkanı olarak çıkan Demirel, ilk döneminde ordu ve sivil bürokrasi ile çatışmaktan kaçınan, "mutedil" bir pragmatizm benimsemiştir (Öngider, 2001: 127). 1965 seçimlerinde %52,87 gibi yüksek bir oy oranıyla iktidara gelmesine rağmen, 27 Mayıs'ın yarattığı hassas dengeleri gözeterik "rövanşist" bir görüntü vermekten kaçınmış, eski DP mirasını sahiplenirken orduyu ürkütmemeye özen göstermiştir (Atmaca, 2025: 4). Bu dönemde Demirel, ideolojik kutuplaşmalardan ziyade "kalkınma", "Büyük Türkiye" ideali ve ekonomik büyüme üzerine kurulu bir söylem geliştirmiştir. "Büyük Türkiye" hedefi, toprak genişlemesinden ziyade ekonomik büyüklüğü ifade etmekte (Çavdar, 1985: 2092) ve Demirel'in çatışmasız, istikrarlı bir ortam arayışını yansıtmaktadır (Fedayi, 2012: 133).

Demirel'in bu dönemdeki pragmatizminin en somut örneklerinden biri, 1968 öğrenci olayları karşısında takındığı tavidir. Sağ kanadın sert tedbir taleplerine rağmen, "Yollar yürümekle aşınmaz" (Milliyet, 9 Kasım 1968) diyerek anayasal haklara vurgu yapmış ve krizi büyütecek hamlelerden kaçınmıştır. Bu tavır, liberal değerlere olan sarsılmaz inancından ziyade, ekonomik istikrarı koruma arzusuna dayanan bir "geçiş" stratejisidir (Arslan, 2019: 96). Benzer şekilde, 1967 Kıbrıs krizinde de askeri bir müdahaleden kaçınarak diplomatik çözümlere yönelmesi, onun risk almaktan kaçınan ve "barışçı çözümsüzlük" olarak tanımlanan pragmatik dış politika anlayışının bir sonucudur (Atmaca, 2025: 8). Demirel, bu dönemde sorunların üzerine gitmek yerine, "çaresi ve tedbiri olmayan meselelerle beraber yaşamayı öğrenmek" ilkesini benimsemiş, bir nevi "idare-i maslahatçı" bir profil çizmiştir (Donat, 1993: 145).

1970'li yıllar, Demirel'in ılımlı pragmatizminin yerini, iktidarda kalabilmek uğruna kutuplaştırıcı bir pragmatizme bıraktığı dönemdir. 12 Mart 1971 muhtırası karşısında "şapkasını alıp gitmesi", onun güç dengeleri aleyhine döndüğünde ricat etmeyi bilen, hayatta kalma stratejisinin bir parçasıdır (Arzık, 1985 :81). Söz konusu deyim, son derece elverişsiz koşullar altında dahi belirli bir fayda üretmeyi hedefleyen ileri düzeyde bir pragmatik yaklaşımı tanımlamaktadır. Parlamentonun faaliyetini sürdürebilmesi amacıyla geri çekilmeyi tercih eden Demirel, bu tutumu bir zaaf olarak değil, siyasal bir erdem olarak çerçevelendirmektedir. Demirel'e göre stratejik geri çekilme, liderlik kapasitesinin temel göstergelerinden biridir; zira geri çekilme, saldırıdan daha yüksek düzeyde rasyonelite ve özdenetim gerektirir. Saldırı eylemi çoğu zaman moral mobilizasyonu sağlarken, geri çekilme siyasal sorumluluk ve stratejik öngörüye dayanır (Bora, 2023: 208). Muhtıra sonrasında kurulan teknokrat hükümetleri, parlamentodaki çoğunluğuna dayanarak kontrol etmesi ve gerektiğinde düşürmesi, onun meclis aritmetiğini pragmatik bir silah olarak kullanma becerisini göstermektedir (Arslan, 2017: 170).

1973 seçimlerinde CHP'nin yükselişi ve Ecevit'in "Karaoğlan" rüzgârı karşısında Demirel, merkez sağdaki bölünmüşlüğü toparlamak ve iktidar şansını korumak için Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerini kurmuştur. Bu süreçte Demirel, 1960'lardaki uzlaşmacı dilini terk ederek, koalisyon ortakları MSP ve MHP'yi sistem içinde tutabilmek adına milliyetçi ve anti-komünist söylemi sertleştirmiştir. Bu değişim, ideolojik bir dönüşümden ziyade, "kerhen" kurulan koalisyonların devamlılığını sağlama ve Ecevit'in popülaritesini dengeleme amacı taşıyan stratejik bir tercihtir (Atmaca, 2025: 3). Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Ecevit'in kazandığı siyasi prestiji kırmak amacıyla, muhalefetteyken daha şahin, iktidardayken ise koalisyon dengelerini gözetken daha temkinli bir dış politika izlemiştir (Atmaca, 2025: 22). Demirel'in bu dönemdeki pragmatizmi, "dün dündür, bugün bugündür" sözüyle kalıplaşmış; şartlar değiştiğinde pozisyon değiştirmenin siyasetin doğasında olduğunu savunmuştur (Bora, 2023: 162).

12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasındaki siyasi yasaklılık dönemi, Demirel'in kendini yeniden icat ettiği bir süreçtir. 1970'lerin cepheleşme mimarı olan Demirel, 1980'lerde demokrasi, insan hakları ve milli irade kavramları üzerinden bir meşruiyet zemini inşa etmiştir (Bora, 2023: 346). Zincirbozan'daki tutukluluk günlerinde ve sonrasında yürüttüğü "pasif direniş", onun mağduriyet üzerinden siyasi tabanını konsolide etme stratejisinin bir ürünüdür (Arslan, 2019: 15). 1987 referandumu ile siyasete dönüşü, "Büyük Türkiye" vizyonunu "Konuşan Türkiye" sloganıyla revize etmesiyle gerçekleşmiştir (Kahraman, 1998: 239).

1991 seçimlerinde en yüksek oyu alarak tekrar başbakan olan Demirel, pragmatizminin en çarpıcı örneklerinden birini sergileyerek, 1970'lerde kutuplaştığı ve asla bir araya gelmem dediği sosyal demokratlarla koalisyon kurmuştur (Erken, 2012: 4). Bu hamle, 1980 sonrası değişen sosyolojiyi okuma ve sistemin merkezine "devletle barışık" bir şekilde dönme arzusunun bir sonucudur. Demirel bu dönemde, Kürt sorunu konusunda "Kürt realitesini tanıyoruz" diyerek demokratik bir açılım sinyali vermiş, ancak devlet içindeki güç dengelerini gözeterek kısa sürede güvenlikçi politikalara geri dönmüştür (Arslan, 2017: 209). Bu durum, Demirel'in prensipleri ile iktidar pratikleri arasındaki gerilimde, ibrenin her zaman gücü elde tutmaktan yana olduğunu göstermektedir.

1993 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Demirel, "siyasetçi" kimliğinden sıyrılarak "devlet adamı" rolüne bürünmüştür. Çankaya döneminde, önceki yıllarda savunduğu "milli irade" vurgusunun yerini, devletin bekası ve kurumlar arası uyum almıştır. Özellikle 28 Şubat sürecinde, askeri vesayet ile seçilmiş hükümet (Refahyol) arasında bir denge unsuru veya köprü rolü üstlendiğini iddia etse de, uygulamada devletin geleneksel refleksleriyle uyumlu hareket etmiştir (Erken, 2012: 207). 1970'lerde MSP ile koalisyon kurmaktan çekinmeyen Demirel, 1990'ların sonunda irtica tehdidi algısı üzerinden Refah Partisi'nin iktidardan uzaklaştırılması sürecini yönetmiştir. Demirel'in bu tavrı, siyasal İslam'ın yükselişi karşısında laik devlet elitleri ve ordu ile ittifak kurarak kendi pozisyonunu güçlendirme pragmatizminin bir tezahürüdür (Atmaca, 2025: 22).

Demirel, Cumhurbaşkanlığı döneminde anayasal sınırları zorlamadan, ancak devletin başı sıfatıyla kriz anlarında inisiyatif olarak sistemin tıkanıp noktaları açmaya çalışmıştır. "Devlet rutin dışına çıkabilir" söylemi, onun devletin bekası söz konusu olduğunda hukukun esnetilebileceğine dair pragmatik devlet anlayışının bir yansımasıdır (Bora, 2023: 444). 28 Şubat kararlarının uygulanmasında askerle uyumlu çalışması, demokrasi anlayışında bir kopuş gibi görünse de aslında onun temel motivasyonu olan "sistemin devamlılığını sağlama" ilkesiyle tutarlıdır (Erken, 2012: 218).

Süleyman Demirel'in siyasi kariyeri, iktidar ve muhalefet dengeleri içinde sürekli şekil değiştiren, ancak özünde gücü elde etme ve koruma hedefine odaklanan bir pragmatizm üzerine kuruludur. O, bazen "Çoban Sülü" olarak halkın içinden biri, bazen "Barajlar Kralı" olarak bir teknokrat, bazen "Mücahit" sloganlarına göz yuman bir sağ lider, bazen de "Baba" figürüyle devletin koruyucusu olmuştur (Çavuşoğlu, 2016: 1050; Uçak, 2017: 62). Bu esneklik, onun Türk siyasetinde yarım asır boyunca ayakta kalmasını sağlayan en önemli stratejik araç olmuştur.

4.2. Asker-Siyaset İlişkilerinde Pragmatik Yaklaşımlar

Süleyman Demirel'in siyasi biyografisi, Türk siyasal hayatının en hassas fay hattı olan sivil-asker ilişkileri üzerinde, devletin bekası ile milli irade arasında kurduğu, zaman zaman sarkaç gibi salınan pragmatik bir dengeye dayanır. Demirel, siyasi hayatı boyunca askeri vesayet gerçeğini reddetmek yerine, onu bir "vakıa" olarak kabul etmiş ve stratejilerini bu gücü yönetmek, yönlendirmek veya kaçınılmaz olduğu durumlarda onunla uzlaşmak üzerine kurmuştur (Arslan, 2019: 173). Onun bu alandaki pragmatizmi, ideolojik bir tutarsızlıktan ziyade, sistemin kilitlendiği noktalarda "siyasetin bittiği yerde başladığına" dair inancıyla ve hayatta kalma güdüsüyle şekillenmiştir (İlıcak, 1990:166; Bora, 2023: 326).

Demirel'in 1960'lardaki askeri stratejisi, 27 Mayıs'ın gölgesinde, orduyu ürkütmeden iktidarı sivilleştirme çabasıdır. Bu dönemde Demirel, rövanşist bir görüntü vermemek için azami gayret göstermiş (Demirel, 1973: 237), ordunun fiili özerkliğini kabullenmek zorunda kalmış, ancak bunu yaparken de hizmet ve kalkınma söylemleriyle meşruiyetini tahkim etmiştir (Arslan, 2019: 59). Ordu ile ilişkilerinde, çatışmadan kaçınan, ancak gerektiğinde yasal yetkilerini kullanarak sınır çizen bir pragmatizm izlemiştir. Bunun en çarpıcı örneği, Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın görevden alınması sürecidir. Tural'ın sivil kurumlara müdahale eden tavırları karşısında Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'ın desteğini alarak ve anayasal yetkilerini kullanarak Tural'ı görevden almış (Turgut, 1992: 371); bu hamleyle sivil otoritenin gücünü göstermiş, ancak bunu yaparken ordu hiyerarşisi içindeki dengeleri kullanmıştır.

Bu dönemde Demirel, anti-komünizm söylemini, ordu ile sivil siyaset arasında bir "çimento" olarak kullanmıştır. Özellikle 1960'ların sonunda yükselen sol hareketlere karşı, "Ordu CHP'nin muhafız alayı mı?" (Arcayürek, 1985a: 21) çıkışıyla ordunun kurumsal kimliğini CHP'den ayırtırmaya çalışmış ve orduyu "milletin ordusu" olarak tanımlayarak sağ siyasetin kapsama alanına çekmeye gayret etmiştir (Arslan, 2019: 82). Bu strateji, ordunun hiyerarşik yapısı içindeki "genç subaylar" hareketliliğine karşı, komuta kademesiyle işbirliği yaparak devleti koruma refleksini harekete geçirmeyi amaçlamıştır (Bora, 2023: 109).

12 Mart 1971 muhtırası, Demirel'in pragmatizminin en tartışmalı ve en karakteristik sınavlarından biridir. Muhtıra karşısında direnip meclise gitmek yerine istifa etmeyi tercih etmesi, onun "selin önünden kütük kapmak" olarak tanımladığı, felaketi en az zararlar atlatma stratejisinin bir ürünüdür (Donat, 1993: 122-126.). Demirel, bu tavrını yıllar sonra "Ne yapacağız? Devlet bizim devletimiz. Devleti kurtaracağız. Devletin aldığı yarayı tamir edeceğiz" sözleriyle savunmuş (Birand, Dündar ve Çaplı, 2008: 254); istifasını, parlamentonun kapatılmasını önleyen bir feda eylemi olarak değerlendirmiştir (Erken, 2012: 55). Demirel'e göre, muhtıraya direnmek, ordunun yönetime doğrudan el koymasıyla sonuçlanacak ve demokratik kurumlar tamamen ortadan kalkacaktır (Arcayürek, 1985a: 369); bu nedenle ricat, yani siyaseten geri çekilme, siyasi varoluşu sürdürmenin zorunlu bir aracıdır.

Ancak Demirel, 12 Mart rejimiyle kurduğu ilişkide pasif bir kurban rolünü de reddetmiştir. Nihat Erim hükümetlerine verdiği kerhen destekle, parlamentodaki sayısal çoğunluğunu bir pazarlık kozu olarak kullanmış, uzun süredir arzuladığı anayasa değişikliklerinin askeri rejim eliyle yapılmasını sağlamıştır (Arslan, 2019: 14,116,121). Bu süreçte Demirel, ordu içindeki tasfiyeleri destekleyerek, "ordunun bünyesini sıhate kavuşturma" söylemiyle komuta kademesiyle taktiksel bir ittifak kurmuştur (Arcayürek, 1985b: 281).

Demirel'in asker karşısındaki tutumu, 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, şartların değişmesiyle birlikte uzlaşmadan direnişe evrilmiştir (Arslan, 2019: 14). 12 Mart'ın rövanşını almak isteyen Demirel, askerın aday Faruk Gürler'in seçilmesine karşı Ecevit ile taktiksel bir işbirliğine gitmiştir (Erken, 2012: 58). Gürler'in seçilmesini milli iradeye aykırı bulan bu tavır, prensip olarak bir demokrasi savunusu gibi görünse de aslında siyasi gücünü konsolide etme ve askerın siyaset üzerindeki vesayetini sınırlandırma hedefine yöneliktir. Demirel, bu süreçte dahi orduyu doğrudan karşısına almamış, "Bir millet düşmanlarına karşı kullanmayacağı kendi ordusunu mağlup edip de ne yapacak?" (Arcayürek, 1985b: 513) diyerek, ordunun kurumsal itibarını koruma hassasiyetini elden bırakmamıştır. Sonuçta Fahri Korutürk'ün seçilmesi, Demirel'in kriz çıkarmadan kriz çözme ve askerle yüz göz olmadan istediğini alma becerisinin bir zaferi olmuştur (Batur, 1985:409; Arslan, 2019: 121).

1970'lerin sonunda artan şiddet olayları ve devlet otoritesinin zayıflaması karşısında Demirel, askeri müdahaleyi önlemek için orduya "ne isterseniz vereyim" yaklaşımıyla sınırsız destek vaat etmiştir (Komsuoğlu, 2008: 207; Bora, 2023: 298). Demirel bu sınırsız desteği dört şeyle sınırlandırmıştır: "Benden bir, Takrir-i Sükûn; iki, İstiklal Mahkemeleri; üç, sürgün; dört, Tunceli Kanunu istemeyin. Ben hem bunları Meclis'ten geçiremem, hem de bu tür kanunların demokrasi içinde yeri olduğuna inanmam." (Dogan, 1985: 56-57). Ancak 12 Eylül darbesinin kaçınılmazlığını hissettiğinde, yine kadercı bir pragmatizme bürünmüştür. Darbe öncesinde kendisine yapılan uyarıları, "Su testisi su yolunda kırılır" diyerek karşılaması, olayların akışına müdahale edemeyeceği noktada durumu kabullenişini göstermektedir (Akal, 2013: 98). Darbeden sonra tutuklu bulunduğu Hamzakoy ve Zincirbozan süreçlerinde ise Demirel, askeri yönetime karşı pasif direniş gösterirken, siyasete geri döndüğünde tabanını mağduriyet üzerinden konsolide etmeye çalışmıştır (Arslan, 2019:177-178).

Demirel'in askerle ilişkilerindeki en radikal dönüşüm, Cumhurbaşkanlığı döneminde ve özellikle 28 Şubat sürecinde yaşanmıştır. 1990'larda Demirel, "milli irade" vurgusundan "devletin bekası" ve "laiklik" vurgusuna kaymış, askerın irtica tehdidi algısını paylaşarak MGK kararlarının uygulanmasının takipçisi olmuştur.

Demirel bu dönemde, kendisini asker ile sivil hükümet arasında bir denge unsuru olarak konumlandırırsa da, terazi açıkça "devlet aklı"ndan yana ağır basmıştır. 28 Şubat'ı bir darbe olarak nitelendirmeyi reddetmiş, "Böyle darbe olur mu?" diyerek, sürecin anayasal kurumlar (MGK) eliyle yürütüldüğünü savunmuştur (Demirel, 2012: 95).

Demirel'in bu dönemdeki pragmatizmi, "anayasal meşruiyet" kavramı üzerine kuruludur. Ona göre, MGK anayasal bir kurumdur ve kararları cebir değil, devletin işleyişinin bir gereğidir. "Devlet, bir meçhul değildir... Devletin varlarını harekete geçirmek lazımdır" (Arcayürek, 1986: 146-148) diyerek, irtica ve terör gibi tehditler karşısında devletin refleks göstermesini meşrulaştırmıştır (Bora, 2023: 298-299). Demirel, 28 Şubat sürecinde askerin taleplerini yumuşatarak (örneğin Kur'an kursları konusunda "kapatılma" yerine "denetim" ifadesini koydurarak) krizi yönettiğini iddia etse de (Bora, 2023: 494), sonuçta askerin post-modern darbe stratejisine anayasal bir şemsiye sağlamıştır.

Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde, faili meçhul cinayetler ve Susurluk gibi krizlerde "derin devlet" iddialarına karşı geliştirdiği söylem de bu devletçi pragmatizmin bir parçasıdır. "Derin devlet olayı budur. El koyduğu zaman da adı derin devlet değildir. Devlet olmuştur" sözleriyle, olağanüstü durumlarda devletin rutin dışına çıkabileceğini ima etmiş ve devleti soyut bir kavram olarak her türlü şaibeden arı tutmaya çalışmıştır (Bora, 2023: 493).

Demirel'in asker-siyaset ilişkilerindeki tutumu, sabit bir "demokrat" veya "işbirlikçi" etiketine sığdırmaz. O, şartlar gerektirdiğinde askere direnen (Gürler olayı), şartlar zorladığında "şapkasını alıp giden" (12 Mart), devletin bekası söz konusu olduğunda ise askerle tam bir uyum içinde çalışan (28 Şubat) bir "durum adamı"dır. Onun pragmatizmi, askeri vesayeti ortadan kaldırmaktan ziyade, askeri gücü siyasi denklemin bir sabiti olarak kabul edip, bu güçle birlikte veya ona rağmen sistemin merkezinde kalabilme sanatıdır.

4.3. Koalisyon Siyaseti ve Uzlaşma Pratiği

Süleyman Demirel'in siyasi kariyeri, iktidara ulaşmak ve orada kalabilmek adına geliştirdiği esnek ittifak stratejileriyle örülüdür. "Siyasetin bittiği yerde başladığına" inanan ve koşullara göre şekil alabilen bu pragmatist yaklaşım, özellikle koalisyon süreçlerinde ve uzlaşma arayışlarında belirginleşmiştir. Demirel, siyasi hayatının erken dönemlerinde koalisyonlara şüpheyle yaklaşıp da parlamenter aritmetiğin zorladığı anlarda en olmaz denilen ortaklıkları kurabilme becerisi sergilemiştir. Onun bu alandaki stratejisi, ideolojik katılıktan ziyade "Siyasette kuru inada yer yoktur" ilkesiyle yönetilen bir süreçtir (Donat, 1993: 145).

Demirel'in koalisyon ve uzlaşma pratiğinin ilk ciddi sınavı, henüz milletvekili bile olmadan Adalet Partisi Genel Başkanı seçildiği 1964 yılı sonrasında, CHP iktidarını devirme sürecinde verilmiştir. İsmet İnönü hükümetini düşürmek için muhalefet partileriyle (YTP, CKMP, MP) bütçe oylamasında ret oyu vermek üzere anlaşılan Demirel, bu süreci bizzat organize etmiştir. Oylama günü Meclis'te bir cam bölmeden süreci takip eden Demirel, daha sonra bu hamlesini "İsmet Paşa'yı istifaya mecbur ettik. Ben organize ettim" sözleriyle siyasi bir zafer olarak kayda geçirmiştir (Bora, 2023: 86).

İnönü hükümetinin düşürülmesinin ardından kurulan Suat Hayri Ürgüplü liderliğindeki koalisyon hükümeti, Demirel için bir nevi staj dönemi olmuştur. Kendisi milletvekili olmadığı için hükümete dışarıdan Başbakan Yardımcısı olarak katılan Demirel, bu süreçte koalisyon ortakları arasındaki hassas dengeleri gözeterek siyasi tecrübe kazanmıştır (Arslan, 2019: 78; Toker, 1992: 247; Eczacıbaşı, 1982: 188). Bu dönemde Demirel, sağ partilerin oluşturduğu bu birlikteliği yönetirken, aslında ileride kuracağı Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin de provasını yapmıştır. 1965 seçimlerinde elde ettiği %52,87'lik başarıyla tek başına iktidara gelen Demirel, koalisyonlara gerek duymayacağı bir meclis aritmetiğine kavuşmuş olsa da, parti içi muhalefeti yönetmek zorunda kalmıştır (Arslan, 2019: 84; Atmaca, 2025: 4).

1970 bütçe oylamasında kendi partisinden 41 milletvekilinin ret oyu vererek hükümeti düşürmesi, Demirel'in uzlaşma yeteneğinin parti içi disiplinle sınandığı en kritik anlardan biridir. Demirel, bu olayı "O an gözlerim karardı. O meclisin kubbesi uçtu" diyerek tarif etmiştir (Birand, Dündar ve Çaplı, 2008: 201). Ancak pes etmek yerine pragmatik bir manevrayla istifa etmiş ve hemen ardından aynı kabineyi revize ederek yeniden güvenoyu aramıştır. Demirel, bu kriz anlarında dahi "Ben anamdan hükümet doğmadım" diyerek koltuğa yapışık olmadığı mesajını vermiş, ancak perde arkasında meclis aritmetiğini lehine çevirecek pazarlıklara girişmiştir (Arzik, 1985: 120.).

1973 seçimlerinde AP'nin oy kaybederek ikinci parti konumuna düşmesi, Demirel'in "tek başına iktidar" konforunu sona erdirmiş ve onu zorunlu koalisyon arayışlarına itmiştir. İlk etapta en yüksek oyu alan CHP ile koalisyon yapması beklenirken, Demirel "Halk bize muhalefet görevi verdi" diyerek bu kapıyı kapatmıştır (Milliyet, 17 Ekim 1973). Bu dönemde Demirel, CHP lideri Bülent Ecevit ile "CHP ile ancak savaş hâlinde

koalisyon yapılabilir” diyecek kadar keskin bir ayrışma yaşamıştır (Milliyet, 5 Mart 1975). Demirel’in bu uzlaşmaz tavrı, ideolojik bir duruştan ziyade, sağ oyları konsolide etme ve Ecevit’in popülaritesini eritme stratejisinin bir parçasıdır.

1975 yılında kurulan I. MC hükümeti, Demirel’in iktidarda kalabilmek uğruna ne kadar esnek davranabileceğinin en somut örneğidir. AP, MSP, CGP ve MHP’den oluşan bu koalisyonda Demirel, meclisteki sandalye sayılarıyla orantısız bir şekilde küçük ortaklarına bakanlıklar dağıtmıştır. Örneğin 1977’deki II. MC hükümetinde AP 16 bakanlık alırken, çok daha az vekili olan MSP’ye 8, MHP’ye 5 bakanlık vererek (Milliyet, 22 Temmuz 1977) tavizkâr bir pragmatizm sergilemiştir. Demirel, koalisyonun en zorlu ortağı Necmettin Erbakan ile ilişkilerini yönetirken büyük sabır göstermiş, hatta yakın çevresine “Ben anlaşmak için iğne deliği kadar küçük bir delik bulsam, oradan deveyi geçiririm” (Akt. Çavuşoğlu, 2016: 1045-1046) diyerek uzlaşma konusundaki iddiasını ortaya koymuştur.

Demirel, MC hükümetleri döneminde koalisyonu ayakta tutabilmek için milliyetçi ve anti-komünist söylemi sertleştirmiş, ortakları MHP ve MSP’nin tabanlarını memnun edecek politikalara yönelmiştir. Demirel, siyasal kariyerinin önceki dönemlerinde koalisyon hükümetlerine yönelik son derece eleştirel bir tutum sergilemiştir. 1965 seçim sürecindeki konuşmalarında koalisyonları, çok başlılık ve uyumsuzluk çağrışımı yapan metaforlarla betimlemiş; 1969 seçimleri öncesinde ise koalisyon yönetimlerini geçici çözümler üreten, istikrar sağlamaktan uzak siyasal düzenlemeler olarak nitelendirmiştir. 1974 yılı Ekim ayında yaptığı değerlendirmelerde de bu yaklaşımını sürdürerek, koalisyonların siyasal işleyişi kilitleyen ve ilerleme kapasitesini sınırlayan yapılar olduğunu vurgulamış; uyumlu bir bütünlükten yoksun bu tür yönetimleri, farklı niteliklere sahip unsurlardan oluşan ve bu nedenle sınırlı hareket kabiliyeti bulunan araçlara benzetmiştir (İpekçi, 1969: 50; Sel, 1975: 82; Uçar, 2015:290). Koalisyonun yürümesinin zorluğunu “Koalisyon çatal kazıktır. Çatal kazık yere çaktığınız zaman geçiyor mu? Geçmiyor” sözleriyle ifade etse de, "cephe" siyasetini sürdürmüştür (Demirel, 1966a: 140). Demirel’e göre bu hükümetler, solun iktidarını engellemek için kurulan kerhen birlikteliklerdir. Nitekim 1979’da kurduğu azınlık hükümeti için de MHP ve MSP’nin dışarıdan desteğini alırken, daha önce anayasaya aykırı olduğunu savunduğu azınlık hükümeti modelini bu kez “Hükümetimiz bir fevkalade hal hükümetidir” diyerek meşrulaştırmıştır (Demirel, 1991: 206).

12 Eylül darbesinin siyasi yelpazeyi parçalaması ve merkez sağı zayıflatması, 1990’lara gelindiğinde Demirel’i daha radikal pragmatik tercihlere zorlamıştır. Bu bağlamda Demirel’in 1991’de SHP ile kurduğu koalisyon, onun siyasi kariyerindeki en büyük pragmatik manevralarından biridir. 12 Eylül sonrası siyasi yasakların kalkmasıyla DYP’nin başına geçen Demirel, 1991 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına rağmen tek başına iktidar olamamıştır. 1970’lerde kutuplaştığı ve asla bir araya gelmem dediği sosyal demokratlarla koalisyon kurması, onun "dün dündür, bugün bugündür" felsefesinin zirve noktasıdır. Demirel, bu şaşırtıcı ortaklığı, “Artık solun elini taşın altına koyma zamanı geldi. Sol, hükümet dışı kalınca çok geçimsiz oluyor... Ama ellerini taşın altına koyarlarsa, en azından bu sıkıntılar olmaz düşüncesindeyim” (Uğur, 2018: 108-109) sözleriyle rasyonalize etmiştir. Demirel’in 1991’de Erdal İnönü ile kurduğu bu ortaklık, sadece sayısal bir zorunluluk değil, aynı zamanda 12 Eylül rejiminin getirdiği siyasi parçalanmışlığı aşma ve "devletle barışma" projesidir. Demirel, bu dönemde “Kırık toplamak” tabirini kullanarak, siyasi yelpazenin farklı uçlarını bir araya getirme misyonunu üstlenmiştir (Bora, 2023: 382).

1993’te Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Demirel, koalisyon siyasetinin oyuncusu olmaktan çıkıp oyun kurucusu konumuna gelmiştir. Çankaya’da geçirdiği yedi yıl boyunca, parçalı meclis yapısının ürettiği zayıf koalisyonları yönetmeye çalışmıştır. Özellikle 1995 seçimleri sonrasında ortaya çıkan tabloda, hükümet kurma görevini verirken anayasal yetkilerini sonuna kadar kullanmıştır. Refahiyol hükümetinin (RP-DYP) kurulması sürecinde, ideolojik olarak mesafeli olduğu Erbakan’a görevi vermekten kaçınmamış, ancak sürecin tıkanması üzerine “Hükümet cebimde değil ki çıkarıp kurayım” diyerek meclis aritmetiğine işaret etmiştir (Bora, 2023: 293).

28 Şubat sürecinde Refahiyol hükümetinin istifası sonrasında, meclis çoğunluğu Tansu Çiller’i işaret etmesine rağmen görevi Mesut Yılmaz’a vermesi, Demirel’in tarafsızlık ilkesiyle devlet aklı arasında yaptığı tercihin bir sonucudur. Demirel, 1999 seçimlerinden sonra da DSP, MHP ve ANAP arasında kurulan koalisyonun mimarlığını yapmış, ideolojik olarak zıt kutuplardaki Ecevit ve Bahçeli’yi bir araya getirmek için devreye girmiştir. MHP lideri Devlet Bahçeli’yi ikna ederken “Barışmasını bilmezsen, kavga etmeyeceksin” (Doğan, 2020: 38; Suver, 2020: 165) düsturuyla hareket etmiş ve Ecevit başkanlığındaki formüle destek vermiştir.

Süleyman Demirel, koalisyon siyasetini bir taviz verme olarak değil, iktidarı elde tutmanın ve sistemi sürdürmenin bir aracı olarak görmüştür. 1970’lerde cepheleşerek, 1990’larda ise uzlaşarak kurduğu ortaklıklar,

onun politik pragmatizminin yansımalarıdır (Ilıcak, 1990: 166.). O, bazen "iğne deliğinden deveyi geçiren" bir müzakereci, bazen de "kırık toplayan" bir birleştirici rolüne bürünerek, Türk siyasetinin en karmaşık koalisyon dönemlerine damgasını vurmuştur.

4.4. Kriz Dönemlerinde Politik Esneklik ve Söylem Değişimleri

Süleyman Demirel, Türk siyasetinde ideolojik bir katılıktan ziyade, kriz anlarında sistemin tıkanıklıklarını açmaya yönelik çare üretme kapasitesiyle öne çıkmıştır. Demirel'in politik pragmatizm olarak adlandırılabilir bu yaklaşımı, şartların değişmesine paralel olarak söylem ve eylem planlarını radikal bir esneklikle revize edebilme yeteneğine dayanmaktadır. Onun siyaset anlayışında krizler, kaçınılması gereken felaketler değil, yönetilmesi ve hatta siyasi faydaya tahvil edilmesi gereken süreçlerdir. Bu bağlamda Demirel, siyasi kariyerinin farklı evrelerinde karşılaştığı krizlere, birbirine zıt gibi görünen ancak kendi içinde "halin icabına" uygun tutarlı bir mantıkla yanıt vermiştir.

Demirel, 27 Mayıs darbesinin gölgesinde, ideolojik kutuplaşmalardan uzak duran, kalkınmacı ve teknokrat bir dil benimsemiştir. Bu dönemde Demirel, siyaseti bir "hizmet" ve "eser" üretme alanı olarak kurgulamış; kriz potansiyeli taşıyan ideolojik tartışmaları "Büyük Türkiye" ideali potasında eritmeye çalışmıştır. 1962 yılında Yol dergisinde kaleme aldığı yazılarda kalkınmayı siyaset üstü bir mesele olarak sunarak, "Kalkınma bir insanlık, haysiyet ve vekar davasıdır" (Yol, 5 Temmuz 1962) ifadesini kullanmış ve Batı demokrasilerine olan hayranlığını dile getirmiştir.

Ancak 1960'ların sonuna doğru yükselen sol muhalefet ve sokak hareketleri, Demirel'in mutedil dilini krize sokmuştur. Başlangıçta öğrenci hareketlerine ve sokak protestolarına karşı anayasal haklar çerçevesinde yaklaşan Demirel, 1970'lerde krizin derinleşmesiyle birlikte söylemini sertleştirmiştir. 1968'deki öğrenci olaylarında "Talebelerin, gençlerin isteklerini sükunetle, soğukkanlılıkla, hak, insaf, kanun devleti, milli menfaatlerimiz ve kamu düzeni içinde halletmeye mecburuz" (TBMM Tutanak Dergisi, 19 Haziran 1968: 252) diyerek itidal çağrısı yapan Demirel, 1970'lerin kaotik ortamında devlet otoritesini merkeze alan bir dile sivrulmüştür.

1973 seçimlerinde partisinin oy kaybetmesi ve CHP'nin yükseliş, Demirel'i Milliyetçi Cephe stratejisine yöneltmiştir. Bu dönemde Demirel, iktidarda kalabilmek için pragmatik bir manevrayla 1960'lardaki merkez sağ çizgisinden uzaklaşarak, antikomünizm eksenli kutuplaştırıcı bir söylemi benimsemiştir. Sokaktaki şiddet olayları ve siyasi cinayetler karşısında hükümetin sorumluluğunu reddederken, suçu "komünistlere" ve onları koruduğunu iddia ettiği CHP'ye atmıştır. 1975 yılında Giresun'da yaptığı bir konuşmada toplumsal kutuplaşmayı siyasi bir kaldıraç olarak kullanmıştır:

"Büyük Türkiye doktrin üzerine kurulamaz. Solculuk Büyük Türkiye'yi meydana getiremez. Milliyetçiliğin gereği olan ilham ve akılcılık Büyük Türkiye'yi yapmaya yetecektir. Aslında solculuk Büyük Türkiye'yi yapmayı zihinlerine sığdıramayanların, bunun nasıl mümkün olacağını kestiremeyenlerin, daha doğrusu Türkiye'yi büyük yapmaktan korkanların, o cesareti, o azmi, kendilerinde bulamayanların büyüğü reçeteler aramasından ibarettir" (Demirel, 1975: 126- 127).

Demirel'in 1970'lerdeki kriz yönetimi stratejisi, hükümet bunalımlarını bile rejimin olağan bir parçası olarak görmek üzerine kuruludur. Hükümet krizlerinin yaşandığı bir dönemde, "Hükümet bunalımları demokratik rejimin tabiatında vardır... Bunalımın uzaması rejimin icabıdır" diyerek, istikrarsızlığı demokratik süreçlerin bir cilvesi olarak yorumlamıştır (Erim, 2005: 1118- 1119). Bu yaklaşım, onun krizleri çözmekten ziyade, krizi yöneterek iktidar alanını koruma çabasının bir göstergesidir.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra askerin baskısıyla istifa etmek zorunda kalan Demirel, bu durumu bir "mağlubiyet" olarak kabul etmek yerine, uzun vadeli bir stratejinin parçası haline getirmiştir. İstifasının ardından kurulan Nihat Erim hükümetine partisinin desteğini sunarken, bu desteği kerhen verdiğini belirtmiş, ancak bu sayede 1961 Anayasası'nda yapmak istediği kısıtlayıcı değişiklikleri hayata geçirme fırsatı bulmuştur. Demirel, prensiplerine aykırı olan bu durumu, "Ben oy verdim hükümetlere. Mizacıma aykırı, prensiplerime aykırı. Ama ben bir köprüyü geçeceğim" sözleriyle savunmuştur (Birand, Dündar ve Çaplı, 2008: 270). Demirel'e göre siyaset, "bir kaptanın her türlü havada gemisini yüzdürme sanatı" (Tuncer, 2007: 135) olduğu için, fırtınalı havalarda rotayı değiştirmek veya demir atmak, bir tutarsızlık değil, gemiyi (sistemi/partiyi) kurtarma zorunluluğudur.

12 Eylül 1980 darbesi, Demirel'in siyasi söyleminde radikal bir kırılmaya yol açmıştır. 1970'lerin devletçi ve otoriter tonu, yerini 1980'lerde demokrasi, insan hakları ve milli irade vurgularına bırakmıştır. Siyasi yasaklı olduğu dönemde Demirel, mağduriyetini siyasi bir sermayeye dönüştürmüş ve kendisini demokrasinin simgesi olarak konumlandırmıştır. Yasaklı liderlerin konuşmasının engellendiği bir ortamda, "Siyaset bittiği yerde

başlar” (Ilıcak, 1990: 166), diyerek umutsuzluğa yer olmadığını ve mücadelenin yeni bir zeminde sürdürüleceğini ifade etmiştir.

1987 referandumu sürecinde Demirel, siyasi yasakların kaldırılmasını şahsı için değil, Türkiye’nin demokrasisi için bir zorunluluk olarak sunmuştur. Kendisine ve diğer yasaklı liderlere yönelik baskıları, “Süleyman Demirel diri diri mezara gömülür mü? Niye gömülmüyorsun diye, Süleyman Demirel’e kızılabilir mi?” (Arcayürek, 1986: 47) ve “Diri diri gömülmeye karşı çıkmak, doğuştan var olan hakkımdır” (Donat, 1993: 165) sözleriyle protesto etmiş, bu "zombiesk" (mezardan dönen) metaforlarla tabanını konsolide etmiştir (Bora, 2023: 460).

Bu dönemde Demirel, 1970’lerde savunduğu devletçi politikalarından çark ederek, birey odaklı bir demokrasi anlayışını savunmaya başlamıştır. Özellikle işkence ve insan hakları konularında, 12 Eylül rejimini sert bir dille eleştirirken, kendi başbakanlığı dönemine dair de örtük bir özeleştirisi/savunma hattı kurmuştur. Demirel, verdiği bir mülakatta, “Bizim Türkiye’yi idare ettiğimiz zaman karakolda dayak yoktu, cop yoktu, işkence yoktu diyemem. Yalnız bizim Türkiye’yi idare ettiğimiz zaman böyle bir hadise vuku bulduğu takdirde, hadisenin faili devlet tarafından himaye görmezdi” diyerek, devletin kurumsal kimliğini korumaya çalışırken, geçmiş pratiklerdeki aksaklıkları münferit olaylara indirgemıştır (Cılızoğlu, 1988: 95-96.).

1993’te Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Demirel, "milli irade" savunuculuğundan "devletin bekası" savunuculuğuna keskin bir geçiş yapmıştır. Özellikle 28 Şubat sürecinde yaşanan rejim krizi, Demirel’in pragmatizminin devlet aklı ile nasıl bütünleştiğini göstermesi açısından çarpıcıdır. Demirel, Refah Partisi’nin yükselişi ve irtica tartışmaları ekseninde gelişen krizde, askerin hassasiyetlerini sivil siyasete tercüme eden bir denge unsuru rolü üstlenmiştir.

Bu süreçte Demirel, MGK kararlarının uygulanmasını savunurken, bunu demokrasinin bir gereği olarak ortaya koymuştur. 28 Şubat’ın bir darbe girişimi olduğu eleştirilerine karşı, “Darbe dediğin zaman darbe hükümeti götürür, meclisi götürür, anayasayı götürür... Böyle darbe olur mu?” diyerek (Akt, Şimşek, 2011: 259), şekli şartların yerine getirilmesini demokratik meşruiyet için yeterli görmüştür. Demirel’e göre devlet, tehlike gördüğü anda refleks gösterme hakkına sahiptir. Bu durumu, “Devlet, halin icabına göre hareket eder. Yani, her zaman rutini takip etmek mecburiyetinde değildir... Devlet rutinin dışına çıkabilir” sözleriyle formüle etmiş, ancak hemen ardından “Yani kanunsuzluk yapar, manasında söylemiyorum” (Demirel, 2000a: Erişim Tarihi 09.01.2026) diyerek hukuki bir şerh düşmeyi de ihmal etmemiştir.

Susurluk kazası sonrasında ortaya çıkan "devlet-mafya-siyaset" ilişkilerine dair krizde de Demirel, devleti soyut bir kavram olarak aklama yoluna gitmiştir. Somut olaylardaki kirlenmeyi kabul etmekle birlikte, devletin tüzel kişiliğini korumuştur. “Suçlu olan devlet değildir, suçu işleyendir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin devlet olarak çetelerle işbirliği yaptığı veya devletin içinde çete bulunduğu şeklindeki iddiaları kesinlikle reddederim” (Demirel, 2000b: 307) diyerek, kriz anlarında kurumları şahıslardan ayırarak koruma stratejisi izlemiştir.

Demirel’in 28 Şubat sürecindeki tutumu, onun "Derin Devlet" kavramına yaklaşımında da kendini göstermektedir. Kriz dönemlerinde askerin siyasete müdahil olmasını, derin devletin değil, devletin kendisinin bir refleksi olarak tanımlamıştır: “Ne zaman, ‘ülke uçurumun kenarına geldi, iç savaşa gidiyoruz, yahut Türkiye çöküyor’ iddiasını asker bayrak yapar, o, darbeye varır. Buna bir ad bulmak isterseniz, o zaman asker devlettir. Derindeki devlettir. Yahut, derin devlettir” (Bora, 2023: 524). Bu sözler, Demirel’in kriz anlarında hukukun ve demokrasinin askıya alınabileceği istisna halini devletin doğası gereği meşru gördüğünü ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında incelenen Süleyman Demirel’in yarım asrı aşan siyasi serüveni, pragmatizm felsefesinin temelini oluşturan “işe yararlılık” ilkesinin ve Giovanni Papini’nin tasvir ettiği “otel koridoru” metaforunun Türk siyasal hayatındaki en somut tezahürüdür. Araştırmadan elde edilen bulgular, Demirel’in siyaset tarzının basit bir ilkesizlik veya tutarsızlık olarak değil; iktidarı elde etme, koruma ve sistemin devamlılığını sağlama hedefli, bilinçli ve sofistike bir “politik pragmatizm” stratejisi olarak okunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Demirel, siyaseti mutlak hakikatlerin topluma dayatılması süreci olarak değil; değişen güç dengeleri, toplumsal talepler ve kurumsal baskılar arasında sürekli yenilenen bir denge kurma sanatı olarak icra etmiştir.

Çalışmanın ortaya koyduğu en temel sonuç, Demirel’in siyasi kimliğinin sabit bir özden ziyade, konjonktüre göre şekillenen akışkan bir yapıya sahip olduğudur. Demirel, siyasi hayatı boyunca karşılaştığı krizleri sabit

bir ideolojik reçete ile değil, güç dengelerine göre yönetmiştir. Muhalefetteyken "sokakların sesini", iktidardayken "otoriteyi"; yasaklıyken "insan haklarını" savunan Demirel, Çankaya'dayken "devletin ali menfaatlerini" önclemiştir. 1960'larda "Çoban Sülü" imajıyla popülist bir halk adamı portresi çizen Demirel, 1970'lerde anti-komünist cephenin lideri, 1980'lerde yasaklı bir demokrasi havarisi ve 1990'larda ise devletin bekasını önceleyen otoriter bir "Baba" figürüne dönüşebilmiştir. Bu kimlik geçişleri, ideolojik bir savrulmadan öte, şartların dayattığı "halin icabına" uygun ve sistemin devamlılığını hedefleyen tutarlı bir pragmatizmin ürünüdür. Onun meşhur "Dün dündür, bugün bugündür" sözü, bu bağlamda bir gaf değil, siyasetin zaman ve zeminle sınırlı bir olumsuzluk alanı olduğunun açık bir itirafıdır.

Demirel'in pragmatizminin en belirleyici sınavı, Türk siyasetinin en hassas fay hattı olan asker-siyaset ilişkilerinde verilmiştir. 12 Mart muhtırasında şapkasını alıp gitmesi, korkaklık değil, parlamentonun kapanmasını önlemek adına yapılan stratejik bir geri çekilmedir. Buna karşın 28 Şubat sürecinde, askeri vesayetle çatışmak yerine "devletin rutin dışına çıkabileceği" teziyle askeri taleplere anayasal meşruiyet kazandırması, onun pragmatizminin devlet aklı ile nasıl bütünleştiğini kanıtlamaktadır. Demirel, askeri gücü karşısına alıp yok olmak yerine, onu yönetilebilir bir vakıa olarak kabul etmiştir.

Benzer bir esneklik, koalisyon ve uzlaşma pratiklerinde de görülmüştür. 1970'lerde "çatal kazık" olarak nitelediği koalisyonlara karşı cephe siyaseti izleyerek kutuplaşmayı derinleştiren Demirel, 1991 yılında asla bir araya gelmem dediği sosyal demokratlarla koalisyon kurarak kendi tabularını yıkmıştır. "Siyasette küslük olmaz" ve "Barışmasını bilmezsen kavga etmeyeceksin" düsturları, onun ilkelerden ziyade meclis aritmetiğine ve yönetilebilirliğe öncelik verdiğini göstermektedir. Siyasetin bittiği yerde başladığına inanan Demirel, en umutsuz anlarda bile "kırık parçaları toplama" misyonu ile oyun sahasında kalmayı başarmıştır.

Süleyman Demirel, Machiavelli'nin zamanın koşullarına uyum sağlama öğüdünü Türk siyasetinde en yetkin şekilde uygulayan lider olmuştur. O, bazen demokrasiyi savunan bir liberal, bazen güvenliği önceleyen bir devletçi, bazen de kalkınmacı bir mühendis kimliğiyle sahneye çıkmış; ancak her durumda sistemin merkezinde kalmayı başarmıştır. Bu çalışma, Demirel örneği üzerinden, Türkiye'de siyasal başarının ve kalıcılığın, katı ideolojik sadakatten ziyade, krizleri yönetebilen, kurumsal yapılarla uzlaşabilen ve toplumsal talepleri araçsallaştırabilen esnek bir "durum adamı" olmaktan geçtiğini göstermektedir. Demirel'in mirası, pragmatizmin hem sistemi krizlerden koruyan bir emniyet sübabı hem de demokratik ilkelerin esnetilmesine zemin hazırlayan bir araç olarak kullanılabileceğinin tarihsel bir belgesidir.

KAYNAKÇA

- Arcayürek, C. (1985a). Demirel dönemi 12 Mart darbesi 1965-1971. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1985b). Çankaya'ya giden yol 1971-1973. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1986). 12 Eylül'e doğru koşar adım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arslan, M. (2017). Süleyman Demirel: A political biography (Yayımlanmamış doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, M. (2019). Süleyman Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arzık, N. (1985). Demirel'in içi-dışı. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Atmaca, A. Ö. (2025). Adalet Partisi'nin Kıbrıs siyaseti ve Türk dış politikasına etkisi: 1974-1980. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 56, 1-23.
- Batur, M. (1985). Anılar ve görüşler: Üç dönemin perde arkası. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Belge, M. (2018). "Siz isterseniz..." Popülizm üzerine yazılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birand, M. A., Dündar, C., & Çaplı, B. (2008). 12 Mart: İhtilalin pençesinde demokrasi (10. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bora, T. (2021). Süleyman Demirel. M. Yılmaz (Der.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cilt 7. Liberalizm içinde* (ss. 550-577). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2023). Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükdüvenci, S. (2019). Pragmatizm ve eğitim. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 20(1), 323-339.
- Cılızoğlu, T. (1988). Zincirbozan'dan bugüne demokrasi mücadelesinde Demirel. İstanbul: Matay Basım.

- Coşkun, Y. (1991). Açıklıyoruz: Süleyman Demirel mason mu? İstanbul: Özlem Yayınları.
- Çavdar, T. (1985). Adalet Partisi. Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde (Cilt 8, ss. 2091-2093). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2016). Süleyman Demirel'in siyasal hayatı ve kişisel özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(3), 1043-1051.
- Demir, S. (Der.). (1969). Laf ebesi veya Süleyman Demirel der ki... İstanbul: Fono Matbaası.
- Demirel, F. (2023). Hakikat ve etik bağlamında pragmatizm ve eğitim. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 12(35), 593-608.
- Demirel, S. (1965). Yazdıkları ve söyledikleri. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı.
- Demirel, S. (1966a). Seçim konuşmaları. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları.
- Demirel, S. (1966b). Seçim konuşmaları - 2. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları.
- Demirel, S. (1968). Kongre konuşmaları ve bazı konular hakkındaki konuşmalarından özetler. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Demirel, S. (1973). 1971 buhranı ve aydınlığa doğru. Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirel, S. (1975). Milliyetçiler birleşiniz. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkezi Basın Bürosu.
- Demirel, S. (1977). Büyük Türkiye. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Demirel, S. (1991). İslam demokrasi laiklik (K. Güleçyüz, Mülakat yapan). İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Demirel, S. (2000a). Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in açıklaması. T.C. Cumhurbaşkanlığı. <https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-suleyman-demirel/1717/3872/cumhurbaskani-sayin-suleyman-demirelin-aciklamasi.html>
- Demirel, S. (2000b). Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in yıllık basın toplantıları. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Demirel, S. (2012). Darbe tutanakları: "Bugünkü çamaşırı dünkü güneşle kurutamazsınız". Ankara: Anka Yayınları.
- Demirel, T. (2004). Adalet Partisi: İdeoloji ve politika. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2021). Adalet Partisi. M. Yılmaz (Der.), Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cilt 7. Liberalizm içinde (ss. 548-583). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dewey, J. (1996). Demokrasi ve eğitim (T. Yılmaz, Çev.). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Dewey, J. (2020). Eğitimde ahlak ilkeleri (S. Aydın, Çev.). Ankara: Fol Yayıncılık.
- Doğan, Y. (1985). Dar sokakta siyaset (3. baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Doğan, Y. (2020). Sussam susulmaz yazmasam olmaz. İstanbul: Sia Kitap.
- Donat, Y. (1993). Demirel'in yokluk yılları. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Eczacıbaşı, N. (1982). Çağrışimler tanıklıklar dostluklar. İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı.
- Erer, T. (1977). Lider Demirel. (Yer ve yayınevi belirtilmemiş).
- Erim, N. (2005). Günlükler 1925-1979. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erken, B. (2012). İdeolojiler ekseninde askeri müdahaleler karşısında Süleyman Demirel (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Fedayi, C. (2012). Adalet Partisi'nin birinci dönemi: 1961-1971. Muhafazakâr Düşünce, 33, 121-140.
- Finchelstein, F. (2019). Faşizmden popülistime (A. Karatay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göbel, A. (2025). Kemalizm'in pragmatik karakteri üzerine bir inceleme. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (67), 1-21. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1463999>

- Güler, H. (2024). Türkiye’de kültür-siyaset ilişkisi: “Müphemlik”ten pragmatizme uzanan bir tasarım süreci. *Liberal Düşünce Dergisi*, (115), 83-103.
- Hayat dergisi. (1966, 15 Eylül).
- Hayat dergisi. (1969, 2 Ekim).
- Ilıcak, N. (1990). Demirel’den Nazlı Ilıcak’a Nazlı Ilıcak’tan Demirel’e Zincirbozan mektupları. İstanbul: Dem Yayınları.
- İpekçi, A. (1969). Liderler diyor ki... İstanbul: Ant Yayınları.
- James, W. (1906). Giovanni Papini and the pragmatist movement in Italy. *Journal of Philosophy*, 3(13), 337-341.
- James, W. (1948). Pragmacılık (M. Aşkın, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- James, W. (2017). Pragmatizm: Kimi eski düşünme biçimleri için yeni bir isim (T. Karakaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, A. (1998). İslamköylü Süleyman. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Kısakürek, N. F. (2008). Yahudilik masonluk dönmelik (2. baskı). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Komsuoğlu, A. (2008). Siyasal yaşamda bir lider Süleyman Demirel. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Konuksever, E. (1969). Çoban Sülü. İstanbul: Duran Ofset.
- Lacau, E. (2007). Popülist akıl üzerine (N. B. Çelik, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Lacau, E. (2015). Marksist teoride ideoloji ve politika (F. Gültekin, Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Machiavelli, N. (2013). Hükümdar (N. Adabağ, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Milliyet. (1968, 9 Kasım).
- Milliyet. (1973, 17 Ekim).
- Milliyet. (1975, 5 Mart).
- Milliyet. (1977, 22 Temmuz).
- Milliyet. (2013, 15 Ocak).
- Mouffe, C. (1998). Yapıbozum ve pragmatizm (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Öngider, S. (2001). Lider biyografilerindeki Türkiye. İstanbul: Aykırı Yayınları.
- Papini, G. (1920). Pragmatismo. Firenze: Woodbridge.
- Peirce, C. S. (2008). Kavramlarımızda açıklık nasıl sağlanır? S. Çelik (Ed.), Pragmatizm, pratik bir felsefe: Seçme yazılar içinde. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Rorty, R. (1994). “Ethics Without Principles”, *Philosophy and Social Hope* içinde, Penguin Books (first published 1999), England, 72-90.
- Rorty, R. (1995). “Philosophy & Future”, *Rorty&Pragmatism, The Philosopher Responds to His Critics* içinde, Edited by HermanJ. Saatkamp, Jr., Vanderbilt University Press, Nashville & London, 197-205.
- Rorty, R. (1998). Yapıbozum ve pragmatizm üzerine düşünceler (T. Birkan, Çev.). Yapıbozum ve pragmatizm içinde. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Rorty, R. (2002). Postmodern burjuva liberalizmi (Y. Alogan, Çev.). Postmodernist burjuva liberalizmi içinde. Ankara: Doruk Yayınları. 71-80.
- Sanlı, F. S. (2019). Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden Milliyetçi Hareket Partisi’ne. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sel, N. (1975). 20. Yüzyılın şakası: Milliyetçi Cephe. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Sherwood, W. B. (1968). The rise of the Justice Party in Turkey. *World Politics*, 20(1), 54-65.
- Suver, A. (2020). Süleyman Demirel’li yıllar. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

- Şimşek, D. (2011). Süleyman Sami Demirel'in hayatı ve siyasi faaliyetleri (Basılmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toker, M. (1992). İnönü'nün son başbakanlığı: 1961-1965 (2. baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toprak, Z. (2013). Türkiye'de popülizm 1908-1923. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tuncer, N. (2007). Süleyman Demirel'in liderliği ve dış politika. A. F. Demir (Ed.), Türk dış politikasında liderler içinde. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Turgut, H. (1992). Demirel'in dünyası. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.
- Uçak, A. (2017). Siyasal iletişimde liderlerin dilsel retorik stratejileri: Süleyman Demirel örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Uçar, F. (2015). Türk siyasi hayatında Milliyetçi Cephe hükümetleri. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Uğur, H. H. (2018). Başbuğlu yıllar. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Wells, H. K. (1986). Emperyalizmin felsefesi pragmatizm (T. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Yol. (1962, 5 Temmuz).

EXTENDED ABSTRACT

Pragmatism, which has a well-established tradition in political philosophy, is a system of thought that prioritizes the consequences of action, functionality, and the principle of “what works,” rather than metaphysical claims to absolute truth. In the political realm, this approach manifests as a flexible strategy that privileges national interests, *raison d'état*, and governable outcomes over ideological rigidity. The primary aim of this study is to analyze the multi-layered political identity, discourse, and practices of Süleyman Demirel—who shaped half a century of Turkish political life—within the theoretical framework of political pragmatism.

The study interprets Demirel’s career trajectory—from the populist figure of “Çoban Sülü” to the authoritarian paternal “Father” of the state, and from a developmentalist engineer to the statist President of the 28 February period—not as mere inconsistency or lack of principles, but as a conscious “art of survival” aimed at acquiring and maintaining power and ensuring the continuity of the political system. Rather than offering a comprehensive biography, the scope of the research focuses on the arenas in which Demirel’s pragmatic maneuvers are most clearly observable, namely government–opposition balances, civil–military relations, coalition practices, and crisis management strategies.

Designed within the framework of qualitative research methods, this study employs literature review and discourse analysis as its primary tools for data collection and evaluation. Demirel’s speeches throughout his political career, his decisions during moments of crisis, newspaper interviews, and the political events of the period are examined in light of key theoretical concepts of pragmatism such as contingency, anti-essentialism, and outcome-oriented reasoning. By synthesizing Richard Rorty’s conciliatory pragmatism with the antagonistic approaches to politics developed by Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, the research presents a case analysis that elucidates Demirel’s characterization as a “man of the situation.”

The research findings indicate that Demirel’s pragmatism materializes along four principal axes. The first concerns identity construction and populism. By combining his provincial background—originating outside the entrenched bureaucratic elite—with the image of being “one of the people,” Demirel established a populist form of hegemony. While in opposition, he championed “the voice of the streets” and civil liberties; once in power, however, he articulated discourses that prioritized authority and state power. He legitimized this fluidity through the principle that “the people are always right.”

The second and most critical finding relates to his stance on civil–military relations. Rather than seeking to eliminate military tutelage, Demirel accepted it as a manageable *fait accompli*. His resignation following the 12 March 1971 memorandum was framed not as an act of cowardice, but as a strategic retreat designed to keep parliament open and to “salvage what could be saved.” By contrast, during his presidency in the 1990s—particularly throughout the 28 February process—he adopted the opposite position, granting constitutional legitimacy to military demands through the argument that “the state may step outside its routine.” This shift demonstrates that, instead of adhering to a fixed democratic stance, Demirel developed a statist reflex shaped by prevailing power balances.

The third finding highlights his flexibility in coalition-building and practices of compromise. Having pursued a polarizing political strategy through the “Nationalist Front” governments of the 1970s and having dismissed coalitions as a “forked stake,” Demirel nevertheless formed a coalition in 1991 with the Social Democratic Populist Party (SHP)—a partner with whom he had previously declared he would “never come together.” Seeking to repair the fragmented political structure of the post–12 September period under a mission of “gathering the broken pieces,” Demirel proved capable of rapidly shedding ideological baggage in favor of the arithmetic of power.

In conclusion, this study demonstrates that Süleyman Demirel’s statement “Yesterday is yesterday, today is today” constitutes not a mere gaffe, but rather a philosophical manifesto asserting that politics is a realm of contingency governed by changing circumstances rather than absolute truths. In line with Machiavelli’s conception of a leader who adapts to the conditions of the time, Demirel refrained from clinging to rigid ideological prescriptions during moments of crisis; instead, he succeeded in remaining at the center of the political system by assuming, when necessary, democratic, statist, liberal, or authoritarian identities.

Through the case of Demirel, the study reveals that political longevity in Turkish politics rests not on unwavering ideological loyalty, but on a sophisticated capacity for maneuver—one that is able to reconcile with institutional structures, manage crises effectively, and, when required, sacrifice principles in favor of outcomes.

Türkiye'nin Makroekonomik Performansının Topsis Yöntemi İle Ölçülmesi

Measuring Turkey's Macroeconomic Performance Using the Topsis Method

Dr. Nida GÜNSAN

nidagnsn93@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7014-3099>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 08.02.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Makroekonomi, ekonominin yapısı ve performansını kapsar. Makroekonomik göstergeler arasında yer alan işsizlik, cari işlemler dengesi, enflasyon ve büyüme bir ülkenin makroekonomik performansını gösteren temel göstergelerdir. Bunların dışında diğer göstergelerde değerlendirilebilir ancak bu göstergeler uluslararası karşılaştırmalarda kullanılmaktadır. Bir ülkenin makroekonomik performansı ve iktisat politikaları arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu çalışmanın temel amacı pandemi sürecinde hem arz hem de talep yönlü şoklar yaşanmış, normalleşme sonrasında ise özellikle Türkiye gibi kırılgan ekonomilerde makroekonomik performans yalnızca pandeminin etkileriyle değil, uygulanan ekonomi politikalarının da etkisiyle dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu nedenle pandemi sonrası dönemin analiz edilmesi Türkiye ekonomisinin makroekonomik istikrarı açısından önem taşımaktadır. Bu minvalde çalışmada, 2020-2024 dönemi için Türkiye'nin makroekonomik performansı Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile incelenmektedir. Çalışmada alternatiflerini 2020-2024 yılları oluşturmakta, kriterler ise işsizlik, cari işlemler dengesi, enflasyon, büyüme olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Bulgulara göre, Türkiye'de makroekonomik performansın en iyi olduğu yıl 2022, makroekonomik performansın en düşük olduğu yıl ise 2020 olmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik Performans, Ekonomik Büyüme, Enflasyon, Cari İşlemler Dengesi, İşsizlik

ABSTRACT

Macroeconomics encompasses the structure and performance of the economy. Key macroeconomic indicators, including unemployment, current account balance, inflation, and growth, are fundamental measures of a country's overall economic performance. Other indicators may also be evaluated; however, these indicators are primarily used in international comparisons. There is a direct relationship between a country's macroeconomic performance and its economic policies. The main objective of this study is that during the pandemic, both supply and demand shocks were experienced, and after normalization, macroeconomic performance, especially in fragile economies such as Turkey, followed a volatile course not only due to the effects of the pandemic but also due to the impact of the economic policies implemented. Therefore, analyzing the post-pandemic period is important for the macroeconomic stability of the Turkish economy. In this context, this study examines Turkey's macroeconomic performance for the period 2020-2024 using the TOPSIS method from the Multi-Criteria Decision-Making Methods. The alternatives in the study are the years 2020-2024, and the criteria are defined as unemployment, current account balance, inflation, and growth. The data used in the study were obtained from the World Bank. According to the findings, the year with the best macroeconomic performance in Turkey was 2022, while the year with the lowest macroeconomic performance was 2020. Policy recommendations were made based on the findings.

Keywords: Macroeconomic Performance, Economic Growth, Inflation, Current Account Balance, Unemployment

1. GİRİŞ

Ekonomilerin zaman içerisindeki performansını analiz etmek, ekonomik dönüşüm dinamiklerini anlamaya olanak sağlayan analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevenin, özellikle kalkınma ekonomisi ve kurumsal iktisat kuramlarına teorik katkılar sağlaması beklenmektedir. Geleneksel olarak ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesinde temel gösterge, GSYH büyüme oranı olmuştur. Ancak, giderek karmaşıklaşan küresel ekonomik yapı içinde enflasyon, işsizlik ve ödemeler dengesi gibi diğer makroekonomik değişkenlerin de ekonomik istikrar üzerinde önemli etkiler yarattığı gözlemlenmektedir (Şengönül & Işık, 2025). Ülkelerin makroekonomik göstergelere dayalı olarak performansları çeşitli yöntemler kullanılarak karşılaştırılabilir. Bu tür çalışmalar ile ülkelerin hem belirli dönemlerdeki ekonomik seviyeleri değerlendirilir hem de ülkelerin gelecek döneme ilişkin projeksiyon oluşturmaları için bir zemin oluşturulmuş olur (Kara, 2025).

Ülkelerin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi amacıyla tek bir değişkenden ziyade birden fazla değişkenin kullanılması, çok boyutlu bir bakış açısı kazandırmaktadır. Literatürde birden fazla ekonomik gösterge değişkeninin kriter olarak ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ise analiz yöntemi olarak, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKVV) yöntemleri kullanılmıştır. ÇKVV yöntemleri, birden çok ve birbiriyle farklı etki yönlerine sahip kriterlerin olduğu problemlerde çözümü ve çalışılan veri setindeki alternatiflerin sıralanmasına imkân sağlayan süreçtir. Birden fazla göstergenin performans değerlendirme aracı olarak kullanıldığı çalışmalarda ülkelerin performanslarının kıyaslanabilmesi ve sıralanabilmesi amacıyla matematiksel bir yönteme ihtiyaç duyulmakta, problemin özelliği dikkate alındığında bu ihtiyacı ise en iyi biçimde çok kriterli karar verme yöntemleri karşılayabilmektedir (Urfalıoğlu Şahin & Özdemir, 2025).

Bu çalışmada Türkiye'nin 2020-2024 dönem aralığında makroekonomik performansı, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden TOPSIS yöntemi ile yorumlamak amaçlanmıştır. Pandemi sonrası dönemin ele alınmasının temel nedeni, pandeminin küresel bir salgın niteliği taşıması ve kısa süre içerisinde tüm dünya ekonomilerini etkilemesidir. Salgının, süresine ilişkin belirsizlikler ve aşılmanın etkili olup olmayacağına dair endişelerle birlikte, ülkelerin makroekonomik yapıları üzerinde ciddi olumsuz etkiler yarattığı görülmüştür. Normalleşme sürecinin başlamasının ardından ise özellikle Türkiye gibi kırılgan ekonomik yapıya sahip ülkelerde makroekonomik performansın yalnızca pandeminin etkileriyle değil, aynı zamanda uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle de dalgalı bir seyir izlediği gözlemlenmiştir. Bu durum, pandemi sonrası dönemin analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Makroekonomik performansın incelendiği çalışmalarda farklı göstergeler kullanılmakla birlikte; büyüme, enflasyon, işsizlik ve cari işlemler dengesi temel göstergeler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmada makroekonomik performansın değerlendirilmesinde bu göstergelerin analiz edilmesi tercih edilmiştir. Makroekonomik performans göstergelerinden büyüme, enflasyon, işsizlik, cari işlemler dengesi çalışmanın kriterleridir. Kriterlerin ağırlıkları ise Ela vd., (2018) çalışmasından alınmıştır. Literatürde Türkiye'nin makroekonomik performansına ilişkin çalışmalar çeşitli yöntem ve dönem aralığında değişmektedir. Bu çalışmada özellikle pandemi dönemi ve sonrası güncel verileri dikkate alması yönünden önemlidir. Çalışmada elde edilen bulgular hem Türkiye hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ve kırılgan ekonomik yapıya sahip ülkeler açısından önemli sonuçlar sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, benzer makroekonomik dinamiklere sahip ekonomiler için karşılaştırmalı değerlendirme yapma imkânı sağlamaktadır. Ayrıca, temel makroekonomik göstergelerin genel performans üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymakta ve bu göstergelerde sağlanacak iyileşmelerin makroekonomik performansın seyri açısından kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede çalışma, politika yapıcılar için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada giriş bölümünün ardından ikinci bölümde literatürde TOPSIS (İdeal Çözüm Benzerliğine Göre Sıralama Tekniği) yöntemi kullanılarak makroekonomik performansın incelendiği çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, TOPSIS yönteminin nasıl uygulandığı hakkında bilgi verilirken, dördüncü bölümde veri seti ve yöntem bölümünde ise çalışmada kullanılan verilere dair açıklama yapılırken, beşinci bölümde bulgular kısmında çalışmanın sonuçlarına yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise Türkiye'nin makroekonomik performansına dair genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde, makroekonomik performansı etkileyen faktörleri inceleyen çok sayıda teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar; ele alınan dönem aralığı, incelenen ülke veya ülke grubu ile kullanılan yöntemler açısından farklılık göstermektedir. Ancak bu çalışmaların ortak amacı, bir ülkenin ya da ülke gruplarının makroekonomik performansının genel seyrini analiz etmek ve elde edilen bulgular doğrultusunda politika önerileri geliştirmektir. Makroekonomik performansın araştırıldığı çalışmalarda performans göstergeleri olarak, işsizlik oranı, enflasyon oranı, büyüme oranı, cari işlemler dengesi kullanılmıştır (Belke,

2020). TOPSIS yöntemini kullanarak ülkelerin makroekonomik performanslarını karşılaştıran çalışmaların sayısı son zamanlarda artmıştır (Oussama vd., 2024). Çalışmalarda TOPSIS yönteminin tercih edilmesinin sebebi ise, değerlendirme sürecine birden fazla kriterin dâhil edilebilmesidir. Bu yöntemde, farklı göstergeler aynı anda dikkate alarak daha kapsamlı ve görece daha objektif bir performans değerlendirmesi yapılmasına olanak sağlamaktadır (Soba ve Eren, 2011 :23). Bu çalışmaların bazıları şunlardır:

Özden (2011) AB'ye üye ve aday olan ülkelerin 2009 yılındaki makroekonomik performansını TOPSIS yöntemi ile incelemiştir. Bulgulara göre, en iyi performansa sahip ülke Lüksemburg olurken, Yunanistan ise son sırada yer almıştır.

Chattopadhyay ve Bose (2015) Tek bir istatistikte makroekonomik performansın çeşitli farklı yönlerini özetlemek için tasarlanmış bir bileşik gösterge önermekte ve ülkelerin göreceli performanslarını altı makroekonomik değişkenle, yani reel GSYİH büyüme oranı, kişi başına reel GSYİH, işsizlik oranı, mali denge, enflasyon oranı ve cari hesap dengesi ile değerlendirmektedir. Bu değişkenleri bileşik puanlar oluşturmak üzere bir araya getirmek için uygun bir matematiksel model, TOPSIS'in MCDM tekniğini benimseyerek uygulanmıştır. 48 ülke için yapmış olduğu analizde pek çok değişkeni bir araya getirmiştir.

Eyüboğlu (2016) gelişmekte olan ülkelerin 2003-2013 dönemi için makroekonomik performanslarını karşılaştırmalı olarak AHP ve TOPSIS yöntemi ile analiz etmiştir. Bulgulara göre en iyi performans gösteren ülkeler Malezya ve Çin olurken, Türkiye ise 2003 yılında sırada yer almıştır.

Masca (2017) Avrupa Birliği ülkelerinin 2015 yılı için makroekonomik performansını TOPSIS yöntemi ile incelemiştir. Değerlendirme kriteri olarak Maastricht kriterlerini kullanılmıştır. Bulgulara göre en iyi makroekonomik performansa sahip ülke İsveç olurken, Yunanistan ise en kötü makroekonomik performansa sahip ülkedir.

Ela vd., (2019) Sahra- Altı Afrika ülkelerinin 2016 yılı için makroekonomik performansını incelemişlerdir. Bulgulara göre, Fildişi Sahilleri ve Tanzanya yüksek performansa sahip ülke olurken, Güney Sudan ise en kötü makroekonomik performansa sahip ülke olmuştur.

Orhan (2020) AB'ye üye, AB'ye aday ülkeler ve üye olması düşünülen ülkelerin makroekonomik performanslarını incelemiştir. ÇKKV yöntemlerinden ARAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada dönem olarak 2018 yılı seçilmiştir. Çalışmada makroekonomik performansı en iyi olan ülkeler Lüksemburg, İrlanda ve Malta iken en kötü performansa sahip olan ülkeler ise Hırvatistan Kuzey Makedonya ve Kosova olduğu bulgulanmıştır.

Demirkale ve Özarı (2020) kırılğan beşli ülkelerinde ve MINT ülkelerinin 2015-2019 dönemi içinde finansal ve makroekonomik performansını ölçmek amacıyla TOPSIS yöntemini kullanmıştır. Bulgulara göre Kırılğan beşli ve MINT ülkelerinde makroekonomik ve finansal performansı en düşük ülke olduğu, Endonezya'nın ise en iyi performans gösteren ülke olmuştur.

Erdoğan ve Özarı (2020) OECD ülkelerinde 2010-2017 dönemi için makroekonomik performanslarının karşılaştırmasını TOPSIS yöntemi ile analiz etmiştir. Bulgulara göre, ülkelerin yıllara göre makroekonomik performansları yer aldığı birbirlerine yakınlık göstermektedir.

Kuzugüden (2022) kırılğan beşli ülkelerinde 2015-2019 dönemi için sağlık harcamaları ve makroekonomik göstergelerini incelemiştir. TOPSIS yöntemi ile analiz edilen çalışmada Kişi başı düşen sağlık harcaması, doğurganlık oranı, bebek ölüm hızı, bin kişiye düşen hemşire sayısı, bin kişiye düşen doktor sayısı, doğuştan beklenen yaşam süresi gibi değişkenler, kullanılmıştır. Bulgulara göre en iyi performansa sahip ülke Brezilya olurken, Endonezya ise son sırada yer almıştır.

Bektaş ve Baykuş (2023) Bu çalışmada Türk dünyası devletleri ve Rusya'nın da içinde bulunduğu ülke grubunun 2010-2020 dönemi makroekonomik performanslarının ÇKKV yöntemlerinden CRITIC ve MAIRCA yöntemleri ile analiz edilmiştir. Bulgulara göre en iyi makroekonomik performansı gösteren ülke Rusya ardından Azerbaycan olduğu sonucuna varılmıştır. Özbekistan en kötü performansa sahip ülke olurken onu takiben Türkiye ise Özbekistan'a kıyasa daha kötü performans sergileyen ülke olmuştur.

Aydemir (2025) gelişmekte olan ülkelerin 2018-2022 dönemi için ihracat performanslarını TOPSIS ve COPRAS yöntemleri ile analiz etmiştir. Bulgulara göre, en iyi ihracat performansı gösteren ülke Çin olurken, Türkiye 11. sırada yer almıştır. Şili, Kolombiya, Peru ve Hindistan en düşük ihracat performansı gösteren ülkeler olmuştur.

Literatürde ÇKKV yöntemleri kullanılarak makroekonomik performansı inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. TOPSIS yönteminin kullanıldığı bu çalışmalarda; ele alınan ülke grupları, dönem aralıkları ve kullanılan değişkenler farklılık göstermekte olup, bu farklılıklar doğrultusunda çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Türkiye özelinde ya da Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmalar değerlendirildiğinde, bu çalışmanın bulgularının literatürdeki bazı sonuçlarla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öte yandan, çalışmanın bütününde vurgulandığı üzere kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye'de makroekonomik istikrar dalgalı bir seyir izlemektedir. Bu nedenle, pandemi sonrası dönemin analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Zira hem arz hem de talep yönlü şoklar yaratarak küresel ekonomide ciddi olumsuzluklara neden olan pandemi sürecinin ardından Türkiye ekonomisinin gösterdiği performansın incelenmesi, dalgalı seyir izleyen makroekonomik yapı açısından önemlidir. Literatürde TOPSIS yöntemi kullanılarak 2020–2024 dönemini kapsayan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışma hem kullanılan yöntem hem de ele alınan dönem aralığı bakımından literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Türkiye özelinde elde edilen bulguların, politika yapıcılar açısından yol gösterici olacağı ve makroekonomik istikrarın sürdürülebilirliği bağlamında katkı sağlayacaktır.

3. METODOLOJİ

TOPSIS yöntemini literatürde ilk kullanan Hwang ve Yoon kullanmıştır. Değişkenlerin en iyi değerlerinden bir araya gelen pozitif ideal çözümler en kötü değerlerinden bir araya gelen negatif ideal çözümlerin olduğu ölçütlü karar verme metodlarında alternatifin pozitif ideal çözümden en kısa mesafede ve negatif ideal çözümden en uzak mesafede bulunduğunu açıklamaktadır (Özdağoğlu, 2013). Başka bir ifade ile ideal çözüme en yakın mesafede bulunan alternatif aynı zamanda negatif ideal çözüme ise en uzak olacaktır. TOPSIS yönteminde pozitif ideal çözüme en yakın olan alternatifi en iyi alternatif olduğu anlaşılmaktadır (Yıldırım vd., 2019 :174). TOPSIS yönteminin uygulama aşamaları şu şekildedir (Demir vd.,2021):

1.Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar verici tarafından oluşturulan karar matrisinin (A) satırlarında alternatifler, sütunlarında ise kriterler yer almaktadır.

Denklem (1)

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mp} \end{bmatrix}$$

m: alternatiflerin sayısı

p: kriterlerin sayısı

2.Adım: Normalize Matrisin Oluşturulması

Karar matrisinin oluşturulmasının ardından değişkenlerin normalizasyonun yapılması gerekmektedir. Standart karar matrisi için bu işlemin yapılması önemlidir. Normalizasyon işlemi için değişkenlerin kareleri alınır ve toplanır. Elde edilen sonucun ise karekökü hesaplanarak, her bir değişkene bölünür (Kavas ve Ertaş, 2023: 278). A matrisinden hareketle normalize karar matris (N) hesaplanır. (n_{ij}) normalize karar matrisinin elemanları için (2) numaralı denklem kullanılır.

Denklem (2)

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}}$$

(i = 1, ...m ve j = 1, ...p)

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & \cdots & n_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{m1} & \cdots & n_{mp} \end{bmatrix}$$

3.Adım: Ağırlıklı Normalize Matrisin Bulunması

Normalize matrisin elemanları n_{ij} değerleri, w_i ağırlıkları ile çarpılıp ağırlıklı normalize karar matrisi (V) kullanılır. Ağırlıklı normalize matris için (3) numaralı denklem kullanılır.

Denklem (3)

$$V_{ij} = n_{ij} \cdot w_{ij}$$

Denklem (4)

$$V = \begin{bmatrix} w_1 \cdot n_{11} & \cdots & w_n \cdot n_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 \cdot n_{m1} & \cdots & w_n \cdot n_{mp} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & \cdots & v_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & \cdots & v_{mp} \end{bmatrix}$$

4. Adım: İdeal Çözüm ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Hesaplanması

Bu adımda ideal pozitif (A^*) ve ideal negatif çözüm değeri (A^-) bulunması gerekmektedir. TOPSIS yönteminde her bir kriterin monoton artan veya azalan bir eğilime sahip olduğu varsayıldığından, ideal çözüm değerlerinin elde edilebilmesi için ağırlıklandırılmış normalize matrisindeki (V) ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin (sütun değerlerinin) maksimum ya da minimum değerleri seçilmektedir (Biçer vd., 2025: 246).

Pozitif ideal çözüm değerleri için (5) numaralı denklem kullanılır.

Denklem (5)

$$A^* = \{ \max_{j=1, \dots, p} v_{ij} / i = 1, \dots, m \} \rightarrow A^* = \{ v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^* \}$$

Negatif ideal çözüm değerleri için (6) numaralı denklem kullanılır.

Denklem (6)

$$A^- = \{ \min_{j=1, \dots, p} v_{ij} / i = 1, \dots, m \} \rightarrow A^- = \{ v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^- \}$$

5. Adım: İdeal ve Negatif Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Hesaplanması

Tüm alternatifler için her iki ideal çözüme olan uzaklıklar hesaplanır. Uzaklık hesaplamaları için Öklid uzaklık formülü kullanılıp (7) ve (8) numaralı denklemler ile hesaplanır.

Denklem (7)

Pozitif idealden uzaklık:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

Denklem (8)

Negatif idealden uzaklık:

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

6. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Belirlenmesi

Göreli yakınlığın hesaplanmasındaki ideal ve negatif ideal noktalara uzaklıklar kullanılır. İdeal çözüme göreli yakınlık C_i^* ile gösterilir ve (9) numaralı denklem ile hesaplanır. Burada C_i^* değeri (0,1) aralığında değer alır.

$C_i^* = 1$ ise ideal çözümü mutlak en yakın değer olduğu, $C_i^* = 0$ ise karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak en yakın olduğu anlamına gelir.

Denklem (9)

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}$$

4. VERİ SETİ

Çalışmada Türkiye'nin 2020-2024 dönemi yıllık makroekonomik performans değerlendirmesi TOPSIS Yöntemi ile analiz edilmiştir. Veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Makroekonomik performans analizi yapılırken değişkenlerin doğru seçilmesi gerekmektedir. Literatürde makroekonomik performans analiz edilirken kesinlikle şu değişkenler kullanılacaktır şeklinde bir ifade yoktur. Ancak makroekonomik performans yönteminde kullanılan büyüme elmas yöntemi büyüme, enflasyon, işsizlik ve cari işlemler dengesi olan dört temel değişken değerlendirilir (Genişel Çınar & Başar). Bir ülkenin ekonomik analizi yapılırken genellikle büyüme değişkeni dikkate alınmakta fakat bir ülkenin makroekonomik performansını değerlendirmek için tek bir yaklaşıma bağlı kalmak doğru değildir. Bir ülkede ekonomik büyümenin artmasına rağmen işsizlik, enflasyon ve cari açıkların büyüdüğü dönemler söz konusu olabilir (Al & Yıldız Baday, 2019).

Değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları ise Ela vd., (2018) çalışmasından alınmıştır. Ela vd., (2018) ise kriter ağırlıklarını Eyüboğlu (2017) çalışmasından faydalanmıştır. Ela vd.,(2018), Eyüboğlu (2017) çalışmasından faydalanmasının nedeni ise, kriter ağırlığını eşit ağırlıkta değil, anket yöntemi kullanarak belirlemiştir.

Tablo 1: Makroekonomik Performans Kriterleri ve Kriter Ağırlıkları

Kriterler	Kriter Ağırlıkları
Büyüme	0,51
Enflasyon	0,29
İşsizlik	0,12
Cari İşlemler Dengesi	0,008

Tablo 2: Çalışmadaki Alternatifler ve Kriterlere Dair Bilgiler

Alternatifler	Kısaltmalar	Kriterler	Kısaltmalar	Yönelimleri
Türkiye	C1	Büyüme	K1	Maximum(+)
		Enflasyon	K2	Minimum(-)
		İşsizlik Oranı	K3	Minimum(-)
		Cari İşlemler Dengesi	K4	Maksimum (+)

Çalışmada kullanılan kriterlerin ağırlıkları için Ela vd., (2018) çalışması referans alınmıştır. Maksimum veya minimum olduğunu belirlemek için ise Hokka ve Bektaş (2024) çalışması referans alınmıştır.

5. BULGULAR

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Türkiye üzerine yapılan çalışmada 6 alternatif ve 4 kriter belirlenmiştir. 6x4 boyutunda karar matrisi (**D**) oluşturulmuştur.

Tablo 3: Karar Matrisi (D)

Karar Matrisi(A)				
Alternatifler	Kriterler			
Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Cari İşlemler Dengesi (%)
2020	1.8	12.3	13.1	-4.2
2021	11.8	19.6	12	-0.7
2022	5.4	72.3	10.5	-5
2023	5	53.9	9.4	-3.5
2024	3.3	58.5	8.4	-0.7

Kaynak: World Bank, (2025).

2. Adım Normalize Matrisin Oluşturulması

Normalize matris oluşturulurken Denklem (2) yer alan formül kullanılmaktadır. İlk olarak formüldeki a_{ij} değeri bulunur. Ardından n_{ij} değeri elde edilir. Bu değerler sırasıyla Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4: Normalize Karar Matrisi (N)

Normalize Matris (N)								
Kriterler								
Ağırlık	0,51		0,29		0,12		0,008	
Yıllar (Alternatifler)	Büyüme (%)		Enflasyon (%)		İşsizlik (%)		Cari İşlemler Dengesi (%)	
	a _{ij}	(a _{ij} ²)	a _{ij}	(a _{ij} ²)	a _{ij}	(a _{ij} ²)	a _{ij}	(a _{ij} ²)
2020	1.8	3,24	12.3	151,29	13.1	171,61	-4.2	17,64
2021	11.8	139,24	19.6	384,16	12	144	-0.7	0,49
2022	5.4	29,16	72.3	5227,29	10.5	110,25	-5	25
2023	5	25	53.9	2905,21	9.4	88,36	-3.5	12,25
2024	3.3	10,89	58.5	3422,5	8.4	70,56	-0.7	0,49
Ağırlık	0,51		0,29		0,12		0,008	
Yıllar (Alternatifler)	Büyüme (%)		Enflasyon (%)		İşsizlik (%)		Cari İşlemler Dengesi (%)	
	n _{ij}							
2020	0,34		0,83		1,79		-1,12	
2021	2,25		1,33		1,64		-0,18	
2022	1,03		4,90		1,43		-1,33	
2023	0,95		3,65		1,28		-0,93	
2024	0,63		3,97		1,14		-0,18	

3. Adım: Ağırlıklı Normalize Matrisin Bulunması

Ağırlıklı Normalize matris oluşturulurken Denklem (3) yer alan formül kullanılmaktadır. Formüldeki n_{ij} değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir. Buradan hareketle n_{ij} değerleri V_{ij} yani kriter ağırlıkları ile çarpılır. Örneğin;

Türkiye(2020) V_{ij} Büyüme $0,34 \times 0,51 =$ şeklinde hesaplanır.

Tablo 5: Ağırlıklı Normalize Matris

Ağırlık w_{ij}	0,51	0,29	0,12	0,008
V_{ij}	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Cari İşlemler Dengesi (%)
2020	0,17	0,24	0,01	-0,008
2021	1,14	0,38	0,19	-0,001
2022	0,52	1,42	0,17	-0,010
2023	0,48	1,05	0,15	-0,007
2024	0,32	1,15	0,13	-0,001

4. Adım: İdeal Çözüm ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Hesaplanması

İdeal çözüm değerleri, her bir kriterin max değerleridir. Negatif çözüm değerleri ise her bir kriterin min değerleridir.

Tablo 6: İdeal Çözüm ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri

Ağırlık w_{ij}	0,51	0,29	0,12	0,008
	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Cari İşlemler Dengesi (%)
2020	0,17	0,24	0,01	-0,008
2021	1,14	0,38	0,19	-0,001
2022	0,52	1,42	0,17	-0,010
2023	0,48	1,05	0,15	-0,007
2024	0,32	1,15	0,13	-0,001
İdeal Çözüm Değerleri (A^*)	1,14	1,42	0,19	-0,001
Negatif Çözüm Değerleri (A^-)	0,17	0,24	0,01	-0,010

5. Adım: İdeal ve Negatif Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Hesaplanması

İdeal ve negatif noktalara olan uzaklık değerleri hesaplanırken, öncelikle ideal noktalara uzaklık (A^+) değerleri hesaplanmaktadır. Ardından negatif noktalara uzaklık (A^-) değerlerini hesaplanmaktadır. Aşağıda sırasıyla Tablo 7’de de pozitif idealden uzaklık (A^+) değerleri ve Tablo 8’de negatif noktalara uzaklık (A^-) değerleri verilmiştir.

Tablo 7: İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerleri

Ağırlık W_{ij}	0,51	0,29	0,12	0,008	
V_{ij}	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Cari İşlemler Dengesi (%)	S_i^+
2020	0,97	1,18	0	0,007	1,52
2021	0	1,04	0	0	1,02
2022	0,14	0	0,02	0,009	0,41
2023	0,66	0,37	0,04	0,006	1,03
2024	0,47	0,27	0,06	0	0,89
İdeal Çözüm Değerleri (A^+)	1,14	1,42	0,19	-0,001	
Negatif İdeal Çözüm Değerleri (A^-)	0,17	0,24	0,01	-0,010	

Tablo 8: Negatif Noktalara Uzaklık Değerleri

Ağırlık W_{ij}	0,51	0,29	0,12	0,008	
V_{ij}	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Cari İşlemler Dengesi (%)	S_i^-
2020	0	0	0	0,002	0,044
2021	0,97	0,14	0,18	0,011	1,141
2022	0,35	1,18	0,02	0,02	1,253
2023	0,31	0,81	0,14	0,003	1,124
2024	0,15	0,91	0,01	0,009	1,038
İdeal Çözüm Değerleri (A^+)	1,14	1,42	0,19	-0,001	
Negatif İdeal Çözüm Değerleri (A^-)	0,17	0,24	0,01	-0,010	

6. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Belirlenmesi

$C_i^* = S_i^- / (S_i^- + S_i^+)$ formülü yardımıyla C_i^* hesaplanmaktadır. Aşağıda Tablo 9’da hesaplanan C_i^* değerleri verilmektedir.

Tablo 9: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Belirlenmesi

Alternatifler	S_i^+	S_i^-	C_i^*	Sıralanması
2020 (C2)	1,52	0,04	0,025	5
2021 (C3)	1,02	1,14	0,527	3
2022 (C4)	0,41	1,25	0,753	1
2023 (C5)	1,03	1,12	0,520	4
2024 (C6)	0,89	1,03	0,536	2

C_i^* katsayılarına ve sıralamalara baktığımızda, Türkiye’nin makroekonomik performansında dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Pandemi döneminin ardından 2021 ve 2022 yıllarında makroekonomik performansın arttığı görülürken 2022 yılından sonra makroekonomik performansın düşüş eğilimi göstermektedir. Türkiye ekonomisi dış şoklara açık ve kırılgan yapıya sahip bir ülke pandemi sonrasındaki ekonomik yapıdaki bozulmalar ve enflasyonun düzeyi ve oynaklığı itibarıyla diğer ülkelere kıyasla yüksek olması makroekonomik performans üzerinde etkili olan etmenlerdir.

SONUÇ

Makroekonomik performans değerlendirilmesi bir ülkede iktisat politikalarının etkinliği, verimliliği ve sürdürülebilir ekonomik istikrar için önemlidir. Bu çalışmada Türkiye'nin 2020-2024 dönemi için makroekonomik performansı analiz edilmiştir. Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada makroekonomik performans değerlendirilmesi için literatürde sıklıkla kullanılan ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik ve cari işlemler dengesi temel değişkenler kullanılmıştır. Fakat makroekonomik performansı giderek karmaşılaşan ekonomik sistem içerisinde bu değişkenlerle sınırlamak elbette doğru değildir. Analizdeki bu çelişkiyi ortadan kaldırabilmek için ÇKKV yöntemlerine değişkenlerin ağırlıkları belirlenmektedir. Bu değişkenlerin ağırlıkları çeşitli yöntemlerle hesaplanabildiği gibi literatürde yer alan çalışmalardan da faydalanabilmektedir. Bu çalışmada Ela vd., (2018) çalışmasındaki kriter ağırlıkları referans alınmıştır.

Kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye'nin düşük büyüme hızı, yüksek enflasyon oranları, cari açık, yüksek işsizlik gibi ekonomik kırılganlıkların yanı sıra siyasi istikrarsızlıklar Türkiye'nin temel sorunları arasındadır. Bu sebeple çalışmada Türkiye'nin makroekonomik performansının araştırılması çalışmanın motivasyonu olmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre; Türkiye'de en iyi makroekonomik performansın olduğu yıl 2022 olurken en kötü makroekonomik performansın olduğu yıl ise 2020 olmuştur. 2020 yılı pandemi yılı olduğundan hem Türkiye hem de dünyanın makroekonomik göstergelerinin olumsuz etkilendiği bir yıl olmuştur. Yurtiçi ve yurt dışındaki talep daralması, izolasyon önlemleri kapsamında iş yerlerinin kapanması fabrikaların üretime ara vermesi gibi nedenler üretim ve işgücü kaybına neden olmuştur. Aşılama faaliyetlerinin yaygınlaşması ile dünya normalleşmeye doğru ilerlerken Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkması enerji krizini ortaya çıkarmıştır. Rusya – Ukrayna arasındaki savaş devam ederken Ortadoğu'daki İsrail- Gazze Savaşı'nın yaşanması, küresel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Ardından Türkiye'deki Kahramanmaraş depremleri başta can ve mal kaybına neden olurken Türkiye ekonomisini ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Depremin ülkede sanayi üretiminin yoğun olduğu ve katma değer üreten bir bölgede yaşanması Türkiye ekonomisine ciddi darbeler vurmuştur. Tüm bunlarla birlikte pandemi ile birlikte tüm dünyada hızla yükselen enflasyon, Türkiye'de düzeyi ve oynaklığı itibarıyla farklılaşmaktadır. Temel makroekonomik göstergeler arasında yer enflasyon rakamlarıyla ifade edildiğinden daha fazlası olmakla birlikte ekonomik, toplumsal ve dahası sağlık üzerinde ciddi sorunlar yaratmaktadır. Bu bağlamda Türkiye gerek coğrafi konumu gerekse de kendi içsel dinamikleri nedeniyle iç ve dış şoklara açık bir ülkedir. Bu durum Türkiye'nin makroekonomik performansı üzerinde dalgalanmalara neden olmaktadır.

2020–2024 dönemi boyunca, 2021 yılındaki yüksek büyüme performansının ardından büyüme oranlarında yaşanan düşüş ve enflasyon oranlarındaki hızlı artış dikkat çekmektedir. İşsizlik oranında düşüşler olduğu görülmekle birlikte, cari işlemler dengesinin ilgili dönem boyunca sürekli açık verdiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde büyüme hızındaki yavaşlama ve enflasyonun yüksek seyretmesi, iki önemli kırılganlık göstergesi olarak öne çıkmaktadır. 2021 yılındaki yüksek büyümenin ardından yaşanan gerileme, Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir büyüme konusunda yapısal sorunlar bulunduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, makroekonomik istikrarı olumsuz etkileyen temel unsurlardan birinin büyüme performansındaki dalgalanma olduğu söylenebilir. Sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için uzun vadeli ve yapısal politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Teknolojinin hız kazandığı günümüz dünyasında, sanayide dijital dönüşümün sağlanması ve Ar-Ge faaliyetlerinin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok değişken bulunmakla birlikte, bunların başında işsizlik gelmektedir. 2020–2024 dönemi boyunca Türkiye ekonomisinde işsizliğin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. İşsizlik, Türkiye ekonomisinin temel yapısal sorunlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. İşsizliğin azaltılabilmesi için uzun vadeli ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, istihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadın ve erkeklerin işgücüne eşit katılımının desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca engelli bireylerin işgücüne katılımını artıracak düzenlemelerin yapılması sağlanması önemlidir. Dijitalleşen dünyada işgücü piyasalarında ortaya çıkan yeni dijital iş modellerinden etkin biçimde yararlanılmalıdır. Özellikle pandemi döneminde yaygınlaşan uzaktan çalışma modeline yönelik gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, daha fazla bireyin işgücüne katılımına katkı sağlayabilecektir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer önemli gösterge ise enflasyondur. Enflasyon, Türkiye'nin kronik makroekonomik sorunlarından biri olması nedeniyle pandemi sonrası dönemde de hızlı bir yükseliş göstermiştir. Yüksek enflasyon, Türkiye ekonomisinde makroekonomik istikrarı olumsuz etkilemektedir. Nitekim enflasyon, rakamlarla ifade edilenden çok daha geniş ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Pandemi sonrasında Türkiye'de özellikle gıda ve enerji fiyatlarındaki artışlar, döviz kurundaki dalgalanmalar

ve düşük faiz politikası enflasyonist baskıları artıran temel unsurlar arasında yer almıştır. Her ne kadar enflasyon oranlarında son dönemde yavaş da olsa bir düşüş eğilimi gözlemlense de enflasyonu düşürmeye yönelik politikaların kısa vadeli ve geçici nitelikte olmamalıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde, pandemi döneminde enflasyonun küresel ölçekte yükseldiği görülmekle birlikte, Türkiye'deki enflasyon artışının sonraki süreçte büyük ölçüde iç politika uygulamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Bu çerçevede arz ve talep dengesinin sağlanması, faiz politikalarının bağımsız ve dengeli bir şekilde belirlenmesi ve sürdürülebilir para politikası kararlarının alınması makroekonomik istikrar açısından büyük önem taşımaktadır.

Cari işlemler dengesine bakıldığında, 2020–2024 dönemi boyunca sürekli açık verilmesi makroekonomik istikrarı olumsuz etkileyen bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Cari açığın varlığı, bir ülkenin ithalatının ihracatından fazla olduğunu göstermenin yanı sıra dışa bağımlılığın da önemli bir göstergesidir. Dışa bağımlı bir ekonomi, büyüme ve kalkınma süreçlerini olumsuz etkileyebileceği gibi, ülkenin dış politika karar alma mekanizmaları üzerinde de belirleyici olabilmektedir. Dışa bağımlılığın azaltılması rekabet gücünü artırarak ülkenin uluslararası arenada hem siyasi hem de ekonomik açıdan daha güçlü ve etkin bir aktör olmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede özellikle enerji alanında dışa bağımlılığın azaltılması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla işsizlik, enflasyon ve cari açık büyüme ile doğrudan ilişkili temel makroekonomik göstergelerdir. Bu değişkenlerde sağlanacak iyileşmeler sürdürülebilir büyümeye katkı sunacaktır. Ancak söz konusu alanlarda kısa vadeli ve geçici politikalar yerine, uzun vadeli, yapısal ve kalıcı çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Yapılan değerlendirmelerin ardından çalışmanın birtakım kısıtları bulunmaktadır. Bu çerçevede ilerleyen dönemde güncel veriler ışığında Türkiye veya diğer ülke ya da ülke grupları için çeşitli göstergeler eklenerek alternatif ve kriterler farklılaştırılabilir. Bu yönüyle çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Al, İ., & Yıldız, Baday E. (2019). Türkiye'nin 2006-2017 dönemi makroekonomik performansı: sihirli kare yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 303-320.
- Aydemir, M. (2025). Comparison of the export performance of emerging markets with critic-based topsis and copras methods. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (673), 135-174.
- Belke, M. (2020). CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle g7 ülkelerinin makroekonomik performansının değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, (Temmuz- 2020 Özel Ek), 120-139.
- Bektaş, S., & Baykuş, O. (2023). CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle türk dünyası ülkeleri, Türkiye ve Rusya'nın 2010-2020 dönemi için makroekonomik performanslarının analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (39), 107-122.
- Biçer, İ., Konca, M., & Kar, A. (2025). Seçilmiş avrupa ülkelerinin sağlık sistemi performansının topsis yöntemiyle değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 240-259.
- Chattopadhyay, S. ve Bose, S. (2015). Global Macroeconomic Performance: A Comparative Study Based on Composite Scores. *Journal of Reviews on Global Economics*, 4, 51-68.
- Demirkale, Ö., & Özari, Ç. (2020). Assesstment of macroeconomic and financial performance of fragile five and mint countries using topsis method. *Florya Chronicles of Political Economy*, 6(2), 171-192.
- Demir, G., Özyalçın, A.T., & Bircan H. (2021). Çok kriterli karar verme yöntemleri ve çkvv yazılımı ile problem çözümü, Nobel Yayıncılık.
- Eyüboğlu, K. (2016). Comparison of developing countries' macro performances with ahp and topsis methods. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 131-146.
- Eyüboğlu, K. (2017). Türk dünyasında yer alan ülkelerin makro performanslarının karşılaştırılması. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 331-350.
- Erdoğan, Y., & Özari, Ç. (2020). OECD ülkeleri ve Türkiye'nin 2010-2017 yılları arası makroekonomik performanslarının topsis yöntemi ile incelenmesi. *The Journal of Social Sciences*, (44), 283-301.
- Ela, M., Doğan, A., & Uçar, O. (2018). Avrupa birliği ülkeleri ve türkiye'nin makroekonomik performanslarının topsis yöntemi ile karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 129-143.

- Genişel Ç., Eda & Deniz Başar, Ö. (2025). G20 ülkelerinin makroekonomik performanslarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden topsis ve saw ile incelenmesi. *Journal of Life Economics*, 12(1), 1-14.
- Hokka, C & Bektaş, S. (2025). ÇKKV yöntemleriyle makroekonomik performans ölçümü: 2021-2022 dönemi d8 ülkeleri örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(1), 397-420.
- Kara, M. A. (2025). Entegre NMV-APLOCO yöntemleriyle g7 ülkelerinin makroekonomik performanslarının incelenmesi. *Politik Ekonomik Kuram*, 9(4), 1580-1596.
- Kavas, Y. B. & Ertas A. (2023). TOPSIS yöntemi: oecd ülkelerinin ekonomik, finansal ve sağlık göstergelerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 273-288.
- Kuzugüden, D. (2022). Sağlık harcamaları ile makroekonomik göstergelerin topsis yöntemi ile değerlendirilmesi: türkiye ve seçilmiş ülkeler. *Pearson Journal*, 7(18), 24-40.
- Masca, M. (2017). Economic performance evaluation of european union countries by topsis method. *North Economic Review*, 1(1), 83-94.
- Urfalıoğlu Şahin, Ş., & Özdemir, A. (2025). G8 ülkelerinin makroekonomik performanslarının crtic ve cradis çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 23(55), 382-405.
- Orhan, M. (2020). Avrupa Birliği Ülkeleri ile Avrupa Birliği Üyeliğine Aday Olan Ülkelerin Makroekonomik Performanslarının Aras Yöntemi ile Kıyaslanması. *Journal Of Humanities And Tourism Research*, 10(10-1), 115-129.
- Oussama, Z., Ahmed, H., & Nabil, C. (2024). “Comparison of macroeconomic performance of mena countries with topsis method”. *Operations Research Forum*, 5 (21), 1-29.
- Özden, Ü. (2011). Topsis Yöntemi ile Avrupa birliğine üye ve aday ülkelerin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 215-236.
- Özdağoglu, A. (2013). Farklı normalizasyon yöntemlerinin topsis'te karar verme sürecine etkisi/the effects of different normalization methods to decision making process in topsis. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 245- 257.
- Soba, M., & Eren, K. (2011). Topsis yöntemini kullanarak finansal ve finansal olmayan oranlara göre performans değerlendirilmesi, şehirlerarası otobüs sektöründe bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 23-40.
- Şengönül, A.,& Işık, Ö.(2025). G7 ülkelerinde makroekonomik performansın gri lopcow-marcos yaklaşımlarıyla değerlendirilmesi, Belke, M., Akbulut, O.Y. (Ed.,) Ekonomi ve Finans Alanında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri içinde (3-18 ss.) Gazi Kitabevi: Ankara
- Yıldırım, M ., Karakaya, Ö ., & Altan, İ. M. (2019). TOPSIS yönteminde maliyet ve karlılık oranlarının kullanılmasıyla finansal performansın ölçümü: Ana metal sanayi sektöründen bir şirket örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(3), 170-181.
- World Bank. Ekonomik Büyüme, Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR>
- World Bank. Enflasyon, <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=TR>
- World Bank. İşsizlik. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=TR>
- World Bank. Cari İşlemler Dengesi. <https://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.GD.ZS?locations=TR>

EXTENDED ABSTRACT

Research problem: Markoeconomic performance informs about a country's overall economic trend. The evaluation of the macroeconomic performance of countries is important in the comparison of countries. Macroeconomic performance shows the degree to which members achieve their goals. In light of specific indicators that measure macroeconomic performance, the success of a country's economy in the past and the current period is compared. Various indicators are used to measure macroeconomic performance. Unemployment, current balance of transactions, inflation and growth are frequently used indicators for measuring macroeconomic performance. In some studies, these indicators were taken into account in addition to other indicators. Indicators used in this study to measure Turkey's macroeconomic performance for the period 2020-2024. In this direction, macroeconomic performance is examined by TOPSIS method from Multi-Criteria Decision-Making Methods for Turkey. Turkey's post- pandemic recovery process has become a fragile economy due to geopolitical risks and economic policies. For this reason, examining the recent changes is important for the policies to be implemented.

Research Questions: How Turkey's macroeconomic performance in the 2020–2024 period has changed over the years. In which of the years that are the subject of analysis, macroeconomic performance is the highest and lowest, and what could be the reasons? In addition, to what extent have the latest economic policies been effective in the course of macroeconomic performance? questions are the main motivation of the study. As a result of the findings obtained in the study, these questions will be answered and at this minval, what are the main factors affecting Turkey's macroeconomic performance and policy recommendations will be discussed.

Literature Review: There are studies investigating the macroeconomic performance of the literature countries. In the study, the studies in the literature in the period of 2011-2025 were examined. In these studies, the results of which variables and which country groups are used were examined Different studies examining the macroeconomic performance of countries in the literature have been examined by various methods. In the studies where macroeconomic performance was investigated, performance indicators, unemployment rate, inflation rate, growth rate, current balance of transactions were used. When the theoretical and empirical studies examining macroeconomic performance in the literature are examined, macroeconomic performance varies from country to country and from period to period. The variables affecting this performance are shaped within the framework of the economic policies and institutional structures implemented by the countries; these differences lead to different results among the countries.

Methodology: In this study, the macroeconomic performance of Turkey for the period 2020–2024 was analyzed using TOPSIS method. Alternatives consist of 2020–2024 years; unemployment, current balance of transactions, inflation and growth are determined as criteria. The data used in the study were obtained from the World Bank database. ideal and negative ideal solutions are determined by TOPSIS method and the years are ranked according to their performance.

Results: According to the findings, 2022 was determined as the year in which macroeconomic performance was highest in Turkey and 2020 was the year in which it was lowest. In 2020, the economic effects of pandemics negatively affected macroeconomic performance and relative performance in 2022 The study reveals that macroeconomic performance in Turkey is closely related to economic policies and draws attention to the importance of multi-criteria analysis for policy makers. Future studies may expand the scope of analysis with different criteria and alternative CCP methods.

Conclusions: As a result, the Turkish economy; applied economic policies, exposed internal and external shocks and political developments caused a fluctuating macroeconomic performance. In the Turkish economy, which has a fragile structure, the stability to be provided in the indicators of economic growth, inflation, unemployment and current transactions in the short term will contribute to the increase of the macroeconomic performance of Turkey in the long term.

China's Foreign Policy Toward Kazakhstan (2005–2013)¹

Dr. Öğr. Üyesi Figen AYDIN

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

figen.aydin@yeniyuzyil.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1777-278X>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 14.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ABSTRACT

One of the most significant developments affecting the global system in the twentieth century was the dissolution of the Soviet Union following the two World Wars. The end of the Cold War and the collapse of the bipolar system led to the disintegration of the Soviet Union, which in turn necessitated a re-examination of the fundamental assumptions of the international system. In addition, the redrawing of borders emerged as another critical issue for Asian countries. Although the border disputes between China and Kazakhstan, which became neighboring states after 1991, were resolved, China's sensitivities in its foreign policy toward Kazakhstan persisted for many years. This study examines China's policy toward Kazakhstan as a neighboring state. The period analyzed, spanning from 2005 to 2013, covers the era from the establishment of the strategic partnership between China and Kazakhstan to the leadership transition culminating in Xi Jinping's rise to power. Given China's central role in shaping Asia's future, the continuity of its policy toward one of its most important neighbors provides a fundamental framework for understanding contemporary policies. The study ultimately finds that China's domestic dynamics constitute a key determinant of its foreign policy toward Kazakhstan.

Keywords: China, Kazakhstan, Foreign Policy, Strategic Partnership, Domestic Dynamics

¹ This study is based on the doctoral dissertation entitled "Kazakhstan in the Foreign Policy Approaches of Türkiye and China: A Neoclassical Realist Comparison (2010–2020)", completed at the National Defence University in 2022.

1. INTRODUCTION

A state's foreign policy consists of the totality of actions it undertakes within the international system. Foreign policy analysis, in turn, seeks to interpret and make sense of these actions. As one of the most prominent fields of inquiry within the inherently dynamic discipline of international relations, foreign policy analysis aims to understand and rationalize how states interact both within the complex international political system and with one another. Based on the prevailing assumption that the state remains the primary actor capable of possessing a foreign policy, it is considered a fundamental requirement that foreign policy analyses be coherent, comprehensive, and capable of addressing core foreign policy questions.

The main focus of this study is to examine Kazakhstan within the framework of China's foreign policy approach across political, economic, and military–security dimensions. In evaluating Kazakhstan's place in Chinese foreign policy, particular attention is also paid to domestic dynamics. Assessing China's foreign policy independently of its internal dynamics would constitute an incomplete and, indeed, flawed perspective.

Kazakhstan has been selected as the target country primarily because it is one of the states with which China seeks shared sensitivities, objectives, and sustained cooperation in its foreign policy. In addition, it is well established that China aims to strengthen its geopolitical ties with Kazakhstan, expand energy cooperation, and increase bilateral trade. Another factor anticipated to be of growing significance for Chinese foreign policy is Kazakhstan's rising regional influence since the 2010s, alongside its actively pursued and increasingly robust global diplomacy. Moreover, among China's ethnic groups are ethnic Kazakhs who are Chinese citizens, as well as Uyghur Turks. These ethnic dimensions are expected to constitute key dynamics shaping China's policy toward Kazakhstan in the coming years, particularly in the areas of security and economic relations.

Against this background, the study analyzes the economic, political, and security foundations of China's foreign policy toward Kazakhstan. In conducting this foreign policy analysis, the Chinese domestic dynamics that exert influence on this policy are identified. The primary objective is to elucidate the determining parameters of China's Kazakhstan policy and China's perceptions of these parameters. The temporal scope of the study covers the period from 2005, when the strategic partnership was initiated, to 2013, when Xi Jinping assumed the presidency.

Ultimately, it is determined that in the period following the dissolution of the Soviet Union, China–Kazakhstan relations were shaped predominantly around internal security and border-related issues, particularly in the context of combating separatism, extremism, and terrorism. In the new phase, economic and energy relations—previously relegated to a secondary position due to Russia's influence as an independent variable in China's Kazakhstan policy—have emerged as the central agenda defining bilateral relations.

2. POLITICAL FACTORS

Since the beginning of the twenty-first century, China's foreign policy has undergone a series of positive transformations with the potential to affect the international system as a whole. Prioritizing developing countries and according particular importance to neighboring states, China has simultaneously accepted compliance with Western-led multilateral institutions and their rules. By strengthening its economy during the process of global engagement, China has assumed a more active role in international governance. It has not only sought to lead in norm-setting but has also demonstrated the capacity to challenge global institutions. As a state requiring stability beyond its borders (Flint & Zhang, 2019), China has enhanced its national power and influence by assuming major roles within international institutions, attempting to globalize its own institutions, and, at times, deviating from established rules of global governance (Council on Foreign Relations [CFR], 2021).

Within the complex network of relations that characterize China's engagement with the international system, Central Asia has emerged as a region composed of strategically significant partners, with Kazakhstan occupying a distinctive status among regional states. Indeed, in 2005 the two countries signed the *Joint Declaration on the Establishment and Development of a China–Kazakhstan Strategic Partnership* (Embassy of the People's Republic of China in Kazakhstan, n.d.). As the highest designation accorded to diplomatic relations between states, the strategic partnership reflects both the importance attributed to Kazakhstan in the post-Soviet era and the seniority of its political alliance with China.

The leadership factor, which has consistently functioned as an intervening variable in Chinese foreign policy, was also evident during the Hu Jintao era. Assuming office in 2003 following Jiang Zemin's leadership from 1993 to 2003, Hu Jintao sustained China's foreign policy orientation toward increasing global engagement and improving relations with the West. In this regard, according to Henry Kissinger, Hu skillfully alleviated

anxieties arising from China's growing power and laid the foundations for the concept of a "new type of great power relations" (Kissinger, 2016).

Under Hu Jintao's leadership, which played a formative role in shaping China's policy toward Kazakhstan, the perception of neighborhood diplomacy between the two countries was further developed. The establishment of strategic cooperation with neighboring states was identified as a means of creating a long-term regional framework of cooperation, while ensuring border security and expanding trade in the short term. From the perspective of Chinese foreign policy, the ability to respond to potential transformations in the international order depends on strengthening regional groupings and building diplomatic trust with neighboring countries.

Under Hu Jintao's administration, China did not adhere to international rules regarding the South China Sea on its eastern flank (Mahbubani, 2020). China asserted the strategic importance of its sovereignty over the disputed areas of the South China Sea and claimed that its presence in the region was non-negotiable. The fact that the eastern flank—where China constructed military facilities and artificial islands—became a focal point of both regional and global controversy contributed to Hu Jintao's strategic reorientation toward China's western periphery. In this context, Kazakhstan's position as not merely a bordering state but also the country with which China was able to develop the strongest diplomatic relations led to its assessment as China's most important partner on its western flank.

During this period, one of the key local factors shaping China's foreign policy toward Kazakhstan was cooperation over transboundary water resources. In fact, a framework agreement signed in 2001 laid the groundwork for the joint management and use of transboundary waters. By 2013, the Joint Commission had convened a total of ten meetings (Insebayeva, 2017). As the need for more specific arrangements emerged over time, particularly in 2011, the two countries were brought together around the most critical issues. An intergovernmental agreement aimed at protecting the water quality of transboundary rivers was signed (Peyrouse, 2008), under which both parties assumed obligations to monitor and safeguard water quality. Consequently, China felt compelled to consistently demonstrate that it was engaged in cooperative arrangements with Kazakhstan.

The most significant achievement of the bilateral commission was the signing of the agreement that initiated the construction of the Dostyk Hydro-Engineering Complex on the Khorgos River. Established to ensure joint use and facilitate effective management, the complex was completed in 2013. The agreement on the equitable allocation of the Khorgos River's waters subsequently served as a model for the sharing of the Irtysh and Ili rivers (Insebayeva, 2017).

One of the most critical dynamics shaping China's diplomacy toward Kazakhstan is undoubtedly the continuity of energy supplies. China directly links regime security to energy security. According to Chinese policy thinking, secure and uninterrupted access to energy ensures the sustainability of economic growth, while sustained economic strength, in turn, guarantees regime survival. In this context, energy security constitutes a cornerstone of the ideology of sustaining socialism and maintaining Communist Party rule. Owing to their geographical proximity and perceived reliability, Kazakhstan's energy resources are of particular importance for the continuity of both the Chinese regime and the Communist Party. This assessment is directly reflected in China's foreign policy toward Kazakhstan.

The Xinjiang Uyghur Autonomous Region represents another key element in China's foreign policy toward Kazakhstan, given China's position as both a major regional power and a neighboring state. In 2009, clashes between Uyghurs and Han Chinese, triggered by the Chinese government's repressive policies targeting Uyghurs (Klimeš, 2021), resulted in the deaths of more than 200 Uyghur Turks (Tukmadiyeva, 2013) and injuries to approximately 1,700 others (Brown, 2015). These incidents were regarded by the Chinese authorities as the most serious ethnic unrest that China had long "feared" within the framework of its domestic politics (Tukmadiyeva, 2013). In response, the government outlined a policy roadmap aimed at accelerating regional development and increasing per capita income levels in the region (Brown, 2015).

Under the leadership of President Hu Jintao, the "Pairing Assistance" development program conferred an "exceptionally important" strategic status on the Uyghur Autonomous Region. A national work conference was convened to implement the program. Within this framework, it was decided to establish a new Special Economic Zone in Kashgar, to grant special trade zone status to the Alatau and Khorgos ports, and to implement "paired assistance" measures whereby nineteen Chinese cities would provide technical and financial support to the Uyghur Autonomous Region (Tukmadiyeva, 2013).

Institutes established under the name of Confucius, the symbolic embodiment of traditional Chinese wisdom, function as an intervening variable that contributes positively to China's foreign policy toward Kazakhstan. Launched in 2004, the Confucius Institutes have become one of the most effective instruments through which China projects its soft power internationally. One of their primary objectives has been to eliminate—or at least transform—negative perceptions of China that persisted throughout the Soviet period. Today, these institutes have expanded across all continents, promoting China's spiritual and cultural values, while Confucius classrooms provide instruction in the Chinese language and history.

Chinese Communist leaders have increasingly employed Confucianism as a political instrument to legitimize their authoritarian rule. To this end, President Hu declared at the 17th Party Congress in 2007 that China was not a threatening power but rather a benevolent and responsible actor within the international system, while emphasizing the need for the “globalization” of Chinese culture (Jain, 2017). Confucianism and the Confucius Institutes have thus enhanced China's soft power diplomacy in Kazakhstan and, more broadly, across the Central Asian region. Having emerged as the second most influential actor in Central Asia, China has succeeded in relegating Russia to a secondary position in economic and strategic terms, even if not culturally (Peyrouse, 2008). In this context, China seeks to cultivate Central Asian elites in accordance with the Chinese model and aspires for regional societies to evolve as communities increasingly aligned with China.

For China to influence the social structures of Central Asian countries, it is first necessary to secure their trust. With this in mind, China places Kazakhstan at the forefront not only in economic and security matters but also in social affairs. China anticipates that Central Asian countries' confidence in it will increase through Kazakhstan's encouragement. Consequently, the Confucius Institutes in Kazakhstan have functioned as a catalytic instrument. Indeed, the Confucius Institutes have become a more visible vehicle of China's soft power in Kazakhstan (Vakulchuk & Overland, 2019).

Another local factor guiding China's foreign policy toward Kazakhstan is the positive economic and political feedback it receives from the Kazakh government. China expects open diplomacy, transparency, and mutually beneficial cooperation in its foreign relations. Kazakhstan's consistently transparent political actions and participatory approach in bilateral cooperation have contributed to China's attentiveness to Kazakh policy. Furthermore, Kazakhstan's extensive regional influence, diplomatic significance, relative economic size compared to other regional states, support for the Shanghai Cooperation Organization, and demonstration of the impact of Chinese soft power collectively necessitate that China prioritize Kazakhstan in pursuit of its desired regional leadership.

In addition, Kazakhstan's growing diplomatic strength within the international system and its policies that have gradually elevated it to regional leadership have increased the value attributed to it in Chinese foreign policy. Kazakhstan actively engages with international organizations, is a member of the World Trade Organization (WTO), and has expressed a desire to join the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). It also aims to become one of the world's thirty most developed economies by 2050 (Bohr et al., 2019). Membership in the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) represents a significant diplomatic achievement. By hosting the OSCE summit, Kazakhstan has deepened its relations with European countries and the United States. Kazakhstan's multifaceted and successful diplomacy enables China to expand its cooperation and strengthen regional partnerships. Through its partnership with Kazakhstan, China seeks to leverage the country's global and regional diplomatic influence.

During this period, the independent variable influencing China's foreign policy toward Kazakhstan has been Russia, the region's most significant partner. China has consistently sought to reassure Russia by asserting that it is not, and does not intend to be, a revisionist power, and that its regional influence does not entail hegemonic ambitions. Nevertheless, Russia has continued to play a role in shaping China's policies in Central Asia, sometimes facilitating deeper engagement and at other times constraining it.

Russia's existing institutional ties with Kazakhstan—through the Commonwealth of Independent States (CIS), the Russia–Belarus–Kazakhstan Customs Union, and the Collective Security Treaty Organization—have limited the expansion of China's influence in Kazakhstan and the wider region (Li, 2016). Reluctant to undermine Russia's privileged position and regional role, China has sought to maintain close, cooperative relations with Russia in its neighborhood.

At the level of strategic partnership, Russia–China relations can be conceptualized as a “congruence axis” (Cooley, 2012), due to Russia's historical, social, and economic connections with Central Asian countries. The formal rhetoric of Shanghai Cooperation Organization (SCO) membership and the strategic partnership,

combined with a regional alignment in Asia counterbalancing the West, has prevented Russia from perceiving China as a geopolitical challenger.

3. ECONOMIC FACTORS

Since the 2000s, it has become evident that the primary driving forces behind China's foreign policy toward Kazakhstan have been economic interests and energy security. As a result of its economic policies during the 2008 global financial crisis, China became the world's second-largest economy in 2011 (Tamıyıcı, 2019). Having weathered two major economic crises, China reinforced its legitimacy through economic recovery. At the same time, its high-speed economic growth (Ren, 2014) increased demand for both merchandise exports and reliable energy sources. The Chinese government, which had previously played an exporter role in global resource markets, shifted to function as an importer as well.

As industrial development expanded China's demand for raw materials and energy, the country became a large-scale market for developing countries (Üngör, 2009). Simultaneously, by assuming a role in the Central Asian economy previously dominated by Russia, China emerged as the region's largest trading partner (Brown, 2015). Through its strengthened economy and provision of substantial credits, China has sought to surpass the dominant Russian and Western economic actors in Kazakhstan and to establish long-term, consolidated partnerships (Alvarez, 2016). Indeed, as a result of China's investments and wide-ranging economic activities in Kazakhstan, it has been observed over time that 70–80% of goods sold in Kazakh markets are produced in China (Brown, 2015).

Some of the reasons behind the deepening of economic cooperation with Kazakhstan can be attributed to local factors. Chief among these is Kazakhstan's possession of natural resources that are critical for China's economy and industrial sector. Among these resources, oil stands out as the primary determinant of the dynamism of bilateral economic relations. The 2008 financial crisis enabled China to negotiate oil agreements in exchange for billions of dollars in loans and to develop an external energy policy mechanism focused on natural resources. The continuity of resource flows aligned with China's financial capacity (Alvarez, 2016) and Kazakhstan's geopolitical position as a potential transit country for oil pipelines across Eurasia (Umbach & Raszewski, 2016).

China's oil strategy in Central Asia, centered in Kazakhstan, gained momentum in 2005 when the Chinese company CNPC acquired PetroKazakhstan. By purchasing Kazakhstan's second-largest oil producer, China gained access to over 12% of total Kazakh oil production. By 2007, with 26% of Kazakh oil coming under Chinese control, Kazakhstan became China's second-largest oil supplier after Sudan (Cooley, 2012).

The China–Kazakhstan pipeline, officially inaugurated in 2006, represented China's first cross-border oil pipeline. Jointly implemented by CNPC and KazMunaiGaz, the project supplied approximately 5% of China's oil demand and delivered 10 million tons of oil annually to China by 2011 (Brown, 2015). By bypassing Russian territory, the pipeline provided China with a secure route, and in subsequent years, its capacity increased from 25,592 barrels per day to over 200,000 barrels per day (Cooley, 2012).

In addition to the 10-billion-cubic-meter gas supply agreement signed between the two countries in 2009 (Jarosiewicz & Strachota, 2013), China has established secure pipelines through Kazakhstan to facilitate access to Caspian and Black Sea oil (Brown, 2015). From a political perspective, the most significant energy project was completed in 2009: the Central Asia–China natural gas pipeline, designed to access Turkmen gas. Originating in Turkmenistan, the pipeline traverses Uzbekistan and Kazakhstan before reaching China. Following the collapse of the Soviet Union, this pipeline became the first major gas route to bypass Russian territory, effectively circumventing the Gazprom-Transneft network (Cooley, 2012). Just two years after its completion, in 2011, Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan collectively delivered 65 billion cubic meters of natural gas to China (Brown, 2015).

China aims to consolidate its energy transmission routes from Central Asia to strengthen its geostrategic position. Its long-term energy strategy envisions creating a “Pan-Asian global energy bridge” (Karaca, 2012) by linking resource-rich producer countries with consuming nations. In this system, all suppliers first orient their resources toward China, which simultaneously allows it to diversify its energy portfolio. In this regard, China's most significant partner is Kazakhstan, the region's largest political power and a resource-rich state. Through its energy policy in Kazakhstan, China seeks to establish a broader network of strategic influence.

Moreover, China's investments and partnerships in Kazakhstan's energy markets have been positively received. By contributing to the Kazakh economy with substantial capital while simultaneously diminishing

Russia's dominant role, China has played a constructive role in the region. Through Chinese acquisitions, Kazakhstan was able to quadruple its oil exports between 1995 and 2015. Kazakhstan has been able to stabilize its energy security (Umbach & Raszewski, 2016) through the establishment of Chinese pipelines and improved access, while also benefiting from China's technical capacity to overcome complex geological challenges that require advanced technology (Bohr et al., 2019).

To enhance trade, it is essential to complete transportation infrastructure—primarily highways and railways—and to establish modern transportation and trade centers at the bilateral border. In this regard, the Alatau and Jemina trade centers have been operational since the 1990s. Additionally, the trade and transportation hub constructed in Khorgos has been designed as a special economic zone. Construction of the Kazakhstan–China International Border Cooperation Center, which began in 2007, was completed and became operational in 2012. This economic zone, providing distinct advantages to both countries, has improved bilateral trade relations. For Kazakhstan, Khorgos serves as a gateway to the entire Asian continent, while for China, it facilitates easy access to the Customs Union region and offers opportunities to create new markets for Chinese products in Europe (Jarosiewicz & Strachota, 2013).

China seeks to maximize the trade potential with Kazakhstan. To this end, it has invested in critical infrastructure while simultaneously promoting trade development. By increasing its trade with Central Asia, China became the region's largest trading partner even during the 2008 crisis, surpassing Russia (Cooley, 2012). Within this regional trade framework, Kazakhstan holds the largest share. In 2005, bilateral trade between China and Kazakhstan increased by 51.4%, reaching USD 6.81 billion (Embassy of the People's Republic of China in Kazakhstan, n.d.).

The trade volume between the two countries has experienced fluctuations over the years, with changes observed in the trade structure according to export and import levels. Today, China is Kazakhstan's second-largest trading partner. In some years, China–Kazakhstan trade has even surpassed trade between Russia and Kazakhstan. In 2011, bilateral trade between China and Kazakhstan reached USD 20 billion, exceeding the Russia–Kazakhstan trade volume (Gelvig, 2020).

Significant agreements have been established to promote trade development. Among the foundational agreements signed in 2006 were the “Cooperation Strategy for the 21st Century” and the “Economic Cooperation Plan between China and Kazakhstan” (Peyrouse, 2008). Additionally, the bilateral cooperation plan in non-raw-material economic sectors signed in 2007 and the 2008–2010 Memorandum of Understanding on Cooperation framed the scope of economic relations (Embassy of the People's Republic of China in Kazakhstan, n.d.).

Another local factor affecting the economic dimension of China's foreign policy toward Kazakhstan is the Xinjiang Uyghur Autonomous Region. While the Uyghur issue shapes Kazakhstan's foreign policy in political and security areas, it is also highly influential in promoting economic cooperation and investments. From a geopolitical perspective, Kazakhstan serves as the main conduit for the development of trade with the Xinjiang region.

To facilitate the growth of China–Kazakhstan trade centered on Xinjiang, border posts and free trade zones have been established. Optimizing the use of the border region and transforming it into a transit hub has been one of the driving forces behind the dynamism of bilateral trade. Moreover, Kazakhstan's investments in the Xinjiang region have gradually become a local factor influencing China's economic relations with Kazakhstan. Kazakh companies have invested in sectors such as food, metals, and transportation within Xinjiang. Decades of economic engagement have positioned Kazakhstan as the primary foreign investor in the Xinjiang region (Peyrouse, 2008). Indeed, the geographic proximity between Kazakhstan and the Xinjiang Uyghur Autonomous Region has served as a local factor strengthening China–Kazakhstan economic relations.

4. MILITARY – SECURITY FACTORS

During this period, China–Kazakhstan military cooperation primarily developed within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). Following the expansion of the Shanghai Five to include Uzbekistan in 2001, transforming it into the SCO, the organization was interpreted as a useful mechanism to enhance cooperation between China and the Central Asian countries (Peyrouse, 2008). Furthermore, the elevation of bilateral relations to a strategic partnership in 2005 was expected to expand the scope of military cooperation between the two countries.

The SCO was established with the objectives of strengthening mutual trust and good-neighborly relations, jointly safeguarding regional peace and stability, and promoting a democratic, fair, and rational international

political and economic order (Shanghai Cooperation Organization [SCO], 2001). In addition, the SCO was institutionalized primarily to combat the “three evils” of terrorism, separatism, and extremism. For China, Kazakhstan is a priority partner in ensuring border security, preventing drug and arms trafficking, curbing illegal migration and human trafficking, and preventing extremist activities from spreading to China and the Xinjiang region.

China utilizes the SCO as a mechanism to enhance engagement and exert regional influence in Central Asia. This has prompted broader discussions regarding China's expanding role within the international system. Debates about China challenging the contemporary Western-led global order through its military cooperation are evaluated in light of its leadership within the SCO. How the organization, established to safeguard security and economic interests in neighboring regions, is treated by its member states directly affects the SCO's success and, consequently, the scope of China's international power. In this context, Kazakhstan's role in the SCO continues to grow in significance (Cooley, 2012).

While developing relations with China supports Beijing's foreign policy toward Kazakhstan, it also contributes to Kazakhstan's security. In addition to a settled Uyghur population within its territory, the Kazakh government expresses concern regarding radical Islamist activities. Therefore, cooperating with China within a military-security-focused organization enhances Kazakhstan's national security. Moreover, China represents a major power for Kazakhstan; preventing conflicts along borders or in security matters and engaging on a common platform increases the stability of Kazakhstan's domestic and foreign policies. Indeed, the shared security concerns in China–Kazakhstan relations underscore that China's involvement in Kazakhstan's political landscape carries implications beyond those of a mere neighboring state.

Although the two countries share common security concerns and approaches, their military potential has not been fully leveraged. The limited security cooperation that exists at a minimal level is expected to have a long-term impact. However, bilateral military relations have generally been developed within the framework of the SCO. For instance, regular military exercises were conducted as “peace missions” in 2007, 2009, 2010, 2012, and 2013 (Arslan, 2019). While Kazakhstan played a significant role in these exercises alongside China and Russia, its only bilateral exercise with China was the counter-terrorism drill named “Tianshan Mountain No. 1,” held in 2006 (Jin & Kong, 2019).

It is evident that China has not established effective military cooperation in Central Asia through the SCO and has remained behind Russia. Military aid from China has been limited to electronic equipment, vehicles, and textiles, while the expected support in terms of personnel, equipment, and training from the People's Liberation Army (PLA) has not materialized. Moreover, the SCO is not regarded as a fully capable military alliance with high intervention capacity. As the SCO's scope has expanded, inconsistencies such as growing challenges, unequal development, and occasional tensions between Russia and China have raised concerns about the organization's future (Peyrouse, 2008).

The SCO, which has been maintained through meetings and decision-making processes, has not implemented a comprehensive framework for practical cooperation. The organization does not intervene in the sale of military equipment to member states and does not view itself as a defense alliance akin to NATO. Indeed, while the SCO conducts security-related activities, these remain largely within the realm of declaratory intentions. The Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) has been unable to overcome coordination gaps and limited information exchange among member states, functioning ineffectively as a kind of regional Interpol in counter-terrorism efforts (Embassy of the People's Republic of China in Kazakhstan, n.d.).

Among the international factors influencing China's military-security policy toward Kazakhstan, Russia is particularly significant. Despite the dissolution of the Soviet Union, Russia has continued to exert influence in linguistic and cultural spheres, which has also extended to military matters. Kazakhstan acquires the majority of its military equipment from Russia, primarily because Moscow does not permit the procurement of advanced military hardware from China. Additionally, most of Kazakhstan's military personnel are trained in Russian academies. The complexity of the Chinese language and the limited proficiency among Kazakh officers pose challenges for their potential training in China (Embassy of the People's Republic of China in Kazakhstan, n.d.).

Since the elevation of China–Kazakhstan relations to the level of a strategic partnership in 2005, the bilateral relationship has been predominantly driven by economic and financial considerations. During this period, the determining factor of the relationship was the economy, which not only facilitated regional convergence between the two countries but also contributed to the smooth resolution of political issues such as the Uyghur

population, border disputes, and the utilization of transboundary waters. Economic cooperation gradually supplanted the political and security concerns that had dominated the 1990s. This shift laid the groundwork for China's future policy toward Kazakhstan to increasingly prioritize economic factors as key intervening variables.

CONCLUSION

It can be inferred that China's rapid engagement with Central Asia has, to a considerable extent, been indebted to its partnership with Kazakhstan. Despite conducting skillful and nuanced diplomacy in the region, China's past experiences of mistrust have led some countries to maintain a cautious distance. Consequently, it has been determined that China must expand its network of positive relations and reinforce its longstanding soft power in Central Asia, including through the numerous economic initiatives it finances.

China's only viable path to surpass Russia's regional leadership lies in transforming negative perceptions into positive ones. The most reliable approach to achieve this is for Kazakhstan—the largest country in Central Asia—to further enhance its cooperation with China and, by extension, to foster an environment of trust among other regional states. Kazakhstan's increasing political engagement within the evolving architecture of Central Asia has expanded the scope of China's policy influence toward the country. While China seeks Kazakhstan's support in its regionalist agenda, it simultaneously aims to exert influence over Kazakhstan through its soft power.

China envisions a regional order based on a center-periphery model, seeking an "Asian unity" led by the most influential state in the region. Its desire for preeminence and revisionist tendencies have shaped its approach toward Kazakhstan. Geopolitical and commercial-economic considerations constitute the fundamental dynamics of China's Kazakhstan policy. Nevertheless, it is evident that China aspires to go beyond mere geopolitical and economic cooperation in its engagement with Kazakhstan.

China seeks substantial influence in the region. Its policies in the Uyghur Autonomous Region and the authority it exercises over Chinese Kazakhs contribute to perceptions of China as a potential threat among Central Asian populations. Periodically, China articulates ambitions of establishing a regionalist leadership in Asia. However, it is apparent that if China cannot consolidate its regional influence in the medium term, it will not be able to fully realize its long-term global influence.

China's policy toward Kazakhstan is distinct and tailored to its sensitivities and objectives. Chinese Kazakhs have been identified as a key factor shaping this policy. Another unique aspect is the policy connected to the Uyghur Autonomous Region, which China seeks to transform. To become a more effective power and influence local populations, China expects Kazakhstan to assume greater responsibility in economic and security matters.

Economic cooperation has emerged as a critical factor uniting both China and Kazakhstan. Kazakhstan's development enables China to establish a secure regional environment and gain direct access to European markets. Security in Asia is likewise central to China's considerations. Ensuring that Central Asia does not become a breeding ground for regional terrorism, extremist activities are prevented, and threats do not spill over into neighboring areas is essential. Any contribution Kazakhstan makes to regional security is therefore crucial for border stability.

This study has elucidated the determinants of China's foreign policy toward Kazakhstan. It has been demonstrated that China's policy is developed under the influence of intervening variables. Furthermore, it has been clarified that China will remain a significant actor in the future of both Kazakhstan and Central Asia. The study highlights that the differing strategies of states, stemming from their own sensitivities and objectives, will constitute the primary drivers of regional and even global developments in the medium to long term.

REFERENCES

- Alvarez, C. B. M. (2016). *China–Kazakhstan energy relations between 1997 and 2012*. *Columbia SIPA Journal of International Affairs*. <https://jia.sipa.columbia.edu/china-kazakhstan-energy-relations-1997-2012>
- Arslan, İ. (2019). *The Shanghai Cooperation Organization: Balancing interests/priorities and regional cooperation*. *National Defence University Atatürk Strategic Research Institute Journal of Security Strategies*, 15(30), 289–330.
- Bohr, A., Brauer, B., Gould-Davies, N., Kassenova, N., Lillis, J., Mallinson, K., Nixey, J., & Satpayev, D. (2019). *Kazakhstan: Tested by transition*. Chatham House.

- Brown, R. (2015). *Where will the new Silk Road lead? The effects of Chinese investment and migration in Xinjiang and Central Asia*. *Columbia University Journal of Politics and Society*, 2015, 69–91. <https://doi.org/10.7916/D8KH0N9C>
- Cooley, A. (2012). *Great games, local rules: The new great power contest in Central Asia*. Oxford University Press.
- Council on Foreign Relations. (2021). *China's approach to global governance*. <https://www.cfr.org/china-global-governance/>
- Embassy of the People's Republic of China in Kazakhstan. (2014, January 1). *China–Kazakhstan relations*. <https://web.archive.org/web/20140906133919/http://kz.china-embassy.org/chn/zhgx/zhgxgk/>
- Flint, C., & Zhang, X. (2019). *Historical–geopolitical contexts and the transformation of Chinese foreign policy*. *The Chinese Journal of International Politics*, 12(3), 295–331. <https://doi.org/10.1093/cjip/poz008>
- Gelvig, S. (2020). *Main features of China–Kazakhstan economic integration*. *Science Review*, 3(30), 34–41. https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/31032020/6997
- Insebayeva, S. (2017). Imagining the nation: Identity, nation building, and foreign policy in Kazakhstan. In M. Laruelle (Ed.), *Kazakhstan: Nation-branding, economic trial, and cultural changes* (pp. 62–89). Central Asia Program, The George Washington University.
- Jain, B. M. (2017). *China's soft power diplomacy in South Asia: Myth or reality?* Lexington Books.
- Jarosiewicz, A., & Strachota, K. (2013). *China vs. Central Asia: The achievements of the past two decades*. Centre for Eastern Studies (OSW).
- in, W., & Kong, D. (2019). *Counter-terrorism cooperation between China and Central Asian states in the Shanghai Cooperation Organization*. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 5(1), 65–79.
- Karaca, R. K. (2012). *The effects of China's changing energy strategy on its foreign policy (1990–2010)*. *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 93–118.
- Klimeš, O. (2021). Xinjiang in China's public diplomacy in Central Asia: Case study of Almaty. In J. Ptáčková, O. Klimeš, & G. Rawnsley (Eds.), *Transnational sites of China's cultural diplomacy: Central Asia, Southeast Asia, Middle East and Europe compared* (pp. 29–56). Palgrave Macmillan.
- Kissinger, H. (2016). *World order* (S. S. Gül, Trans.). Boyner Publishing.
- Li, M. (2016). *From look-west to act-west: Xinjiang's role in China–Central Asian relations*. *Journal of Contemporary China*, 25(100), 515–528. <https://doi.org/10.1080/10670564.2015.1132753>
- Mahbubani, K. (2020). *Has China won? The Chinese challenge to American primacy*. PublicAffairs.
- Peyrouse, S. (2008). *Chinese economic presence in Kazakhstan: China's resolve and Central Asia's apprehension*. *China Perspectives*, 2008(3), 34–49. <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.4053>
- Ren, M. (2014). *Interpreting China's (non-)intervention policy to the Syrian crisis*. *Ritsumeikan International Studies*, 27(1), 259–282.
- Shanghai Cooperation Organization. (2001). *Declaration on the establishment of the Shanghai Cooperation Organization*. <http://www.gsdr.org/docs/open/regional-organisations/sco,%202001,%20establishing%20declaration.pdf>
- Taniyıcı, Ş. (2019). Far East Asia and the case of China. In B. Akgün (Ed.), *Politics in developing countries* (pp. 101–128). Anadolu University Press.
- Tukmadiyeva, M. (2013). *Xinjiang in China's foreign policy toward Central Asia*. *Connections*, 12(3), 87–108. <https://www.jstor.org/stable/26326333>
- Umbach, F., & Raszewski, S. (2016). *Strategic perspectives for bilateral energy cooperation between the EU and Kazakhstan: Geo-economic and geopolitical dimensions in competition with Russia and China's Central Asia policies*. Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Üngör, Ç. (2009). *China and the Third World*. *Istanbul University Journal of Political Science*, 41(45), 27–38.

Vakulchuk, R., & Overland, I. (2019). China's Belt and Road Initiative through the lens of Central Asia. In F. M. Cheung & Y.-y. Hong (Eds.), *Regional connection under the Belt and Road Initiative: The prospects for economic and financial cooperation* (pp. 145–167). Routledge.

İslam Öncesi Arap Toplumunda Fütüvvet İzleri ve İslamiyet'le Kazandığı Yeni Boyut

Traces of Futuwwa in Pre-Islamic Arab Society and the New Dimension It Gained with Islam

Süleyman TUNALI

Uşak Üniversitesi

kacakoglan@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-3265-758X

Makale Başvuru Tarihi / Received: 07.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Doç. Dr. Mehmet Saki ÇAKIR

Uşak Üniversitesi

m.saki@hotmail.com

https://orcid.org/0000-0003-1216-7249

ÖZET

Bu çalışma, fütüvvet anlayışının İslamiyet öncesi Arap toplumundaki köklerini ve İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte kazandığı yeni boyutları incelemeyi amaçlamaktadır. Cahiliye döneminde fütüvvet; cesaret, misafirperverlik, cömertlik, mazluma yardım ve onur anlayışı etrafında şekillenen bir toplumsal erdemler bütünü olarak ortaya çıkmıştır. İslam'ın gelişiyle birlikte bu kavram; isâr, merhamet, doğruluk, adalet ve nefisle mücadele gibi ahlâkî ilkelerle daha derin bir anlam kazanmış, Hz. Peygamber'in örnek davranışlarıyla yeni bir içerik bulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan yer almayan bu kavram, onunla yakın anlamlı kelimeler aracılığıyla ifade edilmektedir. Tasavvufî yorumlarla zenginleşen fütüvvet, özellikle sûfîler tarafından sistematik bir yapıya kavuşturulmuş ve farklı anlamlar yüklenmiştir. Fütüvvet kavramının farklı şekillerde tanımlanması tarihsel süreçte çeşitli kültürel, sosyal ve tasavvufî çevrelerde farklı anlam katmanları kazanmasıyla alakalıdır. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde farklı sosyal gruplar aracılığıyla siyasi ve toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Emevî iktidarının dışlayıcı politiklar gütmesi kendinden olmayanların bir araya toplanmasına ve toplumsal birliktelik ruhunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fütüvvet ilkeleri zamanla Horasan bölgesinden Anadolu'ya taşınmış ve ahilik teşkilatının temelini oluşturarak ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rol üstlenmiştir. Fütüvvet bireysel çıkardan daha fazla toplumsal faydayı önceleyen bir anlayıştır. Fütüvvet anlayışı, bireyin sadece nefsin kontrol etmesi değil, topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini de öngörmektedir. Çalışmada, fütüvvet kavramının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm, ahlaki ve toplumsal işlevleri ile İslam kültürüne etkileri ele alınmıştır. Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Sûfî, Abbasi, Ahilik.

ABSTRACT

This study aims to examine the roots of the futuwwa concept in pre-Islamic Arab society and the new dimensions it acquired with the emergence of Islam. During the pre-Islamic era, futuwwa emerged as a set of social virtues centered around courage, hospitality, generosity, helping the oppressed, and a sense of honor. With the advent of Islam, this concept gained a deeper meaning through moral principles such as selflessness, compassion, honesty, justice, and self-control, and found new content through the exemplary conduct of the Prophet Muhammad. Although this concept is not directly mentioned in the Quran, it is expressed through words with similar meanings. Enriched by Sufi interpretations, futuwwa (chivalry/brotherhood) was systematized and given different meanings, particularly by Sufis. The fact that the concept of futuwwa (chivalry/brotherhood) has been defined in different ways is related to its acquisition of different layers of meaning in various cultural, social, and mystical environments throughout history. During the Umayyad and Abbasid periods, it transformed into a political and social movement through various social groups. The exclusionary policies of the Umayyad regime led to the gathering of those who were different from them and the emergence of a spirit of social unity. The principles of futuwwa (chivalry/brotherhood) were gradually transferred from the Khorasan region to Anatolia, forming the basis of the Ahi organization and playing a significant role in economic and social life. Futuwwa is a philosophy that prioritizes social benefit over individual gain. The futuwwa concept (chivalry/brotherhood) envisions not only self-control but also acting with a sense of responsibility towards society. This study examines the transformation of the concept of futuwwa throughout history, its moral and social functions, and its impact on Islamic culture. This research was conducted within the framework of a qualitative research approach. Document analysis was used as the data collection method in this study.

Keywords: Futuwwa, Sufism, Abbasid, Akhi.

1. GİRİŞ

Arap dilinde “fetâ” kelimesinden türeyen fütüvvet, daha çok ahlaki erdemlerle ilişkilendirilen bir tutumu ifade etmektedir. Bunun yanında gençlik, yiğitlik, cömertlik ve mertlik gibi anlamlar taşımaktadır.

İslam medeniyetinin sosyal, siyasal ve kültürel yapısında önemli bir yere sahip olan fütüvvet anlayışı, kökeni itibarıyla İslam öncesi Arap toplumuna kadar uzanan köklü bir kavramdır. Câhiliye dönemi Arap toplumunda bu anlayış; kabile dayanışması, cesaret, misafirperverlik ve onur anlayışı etrafında şekillenmiştir (Hacıgökmen, 2018). İslam’ın ilk dönemlerinde fütüvvet, bir terim olarak geçmese de Hz. Peygamber’in bazı davranışları bu kavram kapsamında değerlendirilmiş, daha sonraki süreçte yeniden yorumlanan kavram ahlâkî, tasavvufî ve ekonomik bir boyut kazanmıştır.

Fütüvvet anlayışı, Emevîler döneminde kurumsallıktan uzak ve dağınık bir görünüm arz ederken, Abbâsiler döneminde bazı yöneticilerin de desteğiyle kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu süreçte Şeyh Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) gibi mutasavvıflar, fütüvvet ilkelerini sistematik bir yapıya kavuşturmuştur.

Bu çalışmada fütüvvet anlayışının İslam öncesi Arap toplumundaki yansımaları ve İslam’ın erken döneminde Hz. Peygamberle kazandığı yeni boyutlar analiz edilecektir. Böylelikle fütüvvetin Cahiliye döneminden İslam’ın ilk dönemine değin geçirdiği dönüşüm ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2. FÜTÜVVETİN TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

Fütüvvet kelimesi fetâ kelimesinden türemiştir. Fetâ, “genç, yiğit, cömert”; fütüvvet ise “gençlik, kahramanlık, cömertlik, diğerkamlik, ahlakî olgunluk” anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 2025). İbn Ebû'l-Hadîd (ö. 656/1258) fütüvveti, “başkasında görüp de kötilediğin şeyi iyi ve güzel görmemendir” şeklinde tarif etmiştir (Gölpınarlı, 2010). İslamiyet’in erken dönemlerinden itibaren (II/VIII) sûfiler, fütüvvet kelimesini tasavvufî alanda kullanmışlardır (Uludağ, 2025). Fütüvvet anlayışını benimseyen, bu yolda yürüyen şahıslara fetâ denir. Bu, tasavvuf anlayışında “la seyfe illa zülfikar ve la fetâ illa Ali” (Zülfikâr’dan başka kılıç, Hz. Ali’den başka yiğit yok) rivayetinden alınmıştır. Fütüvvetin tasavvufî bir kavram olarak yorumlanması da kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Ali Sâmî en-Neşşâr (ö. 1980)’a göre bu kavramdan ilk bahseden kişinin Fudayl b. İyaz olduğu söylene de (ki ona göre “dostların kusuruna bakmama”), fütüvvetten asıl ilk bahseden kişi Cafer es-Sâdık (ö. 148/765)’tır. O’na göre “fütüvvet, ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için de şükretmektir (Uludağ, 2025).” Buradan da anlaşıldığı üzere fütüvvet anlayışında îsâr ilkesi ön plana çıkmaktadır. Elinde olanı kendi ihtiyacın varken onu kendin yerine başkasına ikram etmek bu anlayışın önemli bir yansımasıdır. İnsanın elindekini başkasıyla paylaşması her zaman ve her durumda mümkün olmayabilir. Zira kişide, paylaşmaya, yardımlaşmaya ve elindekini başkasına vermeye engel olabilecek nefsanî duygular bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ise “yoksula, yetime ve esire seve seve yemek yedirirler, size ancak Allah rızası için yediriyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür isteriz. Çünkü biz, insanların yüzünü ekşiten, asık suratlı bir günde Rabbimizden korkarız” (Kur’an, 2010, 76: 8-10) meâlindeki âyette, alçak olan nefse galip gelme yiğitliğini ortaya koyan kimselerin, insanlardan hiçbir karşılık beklemedikleri; yaptıklarının karşılığını yalnızca Allah’tan umdukları ifade edilmektedir. Böyle bir anlayış, tasavvuf camiasına örneklik teşkil eden bir hareket olarak, çeşitli oluşumlar aracılığıyla Anadolu’nun hem İslamlaşmasına hem de sosyo-kültürel yapısının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanında, ahilik çerçevesinde kurumsallaşarak ekonomik bir yapının ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

Fütüvvet, Kur’an-ı Kerim’de doğrudan geçmese de bu kavramla bağlantılı veya bu anlamı çağrıştıran kelime ve kelime grupları yer almaktadır. Gençlik (Kur’an, 2010, 33: 23), kahramanlık (Kur’an, 2010, 21: 60), dostluk (Kur’an, 2010, 25: 27-28), cesaret (Kur’an, 2010, 8: 45), infak (Kur’an, 2010, 2: 261), tevazu (Kur’an, 2010, 25: 63), adalet (Kur’an, 2010, 16: 90), komşu hakkını gözetmek (Kur’an, 2010, 4: 36), yardımlaşma (Kur’an, 2010, 5: 2), cihat etmek (Kur’an, 2010, 9: 41), vb. anlamlar şeklinde geçmektedir.

Fütüvvet ehli kişi kendi ihtiyacı olduğu halde arkadaşına öncelik tanınması ve her şeyin en güzelini, iyi olanını, doğru olanını arkadaşına vermesi de fütüvvet ehlinin bir özelliğidir. Fütüvvetle yakın ilgili olan kavramlardan biri de dostluktur. Dostluk arkadaşlar arasında sevgi bağıyla birbirine kenetlenmiş kişileri ifade etmektedir. Her şart ve durumda dostun dostuna destek olması gerekmektedir. Dostlar, kötü günde desteğinin en fazla hissedildiği arkadaşlardır. Dostluk kurulacak kişinin niteliklerinin bilinmesi gerekir; aksi takdirde kötü karakterli kimselerle kurulan ilişkiler olumsuz sonuçlar doğurabilir. Nitekim atasözünde ifade edildiği üzere ‘Üzüm üzüme baka baka kararır.’ Böyle bir durumun ortaya çıkması ise arzu edilmeyen bir neticedir. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “Eyvah! Keşke filanı dost edinmeseydim.” (Kur’an, 2010, 25: 28) anlamındaki ayeti kerimede dostun dostluk sebebiyle bir kişiyi nasıl da yoldan çıkaracağını açık seçik delildir. Özellikle zor ve kötü durumlarda dostu ihtiyaç her zamankinden daha fazla olmaktadır. Hz.

Peygamber “Allah katında arkadaşların hayırlısı arkadaşına faydalı olan, komşuların hayırlısı da komşusuna faydalı olanlardır (Tirmizi, 1975.)” şeklindeki sözüyle iyi arkadaşın Allah’ın yanında hayırlı ve iyi bir insan olacağını bildirilmektedir. Bizlere örnek bir dostluk timsali olarak Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir arasındaki uhuvvet bağı rehberlik etmektedir. İslam’ın ilk zamanlarında Hz. Muhammed’i çok az kişi kabul etmiş, öyle bir zor zamanda Hz. Ebu Bekir ise cansiperane davranışıyla Peygamberimiz (s.a.v.) ile arasındaki dostluğu perçinlemiştir. Dostluğun da bir adabı ve erkanı vardır. Resûlü Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “dostların ellerin gibidir.” Yine Hz. Peygamber, ashabından bazılarıyla bir ağaçlığa girip misvak ağacından iki misvak kesmiştir, bunlardan biri doğru diğeri eğridir. Hz. Peygamber doğru olan misvağı yanındaki sahabeye verip eğri olanı kendi aldığı anda yanında kendine eşlik eden Sahâbe-i Kirâm demiştir ki “doğru misvağa sen benden daha çok hak ederken bana vermedeki hikmet nedir?” diye sorduğunda Hz. Peygamber dedi ki; “eğer misvağı sen bulup kesmiş olsan o zaman doğruyu bana vermek mürüvvet sayılırdı. Zira arkadaşlık eden iki kişiden ancak arkadaşına en şefkatli olan Allah katında en keremli olur,” (Zehebî, 1963) buyurarak doğru olanı arkadaşına, dosta verirken dostu öncelemek fütüvvete daha uygundur (Hakkı, 2011).

Fütüvvet ehli kişilerde doğruluktan asla sapma olmaz cömertlik ve eli açıklıkta onlar her zaman önde gelirler. Bir topluma karşı her zaman merhametle, takva ile yaklaşırlar her hal ve durumda iyilik yaparlar ki bu yiğitçe özellikleri sebebiyle en ufak bir üzüntü içinde olmayıp tam aksine mutluluk içindedirler. O fetâlar ki kendisine bir kötülük yapılsa dahi onlar buna iyilikle karşılık verirler asla karşısındakini incitmeyi düşünmezler. Fütüvvet ehlinin tüm bu özelliklerini ortaya koyan şu dizeler dikkat çekici nitelikte olup önemli mesajlar içermektedir:

Doğruluğun yiğitlerinde bıkınlık olmaz
Onlar her türlü cömertlik ve değerden pay sahibidir
Halleri kendileriyle oturana taksim edilmiştir
Onlar bir topluluğa karşı merhamet ve vakar sahibidir
Denkleri geldiğinde iyilik yapmaya onu yeğlerler
Bu konuda yiğitler bir pişmanlık duymaz.
Böylece onlar her yarışta birinciliği elde etti
Onlar ahmağa ‘yeter, sus’ diye cevap vermez (Arabî, 2015).

Fütüvvet ehlinin bir cemaat, kendisinin de fütüvvet ehlinin olduğunu iddia eden bir şahsı ziyarete geldi. Ev sahibi hizmetçisine; ey hizmetçi sofrayı yay dedi, hizmetçi tınmadı. Bunu üç defa tekrarladığı halde hizmetçi getirmede. Misafirler bakışıp söylendiler; bütün bu çağrılara rağmen sofrayı getirmemekle ısrar eden bir hizmetçiyi istihdam etmek fütüvvete uygun düşmez! Sonra getirildiğinden ev sahibi neden geciktirdin sofrayı getirmeyi? Hizmetçi; sofranın üzerinde bir karınca dolaşırdı. Karınca ile sofrayı misafirlere takdim etmeyi edebe aykırı buldum. Karıncayı sofradan atmayı da fütüvvet sıfatına aykırı buldum. Bunun için karınca sofrayı terk edinceye kadar bekledim dedi. Misafirler hizmetkâra; ey hizmetkâr! Oldukça inceldin. Ancak senin gibisi fütüvvet ehline hizmet eder! (Kuşeyrî, 2003). Fütüvvet ehli kişiler insanlara ikramda bulunmak, şefkatle yaklaşmayı kendisine bir görev addettiği gibi diğer canlılara da merhamet etme, onları incitmeme duyguları en üst seviyededir.

Yiğitlik, gencin nefsinin arzularının peşine gitmeyip kendisini yaratan Allah’a yönelerek acizliğini kabul etmesidir. Gerçek yiğit, yalnızca Allah’ın hükmüne boyun eğen, O’nun emir ve yasaklarına uygun davranan kimsedir. Bu teslimiyet ve itaat, yiğitliğin en temel özelliğini oluşturur (Arabî, 2015). Allah Teâlâ, kulluğun yalnızca kendisine yönelmesini, insanların O’nu tek ilah olarak tanımasını ve bu doğrultuda tevhid akidesini benimseyip sürdürmelerini istemektedir. Tüm canlıların Yüce Allah’ı tesbih ettiğini Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden öğrenmekteyiz. Canlılar içerisinde Allah Teâlâ’yı tesbih ve tenzih eden en önemli varlık insan oğludur. İnsanoğlunun doğumundan ölümüne kadar hayatında geçirdiği birtakım evreler vardır. Bu dönemlerin her bir özelliği birbirinden farklılık arz etmekle birlikte bunlardan en önemlisi gençlik çağıdır. Gençlik evresindeki bir birey arzu ve isteklerinin kölesi olup nefsânî özelliğin daha baskın olduğu ve kişinin hata ve yanlışla düşme eğiliminin fazlaca olduğu bir dönemi ihtiva etmektedir. Öyle ki insanın yaratılış gayesinden uzaklaşması Allah Teâlâ’ya karşı kulluk bilincinin zayıf duruma düşmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bu durumun üstesinden gelmeyi başaran genç kişi hem Allah tarafından övgüye ve ödüle layık görülmekte hem de Hz. Peygamber’in müjdesine nail olabilmektedir.

Fütüvvet, yardımlaşma bilincine sahip olmak ve insanlar arasında ayırım gözetmeyerek herkesi eşit kabul etmektir. Buradaki fütüvvet ehlinin özelliklerini Ebu Hafs şu cümlelerle dile getirmektedir: “Ona göre

fütüvvet, kişinin nefsinin merkeze almadan erdemle davranabilmesi, kendisine ihtiyaç için yönelen kimseden kaçmaması ve kimseyi yüzüstü bırakmamasıdır. Fütüvvet ehli biriktirme hırsından uzak durur, sıkıntılarını gizleyerek nimetleri yansıtır, misafir sayısı arttığında ya da azaldığında gönlü daralmaz. İnsanlar arasında ayırım yapmamak, dostluk ilişkilerinde çıkar gözetmemek ve iyiliği ise karşılık beklemeden sürdürmek bu anlayışın temel prensipleridir (Aytekin, 2018).”

Fütüvvetin yaygınlaştığı, merkezileştiği yer özellikle Horasan coğrafyası olmuştur. Bunda Emevîlerin mevâlî politikasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Emevîler Arap olmayan Müslümanları dışladıklarından dolayı onlar da Hz. Ali ve ailesine bağlanmışlar, bu durum fütüvvetin Horasan bölgesinin yanında Irak, Bağdat gibi şehirlerde de yayılmasına imkân sağlamıştır. Bu şehirlerde fütüvvetin yaygınlaşmasında etkili olan temel faktörlerden biri ise Emevîlerin merkezi olan Şam’a uzaklık sebebiyle siyasi nüfuzun başkent dışında tam anlamıyla kontrol edilememesidir. Tüm bunların yanında fütüvvet anlayışının Şam’da ve diğer İslam beldelerinde zaman içerisinde yaygınlaştığını da söylemek yanlış olmaz (Gölpınarlı, 2010). Emevî iktidarının kendinden olmayan ırklara karşı dışlayıcı politika gütmeleri (Özdemir, 2020), diğer taraftan sosyal çalkantılar farklı grupların İslamiyet’e girişleriyle kültür şoku yaşamaları gibi sebeplerden dolayı onlardaki davranış değişikliğine neden olan tutumlar fütüvvet ehli kişilerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Kendisini fütüvvet anlayışına adanmış, benimsemiş kişiler mevcut iktidarın dışlayıcı politikasına karşı daha çok ılımlı tasavvufî görüş geliştirmişlerken bazen ise iktidara meydan okumaya dönüşen bir takım davranış içerisine girmiş fetâ denilen genç, yiğit, kendini ezdirmek istemeyen oluşumlar meydana çıkmıştır. Fütüvvet anlayışı kendisine zaman içerisinde Anadolu’da yer bulmuş ve burada ahilik teşkilatı olarak varlığını çok uzun yıllar boyunca sürdürmüştür. Anadolu’da sosyo-kültürel, ekonomik olarak toplumun bir arada huzur içerisinde yaşamasını sağlayan manevi destek olarak önemli bir kurum olma hüviyeti kazanmıştır (Yıldırım, 2025).

Abbasi iktidarının zayıflamasıyla birlikte toplumdaki sosyal ahengin bozulmasına tepki gösteren, çoğunlukla genç ve bekar erkeklerden oluşan bir sosyal kesim tarih sahnesine çıkmıştır. Bu grup, kaynaklarda “fityân” olarak anılmakla birlikte, dönemin yöneticisi ve halkı tarafından kimi zaman “ayyâr”, “rind” veya “şâtır” şeklinde de adlandırılmıştır. Bu isimler, onların toplumdan dışlanan, kenarda duran ve toplumun geleneğine karşı mesafeli bir kesimi temsil ettiklerini ortaya koymaktadır.

Fütüvvet kelimesi tasavvufî bir anlayışın ötesinde yiğitlik, delikanlılık, zorluklarla mücadele gibi hayatın geniş anlamlarında kendini gösteren bir kavramdır. Fütüvvet pasif bir bekleyiş veya duruş olmayıp gerektiğinde hayat mücadelesi içerisinde reaksiyon almayı gerektiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhammed (s.a.v.) Taif şehrine İslam’ı anlatmak için yanında hizmetçisi Zeyd’i de götürmüştü, burada Taifliler davete karşı gelip Peygamber’i (s.a.v.) taş yağmuruna tuttuklarında hizmetçisi Zeyd’in, Hz. Peygamberi taşlardan korumaya çalışarak ortaya koyduğu yiğitlik fütüvvet gerekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Umurbek, 2008).

Mekke’nin fethinden iki yıl önce, Hz. Muhammed (s.a.v.) ashabıyla birlikte umre yapmak üzere yola çıktılar, Mekke’ye çok yakın bir mesafede konaklayıp Mekke liderine savaşmaya gelmediklerini ziyaret için geldiklerini bildirmek için sahabeden Hz. Osman’ı öncü olarak göndermişlerdi. Hz. Osman’ın uzun süre geri dönmemesi ve bir müddet sonra öldürüldüğüne dair haberin ulaşması üzerine Hz. Muhammed ashabını topladı. Bunun üzerine sahabeler, Resûlullah’a (s.a.v.) sadakat göstereceklerine, gerektiğinde yiğitçe, mertçe ve canları pahasına savaşacaklarına dair söz verdiler (Buhârî, 2002). Bu biata Rıdvan Biati adı verilmektedir (Fayda, 2025). Kur’ân-ı Kerîm’de bu olaya değinilmektedir: “Muhakkak ki sana biat edenler, sadece Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli, onların elinin üstündedir. Her kim yaptığı biatı bozarsa, bunu yalnızca kendi aleyhinde sonuçlanacak şekilde bozmuş olur. Her kim de Allah’a verdiği söze bağlı kalıp gereklerini yerine getirirse, ona yarın büyük bir sevap verecektir (Kur’ân, 2010, 48: 10). Hz. Peygamber’e söz verip bu sözünden dönmeyen sahâbeler, Yüce Allah onlara memnuniyetini bildirmiş, onların endişelenmesini kalplerine bir ferahlık vererek dindirmiştir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Gerçekten Allah, o ağacın altında sana biat ederlerken müminlerden razı oldu. Kalplerindeki sıkıntıyı bildi de onlara, huzur ve rahatlık indirdi, onları yakın bir fetih ile (ayrıca) yakında alacakları çok büyük ganimet ile ödüllendirdi. Allah her şeye gücü yeten, yaptığını sağlam yapan ve yaptığında bir hikmet bulunmaktadır (Kur’ân, 2010, 48: 18-19).” Hz. Peygamber öncülüğündeki Müslüman sahâbenin Mekke’ye doğru yola çıkmaları, Mekke’ye yaklaşıldığında elçi olarak Hz. Osman’ın gönderilmesi, onun uzun süre geri dönmemesi ve şehit edildiğine dair haberin yayılması üzerine sahâbenin, ne olursa olsun geri dönmeyeceklerine dair Hz. Muhammed’e biat etmeleri hadisesi, söz konusu ayete konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere kararlılık gösterip söz veren kişilerin Allah tarafından karşılığının verileceği bildirilmektedir. Bu olay fütüvvetin gereklerini ortaya koyması açısından tarihimiz ve kültürümüz açısından ve daha sonraki nesillere yiğitlik, cesaret vermesi yönüyle de önemlidir.

3. İSLAMİYET ÖNCESİ FÜTÜVVET İZLERİ

Câhiliye dönemindeki Arap toplumunda çöl hayatı, ahlâkî nitelik taşıyan birtakım davranışların gelişmesinde etkili olmuştur. Bu davranış kabilelerini zor zamanlarda korumak, değer verdikleri kutsallarını muhafaza etmek, çadır hayatları olduğu için oraya gelen misafire ikramda bulunmak, kendilerine sığınan mazlumlara yardımcı olmak, yumuşak huylu olmak, îsârda bulunmak, tüm bu özelliklere baktığımızda cömertlik, kuvvet, yiğitlik gibi nitelikler onlardaki fütüvvet anlayışını ortaya koymaktadır. Cahiliye dönemi Arap şiirinde fütüvvet anlayışı, kişinin güçlü olması, sağlam bir akla sahip olması vb. nitelikler üzerinden tanımlanmıştır. Düreyr b. es-Simme, Yezid b. Abdulmedân’ı övdüğü dizelerde şöyle ifade etmektedir: “Onunla savaşa tutuştuklarında, onu yenemezler. Onun önüne bir koç çıkardıklarında o koça kafa tutar, onu yener. İnsanlar ona geldiklerinde, onları rezil etmez, rezil rüsva kılmaz. Boynuzu olan karşısına çıksa da onu yener (Ed-dik, 2018).” Buradaki dizelerden anlaşıldığına göre Yezid b. Abdulmedân’ın yalnızca savaştaki yiğitliğini değil, aynı zamanda kendisine sığınanları küçük düşürmeyen vakar sahibi tavrı da vurgulanır. İnsanları rencide etmeyen iyi huylu biri olduğu, delikanlılığını vurgulamaktadır. Bu durum cahiliye toplumunda fütüvvetin kaba kuvvetten ibaret olmayıp haysiyet koruma, izzet sahibi olma ve başkalarına zarar vermeden üstünlük gösterme gibi ahlâkî boyutlarla da ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Evs b. Hacer (ö. 620), Fudalebîr Kelde hakkındaki onun vefatının ardından şu ifadelerde bulunmaktadır: “O, cömertlik, kahramanlık, kararlılık ve kudret sahibiydi. O çok zeki bir insandı, gördüğü insanı anında tanırdı. Görmediği insanı, keskin zekâsı ve hisleriyle görmüş gibi doğru bir şekilde tasvir ederdi. Konukları için bir şeyleri kurban etmekten asla geri durmazdı. Cömertlik onu öldürmedi. Cömert olması, onun hatırasını hala içimizde yaşatmaktadır.” Burada Evs b. Hacer, Fudalebîr Kelde hakkında fütüvvet gereklerinden olan cömertlik, kahramanlık, bir iş hususundaki kararlılığını, güç sahibi olduğunu, hissiyatının kuvvetli olduğu, misafirperver olduğunu ifade ederken onun ölümünden sonra tüm bu özelliklerin insanların hafızasında yer ettiğini vurgulamaktadır. Bir başka şair olan Tarefe ise fütüvvet örneği sergilemiştir. O, kimin yardıma ihtiyacı varsa yardımcı olmakta çok gayret göstermiş. Bir şiirinde mealen şöyle ifade etmektedir: Kavmim, “içinizde genç olan kim var?” diye seslendiklerinde beni kastettiklerini düşündüm, hemen koştum. Her kabile kendi gençlerinin kahramanlığına ihtiyacı vardır. Gencin de kendi kahramanlığına ihtiyacı vardır.” Bu ifadelerde Tarefe kahramanlığıyla övülmektedir (Ed-dik, 2018).

Cahiliye dönemi Arapları, hayat tarzları fütüvvet anlayışını şiirlerinde vurgulamışlardır. Abîd b. el-Abras’ın şiirinde “cömertlikte söğüt ağacının dalları gibi nice gençler vardır” bu ifade, Câhiliye dönemi Arap toplumunda cömertliğin ve gençlik idealinin nasıl yüceltildiğini göstermektedir. Söğüt ağacının dallarının çokluğu ve yayılışı, cömertliğin sürekliliğini ve bereketini simgelemektedir. Şairin “nice gençler” vurgusu ise bu erdemin özellikle fetâ olarak nitelenen yiğit ve genç kimselerle özdeşleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu benzetme, cömertliğin fütüvvet ehlinin temel vasıflarından biri olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak Câhiliye döneminde bu cömertlik daha çok toplumsal itibar, şöhret ve kabile onuru için sergilenmektedir. Arapların şairlerinden bir diğeri olan İmrûülkays (ö. 540 dolayları) ise benzer anlama gelen fetâ sözüyle iyi bir insanda olması gereken özelliği sıralamıştır. O, “ona yeryüzünün şimdiye kadar üzerinde taşımadığı sözünde duran, vefalı olan ve sabreden genç gerekir.” Bu söz, fetâ olarak nitelenen ideal gencin sahip olması gereken temel vasıfları yansıtmaktadır. Zira fütüvvet anlayışında sözünde durmak (vefâ), zor şartlara karşı sabretmek ve güvenilir bir karaktere sahip olmak, yiğitliğin asli unsurları arasında kabul edilir. Bu nedenle evlenecek kişide bu özelliklerin aranması, evliliğin ahlâkî ve mânevî temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Yine Arapların ünlü şairlerinden el-A’sâ ise fütüvveti “Hint kılıçları gibi parlak bir gençlik topluluğu içerisinde” şeklinde benzetmesi, Câhiliye dönemi Arap toplumunda gençliğe ve yiğitliğe atfedilen değeri yansıtan güçlü bir tasvirdir. Hint kılıçları, o dönemde sağlamlığı, keskinliği ve parlaklığı ile ün kazanmış savaş aletleri olduğundan, bu benzetme gençlerin hem savaşçı vasıflarını hem de dikkat çekici meziyetlerini simgelemektedir. Câhiliye Arapları için gençlik; cesaret, güç, kabileyi savunma ve onuru koruma gibi değerlerle özdeşleşmiştir. Bu nedenle gençlerin “parlak” olarak nitelendirilmesi, onların toplum içerisindeki seçkin konumunu, şöhretini ve itibarlı duruşunu ifade etmektedir. Aynı zamanda bu ifade, yiğitliğin ve kahramanlığın estetik bir dille yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Başka bir şair olan Zuheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609) ise şöyle demektedir: “Bir gencin yarısı onun sözleridir, yarısı da onun engin gönlüdür. Eğer bunlar yoksa o, et ve kemik yığınının ibarettir (Ed-durra, 2021).” Bu ifade, Câhiliye dönemi Arap toplumunda gençlik idealinin yalnızca fiziksel güç ve savaşçılıkla sınırlı görülmediğini, aynı zamanda söz ve gönül zenginliğiyle tanımlandığını göstermektedir. Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın vurguladığı “söz” ve “engin gönül”, o dönemde bir genci değerli kılan temel nitelikler olarak öne çıkmaktadır. “Söz”, Câhiliye toplumunda doğruluk, söze sadakat, hitabet gücü ve verilen ahde bağlılık anlamlarını taşımaktadır. Çünkü kabileler arası ilişkilerde güven ve itibar, büyük ölçüde kişinin sözüne olan bağlılığıyla ölçülmekteydi. “Engin gönül” ise cömertlik, misafirperverlik, merhamet ve başkalarını gözetme gibi erdemleri ifade etmektedir. Bu yönüyle

gençlik, sadece bedensel kuvvetle değil, ahlâkî ve sosyal erdemlerle anlam kazanmaktadır. Şairin, bu iki özellikten yoksun olan kimseyi “et ve kemik yığını” olarak nitelemesi, karakter ve ahlâkın Câhiliye gençlik anlayışında ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Burada şair, bir insanda bulunması gereken ahlaki özelliğin doğru sözde olduğunu aksi halde ise onun değersiz bir et ve kemikten ibaret olduğunu vurgulamaktadır (Yılmaz, 2018).

4. MUHAMMED’İN (S.A.V.) MERHAMET, ADALET VE YİĞİTLİK ÖRNEKLİKLERİ BAĞLAMINDA FÜTÜVVET

Câhiliye döneminde misafirperverlik, mazlumun hakkını koruma ve doğru sözlülük gibi erdemleri ifade eden fütüvvet anlayışı, İslâmiyet’in gelişyle birlikte daha kapsamlı ve derin bir anlam kazanmıştır. Hz. Peygamber de “Ben yiğidim, yiğit oğluyum, yiğit kardeşiyim” şeklindeki sözleriyle atası olarak Hz. İbrahim’i, kardeş olarak ise Hz. Ali’yi kastettiği bilinmektedir (Gölpınarlı, 2010). Hz. Ali’nin savaş meydanlarındaki yiğitliği Hz. Peygamber tarafından dile getirilmektedir. Hz. Ali gibi daha başka genç Müslüman sahâbeler câhiliye dönemindeki fütüvvet anlayışının yanında cihat ve gaza ruhuyla hareket eden bir nefere dönüşmüştür. Manevi güçlerini Kur’ân-ı Kerim ve sünnetten alan bu Müslümanlar, asıl yiğitliğin kişinin nefisine karşı verdiği mücadele olduğundan hareket ederek kahramanlık örneği göstermeye gayret etmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Muhammed, “hakiki mücahit nefisine karşı cihat açan kimsedir” (Tirmizi, 1975). Bu şekilde buyurarak asıl mücadelenin nefisle olacağını ifade etmiştir. Müslüman mücahitler bu anlayıştan hareket ederek onlar için mücadelenin asıl gayesi nefsi eğitim, terbiye ve insanları ihya etmektir (Kaval, 2015).

İslam medeniyetinde fütüvvet anlayışını Muhammed’e (s.a.v) kadar götürmek mümkündür. O, her alanda olduğu gibi yiğitlikte de örnek bir peygamber olmuştur. Peygamber (s.a.v) Mekke fethedilmeden kısa bir süre önce hac ibadeti yapmak için sahabeyle Mekke’ye giderken Mekkeliler bu duruma müsaade etmediklerinde Hudeybiye adı verilen yerde bir ağacın altında oturmuş ve ashâb-ı kirâma ölünceye dek savaşacaklarına, canlarını, başlarını İslam’ın yayılması ve yaygınlaşması uğruna feda edeceklerine dair bey’at aldığı anda en büyük kahramanlık örneğini göstermiştir (Gölpınarlı, 2010).

Hz. Muhammed (s.a.v) her zaman yetim, yoksul, mazlum, ezilen, haksızlığa uğrayan kişilerin yanında yer alarak yetimleri korumuş, kölelere iyi davranarak, kadın haklarını savunarak zayıf ve güçsüz olana kol kanat gererek evrensel ilkeler ortaya koymuştur. Hicretten önce, genç yaşta Hilf’ül-Fudul (Erdemliler Topluluğu) topluluğuna katılarak yabancı da olsa zulme uğrayanın yanında yer alarak haksızlığa sessiz kalmamıştır (Eser, 2009).

Hz. Muhammed, Müslümanların birbirlerine kenetlenmesi gerektiğini, birbirlerini binanın tuğlaları olarak görmeleri gerektiğini ifade etmektedir. O (s.a.v), bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı giderirse Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir Müslümanın ayıp ve kusurunu örterse Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter (Müslim, t.y.).” Hadiste vurgulanan kardeşlik, zulmetmeme, yardımlaşma, sıkıntıyı giderme ve kusur örtme gibi ilkeler, fütüvvet ehlinin taşıması gereken temel vasıflar arasında yer almaktadır. Hadiste geçen “ihtiyacı giderme” ve “sıkıntıyı kaldırma” ifadeleri, fütüvvetin îsâr ve diğergâmlık boyutunu; “kusur örtme” ilkesi ise affedicilik ve şefkat boyutunu göstermektedir. Bu yönüyle hadis, fütüvvetin sadece bireysel bir erdem değil, toplumsal huzuru ve güven ortamını inşa eden bir ahlâk sistemi olduğunu ortaya koymaktadır.

Müslüman bir kişinin ihtiyacı olduğu zaman maddi ve manevi tüm ihtiyacını hemen gidermeli, bir sıkıntıya düştüğünde destek olmalıdır. Müslüman kardeşini yalnız başına bırakmak İslam dininin ortaya koyduğu evrensel insanlık değerleriyle bağdaşmayan bir durumdur. Peygamber (s.a.v.), gayrimüslim kişilere karşı bile canın korunması ilkesiyle yaklaşmıştır. Hz. Muhammed 630 tarihinde Mekke fethedildikten sonra Mekke müşriklere hitaben özellikle de yaşlı, kadın, çocuk gibi yardıma muhtaç kişilere canlarına mallarına dokunulmayacağına dair söz veriyor ve onlara serbest anlamında kullanılan ‘tülekâ’ demiştir (Sandıkçı, 1996).

Peygamber’in (s.a.v.) affediciliği, yalnızca yakın çevresine değil; kendisine zarar veren veya düşmanlık gösteren kimselere karşı bile uyguladığı bir ahlâk ilkesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bedir savaşını Müslümanlar kazandıktan sonra esir düşen müşriklere ne yapılacağı ile ilgili istişare yapıldıktan sonra okuma yazma bilenlerin 10 Müslüman sahabeye okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest kalacağını kararlaştırılması hem Peygamberimizin (s.a.v.) hem de sahâbe-i kirâmın merhamet duygusunun yüksek olduğuna işaret etmektedir.

H. Muhammed (s.a.v.), savaş sırasında zırh ve teçhizatını bir ağaca asarak dinlendiği esnada, o dönemde müşrik olan Gavres’in ani saldırısına maruz kalmıştır. Gavres, Peygamberimizin dalgınlığından yararlanarak kılıcını ona doğrultmuş ve ‘Şimdi seni benden kim kurtaracak?’ diye sormuştur. H. Peygamber’in ‘Allah’ cevabını vermesi üzerine Gavres’in elindeki kılıç yere düşmüş, bu kez H. Peygamber kılıcı eline alarak ona ‘Peki seni kim kurtaracak?’ diye sormuştur. Gavres’in ‘Hiç kimse’ şeklindeki cevabına rağmen H. Peygamber ona hiçbir zarar vermemiş, böylece merhamet ve affedicilik örneği sergilemiştir. Bu tutum, Gavres’in daha sonra İslâm’ı kabul etmesine vesile olmuştur (Buhârî, 2002). Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in affediciliği ve merhameti, fütüvvet anlayışının temelini oluşturan iyilik, nefesine hâkim olma ve düşmana karşı bile adaletli davranma ilkelerinin örnekleridir. Bedir esirlerinin eğitim karşılığında serbest bırakılması ile Gavres hadisesinde düşmana dahi zarar vermemesi, fütüvvetin özündeki merhamet, faydalı olma ve kalpleri iyilikle kazanma anlayışını açıkça göstermektedir.

Savaş meydanlarındaki yiğitliği dillere destan olan H. Peygamberin amcası Hamza da “gözümün gördüğü hiçbir şeyden korkmam” diyerek cengaverliğini her zaman ortaya koymuş bir şahsiyettir. Uhud harbinde şehit düşmüştür. Öyle ki onun şehit edilmesi H. Peygambere çok ağır gelmişti. Buna rağmen Mekke’nin fethinde onu şehit eden Vahşi ve Ebu Süfyan’ın karısı Hind’i affetmiştir (Aytekin, 2018).

Allah Teâlâ, H. Muhammed’e peygamberlik görevini vermeden önce bile O, insanlara karşı son derece iyi davranırdı. O’nun (s.a.v.) hakkında eşi H. Hatice şöyle bahsetmekteydi: “O, yakınlarına yardım eder, ailesini korur, hayatını şerefi ve alın teriyle korurdu. Başkalarını doğru yola sevk ederdi. Yetimleri himaye ederdi. Sözün doğrusunu sever ve desteklerdi. Emanete hıyanet etmezdi. Acı ve felakete uğrayanların yardımına koşardı. Fakirlere iyilik eder ve herkese şefkatli ve merhametli davranırdı (Karaman, 2021).” Öyle ki H. Muhammed sadece inananlara değil düşmanına karşı bile son derece merhametli, adaletli davranmış, aşırı şiddetten kaçınmış, insan haklarına saygı esasına dayalı örnek davranışlar ortaya koymuş ve insanlık dışı muameleyi kesin olarak yasaklamıştır. Bu durum sadece canlı düşmana karşı değil ölü düşmana bile iyi davranmayı kendine karakter edinmiştir. H. Peygamber düşmanın yaptığı gibi yanlış davranışları yasaklayıp savaşta öldürülen kişinin kulağını, burnunu kesmek gibi uygulamalara karşı açık bir yasaklama getirmiştir. Kaldı ki uzuv kesme uygulaması o dönemin yaygın savaş adetlerinden biriydi ve H. Muhammed bunu kesin bir şekilde yasaklamıştı. Peygamber (s.a.v.) düşmanı yakarak öldürmeyi de yasaklamıştır. O (s.a.v.), esirlere işkence edilmesini veya onlara kötü davranılmasını da yasaklamıştır. H. Peygamber’in merhamet duygusunun Allah’ın emirleri ve ahlâkî öğretileri doğrultusunda son derece güçlü olduğu, bu tutumunun da ayetlere dayanan bir bilinçle şekillendiği anlaşılmaktadır. Ayette şöyle geçmektedir “O, keyif ve arzusuna göre konuşmaz. O, sadece vahiy olunan bir vahiydir” (Kur’ân, 2010, 53: 3-4). Bu ayette ise H. Peygamberin söz ve davranışlarının ayetlerle şekillendiğinin ifadesidir. O’nun (s.a.v.) çevreye karşı yaklaşımı, İslam’ın doğaya bakışını şekillendiren önemli bir örnek şahsiyettir. H. Peygamber ‘kıyametin kopacağını bilseniz elinizde bir fidan varsa onu dikin’ hadisinde çevreye verdiği değeri ortaya koymaktadır.

H. Muhammed’e İslam’ın emirleri gelmeden önce cahiliye toplumunun olumsuz tutum, davranış ve inanışlarından uzak kalmak için sık sık Hira mağarasına gidip tefekküre, tezekküre dalarak yanlış inançlardan uzak kalmaya çalışmıştır. H. Muhammed 40 yaşlarına geldiğinde vahiy meleği Cebrail (a.s.) ona ilk vahiy olan “Yaratan Rabbinin adıyla oku” (Kur’ân, 2010, 96: 1) emriyle muhatap olmuş ve bu durumda korkuyla, heyecanla ben okuma bilmem diyerek cevap vermiştir. Tüm bu yaşadıklarını H. Hatice’ye anlatmış buna karşılık H. Hatice ise H. Peygamber’e şöyle demişti: “Hayır, vallahi Allah seni kesinlikle utandırmaz. Çünkü sen, sıla-i rahime dikkat eder, doğru konuşur, haksızlığa uğrayanı korur, ihtiyacı olana verirsın, yetimin hakkını gözetirsin bundan dolayı da senin başına gelen kötü bir durum olamaz” diyerek H. Muhammed’i teselli etmiştir. Bu sözler, H. Peygamber’in fütüvvet erinin niteliklerini açıkça yansıtır. Fütüvvet, İslam düşüncesinde yalnızca fiziksel cesaret değil, aynı zamanda adalet, dürüstlük, cömertlik ve toplumsal sorumluluk gibi erdemleri kapsar. H. Peygamber’in sıla-i rahime önem vermesi, aile ve toplum bağlarını gözetmesi; haksızlığa uğrayanları ve yetimleri koruması; ihtiyacı olana yardım etmesi, fütüvvetin sosyal ve ahlâkî boyutunu bütünlüklü biçimde sergiler. H. Hatice’nin “bundan dolayı da senin başına gelen kötü bir durum olamaz” ifadesi ise, fütüvvetin manevi güvence yönünü vurgular; erdemli ve ahlâklı bir yaşamın Allah’ın koruması altında olduğunu gösterir. Dolayısıyla H. Peygamber, fütüvvetin hem bireysel hem toplumsal boyutlarını ideal bir örnekle somutlaştırmıştır. Ayrıca H. Hatice, peygamberimizin insanlara yardımcı olduğunu, çevresi tarafından çok güvenilir bir şahsiyet olduğunu bu özelliklerinden dolayı da kendisine iyilikten başka bir şey gelmeyeceğini bildirmiştir. H. Muhammed doğru sözlü olduğundan hiç kimsenin en ufak şüphesi bile yoktu. İlahi emirleri Mekkeli müşriklere iletme istediğinde safâ tepesine çıkıp “Ey Kureyş! ben size şu tepenin arkasında bir takım düşman süvarileri vardır, sizin üzerinize baskın yapmak istiyorlar diye haber versem bana inanır mısınız?” dediğinde onlar da “evet inanırız dediler, senin yalan söylediğini hiç görmedik, sen hep doğru söyledin” dediklerinde Mekkeli müşrikler şahit olmuştur (Müslim,

t.y.). Hz. Peygamber cahiliye toplumunun içinde bulunduğu sapkınlık, insanlara karşı hukuksuzluk, hırsızlık, alkol ve daha pek çok kötü özelliklerin olduğu bir toplumda kendisine nübüvvet görevi verildiğinde ilk zamanlarda bu tebliği gizli yapsa da daha sonraki emirle bunu açıkça ortaya koyması gerektiği bildirildi. “Ey (elbisesine) bürünen! Kalk artık, uyar! Rabbini artık büyükle! Elbiseni artık temizle! O artık pislikleri terk et! Yaptığın işi çok bularak başa kakma! Rabbin için sabret!” (Kur’ân, 2010, 74:1-7). Buradaki ayetten de anlaşıldığına göre Hz. Muhammed için artık pasif duruştan harekete geçme, prangalardan kurtularak, yanlışları insanların yüzüne vurma cesareti göstermesi, doğruyu haykırma, insanları doğru yola tebliğ etme vaktinin geldiğini ifade etmektedir. Peygamberimizin (s.a.v.) doğruluğu, dürüstlüğü o kadar aşikardır ki en yakın arkadaşı olan Hz. Ebu Bekir’e birisi gelip senin arkadaşın Muhammed bir şeyler söylüyor denildiğinde buna karşılık Hz. Ebubekir de “eğer bunu Muhammed söylüyorsa doğrudur” diyerek Peygamberimizin dürüstlüğünü vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber cömertlilerin en cömerdi idi, o elinde dünyaya ait hiçbir mal bırakmak istemezdi, elinde olanı ihtiyaç sahibine verirdi. Ancak elini dünya hayatından da tamamen çekmiş değildi. Her zaman son derece tevazu içinde bir hayat süren Allah Resûlü (s.a.v.), bir ganimet dağıtımı sonunda, kendi payına düşen bir sürüyü hayretler içinde izleyen ve daha Müslüman olmamış Safvan b. Ümeyye’nin bu halini müşahade ederek, “hoşuna gittiyse sürü senin olsun” dedikten sonra buna çok şaşırın Safvan da Müslüman olmuştur (Özköse, 2015). Başka bir zaman Hz. Peygamber: “Ben kral bir kişi olmak yerine kul peygamber olmayı tercih ettim” buyurarak tevazu ve alçakgönüllü olduğunu ifade etmiştir.

SONUÇ

Fütüvvet hem İslam öncesi Arap toplumunda hem de İslam medeniyetinde derin bir kültürel ve ahlaki değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Cahiliye döneminde gençlik, yiğitlik, cömertlik, misafirperverlik ve adalet anlayışı fütüvvetin temel unsurlarını oluştururken İslamiyet’in ilk zamanlarında bu kavram daha kapsamlı bir ahlaki boyut kazanmıştır. Fütüvvet anlayışı, bireyin sadece nefsin kontrol etmesi değil, topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini de öngörmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerinin yaşamı, fütüvvetin örneklerini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde göstermiştir. Cömertlik, doğruluk, yardımlaşma, dostluk, adalet, sabır ve merhamet gibi değerler fütüvvetin günlük hayattaki tezahürleridir. Bu değerler sadece bireyin ahlaki olgunluğunu ortaya koymakla kalmamış aynı zamanda toplumun birbirine kenetlenmesine olumlu katkılar sağlamıştır. Özellikle Hz. Peygamberin ortaya koyduğu ahlaki ilkeyle bütünleşerek daha sonraki süreçte geniş kültürlerde yeniden yorumlanarak varlığını devam ettirmiştir.

Sonuç olarak fütüvvet, pasif bir ahlaki kavram değil, aktif bir yaşam biçimi, toplumsal sorumluluk ve kişisel erdemler bütünüdür. Gençlikten itibaren bireyin nefsin eğitmesi, topluma faydalı olması ve Allah rızasını gözetmesi fütüvvetin temel hedeflerini oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte İslam öncesi ve Hz. Peygamber dönemi uygulamaları, fütüvvetin hem birey hem de toplum açısından vazgeçilmez bir rehber olduğunu açıkça göstermektedir. Bu değerler, günümüz insanının da ahlaki ve sosyal yaşamında örnek alınması gereken bir miras olarak önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Arabî, İ. (2015). *Fütühât-ı mekkiyye fütüvvet ehli ve meczuplar* (2. baskı). E. Demirli (Çev.). Litera Yayıncılık.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah (2002). *Sahihu Buhârî*, Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Tahkik eden), Dâru Tavkı’n-Necât Yayınları.
- Aytekin, E. (2018). *Tarihten günümüze fütüvvet ve ahilik* (2. baskı). Kayıhan Yayınları.
- Ed-dik, İ. (2018, 5-7 Ekim). *Cahiliye ve İslami dönemde fütüvvet* [Sempozyum bildirileri]. III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu, Kırşehir. https://isamveri.org/pdfdrd/D279560/2018/2018_EDDIKI.pdf
- Ed-Durra, M. A.T. (2011). *Fethu’l-kebîri’l-muteâl i’râbu’l-muallakati’l-aşri’t-tivâl*. Daru tahkîki’l-kitap.
- Eser, M. (2009). *Hz. Peygamber’in zulmü engelleme amaçlı hilfu’l-fudûl’a katılması*. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13(2), 311-329. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/article/255135>
- Fayda, M. (2025). *Bey’atürrıdvân. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Kasım 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyatur-ridvan>
- Gölpınarlı, A. (2010). *Tasavvuf*. (2. Baskı). Milenyum Yayınları.

- Hacıgökmen, M. A. (2018, 5-7 Ekim). *XIII.Yüzyılda Anadolu'da fütüvvet teşkilatının esnaf teşkilatı (ahi teşkilatı) hâline dönüşmesini hazırlayan faktörler*, [Sempozyum bildirileri]. III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu. Kırşehir. <https://www.ahievran.org/tr/bildiridetay/xiiyuzyilda-anadolu-da-futuvvet-teskilatinin-esnaf-teskilati-ahi-teskilati-h-line-donusmesini-hazırlayan-faktorler/205992>
- Karaman, F. (2021). *Sünnetin ışığında tebliğ ve davet*. (3. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaval, M. (2015). *Büyük cihad'ı anlamaya dair bir değerlendirme*. Akademik Bakış Dergisi (49), 1-12. <http://www.akademikbakis.org>
- Kur'ân, Çeviren: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İstanbul: 2010
- Kuşeyrî, A. (2003). *Kuşeyrî risalesi*. A. Arslan (Çev.). Alperen Yayınları.
- Müslim, İbnü'l-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî (t.y.). *Sahih-u Müslim*, Muhammed Fuad Abdulbâkî (Tahkik eden), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî Yayınları.
- Özköse, K. (2015). *Tasavvuf el kitabı*. (3. Baskı). Grafiker Yayınları.
- Özdemir, M. N. (2020). *Emeviler döneminde mevâlî*. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7(1), 189-210. <https://doi.org/10.33460/beuifd.703485>
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk (1975). *Sünen-i Tirmizî*, 2. Baskı, Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Tahkik eden), Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî Yayınları.
- Uludağ, S. (2025). Fütüvvet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Kasım 2025. islamansiklopedisi.org.tr. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet>
- Umurbek, H. (2008). *Cahiliye ve Hz. Peygamber dönemlerinde Taif* (Yayın No. 228684) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yıldırım, S. (2025). *Türk toplumsal ve siyasal hayatına etkileri bakımından fütüvvet ve ahilik teşkilatı*. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi 17(32), 271-293. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1645778>
- Yılmaz, İ. (2018, 5-7 Ekim). *Eski Arap şiirlerinde ve günümüzde fütüvvet*, [Sempozyum bildirileri]. III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu. Kırşehir. <https://www.ahievran.org/tr/bildiridetay/eski-arap-siirlerinde-ve-gunumuzde-futuvvet/205982>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (1963). *Mîzânü'l-i'tidâl*. Ali Muhammed el-Becavi (Tahkik eden), Dâru'l-Ma'rife Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose of the Study: The aim of this study is to uncover the origins of the futuwwa concept in pre-Islamic Arab society and to examine the transformation it underwent with the arrival of Islam. This study analyzes the moral, mystical, and social dimensions of futuwwa, particularly in the context of the words, actions, and practices of Prophet Mohammed, and attempts to explain its developmental process from individual virtues to institutional structures. Interpreting the traces of pre-Islamic futuwwa (chivalry/brotherhood) by examining references in literary works will be more effective in determining the scope of the concept's usage. Our aim is to highlight the differences between the pre-Islamic and Islamic periods of the concept. Within this framework, the process by which futuwwa, a concept rooted in tribal-centered bravery and seeking praise during the pre-Islamic era, transformed into a universal moral principle exemplified by the Prophet Mohammed in Islamic civilization is examined.

Scope of the Study: The scope of this research is the historical and conceptual development of the concept of futuwwa (chivalry/brotherhood). Its reflections in the pre-Islamic and Islamic periods have been evaluated. In this context, the study examines the traces of the futuwwa concept in pre-Islamic Arabian society, the new meanings that futuwwa acquired in early Islamic society through the example of the Prophet Mohammed, the systematization of futuwwa as a moral and spiritual principle in Sufi circles, and the social reflections of this understanding during the Umayyad and Abbasid periods. Furthermore, the institutionalization of futuwwa within the framework of the Akhi organization in Anatolia has also been evaluated within the scope of this study. This is because the Anatolian Akhi organization, while grounding its own understanding, used futuwwa principles as a reference.

Method of the Study: This study employed a qualitative research method. The research was conducted based on a literature review, and Quranic verses, hadith sources, classical Sufi works, historical texts, and modern academic studies were evaluated together. The concept of futuwwa (chivalry/brotherhood) has been examined within its historical context using descriptive and analytical methods; the meanings it acquired in different periods have been analyzed through a comparative approach. Furthermore, concepts related to futuwwa in verses of the Quran, hadiths, and literary texts have been analyzed using textual analysis.

Findings of the Study: The research revealed that the concept of futuwwa (chivalry/brotherhood) in pre-Islamic Arab society was shaped around values such as courage, generosity, hospitality, and the preservation of tribal honor. With the arrival of Islam, this concept gained a moral and universal dimension, and individual bravery was replaced by self-discipline, compassion, justice, selflessness, and a sense of responsibility. It has been shown that the Prophet Mohammed's examples of mercy, forgiveness, justice, and bravery form the fundamental reference points of the futuwwa concept; and that in Sufi circles, futuwwa gained a systematic structure within the framework of moral maturity and altruism principles. Furthermore, it has been determined that futuwwa paved the way for the akhi organization, which strengthened social solidarity and guided economic life. Especially during the Abbasid rule, very important steps were taken to embrace and institutionalize futuwwa (chivalry/brotherhood). The embrace of the term futuwwa within the Sufi community stems from its association with a set of principles compatible with the Sufi way of life. The fact that the term "futuwwa" has been defined differently by Sufis is explained by the spiritual state of the mystics. It has been concluded that the concept of "feta" does not appear directly in the Quran, but it does appear within the context of its terminological meaning. The futuwwa (chivalry/brotherhood) was sometimes used by those in power as a steppingstone to maintain and consolidate their influence.

Results of the Study: This study has shown that futuwwa is not merely a historical concept, but a dynamic value system that shaped the moral and social structure of Islamic civilization. The limited and tribal-centered understanding of heroism in the pre-Islamic era was reinterpreted with universal moral principles in the advent of Islam, transforming into a concept that enables individuals to develop a sense of responsibility both to themselves and to society. The example of Mohammed ensured that futuwwa (chivalry/brotherhood) took shape around the principles of compassion, justice, self-sacrifice, and self-discipline; this understanding left a lasting impact on Islamic societies through Sufism and the Akhi brotherhood. In conclusion, futuwwa should be considered a multifaceted system of values extending from individual morality to social order.

Net Kâr Marjı, Aktif Devir Hızı ve Finansal Kaldıraç Etkileşimi: Elektrik Firmaları Üzerine Bir DuPont Analizi

The Interaction of Net Profit Margin, Asset Turnover, and Financial Leverage: A DuPont Analysis of Electricity Firms

Doç. Dr. Servet SAY

Selçuk Üniversitesi

servetsay@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4216-6650>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 23.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da elektrik sektöründe faaliyet gösteren firmaların özsermaye kârlılıklarını (ROE) DuPont analizi çerçevesinde incelemek ve kârlılığın temel belirleyicilerini firma bazında ortaya koymaktır. Elektrik sektörü yüksek sermaye yoğunluğu, büyük ölçekli sabit varlık yatırımları ve borçlanma ağırlıklı finansman yapısı nedeniyle kârlılık dinamikleri açısından dikkat çekici bir sektördür. Bu kapsamda çalışmada, 2020–2024 dönemine ait yıllık finansal tablo verileri kullanılarak Borsa İstanbul'da işlem gören 16 elektrik firmasının net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranı hesaplanmıştır. DuPont modeli aracılığıyla özsermaye kârlılığı bu üç temel bileşen üzerinden ayrıştırılmış ve dönemsel değişimler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bulgular, sektörde ROE'de gözlenen dalgalanmaların büyük ölçüde net kâr marjındaki değişimlerden kaynaklandığını, aktif devir hızının bazı firmalarda belirleyici rol üstlendiğini ve finansal kaldıraç etkisinin özellikle zarar dönemlerinde özsermaye kârlılığı üzerindeki olumsuzluğu artırabildiğini göstermektedir. Çalışma, elektrik sektöründe kârlılığın yalnızca sonuç odaklı bir oranla değil, operasyonel verimlilik, varlık kullanım etkinliği ve sermaye yapısı etkileşimi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, sektörel düzeyde DuPont bileşenlerine dayalı sistematik bir finansal performans değerlendirmesi sunarak literatüre ampirik katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: DuPont Analizi, Özsermaye Kârlılığı, Elektrik Sektörü

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the return on equity (ROE) of firms operating in the electricity sector listed on Borsa Istanbul within the framework of DuPont analysis and to identify the fundamental drivers of profitability at the firm level. The electricity sector is characterized by high capital intensity, substantial fixed asset investments, and debt-oriented financing structures, making the analysis of profitability dynamics particularly significant. Using annual financial statement data covering the 2020–2024 period, the study analyzes 16 publicly traded electricity firms. ROE is decomposed into its core components—net profit margin, asset turnover, and financial leverage—allowing for a detailed assessment of how operational efficiency, asset utilization, and capital structure interact in shaping equity returns. The findings indicate that fluctuations in ROE are primarily driven by changes in net profit margins, while asset turnover plays a significant role in certain firms. Financial leverage, especially during loss periods, tends to amplify negative effects on equity returns. The results highlight the necessity of evaluating profitability in capital-intensive sectors through a multidimensional framework rather than relying solely on aggregate indicators. By providing a structured sector-specific DuPont analysis, this study contributes empirical evidence to the literature on financial performance evaluation in the electricity industry.

Keywords: DuPont Analysis, Return on Equity, Electricity Sector

1. GİRİŞ

Günümüzde pazar dinamiklerinin sürekli değişim göstermesi, işletmeleri rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek adına kendilerini yenilemeye zorlamaktadır. Rakiplerinden ayrılmak, sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğü sağlamak ve müşteri beklentilerindeki dönüşüme uyum gösterebilmek için işletmelerin gelişim odaklı bir yaklaşım benimsemeleri kaçınılmazdır. Kalite, hız ve maliyet etkinliği gibi unsurlar önemli olmakla birlikte, küresel ölçekte rekabet gücünü koruyabilmek için işletmelerin kalıcı değer yaratan farklılıklar oluşturmaları, mevcut performanslarını sürekli iyileştirmesi ve stratejik karar süreçlerini doğru biçimde yönetmesi gerekmektedir (Büyükepecki & Öztürk, 2023: 384). İşletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi, yatırımcılar, yöneticiler ve diğer paydaşlar açısından karar alma süreçlerinin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu değerlendirme sürecinde kârlılık göstergeleri, işletmelerin sahip oldukları kaynakları ne ölçüde etkin kullandıklarını ve sürdürülebilir değer yaratma kapasitelerini ortaya koymaktadır. Kârlılık, bir firmanın ne kadar iyi performans gösterdiğini değerlendirmek için en önemli faktörlerden biridir. Ayrıca, yöneticiler ve yatırımcılar karar verirken de önemli bir husustur. Yatırımcılar ve finans yöneticileri, piyasa performans göstergeleri ile kârlılık arasındaki ilişkiyi analiz ederek daha iyi kararlar verebilirler (Kınalı, 2025: 58). Özellikle özsermaye kârlılığı (ROE), işletme sahipleri açısından en önemli performans göstergelerinden biri olarak kabul edilmekte ve işletmenin özkaynaklarını ne ölçüde verimli kullandığını yansıtmaktadır (Brigham & Houston, 2022: 90–92).

Bir işletmenin kârlılığını belirleyen oranlar arasındaki karşılıklı etkiler ve ilişkiler DuPont analizi ile açıklanabilmektedir. Özsermaye kârlılığı, işletmenin genel kârlılık düzeyine ilişkin bütüncül bir gösterge sunmakla birlikte, bu kârlılığın hangi finansal unsurlar aracılığıyla oluştuğunu tek başına açıklayamamaktadır. Bu nedenle ROE'nin alt bileşenlerine ayrıştırılarak analiz edilmesi, kârlılığın kaynaklarının daha açık ortaya konulmasına olanak sağlamaktadır (Akgüç, 2011: 497-498). Bu bağlamda DuPont analizi, özsermaye kârlılığını net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranı olmak üzere üç temel bileşen üzerinden inceleyen sistematik bir finansal analiz tekniği olarak öne çıkmaktadır. DuPont tekniği, işletmelerin kârlılık performansını yalnızca sonuç odaklı değil, süreç odaklı bir yaklaşımla değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Net kâr marjı işletmenin satış kârlılığını, aktif devir hızı varlıkların kullanım etkinliğini, finansal kaldıraç oranı ise borçlanma yoluyla sağlanan finansmanın özsermaye kârlılığı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu üç bileşenin birlikte ele alınması, işletme kârlılığının operasyonel verimlilik, varlık yönetimi ve finansman kararlarının etkileşimi sonucunda şekillendiğini göstermektedir (White vd., 2003: 83–88).

Türkiye’de elektrik sektörünün ortaya çıkışı, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Elektrik enerjisi üretimi, Türkiye’de ilk defa 1902 yılında Mersin’in Tarsus ilçesinde faaliyete geçirilen bir hidroelektrik santrali aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bunu takiben, 1914 yılında İstanbul sokaklarının aydınlatılmasına yönelik olarak buharlı makine teknolojisi kullanılarak elektrik üretimine başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, özellikle şehirlerin artan elektrik talebinin karşılanması amacıyla 1923–1933 döneminde yoğun bir santral yatırımı süreci yaşanmış ve bu dönemde 50 adet elektrik üretim santrali devreye alınarak toplam santral sayısı 52’ye ulaşmıştır. Türkiye’nin elektrik üretim kapasitesi 1925 yılında 33,4 MW düzeyindeyken, 1950’li yıllardan itibaren sektörde bir büyüme ivmesi yakalanmış kurulu güç 1960 yılı itibarıyla 1.272 MW’a, 1990 yılında ise 16.315 MW’a yükselmiştir. Bu hızlı kapasite artışında, söz konusu yıllarda büyük ölçekli hidroelektrik ve termik santral yatırımlarına öncelik verilmesi belirleyici olmuştur (Arslan, 2017: 3-4). Türkiye elektrik sektörünün üretim yapısı ağırlıklı olarak kömür, doğalgaz ve hidroelektrik enerji kaynaklarına dayanmaktadır. Bu kaynaklar içerisinde hidroelektrik, Türkiye’nin en yüksek kurulu güce sahip yerli enerji kaynağı konumunda bulunmakta ve bu özelliği nedeniyle elektrik üretiminde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Elektrik üretiminde değerlendirilen kömürün yaklaşık yarısı ithal edilirken, kalan kısmı yerli rezervlerden temin edilmektedir. Doğalgaz ise büyük ölçüde dışa bağımlı bir kaynak olup, neredeyse tamamı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Her ne kadar ithal edilmesi nedeniyle maliyet unsuru oluştursa da kömüre kıyasla daha çevreci bir yapıya sahip olması ve kullanım kolaylığı sunması, doğalgazın elektrik üretimindeki payının yüksek olmasında etkili olmuştur (Topal, 2022: 54).

Elektrik sektörü, yüksek sermaye yoğunluğu, uzun vadeli yatırım gereksinimleri ve düzenleyici çerçevenin belirleyici olduğu sektörler arasında yer almaktadır (Özkan vd., 2025: 2204). Sektörde faaliyet gösteren firmalar, büyük ölçekli maddi duran varlık yatırımları nedeniyle genellikle düşük aktif devir hızına sahip olmakta ve finansman ihtiyaçlarını önemli ölçüde borçlanma yoluyla karşılamaktadır. Bu durum, finansal kaldıraç oranının elektrik firmalarının özsermaye kârlılığı üzerinde belirleyici bir rol üstlenmesine neden olmaktadır. Öte yandan elektrik sektöründe net kâr marjları, enerji maliyetleri, regülasyonlar, talep yapısı ve makroekonomik koşullardaki değişimlerden doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle sektördeki firmaların kârlılık performansının yalnızca tek bir oran üzerinden değerlendirilmesi, finansal yapının bütüncül olarak

anlaşılmasını güçleştirmektedir. DuPont analizi, bu noktada kârlılığı oluşturan temel unsurları birlikte ele alarak daha kapsamlı bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır. Son dönem literatür incelendiğinde, elektrik sektörüne yönelik çalışmalarda finansal performansın ağırlıklı olarak oran analizi ve panel veri yöntemleriyle ele alındığı, ancak özsermaye kârlılığının DuPont bileşenleri çerçevesinde ayrıntılı olarak analiz edildiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye bağlamında, elektrik firmalarının kârlılık kaynaklarının net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç etkileşimi üzerinden incelendiği ampirik çalışmaların sayısı görece azdır. Buradan hareketle çalışma, 2020–2024 dönemine ait veriler kullanılarak elektrik sektöründe faaliyet gösteren firmaların özsermaye kârlılığını DuPont analizi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranı arasındaki etkileşim analiz edilerek sektör özelinde kârlılık dinamiklerinin yapısal bir değerlendirmesi sunulmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Finansal performansın analizinde kullanılan oran bazlı yaklaşımlar, işletmelerin kârlılık, varlık kullanım etkinliği ve finansal yapı dinamiklerini bütüncül bir çerçevede değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda DuPont Analizi, özsermaye kârlılığını bileşenlerine ayırıştırarak performansın hangi finansal unsurlar aracılığıyla şekillendiğini ortaya koyan en sistematik yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Literatürde DuPont yaklaşımının farklı sektörler, dönemler ve yöntemsel entegrasyonlar çerçevesinde yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda yer alan çalışmalar, hem sektör bazlı hem firma düzeyinde gerçekleştirilen analizleri kapsamakta ve DuPont modelinin finansal performans değerlendirmesindeki uygulama alanlarını ortaya koymaktadır.

Ergün (2026) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul’da (BİST) işlem gören toptan ve perakende ticaret sektöründeki firmaların finansal performanslarının DuPont Analizi yöntemiyle incelenmesi ve sektör ile alt sektörler bazında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Çalışma, işletmelerin kârlılık performanslarının hangi finansal bileşenler aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmada yöntem olarak DuPont Analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda firmaların net kâr marjı, aktif devir hızı, özsermaye çarpanı (finansal kaldıraç) ve aktif kârlılık oranı hesaplanarak özkaynak kârlılığı (ROE) bileşenleri ayrıştırılmıştır. Çalışmanın veri setini, 2018–2024 döneminde BİST’te işlem gören 9 toptan ticaret ve 11 perakende ticaret firmasına ait yıllık finansal tablo verileri oluşturmaktadır. Veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu’ndan (KAP) temin edilmiştir. Elde edilen bulgular, sektör genelinde finansal performansın yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Özellikle 2020 yılında, COVID-19 pandemisinin etkisiyle sektör ortalaması DuPont değerlerinin negatif olduğu ve finansal performansın düştüğü tespit edilmiştir. Benzer şekilde 2024 yılında da sektör genelinde ortalama DuPont oranlarının negatif olduğu ve finansal performansın zayıfladığı belirlenmiştir. Alt sektör bazında değerlendirildiğinde, toptan ticaret sektöründe KUVVA firmasının, perakende ticaret sektöründe ise SOKM firmasının en yüksek finansal performansa sahip olduğu CRFSA firmasının ise perakende sektöründe en düşük performansı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çıtak (2025) yılında yaptığı çalışmada, Borsa İstanbul (BİST) Madencilik Endeksi’nde yer alan şirketlerin finansal performanslarını DuPont Analizi yöntemi kullanarak incelemeyi ve firmalar arasında karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, endekste yer alan şirketlerin 2021–2024 dönemine ait yıllık finansal tablo verileri kullanılmıştır. Veriler, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden temin edilmiştir. Çalışmanın örneklemini, borsaya kote olma tarihleri ve veri sürekliliği dikkate alınarak BİST Madencilik Endeksi’nde yer alan 5 şirket oluşturmaktadır. Analizde net kâr marjı, aktif devir hızı, aktif kârlılık oranı, borçlanma oranı ve özkaynak kârlılık oranı hesaplamalarda kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, şirketlerin finansal performanslarının yıllar itibarıyla ve firma bazında önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Net kâr marjı açısından PRKME şirketinin incelenen dört dönemin tamamında en yüksek değere sahip olduğu tespit edilmiştir. 2021–2023 döneminde tüm şirketlerin net kâr marjı, aktif kârlılık ve özkaynak kârlılık oranlarının pozitif olduğu belirlenirken, 2024 yılında RUZYE, TRMET ve TRENJ şirketlerinin zarar etmeleri nedeniyle kârlılık oranlarının negatif değerlere düştüğü görülmüştür. Ayrıca 2024 yılında aktif ve özkaynak kârlılık oranlarının en yüksek olduğu şirketin TRALT olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karaçadır (2025) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, Türkiye’de insan sağlığı hizmetleri sektörünün Covid-19 salgını öncesi (2018–2019), pandemi süreci (2020–2021) ve pandemi sonrası (2022–2023) dönemlerindeki finansal performansını DuPont analiz yöntemi kullanarak karşılaştırmalı şekilde incelemektir. Çalışmada veri seti olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan sektörel bilanço ve gelir tablosu verilerinden elde edilen konsolide finansal tablolar kullanılmıştır. Yöntem kapsamında, söz konusu finansal oranlar dönemler itibarıyla hesaplanmış ve DuPont kontrol şemaları aracılığıyla analiz edilmiştir. Bulgular, 2018 yılında sektörde kârlılık göstergelerinin negatif seyrettiğini ancak

2019 yılı itibarıyla toparlanma sürecine girildiğini ortaya koymaktadır. Pandemi sürecinde artan sağlık hizmeti talebinin etkisiyle ROE ve ROA oranlarında bir iyileşme gözlenmiş, özellikle 2020 yılında özsermaye kârlılığı %14,46'ya yükselmiştir. Pandemi sonrası dönemde ise bu iyileşme ivme kazanarak devam etmiş ve 2023 yılında ROE oranı %21,24 seviyesine ulaşarak analiz döneminin en yüksek değerine erişmiştir.

Atik vd. (2025) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, DuPont Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) yaklaşımını bütünleştirerek bir işletmenin finansal performansını etkileyen değişkenlerin aktif kârlılığı (ROA) ve özkaynak kârlılığı (ROE) üzerindeki etkilerini bütüncül ve görsel bir yapı içerisinde ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında, kârlılığı artırmaya yönelik olarak hangi finansal bileşenlere ağırlık verilmesi gerektiğinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmada yöntem olarak DuPont tekniği ile birlikte Smart PLS 4.0 yazılımı kullanılarak varyans tabanlı kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modeli (PLS-SEM) uygulanmıştır. Yol analizi aracılığıyla hem gözlenen hem de örtük değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Çalışmanın veri setini, Aselsan A.Ş.'nin 2008–2022 dönemine ait çeyreklik finansal tablo verileri oluşturmaktadır. Dönemler arası karşılaştırmaların sağlıklı yapılabilmesi amacıyla veriler döviz kuru üzerinden düzeltilmiştir. Çalışmanın bulguları, ROA üzerinde alacak devir hızının net kâr marjına kıyasla daha güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, işletmenin varlık kullanım etkinliğini artırmaya yönelik politikalarının kârlılık performansını daha fazla desteklediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, işletmenin uyguladığı finansal kaldıraç politikasının ROE üzerinde pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.

Arı (2025) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, COVID-19 pandemisi öncesi, pandemi dönemi ve pandemi sonrası süreçlerde Türkiye'de insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörünün finansal performansının DuPont Analizi yöntemi ile değerlendirilmesidir. Çalışmada, pandeminin sağlık sektörünün kârlılık yapısı ve finansal dinamikleri üzerindeki etkilerinin çok boyutlu olarak ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırmada yöntem olarak DuPont Analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda sektörün 2017–2023 dönemine ait bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılmıştır. Veriler, T.C. Merkez Bankası Sektör Bilançoları İstatistikleri veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca sektör, Q-86 İnsan Sağlığı Hizmetleri, Q-87 Yatılı Bakım Faaliyetleri ve Q-88 Barınacak Yer Sağlamaksızın Verilen Sosyal Hizmetler olmak üzere alt sektörler bazında da değerlendirilmiştir. DuPont modeli aracılığıyla ROE'nin hangi bileşenler üzerinden şekillendiği ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, pandemi öncesi dönemde (2017–2019) sektörün istikrarsız bir finansal yapı sergilediğini ve özkaynak kârlılığında dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir. Pandemi yılı olan 2020'de hem ana sektörde hem de alt sektörlerde özkaynak kârlılığında bir artış gözlenmiştir. Bu artış eğiliminin pandemi sonrası dönemde (2021–2023) de devam ettiği ve özellikle varlıkların daha etkin kullanılması sonucunda sektörün finansal performansının genel olarak iyileştiği tespit edilmiştir.

Kabak ve Yurttadur (2025) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören özel hastane gruplarının finansal performanslarının DuPont Analizi yöntemiyle değerlendirilmesi ve elde edilen bulgular ışığında sağlık yöneticilerine yol gösterici çıkarımlar sunulmasıdır. Çalışma, sağlık işletmelerinde finansal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi açısından kârlılık, varlık kullanımı ve finansal kaldıraç bileşenlerinin birlikte ele alınmasını hedeflemektedir. Araştırmada yöntem olarak DuPont Analizi uygulanmıştır. Çalışmanın veri setini, MLP Care Sağlık Hizmetleri A.Ş. ile Lokman Hekim Sağlık Grubu A.Ş.'nin 2022–2024 dönemine ait yıllık finansal tablo verileri oluşturmaktadır. Söz konusu veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden temin edilmiştir. Analiz kapsamında her iki hastane grubunun finansal performansları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, MLP Care Sağlık Hizmetleri A.Ş.'nin, incelenen tüm dönemlerde Lokman Hekim Sağlık Grubu A.Ş.'ye kıyasla daha yüksek kârlılık oranlarına sahip olduğunu göstermektedir. Her iki hastane grubunda da 2022–2023 döneminde kârlılık artışı gözlenmiş ancak 2024 yılında net kâr marjı, varlık kârlılığı ve özkaynak kârlılığı oranlarında düşüşler tespit edilmiştir. Ayrıca her iki işletmede de borçluluk oranlarının azalmasına rağmen, varlıkların gelire dönüştürülme hızının düşmesi ROE üzerinde baskı oluşturmuştur.

Bora vd. (2025) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, Türkiye'de faaliyette bulunan kamu sermayeli mevduat bankalarının 2014–2024 dönemine ait finansal performanslarının, özsermaye kârlılığı (ROE) bileşenleri çerçevesinde analiz edilmesi ve elde edilen sonuçların özel sermayeli bankalar, yabancı sermayeli bankalar ve sektör ortalaması ile karşılaştırılmasıdır. Çalışmada, kamu bankalarının özellikle 2018 sonrası dönemde sektör ortalamasının altında kalan özsermaye kârlılığının hangi finansal dinamiklerden kaynaklandığının ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırmada yöntem olarak DuPont Analizi (özsermaye kârlılığı bileşenleri yöntemi) kullanılmıştır. Çalışmanın veri setini, 2014–2024 dönemine ait banka grubu bazlı finansal oranlar oluşturmaktadır. Veriler, Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından yayımlanan istatistik ve raporlardan temin edilmiştir. Analizde kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları ayrı gruplar halinde değerlendirilmiş ve sektör ortalaması ile karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları, 2014–

2018 döneminde kamu bankalarının özsermaye kârlılığının sektör ortalamasının üzerinde seyrettiğini, bu durumun hem yüksek varlık kârlılığı hem de yüksek özsermaye çarpanı ile açıklandığını göstermektedir. Ancak 2019–2024 döneminde, kamu bankalarının özsermaye kârlılığının sektör ortalamasının altına düştüğü tespit edilmiştir. Bu düşüşün temel nedeninin, kamu bankalarının yüksek finansal kaldıraç kullanmalarına rağmen kâr marjı ve varlık verimliliğinin sektör ortalamasının altında kalması olduğu belirlenmiştir. Bulgular, kamu bankalarında özsermaye kârlılığındaki zayıflamanın borçlanma düzeyinden ziyade varlıkların etkin kullanılamaması ve düşük kârlılık yapısından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Kıymık (2025) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Türkiye’de muhasebe, defter tutma ve denetim faaliyetleri ile vergi danışmanlığı sektörünün 2014–2023 dönemine ait finansal performansını DuPont analiz yöntemi kullanarak incelemektir. Çalışmada veri seti olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan sektörel bilanço ve gelir tablosu verilerinden elde edilen konsolide finansal tablolar kullanılmıştır. Yöntem kapsamında, ilgili oranlar yıllar itibarıyla hesaplanmış ve DuPont kontrol şemaları aracılığıyla dönemsel karşılaştırmalar yapılmıştır. Bulgular, sektörün finansal performansının analiz dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlediğini özellikle 2016 ve 2021 yıllarında net kâr marjı ve aktif kârlılıktaki düşüşlere bağlı olarak özsermaye kârlılığının zayıfladığını ortaya koymuştur. Buna karşılık 2020, 2022 ve 2023 yıllarında net kâr marjı ve aktif kullanım etkinliğindeki artışların etkisiyle ROE’de bir iyileşme gözlenmiştir.

Özçelik (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, Türkiye’de yenilenebilir ve geleneksel enerji şirketlerinin finansal performanslarını DuPont Analizi yaklaşımı kullanarak karşılaştırmalı şekilde değerlendirmektir. Çalışmanın veri setini, kurulu güç bakımından en büyük özel sektör enerji şirketleri arasında yer alan ve Borsa İstanbul’da işlem gören yedi elektrik üretim şirketinin 2020–2023 dönemine ait yıllık bilanço ve gelir tablosu verileri oluşturmaktadır. DuPont kontrol şemaları aracılığıyla firmaların yıllık ve ortalama performansları karşılaştırılmıştır. Bulgular, yenilenebilir enerji şirketlerinin genellikle yüksek net kâr marjına sahip olmalarına karşın düşük aktif devir hızları nedeniyle aktif ve özsermaye kârlılıklarının sınırlı kaldığını göstermektedir. Buna karşılık, kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan şirketlerin, özellikle aktif kullanım etkinliği ve finansal kaldıraç avantajı sayesinde daha yüksek özsermaye kârlılığına ulaştıkları tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, incelenen dönem genelinde ENJSA en başarılı finansal performansı sergileyen şirket olarak öne çıkarken, yalnızca enerji kaynağı türüne dayalı bir yapının finansal başarıyı tek başına garanti etmediği ortaya konulmuştur.

Başkaya ve Özdemir (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik-25 Endeksi’nde yer alan işletmelerin finansal performanslarını DuPont Analizi yöntemi kullanarak incelemek ve özsermaye kârlılığını belirleyen temel bileşenleri ortaya koymaktır. Çalışmada veri seti olarak, söz konusu endekste yer alan 25 işletmenin 2022 ve 2023 yıllarına ait bilanço ve gelir tablosu verileri, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden temin edilmiştir. Yöntem kapsamında DuPont kontrol şemaları kullanılarak işletmelerin finansal performansları sektörler bazında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bulgular, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerde özsermaye kârlılığındaki değişimlerin büyük ölçüde aktif kullanım etkinliği ve finansal kaldıraç düzeylerinden kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, bazı işletmelerde net kâr marjının yüksek olmasına rağmen düşük aktif devir hızının özsermaye kârlılığını sınırladığı tespit edilmiştir. Çalışma sonuçları, sürdürülebilirlik odaklı işletmelerde finansal performansın yalnızca kârlılık göstergeleriyle değil, varlık yönetimi ve sermaye yapısının dengeli kullanımıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Açıkgöz ve Fidan (2023) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Türkiye’de ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansları ile piyasa değerlerinin DuPont analizi ve panel veri regresyon yaklaşımı birlikte kullanılarak incelenmesidir. Bu doğrultuda, Borsa İstanbul’da işlem gören 8 ulaştırma firmasına ait 2017:Q3–2022:Q2 dönemini kapsayan çeyreklik veriler kullanılmıştır. Araştırmada finansal veriler Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden, piyasa değeri verileri ise Borsa İstanbul veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmada yöntemsel olarak iki aşamalı bir analiz yaklaşımı benimsenmiştir. İlk aşamada, DuPont analiz bileşenlerinin özsermaye kârlılığı (ROE) üzerindeki etkileri, panel veri regresyon modeli aracılığıyla test edilmiştir. İkinci aşamada ise, firmaların piyasa değeri/defter değeri oranı bağımlı değişken olarak ele alınmış ve DuPont bileşenlerinin bir dönem gecikmeli değerlerinin piyasa değeri üzerindeki etkileri panel veri analizi ile incelenmiştir. Uygun tahminci seçimi için F testi, Hausman testi ve Breusch–Pagan LM testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, ulaştırma sektöründe kârlılık ve verimliliğin finansal performansı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediğini, buna karşılık borç kullanımının (özsermaye çarpanı) finansal performans üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Finansal performans modeli, özsermaye kârlılığındaki değişimin yaklaşık %22’sini açıklamaktadır. Piyasa değeri analizinde ise kârlılığın

piyasa değeri üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı, buna karşın aktif devir hızı ve özsermaye çarpanının piyasa değerini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, yatırımcıların kısa dönem muhasebe kârlılığından ziyade verimlilik ve finansal kaldıraç dinamiklerine daha fazla önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Çil Koçyiğit vd. (2022) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, özel bir zincir hastane grubunun finansal performansının DuPont analizi tekniği ile incelenmesidir. Bu kapsamda, söz konusu hastane grubunun 2017–2019 dönemine ait finansal tabloları kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, ilgili özel hastane grubunun kurumsal internet sitesinden ve Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden temin edilmiştir. Elde edilen bulgular, incelenen dönemde hastane grubunun hem aktif kârlılığının hem de özsermaye kârlılığının pozitif olduğunu, ancak bu oranların yıllar itibarıyla azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu azalışın temel nedeninin, net kâr marjı ile aktif devir hızındaki düşüşe bağlı olarak aktif kârlılığının azalması ve buna eş zamanlı olarak özsermaye çarpanındaki artış olduğu tespit edilmiştir. Özsermaye çarpanının artması, borçlanma düzeyinin yükseldiğini ve dolayısıyla finansal riskin arttığını göstermektedir.

Açıkgöz ve Kılıç (2021) yılında yaptıkları çalışmalarında, Türkiye’de teknoloji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının ve piyasa değerlerinin DuPont analizi ve çoklu doğrusal regresyon yöntemi ile incelenmesini amaçlamışlardır. Araştırmanın örneklemini, Borsa İstanbul’da işlem gören ve finansal verilerine kesintisiz olarak ulaşılan 10 teknoloji firması oluşturmaktadır. Çalışmada 2010:Q1–2019:Q4 dönemini kapsayan çeyreklik veriler kullanılmıştır. Aykırı gözlemler, çeyrekler arası açıklık yöntemiyle veri setinden temizlenmiş ve analizler SPSS programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yöntemsel olarak çalışmada iki aşamalı bir modelleme benimsenmiştir. İlk aşamada, DuPont analizi bileşenlerinin özsermaye kârlılığı (ROE) üzerindeki etkileri çoklu doğrusal regresyon modeli ile test edilmiştir. İkinci aşamada ise, firmaların piyasa değeri/defter değeri oranı bağımlı değişken olarak ele alınmış ve DuPont bileşenlerinin bir dönem gecikmeli değerlerinin piyasa değeri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak ilk modelde özsermaye kârlılığı (ROE), ikinci modelde ise piyasa değeri/defter değeri oranı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, teknoloji firmalarının finansal performansının açıklanmasında net kâr marjı ve aktif devir hızının en güçlü belirleyiciler olduğunu, finansal kaldıraç kullanımının da özsermaye kârlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. DuPont bileşenlerinin özsermaye kârlılığını açıklama gücünün oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Shahnia ve Endri (2020) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Endonezya’da ticaret, hizmet ve yatırım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının DuPont analizi yöntemiyle değerlendirilmesidir. Araştırmanın örneklemini, Endonezya Menkul Kıymetler Borsası’nda (IDX) işlem gören 7 ticaret, hizmet ve yatırım şirketi oluşturmaktadır. Çalışmada 2014–2018 dönemine ait yıllık finansal veriler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, işletmelerin finansal yapılarının daha bütüncül değerlendirilmesi amacıyla likidite oranları, faaliyet oranları, kaldıraç oranları ve kârlılık oranları da hesaplanmış ve sektör ortalamaları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, incelenen dönemde şirketlerin finansal performanslarının istikrarlı bir yapı sergilemediğini, oranların yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. DuPont analizi sonuçları, PT Kresna Graha Investama Tbk, PT ABM Investama Tbk ve PT Global Mediacom Tbk firmalarının, daha yüksek net kâr marjı ve varlık kullanım etkinliği sayesinde özsermaye sahiplerine diğer firmalara kıyasla daha yüksek getiri sağladığını göstermektedir. Buna karşılık, PT Bakrie and Brothers, PT Polaris Investama, PT Alakasa Industrindo Tbk ve PT Saratoga Investama Sedaya Tbk firmalarının düşük kârlılık ve zayıf varlık verimliliği nedeniyle daha düşük finansal performans sergilediği tespit edilmiştir.

Bhagyalakshmi ve Saraswathi (2019) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Hindistan otomotiv sektöründe faaliyet gösteren seçilmiş firmaların finansal performanslarının DuPont analizi yöntemiyle değerlendirilmesidir. Araştırmanın örneklemini, Hindistan Ulusal Menkul Kıymetler Borsası’nda (NSE) işlem gören 10 otomotiv firması oluşturmaktadır. Çalışmada 2013–2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış ve analizler ikincil veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. AÖzsermaye kârlılığı (ROE), net kâr marjı (NPM), toplam aktif devir hızı (TAT) ve özsermaye çarpanı (EM) bileşenlerine ayrıştırılmıştır. Bunun yanında, değişkenler arasındaki ilişkilerin ve etkilerin belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı istatistikler, Pearson korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analizler SPSS paket programı aracılığıyla yürütülmüştür. Elde edilen bulgular, otomotiv firmalarının ortalama özsermaye kârlılığının yüksek düzeyde olduğunu ve bu durumun özellikle aktif devir hızı ve net kâr marjındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Korelasyon analizi sonuçları, net kâr marjı, aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve sermaye kârlılığı arasında güçlü ve pozitif ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, özsermaye çarpanı ile ROA, ROE ve ROCE arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizi bulguları, net kâr

marjı ve aktif devir hızının hem ROE hem de ROA üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğunu, buna karşın özsermaye çarpanının özsermaye kârlılığı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir.

AlAli (2019) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Kuveyt'te faaliyet gösteren bankaların finansal performanslarının DuPont'un modifiye edilmiş finansal modeli kullanılarak değerlendirilmesidir. Çalışmada, bankacılık sektöründe finansal performansın yalnızca aktif kârlılığı (ROA) üzerinden değil, özsermaye kârlılığına (ROE) odaklanan modifiye DuPont yaklaşımı çerçevesinde ayrıştırılarak analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, Kuveyt Menkul Kıymetler Borsası'nda (KSE) işlem gören 10 bankaya ait 2012–2017 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Veriler bankaların yıllık faaliyet raporlarından temin edilmiştir. Bankacılık sektörünün yapısı gereği klasik DuPont modelinde kullanılan satışlar yerine toplam gelirler dikkate alınmıştır. Ayrıca, orijinal DuPont modeli kapsamında aktif kârlılığı (ROA) da analiz edilerek, ROA ve ROE sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, orijinal DuPont modeline göre Kuwait National Bank (NBK)'nin aktif kârlılığı açısından en yüksek performansa sahip banka olduğunu, onu Ahli United Bank (AUB)'nin izlediğini göstermektedir. Buna karşılık, modifiye DuPont modeline göre değerlendirilen özsermaye kârlılığı sonuçları, Ahli United Bank'ın ortalama %11,64 ile en yüksek ROE değerine sahip banka olduğunu, ikinci sırada ise Kuwait National Bank'ın (%9,78) yer aldığını ortaya koymaktadır. Warba Bank'ın hem ROA hem de ROE açısından en düşük performansı sergilediği ve finansal etkinliğinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Borsa İstanbul elektrik sektöründe faaliyet gösteren firmaların özsermaye kârlılığını belirleyen temel finansal bileşenler arasındaki etkileşim DuPont analizi çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma, nicel ve betimleyici bir tasarıma sahip olup, firmaların finansal performanslarını oluşturan unsurların dönemsel olarak ayrıştırılmasını ve karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini, Borsa İstanbul'da işlem gören ve elektrik sektöründe faaliyet gösteren 16 firma oluşturmaktadır. Analiz, 2020–2024 dönemini kapsayan beş yıllık zaman aralığında gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, sektörün hem finansal dalgalanmalar hem de kârlılık yapısındaki değişimler açısından farklı dinamikler barındırması nedeniyle tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, firmaların kamuya açıklanan finansal tablolarından (bilanço ve gelir tabloları) elde edilmiştir. Hesaplamalarda kullanılan tüm finansal kalemler yıllık bazda alınmış ve ilgili dönemler itibarıyla tutarlılık sağlanmıştır. DuPont hesaplamalarında oranlar yüzde değerler yerine ondalık formda kullanılmıştır.

Çalışmada özsermaye kârlılığı (ROE), DuPont modeli kapsamında üç temel bileşene ayrıştırılarak analiz edilmiştir. Bu bileşenler aşağıda sunulmaktadır:

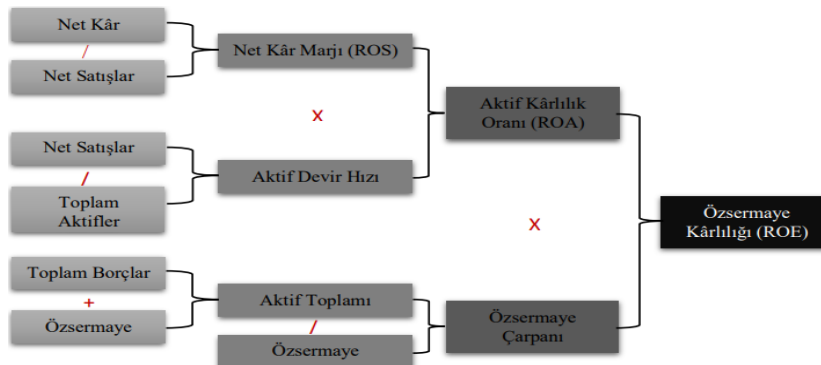
- Net Kâr Marjı : Net Dönem Kârı / Net Satışlar
- Aktif Devir Hızı : Net Satışlar / Toplam Varlıklar
- Finansal Kaldıraç Oranı : Toplam Varlıklar / Özkaynaklar

DuPont analizine göre özsermaye kârlılığı aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$ROE = \text{Net Kâr Marjı} * \text{Aktif Devir Hızı} * \text{Finansal Kaldıraç Oranı}$$

ROE bileşenlerine ilişkin detaylar Şekil 1'de DuPont Analizi şeması şeklinde sunulmuştur.

Şekil 1: DuPont Analizine İlişkin Şema

Kaynak: (Davidson, 2020: 2)

Şekil 1 sayesinde ROE'nin hangi bileşenler aracılığıyla şekillendiği ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Kârlılık, faaliyet verimliliği ve finansal yapı unsurlarının göreceli etkileri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde öncelikle her firma için 2020–2024 dönemine ait net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranları hesaplanmıştır. Ardından bu bileşenler kullanılarak özsermaye kârlılığı DuPont modeli çerçevesinde ayrıştırılmıştır. Analizler tamamen muhasebe temelli oranlar üzerinden yürütülmüştür. Bu yaklaşım, çalışmanın amacına uygun olarak özsermaye kârlılığının yapısal bileşenlerini şeffaf ve karşılaştırılabilir biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yöntemsel çerçeve doğrultusunda elde edilen bulgular, bir sonraki bölümde firma bazında ayrıntılı olarak sunulmuştur.

4. BULGULAR

Bu bölümde, 2020–2024 dönemi itibarıyla Borsa İstanbul elektrik sektöründe faaliyet gösteren 16 firmanın özsermaye kârlılıkları DuPont analizi çerçevesinde incelenmiştir. Net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranlarının ROE üzerindeki etkileri firma bazında ve dönemsel olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu bulgular şirket bazında ve sırayla tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

2020–2024 döneminde AKENR'nin özsermaye kârlılığı DuPont analizi çerçevesinde değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: AKENR Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
AKENR	2020	-49,590	0,320	101,910	-1617,189
	2021	-64,580	0,300	87,960	-1704,137
	2022	-9,210	0,750	74,630	-515,507
	2023	21,290	0,740	56,870	895,964
	2024	-12,940	0,730	60,740	-573,762

Tablo 1'e göre ROE'deki dalgalanmaların temel sebebinin net kâr marjı olduğu görülmektedir. Dönemin ilk yıllarında yüksek oranlı negatif net kâr marjı, düşük aktif devir hızı ve görece yüksek finansal kaldıraç ile birleşerek özsermaye kârlılığının aşırı negatif seviyelerde gerçekleşmesine yol açmıştır. 2022 yılında net kâr marjındaki iyileşme ve aktif devir hızındaki artış, ROE'deki negatif seyrin şiddetini azaltmış ancak kârlılığın pozitif seviyeye ulaşamaması nedeniyle özsermaye kârlılığı negatif kalmıştır. 2023 yılı ise net kâr marjının pozitif dönmeye ve faaliyet verimliliğinin korunması sayesinde ROE'nin yükseldiği bir dönem olmuştur. Son olarak 2024 yılında net kâr marjının yeniden negatife dönmesi, aktif devir hızının yüksek seviyesini korumasına rağmen özsermaye kârlılığının tekrar negatife dönüşmesine neden olmuştur.

Tablo 2'de AKSUE firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: AKSUE Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
AKSUE	2020	-56,040	0,200	79,760	-893,950
	2021	-108,880	0,210	84,250	-1926,359
	2022	7,380	0,260	88,160	169,161
	2023	125,060	0,090	30,880	347,567
	2024	-13,430	0,070	27,040	-25,420

Tablo 2'de yer alan bulgular çerçevesinde AKSUE'nin özsermaye kârlılığı DuPont bileşenleri temelinde değerlendirildiğinde, ROE'de gözlenen değişimlerin ağırlıklı olarak net kâr marjındaki hareketlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Özellikle 2020 ve 2021 yıllarında net kâr marjının yüksek oranlı negatif değerlere gerilemesi zayıf aktif devir hızı ve nispeten yüksek finansal kaldıraç düzeyi ile birlikte özsermaye kârlılığının ciddi ölçüde negatif gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu süreçte finansal kaldıraç, kârlılık yerine zarar üretiminin söz konusu olduğu bir yapıda, ROE üzerindeki olumsuz etkiyi derinleştiren bir faktör olarak belirginleşmiştir. 2022 yılında net kâr marjının yeniden pozitif bölgeye geçmesi, aktif devir hızındaki sınırlı iyileşme ve yüksek kaldıraç oranının etkisiyle özsermaye kârlılığının toparlanmasına imkân sağlamıştır. 2023

döneminde ise net kâr marjında kaydedilen dikkat çekici artış, aktif devir hızındaki gerilemeye ve finansal kaldıraç oranındaki düşüşe rağmen ROE'nin yüksek düzeyde gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Buna karşılık 2024 yılında net kâr marjının tekrar negatife dönmesi aktif devir hızının ve finansal kaldıraç oranının düşük seviyelerde seyretmesiyle birleşerek özsermaye kârlılığının yeniden negatif bölgeye inmesine neden olmuştur.

Tablo 3'te AYEN firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: AYEN Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
AYEN	2020	-17,560	0,170	73,800	-220,308
	2021	8,220	0,280	67,480	155,312
	2022	24,370	0,710	55,170	954,590
	2023	25,390	0,320	36,260	294,605
	2024	12,160	0,320	34,550	134,441

Tablo 3'te sunulan DuPont bileşenleri birlikte değerlendirildiğinde, özsermaye kârlılığındaki değişimlerin esas olarak net kâr marjı ile aktif devir hızındaki hareketlerden kaynaklandığı görülmektedir. 2020 yılında net kâr marjının negatif düzeyde gerçekleşmesi düşük varlık devir hızı ve nispeten yüksek finansal kaldıraç oranı ile birleşerek ROE'nin negatif oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde kaldıraç etkisi, zarar koşulları altında özsermaye kârlılığını destekleyici bir işlev üstlenememiştir. 2021 yılında net kâr marjının pozitif bölgeye geçmesi ve aktif devir hızında kaydedilen artış, finansal kaldıraç oranındaki gerilemeye rağmen ROE'nin yeniden pozitif seviyeye taşınmasını sağlamıştır. 2022 döneminde ise net kâr marjındaki yükseliş ve aktif devir hızının yüksek düzeye ulaşması, kaldıraç oranındaki düşüşe karşın özsermaye kârlılığının oldukça yüksek bir seviyede gerçekleşmesine imkân vermiştir. Bu bulgu, ilgili yılda ROE performansının ağırlıklı olarak faaliyet kârlılığı ve varlıkların etkin kullanımından beslendiğini ortaya koymaktadır. 2023 ve 2024 yıllarında net kâr marjı pozitif seyrini sürdürmekle birlikte, aktif devir hızındaki azalma ve finansal kaldıraç oranındaki düşüş özsermaye kârlılığında kademeli bir gerilemeye yol açmıştır. Bununla birlikte ROE'nin pozitif kalmaya devam etmesi, işletmenin söz konusu dönemde kârlılığını büyük ölçüde operasyonel performansına dayalı olarak sürdürebildiğini göstermektedir.

Tablo 4'te ZOREN firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: ZOREN Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
ZOREN	2020	0,450	0,400	89,270	16,069
	2021	-1,370	0,330	82,550	-37,321
	2022	0,130	0,450	73,890	4,323
	2023	40,270	0,280	60,950	687,248
	2024	-7,970	0,250	50,630	-100,880

Tablo 4 ise 2020 döneminde net kâr marjının düşük seviyede olmakla birlikte pozitif değer almasının orta düzeydeki aktif devir hızı ve nispeten yüksek finansal kaldıraç oranı ile birlikte özsermaye kârlılığının sınırlı ölçüde pozitif gerçekleşmesine neden olduğunu göstermektedir. 2021 yılında net kâr marjının negatif bölgeye geçmesi, varlık devir hızındaki yavaşlama ve kaldıraç oranındaki gerileme ROE'nin negatife dönmesine neden olmuştur. 2022 döneminde ise net kâr marjının yeniden pozitif seyretmesi ve aktif devir hızında gözlenen artış, finansal kaldıraç oranındaki düşüşe rağmen özsermaye kârlılığının tekrar pozitif ancak görece düşük bir düzeyde oluşmasını sağlamıştır. 2023 yılı, net kâr marjında kaydedilen yükselişin etkisiyle ROE'nin oldukça yüksek seviyeye ulaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranı daha sınırlı düzeylerde gerçekleşmiş olsa da özsermaye kârlılığındaki güçlü performansın temel belirleyicisi kârlılık bileşeni olmuştur. 2024 yılında ise net kâr marjının yeniden negatif değer alması aktif devir hızındaki ve finansal kaldıraç oranındaki gerilemeyle birlikte ROE'nin tekrar negatif seviyeye inmesine yol açmıştır.

Tablo 5’te AKSEN firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: AKSEN Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
AKSEN	2020	7,720	0,760	51,330	301,163
	2021	13,210	0,670	48,740	431,383
	2022	10,700	1,370	42,950	629,604
	2023	17,360	0,630	37,940	414,942
	2024	9,320	0,380	46,200	163,622

Tablo 5’te yer alan bulgular özsermaye kârlılığının incelenen dönem boyunca pozitif ve görece yüksek düzeylerde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, işletmenin ilgili yıllarda hem kârlılık performansını hem de operasyonel etkinliğini büyük ölçüde sürdürdüğüne işaret etmektedir. 2020 ve 2021 dönemlerinde net kâr marjında kaydedilen artış ile aktif devir hızının yüksek seviyelerde seyretmesi, finansal kaldıraç oranındaki sınırlı gerilemeye rağmen ROE’nin yükselmesine katkı sağlamıştır. 2022 yılında net kâr marjında hafif bir düşüş gözlenmekle birlikte, aktif devir hızındaki artış özsermaye kârlılığının dönem içindeki en yüksek seviyesine ulaşmasına imkân tanımıştır. Bu bulgu, söz konusu yılda varlıkların etkin kullanımının ROE üzerindeki belirleyici etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 2023 yılında net kâr marjının yeniden artış göstermesine karşın aktif devir hızındaki zayıflama ve finansal kaldıraç oranındaki düşüş, özsermaye kârlılığında sınırlı bir gerilemeye neden olmuştur. 2024 döneminde ise hem net kâr marjında hem de aktif devir hızında yaşanan düşüş, finansal kaldıraç oranındaki artışa rağmen ROE’nin azalmasıyla sonuçlanmıştır. Bu çerçevede, son yılda operasyonel performanstaki zayıflamanın kaldıraç etkisiyle telafi edilemediği görülmektedir.

Tablo 6’da ZEDUR firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: ZEDUR Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
ZEDUR	2020	-91,030	0,120	87,130	-951,773
	2021	1779,000	0,030	38,200	2038,734
	2022	47,780	0,080	33,750	129,006
	2023	202,400	0,060	23,620	286,841
	2024	55,990	0,060	19,850	66,684

Tablo 6’ya göre 2020 yılında net kâr marjının yüksek oranlı negatif değeri, düşük aktif devir hızı ve yüksek finansal kaldıraç ile birleşerek özsermaye kârlılığının çok yüksek negatif seviyede gerçekleşmesine yol açmıştır. 2021 yılında net kâr marjında gözlenen olağanüstü artış, aktif devir hızının son derece düşük ve finansal kaldıraç oranının gerilemiş olmasına rağmen özsermaye kârlılığının çok yüksek seviyede gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu yıl, DuPont çerçevesinde ROE’nin neredeyse tamamen kârlılık bileşeni tarafından belirlendiğini göstermektedir. 2022–2024 döneminde net kâr marjı pozitif seviyesini korumakla birlikte, aktif devir hızının düşük ve finansal kaldıraç oranının kademeli olarak azalması, özsermaye kârlılığında bir düşüş eğilimine yol açmıştır. Buna rağmen ROE’nin pozitif kalması, firmanın bu dönemde kârlılığını esas olarak marj kaynaklı olarak sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Tablo 7’de ODAS firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: ODAS Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
ODAS	2020	-25,550	0,290	76,860	-569,494
	2021	-0,150	0,210	47,400	-1,493
	2022	37,430	0,670	43,640	1094,408

2023	57,670	0,330	21,210	403,650
2024	-43,030	0,230	22,040	-218,128

Tablo 7’ye göre 2020 döneminde net kâr marjının yüksek oranlı negatif düzeyde gerçekleşmesi orta seviyedeki aktif devir hızı ve nispeten yüksek finansal kaldıraç oranı ile birlikte özsermaye kârlılığının negatif oluşmasına neden olmuştur. Bu yapı, zarar koşullarında kaldıraç etkisinin ROE üzerindeki olumsuzluğu derinleştirdiğini göstermektedir. 2021 yılında net kâr marjında gözlenen toparlanmaya rağmen aktif devir hızındaki gerileme ve finansal kaldıraç oranındaki düşüş, özsermaye kârlılığının sıfıra yakın ancak negatif düzeyde kalmasına yol açmıştır. 2022 döneminde ise net kâr marjının yeniden pozitif bölgeye geçmesi ve aktif devir hızındaki güçlü artış, kaldıraç oranındaki azalışa rağmen ROE’nin oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Bu bulgu, söz konusu yılda özsermaye kârlılığının esas olarak kârlılık performansı ve varlık kullanım etkinliği tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır. 2023 yılında net kâr marjındaki artışın sürmesine karşın aktif devir hızındaki zayıflama ve finansal kaldıraç oranındaki gerileme, ROE’de sınırlı bir düşüşe neden olmuştur. 2024 yılında ise net kâr marjının yeniden negatif değer alması aktif devir hızının ve kaldıraç oranının düşük seviyelerde gerçekleşmesiyle birlikte özsermaye kârlılığının tekrar negatif bölgeye inmesine yol açmıştır.

Tablo 8’de PAMEL firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8: PAMEL Firması Dupont Analizi Sonuçları

	Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
PAMEL	2020	46,820	0,120	40,110
	2021	32,950	0,040	27,150
	2022	326,210	0,050	33,670
	2023	343,940	0,060	15,610
	2024	-527,290	0,070	26,120

Tablo 8’de yer alan bulgular 2020 döneminde net kâr marjının yüksek ve pozitif düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu yılda ROE performansı ağırlıklı olarak kârlılık bileşeninden beslenmiştir. 2021 yılında net kâr marjı pozitif seyrini korumasına karşın aktif devir hızında kaydedilen gerileme ve finansal kaldıraç oranındaki düşüş, özsermaye kârlılığında ciddi bir azalışa yol açmıştır. Bu durum, varlık kullanım etkinliğindeki zayıflamanın ROE üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. 2022 ve 2023 dönemlerinde net kâr marjında gözlenen olağanüstü artış, aktif devir hızının düşük ve finansal kaldıraç oranının görece sınırlı seviyelerde bulunmasına rağmen özsermaye kârlılığının yeniden yüksek düzeylere ulaşmasını sağlamıştır. Söz konusu yıllar, ROE’nin büyük ölçüde kârlılık performansı tarafından belirlendiğini göstermektedir. 2024 yılında ise net kâr marjının negatife dönmesi aktif devir hızındaki sınırlı artış ve finansal kaldıraç oranındaki yükselişe rağmen özsermaye kârlılığının oldukça yüksek negatif seviyede gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, zarar koşullarında kaldıraç etkisinin özsermaye getirisi üzerindeki olumsuzluğu artırdığı görülmektedir.

Tablo 9’da ENJSA firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9: ENJSA Firması Dupont Analizi Sonuçları

	Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
ENJSA	2020	5,000	0,880	71,010
	2021	7,470	0,970	70,160
	2022	17,170	1,430	63,550
	2023	2,680	1,280	56,260
	2024	-2,550	1,060	58,580

Tablo 9’da 2020 ve 2021 dönemlerinde net kâr marjında kaydedilen artış ile aktif devir hızının yüksek düzeylerde seyretmesi, finansal kaldıraç oranının görece istikrarlı kalmasına rağmen özsermaye kârlılığının

yükselmesine katkı sağlamıştır. Bu yıllarda ROE performansının temel belirleyicileri kârlılık ve varlık kullanım etkinliği olmuştur. 2022 yılında net kâr marjındaki güçlü artış ve aktif devir hızının dönem içindeki en yüksek seviyeye ulaşması, finansal kaldıraç oranındaki gerilemeye karşın özsermaye kârlılığının oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Bu bulgu, söz konusu yılda ROE'nin ağırlıklı olarak faaliyet kârlılığı ve operasyonel verimlilikten beslendiğini ortaya koymaktadır. 2023 döneminde net kâr marjında yaşanan keskin düşüş, aktif devir hızının yüksek seviyesini büyük ölçüde korumasına rağmen özsermaye kârlılığında bir gerilemeye yol açmıştır. 2024 yılında ise net kâr marjının negatif bölgeye geçmesi aktif devir hızının görece yüksek seyretmesi ve finansal kaldıraç oranındaki sınırlı artışa rağmen ROE'nin yeniden negatife dönmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede, zarar koşullarında kaldıraç ve varlık etkinliğinin özsermaye getirisini telafi etmekte yetersiz kaldığı görülmektedir.

Tablo 10'da NATEN firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10: NATEN Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
NATEN	2020	70,660	0,110	44,920	349,145
	2021	164,290	0,100	27,420	450,483
	2022	85,410	0,120	26,370	270,271
	2023	12,470	0,130	35,400	57,387
	2024	-14,850	0,080	31,640	-37,588

2020 ve 2021 dönemlerinde net kâr marjının oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşmesi, aktif devir hızının düşük ve finansal kaldıraç oranının sınırlı olmasına rağmen özsermaye kârlılığının güçlü biçimde pozitif seyretmesini sağlamıştır. Bu yıllarda ROE performansının temel belirleyicisinin kârlılık bileşeni olduğu anlaşılmaktadır. 2022 yılında net kâr marjında gözlenen gerilemeye karşın aktif devir hızındaki sınırlı artış ve finansal kaldıraç oranının düşük seviyelerde kalması, özsermaye kârlılığının pozitifliğini korumakla birlikte daha düşük bir düzeyde gerçekleşmesine neden olmuştur. 2023 döneminde net kâr marjındaki düşüş, aktif devir hızında sınırlı bir iyileşme ve finansal kaldıraç oranında artış yaşanmasına rağmen ROE'de keskin bir azalışa yol açmıştır. 2024 yılında ise net kâr marjının negatif bölgeye geçmesi aktif devir hızındaki gerileme ve finansal kaldıraç oranının görece yüksek seyri ile birlikte özsermaye kârlılığının yeniden negatife dönmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede, son iki yılda kârlılık bileşenindeki zayıflamanın ROE üzerindeki baskın etkisi görülmektedir.

Tablo 11'de ESEN firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 11: ESEN Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
ESEN	2020	56,710	0,120	52,110	354,619
	2021	184,600	0,100	26,790	494,543
	2022	71,370	0,120	26,180	224,216
	2023	33,170	0,070	34,450	79,989
	2024	-28,910	0,070	31,740	-64,232

2020 ve 2021 dönemlerinde net kâr marjının oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşmesi, aktif devir hızının düşük ve finansal kaldıraç oranının sınırlı olmasına karşın özsermaye kârlılığının güçlü biçimde pozitif seyretmesine imkân tanımıştır. Bu yıllarda ROE'nin temel itici gücünün kârlılık performansı olduğu anlaşılmaktadır. 2022 yılında net kâr marjında yaşanan gerilemeye rağmen aktif devir hızının yatay bir görünüm sergilemesi ve finansal kaldıraç oranının düşük seviyelerde kalması, özsermaye kârlılığının pozitifliğini korumakla birlikte daha sınırlı bir düzeyde gerçekleşmesine neden olmuştur. 2023 döneminde net kâr marjındaki düşüş aktif devir hızındaki gerileme ve finansal kaldıraç oranındaki artış ile birlikte ROE'de kayda değer bir azalışa yol açmıştır. 2024 yılında ise net kâr marjının negatif bölgeye geçmesi, aktif devir hızının düşük seviyesini sürdürmesi ve finansal kaldıraç oranının görece yüksek seyri sonucunda özsermaye

kârlılığı yeniden negatif düzeye gerilemiştir. Bu çerçevede, son iki yılda kârlılık bileşenindeki zayıflamanın ROE üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 12’de LYDYE firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 12: LYDYE Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
LYDYE	2020	-109,680	0,850	103,100	-9611,807
	2021	-68,480	0,670	12,140	-557,003
	2022	-36,970	0,990	92,710	-3393,214
	2023	93,830	0,450	41,090	1734,964
	2024	1757,400	0,030	23,850	1257,420

2020 ve 2021 dönemlerinde net kâr marjının yüksek oranlı negatif değerler alması, aktif devir hızının görece yüksek seyretmesine karşın finansal kaldıraç oranındaki dalgalanmalarla birlikte özsermaye kârlılığının oldukça yüksek negatif düzeylerde gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu süreçte zarar etkisinin, kaldıraç yapısıyla birleşerek ROE üzerindeki olumsuzluğu artırdığı görülmektedir. 2022 yılında net kâr marjının negatif görünümünü sürdürmesi aktif devir hızının yüksek seviyesini koruması ve finansal kaldıraç oranındaki artışla birlikte özsermaye kârlılığındaki negatif tablonun daha da derinleşmesine yol açmıştır. 2023 döneminde net kâr marjının yeniden pozitif bölgeye geçmesi, aktif devir hızındaki gerileme ve finansal kaldıraç oranındaki düşüşe rağmen özsermaye kârlılığının çok yüksek pozitif seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum, ilgili yılda ROE performansının büyük ölçüde kârlılık bileşeni tarafından belirlendiğini göstermektedir. 2024 yılında ise net kâr marjında kaydedilen olağanüstü artış, aktif devir hızının son derece düşük ve finansal kaldıraç oranının sınırlı düzeyde bulunmasına rağmen özsermaye kârlılığının yüksek seviyede gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Bu çerçevede, söz konusu yılda ROE üzerindeki belirleyici unsurun yine kârlılık performansı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13’te NTGAZ firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 13: NTGAZ Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
NTGAZ	2020	19,890	1,130	41,740	938,136
	2021	3,760	0,820	31,970	98,570
	2022	20,420	2,040	28,960	1206,381
	2023	2,390	1,370	20,360	66,665
	2024	6,380	1,150	28,230	207,124

2020 döneminde net kâr marjının görece yüksek düzeyde gerçekleşmesi ve aktif devir hızının güçlü seyri, özsermaye kârlılığının yüksek hesaplanmasına sebep olmuştur. Bu yılda ROE performansının hem kârlılık hem de varlık kullanım etkinliği tarafından desteklendiği görülmektedir. 2021 yılında net kâr marjında meydana gelen belirgin gerileme ve aktif devir hızındaki düşüş, özsermaye kârlılığında keskin bir azalışa yol açmıştır. 2022 döneminde ise aktif devir hızının oldukça yüksek bir seviyeye ulaşması ve net kâr marjının yeniden artış göstermesi, finansal kaldıraç oranındaki ilave düşüşe rağmen ROE’nin toparlanmasını sağlamıştır. Bu bulgu, söz konusu yılda özsermaye kârlılığının özellikle varlık kullanım etkinliği tarafından taşındığını ortaya koymaktadır. 2023 yılında net kâr marjı ve aktif devir hızındaki gerileme, finansal kaldıraç oranındaki düşüşle birlikte özsermaye kârlılığının sınırlı bir düzeyde kalmasına neden olmuştur. 2024 döneminde ise net kâr marjındaki toparlanma ve aktif devir hızının görece yüksek seyri, finansal kaldıraç oranındaki artışın da etkisiyle ROE’nin yeniden yükselmesine katkı sağlamıştır.

Tablo 14’te AYDEM firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 14: AYDEM Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
AYDEM	2020	-41,590	0,110	52,750	-241,326
	2021	-9,700	0,060	56,490	-32,877
	2022	26,740	0,110	51,740	152,188
	2023	-20,130	0,110	48,530	-107,460
	2024	-178,780	0,120	51,500	-1104,860

2020 ve 2021 dönemlerinde net kâr marjının negatif bölgede seyretmesi düşük aktif devir hızı ve yüksek finansal kaldıraç oranı ile birlikte özsermaye kârlılığının negatif gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu süreçte kaldıraç etkisi, zarar koşulları altında ROE üzerinde dengeleyici bir işlev üstlenememiş aksine olumsuz tabloyu derinleştiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. 2022 yılında net kâr marjının yeniden pozitif bölgeye geçmesi, aktif devir hızının yatay bir görünüm sergilemesine ve finansal kaldıraç oranının büyük ölçüde korunmasına rağmen özsermaye kârlılığının tekrar pozitif düzeye taşınmasını sağlamıştır. Buna karşılık 2023 döneminde net kâr marjının yeniden negatife dönmesi, aktif devir hızında kayda değer bir değişim yaşanmamasına rağmen ROE'nin tekrar negatif bölgeye gerilemesine yol açmıştır. 2024 yılında ise net kâr marjında gözlenen keskin bozulma aktif devir hızındaki sınırlı artış ve finansal kaldıraç oranının yüksek seviyesini sürdürmesine rağmen özsermaye kârlılığının oldukça yüksek negatif düzeyde gerçekleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede, ilgili yılda kârlılık bileşenindeki zayıflamanın ROE üzerindeki belirleyici etkisi görülmektedir.

Tablo 15'de CANTE firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 15: CANTE Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
CANTE	2020	5,050	0,270	71,250	97,149
	2021	-15,170	0,210	52,900	-168,524
	2022	36,770	0,770	41,930	1187,160
	2023	7,660	0,330	5,260	13,296
	2024	-20,190	0,240	12,720	-61,636

Tablo 15'te 2020 dönemine ait özsermaye kârlılığının sınırlı ölçüde pozitif olduğu görülmektedir. 2021 yılında net kâr marjının negatif bölgeye geçmesi, aktif devir hızındaki gerileme ve finansal kaldıraç oranındaki düşüşle birleşerek ROE'nin negatif düzeyde gerçekleşmesine neden olmuştur. 2022 döneminde ise net kâr marjındaki artış ve aktif devir hızının güçlü bir seviyeye ulaşması, kaldıraç oranındaki gerilemeye rağmen özsermaye kârlılığının oldukça yüksek düzeyde oluşmasını sağlamıştır. Bu bulgu, ilgili yılda ROE performansının hem kârlılık hem de faaliyet verimliliği bileşenleri tarafından desteklendiğini göstermektedir. 2023 yılında net kâr marjı pozitifliğini korumakla birlikte aktif devir hızındaki düşüş ve finansal kaldıraç oranının oldukça düşük seviyelere gerilemesi, özsermaye kârlılığında keskin bir azalışa yol açmıştır. 2024 döneminde ise net kâr marjının yeniden negatife dönmesi aktif devir hızındaki sınırlı gerileme ve finansal kaldıraç oranının düşük seyri ile birlikte ROE'nin tekrar negatif bölgeye inmesine neden olmuştur.

Tablo 16'da HUNER firmasının sonuçları yer almaktadır.

Tablo 16: HUNER Firması Dupont Analizi Sonuçları

		Net Kar Marjı (%)	Aktif Devir Hızı	Kaldıraç Oranı (%)	Özsermaye Karlılığı
HUNER	2020	4,970	0,080	66,860	26,584
	2021	224,380	0,060	62,220	837,655
	2022	37,690	0,110	53,270	220,852
	2023	7,930	0,090	52,470	37,448
	2024	59,060	0,100	43,430	256,498

Tablo 16'ya bakıldığında 2020 döneminde net kâr marjının düşük ancak pozitif olması, aktif devir hızının sınırlı kalması ve finansal kaldıraç oranının görece yüksek seyretmesiyle birlikte özsermaye kârlılığının düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir. 2021 yılında net kâr marjında kaydedilen olağanüstü artış, aktif devir hızının düşük ve finansal kaldıraç oranının gerilemiş olmasına rağmen ROE'nin oldukça yüksek bir düzeye ulaşmasını sağlamıştır. Bu bulgu, ilgili yılda özsermaye kârlılığının neredeyse tamamen kârlılık bileşeni tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır. 2022 döneminde net kâr marjındaki düşüşe karşın aktif devir hızında gözlenen artış ve finansal kaldıraç oranının görece yüksek seyri, özsermaye kârlılığının pozitifliğini korumakla birlikte daha sınırlı bir düzeyde gerçekleşmesine yol açmıştır. 2023 yılında net kâr marjındaki gerileme aktif devir hızındaki düşüş ve finansal kaldıraç oranındaki sınırlı azalışla birlikte ROE'de kayda değer bir zayıflamaya neden olmuştur. 2024 döneminde ise net kâr marjındaki toparlanma, aktif devir hızının sınırlı düzeyde kalmasına rağmen özsermaye kârlılığının yeniden artış göstermesini sağlamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da elektrik sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2020–2024 dönemine ait özsermaye kârlılıkları DuPont analizi çerçevesinde incelenmiş ve ROE'nin net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranı bileşenleri üzerinden nasıl şekillendiği firma bazında ortaya konulmuştur. Elektrik sektörünün yüksek sermaye yoğunluğu, büyük ölçekli sabit varlık yatırımları ve borçlanma ağırlıklı finansman yapısı dikkate alındığında, özsermaye kârlılığının yalnızca tek bir oran üzerinden değerlendirilmesinin yetersiz kalacağı açıktır. Bu nedenle çalışmada ROE'nin bileşenlerine ayrıştırılması, sektörün kârlılık dinamiklerinin daha sağlıklı analiz edilmesine imkân sağlamıştır.

Elde edilen bulgular, sektör genelinde özsermaye kârlılığındaki dalgalanmaların büyük ölçüde net kâr marjındaki değişimlerden kaynaklandığını göstermektedir. Birçok firmada, net kâr marjının negatif değerlere gerilediği dönemlerde finansal kaldıraç etkisi ROE üzerindeki olumsuzluğu derinleştirmiştir. Buna karşılık net kâr marjında görülen güçlü artışlar, aktif devir hızının düşük ya da finansal kaldıraç oranının sınırlı olduğu durumlarda dahi özsermaye kârlılığının yüksek seviyelere ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bu durum, elektrik sektöründe kârlılık bileşeninin ROE üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Aktif devir hızı incelendiğinde, sektörün yapısal özellikleri gereği birçok firmada varlık devir hızının görece düşük seyrettiği görülmüştür. Bununla birlikte bazı firmalarda aktif devir hızındaki artışların ROE üzerinde bir iyileşme yarattığı tespit edilmiştir. Özellikle net kâr marjı ile birlikte aktif devir hızının eş zamanlı olarak yükseldiği dönemlerde özsermaye kârlılığı önemli ölçüde artmıştır. Bu bulgu, varlık kullanım etkinliğinin, sermaye yoğun sektörlerde dahi kârlılık performansını destekleyebileceğini göstermektedir.

Finansal kaldıraç oranı açısından değerlendirildiğinde ise sektör firmalarının önemli bir bölümünde borçlanma düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kaldıraç etkisi, pozitif kârlılık dönemlerinde özsermaye getirisini artırıcı bir unsur olarak işlev görebilirken, zarar dönemlerinde ROE üzerindeki negatif etkiyi büyötmektedir. Nitekim analiz sonuçları, özellikle net kâr marjının negatif olduğu yıllarda finansal kaldıraç oranının yüksek seyretmesinin özsermaye kârlılığında aşırı negatif değerlere yol açabildiğini göstermektedir. Bu durum, sektör firmaları açısından finansal risk yönetiminin önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Borsa İstanbul'da elektrik sektöründe faaliyet gösteren firmaların özsermaye kârlılıklarını DuPont analizi çerçevesinde firma bazında ve dönemsel olarak ayrıntılı biçimde incelemesi bakımından literatüre özgün katkı sunmaktadır. Türkiye'de elektrik sektörüne yönelik finansal performans çalışmaları çoğunlukla oran analizi, panel veri regresyonu veya genel kârlılık göstergeleri üzerinden yürütölmekte ancak özsermaye kârlılığının net kâr marjı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç bileşenleri üzerinden sistematik olarak ayrıştırıldığı çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Bu araştırma, ROE'yi yalnızca sonuç odaklı bir performans göstergesi olarak ele almak yerine, kârlılığı oluşturan yapısal unsurların etkileşimini ortaya koyarak süreç temelli bir değerlendirme sunmaktadır. Çalışmanın bir diğer özgün yönü, elektrik sektörünün sermaye yoğun ve borçlanma ağırlıklı yapısını dikkate alarak kârlılık dinamiklerini sektörel bağlamda analiz etmesidir. Elektrik üretim ve dağıtım firmalarının yüksek sabit varlık yatırımları ve finansman gereksinimleri, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranının ROE üzerindeki etkisini daha hale getirmektedir. Bu bağlamda araştırma, sektörün finansal yapısal özellikleri ile kârlılık bileşenleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Ayrıca çalışma, 2020–2024 dönemini kapsaması bakımından pandemi sonrası toparlanma süreci, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve makroekonomik belirsizliklerin etkilerini de dolaylı olarak içermektedir. Bu dönemsel analiz, firmaların kriz ve dalgalanma ortamlarında özsermaye kârlılığının hangi bileşenler aracılığıyla şekillendiğini göstermesi açısından literatüre güncel ve ampirik katkı sağlamaktadır.

Bu araştırma bazı sınırlılıklar içermektedir. Öncelikle çalışma, yalnızca Borsa İstanbul’da işlem gören elektrik sektöründeki 16 firmayı kapsamaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulguların genellenebilirliği, halka açık firmalar ve belirli bir ülke bağlamı ile sınırlıdır. Halka açık olmayan elektrik üretim veya dağıtım şirketleri analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. İkinci olarak, analiz yalnızca muhasebe temelli finansal oranlara dayanmaktadır. Çalışmada herhangi bir ekonometrik modelleme, nedensellik testi veya istatistiksel anlamlılık analizi uygulanmamıştır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar betimleyici nitelikte olup değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymamaktadır. Üçüncü olarak, DuPont analizinde kullanılan veriler yıllık finansal tablolardan elde edilmiştir. Çeyreklik verilerin kullanılması, dönem içi dalgalanmaların daha ayrıntılı incelenmesine olanak sağlayabilirdi. Ayrıca analizde makroekonomik değişkenler (enflasyon, faiz oranları, döviz kuru hareketleri, enerji fiyatları vb.) dikkate alınmamıştır. Bu faktörlerin özellikle elektrik sektörü gibi dışsal şoklara duyarlı bir alanda önemli etkileri olabileceği açıktır.

Bu çalışma, elektrik sektöründe faaliyet gösteren firmaların kârlılık dinamiklerini DuPont bileşenleri üzerinden sistematik bir şekilde ortaya koyarak literatüre sektörel düzeyde ampirik katkı sunmaktadır. Bununla birlikte araştırma, yalnızca muhasebe temelli oran analizine dayanmakta olup herhangi bir istatistiksel tahminleme veya nedensellik testi içermemektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda DuPont bileşenlerinin panel veri yöntemleriyle test edilmesi, makroekonomik değişkenlerin modele dahil edilmesi veya yenilenebilir ve geleneksel enerji firmalarının karşılaştırmalı analizlerinin yapılması, literatüre daha derinlemesine katkılar sağlayabilir.

Sonuç olarak, elektrik sektöründe özsermaye kârlılığının sürdürülebilirliği, yalnızca yüksek kâr üretimine değil dengeli bir sermaye yapısı, etkin varlık yönetimi ve kontrollü finansal risk politikalarına bağlıdır. DuPont yaklaşımı, bu çok boyutlu yapının anlaşılmasında güçlü ve sistematik bir analitik çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, T., & Kılıç, G. (2021). Teknoloji firmalarının finansal performansının ve piyasa değerinin Dupont Analizi ile incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (90), 209-226. <https://doi.org/10.25095/mufad.873937>
- Açıkgöz, T., & Fidan, A. (2023). A panel DuPont regression approach to evaluate financial performance and market value of transportation firms in Türkiye. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (97), 99–112. <https://doi.org/10.25095/mufad.1192291>
- Akgüç, Ö. (2011). *Mali tablolar analizi* (14. Baskı). İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- AlAli, M. S. (2019). The use of Dupont modified financial model in evaluating the financial performance of Kuwaiti banks. *Journal of Banking and Financial Dynamics*, 3(1), 1-9.
- Arı, H. O. (2025). Covid-19 pandemisi öncesi ve sonrasında türk sağlık sektörünün finansal performansının analizi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 7(2), 92-108.
- Atik, M., Yılmaz, B., & Atalay, A. (2025). Finansal performansın DuPont tekniği ile yapısal eşitlik modeli üzerinden analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 348–357. <https://doi.org/10.20491/isarder.2025.1975>
- Bhagyalakshmi, K., & Saraswathi, S. (2019). A study on financial performance evaluation using DuPont analysis in select automobile companies. *International Journal of Management, Technology and Engineering*, 9(1), 354–362.
- Başkaya, H., & Özdemir, A. (2024). Borsa istanbul sürdürülebilirlik-25 endeksinde yer alan işletmelerin finansal oranlarının dupont analizi ile incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 79-105. <https://doi.org/10.30803/adusobed.1467926>
- Bora, A., Arslan, E., & Önal, S. (2025). Türkiye’de faaliyette bulunan kamu bankalarının 2014 - 2024 dönemi faaliyetlerinin özsermaye kârlılığı bileşenlerine göre analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 28(2), 539-550. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1772863>
- Brigham, E. F., & Houston, J. F. (2015). *Fundamentals of financial management* (14th ed.). Boston: Cengage Learning.
- Büyükepecki, S. & Öztürk, G. (2023). Konaklama İşletmelerinde Pazar Yönlülük ve İnovasyonun Finansal Performans Üzerindeki Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26 (2), 370-389.

- Çıtak, F. (2025). BİST madencilik endeksinde yer alan şirketlerin dupont analizi yöntemi ile finansal performanslarının incelenmesi. *Uluslararası Afro-Avrasya Ekonomi Araştırmaları Dergisi (IJAER)*, 3, 44-56. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18131712>
- Çil Koçyiğit, S., Ekinci, N., & Özşahin, F. (2022). Özel bir zincir hastane grubunun finansal performansının DuPont analizi tekniğiyle incelenmesi. *International Review of Economics and Management*, 10(1), 1-17. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.1059022>
- Davidson, W. (2020). Analysis of profitability using the dupont analysis. *Financial statement analysis*, W. Davidson (Ed.) içinde. <https://doi.org/10.1002/9781119743217.ch3>
- Ergün, H. O. (2026). Toptan ve perakende ticaret sektöründeki firmalarının finansal performansı: Dupont analizi yaklaşımı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(1), 1-27. <https://doi.org/10.17541/optimum.1700115>
- Kabak, S., & Yurttadur, M. (2025). Sağlık işletmelerinin finansal performanslarının dupont analizi ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 6(2), 23-46. <https://doi.org/10.57085/ufebud.1767394>
- Karaçadır, V. (2025). Covid-19 etkisiyle türkiye sağlık hizmetleri sektöründeki karlılık değişimi: Dupont analizi ile finansal performansın incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(2), 509-523. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1609697>
- Kınalı, F. (2025). An empirical examination of the influence on market performance indicators on profitability. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 57-73. <https://doi.org/10.61349/iesbad.1667749>
- Kıymık, H. (2025). Muhasebe, defter tutma ve denetim faaliyetleri vergi danışmanlığı sektörünün finansal performansının dupont analiz yöntemiyle incelenmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 25(76), 25-46. <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1621801>
- Özçelik, M. (2024). Türkiye'de yenilenebilir ve geleneksel enerji şirketlerinin finansal performans karşılaştırması: Dupont analizi yaklaşımı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(31), 345-359. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1508111>
- Özkan, Ö., Başcı, E. S., & Karaca, S. S. (2025). Varlık getirisini etkileyen faktörler nelerdir? BIST elektrik sektöründeki işletmelere bir uygulama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(3), 2204-2216.
- Shahnia, C., & Endri, E. (2020). Dupont Analysis for the financial performance of trading, service & investment companies in Indonesia. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 5(4), 193-211.
- Topal, A. (2022). Elektrik enerjisi sektörlerinin sürdürülebilirlik analizi: Türkiye ve Avustralya örneği. In M. S. Öztürk (Ed.), *Üretim ile işletme alanlarında teknolojik yenilikler ve sürdürülebilirlik* (pp. 41-71). Efe Akademi.
- White, G. I., Sondhi, A. C., & Fried, D. (2003). *The analysis and use of financial statements* (3rd ed.). Newyork: Wiley.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The electricity sector is characterized by high capital intensity, long-term investment requirements, and a regulatory framework that plays a decisive role in shaping industry dynamics (Özkan et al., 2025: 2204). Firms operating in this sector typically exhibit low asset turnover ratios due to large-scale investments in tangible fixed assets and often meet their financing needs substantially through debt instruments. Consequently, the financial leverage ratio assumes a critical role in determining the return on equity of electricity companies. Moreover, net profit margins in the electricity sector are directly influenced by fluctuations in energy costs, regulatory policies, demand structures, and macroeconomic conditions. Therefore, evaluating the profitability performance of firms in this sector solely through a single financial ratio makes it difficult to achieve a comprehensive understanding of their financial structure. In this context, the DuPont analysis provides a more holistic assessment framework by jointly examining the fundamental components that generate profitability. A review of the recent literature indicates that financial performance in the electricity sector has predominantly been analyzed through ratio analysis and panel data methodologies, whereas studies that examine return on equity in detail within the framework of DuPont components remain limited. Particularly in the Turkish context, empirical research investigating the sources of profitability in electricity firms through the interaction of net profit margin, asset turnover, and financial leverage is relatively scarce. Accordingly, this study aims to analyze the return on equity of firms operating in the electricity sector for the period 2020–2024 within the framework of DuPont analysis. By examining the interaction among net profit margin, asset turnover, and financial leverage, the study provides a structural evaluation of profitability dynamics specific to the sector.

Literature

Ratio-based approaches employed in financial performance analysis enable a comprehensive evaluation of firms' profitability, asset utilization efficiency, and financial structure dynamics within an integrated framework. In this context, DuPont analysis emerges as one of the most systematic methods, as it decomposes return on equity into its underlying components and reveals the financial factors that shape overall performance. The literature demonstrates that the DuPont approach has been widely applied across various sectors, time periods, and methodological integrations. Existing studies encompass both sector-level and firm-level analyses and highlight the diverse applications of the DuPont model in financial performance assessment.

Methodology

In this study, the interaction among the key financial components determining the return on equity of firms operating in the electricity sector listed on Borsa Istanbul is examined within the framework of DuPont analysis. The research adopts a quantitative and descriptive design and aims to decompose and comparatively evaluate the elements that shape firms' financial performance across periods. The sample of the study consists of 16 firms listed on Borsa Istanbul and operating in the electricity sector. The analysis covers a five-year period from 2020 to 2024. This time frame was selected due to the presence of distinct sectoral dynamics characterized by financial fluctuations and structural changes in profitability. The data used in the study were obtained from the publicly disclosed financial statements (balance sheets and income statements) of the firms. All financial items employed in the calculations were compiled on an annual basis, ensuring consistency across the relevant periods.

The relative effects of profitability, operational efficiency, and financial structure components were evaluated separately. In the analysis process, net profit margin, asset turnover ratio, and financial leverage ratio were first calculated for each firm for the 2020–2024 period. Subsequently, return on equity was decomposed within the framework of the DuPont model using these components. All analyses were conducted exclusively based on accounting-derived financial ratios. Consistent with the objective of the study, this approach aims to present the structural components of return on equity in a transparent and comparable manner. The findings obtained within this methodological framework are presented in detail on a firm-level basis in the following section.

Findings

In this section, the return on equity of 16 firms operating in the electricity sector listed on Borsa Istanbul is analyzed within the framework of the DuPont model for the 2020–2024 period. The effects of net profit margin, asset turnover, and financial leverage on ROE are presented on both a firm-level and periodical basis. The findings are reported sequentially for each company and presented in tabular form.

Conclusion

In this study, the return on equity of firms operating in the electricity sector listed on Borsa Istanbul for the 2020–2024 period was examined within the framework of DuPont analysis, and the manner in which ROE is shaped through its components—net profit margin, asset turnover, and financial leverage—was analyzed on a firm-level basis. Considering the capital-intensive nature of the electricity sector, its large-scale fixed asset investments, and its debt-oriented financing structure, it is evident that evaluating return on equity solely through a single ratio would be insufficient. Accordingly, decomposing ROE into its components enabled a more robust assessment of the sector's profitability dynamics.

The findings indicate that fluctuations in return on equity across the sector are largely driven by changes in net profit margins. In many firms, periods characterized by negative net profit margins were associated with a deepening adverse effect of financial leverage on ROE. Conversely, substantial improvements in net profit margins allowed firms to achieve high levels of return on equity even when asset turnover was relatively low or financial leverage remained limited. These results highlight the dominant role of the profitability component in shaping ROE within the electricity sector.

This study provides an empirical contribution at the sectoral level by systematically examining the profitability dynamics of firms operating in the electricity sector through the components of the DuPont model. However, the research is limited to accounting-based ratio analysis and does not incorporate any statistical estimation or causality testing. Future studies may contribute more comprehensively to the literature by testing DuPont components using panel data methodologies, incorporating macroeconomic variables into the analytical framework, or conducting comparative analyses between renewable and conventional energy firms.

In conclusion, the sustainability of return on equity in the electricity sector depends not solely on high profit generation, but also on a balanced capital structure, efficient asset management, and prudent financial risk policies. The DuPont approach provides a robust and systematic analytical framework for understanding this multidimensional structure.

Siyasal Toplumdan Sivil Topluma Geçişte Kamu Politikasının Ontolojisi: Hobbes, Locke ve Rousseau Üzerine Bir İnceleme

The Ontology of Public Policy in the Transition from Political Society to Civil Society: An Examination of Hobbes, Locke, and Rousseau

Dr. Öğr. Üyesi Sevil ZENGİN GUPTA
Yozgat Bozok Üniversitesi
sevil.zengin@yobu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-8129-8878

Makale Başvuru Tarihi / Received: 31.12.2025
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Kamu politikası, günümüzde sıklıkla bürokratik mekanizmaların ve teknik idari süreçlerin bir bütünü olarak algılanmaktadır. Ancak bu yüzeysel bakış açısının ötesinde, kamu politikası esasen siyaset felsefesinin yüzyıllardır tartıştığı toplumsal sorunlar ve bunlara üretilen çözümler ekseninde şekillenen derin bir teorik ve normatif altyapıya sahiptir. Bu çalışma, literatürde Parsons'ın (1995) geliştirdiği sistematik sınıflandırmayı bir başlangıç noktası olarak kabul etmekle birlikte, analizi derinleştirerek kamu politikasının felsefi kökenlerini sivil toplumun tarihsel inşası bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, modern devlet teorisinin şekillenmesinde kurucu rol oynayan doğal hukuk geleneğinin üç temel temsilcisi; Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun düşüncelerine odaklanmaktadır. Çalışmada ilk olarak, Thomas Hobbes'un insan doğasındaki çatışma potansiyelini veri olarak geliştirdiği, kaosu önlemek adına güvenliği ve toplum refahını önceleyen mutlak devlet anlayışı irdelenmiştir. Ardından, John Locke'un bu anlayışı dönüştürerek, bireysel mülkiyeti ve özgürlükleri korumayı devletin varlık nedeni sayan, meşruiyetini yönetilenlerin rızasından alan sınırlı yönetim modeli ele alınmıştır. Son olarak, Jean-Jacques Rousseau'nun egemenliğin devredilemezliği ilkesinden hareketle, halkın doğrudan katılımını ve genel iradenin üstünlüğünü savunan toplum sözleşmesi teorisi detaylandırılmıştır. Bu düşünürlerin devlet-toplum-doğa üçgeninde ortaya koydukları analizler, sadece tarihsel birer veri değil; modern kamu politikası süreçlerinin meşruiyet kaynağını, demokratik katılımın gerekliliğini ve sivil toplumun devlet karşısındaki özerk konumunu anlamak adına bugün hala geçerli olan kritik bir referans çerçevesidir. Sonuç olarak bu çalışma, politika kararlarının bürokratik bir dayatma değil, toplumsal iradeyi yansıtan bir uzlaşma olması gerekliliğini felsefi bir zemine oturtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Sivil Toplum, Doğal Hukuk

ABSTRACT

Public policy is often perceived in contemporary discourse merely as a composite of bureaucratic mechanisms and technical administrative processes. However, transcending this superficial perspective, public policy possesses a deep theoretical and normative infrastructure shaped around the axis of 'societal problems' and 'solutions' that political philosophy has debated for centuries. While accepting the systematic classification developed by Parsons (1995) in the literature as a starting point, this study aims to deepen the analysis by examining the philosophical origins of public policy within the context of the historical construction of civil society. Accordingly, the study focuses on the thoughts of three fundamental representatives of the natural law tradition; Thomas Hobbes, John Locke, and Jean-Jacques Rousseau who played founding roles in shaping modern state theory. The study first examines Thomas Hobbes's concept of the absolute state, which prioritizes security and social welfare to prevent chaos, taking the potential for conflict in human nature as data. Subsequently, it discusses John Locke's limited governance model, which transforms this understanding by considering the protection of individual property and liberties as the *raison d'être* of the state, deriving its legitimacy from the consent of the governed. Finally, Jean-Jacques Rousseau's social contract theory, which advocates for direct public participation and the supremacy of the general will based on the principle of the inalienability of sovereignty, is detailed. The analyses presented by these thinkers within the state-society-nature triangle are not merely historical data; they constitute a critical reference framework that remains valid today for understanding the source of legitimacy for modern public policy processes, the necessity of democratic participation, and the autonomous position of civil society vis-à-vis the state. Consequently, this study establishes a philosophical ground for the necessity that policy decisions should not be bureaucratic impositions but rather a consensus reflecting the societal will.

Keywords: Public Policy, Civil Society, Natural Law

1. GİRİŞ

Kamu politikası kavramına genel bir çerçeveden bakıldığında, kavram genellikle teknik kararların, bürokratik mekanizmaların ve idari süreçlerin yapay bir bütünü gibi algılanmaktadır. Oysa bu yüzeysel bakış açısının ötesine geçildiğinde, kavramın derinliklerinde yatan köklü felsefi altyapıyı görmemek imkansızdır. Bir toplumun kendini nasıl yöneteceği, kaynaklarını nasıl dağıtacağı ve geleceğini nasıl şekillendireceğiyle ilgili her karar, özünde siyaset felsefesinin yüzyıllardır tartıştığı o kadim sorunlar ve bunlara önerilen çözümler ekseninde şekillenmektedir. Dolayısıyla kamu politikası, salt bir uygulama alanı değil, düşünsel bir birikimin eyleme dökülmüş halidir.

Akademik literatürde ise bu teorik zemini ve süreci sistematize etme çalışmaları da mevcuttur. Bu çerçevede, kamu politikasının felsefi kökenlerine dair en derli toplu ve sistematik açıklama Parsons (1995, s. 41) tarafından yapılmıştır. Parsons, kamu politikasının felsefi çatısını belirli kategoriler altında gruplandırarak analitik bir harita sunmuştur. Ancak bilimsel olarak sadece bir kategori ya da tek bir teori kamu politikası kavramını açıklamaya yeterli gelmemekte ve mevcut olanın ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Parsons'ın çizdiği temel çerçevenin bir adım dışına çıkılarak farklı bir perspektif geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte çalışmadaki amaç ise kamu politikasının felsefi kökenlerini doğal hukuk teorileri ile irdelerken, analizi sadece devlet aygıtı ile sınırlı tutmayıp, aynı zamanda sivil topluma dair de bir altyapı oluşturabilmektir.

Bu teorik inşayı gerçekleştirebilmek ve kamu politikasının felsefi köklerine inebilmek için düşünsel rotayı, doğal hukuk geleneğinin en güçlü temsilcileri olan Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'ya çevirmek bilimsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu isimlerin seçilmesi tesadüfi olmayıp; tam tersine her biri, modern devlet kavramının şekillenmesine etki ederken, aynı zamanda sivil toplum düşüncesinin ilk tohumlarının atılmasına ve demokrasi nosyonunun gelişimine katkılar sunmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çalışmanın sivil toplum ve kamu politikasını bir araya getiren özünü de anlamlı kılmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında ise özellikle Orta Çağ dönemine kadar siyasal toplum ile sivil toplum arasında bugünün kavramsal perspektifinden bakıldığında keskin bir ayrımın olmadığı görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan söz konusu filozoflar da politika kavramını tam olarak bu tarihsel gerçeklik ışığında, siyasal toplum ve sivil toplum birlikteliği çerçevesinde ele almışlardır. Her ne kadar bu düşünürler bugünkü teknik anlamıyla doğrudan kamu politikası kavramı üzerine metinler kaleme almamış olsalar da; devlet, toplum ve doğa ilişkisi üzerine kurdukları mantıksal çerçeve ve yaptıkları çıkarımlar, bugünün kamu politikası anlayışının kavranmasında önemli bir rehberlik sunmaktadır.

2. DOĞAL HUKUK BAĞLAMINDA DEVLET VE GÜVENLİK: HOBBS VS. LOCKE

Siyasal düşünceler tarihinin en tartışmalı ve etkili figürlerinden biri olan Thomas Hobbes, literatürde genellikle mutlakiyetçi egemenlik anlayışıyla tanınan kayda değer bir filozof (Mill, 2018, s. 181) olarak konumlandırılmaktadır. Her ne kadar siyaset bilimi ve kamu yönetimi disiplinlerinde pratik politika üretim süreçlerine dair görüşlerine görece daha az başvurulsa da, devletin hangi eylem yollarını izlemesi gerektiğine dair sunduğu teorik çerçeve, modern kamu politikası analizleri açısından kritik bir önem taşımaktadır (Sreedhar, 2018, s. 13). Hobbes'un devlet kuramını anlamak için öncelikle onun toplum ve devlet arasında kurduğu nedensellik ilişkisine bakmak gerekmektedir. Ona göre insan, doğası gereği bencil dürtülerle hareket eden ve doyumsuz arzulara sahip bir varlıktır; bu durum, otoritenin olmadığı bir ortamda kaçınılmaz bir çatışma ve güvensizlik hali yaratmaktadır. Böyle bir düzlemde ise insanlar, bu kaotik ortamdan kurtulmak, can güvenliğini sağlamak ve sınırsız olan doğal özgürlüklerini makul bir düzeye çekerek düzeni tesis etmek adına bir sözleşmeye ihtiyaç duymuşlardır (Akbal, 2017, s. 19). Hobbes'un sistematüğinde doğa yasaları, toplumsal düzenin kurucu unsuru olan birincil kanun niteliğinde olup pozitif hukukun diğer tüm yasalarının ise bu temel üzerinde yükselmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hobbes, bu yapıya adalet ilkesi gibi temel ahlaki gereklilikleri de ekleyerek, devletin meşruiyetini salt güçten değil, bu ahlaki zorunluluktan aldığını savunmuştur (Narveson, 2018, s. 200). Bu perspektiften kamu politikasına bakıldığında, Hobbesçu anlayışta bütün yasalar ve idari kararlar kamu yararına içkin olmalıdır. Devletin herhangi bir politikayı hayata geçirirken esas alacağı tek ilke, halkın güvenliğinin sağlanmasıdır. Ancak Hobbes'un güvenlik anlayışı sadece fiziksel bir korumayı değil, daha geniş bir refah anlayışını da kapsamaktadır. Bu bağlamda devlet, vatandaşların yaşam standartlarından memnun olmasını sağlayacak sosyal ve ekonomik ilkeleri de politika yapım süreçlerine dahil etmek için çalışmalıdır (Sreedhar, 2018, s. 14). Benzer bir biçimde, Hobbes ile özleşleşen Leviathan eseri de insanların doğal olarak çatışma eğiliminde olmalarını egemenlik kavramı üzerinden açıklayarak devletin varlığını ve meşruiyetini kanıtlamaktadır (Akdemir, 2009, s. 337).

Öte yandan, klasik liberalizmin kurucularından sayılan John Locke, devlet ve toplum ilişkisini Hobbes'tan tamamen farklı bir şekilde, özgürlük kavramını merkeze alarak incelemiştir. Temel eseri "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme"de, siyasal gücün kaynağının ne tanrısal bir yetki ne de kaba kuvvet olduğunu; aksine meşruiyetin tek kaynağının, yönetilenlerin rızası olduğunu vurgulamıştır. Böyle bir bakış açısından bakıldığında Locke, egemenliğin kraliyet ailesinin veya belirli bir zümrenin değil, doğrudan halkın tekelinde olduğunu ifade ederek modern demokrasinin temellerini de atmıştır denilebilir. Locke'a göre politik gücün kökenini ve sınırlarını doğru kavrayabilmek için ise insanların henüz siyasal bir otorite altına girmedikleri doğa durumuna bakmak gerekmektedir. Bu, Hobbes'un iddia ettiği gibi bir kaos ortamı değil; insanların doğa kanunları sınırları dahilinde, kimseden izin almaksızın mülklerini veya kişiliklerini tasarruf edebildikleri, fiili hareketlerinde özgür oldukları bir senaryodur (Locke, 1980, s. 8).

Böylesi bir özgürlükçü varsayım, Locke'un devlet anlayışını da şekillendirmektedir. Ona göre devlet, bir amaç değil, bireylerin haklarını daha etkin korumak için oluşturulmuş bir araç olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle Locke'un kurgusundaki devlet, cezai yetilerle donatılmış olsa da, bu yetkiyi keyfi kullanamayan; gücünü sadece sivil toplumu korumak ve toplumsal işleyişin aksamadan sürmesine yardımcı olmak amacıyla kullanabilen bir aygıt olarak ele alınmaktadır (Akbal, 2017, s. 24). Dolayısıyla, Hobbes'un güvenliği önceleyen ve toplumu domine eden baskın devlet anlayışına karşılık; Locke'un devleti, bireysel özgürlükleri ve mülkiyeti esas alan, görevi sivil toplum düzenini sağlamakla sınırlı olan bir organizasyon olduğu söylenebilir.

3. TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE HALKIN EGEMENLİĞİ: ROUSSEAU VE DEMOKRATİK KATILIM

18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin en radikal figürlerinden biri olan Jean-Jacques Rousseau ise modern siyaset teorisinde bir kırılma noktası yaratmıştır. Onun düşünce sistematğinde, yasaların meşruiyeti ve devletin yetki kullanabilmesi, teknik bir prosedürden ziyade ontolojik bir temele dayanmaktadır (Akgül, 2001, s. 96). Rousseau'ya göre bir yasanın gerçekten yasa vasfını taşıyabilmesi için, kaynağının bölünmemesi, parçalanmaması ve araya herhangi bir temsilcinin girmemesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Rousseau, egemenliğin devredilemezliği ilkesinden hareketle, halkın egemenliği vekillere veya parlamentolara devretmeksizin, bizzat ve doğrudan doğruya kullanmasını savunmuştur (Urbinati, 2005, s. 208). Rousseau'nun bu iddiası, temsili demokrasinin halkı sadece seçim günlerinde özgür kılan, geri kalan zamanda ise köleleştiren bir yanılsama olduğu eleştirisini beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşım, hem katılımcı ve güçlü demokrasi savunucularına ilham vermiş hem de temsili hükümet modellerine şüpheyle yaklaşan düşünürler için sarsılmaz bir referans noktası oluşturmuştur (Urbinati, 2005, s. 202). Diğer bir yandan, Rousseau ile başlayan bu eleştirel gelenek, sadece ideal bir yönetim modeli kurgulamakla yetinmemiş; aynı zamanda mevcut demokrat ve cumhuriyetçi kurumların yapısını da sorgulamıştır. Rousseaucu bakış açısı, yerleşik kurumların bireyleri pasifleştiren, onları kamusal alandan uzaklaştırıp sadece özel çıkarlarının peşinde koşan izole bireylere dönüştüren kısıtlayıcı etkilerinin altını kalın çizgilerle çizmektedir (Bibby, 2016, s. 34). Ona göre gerçek bir cumhuriyet, vatandaşların politik hayata aktif katılımıyla nefes alır; kurumsal atalet ise özgürlüğün ölümüdür.

Rousseau'nun sivil toplum ve devlet arasındaki gerilimli ilişkiye sunduğu en büyük teorik katkı ise 'Toplum Sözleşmesi' kuramıdır. Bu kuram, salt teori ya da toplumsallıktan kopmuş bir çalışma değil; tarihsel ve toplumsal süreçte güç kazanan, mülkiyet ilişkileriyle karmaşılaşan sivil toplumun, varlığını sürdürebilmek ve kazanımlarını korumak adına mutlak bir siyasal otoriteye duyduğu kaçınılmaz ihtiyacın bir ürünü olarak görülmektedir (Akbal, 2017, s. 26). Rousseau'ya göre insan, doğal durumdaki o masum ama korumasız mutlu barbarlık evresinden çıktığında, çatışma ve güvensizlik riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Rousseau, doğal durumdaki düzenin artık sürdürülemez olduğu bu noktada, bireyin özgürlüğünden feragat etmeden, herkesle birleşip yine de sadece kendine itaat edeceği bir formül armaktadır. İşte bu düzen, ancak tüm bireylerin eşit koşullarda katıldığı bir toplum sözleşmesi ile sağlanabilir iddiasında bulunmaktadır.

Bununla birlikte Rousseau, demokrasi kavramını fetişleştirmekten de kaçınmıştır. O, demokrasiyi her topluma, her coğrafyaya ve her iklime uyabilecek reçete bir rejim olarak görmemektedir. Aksine, demokrasiyi uygulanması zor, yüksek bir erdem ve katılım gerektiren, bu nedenle de sadece belirli durumlar ve ölçekler için en iyi politik sistem olarak tanımlamaktadır (Woolner, 2008, s. 310). Ancak rejimin adı ne olursa olsun, Rousseau için değişmez olan tek meşruiyet kriteri halkın egemenliğidir. Bugün kamu politikası üzerine kafa yoran filozofların, siyaset bilimcilerin ve hukukçuların temel dayanak noktası haline gelen bu anlayış, modern devletin sadece bürokratik kararlarla yönetilemeyeceğini, yönetilenlerin politika yapım süreçlerine bizzat katılımının bir lütuf değil, bir zorunluluk olduğunu ortaya koymuştur.

Kamu politikası kapsamında ise söz konusu üç düşünür ele alındığında bazı benzer noktalar ortaya çıkmasına karşın kavramları ele alış biçimlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Hobbes, kaos ortamından kurtulmak için

kamu politikasını mutlak otorite ve güvenliğin inşası üzerine temellendirirken; Locke, sivil topluma geçişin ana gayesini yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal hakların hukuki güvence altına alınması olarak çerçeveler. Rousseau ise bu süreci eşitsizliklerin aşılması ve genel iradenin tecellisi olarak görür; dolayısıyla ona göre kamu politikası salt düzen sağlamak değil, bireylerin tahakküm altına girmeden ortak iyiyi var etme çabası olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, modern kamu politikasının meşruiyet zemini; Hobbes'ta mutlak güvenlik, Locke'ta sınırlandırılmış iktidar ve hakların korunması, Rousseau'da ise toplumsal eşitlik ve ortak irade ekseninde şekillendiği iddia edilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada yürütülen felsefi soruşturma göstermektedir ki, kamu politikası disiplini sadece güncel bürokrasinin teknik bir aygıtı değil, kökleri modern devletin inşasına uzanan derin bir teorik birikimin ürünüdür. İncelemeye konu olan Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler, her ne kadar doğrudan bugünkü terminolojiyle bir kamu politikası tanımı yapmamış olsalar da; devlet, toplum ve doğa üçgeni içerisinde yaptıkları çıkarımlarla politika yapım süreçlerinin ontolojik temellerini atmışlardır. Söz konusu düşünürlerin analizleri, politikanın sadece bir iktidar konusu olmadığını, aksine toplumsal düzenin ve sivil birlikteliğin sürdürülebilmesi için zorunlu bir sözleşme hali olduğunu ortaya koymuştur.

Bu bağlamda, her bir filozofun mirası, modern kamu politikası mimarisinin farklı bir sütununu oluşturmaktadır. Hobbes, insan doğasındaki çatışma potansiyelini veri alarak, devletin ve oluşturulacak politikaların birincil meşruiyet kaynağını güvenlik ilkesine dayandırmıştır. Ona göre devletin varlık nedeni, halkın güvenliğini sağlamak ve refah seviyesini yükseltmektir. Ancak süreç burada kalmamış; John Locke, Hobbes'un çizdiği bu güvenlik eksenli çerçeveyi özgürlük ve mülkiyet kavramlarıyla genişletmiştir. Locke'un teorisi, devleti sivil toplumun üzerinde baskıcı bir güç olmaktan çıkarıp, sivil toplum düzenini korumakla yükümlü, yetkileri sınırlandırılmış bir araca dönüştürmüştür. Bu, kamu politikalarının keyfiyetten arındırılması ve hukuki bir zemine oturtulması adına atılmış önemli bir adım olarka görülmektedir. Nihayetinde Rousseau, bu teorik birikimi halk egemenliği kavramıyla taçlandırarak, politikanın öznesini değiştirmiştir. Rousseau'nun perspektifi, yönetilenlerin politika yapım süreçlerine doğrudan veya dolaylı katılımının önünü açmış, demokrasiyi kamu politikalarının vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir. Üç düşünürün bu kümülatif etkisi, devlet merkezli bir anlayıştan, toplum taleplerini önceleyen bir anlayışa geçişi simgelemektedir.

Gelinen noktada, bu felsefi mirasın kamu yönetimine en somut yansıması, politika kararlarının meşruiyetinin toplumsal rızada aranmasıdır. Artık oluşan politika kararlarının, toplumun seçimini ve iradesini yansıtmaması bir tercih değil, zorunluluktur. Dolayısıyla, bütün vatandaşların, yetkililerin ve kurumların uyması gereken temel norm; kamu politikalarının, halkın güvenliği, özgürlüğü ve doğrudan iradesiyle uyumlu bir şekilde şekillenmesidir. Kamu politikası, bu yönüyle, filozofların yüzyıllar önce başlattığı iyi yönetim arayışının somut karşılığıdır.

KAYNAKÇA

- Akbal, İ. (2007). *Sivil Toplum: Sivil Toplum Düşüncesi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Kamu Yönetiminde Karar Alma Üzerindeki Etkisi*. Çizgi Kitabevi.
- Akdemir, F. (2009). Sivil ve Politik Toplumun Kurucu Unsuru Olarak Toplum Sözleşmesi: Hobbes ve Locke Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi, *Ekev Akademi Dergisi*, 13(41), s. 333- 346.
- Akgül, M. (2001). Politik Toplum- Sivil Toplum Teori ve Pratiği Bağlamında Din-Dini Farklılıklar ve Dini Gruplar Sosyolojisi, *Tabula Rasa Dergisi*, 1(2), s. 93- 118.
- Bibby, S. A. (2016). *Montesquieu's Political Economy*. Palgrave Macmillan.
- Bluntschli, K. J. (2000). *The Theory of The State*. Batoche Books.
- Copp, D. (1999). The Idea of a Legitimate State. *Philosophy and Public Affairs*, 28(1), s. 3-45.
- Hausman, M. D., & McPherson, S. M. (2006). *Economic Analysis, Moral Philosophy, and Public Policy*. Cambridge University Press.
- Krane, D., & Marshall, S. G. (2005). Democracy and Public Policy. In J. Rabin (Ed.), *Encyclopaedia of Public Administration and Public Policy: First Update Supplement* (s. 78-84). Taylor and Francis Group.
- Locke, J. (1980). *Second Treatise of Government*. Hackett Publishing Company.
- Mill, D. V. (2018). Hobbes and Free Speech. In D. S. Courtland (Ed.), *Hobbesian Applied Ethics and Public Policy* (pp. 181-197). Routledge.

- Narveson, J. (2018). Hobbes and Welfare State. In D. S. Courtland (Ed.), *Hobbesian Applied Ethics and Public Policy* (s. 198-213). Routledge.
- Parsons, W. (1995). *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*. Edward Elgar.
- Price, K. D. (1954). *Government and Science*. New York University Press.
- Sreedhar, S. (2018). A Hobbesian Approach to Public Policy. In D. S. Courtland (Ed.), *Hobbesian Applied Ethics and Public Policy* (s. 11-27). Routledge.
- Urbinati, N. (2005). Continuity and Rupture: The Power of Judgment in Democratic Representation. *Constellations*, 12(2), s. 194-222.
- Vincent, A. (1987). *Theories of the State*. Blackwell.
- Woolner, H. (2008). To What Extent Can Jean-Jacques Rousseau's 'The Social Contract' and John Berger's 'G' Be Said to Show Democracy as the Best Political Model for a Society. *Leading Undergraduate Work in English Studies*, 1(1), s. 308-313.
- Zetzel, E. G. J. (1999). *Cicero: On the Commonwealth and on the Laws*. Cambridge University Press.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose and Scope

Public policy is generally treated within modern administrative sciences as a technical, administrative, and application-oriented discipline. However, structurally, this field is built upon the most fundamental discussion topics of political philosophy, such as the *raison d'être* of the state, the individual-society relationship, and legitimacy. While the most known systematic analyses regarding the theoretical framework of public policy in the literature were conducted by Parsons (1995), defining the field within the axis of problems and solutions, this study aims to interpret the philosophical origins of public policy from a broader perspective. Specifically, it seeks to read these origins through the transition process from the concept of political society to civil society. The scope of the study is limited to the thoughts of three major representatives of the Natural Law tradition, Thomas Hobbes, John Locke, and Jean-Jacques Rousseau who played founding roles in shaping modern state theory and the formation of today's understanding of participatory democracy.

Method

The study adopts a comprehensive literature review based on the foundational texts of political philosophy and secondary literature interpreting these texts. Rather than a chronological biographical transmission, the method is established on a comparative analysis of the original interpretations brought by the specified thinkers to the concepts of state of nature, social contract, sovereignty, and "public interest. This conceptual analysis serves as a methodological tool to determine the sources of legitimacy for modern public policy processes.

Findings

As a result of the theoretical examinations, it has been found that each thinker offers different yet complementary contributions to the understanding of public policy. Firstly, Thomas Hobbes centered the concept of security by taking the chaotic environment (state of nature) created by the selfishness and competitive tendency in human nature as data. The findings indicate that Hobbes viewed public policy primarily as a tool for survival and establishing order; however, he did not limit the state's obligation solely to security but extended it to include increasing the welfare of citizens. Secondly, John Locke transformed Hobbes's security-centered absolutist approach with the concepts of consent and property. In Locke's analysis, civil society is not a rejection of the state of nature, but a civilized stage where liberties and property are better protected. In this context, the state is defined as a limited and legal apparatus with penal powers, whose main function is to protect civil society. Thirdly, Jean-Jacques Rousseau grounded the legitimacy of public policy directly on the will of the people, moving from the principle of the inalienability of sovereignty. Rousseau's conceptualization of the general will draws attention to the limitations of representative democracy and constitutes the philosophical ground for the direct participation of the people in policy-making processes.

Conclusion and Evaluation

In conclusion, the study determines that the theoretical legacies of Hobbes, Locke, and Rousseau constitute the normative foundations of contemporary modern public policy and governance understanding. Hobbes's emphasis on public safety and welfare, Locke's principle of limited state and rule of law, and Rousseau's ideal of participatory democracy and popular sovereignty are indispensable elements of today's policy-making processes. The ultimate result reached is that a sustainable and legitimate public policy is possible not merely through bureaucratic decisions, but through a structure that is based on the consent of the governed, capable of reflecting societal demands, and open to the scrutiny of civil society.

Türkiye ve Körfez Ülkelerinde Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi: Finansal Performans ve Şeri Uyum Perspektifi

Comparative Analysis of Participation Banks in Türkiye and the Gulf Countries: A Financial Performance and Shariah Compliance Perspective

Doç. Dr. Neşegül PARLAK
Ordu Üniversitesi
parlaknesegul@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1669-7389

Makale Başvuru Tarihi / Received: 02.01.2026
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye ve Körfez ülkelerinde faaliyet gösteren katılım bankalarının finansal performansları ile şeri uyum düzeyleri arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. 2020–2024 dönemini kapsayan araştırmada karma yöntem kullanılmış; nicel analizde panel veri yöntemiyle şeri uyum ve finansal performans arasındaki ilişkiler ölçülmüş, nitel analizde ise bankaların faaliyet ve şeri uyum raporları içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada öz kaynak kârlılığı (ROE), aktif kârlılığı (ROA), takipteki kredi oranı (NPL), sermaye yeterlilik oranı (CAR) ve gider/gelir oranı (CIR) temel göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, Körfez ülkelerindeki katılım bankalarının Türkiye'deki muadillerine kıyasla daha yüksek şeri uyum skorlarına sahip olduğunu ve bunun finansal performans üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler yarattığını göstermektedir. Yüksek uyum düzeyi, kârlılığı ve operasyonel verimliliği artırırken kredi riskini azaltmakta ve sermaye yapısını güçlendirmektedir. Türkiye'de kamu sermayeli bankalar daha iyi performans sergilerken, Körfez'de merkezi şeri kurulların etkinliği ve uluslararası standartlara uyum belirleyici olmaktadır. Çalışma, şeri uyumun normatif bir zorunluluk olmanın ötesinde stratejik bir rekabet avantajı sağladığını ortaya koymakta ve sektör paydaşlarına politika önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Şeri Uyum, Finansal Performans, Körfez Ülkeleri, Türkiye

ABSTRACT

This study comparatively analyzes the relationship between financial performance and Shariah compliance levels of participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries. Covering the 2020–2024 period, the research employs a mixed-methods approach: The quantitative analysis uses panel data methods to measure the relationship between Shariah compliance and financial performance, while the qualitative analysis examines annual and Shariah compliance reports through content analysis. Key indicators, such as return on equity (ROE), return on assets (ROA), non-performing loan ratio (NPL), capital adequacy ratio (CAR), and cost-to-income ratio (CIR), were evaluated. The findings reveal that participation banks in the Gulf countries have higher Shariah compliance scores than their Turkish counterparts, and this has a positive and significant impact on financial performance. Higher compliance enhances profitability and operational efficiency, reduces credit risk, and strengthens the capital structure. While state-owned banks in Türkiye perform better overall, centralized Shariah boards and adherence to international standards are decisive factors in the Gulf Cooperation Council. The study concludes that Shariah compliance is not merely a normative requirement but a strategic source of competitive advantage, offering valuable policy implications for regulators and industry stakeholders.

Keywords: Participation Banking, Shariah Compliance, Financial Performance, Gulf Countries, Türkiye

1. INTRODUCTION

Islamic finance has emerged as a vital component of the global financial system, exhibiting sustained and rapid growth over the past decade. According to the Islamic Finance Development Report (ICD & LSEG, 2024) and recent insights from the Qatar Financial Centre (QFC), global Islamic finance assets reached approximately USD 4.5 trillion by the end of 2024, reflecting an average annual growth rate of nearly 10–12% (QFC, 2024). This expansion is not limited to Muslim-majority economies but also extends to major international financial hubs such as the United Kingdom, Luxembourg, and Singapore, where Islamic finance is increasingly integrated into sustainable and ethical investment frameworks, as emphasized by the Islamic Financial Services Board (IFSB, 2023).

Participation banking is an alternative financial system based on fundamental principles such as the prohibition of interest (riba), avoidance of uncertainty (gharar), financing of legitimate activities, and risk-sharing (Iqbal & Mirakhor, 2011). This model provides not only a financial system consistent with Islamic legal and ethical principles but also serves as a mechanism for achieving broader socio-economic objectives such as equitable distribution, financial inclusion, and sustainable development. As Chapra (2000) emphasizes, Islamic finance aims to balance material prosperity with social justice by promoting welfare-oriented economic activities and discouraging speculative behavior. In a similar vein, El-Gamal (2006) argues that participation banking reinforces economic stability by linking financial transactions directly to productive, real-sector activities and minimizing excessive leverage and uncertainty.

Recent literature emphasizes that Shariah compliance is not merely a normative or religious obligation but a strategic determinant of Islamic banks' governance quality, risk management effectiveness, investor confidence, and overall financial performance. Empirical findings indicate that banks with robust Shariah governance frameworks exhibit stronger financial resilience, enhanced stability, and improved performance outcomes, particularly in markets with high institutional quality and regulatory oversight (Hassan vd., 2017). Banks that maintain a high level of Shariah compliance can expand their customer base both domestically and internationally, strengthen investor confidence, and achieve more stable and sustainable financial performance (Hassan vd., 2020).

The differences between participation banks operating in Türkiye and those in the Gulf countries primarily arise from variations in regulatory frameworks, corporate governance systems, and the institutionalization of Shariah compliance mechanisms (IFSB, 2023). In Gulf countries, centralized and well-structured Shariah supervisory boards ensure greater consistency and standardization across the industry, whereas in Türkiye, the decentralized and bank-specific Shariah advisory model leads to heterogeneity and variation in implementation (Hassan vd., 2020).

This study aims to comparatively analyze the financial performance and Shariah compliance levels of participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries. The main contribution of this research is to reveal how different institutional and regulatory structures influence financial outcomes and to provide policy implications accordingly. Moreover, the study seeks to make an original contribution to the literature by examining in depth the effects of Shariah compliance on investor behavior, operational efficiency, and risk management. Recent studies demonstrate that higher Shariah compliance enhances financial stability, improves governance quality, and reduces credit risk (Abdallah & Bahloul, 2021; Elhalaby vd., 2023). Similarly, Rosyid vd., (2025) provides empirical evidence that greater adherence to Shariah governance standards significantly improves profitability and resilience during economic downturns. These findings support the argument that Shariah compliance is not merely a religious requirement but a strategic determinant of sustainable financial performance in Islamic banking systems.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND LITERATURE REVIEW

2.1. Fundamentals of Participation Banking and Shariah Compliance

Participation banking is a financial system grounded in the fundamental principles of Islamic law (Shariah), operating without interest and based on risk-sharing. The primary objective of this system is to ensure financial stability by promoting justice, ethical conduct, and social responsibility in economic activities (Iqbal & Mirakhor, 2011). Unlike the conventional banking system, participation banking performs its financial intermediation through instruments that are asset-backed and structured to avoid speculative and interest-based transactions. This approach ensures that financing activities remain tied to real economic sectors, thereby reducing systemic risk and enhancing market stability (El-Gamal, 2006).

The core principles underpinning Islamic finance include the prohibition of interest (riba), avoidance of uncertainty (gharar), abstention from gambling and speculative transactions (maysir), financing of legitimate activities, and risk-sharing (Iqbal & Mirakhor, 2011). These principles enhance the overall stability of the financial system by restricting excessive risk-taking, speculative behavior, and uncertainty, thereby fostering a more resilient structure against financial crises (El-Gamal, 2006; Kammer vd., 2015). Furthermore, the emphasis on ethical values and transparency within financing processes promotes trust-based relationships between financial institutions and their stakeholders, strengthening investor confidence and contributing to sustainable economic development (Chapra, 2000).

Shariah compliance represents a comprehensive governance framework that ensures all activities of Islamic financial institutions are conducted in accordance with Islamic law. This framework extends beyond legal conformity, encompassing multidimensional processes such as product structuring, investment screening, contractual design, income purification, and the creation of social and ethical value. Effective Shariah governance integrates these mechanisms to promote transparency, accountability, and stakeholder trust in Islamic finance (Hassan vd., 2017; IFSB, 2023).

The effectiveness of Shariah compliance extends beyond religious adherence; it directly affects financial sustainability, corporate reputation, and investor confidence. Empirical evidence suggests that Islamic banks with robust Shariah governance frameworks demonstrate stronger financial resilience, attract a wider depositor base, and appeal more effectively to international investors through enhanced credibility and ethical accountability (Farooq & Alahkam, 2016).

2.2. Institutional Shariah Governance and Audit Mechanisms

Shariah governance refers to the internal and external institutional mechanisms designed to ensure that participation banks' activities comply with Islamic law. These mechanisms encompass Shariah supervisory boards, independent Shariah audits, external regulatory standards, and comprehensive disclosure requirements (Hassan vd., 2020). In Gulf countries, centralized Shariah supervisory boards established by regulatory authorities—such as those under the Saudi Central Bank (SAMA) and the Central Bank of the UAE—promote consistency, standardization, and investor confidence. In contrast, Türkiye's decentralized, bank-specific advisory board structure leads to differences in interpretation and heterogeneity in implementation (IFSB, 2023).

At the international level, the Shariah governance and accounting standards developed by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) and the Islamic Financial Services Board (IFSB) provide key reference frameworks for Islamic financial institutions and promote the institutionalization of Shariah compliance processes (AAOIFI, 2024; IFSB, 2023). Adherence to these standards enhances banks' global competitiveness, strengthens the confidence of international investors, and facilitates cross-border capital mobility by harmonizing regulatory practices across jurisdictions (Hassan vd., 2020).

In Gulf countries, Shariah supervisory boards operate under the direct oversight of central regulatory authorities—such as the Saudi Central Bank (SAMA), the Central Bank of Bahrain, and the Central Bank of the UAE—and have the authority to issue binding sector-wide rulings, ensuring consistency in fatwas and standardization of implementation practices. In contrast, in Türkiye, each participation bank establishes its own Shariah advisory board, which may lead to interpretational discrepancies across institutions and limit the overall homogeneity of compliance within the sector (IFSB, 2023; Hassan vd., 2020).

The effectiveness of Shariah compliance audits also has a significant positive impact on the financial resilience of Islamic banks. During periods of economic uncertainty, institutions with stronger Shariah governance frameworks and more rigorous audit practices tend to maintain higher capital adequacy ratios, lower levels of credit risk, and greater investor confidence. Empirical evidence from the COVID-19 period shows that banks with higher Shariah compliance and robust audit mechanisms were more resilient and sustained stronger profitability compared to their conventional counterparts (Butt & Chamberlain, 2025). In the Gulf countries, independent Shariah audits are mandatory, and banks are required to publicly disclose their annual Shariah compliance reports. In Türkiye, Shariah compliance assessments in participation banks are predominantly conducted within internal Shariah governance structures and audit or compliance functions, and there is no explicit regulatory requirement for the systematic public disclosure of Shariah compliance reports. Prior studies indicate that the absence of mandatory external assurance and limited transparency in Shariah-related disclosures can exacerbate information asymmetry among stakeholders and undermine perceptions of trust and accountability in Islamic financial institutions (Farook & Hassan, 2021).

2.3. The Impact of Shariah Compliance on Performance

Recent empirical evidence demonstrates that Shariah compliance significantly influences key financial performance indicators in Islamic banking. Higher levels of compliance are positively associated with profitability measures such as return on equity (ROE) and return on assets (ROA), reflecting the efficiency of governance frameworks, ethical investment practices, and enhanced stakeholder trust. These findings are consistent with prior studies showing that robust Shariah governance structures improve operational discipline, reduce agency costs, and contribute to superior financial outcomes in Islamic banks (Beck vd., 2013; Abdallah & Bahloul, 2021). Furthermore, robust Shariah governance structures and effective internal and external audit mechanisms play a crucial role in mitigating credit risk, enhancing operational efficiency, and strengthening stakeholder confidence in Islamic financial institutions. These mechanisms ensure transparency, accountability, and adherence to ethical principles, thereby improving overall institutional performance and resilience (Hassan vd., 2017; IFSB, 2023).

The effects of Shariah compliance extend beyond financial performance. Effective compliance practices significantly contribute to banks' social responsibility activities, sustainability reporting, and ethical reputation management (Mathkur, 2019). In Gulf countries, Islamic banks with high levels of Shariah compliance have been found to manage social finance instruments such as zakat, waqf, and sadaqa more effectively and to integrate these mechanisms into their sustainability and social impact strategies (Maali vd., 2024).

In Türkiye, notable progress in Shariah governance and compliance practices within the participation banking sector has been observed in recent years, particularly through regulatory initiatives led by the Banking Regulation and Supervision Agency (BDDK) and the institutional role of the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB), including the establishment of centralized Shariah governance mechanisms. These developments have contributed to greater alignment with international Shariah governance and reporting standards (Bektaş & Yenice, 2022; Aydın, 2024). However, institutional variations and systemic weaknesses in external auditing and transparency protocols continue to challenge the industry. Consequently, the potential for Shariah governance to fully optimize financial performance and bolster global investor confidence remains partially realized, as the lack of standardized disclosure practices often obscures the true impact of compliance (Mathkur, 2019).

In the future, the widespread adoption of digitalization and AI-based auditing systems is expected to make Shariah compliance processes more efficient, transparent, and sustainable. Digital transformation initiatives have already been shown to enhance ethical governance, automate Shariah auditing, and improve the overall accountability of Islamic financial institutions (Ashraf vd., 2025).

Furthermore, integrating environmental, social, and governance (ESG) criteria into the Shariah governance framework is projected to strengthen the alignment of Islamic financial institutions not only with religious and ethical norms but also with global sustainability objectives. Empirical evidence suggests that ESG integration contributes to improved financial performance, reduced reputational risk, and greater stakeholder trust in Islamic banks (Alghafes vd., 2024).

3. METHODOLOGY

3.1. Research Design

This study was designed using a mixed-methods approach to comparatively analyze the relationship between financial performance and Shariah compliance levels of participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries. The mixed-methods approach enables a multidimensional examination of the research problem by combining quantitative and qualitative analytical techniques (Creswell & Plano Clark, 2018).

The quantitative dimension of the study involves a statistical examination of financial indicators for the period 2020–2024 using panel data analysis. The qualitative dimension includes content analysis supported by qualitative data analysis software. Content analysis is an effective method for classifying and interpreting financial and institutional documents under meaningful themes (Krippendorff, 2018).

3.2. Data Set and Sample

The dataset of the study consists of financial and institutional data from a total of 11 participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries during the 2020–2024 period.

-Türkiye sample: Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım, Emlak Katılım

-Gulf sample: Al Rajhi Bank (Saudi Arabia), Qatar Islamic Bank (Qatar), Dubai Islamic Bank (UAE), Kuwait Finance House (Kuwait), Al Baraka Bank (Bahrain)

The data were obtained from banks' annual reports, the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB, 2024), the Banking Regulation and Supervision Agency (BDDK, 2024), the Islamic Financial Services Board (IFSB, 2023), and the Refinitiv Eikon database.

3.3. Variables

In this research, financial performance indicators are used as dependent variables, while the Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE) is employed as the independent variable.

Dependent Variables (Financial Performance Indicators):

- Return on Equity (ROE)
- Return on Assets (ROA)
- Non-Performing Loan Ratio (NPL)
- Capital Adequacy Ratio (CAR)
- Cost-to-Income Ratio (CIR)

Independent Variable:

The Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE) is constructed based on five key governance and compliance criteria widely adopted in the Islamic finance literature (IFSB, 2023):

- Independence of the Shariah Supervisory Board (SSB): The ability of Shariah scholars to make autonomous decisions without managerial influence.
- Compliance with AAOIFI and IFSB Standards: The degree to which the bank aligns its operations and reporting with international Shariah governance standards.
- Management of Non-Compliant or Doubtful Income: Procedures for identifying, segregating, and purifying income derived from non-compliant activities.
- Transparency and Disclosure of Shariah Reporting: The clarity and comprehensiveness of Shariah-related disclosures in annual and sustainability reports.
- Integration of Audit and Governance Mechanisms: The extent to which internal Shariah audits, external reviews, and governance processes are integrated to ensure accountability and compliance integrity.

Each criterion is scored on a scale of 0–1 and calculated using the equal-weighted average method.

To measure the level of Shariah compliance, the Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE) is calculated according to the governance framework and performance assessment principles outlined by the Islamic Financial Services Board (IFSB, 2023) and adopted in recent cross-country empirical research on Islamic banking (Ayub vd., 2024).

$$\text{ŞUŞE}_i = (\sum_{k=1}^5 W_k \cdot X_{ik}) / (\sum_{k=1}^5 W_k)$$

Where:

- X_{ik} : The score of bank i on criterion k
- W_k : The weight of criterion k (in the equal-weight model, $W_k = 1$).

This index provides a composite measure of a bank's adherence to five key Shariah governance criteria: independence of the Shariah board, compliance with AAOIFI/IFSB standards, management of non-compliant income, reporting transparency, and integration of audit and governance mechanisms (IFSB, 2023).

3.4. Hypotheses

The hypotheses developed within the scope of this study are as follows:

H₁: There are significant differences in financial performance indicators between participation banks in Türkiye and those in the Gulf countries.

H₂: Shariah compliance level (ŞUŞE) has a positive effect on bank profitability (ROE, ROA).

H₃: Shariah compliance level (ŞUŞE) has a negative effect on bank credit risk (NPL).

H₄: Shariah compliance level (ŞUŞE) increases banks' operational efficiency (CIR).

H₅: Shariah compliance level (ŞUŞE) has a positive effect on banks' capital adequacy (CAR).

3.5. Analytical Method

Panel data analysis methods were applied in the quantitative phase, and the Hausman test was used to select the appropriate model. The test results supported the use of the fixed effects model ($\chi^2 = 14.62$; $p < 0.01$).

In the panel data analysis, the series were tested for stationarity, autocorrelation, and heteroskedasticity, and the validity of the model was confirmed (Baltagi, 2021):

-Stationarity: Levin–Lin–Chu (LLC) test – $p < 0.05$

-Autocorrelation: Wooldridge test – $p < 0.05$

-Heteroskedasticity: Wald test – $p < 0.01$

These test results indicate that the panel data model is statistically valid and reliable.

3.6. Methodology Summary

Table 1: Summary of Methodology and Research Design

Element	Description
Method	Mixed-method approach (quantitative: panel data analysis; qualitative: content analysis)
Software	Econometric and qualitative data analysis software packages.
Period	2020–2024
Sample	Türkiye (6 banks), Gulf (5 banks)
Dependent Variables	ROE, ROA, NPL, CAR, CIR
Independent Variable	ŞUŞE (Shariah Compliance Score Index)
Analysis Model	Fixed effects model (Hausman test)
Diagnostic Tests	LLC, Wooldridge, Wald

4. FINDINGS

4.1. Comparison of Financial Performance

In the first stage of this study, the financial performance indicators of participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries during the 2020–2024 period were comparatively analyzed. The evaluation was based on five core indicators widely recognized in the Islamic finance literature for assessing banking performance: return on equity (ROE), return on assets (ROA), non-performing loan ratio (NPL), capital adequacy ratio (CAR), and cost-to-income ratio (CIR). Collectively, these indicators provide a comprehensive assessment of profitability, risk exposure, capital strength, and operational efficiency. Previous research confirms that these ratios are robust measures of performance and stability in Islamic banks across diverse regulatory and institutional contexts (Hassan vd., 2017; Beck vd., 2013).

Table 2: Comparative Financial Performance of Participation Banks in Türkiye and the Gulf (2020–2024)

Performance Indicator	Türkiye Average	Gulf Average	95% CI (Difference)	p-value	Interpretation
ROE (%)	11.6	14.3	[0.72 – 6.51]	0.032 **	Gulf banks have higher profitability
ROA (%)	1.21	1.76	[0.33 – 0.77]	0.008 ***	Gulf banks exhibit higher asset efficiency
NPL (%)	3.37	2.02	[-2.49 – -0.21]	0.041 **	Credit risk is higher in Türkiye

CAR (%)	18.2	19.3	[-1.80 – 4.00]	0.271	Both regions maintain strong capital structures
CIR (%)	63.3	50.5	[-15.2 – -7.4]	0.014 **	Gulf banks are more operationally efficient

*Note: $p < 0.05 = *$, $p < 0.01 = **$, statistically significant difference.

The results presented in Table 2 confirm the first hypothesis (H_1 : There are significant differences in financial performance indicators between participation banks in Türkiye and the Gulf countries) to a large extent. The findings indicate statistically significant differences particularly in profitability, credit risk, and operational efficiency dimensions.

In terms of profitability, participation banks operating in the Gulf countries demonstrate stronger financial performance compared to their Turkish counterparts. The average return on equity (14.3%) and return on assets (1.76%) of Gulf-based Islamic banks are significantly higher than those of Turkish participation banks (11.6% and 1.21%) ($p < 0.05$). This finding suggests that Gulf banks employ more efficient capital allocation strategies, diversify their portfolios toward high-yield and low-risk asset classes, and enjoy greater access to international liquidity and funding channels. These advantages are supported by stronger regulatory frameworks and deeper financial markets within the GCC region (Beck vd., 2013; Hassan vd., 2020; IFSB, 2023). Recent empirical studies also demonstrate that a higher level of Shariah compliance strengthens investor confidence, enhances reputation, and broadens the deposit base, thereby positively influencing profitability (Elhalaby vd., 2023; Rosyid vd., 2025). These results collectively confirm that compliance with Shariah governance standards serves not only as a religious obligation but also as a strategic factor that improves financial sustainability and long-term performance in Islamic banking.

When examining credit risk, the ratio of non-performing loans (NPLs) in Turkish participation banks (3.37%) is significantly higher than that observed among their Gulf counterparts (2.02%) ($p = 0.041$). This disparity can be attributed to Türkiye's macroeconomic volatility, persistent inflationary pressures, and structural inefficiencies in loan recovery and collateral enforcement. Additionally, the presence of riskier credit portfolios and lower collateralization levels—particularly within privately owned institutions—intensifies this difference. In contrast, Gulf countries benefit from stricter credit risk assessment frameworks enforced by central regulators such as the Saudi Central Bank (SAMA) and the Central Bank of Bahrain, alongside the widespread use of profit-and-loss sharing contracts (e.g., *mudarabah* and *musharakah*), which distribute credit exposure more equitably and help mitigate systemic risk (Beck vd., 2013; Hassan vd., 2020; IFSB, 2023).

There are also notable differences in operational efficiency (CIR). The average cost-to-income ratio for Gulf banks is 50.5%, while in Türkiye it is 63.3% ($p = 0.014$). A lower CIR ratio indicates that Gulf banks leverage digitalization and automation technologies more effectively, achieving higher productivity and benefiting from economies of scale. Empirical findings show that digital transformation and process automation in GCC banks have significantly improved cost efficiency and service quality (IMF, 2025; Ashraf vd., 2025). In contrast, Turkish participation banks face higher personnel costs, stricter regulatory compliance requirements, and limited digital infrastructure, which together contribute to their higher CIR levels (Alharbi, 2017).

On the other hand, there is no statistically significant difference in the capital adequacy ratio (CAR) between the two regions ($p = 0.271$). CAR values in both regions are well above the Basel III standard (8%), indicating that the participation banking sector has a strong capital structure and can withstand financial shocks. This reflects the risk-sharing nature of Islamic banking and the effectiveness of regulatory oversight (IFSB, 2023).

In conclusion, the findings strongly support the H_1 hypothesis. Participation banks in the Gulf countries exhibit higher profitability, lower credit risk, and greater operational efficiency compared to their counterparts in Türkiye. These differences are driven by multidimensional factors, including variations in regulatory frameworks, the effectiveness of centralized Shariah governance mechanisms, broader access to international funding and investment opportunities, and more advanced technological infrastructure. The results are consistent with previous empirical studies emphasizing that robust Shariah compliance systems and strong institutional governance frameworks are key determinants of financial performance in Islamic banking. Empirical evidence demonstrates that effective Shariah governance enhances profitability, strengthens capital adequacy, and improves operational efficiency by promoting transparency, risk discipline, and investor confidence (Hassan vd., 2017; Beck vd., 2013).

4.2. ŞUŞE Index and Scoring Process

Another critical factor in participation banking, alongside financial performance, is the level of Shariah compliance. Shariah compliance evaluates the extent to which banks' products, services, and operations adhere to the principles of Islamic law and ethics. It serves as a cornerstone of Islamic banking governance and plays a strategic role in ensuring financial sustainability, strengthening investor confidence, improving corporate reputation, and enhancing risk management practices (Hassan vd., 2017).

In this study, the level of Shariah compliance among participation banks is measured using the Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE), developed based on internationally recognized benchmarks and criteria widely accepted in the literature (Farooq & Alahkam, 2016).

The Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE) is evaluated according to five key criteria widely recognized in the Islamic finance literature and regulatory standards (Hassan vd., 2017; IFSB, 2023; AAOIFI, 2024):

1. Independence of the Shariah Supervisory Board (SSB): The ability of SSB members to make autonomous decisions without influence from executive management, ensuring impartial Shariah rulings.
2. Compliance with AAOIFI and IFSB Standards: The degree to which the bank adheres to internationally recognized Shariah and governance standards established by AAOIFI and IFSB.
3. Management of Doubtful Income: The effectiveness of identifying, segregating, and disposing of income derived from non-compliant activities in accordance with Shariah principles.
4. Transparency of Shariah Reporting: The extent of disclosure and clarity regarding Shariah governance, compliance reviews, and SSB opinions in the annual and sustainability reports.
5. Audit and Governance Integration: The scope and quality of internal Shariah audit systems, external Shariah reviews, and their alignment with corporate governance mechanisms.

Each criterion is scored on a scale of 0–1, and the ŞUŞE score is calculated using the following formula:

$$\text{ŞUŞE}_i = (\sum_{k=1}^5 W_k \cdot X_{ik}) / (\sum_{k=1}^5 W_k)$$

Where:

- X_{ik} : The score of bank i on criterion k
- W_k : The weight of criterion k (in the equal-weight model, $W_k = 1$).

Table 3: ŞUŞE Scores of Participation Banks in Türkiye and the Gulf (2020–2024)

Bank Name	Sharia Board Independence	AAOIFI/IFSB Compliance	Doubtful Income Management	Reporting Level	Audit & Governance	Total Score	ŞUŞE (0–5)
Albaraka Türk	0.5	0.8	0.7	0.6	1.0	3.6	3.7
Kuveyt Türk	1.0	0.9	0.5	1.0	1.0	4.4	4.5
Türkiye Finans	0.7	0.8	0.6	0.8	0.9	3.8	3.9
Ziraat Katılım	0.9	0.8	0.8	0.8	0.9	4.2	4.2
Vakıf Katılım	0.9	0.8	0.8	0.7	0.9	4.1	4.1
Emlak Katılım	0.8	0.7	0.7	0.7	0.9	3.8	3.8
Al Rajhi Bank (KSA)	1.0	1.0	1.0	0.9	1.0	4.9	4.9
Qatar Islamic Bank	1.0	1.0	0.9	0.9	1.0	4.8	4.8
Dubai Islamic Bank	0.9	1.0	0.9	0.9	1.0	4.7	4.7
Al Baraka Bank Bahrain	0.8	0.9	0.6	0.8	0.9	4.0	4.0

ŞUŞE = Total Score / 5. Scoring is based on a widely used evaluation framework in literature.

The data presented in Table 3 show that the average Shariah compliance score of participation banks in Türkiye is 3.9, while that of banks operating in the Gulf is 4.6. This finding provides a strong basis for testing the following hypotheses:

H₂: Shariah compliance level (ŞUŞE) has a positive effect on bank profitability.

H₃: Shariah compliance level reduces credit risk.

H₄: Shariah compliance level increases operational efficiency.

H₅: Shariah compliance level strengthens capital structure.

The higher ŞUŞE scores of Gulf banks stem from distinct institutional and regulatory advantages. The mandatory establishment of centralized Shariah supervisory boards, the effective enforcement of independent external Shariah audits, and legally mandated disclosure requirements all contribute to stronger compliance levels and enhanced governance quality. These structural features ensure greater consistency in fatwa issuance, reduce compliance heterogeneity, and strengthen stakeholder confidence across the sector (IFSB, 2023; Hamza, 2013). In Türkiye, on the other hand, compliance processes are conducted at the bank level in a more fragmented structure, resulting in relatively lower average scores.

Bank-level analysis reveals that state-owned participation banks in Türkiye generally demonstrate higher Shariah compliance scores compared to privately owned institutions (e.g., Ziraat Katılım: 4.2; Vakıf Katılım: 4.1). This trend can be attributed to stricter adherence to corporate governance standards, closer coordination with national regulatory bodies such as the Banking Regulation and Supervision Agency (BDDK) and the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB), and more effective internal control mechanisms. In contrast, privately owned banks tend to exhibit greater variation in compliance practices due to less centralized oversight and differing interpretations of Shariah rulings.

These results are consistent with prior evidence emphasizing that the quality of institutional governance and the strength of regulatory integration are key determinants of Shariah compliance effectiveness (IFSB, 2023; Hassan vd., 2020). Among Gulf banks, Al Rajhi Bank (4.9) and Qatar Islamic Bank (4.8) display near-perfect compliance scores, supported by well-established governance frameworks and comprehensive external Shariah audits. Their superior financial performance provides robust empirical support for the positive relationship between Shariah compliance and profitability, reinforcing the view that effective compliance mechanisms enhance both stability and sustainable performance (Farooq & Alahkam, 2016; Abdallah & Bahloul, 2021; Elhalaby vd., 2023).

Overall, these findings emphasize that effective Shariah governance systems are not only critical for regulatory credibility but also fundamental for achieving long-term financial sustainability in Islamic banking institutions. The results clearly demonstrate that Shariah compliance extends beyond a normative or religious requirement and functions as a strategic determinant shaping financial performance.

Banks with higher levels of compliance tend to achieve greater profitability and operational efficiency, manage credit risks more effectively, and maintain stronger capital positions. These outcomes are consistent with prior empirical research indicating that robust Shariah governance frameworks and adherence to international standards—particularly those issued by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) and the Islamic Financial Services Board (IFSB)—enhance banks' competitiveness, financial resilience, and sustainability (Beck vd., 2013; Hassan vd., 2020; IFSB, 2023).

Collectively, the evidence reinforces the argument that Shariah compliance serves as a multidimensional governance mechanism—integrating ethics, accountability, and transparency—thereby positioning Islamic banks for sustainable growth within global financial markets.

4.3. Relationship Between ŞUŞE and Financial Performance

One of the main research questions of this study is whether the relationship between participation banks' level of Shariah compliance (ŞUŞE) and their financial performance indicators is statistically significant. The existing literature consistently emphasizes that Shariah compliance affects banks' financial outcomes through both direct and indirect mechanisms. High levels of compliance enhance investor confidence, lower the cost of capital, and mitigate credit risk through risk-sharing and asset-backed financing structures. Furthermore, robust Shariah governance frameworks improve operational efficiency by strengthening corporate accountability, internal controls, and transparency. These mechanisms collectively contribute to greater

financial resilience and sustainable profitability in Islamic banks (Hassan vd., 2017; Beck vd., 2013; Abdallah & Bahloul, 2021).

The results of the panel data analysis conducted to test these hypotheses show that the ŞUŞE index has significant and positive effects on banks' key performance indicators. The analysis, based on data from 2020–2024, was conducted using a fixed effects (FE) model, and the results are presented below.

Table 4: Impact of ŞUŞE on Financial Performance (Panel Data – Fixed Effects Model, 2020–2024)

Dependent Variable	Coefficient (β)	Std. Error	t-value	p-value	R ² (Within)	Interpretation
ROE (Return on Equity)	0.42	0.11	3.82	0.000 ***	0.41	ROE significantly increases as ŞUŞE rises
ROA (Return on Assets)	0.28	0.09	3.12	0.002 **	0.36	ŞUŞE has a positive and significant effect on ROA
NPL (Non-Performing Loan Ratio)	-0.31	0.12	-2.58	0.011 **	0.33	Credit risk significantly decreases as ŞUŞE increases
CAR (Capital Adequacy Ratio)	0.17	0.08	2.09	0.037 *	0.29	ŞUŞE positively affects capital structure, but the effect is limited
CIR (Cost-to-Income Ratio)	-0.26	0.10	-2.60	0.010 **	0.35	ŞUŞE significantly improves operational efficiency

*Note: *p < 0.05; **p < 0.01; ***p < 0.001

Effect on Profitability: The coefficient of ŞUŞE on return on equity (ROE) is $\beta = 0.42$ ($p < 0.001$), and on return on assets (ROA) is $\beta = 0.28$ ($p = 0.002$). These results indicate that profitability performance significantly improves as the level of Shariah compliance increases. Higher compliance enhances transparency, strengthens governance quality, and facilitates the efficient allocation of financial resources (Abdallah & Bahloul, 2021).

Empirical evidence further demonstrates that adherence to strong Shariah governance standards increases investor confidence, lowers the cost of capital, and contributes to sustainable profitability within Islamic banks (Elhalaby vd., 2023; Farooq & Alahkam, 2016). Collectively, these findings confirm that Shariah compliance operates not only as a religious or ethical obligation but as a strategic determinant of financial performance and institutional resilience in the Islamic banking sector.

Effect on Credit Risk: The negative relationship between non-performing loans (NPL) and ŞUŞE ($\beta = -0.31$; $p = 0.011$) indicates that banks with higher levels of Shariah compliance manage credit risk more effectively. Shariah-compliant institutions tend to apply stricter due diligence and adopt profit-and-loss sharing contracts such as mudarabah and musharakah, which distribute credit exposure between parties and reduce the likelihood of default. Moreover, the emphasis on asset-backed financing enhances transparency and mitigates speculative behavior, improving overall credit portfolio quality. These findings are consistent with previous studies showing that strong Shariah governance frameworks and risk-sharing mechanisms significantly lower non-performing loan ratios in Islamic banks (Beck vd., 2013; Hassan vd., 2020; IFSB, 2023).

Effect on Capital Structure: The positive but moderate impact of the Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE) on the capital adequacy ratio (CAR) ($\beta = 0.17$; $p = 0.037$) indicates that higher levels of compliance contribute to more resilient and well-capitalized Islamic banks. This finding aligns with recent empirical evidence showing that banks maintaining strong Shariah governance frameworks were better able to preserve capital buffers and absorb shocks during the COVID-19 period. Nonetheless, external determinants such as regulatory reforms, macroeconomic stability, and market liquidity also significantly influence capital structure outcomes (Butt & Chamberlain, 2025).

Effect on Operational Efficiency: The negative and statistically significant relationship between the cost-to-income ratio (CIR) and ŞUŞE ($\beta = -0.26$; $p = 0.010$) indicates that banks with higher levels of Shariah compliance achieve substantial improvements in operational efficiency. This outcome can be attributed to the reinforcement of corporate governance frameworks, enhanced internal audit effectiveness, and the more efficient allocation of financial and human resources (Abdallah & Bahloul, 2021).

Empirical studies further highlight that Shariah governance promotes institutional discipline, reduces agency costs, and strengthens monitoring mechanisms, collectively leading to improved efficiency and long-term financial stability within Islamic banking institutions (Elhalaby vd., 2023; Hassan vd., 2020).

The results support all the hypotheses proposed in the study:

H₂: As ŞUŞE increases, ROE significantly increases.

H₃: As ŞUŞE increases, NPL significantly decreases.

H₄: As ŞUŞE increases, operational efficiency significantly improves.

H₅: As ŞUŞE increases, CAR significantly increases.

These results show that Shariah compliance is not merely a normative requirement but a critical strategic element for banks to gain a competitive advantage, effectively manage risk profiles, and develop sustainable growth strategies. The association between high ŞUŞE scores and stronger performance outcomes observed in Gulf countries clearly confirms the decisive role of institutional Shariah governance infrastructure on financial outcomes.

5. DISCUSSION

This study provides empirical evidence on the relationship between Shariah compliance and financial performance in participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries. The findings demonstrate that institutionalized Shariah governance frameworks are strongly associated with enhanced profitability, lower credit risk, improved operational efficiency, and stronger capital structures.

First, the significantly higher ROE and ROA values observed in Gulf-based Islamic banks indicate that centralized Shariah governance systems and stronger regulatory integration contribute positively to profitability. These results are consistent with prior empirical research suggesting that well-structured Shariah supervisory boards and standardized compliance mechanisms enhance governance quality, reduce agency problems, and improve strategic decision-making processes (Hassan et al., 2017; Abdallah & Bahloul, 2021). The institutional infrastructure in Gulf Cooperation Council (GCC) countries—characterized by centralized Shariah boards operating under regulatory authorities—appears to reduce compliance heterogeneity and strengthen investor confidence.

Second, the negative and statistically significant relationship between ŞUŞE and non-performing loan ratios confirms that higher Shariah compliance contributes to more effective credit risk management. Islamic financing structures based on asset-backing and profit-and-loss sharing mechanisms inherently promote risk discipline and reduce speculative exposure. This finding aligns with earlier cross-country evidence demonstrating that Islamic banks with stronger Shariah governance frameworks exhibit lower default rates and higher financial stability (Beck et al., 2013; IFSB, 2023). In this context, Shariah compliance functions not merely as a religious control mechanism but as a governance tool that reinforces prudent risk allocation.

Third, the results reveal a significant improvement in operational efficiency (CIR) as Shariah compliance increases. This suggests that compliance mechanisms strengthen internal control systems, improve monitoring efficiency, and reduce operational inefficiencies. In the Gulf region, the integration of external Shariah audits and standardized reporting requirements further enhances transparency and institutional discipline. By contrast, the decentralized advisory model in Türkiye may generate interpretational variation and limit standardization, potentially constraining efficiency gains. These findings are consistent with research highlighting the importance of regulatory harmonization and disclosure practices in enhancing operational performance (Elhalaby et al., 2023; Hassan et al., 2020).

Although the positive effect of ŞUŞE on capital adequacy (CAR) is statistically significant, its magnitude is relatively moderate. This outcome suggests that while Shariah compliance contributes to capital resilience, macroeconomic conditions, regulatory capital requirements, and liquidity dynamics also play critical roles in shaping capital structure outcomes. Particularly during periods of systemic stress, such as the COVID-19

pandemic, institutional quality and governance strength have been shown to enhance financial resilience (Butt & Chamberlain, 2025).

The comparative dimension of this study further reveals that structural and regulatory differences between Türkiye and Gulf countries significantly shape compliance outcomes. Gulf jurisdictions benefit from binding centralized Shariah supervision, mandatory external audits, and compulsory alignment with AAOIFI and IFSB standards. In contrast, Türkiye's bank-level advisory structure may create variation in implementation and disclosure practices. Therefore, the observed performance gap cannot be explained solely by macroeconomic differences; institutional design and governance architecture are decisive determinants.

Overall, the findings reinforce the conceptual argument that Shariah compliance should be understood as a multidimensional governance framework integrating ethics, accountability, transparency, and risk management. When effectively institutionalized, it enhances not only religious legitimacy but also economic efficiency and financial sustainability.

CONCLUSION

This study examined the relationship between financial performance and Shariah compliance levels of participation banks operating in Türkiye and the Gulf countries over the 2020–2024 period. Using panel data analysis and a composite Shariah Compliance Score Index (ŞUŞE), the findings demonstrate that higher levels of Shariah compliance significantly enhance profitability (ROE, ROA), reduce credit risk (NPL), improve operational efficiency (CIR), and positively influence capital adequacy (CAR).

The comparative results indicate that participation banks in the Gulf countries exhibit stronger financial performance and higher compliance scores than their Turkish counterparts. These differences are closely associated with institutional factors, including centralized Shariah governance systems, mandatory external Shariah audits, and stricter regulatory standardization. The evidence suggests that Shariah compliance is not merely a normative or religious requirement but a strategic determinant of competitive advantage and financial resilience.

For Türkiye's participation banking sector, strengthening centralized governance coordination, enhancing transparency in Shariah reporting, and deepening alignment with international standards could contribute to improved institutional credibility and performance sustainability. Digital transformation and enhanced audit integration may further reinforce operational efficiency and investor confidence.

This study has several limitations. The time horizon is limited to 2020–2024, and the equal-weighted structure of the ŞUŞE index may not fully capture differential importance across governance criteria. Future research may employ alternative weighting methodologies, longer time-series data, or causal inference techniques to deepen empirical understanding.

In conclusion, the findings confirm that effective Shariah governance constitutes a core institutional pillar of sustainable Islamic banking. Higher compliance levels are systematically associated with stronger financial outcomes, indicating that governance quality and ethical integration are central to long-term sectoral competitiveness.

REFERENCES

- AAOIFI. (2024). *Shari'ah standards for Islamic financial institutions*. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- Abdallah, M. B., & Bahloul, S. (2021). Disclosure, Shariah governance and financial performance in Islamic banks. *Asian Journal of Economics and Banking*, 5(3), 234–254. <https://doi.org/10.1108/AJEB-03-2021-0038>
- Alghafes, R., Karim, S., Aliani, K., Qureishi, N., & Alkayed, L., (2024). Influence of key ESG factors on Islamic banks' financial performance: Evidence from GCC countries, *International Review of Economics & Finance*, 96.
- Alharbi, A. T. (2017). Determinants of Islamic banks' profitability: International evidence. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 10(3), 331–350. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-12-2015-0161>

- Ashraf, M., Ejaz, M., Shahid, M. S., & Khan, A. S. (2025). Exploring the Role of Digital Transformation in Sustainability of Islamic Banks: A Systematic Literature Review. *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies*, 11(2), 175-192. <https://doi.org/10.26710/jafee.v11i2.3352>
- Aydın, N. (2024). Katılım Finans Uygulamalarında Şer'î Uyumsuzluk Riski ve Türkiye'de Şer'î Yönetişim: Aktörler, Problemler ve Çözüm Arayışları. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 23-44. <https://doi.org/10.54427/ijisef.1434105>
- Ayub, M., Hassan, M. K., & Saba, I. (2024). Revisiting the paradigm of Shari'ah governance of Islamic financial institutions. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 15(8), 1245–1265. <https://doi.org/10.1108/JIABR-04-2022-0110>
- Baltagi, B. H. (2021). *Econometric analysis of panel data* (6th ed.). Springer.
- Bashir, M. S., Edris, M. M. A. M., & Muslichah, M. (2023). Does Shari'ah supervisory board characteristics affect Islamic banks' financial performance? Evidence from Saudi Arabia. *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, 19(2), 15–25. <https://doi.org/10.22495/cbv19i2art2>
- BDDK. (2024). *Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri* (Main indicators of the Turkish banking sector). Banking Regulation and Supervision Agency. <https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/171>
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability. *Journal of Banking & Finance*, 37(2), 433–447. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.016>
- Bektaş, İ., & Yenice, A. C. (2022). Türkiye'de Şer'i Yönetişim: Banka İçerisi Danışma Komiteleri Örneği. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(45), 29-60. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1067325>
- Butt, U., & Chamberlain, T. (2025). Performance of Islamic Banks During the COVID-19 Pandemic: An Empirical Analysis and Comparison with Conventional Banking. *Journal of Risk and Financial Management*, 18(6), 308. <https://doi.org/10.3390/jrfm18060308>
- Chapra, M. U. (2000). *The future of economics: An Islamic perspective*. The Islamic Foundation.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and Conducting Mixed Methods Research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511753756>
- Elhalaby, S., Sarea, A., Alnesafi, A., & Al-Absy, M. S. M. (2023). The Adoption of AAOIFI Standards by Islamic Banks: Understanding the Microeconomic Consequences. *Economies*, 11(2), 39. <https://doi.org/10.3390/economies11020039>
- Farook, S., & Hassan, M. K. (2021). Risk governance and Shariah governance in Islamic financial institutions. *Journal of Risk Finance*, 22(2), 210–226. <https://doi.org/10.1108/JRF-06-2020-0128>
- Farooq, O., & Alahkam, A. (2016). Performance of Shariah-compliant firms and non-Shariah-compliant firms in the MENA region: Which is better? *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 7, 268–281.
- Hamza, H. (2013). Sharia governance in Islamic banks: effectiveness and supervision model. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(3), 226–237. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-02-2013-0021>
- Hassan, M. K., Rabbani, M. R., & Mahmood, M. A. (2020). Challenges for the islamic finance and banking in post COVID era and the role of Fintech. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 41(3), 93–116.
- Hassan, M., Sohail, M., & Rizwan, M. (2017). Corporate Governance, Shariah Advisory Boards and Islamic Banks' Performance. *Pakistan Journal of Islamic Research*, 18(1), 173–184.
- ICD & LSEG. (2024). *Islamic finance development report 2024: From niche to norm*. Islamic Corporation for the Development of the Private Sector. https://www.lseg.com/content/dam/ftse-russell/en_us/documents/reports/ifdi-report-lseg-2024.pdf
- IMF. (2025). *Digital transformation in the Gulf Cooperation Council: Opportunities and policy priorities*. International Monetary Fund. <https://www.elibrary.imf.org/>

- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An introduction to Islamic finance: Theory and practice* (2nd ed.). John Wiley & Sons.
- Islamic Financial Services Board (IFSB). (2023). *Islamic financial services industry stability report 2023*. Islamic Financial Services Board. www.ifsb.org
- Kammer, A., Norat, M., Pinon, M., Prasad, A., & Towe, C. (2015). *Islamic finance: Opportunities, challenges, and policy options*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1505.pdf>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE Publications.
- Maali, B. M., Hassan, M. K., & Rashid, M. (2024). Creating a religious identity and impression management by Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 17(4), 693–710.
- Mathkur, N. M. M. (2019). Social responsibility and corporate governance of Islamic banks. *Archives of Business Research*, 7(2), 133-142. <https://doi.org/10.14738/abr.72.6178>
- QFC. (2024). *Global Islamic finance outlook 2024*. Qatar Financial Centre Authority. <https://www.qfc.qa/-/media/project/qfc/qfcwebsite/documentfiles/research/global-islamic-fintech-report-2024-25.pdf>
- Rosyid, F. D., Suminto, A., & Al-Qudsy, N. H. (2025). Analysis of the Islamic banking performance using Sharia conformity and net profitability index model. *Journal of Economics, Law, and Humanities*, 4(1).
- Tashkandi, A. A. (2022). Shariah supervision and corporate governance effects on Islamic banks' performance: Evidence from the GCC countries. *Journal of Business and Socio-economic Development*, 3(3), 253–264. <https://www.emerald.com/jbsed/article-pdf/3/3/253/1414438/jbsed-02-2022-0024.pdf>
- TKBB. (2024). *Katılım bankacılığı verileri* [Participation banking data]. Participation Banks Association of Türkiye. <https://tkbb.org.tr/>

Büyümeden Yeşil ve Sürdürülebilir Geleceğe Uzanan Yol: Ekonomik Karmaşıklık Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi

The Path to a Green and Sustainable Future Without Growth: A Bibliometric Analysis of Economic Complexity Research

Öğr. Gör. Dr. Zekiye ÖRTLEK

Aksaray Üniversitesi

zekiyeortlek@aksaray.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0547-3782>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 05.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışma, ekonomik karmaşıklık literatürünün tarihsel gelişimini, tematik yönelimlerini ve entelektüel yapısını bütüncül bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, Web of Science (WoS) veri tabanında 1986–2026 dönemini kapsayan toplam 1.048 bilimsel yayın, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sürecinde Biblioshiny (bibliometrix) paketi aracılığıyla yayın eğilimleri, atıf örüntüleri, yazar–kurum–ülke düzeyindeki iş birliği ağları ve tematik evrim çok boyutlu olarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, ekonomik karmaşıklık literatürünün özellikle 2015 sonrasında hızla genişlediğini ve giderek disiplinler arası bir araştırma alanına dönüştüğünü göstermektedir. Başlangıçta üretim çeşitliliği ve ekonomik büyüme ekseninde şekillenen çalışmaların zaman içerisinde çevresel sürdürülebilirlik, enerji dönüşümü, CO₂ emisyonları ve yeşil kalkınma gibi temalarla bütünleştiği tespit edilmiştir. Atıf ve iş birliği ağları, literatürde bilgi temelli yapısal dönüşümü merkeze alan teorik yaklaşımlar ile çevre ve enerji odaklı ampirik çalışmaların baskın iki ekol olarak öne çıktığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak ekonomik karmaşıklık, yalnızca büyüme performansını açıklayan bir gösterge olmanın ötesine geçerek sürdürülebilir kalkınma ve yeşil dönüşüm politikalarının önemli bir analitik aracı hâline gelmiştir. Bu çalışma, ekonomik karmaşıklık literatürünü sistematik biçimde haritalandırarak hem gelecekteki akademik araştırmalara hem de politika tasarım süreçlerine yönelik yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Karmaşıklık, Büyüme, Yeşil Dönüşüm, Sürdürülebilirlik, Bibliyometrik Analiz

ABSTRACT

This study aims to analyze the historical development, thematic orientations, and intellectual structure of the economic complexity literature from a holistic perspective. Within this scope, a total of 1,048 scientific publications covering the period 1986–2026 in the Web of Science (WoS) database were examined using bibliometric analysis methods. During the analysis process, publication trends, citation patterns, collaboration networks at the author–institution–country level, and thematic evolution were evaluated multidimensionally using the Biblioshiny (bibliometrix) package.

The findings reveal that the literature on economic complexity has expanded rapidly, particularly since 2015, and has increasingly become an interdisciplinary field of research. Studies that initially focused on production diversity and economic growth have, over time, been found to integrate themes such as environmental sustainability, energy transition, CO₂ emissions, and green development. Citation and collaboration networks reveal that theoretical approaches focusing on knowledge-based structural transformation and empirical studies focused on the environment and energy have emerged as the two dominant schools of thought in the literature.

As a result, economic complexity has gone beyond being merely an indicator explaining growth performance to become an important analytical tool for sustainable development and green transformation policies. This study systematically maps the economic complexity literature, providing a guiding framework for both future academic research and policy design processes.

Keywords: Economic Complexity, Growth, Green Transformation, Sustainability, Bibliometric Analysis

1. GİRİŞ

Ülkelerin iktisadi gelişimini değerlendirmede geleneksel ölçütlerin ötesine geçen güncel bir yaklaşım olarak ekonomik karmaşıklık, ilgili ülkelerin üretim sistemlerine nüfuz etmiş olan bilgi ve yetenekleri merkeze almaktadır (Markaki & Economakis, 2021). Üretim yapılarının çeşitliliğini ve karmaşıklığını analiz etme özelliğiyle öne çıkan bu yaklaşım, ülkeler arasındaki gelir ve büyüme oranlarındaki farklılıkları anlamlandırmada ve söz konusu ülkelerin büyüme potansiyellerini değerlendirmede önemli bir fonksiyon sergilemektedir (Ferreira vd., 2020; Hidalgo & Hausmann, 2009; Tutgun, 2025).

Ekonomik karmaşıklık, ekonomileri çok sayıda aktörün etkileşimde bulunduğu, uyum sağladığı ve sürekli öğrendiği karmaşık adaptif sistemler olarak ele almaktadır (Gallegati & Gallegati, 2025). Sürdürülebilir bir perspektifle gelecekteki ekonomik büyümenin önemli bir göstergesi olarak addedilen ekonomik karmaşıklık, gelir düzeylerini, insani gelişmeyi ve ekonomik şoklara karşı dayanıklılığı etkileyerek yaşam standartlarını yükseltmeye katkı sağlayarak gelir düzeyi farklı ülkelerin yakınsamasına olanak tanıyabilmektedir (Albeaik vd., 2017; El Khattab vd., 2024; Gala vd., 2018; Le Caous & Huarng, 2020). Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (EKİ) gibi çeşitli göstergeler vasıtasıyla ölçümlenen ekonomik karmaşıklık, ülkelerin ihracat yapılarında barındırdığı üretken bilgi birikimini analiz ederek kalkınma potansiyeli ve küresel rekabet gücü hakkında değerli iç görüler sunmaktadır. Karmaşık ekonomiler, daha çeşitli ve sofistike ürünler ortaya koyarak daha fazla iş imkanı yaratmakta, gelir eşitsizliğini azaltmakta ve böylelikle daha kapsayıcı bir büyüme modelini teşvik etmektedir (Andreoli vd., 2023; Hartmann vd., 2017; Laguna vd., 2023). Bu bağlamda, ekonomik karmaşıklığın sadece büyüme potansiyelini değil, aynı zamanda toplumsal refahı da artırmada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Netice itibarıyla, ekonomik karmaşıklık, politika yapıcılar için stratejik ekonomik planlama ve kalkınma müdahaleleri için önemli bir enstrüman olarak görülmektedir (Roos vd., 2020). Dünya Bankası ve Avrupa Komisyonu gibi çeşitli kurumlar tarafından da kullanılan ekonomik karmaşıklık yaklaşımı, veri odaklı analizler ve detaylı ekonomik bilgiler sunarak sanayi politikalarının geliştirilmesinde ve kaynakların etkin tahsisinde yol gösterici olmaktadır (Balland vd., 2020, 2022b; Ren vd., 2020; Straccamore vd., 2025). Dolayısıyla ekonomik karmaşıklığın sadece ekonomik büyüme ile sınırlı kalmadığı, çevresel sürdürülebilirlik, teknolojik ilerleme ve bölgesel kalkınma gibi çeşitli alanlarda da politika oluşturma süreçlerini destekleyen çok yönlü bir çerçeve sunduğu söylenebilir (Hartmann vd., 2017; Hidalgo, 2021; Hidalgo & Hausmann, 2009; Stojkoski & Hidalgo, 2025). Evsel atıkların geri dönüşümü ve tersine lojistik süreçleri üzerinden çevresel farkındalık ile ekonomik katkı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak ele alan Sayın & Yerli (2020) çalışması da, sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği temalarının literatürde giderek artan önemini ortaya koymaktadır.

Ekonomik karmaşıklık literatüründe üretim yapılarının bilgi yoğunluğu ve çeşitliliği kadar, bu yapıları besleyen temel girdilerin rolü de giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda enerji, hem üretim süreçlerinin sürekliliğini sağlayan stratejik bir girdi hem de ülkelerin uzun dönemli büyüme performanslarını belirleyen kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ravanoğlu (2020), Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri için 1995–2017 dönemini kapsayan Panel ARDL analizi sonucunda, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiş; enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyümeyi anlamlı biçimde desteklediğini ortaya koymuştur. Söz konusu bulgular, üretim kapasitesi, sanayi yapısı ve bilgi temelli dönüşüm süreçlerinin enerji altyapısı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermekte; bu yönüyle ekonomik karmaşıklık çalışmalarının enerji, sürdürülebilirlik ve yapısal dönüşüm ekseninde genişleyen literatürüyle doğrudan örtüşmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda ekonomik büyümenin çevresel sınırlar gözetilerek yeniden yapılandırılması gerekliliği, yeşil ekonomi yaklaşımını güncel iktisat literatürünün merkezine taşımıştır. Yalçın (2016), yeşil ekonomiyi çevresel riskleri azaltırken toplumsal refahı ve ekonomik kapsayıcılığı artırmayı amaçlayan bütüncül bir kalkınma modeli olarak ele almakta; üretim ve tüketim süreçlerinin çevresel öncelikler doğrultusunda yeniden tasarlanmasının sürdürülebilir büyüme açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, ekonomik karmaşıklığın teknoloji yoğun, kaynak etkin ve çevresel açıdan sürdürülebilir üretim yapılarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Ekonomik karmaşıklık yeni bir yaklaşım olarak ekonomik performansı anlamak ve geliştirmek için güçlü bir araç iken aynı zamanda bazı zorlukları da beraberinde getirebilmektedir. Ekonomik karmaşıklık ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) arasındaki ilişki her zaman doğrusal bağlamda ve pozitif şekilde bulunmayabilmektedir. Bu durum da karmaşıklığın tek başına ekonomik başarıyı garanti etmediğini ortaya koymaktadır. Ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi çeşitli faktörler de ekonomik sonuçları

şekillendirmede önemli rol oynamaktadır (Al-Silefanee, 2024). Ayrıca, bir ekonominin karmaşıklığı, karmaşık sistemlerin genellikle eşitsiz olma eğilimi kapsamında eşitsizliğe zemin hazırlayarak hem ülke içinde hem de ülkeler arasında var olan eşitsizlikleri derinleştirebilme potansiyeli taşıyabilmektedir.

Bilimsel araştırmaların yapısal niteliklerini ve bilgi üretimindeki eğilimleri detaylı bir şekilde irdelemeye olanak sağlayan bibliyometrik analiz, gelişmiş bir nicel araştırma metodu olarak öne çıkmaktadır (Pessin vd., 2022). Bu yöntem sayesinde, atıf ağları, ortak yazarlık haritaları ve çeşitli görselleştirme teknikleri kullanılarak etkili yazarlar, önemli yayınlar ve bilimsel belgeler arasındaki görünmeyen ilişkiler etkili bir şekilde tespit edilebilmektedir (Öztürk vd., 2024; Verma vd., 2025). Bibliyometrik analiz ile akademik bilginin yayılımı, etkileşimleri ve evrimsel süreçleri sistematik bir şekilde incelenmekte (Bozkurt & Mohammadi, 2025; Chen vd., 2023), böylelikle araştırma alanındaki kavramsal gruplaşmalar, etkili bilimsel aktörler ve potansiyel araştırma boşlukları belirlenebilmektedir (Rejeb vd., 2023). Araştırmacılara, araştırma eğilimleri konusunda aydınlatıcı bilgiler sunarak özgün bir perspektif kazandırmaktadır (Tyagi, 2024). Aynı zamanda lojistik ve dijital pazarlama alanlarını birlikte ele alan Kamacı (2025)'nın çalışması da Biblioshiny temelli bibliyometrik analiziyle bu iki disiplin arasındaki etkileşimin son yıllarda belirgin biçimde arttığını ifade etmektedir. COVID-19 sürecinde tüketici davranışları ile zihinsel sağlık arasındaki ilişkiyi Web of Science ve Scopus veri tabanları üzerinden bibliyometrik yöntemle inceleyen Kazak vd. (2024), kriz dönemlerinde disiplinler arası araştırma eğilimlerinin hızla yoğunlaştığını ve literatürde tematik kümelenmelerin belirginleştiğini ortaya koymaktadır.

Ekonomik karmaşıklığın politika geliştirme ve uygulamada artan önemi ve çok boyutlu etkileri dikkate alındığında, bu alanda yapılan çalışmaların sistematik bir analizi, literatürdeki durumu anlamak ve gelecekteki araştırma yönlerini belirlemek adına önemlidir. Shahmoradi ve Ellili (2024) tarafından Scopus veri tabanı kullanılarak 2007-2024 dönem aralığında yayınlanmış 272 çalışmanın VOSviewer, CiteSpace ve WordStat programları üzerinden analizini içeren çalışma, ekonomik karmaşıklığın bibliyometrik analizini sunan tek çalışma olarak WoS veri tabanında yer almaktadır. Bu çalışma, WoS veri tabanı üzerinden 1986-2026 dönem aralığında ekonomik karmaşıklık üzerine yapılan bilimsel yayınların Biblioshiny programı aracılığıyla bibliyometrik bir analizini sunarak alana dair projeksiyon sunmayı amaçlamaktadır. Bu analizle, alanın temel kavramsal yapısı, etkili araştırma akımları ve henüz yeterince keşfedilmemiş potansiyel araştırma alanları ortaya konularak hem akademisyenlere hem de politika yapıcılara yol gösterecek değerli bir kaynak oluşturulması hedeflenmektedir.

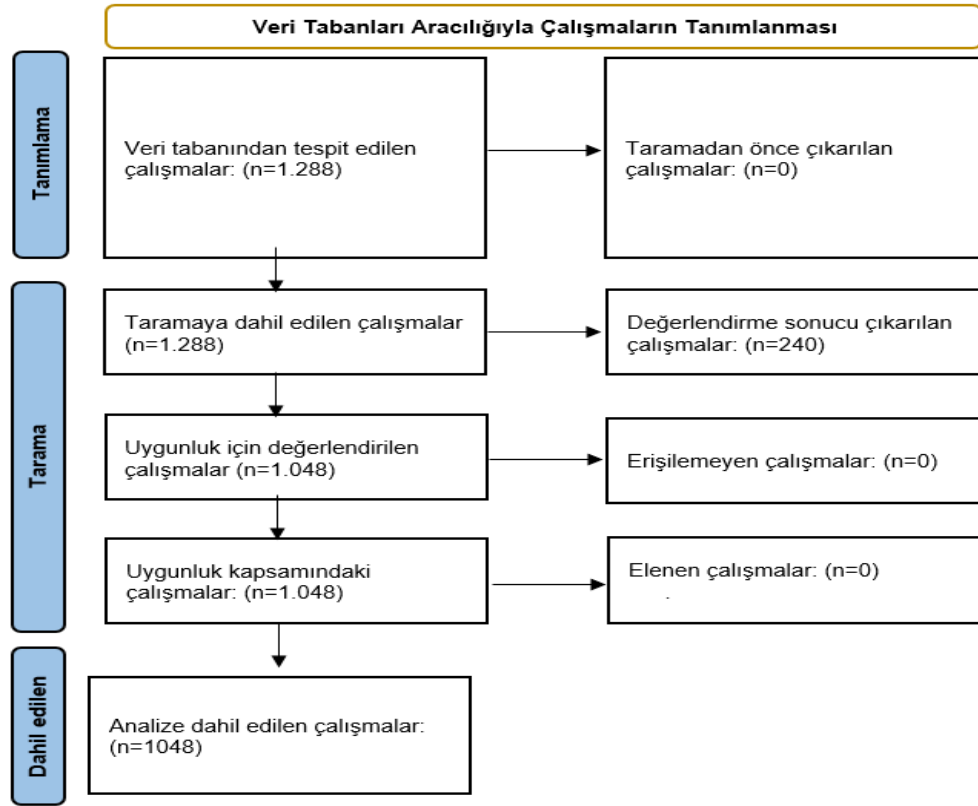
2. YÖNTEM

Ekonomik karmaşıklık kapsamında yer alan çalışmaların bibliyometrik analizini yapmak için WoS veri tabanından yararlanılmıştır (Azañedo vd., 2022; Yıldız & Karakuş Yılmaz, 2023). WoS, yüksek akademik kalite standartlarına sahip dergileri indekslemesi, güvenilir bibliyometrik veri sağlaması ve atıf analizlerine imkân tanıyan kapsamlı veri yapısı sayesinde bibliyometrik çalışmalar için en yaygın kullanılan ve güvenilir veri tabanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Çalışma verileri 23 Aralık 2025 tarihinde derlenmiştir. Çalışma kavramlarının WoS analizinde arama seçeneği olarak "Topic" kullanılmış, aratılan konuya ilişkin "economic complexity" kavramını içeren sonuçları göster" şeklinde bir filtreleme uygulanmıştır. Analizde kullanılan sorgu modeli şu şekildedir: "economic complexity (Topic) and Economics or Development Studies or Business Finance or Business or Environmental Sciences or Environmental Studies or Energy Fuels or Green Sustainable Science Technology or Management or Regional Urban Planning or Geography or Social Sciences Interdisciplinary or Computer Science Interdisciplinary Applications or Computer Science Theory Methods or Multidisciplinary Sciences (Web of Science Categories)". Bu sorguya AHCI, BKCI-SSH, BKCI-S, ESCI, CPCI-SSH, CPCI-S, SCI-EXPANDED ve SSCI indeksleri dahil edilmiştir. Ekonomik karmaşıklık kuramının ekonomik yansımalarının incelenmesi, günümüz makro iktisadının en karmaşık meselelerinden birisidir (Balland vd., 2022a). Bu çerçevede, sorgu modelinde yer alan WoS kategorileri, analizin çok yönlü ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliği kapsamında tercih edilmiştir. Ekonomik faaliyetlerin sadece iktisadi modellerle açıklanması giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle çevresel faktörlerin, enerji politikalarının, yönetsel stratejilerin ve teknolojik gelişmelerin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkilerini göz ardı etmek rasyonel açıdan bütünsel bir resmin ortaya çıkmasını desteklemeyecektir. İktisadi refah ve kalkınmaya yönelik çalışmalarla, iş ekosisteminin dinamikleriyle, bölgesel planlamalarla veya teknolojik gelişimin desteklediği yapay zeka modelleme olanaklarıyla gerçekleştirilecek bir analiz, ekonomik karmaşıklığın kökenlerine ve etkilerine dair daha bütüncül ve gerçekçi bir perspektif sunabilecektir (Shahmoradi & Ellili, 2024). Sadece iktisadi verilere odaklanmak yerine, sorgu modelinde yer alan söz konusu disiplinlerin sunduğu bakış açılarını da

değerlendirmek, ekonomik karmaşıklığın gelişimini ve diğer alanlarla etkileşimini göstermesi açısından önemlidir.

Şekil 1: PRISMA Akış Diyagramı

Literatür taraması, eleme ve dahil etme süreçleri PRISMA 2020 standartlarına uygun olarak yürütülmüş ve süreç akış diyagramı (Şekil 1) ile görselleştirilmiştir. Analiz kapsamında WoS kategorileri kısıtı uygulandıktan sonra çalışma kapsamı dışında kalan 240 yayın filtrelenerek dışarıda bırakılmıştır. PRISMA 2020 süreci sonunda nihai olarak elde edilen, 1986-2026 yılları arasında WoS veri tabanında 977'si makale olmak üzere kitap bölümü ve konferans bildirisi gibi çeşitli türlerde yayınlanan toplam 1.048 çalışma analiz kapsamına alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, veri setinin yazar, yayın yılı, başlık ve doküman tipi gibi temel bibliyometrik metadataları eksiksizdir. Sorumlu yazarı eksik olan 9 çalışma ve anahtar kelimelerine tam ulaşamayan 127 çalışma bulunmasına rağmen, bu eksikliklerin genel analiz kalitesini önemli ölçüde etkilemeyeceği ve sonuçlarda anlamlı bir değişikliğe yol açmayacağı değerlendirilmiştir. Bu nedenle, mevcut eksiklik dereceleri kabul edilebilir sınırlar içinde olup, bu verilerin analize dahil edilmesi uygun görülmüştür. Çalışmanın bulguları, kullanılan metodoloji ve incelenen veri kapsamıyla sınırlı bir çerçevede değerlendirilmelidir. Bibliyometrik analiz, RStudio (2025.09.1) ortamında bibliometrix (Biblioshiny 5.0) paketi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Ekonomik karmaşıklık konulu çalışmalara ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Veri Setine İlişkin Bilgiler

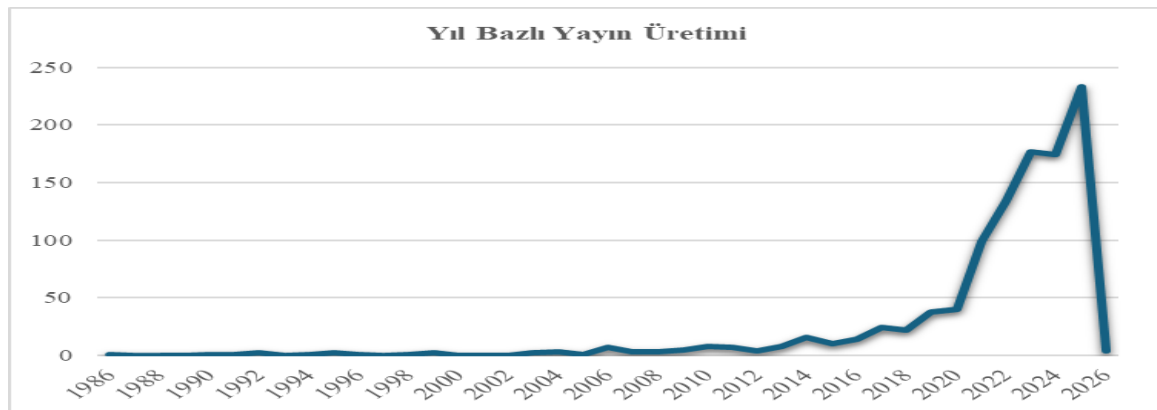
Zaman Aralığı	1986:2026
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vb.)	391
Dokümanlar	1.048
Yıllık Artış Oranı %	3,53
Dokümanların Ortalama Yaşı	3,51
Doküman Başına Ortalama Alıntı Sayısı	26,47
Referanslar	40.650
Doküman İçerikleri	
Referanslarda Kullanılan Kelimeler, Gizli Temalar ve Kavramlar	1.249
Yazarların Anahtar Kelimeleri	2.396
Yazarlar	

Yazarlar	2.321
Tek Yazarlı Dokümanların Yazarları	154
Yazarların İş birlikleri	
Tek Yazarlı Dokümanlar	191
Doküman Başına Ortak Yazar	3,21
Uluslararası İş birliği Oranı %	41,22
Doküman Tipleri	
Makale	897
Makale; Kitap Bölümü	11
Makale; Veri Makalesi	1
Makale; Erken Görünüm	56
Makale; Bildiri Metni	9
Makale; Geri Çekilen Yayın	3
Kitap	2
Kitap İncelemesi	10
Düzeltilme	2
Editöryal Materyal	4
Editöryal Materyal; Kitap Bölümü	3
Not	1
Konferans Bildirisi	33
Geri Çekme Bildirisi	1
Derleme	15

Tablo 1’de yer alan verilere göre, 1986-2026 yılları arasında toplamda 1.048 bilimsel çalışma yayınlanmıştır. Yayınların türlerine göre dağılımı incelendiğinde, büyük çoğunluğu (%85,6) makale, %3,1’i konferans bildirisi ve %11,3’ü ise derleme, kitap, düzeltme gibi diğer çalışma tiplerinden oluşmaktadır. Yayın başına düşen ortalama atıf sayısı 26,47’dir. 2.321 yazarın bu yayınlara katkı sunduğu görülmektedir. Bunlardan 154 yazar tek yazarlı, 2.167 yazar ise çok yazarlı çalışmalarda yer almıştır. Yazarlar arasındaki iş birliği seviyesini gösteren “doküman başına ortak yazar” sayısı 3,21 olup, uluslararası iş birliği oranı %41,22 ile yüksek bir seviyededir.

1986-2026 döneminde, 391 farklı kaynaktan derlenen 40.650 referans ve 2.396 yazar anahtar kelimesi çerçevesinde, 2.321 yazarın katkı sunduğu makale tipindeki çalışmaların sayısı 978’dir. Yıllık ortalama artış oranı %3,53’tür. Toplamda 154 yazarın tek yazarlı çalışma gerçekleştirdiği görülmektedir. Yayınların ortalama yaşı 3,51 yıl ile alandaki literatürün nispeten güncel olduğunu, doküman başına 26,47 oranındaki ortalama atıf sayısı ise bu çalışmaların etki gücünü göstermektedir. Referanslar içerisindeki kelime ve kavramları analiz eden “Keywords Plus” verisine göre 1.249 farklı gizli tema veya kavram tespit edilmiştir. Yazar iş birliği kapsamında doküman başına düşen ortalama yazar sayısı 3,21’dir. Makale türünün detaylı kırılımı ise şu şekildedir: 897 standart makale, 56 erken görünümlü makale, 11 makale/kitap bölümü, 9 makale/bildiri metni, 3 geri çekilen makale ve 1 veri makalesi.

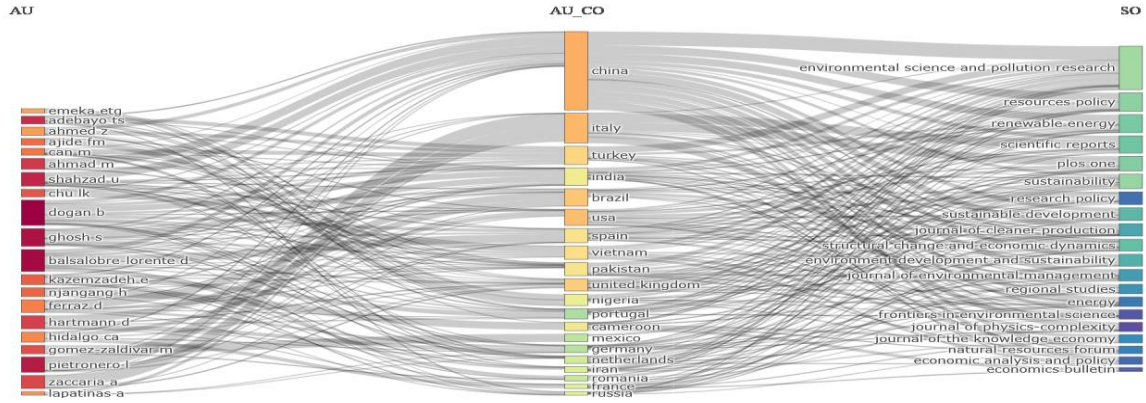
Şekil 2: Yayınların Yıl Bazlı Dağılımı

Şekil 2’de yer alan yıl bazlı yayın üretkenliği, ekonomik karmaşıklık alanında yapılan çalışmaların zaman içindeki gelişimini açıkça ortaya koymaktadır. 1986 ile 2014 yılları arasındaki dönemde yayın üretimi sınırlı kalmış, yıllık yayın sayısı genellikle tek haneli rakamlarda seyretmiştir. 2015’ten itibaren ise istikrarlı bir artış görülmektedir. Özellikle 2019’dan sonra yapılan yayınların arttığı ve 2025 yılında yayın sayısının 233 adet ile

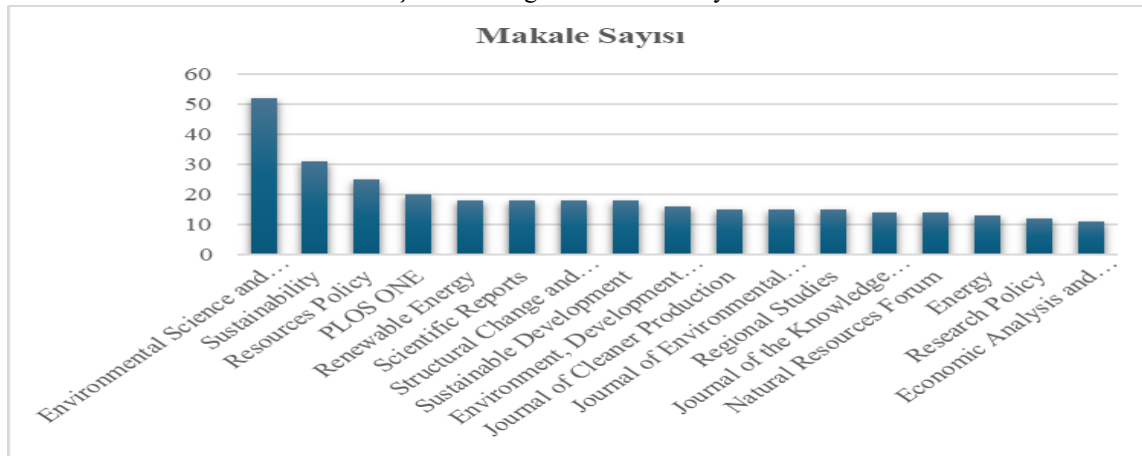
zirveye ulaştığı görülmektedir. 2015-2026 yılları aralığında yer alan yayınlar toplamının büyük bir kısmını (%92,4) oluşturmaktadır. 2026 yılındaki 3 adet yayın sayısı 3 farklı derginin (sustainable futures, structural change and economic dynamics ve finance research letters) 2026 sayısı kapsamında erken görünümündedir. Tablo verilerinden de görüleceği üzere alana olan akademik ilgi ve üretkenliğin son on yılda belirgin bir şekilde arttığı söylenebilir.

Şekil 3: Ülkeler, Kaynaklar ve Yazarlar Arasındaki İlişkiler ve Bağlantılar

Şekil 3'te yer alan yazar-ülke-dergi kapsamındaki üçlü alan grafiği verilerine göre, araştırma alanında belirgin bir coğrafî, yazarlık ve yayın deseni ortaya çıkmaktadır. Çin, hem yazar sayısı hem de kurumsal bağlantılar açısından en üretken ülke konumundadır. Çin'den sonra İtalya, Türkiye, Hindistan, Brezilya ve ABD gibi ülkeler de önemli katkı sağlayan ülkeler olarak görülmektedir. Yazarlar incelendiğinde Dogan B., Ghos S. ve Balsalobre-Lorente D. gibi yazarların üretkenlik ve uluslararası iş birliklerinde merkezi bir konumda oldukları görülmektedir. Dogan B. Çin, Hindistan, Kamerun ve İspanya gibi birden fazla ülke ile bağlantılı çalışmalar yürütmüştür. Balsalobre-Lorente D. Çin, İspanya ve Romanya gibi birden fazla ülke ile bağlantılı çalışmalar yürütmüştür. Benzer şekilde Ghos S.'de Hindistan, Çin ve Rusya gibi ülkelerle bağlantılı çalışmalar yürütmüştür. Dergiler bağlamında şekil incelendiğinde, "Environmental Science and Pollution Research" dergisinin hem yazar hem de ülke bağlantıları açısından en merkezi yayın platformu olduğu görülmektedir. Bunun yanında "Resources Policy", "Renewable Energy", "Sustainability" ve "Journal of Cleaner Production" gibi dergiler de alanın önde gelen dergileri arasındadır. Çin bağlamında yayın üreten yazarların neredeyse tüm dergilerde yayın faaliyeti yürüttükleri görülmüştür. Söz konusu ilgili dergiler; çevre, sürdürülebilir kalkınma, enerji politikaları ve ekonomik analiz gibi temalara odaklı yayın yapan disiplinler arası dergilerdir.

Şekil 4: Dergilerin Makale Sayıları

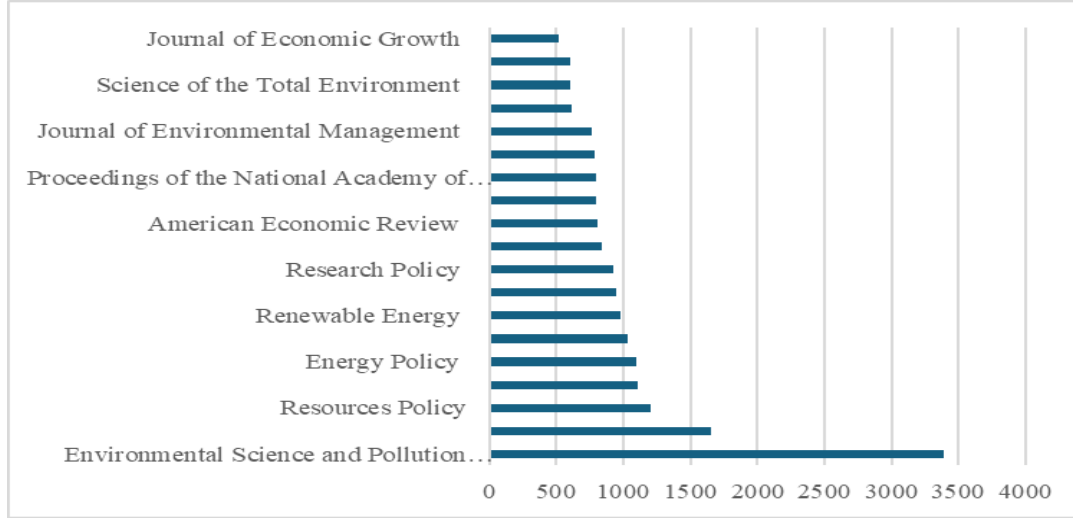

Şekil 4'te 10 ve üzerinde yayına sahip dergilerin yayın sayıları yer almaktadır. Şekilde yer aldığı üzere Environmental Science and Pollution Research dergisi, 52 makale ile en çok yayına temel dergi konumundadır. Sustainability ve Resources Policy dergileri de sırasıyla 31 ve 25 makale ile bu eğilimi desteklemekte ve araştırma eğiliminin pratik politika önerileri ile sürdürülebilir kalkınma odaklı olduğunu işaret etmektedir.

Dergi çeşitliliği, konunun disiplinler arası olduğunu ortaya koymaktadır. Temel bilimler (Scientific Reports, PLOS ONE), iktisat (Structural Change and Economic Dynamics, World Development) ve yenilenebilir enerji (Renewable Energy) gibi dergilerde yayınların yoğunluğu bu durumu teyit etmektedir. Bir diğer ifadeyle söz konusu dergiler ve odak noktaları ekonomik karmaşıklık konulu çalışmaların hem metodolojik çeşitliliğini hem de uygulamaya dönük güçlü vurgusunu ortaya koymaktadır.

500 ve üzeri atıf sayısına sahip dergi grafiği ise şekil 5'te yer almaktadır.

Şekil 5: Dergilerin Atıf Sayıları

Environmental Science and Pollution Research dergisi, 3.389 alıntı ile tüm çalışmaların referans çerçevesini şekillendiren merkezi dergi konumundadır. 1.657 alıntı ile Journal of Cleaner Production ve 1.206 alıntı ile Resources Policy dergileri ilk üç içerisinde yer almakta olup bu durum Şekil 3 verileri ile aynı doğrultudadır. World Development, Energy Policy ve Energy Economics gibi dergiler de 1000'in üzerinde alıntı ile listede üst sıralarda yer almaktadır. Yayın kaynakları genel olarak American Economic Review ve Journal of Econometrics gibi genel iktisat ve ekonometrinin temel dergilerinden, Renewable and Sustainable Energy Reviews ve Science of the Total Environment gibi çeşitli yelpazede olması ekonomik karmaşıklık kapsamlı çalışmaların uygulama genişliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: İlk 10'da Yer Alan Dergilerin Etki ve Performans Göstergeleri

Dergi	h_index	g_index	m_index	Toplam Atıf	Makale Sayısı
Environmental Science And Pollution Research	27	52	3	2.988	52
Resources Policy	19	25	2,714	1.129	25
Renewable Energy	15	18	3	1.923	18
Journal Of Cleaner Production	12	15	1	1.367	15
Sustainability	12	27	1,714	769	31
Plos One	10	20	0,769	664	20
Research Policy	10	12	2	742	12
Structural Change And Economic Dynamics	10	18	1	493	18
Energy	9	13	1,125	738	13
Journal Of Environmental Management	9	15	1,5	881	15

H-index, bir derginin hem üretkenliğini hem de etkisini ölçerken, g-index daha çok yüksek atıf alan makalelere odaklanmaktadır. M-index ise derginin h-index'inin yaşından bağımsız olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Yüksek h-index ve g-index değerleri, derginin alanında önemli bir etkiye sahip olduğunu gösterirken, m-index değeri derginin son yıllardaki etki artış hızını yansıtmaktadır. Tablo 2 verilerine göre Environmental Science and Pollution Research dergisi makale sayısı (52) ve toplam atıf sayısı (2.988) bakımından öncü dergi konumundadır. h-index (27) ve g-index (52) değerleri de ilgili derginin alanda önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Düşük m-index değeri (3) ise derginin son yıllardaki etki artış hızının

diğer dergilere kıyasla daha yavaş olduğunu ortaya koymaktadır. Resources Policy ve Renewable Energy dergileri m ve atıf sayısı bakımından ikinci ve üçüncü sıralarda yer almaktadır. Bu iki dergiye ait h-index değerleri de (19 ve 15 sırasıyla) alanda önemli bir etkiye sahip olduğunu işaret etmektedir. Renewable Energy dergisi Resources Policy'ye göre daha yüksek atıfa sahiptir. Sustainability dergisi kayda değer makale sayısına (31) rağmen atıf sayısı bakımından (769) diğer dergilere nazaran geridedir. Bu durum Sustainability dergisinde yayınlanan makalelerin ortalama atıf sayısının daha düşük olduğunu işaret etmektedir. Plos One dergisi farklı alanlarda önemli sayılabilecek makale sayısına rağmen (20) h-index (10) ve toplam atıf sayısı (664) bakımından geridedir. Bu durum belirli konular üzerine uzmanlaşan dergilerin atıf sayılarının daha yüksek olmasına, geniş yelpazeye hitap eden dergilerin daha düşük atıf sayısına ve bu nedenle de bu durumun düşük etkiye sahip olmasıyla açıklanabilir. Sonuç olarak Environmental Science and Pollution Research dergisi üretkenlik ve etki açısından diğer dergilere göre öncü konumdadır. Renewable Energy gibi dergiler yüksek m-index değerleriyle etki düzeylerini artıran dergiler arasındadır. Dolayısıyla söz konusu alanda bu dergilerde yayın yapacak araştırmacı ve yazarların söz konusu bulguları kullanarak daha doğru ve tutarlı dergi seçiminde bulunabilecekleri söylenebilir.

Tablo 3: Yazar Üretkenlik ve Etki Göstergeleri

Yazar	Yıl	Makale sayısı	Atıf Sayısı	Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Adebayo ts	2022	5	469	117,25
Ahmad m	2021	3	399	79,8
Balsalobre-lorente d	2022	6	1014	253,5
Dogan b	2022	6	806	201,5
Dogan b	2021	3	658	131,6
Dogan b	2023	5	406	135,333
Ghosh s	2022	5	629	157,25
Hartmann d	2017	1	435	48,333
Shahzad u	2021	6	1123	224,6
Shahzad u	2022	5	613	153,25

Yazar	Makale	Yazar	Lokal Atıf Sayısı
Adebayo ts	12	Arıstaran m	260
Ahmad m	12	Dogan b	330
Balsalobre-lorente d	19	Guevara mr	260
Dogan b	24	Hartmann d	280
Ghosh s	18	Hausmann r	264
Gomez-zaldivar m	11	Hidalgo ca	510
Hartmann d	12	Jara-figueroa c	292
Pietronero l	15	Lapatinas a	243
Shahzad u	13	Pietronero l	301
Zaccaria a	12	Shahzad u	363

Tablo 3'te görüleceği üzere yazar üretkenliği ve etkililiği bakımından yazarlar arasında dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır. Dogan B, yıllara yayılan istikrarlı yayın üretimi, yüksek makale sayısı (24) ve güçlü yerel atıf sayısı (330) ile üretken ve etkili bir yazar profili çizmektedir. Shahzad U 2021 yılındaki yayınları ile yüksek yıllık ortalama atıf sayısına ulaşmıştır. Balsalobre-Lorente D 2022 yılında yayınladığı altı makale ile 1.014 atıf almıştır. Hartmann D'nin 2017 yılındaki makalesi 435 atıf yoğunluğuyla diğer yazarlar ve çalışmalarından ayrılmaktadır. Hidalgo CA, küresel atıf listesinde yer almamasına rağmen, 510 yerel atıfı dikkati çekmektedir. Yüksek yayın sayısının atıf alma bağlamında her zaman en fazla yerel etkiyi sağlayamayabileceği söylenebilir. Hidalgo CA'nın durumu, belirli bir alanda sağlam etki meydana getiren ve özgül ağırlığı yüksek çalışmaların da alanda dikkati çekebileceğini göstermektedir. Bulgular kısa vadede yayın sayısının artışından ziyade (nicelikten ziyade nitelik) kalıcı etki bırakan çalışmaların toplam atıf hacmindeki belirleyici rolünü açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 4: Kurum Üretkenlik Göstergeleri

Kurum	Yıl	Makale	Kurum	Yıl	Makale
Univ Dschang	2025	61	Wuhan Univ	2024	19
Univ Dschang	2026	61	Harvard Univ	2020	18
Natl Econ Univ	2025	41	Harvard Univ	2018	17
Natl Econ Univ	2026	41	Harvard Univ	2019	17
Univ Dschang	2024	41	Suleyman Demirel Univ	2023	16
Univ Castilla La Mancha	2025	39	Univ Castilla La Mancha	2022	16
Univ Castilla La Mancha	2026	39	Anhui Univ Finance And Econ	2022	16
Univ Utrecht	2025	35	Cyprus int Univ	2023	16
Univ Utrecht	2026	35	Wuhan Univ	2023	16
Natl Econ Univ	2024	33	Harvard Univ	2017	15
Univ Castilla La Mancha	2024	32	Natl Econ Univ	2023	15
Harvard Univ	2025	30	Univ Econ Ho Chi Minh City	2021	14
Harvard Univ	2026	30	Univ Utrecht	2021	13
Harvard Univ	2024	28	Cyprus int Univ	2022	13
Harvard Univ	2022	27	Univ Dschang	2023	12
Harvard Univ	2023	27	Harvard Univ	2016	11
Univ Castilla La Mancha	2023	27	Suleyman Demirel Univ	2022	11
Univ Econ Ho Chi Minh City	2022	27	Univ Coimbra	2022	9
Univ Econ Ho Chi Minh City	2023	27	Anhui Univ Finance And Econ	2021	8
Univ Econ Ho Chi Minh City	2024	27	Harvard Univ	2015	7
Univ Econ Ho Chi Minh City	2025	27	Univ Castilla La Mancha	2021	6
Univ Econ Ho Chi Minh City	2026	27	Harvard Univ	2011	5
Univ Coimbra	2023	27	Harvard Univ	2012	5
Univ Coimbra	2024	27	Harvard Univ	2013	5
Univ Coimbra	2025	27	Harvard Univ	2014	5
Univ Coimbra	2026	27	Suleyman Demirel Univ	2021	5
Suleyman Demirel Univ	2025	26	Wuhan Univ	2022	5
Suleyman Demirel Univ	2026	26	Cyprus int Univ	2021	4
Univ Utrecht	2024	25	Natl Econ Univ	2022	4
Wuhan Univ	2025	25	Univ Dschang	2022	4
Wuhan Univ	2026	25	Harvard Univ	2009	3
Anhui Univ Finance And Econ	2025	24	Harvard Univ	2010	3
Anhui Univ Finance And Econ	2026	24	Univ Utrecht	2020	3
Cyprus int Univ	2024	24	Univ Econ Ho Chi Minh City	2020	3
Cyprus int Univ	2025	24	Suleyman Demirel Univ	2020	2
Cyprus int Univ	2026	24	Univ Castilla La Mancha	2020	2
Harvard Univ	2021	23	Natl Econ Univ	2021	2
Univ Utrecht	2023	22	Wuhan Univ	2021	2
Univ Utrecht	2022	20	Univ Utrecht	2018	1
Suleyman Demirel Univ	2024	20	Univ Utrecht	2019	1
Anhui Univ Finance And Econ	2023	20	Suleyman Demirel Univ	2019	1
Anhui Univ Finance And Econ	2024	20	Univ Dschang	2021	1

Tablo 4 verilerine göre Univ Dschang, 2025 ve 2026 yıllarında 61 makale ile üretkenlikte ilk sırada yer alan bir kurum olarak öne çıkarken Harvard Üniversitesi uzun yıllara yayılan bir yayın geçmişine sahip olsa da, makale sayısı yıllar içinde değişkenlik göstermektedir. Diğer dikkat çeken kurumlar arasında Natl Econ Univ, Univ Castilla La Mancha, Univ Utrecht, Wuhan Univ, Suleyman Demirel Univ, Anhui Univ Finance And

Econ ve Cyprus int Univ yer almaktadır. Bu kurumların da 2020’lerden itibaren düzenli bir yayın performansı sergiledikleri görülmektedir. Listede Türkiye’den sadece Süleyman Demirel Üniversitesi’nin yer alması dikkat çekicidir.

Tablo 5: Ülkelerin Üretkenlik ve İş Birliği Göstergeleri

Ülke	Makale	SCP	MCP
China	167	82	85
Italy	79	52	27
Usa	78	46	32
Brazil	47	36	11
Russia	38	31	7
United Kingdom	34	16	18
Vietnam	33	29	4
Cameroon	32	23	9
Spain	30	10	20
Turkey	30	21	9
Nigeria	29	14	15
India	24	11	13
Iran	24	17	7
Mexico	22	21	1
South Africa	21	15	6
France	18	8	10
Romania	18	10	8
Netherlands	17	4	13
Pakistan	17	5	12
Germany	16	5	11
Portugal	15	7	8
Australia	13	8	5
Saudi Arabia	13	5	8
Switzerland	12	11	1
Korea	11	6	5

Tablo 5 verilerine göre Çin, 167 makale ile ilk sırada yer almakta olup, makalelerin yaklaşık yarısı çok yazarlıdır (%50,9). İtalya ve ABD’ de sırasıyla 79 ve 78 makale ile yüksek sayıda yayın yapmışlardır. Brezilya, Rusya, İngiltere ve Vietnam gibi ülkeler de önemli sayıda makale yayınlamışlardır. Bazı ülkelerde çok yazarlı makale oranı oldukça yüksektir; örneğin Hollanda (%76,5), Pakistan (%70,6) ve Almanya (%68,8). Bu durum, uluslararası iş birliğinin yaygınlığını göstermektedir. Türkiye ise 30 makale ile listede yer almakta ve makalelerinin %30’u çok yazarlıdır.

Tablo 6: Ülkelerin Toplam ve Ortalama Atıf Göstergeleri

Ülke	Toplam atıf	Ortalama Atıf
China	5.638	33,8
USA	4.037	51,8
Turkey	2.261	75,4
Italy	2.085	26,4
Spain	2.006	66,9
United Kingdom	1.129	33,2
Vietnam	956	29
Romania	684	38
Iran	607	25,3

Netherlands	567	33,4
Brazil	561	11,9
Nigeria	545	18,8
Cyprus	503	50,3
India	488	20,3
Portugal	459	30,6
Ecuador	452	64,6
France	359	19,9
U Arab Emirates	265	33,1
Sweden	246	123
Chile	245	122,5
Australia	233	17,9
Pakistan	212	12,5
Cameroon	198	6,2
Germany	198	12,4
New Zealand	196	49

Çin, 5.638 toplam atıf ile listenin başında yer alırken ABD 4.037 atıf ile ikinci sıradadır. Ancak, ortalama makale atıf sayısı bakımından ABD (51,8) Çin'in (33,8) üzerindedir. Türkiye, 2.261 toplam atıf ile listede üçüncü sırada yer alırken ortalama makale atıf sayısı (75,4) oldukça yüksektir. İsveç (123) ve Şili (122,5) ortalama atıf sayısı bakımından yüksek değerlere sahiptir. Brezilya, Nijerya, Pakistan, Kamerun ve Almanya ise ortalama atıf sayısı düşük olan ülkeler arasındadır.

Dokümanlardaki kavramların kullanım sıklığı analizi, akademik literatürdeki baskın temaları ve güncel araştırma eğilimlerini ortaya çıkararak alandaki dinamizmi ve araştırmacıların ilgi alanlarını anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda kelime kullanım sıklıkları Tablo 7'de, kelime bulutları ise Şekil 5'te yer almaktadır.

Tablo 7: Kelime Kullanım Sıklıkları

Kavram	MBS	Kavram	YABS	Kavram	KBS	Kavram	MBBS	Kavram	MÖBS
economic complexity	594	economic complexity	572	growth	378	economic	752	economic	3872
growth	395	complexity	74	CO ₂ emissions	166	complexity	667	complexity	2885
CO ₂ emissions	175	renewable energy	63	impact	124	energy	203	countries	1384
innovation	136	economic growth	59	innovation	111	countries	176	energy	1309
renewable energy	130	economic	55	panel-data	99	evidence	163	study	965
impact	125	ecological footprint	50	consumption	96	environmental	140	environmental	955
consumption	101	sustainable development	37	institutions	82	development	130	development	944
complexity	100	economic complexity index	35	tests	82	role	103	growth	801
panel-data	99	innovation	32	trade	82	green	84	results	679
Trade	95	panel data	32	renewable energy	79	growth	83	findings	501

Not: MBS (Makale Metni İçinde Bulunma Sıklığı), YABS (Yazar Anahtar Kelimeleri Arasında Bulunma Sıklığı), KBS (KeywordPlus Bulunma Sıklığı), MBBS (Makale Başlığında Bulunma Sıklığı), MÖBS (Makale Özetinde Bulunma Sıklığı)

Ekonomik karmaşıklık odaklı yayınların çalışma metinlerinin tamamında, Tablo 7 ve Şekil 6'dan da görüleceği üzere makale başlıklarında, özetlerde ve yazar anahtar kelimelerinde sıklıkla yer alan kavram economic complexity (ekonomik karmaşıklık) kelimesidir. Bu gösterge ekonomik karmaşıklığın ilgili yayınlar için merkezi bir tema olduğunu ortaya koymaktadır. Keyword Plus kelimelerinde ve özetlerde sıklıkla bulunan bir diğer kavram growth (büyüme) kelimesi olup ekonomik karmaşıklık odaklı yayınlarda yer alan tartışmaların önemli bir parçasını oluşturmaktadır. CO₂ emissions (karbondioksit emisyonları), renewable energy

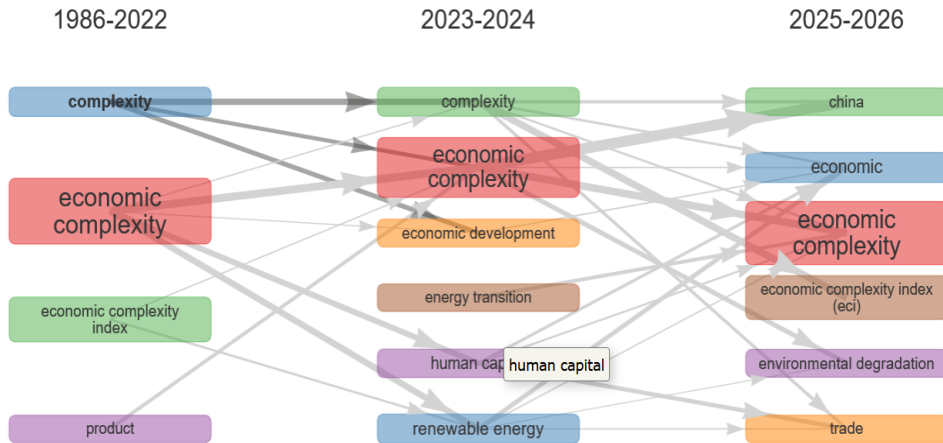
(yenilenebilir enerji) ve impact (etki) kavramları, sürdürülebilirlik ve çevre konularının ele alındığını göstermektedir. CO₂ emissions ve impact kavramları tablo verilerinden de görüleceği üzere Keyword Plus kelimelerinde ön plandadır. Energy (enerji) ve countries (ülkeler) kelimeleri makale başlıkları ve özetlerinde sıklıkla yer almaktadır. Bu durum söz konusu ilgili yayınların enerji politikaları, farklı ülkelerdeki enerji tüketimi veya enerji üretimi konularının güncel araştırma alanları olduğunu işaret etmektedir. Economic complexity, growth, countries ve energy kelimeleri makale özetlerinde sıklıkla kullanılan kavramlar arasındadır. Dolayısıyla bu gösterge, özetlerin ekonomik karmaşıklık kapsamında söz konusu konulara odaklandığını ortaya koymaktadır. Panel data kavramı Keyword Plus kelimelerinde ve yazar anahtar kelimelerinde belirgin bir kullanım sıklığına sahiptir. Bu durum da makalelerde ekonometrik analizlerin ve özellikle panel veri analizinin kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 6: Sık Kullanılan Kelimelerin Bulutu (özet, yazar anahtar kelimeleri, keywordplus, başlık kelimeleri ve makale metinlerinin tamamında kullanılan kelimeler)

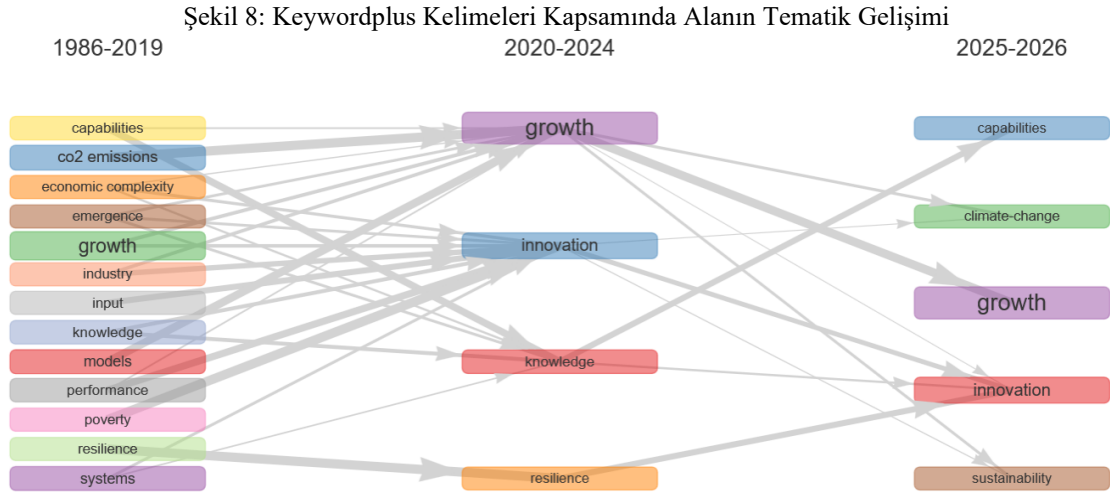
Ekonomik karmaşıklık konu alan yayınlarda yazar anahtar kelimeleri bağlamında tematik gelişimi Şekil 7’de yer almaktadır.

Şekil 7: Yazar Anahtar Kelimeleri Kapsamında Alanın Tematik Gelişimi

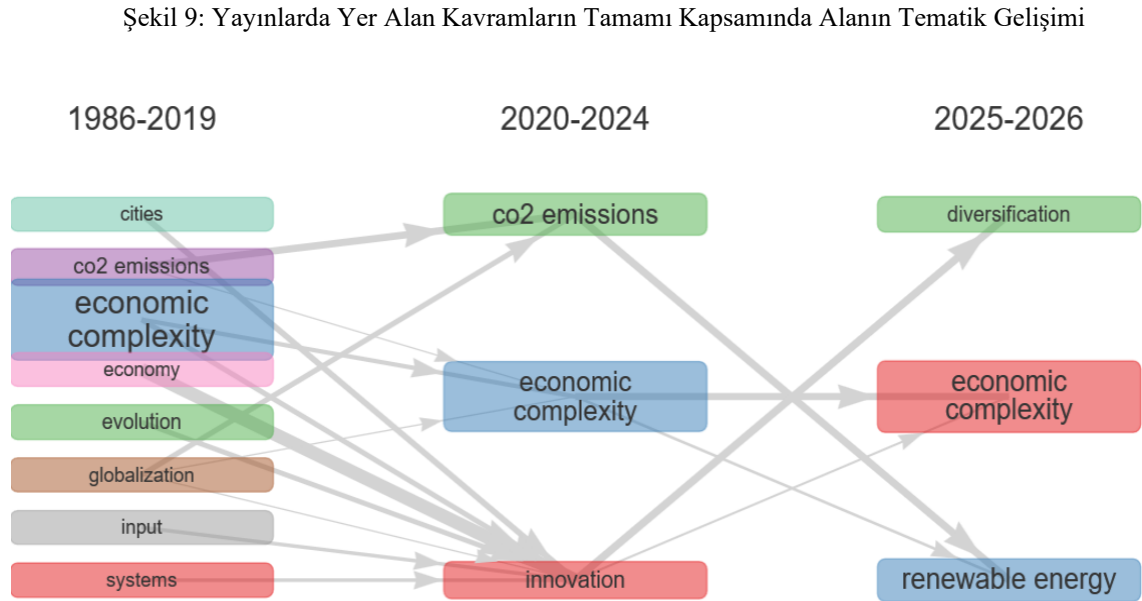
Şekil 7’de yer alan 1986-2022 dönem çalışmalarına bakıldığında literatürün complexity (karmaşıklık), economic complexity (ekonomik karmaşıklık) ve product (ürün) odağında şekillendiği görülmektedir. Metodolojik açıdan ise alan economic complexity index üzerinde yoğunlaşmıştır. 2023-2024 dönem bandında ise alan önceki alan konularını temelde korurken ek olarak economic development (ekonomik gelişme), energy transition (enerji dönüşümü), human capital (insan sermayesi) ve renewable energy (yenilenebilir enerji) konularını da içermeye başlamıştır. Söz konusu dönemde tematik gelişimin iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlara doğru kaymaya başladığı söylenebilir. 2025-2026 dönem tematik eğilimi önceki dönem temel konularına ek olarak environmental degradation (çevresel bozulma) ve trade (ticaret) kavramlarının temel konularla bütünleşmesi, ekonomik karmaşıklığın artık sadece büyümenin değil, ekolojik sürdürülebilirliğin ve dış ticaret dengelerinin de temel bir belirleyicisi olduğunu işaret etmektedir.

Ekonomik karmaşıklık konu alan yayınların keywordplus kelimeleri bağlamında tematik gelişimi Şekil 8’de yer almaktadır.

Şekil 8’de yer alan 1986-2019 dönem çalışmalarına bakıldığında alanın teorik ve metodolojik altyapısının, capabilities, systems, models ve knowledge gibi geniş bir kavramsal çerçeve üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu kavramlar growth ve poverty ile çevresel etkileri temsil eden CO₂ emissions gibi çıktılarla ilişkilendirilmiştir. 2020-2024 döneminde ise alan çalışmaları growth, knowledge, resilience ve innovation kavramları odağında şekillenmiştir. Üçüncü dönemde (2025-2026) ise sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği gibi daha güncel konular eklenmiştir.

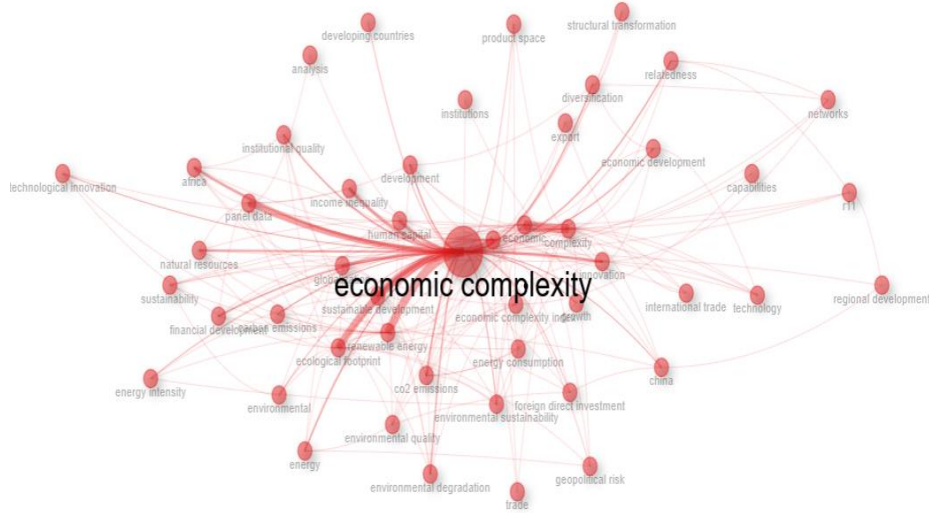
Ekonomik karmaşıklık konu alan yayınlarda yer alan kavramların tamamı bağlamında tematik gelişimi ise Şekil 9’da yer almaktadır.

1986-2019 döneminde economic complexity (ekonomik karmaşıklık) kavramının cities (şehirleşme), globalization (küreselleşme) ve systems (sistem) gibi geniş kapsamlı makro değişkenlerle etkileşim içinde olduğu görülürken 2020-2024 dönem aralığında odağın belirgin bir biçimde CO₂ emissions (CO₂ emisyonları) yani çevresel sürdürülebilirlik ve innovation (inovasyon) eksenine kaydığı görülmektedir. 2025-2026 projeksiyonu ise economic complexity (ekonomik karmaşıklık) renewable energy (yenilenebilir enerji) ve diversification (çeşitlendirme) stratejileriyle bütünleşerek salt bir üretim kapasitesi göstergesi olmanın ötesine geçtiğini ve yeşil ekonomik dönüşümün temel belirleyicisi haline geldiğini işaret etmektedir. Yazar anahtar kelimeleri üzerinden oluşturulan eş oluşum (birlikte ortaya çıkma) ağı, ilgili araştırma alanının kavramsal yapısını, tematik odak noktalarını ve bu kavramlar arasındaki bağlantıların gücünü görselleştiren bir harita sunmaktadır.

Yazar anahtar kelimeleri odaklı eş oluşum ağı şekil 10’da yer almaktadır.

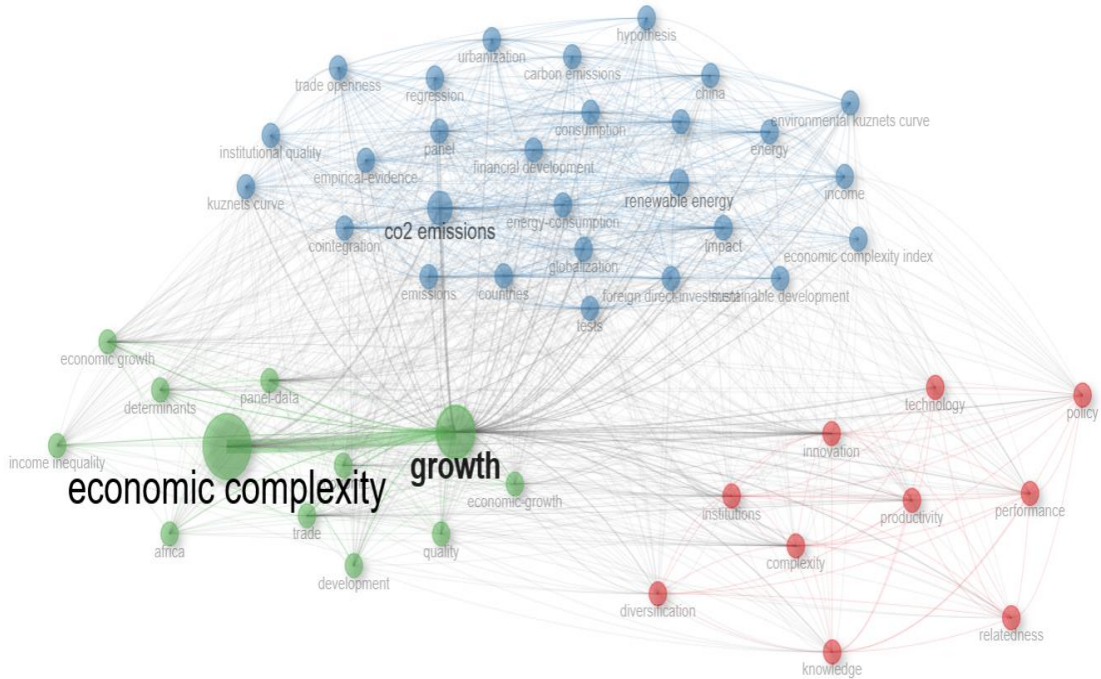
Şekil 10. Yazar Anahtar Kelimeleri Eş Oluşum Ağı

Yazar anahtar kelime eş oluşum ağındaki yoğunlaşmalar ve bağlantı kalınlıkları (ecological footprint, renewable energy), ekonomik karmaşıklık kuramının bütüncül bir kalkınma ve sürdürülebilirlik paradigmasına evrildiğini göstermektedir.

Tüm kavramlar odaklı eş oluşum ağı Şekil 11’de yer almaktadır.

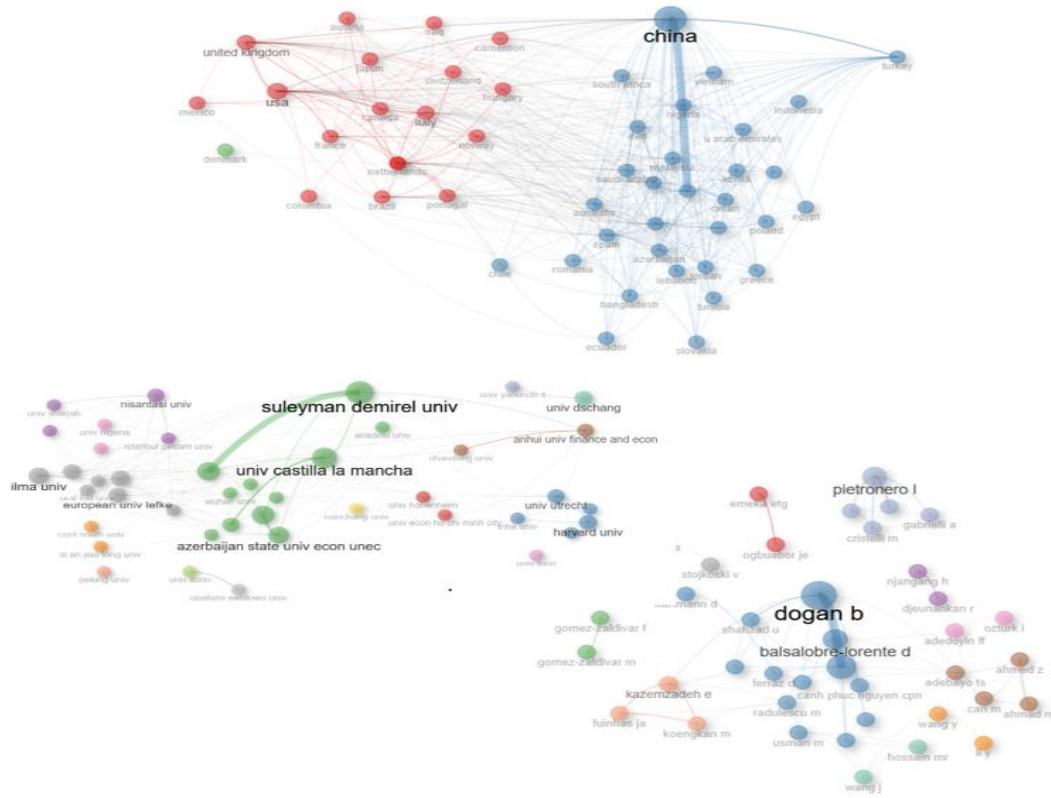
Şekil 11: Yayınlarda Yer Alan Kavramların Tamamının Eş Oluşum Ağı

Tüm kelimeler kapsamında eş oluşum ağı literatürün mavi renkli çevresel sürdürülebilirlik kümesi (co2 emissions), yeşil renkli makroekonomik değişkenler kümesi (growth) ve kırmızı renkli teknoloji-inovasyon kümesi (technology, innovation) olmak üzere üç ana küme etrafında yapılandırılmış olduğunu göstermektedir. Bu ağ yapısı, ekonomik performansın sadece büyüme rakamlarıyla değil, bilginin üretimdeki yoğunluğu ve bu üretimin ekolojik sürdürülebilirliği arasındaki dengeli bağla ölçüldüğünü ortaya koymaktadır.

Entelektüel yapının ortaya konulması kapsamında yazar, makale ve dergi odaklı eş atıf ağları Şekil 11’de yer almaktadır.

Şekil 13: Yazarların, Üniversitelerin ve Ülkelerin İş Birliği Ağı

Şekil 13'ten de görüleceği üzere yazarların 11 farklı kümede iş birliği yaptıkları görülmektedir. Dogan B ve Balsalobre-Lorente D gibi yazarlar ekonomik karmaşıklık alanında en üretken ve iş birliğine açık yazarlar olarak ön plandadır. Söz konusu yazarlar Shahzad U, Adedoyin FF ve Usman M gibi isimlerle sıkı bir ağ oluşturmuşlardır. İlgili alan literatürünün öncü kaynakları olarak görülen Hidalgo CA ve Hausmann R gibi yazarlar, gri renkli kümede izole edilmiş bir şekilde konumlanmış görünmektedirler. Pietronero L, Gabrielli A ve Cristelli M spesifik grup olarak konumlanmışlardır. Benzer şekilde iki grup daha izole bir konumdadır. Diğer gruplar ise ana grupla bağlantılı bir görüntü ortaya koymaktadır. Üniversiteler arası iş birliğine bakıldığında 15 farklı kümede iş birliği görülmektedir. Nijeryadaki İlorin üniversitesi ile Obafemi Awolowo üniversitesinin oluşturduğu iş birliği ağının diğer gruplardan izole bir şekilde sadece kendi aralarında bir iş birliği geliştirdikleri, kalan 14 farklı renkte görülen grupların ise birbirleri ile etkileşim sağladıkları görülmektedir. Yeşil renkli kümede yer alan ve merkezinde Süleyman Demirel üniversitesi, Anadolu üniversitesi, Castilla-La Mancha üniversitesi ve Azerbaycan Devlet İktisat üniversitesinin yer aldığı kümede Türkiye, İspanya ve Azerbaycan odaklı araştırmaların ampirik bir güç odağı meydana getirdiği söylenebilir. Mavi renkli kümede yer alan Harvard Üniversitesi, Utrecht Üniversitesi ve Inha Üniversitesi arasındaki ilişki sayesinde ekonomik karmaşıklığın teorik temellerinin ve metodolojisinin diğer bölgelerdeki üniversitelere yayıldığı söylenebilir. Ilma Üniversitesi ve Lefke Avrupa Üniversitesi (gri küme) ile Nişantaşı Üniversitesi ve İstanbul Gelişim Üniversitesi (mor küme) gibi kümelerin bölgesel kalkınma odaklı yerel iş birliği ağlarıyla gelişmeye çalıştıkları söylenebilir. Turuncu kümede bulunan Çin'deki Pekin Üniversitesi ve Xi'an Jiao Tong Üniversitesi gibi kurumları arasındaki yoğun bağlantılar, ülkenin yüksek teknoloji ve üretim çeşitlendirmesi konularındaki ulusal araştırma önceliğini yansıtmaktadır. Dolayısıyla üniversiteler arasındaki iş birliklerinin ekonomik karmaşıklık alanındaki akademik yayın üretiminin tek merkezli olmadığı söylenebilir. Türkiye, İspanya ve Çin gibi ülkelerdeki üniversiteler de bu alanda kayda değer çalışmalar yapmaktadır. Bu durum, ekonomik karmaşıklık araştırmalarının çok merkezli ve bağlantılı bir ekosisteme evrildiğini teyit etmektedir. Ülkeler arası iş birliğine bakıldığında 3 farklı kümede iş birliği görülmektedir. Yeşil kümede yer alan Danimarka sadece Hollanda ile iş birliği yürütmüştür. Kırmızı kümede İngiltere ve Amerika öncülüğünde iş birliği sağlayan ülkelerin sayısı 17'dir. Bu kümede yer alan Irak ve Kamerun hariç diğer 15 ülkenin gelişmiş ülkeler olduğu dikkati çekmektedir. Batılı ülkelerin kendi aralarındaki köklü akademik bağlarını ortaya koymaktadır. Mavi renkli üçüncü küme ise Çin'in öncülüğünde 24 ülkenin aynı grupla ve kırmızı kümedeki grupla iş birliği sağladığını göstermektedir. Türkiye, Çin'in öncülük ettiği mavi grupta yer almakta olup iş birliği ağı gelişmiştir.

Tablo 8: Doküman Bazında Yazarların Küresel Atıf Sayısı

Makale	DOI	Toplam Atıf	Yıllık Ortalama Atıf
HIDALGO CA, 2009, PROC NATL ACAD SCI U S A	10.1073/pnas.0900943106	1739	102,29
PATA UK, 2021, ENVIRON SCI POLLUT RES	10.1007/s11356-020-10446-3	446	89,20
HARTMANN D, 2017, WORLD DEV	10.1016/j.worlddev.2016.12.020	435	48,33
HAUSMANN R, 2011, J ECON GROWTH	10.1007/s10887-011-9071-4	423	28,20
DOGAN B, 2021, SUSTAIN DEV	10.1002/sd.2125	417	83,40
TACCHELLA A, 2012, SCI REP	10.1038/srep00723	385	27,50
BALSALOBRE-LORENTE D, 2022, RENEW ENERGY	10.1016/j.renene.2021.10.059	370	92,50
GOZGOR G, 2018, ENERGY	10.1016/j.energy.2018.03.158	353	44,13
CAN M, 2017, ENVIRON SCI POLLUT RES	10.1007/s11356-017-9219-7	351	39,00
DOGAN B, 2022, RENEW ENERGY	10.1016/j.renene.2022.01.077	327	81,75

Tablo 10 verilerine göre küresel atıf bağlamında en çok atıf alan 10 makalenin atıf metrikleri analiz edildiğinde Hidalgo vd. (2009) tarafından Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS) dergisinde yayınlanan “The building blocks of economic complexity” başlıklı makale, toplam 1.739 atıfla en çok atıf alan makale olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme ve kalkınmadaki merkezi rolünün vurgulandığı makalede ekonomik çeşitliliğin ve karmaşık üretim yapılarının ekonomik kalkınmanın anahtarı olduğu belirtilmektedir. Bu makale çalışması söz konusu alanda uzun süreli ve önemli bir etki oluşturmuştur. Ancak, yıllık ortalama atıf sayısı olan 102,29 daha yakın tarihli bazı makalelerin yüksek büyüme potansiyelini de işaret etmektedir.

İlgili alanda yayınlanan çalışmalardan bazılarının (Balsalobre-Lorente vd., 2022; Dogan vd., 2021, 2021; Ferraz vd., 2021; Hartmann vd., 2017; Hausmann & Hidalgo, 2011; Pata, 2021; Tacchella vd., 2012) yıllık ortalama atıf sayıları söz konusu ilgili çalışmaların yayımlandıkları alanlarda hızla kabul gördüğünü ve etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, özellikle çevre bilimi, kirlilik araştırmaları ve yenilenebilir enerji gibi alanlarda güncel araştırmaların önemini vurgulamaktadır. Diğer taraftan yine toplam atıf sayısı bakımından ilk 10 içerisinde yer alan bazı makaleler (Hartmann vd., 2017; Hausmann & Hidalgo, 2011; Tacchella vd., 2012) yıllık ortalama atıf sayıları bakımından daha düşük kalabilmektedir. Bu durum, ilgili makalelerin belirli bir dönemde yoğun ilgi gördüğünü, ancak etkilerinin zaman içinde azaldığını gösterebilir.

Gozgor vd. (2018) ile Can ve Gozgor (2017) gibi yazarların çalışmaları, hem toplam atıf sayısı hem de yıllık ortalama atıf sayısı bakımından orta düzeyde bir etki göstermekte, bu da alana sürekli ancak daha ılımlı bir katkı sağladıklarını işaret etmektedir.

Tablo 9: Doküman Bazında Yazarların Lokal Atıf Sayısı

Makale	DOI	Yıl	Yerel Atıf	Küresel Atıf
HARTMANN D, 2017, WORLD DEV	10.1016/j.worlddev.2016.12.020	2017	260	435
HAUSMANN R, 2011, J ECON GROWTH	10.1007/s10887-011-9071-4	2011	167	423
ROMERO JP, 2021, WORLD DEV	10.1016/j.worlddev.2020.105317	2021	153	237
DOGAN B, 2021, SUSTAIN DEV	10.1002/sd.2125	2021	133	417
MEALY P, 2022, RES POLICY	10.1016/j.respol.2020.103948	2022	131	323
BOLETI E, 2021, ENVIRON MODEL ASSESS	10.1007/s10666-021-09750-0	2021	129	170
SHAHZAD U, 2021, J CLEAN PROD	10.1016/j.jclepro.2020.123806	2021	116	307
CHU LK, 2021, APPL ECON LETT	10.1080/13504851.2020.1767280	2021	101	138
CRISTELLI M, 2013, PLOS ONE	10.1371/journal.pone.0070726	2013	81	197
LAPATINAS A, 2019, ECON LETT	10.1016/j.econlet.2018.10.013	2019	81	131

Tabloda yer alan makaleler incelendiğinde, yayın yıllarının 2011 ile 2022 arasında değiştiği görülmektedir. Hartmann vd. (2017) çalışması en yüksek yerel atıf sayısına (260) sahipken, en yüksek küresel atıf sayısı (435) da yine bu çalışmaya aittir. Hausmann vd. (2011) ve Dogan (2021) da yüksek küresel atıf sayılarına sahip diğer çalışmalardır. İlk 10 içerisinde yer alan makalelerden en düşük yerel ve küresel atıf sayılarına sahip makaleler

Cristelli vd (2013) ile Lapatinas (2019) olarak görülmektedir. Yayın yılı 2021 olan makalelerin sayısının diğer yıllara kıyasla daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, ekonomik karmaşıklık literatürünün tarihsel gelişimini, entelektüel yapısını, tematik dönüşümünü ve bilimsel iş birliği ağlarını sistematik bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda WoS veri tabanında 1986–2026 dönemini kapsayan 1.048 bilimsel yayın, Biblioshiny (bibliometrix) paketi aracılığıyla bibliyometrik analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışma, ekonomik karmaşıklık alanında yapılan araştırmaların yalnızca nicel büyüklüğünü değil; aynı zamanda kavramsal yönelimlerini, disiplinler arası etkileşimlerini ve zaman içerisindeki evrimini çok boyutlu bir perspektifle değerlendirmektedir.

Elde edilen bulgular, ekonomik karmaşıklık literatürünün özellikle 2015 sonrası dönemde belirgin bir ivme kazandığını ve son on yılda yoğun bir akademik üretim sürecine girdiğini göstermektedir. Yayınların büyük çoğunluğunun makale türünde olması, alanın kuramsal derinliğinin yanı sıra ampirik uygulamalarla da güçlendiğine işaret etmektedir. Yüksek uluslararası iş birliği oranı (%41,22), ekonomik karmaşıklığın küresel ölçekte ilgi gören ve çok merkezli bir araştırma alanı hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Çin, ABD, İtalya ve Türkiye gibi ülkelerin hem üretkenlik hem de atıf performansı bakımından ön plana çıkması, ekonomik karmaşıklık çalışmalarının yalnızca gelişmiş ekonomilerle sınırlı kalmadığını, gelişmekte olan ülkelerde de önemli bir araştırma gündemi oluşturduğunu göstermektedir.

Tematik analiz sonuçları, ekonomik karmaşıklık literatürünün başlangıçta daha çok üretim çeşitliliği, bilgi birikimi ve büyüme ekseninde şekillendiğini; zamanla çevresel sürdürülebilirlik, enerji dönüşümü, CO₂ emisyonları, yenilenebilir enerji ve yeşil büyüme gibi konularla bütünleştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2020 sonrası dönemde ekonomik karmaşıklık kavramının çevresel performans ve sürdürülebilir kalkınma göstergeleriyle birlikte ele alınması, literatürde belirgin bir paradigma kaymasına işaret etmektedir. Bu durum, ekonomik karmaşıklığın artık yalnızca büyüme potansiyelini açıklayan bir gösterge değil; aynı zamanda çevresel dirençlilik ve yeşil dönüşüm süreçlerinin de temel belirleyicilerinden biri olarak konumlandığını göstermektedir.

Çalışmanın literatüre en önemli katkılarından biri, ekonomik karmaşıklık alanındaki entelektüel yapıyı ve baskın ekolleri açık bir şekilde ortaya koymasıdır. Eş atıf ve iş birliği ağları, literatürde iki temel yaklaşımın öne çıktığını göstermektedir. İlk yaklaşım, Hidalgo ve Hausmann öncülüğünde şekillenen ve ekonomik karmaşıklığın teorik temellerini oluşturan yapısal dönüşüm ve bilgi temelli kalkınma perspektifidir. İkinci yaklaşım ise ekonomik karmaşıklık göstergelerinin enerji, çevre ve sürdürülebilirlik bağlamında ampirik olarak test edildiği, daha uygulamaya dönük çalışmalardan oluşmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki güçlü etkileşim, alanın teorik olgunluğa ulaştığını ve disiplinler arası bir yapıya evrildiğini teyit etmektedir.

Literatürdeki önemli bir boşluk, ekonomik karmaşıklık çalışmalarının büyük ölçüde nicel analizlere dayanmasına rağmen, alanın genel gelişimini bütüncül biçimde ele alan kapsamlı bibliyometrik çalışmaların sınırlı olmasıdır. Özellikle WoS veri tabanı temelinde uzun dönemli (1986–2026) ve disiplinler arası kapsamda gerçekleştirilen bibliyometrik analizlerin eksikliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu ilgili alanda doldurarak ekonomik karmaşıklık literatürünün mevcut durumunu, dönüşüm dinamiklerini ve gelecekteki araştırma yönlerini sistematik biçimde ortaya koyması bakımından özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, ekonomik karmaşıklık literatürünün yapısal dönüşümünü, tematik genişlemesini ve disiplinler arası evrimini ortaya koyarak hem akademisyenler hem de politika yapımcılar için yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır. Ekonomik karmaşıklığın büyüme, çevresel sürdürülebilirlik ve yapısal dönüşüm politikalarıyla olan güçlü etkileşimi dikkate alındığında, bu alandaki çalışmaların önümüzdeki dönemde daha da artması ve politika tasarım süreçlerinde daha etkin biçimde kullanılması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Albeaik, S., Kaltenberg, M., Alsaleh, M., & Hidalgo, C. A. (2017). Improving the economic complexity index, *Arxiv: Economics*, 3(2017), 1-21. <https://www.semanticscholar.org/paper/improving-the-economic-complexity-index-albeaik-kaltenberg/0625f4958ddd2f4c16eb92ba5e0e95f4be3f8dab>

Al-Silefanee, R. (2024). The role of economic complexity in shaping the energy-growth nexus: Evidence from cross-country panel data. *International Journal of Renewable Energy Development*, 13(2), 256-269. <https://doi.org/10.61435/ijred.2024.60055>

- Andreoli, A. C., Ferraz, D., & Mariano, E. B. (2023). Economic complexity and housing deficit: An econometric analysis in Brazil. *Production*, 33(2023), 1-15. <https://doi.org/10.1590/0103-6513.20230028>
- Azañedo, D., Visconti-Lopez, F. J., & Hernández-Vásquez, A. (2022). A web of science-based bibliometric analysis of global noma publications. *Tropical Medicine and Infectious Disease*, 7(8), 198. <https://doi.org/10.3390/tropicalmed7080198>
- Balland, P. A., Broekel, T., Diodato, D., Giuliani, E., Hausmann, R., O'Clery, N., & Rigby, D. (2022a). Reprint of the new paradigm of economic complexity. *Research Policy*, 51(8), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2022.104568>
- Balland, P. A., Broekel, T., Diodato, D., Giuliani, E., Hausmann, R., O'clery, N., & Rigby, D. (2022b). The new paradigm of economic complexity. *Research Policy*, 51(3), 1-11. 104450. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2021.104450>
- Balland, P. A., Jara-Figueroa, C., Petralia, S. G., Steijn, M. P. A., Rigby, D. L., & Hidalgo, C. A. (2020). Complex economic activities concentrate in large cities. *Nature Human Behaviour*, 4(3), 248-254. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0803-3>
- Bozkurt, F., & Mohammadi, M. (2025). A bibliometric keyword analysis on lexicography. *The Journal of Linguistics*, 44(2025), 28-44. <https://doi.org/10.26650/jol.2025.1655203>
- Chen, H., Tsang, Y., & Wu, C. (2023). When text mining meets science mapping in the bibliometric analysis: A review and future opportunities. *International Journal of Engineering Business Management*, 15(2023), 1-15. 18479790231222349. <https://doi.org/10.1177/18479790231222349>
- El Khattab, Y., El Yamani, R., Ait Soussane, J., & Bounahr, I. (2024). The challenge of securing growth in times of crises: Does economic complexity matter? *International Review of Applied Economics*, 38(6), 671-686. <https://doi.org/10.1080/02692171.2024.2382096>
- Ferreira, P., Pereira, É. J. A. L., & Pereira, H. B. B. (2020). From big data to econophysics and its use to explain complex phenomena. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(7), 1-10. <https://doi.org/10.3390/jrfm13070153>
- Gala, P., Rocha, I., & Magacho, G. (2018). The structuralist revenge: economic complexity as an important dimension to evaluate growth and development. *Brazilian Journal of Political Economy*, 38(2), 219-236. <https://doi.org/10.1590/0101-31572018v38n02a01>
- Gallegati, M., & Gallegati, S. (2025). Why does economics need complexity? *Soft Computing*, 29(6), 3063-3072. <https://doi.org/10.1007/s00500-025-10548-5>
- Hartmann, D., Guevara, M. R., Jara-Figueroa, C., Aristaran, M., & Hidalgo, C. A. (2017). Linking economic complexity, institutions and income inequality. *World Development*, 93(2017), 75-93. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.12.020>
- Hidalgo, C. A. (2021). Economic complexity theory and applications. *Nature Reviews Physics*, 3(2), 92-113. <https://doi.org/10.1038/s42254-020-00275-1>
- Hidalgo, C. A., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26), 10570-10575. <https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106>
- Kamacı, K. (2025). Lojistik ve dijital pazarlama temelli araştırmaların potansiyel eğilimleri üzerine biblioshiny ile bibliyometrik bir analiz. *Business & Management Studies: An International Journal*, 13(1), 338-356.
- Kazak, H., Kılıçarslan, A., Yaralı, M. C., & Okka, O. (2024). Consumer behavior in the shadow of covid-19 and mental health: a bibliometric analysis of international scientific literature in web of science and scopus. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(10), 1-22.
- Laguna, M., Hernández, I., & Godoy, J. M. (2023). Informality, economic complexity, and internalization of rules. *Frontiers in Sociology*, 8(2023), 1-13. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1163326>
- Le Caous, E., & Huarng, F. (2020). Economic complexity and the mediating effects of income inequality: reaching sustainable development in developing countries. *Sustainability*, 12(5), 1-26. <https://doi.org/10.3390/su12052089>
- Markaki, M. S., & Economakis, G. (2021). *Measuring the international structural competitiveness and the hierarchy of national economies: The Case of the European Union*, Greek association of political economy,

- 1(2021), 1-19. https://www.researchgate.net/profile/maria-markaki-2/publication/348703982_measuring_the_international_structural_competitiveness_and_the_hierarchy_of_national_economies_the_case_of_the_european_union_-_preliminary_report/links/600be47a45851553a0638e7b/measuring-the-international-structural-competitiveness-and-the-hierarchy-of-national-economies-the-case-of-the-european-union-preliminary-report.pdf
- Öztürk, O., Kocaman, R., & Kanbach, D. K. (2024). How to design bibliometric research: an overview and a framework proposal. *Review of Managerial Science*, 18(11), 3333-3361. <https://doi.org/10.1007/s11846-024-00738-0>
- Pessin, V. Z., Yamane, L. H., & Siman, R. R. (2022). Smart bibliometrics: an integrated method of science mapping and bibliometric analysis. *Scientometrics*, 127(6), 3695-3718. https://ideas.repec.org/a/spr/scient/v127y2022i6d10.1007_s11192-022-04406-6.html
- Ravanoğlu, G. A. (2024). Energy consumption and economic growth relationship in the Eurasian economic union: Panel ARDL analysis. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*, 6(69), 3795-3803.
- Rejeb, A., Rejeb, K., Appolloni, A., Kayikci, Y., & Iranmanesh, M. (2023). The landscape of public procurement research: A bibliometric analysis and topic modelling based on scopus. *Journal of Public Procurement*, 23(2), 145-178. <https://doi.org/10.1108/jopp-06-2022-0031>
- Ren, Z. M., Zeng, A., & Zhang, Y. C. (2020). Bridging nestedness and economic complexity in multilayer world trade networks. *Humanities & Social Sciences Communications*, 7(2020), 1-8. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00651-3>
- Roos, N. G. A., Voloshenko, K. Y., Drok, T. E., & Farafonova, Y. Yu. (2020). An economic complexity analysis of the kaliningrad region: identifying sectoral priorities in the emerging value creation paradigm. *Baltic Region*, 12(1), 156-180. <https://doi.org/10.5922/2079-8555-2020-1-9>
- Sayın, A. A., & Yerli, A. (2020). Evsel atıklarda geri dönüşüm farkındalığı ve ekonomiye katkısının incelenmesi. *Opus International Journal of Society Researches*, 16(29), 1849-1874.
- Shahmoradi, B., & Ellili, N. O. D. (2024). Bibliometric review of research on economic complexity: Current trends, developments, and future research directions. *Journal of Industrial and Business Economics*, 51(4), 859-891. <https://doi.org/10.1007/s40812-024-00298-0>
- Stojkoski, V., & Hidalgo, C. A. (2025). Optimizing economic complexity, *Toulouse School of Economics*. 1623(2025), 1-23. https://www.tse-fr.eu/sites/default/files/tse/documents/doc/wp/2025/wp_tse_1623.pdf
- Straccamore, M., Bruno, M., & Tacchella, A. (2025). Comparative analysis of technological fitness and coherence at different geographical scales. *Plos One*, 20(8), 1-19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0329746>
- Tutgun, S. (2025). Multidimensional economic complexity and economic growth: Evidence from the 10 most complex countries. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 21(4), 1372-1404. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1596858>
- Tyagi, S. (2024). Bibliometric analysis and scientific mapping of research trends on 'digital divide'. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 74(7-8), 2302-2331. <https://doi.org/10.1108/gkmc-10-2023-0376>
- Verma, R., Kumar, A., Mashroofa, M. M., & Gupta, N. (2025). A comprehensive bibliometric analysis of research trends in sustainable inclusive economic growth within the sdg 8 framework from 2015 to 2025 using biblioshiny and vosviewer. *Discover Sustainability*, 6(2025): 1221, 1-35. <https://doi.org/10.1007/s43621-025-02124-6>
- Yalçın, A. Z. (2016). Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomi düşüncesi ve mali politikalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 749-775. <https://doi.org/10.18074/cnuibf.282>
- Yıldız, M., & Karakuş Yılmaz, T. (2023). Bibliometric analysis in scientific research using R: A review of scopus and web of science databases. *Journal of Data Applications*, 2(2023), 31-46. <https://doi.org/10.26650/joda.1462396>

EXTENDED ABSTRACT

Research Problem

the economic complexity approach provides an important theoretical framework that explains countries' development processes through the knowledge, skills, and technological capabilities embedded in their production structures. in recent years, economic complexity has come to be widely used in many areas, such as economic growth, income distribution, environmental sustainability, energy transition, and green development. however, despite rapidly increasing academic production in this field, comprehensive bibliometric studies that holistically address the historical development, conceptual orientations, intellectual structure, and interdisciplinary transformation of the economic complexity literature are limited. in particular, the lack of long-term, interdisciplinary bibliometric mapping based on the WoS database points to a significant research problem in the literature.

Research Questions

this study seeks to answer the following fundamental research questions:

1. what are the publication trends and growth dynamics of the economic complexity literature over time?
2. which authors, journals, institutions, and countries stand out in the literature?
3. what are the dominant themes and conceptual focal points in economic complexity studies?
4. what thematic transformations has the literature undergone over time?
5. how have the intellectual structure and collaboration networks in the field of economic complexity been shaped?

Literature Review

the economic complexity literature has been shaped by the pioneering work of hidalgo and hausmann (2009), presenting a new paradigm that explains countries' production capacities based on knowledge intensity. subsequent studies have empirically examined the relationships between economic complexity and economic growth, income inequality, and structural transformation. in recent years, the literature has expanded to include topics such as environmental sustainability, co₂ emissions, renewable energy, and green growth. however, most of the existing studies focus on econometric analyses; bibliometric analyses examining the general structure of the literature, its conceptual evolution, and scientific interaction networks remain limited. in this context, a comprehensive evaluation of the economic complexity literature is important for identifying gaps in the field and new research directions.

Methodology

the study employed a bibliometric analysis method. the dataset was compiled from the WoS database covering the period 1986–2026. a broad query model was created based on the key concept of “economic complexity,” encompassing economics, development studies, environmental sciences, energy, sustainability, management, and interdisciplinary fields. a total of 1,048 scientific publications were included in the analysis. bibliometric analyses were performed using the biblioshiny interface of the bibliometrix package in the rstudio environment. multidimensional techniques such as publication counts, citation analyses, author and institutional productivity, country-based collaborations, keyword analyses, thematic evolution, co-citation, and co-occurrence networks were utilized.

Results

the analysis results reveal that the economic complexity literature has gained significant momentum, particularly since 2015. the fact that the vast majority of publications are articles indicates that the theoretical foundation of the field is supported by strong empirical studies. china, the us, italy, and turkey are among the leading countries in terms of publication numbers and citation performance. thematic analyses show that the literature initially took shape around the axes of production diversity and economic growth, and over time shifted towards topics such as environmental sustainability, renewable energy, and carbon emissions. co-citation and collaboration networks reveal that two main schools of thought stand out in the literature: the theoretical approach pioneered by hidalgo–hausmann and the empirical approach focused on the environment and energy.

Conclusions

this study comprehensively examines the historical development, intellectual structure, and thematic transformation of the economic complexity literature within a bibliometric framework. the findings reveal that economic complexity has evolved beyond being merely an indicator explaining economic growth to become one of the fundamental components of sustainable development and green transition policies. the study fills an important gap in the literature, providing a guiding resource for researchers and policymakers. future studies incorporating different databases and supporting bibliometric findings with qualitative content analysis will provide deeper insights into the economic complexity literature.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Ahlakı ve Vergi Uyumunun Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Bitlis, Batman ve Siirt Örneği¹

A Study on The Determinants of Tax Ethics and Tax Compliance Among Accounting Professionals: The Case of Bitlis, Batman, And Siirt

Yüksek Lisans Öğrencisi Yavuz GÜLMEZ

yavuzgulmez@gmail.com

https://orcid.org/0009-0004-4591-0064

Makale Başvuru Tarihi / Received: 06.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan BULUT

Bitlis Eren Üniversitesi

nbulut@beu.edu.tr

https://orcid.org/0000-0002-8374-8350

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Bitlis, Siirt ve Batman illerinde faaliyet yürüten muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumunun belirleyicilerini incelemektir. Nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve bu kapsamda söz konusu illerde çalışan 146 muhasebe meslek mensubuna online anket uygulanmıştır. Anket verileri SPSS 26 paket programı ile analiz edilmiştir. Literatür doğrultusunda vergi ahlakının sosyal belirleyicileri (vergi uyumu, dindarlık), ekonomik belirleyicisi (vergi adaleti algısı) ve demografik belirleyicileri (cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, medeni durum, çalışma yılı ve çalışma şekli) ele alınmıştır. Analizlere göre vergi uyumu ve dindarlık, vergi ahlakını pozitif ve anlamlı biçimde etkilemektedir. Buna karşın vergi adaleti algısının vergi ahlakı üzerinde etkisi bulunmamıştır. Demografik değişkenlere göre vergi ahlakında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Vergi uyumu değişkeninde de benzer şekilde, vergi ahlakı ve dindarlık pozitif etkide bulunurken vergi adaleti algısının etkisi görülmemiştir. Demografik değişkenlerin vergi uyumu üzerinde de anlamlı bir etkisi saptanmamıştır. Sonuçlar genel olarak kavramsal literatürü kısmen desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Meslek Mensubu, Vergi Ahlakı, Vergi Uyumunu

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the determinants of tax ethics and tax compliance among accounting professionals operating in the provinces of Bitlis, Siirt, and Batman. A quantitative research method was adopted, and an online survey was administered to 146 accounting professionals working in these provinces. The survey data were analyzed using the SPSS 26 software package. In line with the literature, the social determinants of tax ethics (tax compliance, religiosity), the economic determinant (perception of tax justice), and the demographic determinants (gender, age, education level, marital status, years of service, and employment type) were considered. According to the analyses, tax compliance and religiosity positively and significantly affect tax ethics. However, the perception of tax justice had no effect on tax ethics. No significant difference was found in tax ethics according to demographic variables. Similarly, in the tax compliance variable, tax ethics and religiosity had a positive effect, while the perception of tax justice had no effect. Demographic variables also did not have a significant effect on tax compliance. Overall, the results partially support the conceptual literature.

Keywords: Accounting, Accounting Professional, Tax Ethics, Tax Compliance

¹ Bu çalışma Bitlis Eren Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Kamu gelirlerinin en önemli kaynaklarından biri olan vergiler, devletin ekonomik ve sosyal işlevlerini sürdürülebilirliği açısından hayati bir öneme sahiptir. Ancak vergilerin yalnızca yasal yükümlülüklerle değil, bireylerin gönüllü uyumu ve ahlaki sorumluluğu ile de bağlantılı bir biçimde ele alınması gerekmektedir (Karaca vd., 2020). Bu bağlamda vergi uyumu, bireyin vergiye ilişkin yasal kurallara riayet etme düzeyini ifade ederken; vergi ahlakı, bireyin içsel değerleri doğrultusunda vergi ödeme davranışına yönelik etik duruşunu yansıtmaktadır (Aktaş Güzel & Özer, 2023). Özellikle muhasebe meslek mensupları gibi vergi sürecinde doğrudan rol alan profesyonellerin bu iki kavrama ilişkin tutumları, vergi sisteminin etkinliği ve adaleti açısından belirleyici bir konuma sahiptir (Organ & Yeğen, 2013).

Muhasebe meslek mensupları, yalnızca mükelleflerin beyan süreçlerini yöneten teknik aktörler değil; aynı zamanda vergi bilincinin yerleşmesi ve sürdürülebilir bir vergi kültürünün oluşmasında önemli sosyal araçlardır. Bu bağlamda onların vergiye ilişkin tutumlarını etkileyen faktörlerin anlaşılması, maliye politikalarının etkinliğini artırabilecek önemli bir katkı sunmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının ahlaki ve vergi uyumlarının belirleyicileri incelendiğinde; sosyal, ekonomik ve demografik belirleyiciler olarak üç sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Vergi ahlakı ve uyumunun sosyal belirleyicileri mükelleflerin içinde bulundukları toplumun, sosyo-kültürel yapının davranışları şekillendirdiği faktörlerdir. Etik normlar, sosyal uyum ve güven gibi sosyal olgular vergi ahlakı ve uyumunu yordayıcı etkiye sahiptir (Karaca vd., 2020). Vergi ahlakının sosyal belirleyicileri vergi uyumu ve dindarlıkken; vergi uyumunun sosyal belirleyicileri vergi ahlakı ve dindarlık gibi sosyal ve psikolojik olgular olarak karşımıza çıkmaktadır (Daştan, 2011). Vergi uyumu ve vergi ahlakı birlikte ele alındığında aralarında yüksek korelasyonların olduğu görülmektedir. Literatürden edinilen bilgilere göre vergi ahlakı vergi uyumunun bir fonksiyonudur; vergi uyumu ise vergi ahlakını dolaylı yollardan etkileyen bir kavramdır. Vergi ahlakı ve vergi uyumu arasındaki bu karşılıklı ilişki Ahlaki Değerler Teorisi bağlamında ele alınmaktadır. Teoriye göre vergiye uyum sağlamak ciddi bir içsel motivasyon gerektirmektedir (Horodnic, 2018). Diğer bütün değişkenler sabitken vergiyi düzenli ödemek, geliri dürüstçe beyan etmek ve tahsilatı zamanında gerçekleştirmek gibi vergi uyumunun göstergeleri olan faaliyetler; vergiye yönelik etik normlar benimsemiş mükellefler tarafından yerine getirilmektedir.

Vergi ahlakı ise vergi uyumundan etkilenmektedir. Vergiye yönelik tutumları ılımlı ve idare ile ilişkilerini uyumlu yürüten mükellefler vergi ahlakının oluşması için bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani birbirini var eden bu iki olgu bazen birbirleri yerine konulmakla birlikte; karşılıklı yordayıcılık eylemi de gerçekleştirmektedir (Aktaş Güzel & Özer, 2023).

Muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumunun bir diğer belirleyicisi ise dindarlıktır. Dindarlık bireylerin din ile bağlarını ve dine bağlı bir yaşam sürmesini ifade etmektedir. Dindarlık bireysel yaşamda olduğu gibi sosyal yaşamda da bireyin erdemli davranışlar sergilemesine sebebiyet vermektedir. Toplum nezdinde dindar insanlar kurallara riayet eden, kul hakkına dikkat eden ve dayanışmayı önceleyen kimselerdir (Bilgin, 2014). Bu bağlamda vergi gibi hükümetler nezdinde önemli bir dayanışma aracı olan faaliyetler dindarlıkla bağdaştırılabilmektedir. Dindar kimselerin vergi ahlakına sahip olmaları ve vergi süreçlerine uyum sağlamaları beklenmektedir. Dindarlığın vergi ahlakını ve vergiyi uyumunu etkilediğini söylemek mümkündür (Torgler, 2003).

Vergi ahlakı ve vergi uyumunun ekonomik belirleyicileri incelendiğinde ise mükellef gelirleri, vergi sisteminin adaleti, denetim, cezalar ve ödüller ön plana çıkmaktadır. Bu faktörler arasında vergi adaleti algısı vergi ahlakı ve uyumunu belirleme önemli bir yere sahiptir. Literatürde elde edilen bulgulara göre (Kaynar Bilgin, 2011) adalet algısı ekonomik bir yordayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi adaleti algısı muhasebe meslek mensuplarının vergi sistemine dair adalet algılarını ifade etmektedir. Vergi, gelir beyanı ile başlayıp tahsilata kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin her aşamasının adil, şeffaf ve eşitlikçi bir anlayışla organize edilmesi vergi sisteminin adil olarak algılanmasının temel koşuludur. Vergi adaleti algısı mükellefin vergi ödeme isteğini doğrudan etkileyerek onun vergiye yönelik ahlaki tutum ve davranışlarında belirleyici rol oynamaktadır. Vergi sürecini adil bulan kimseler için içsel motivasyona dayalı vergi ahlakı artma eğilimine girmektedir (Topal, 2016). Yine vergi uyumu için de vergi adaleti algısı belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Vergi uyumu mükelleflerin herhangi bir zorlama ve denetimden bağımsız olarak vergilerini usulüne uygun ödemeyi ifade etmektedir. Mükellefler dışarıdan bir müdahale olmaksızın sosyal algıları ile vergiyi gönüllü bir şekilde ödeme eğilimine girmektedir. Bu durumda vergi sisteminin adil olması veya olmaması, mükellefin vergiyi gönüllü olarak ödeme eğilimini etkilemektedir (İbrahim vd., 2015).

Vergi ahlakı ve vergi uyumunun demografik belirleyicileri ise cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, medeni durum, çalışma yılı ve çalışma ili gibi betimleyici bilgiler içermektedir. Torgler ve Schneider (2007) çalışmalarında yaş değişkeni üzerinde durarak vergi ahlakı ve uyumunun yaşa bağlı olarak anlamlı bir şekilde farklılaşacağını ileri sürmektedir. Yine Devos (2014) çalışmasında öğrenim durumu ile vergi ahlak ve uyumunu birlikte ele alarak; eğitim düzeyine göre davranışlarda farklılaşmaların olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre mükelleflerin eğitim seviyesi arttıkça vergiye yönelik olumlu tutumları da o oranda artmaktadır. Vergi ahlakının ve vergi uyumunun cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını inceleyen çalışmalara bakıldığında ise etik değerlere bağlılık derecesi göz önünde bulundurularak kadınların erkeklere oranla daha bilinçli bir mükellefiyet süreci geçirdiği ileri sürülmektedir. Kadınların suç eğilimi veya yaşadışı davranış eğiliminin düşüklüğü ile birlikte vergiyi zamanında ödeme, vergi süreçlerine uyum sağlama ve etik ihlaller yapmama gibi davranışların kadınlarda daha yüksek gözlemlendiği söylenebilir (Hasseldine & Hite, 2003). Bu çalışmada eklenen ve bir tanımlayıcı bilgi olan çalışma ili ise iş görenlerin bulundukları şehirler, bölgeler, ülkeler itibarıyla davranışlarında değişikliğe gittiği ile ilişkilidir. İşgörenler farklı kültürlerin hüküm sürdüğü mekanlarda farklı davranışlar sergilemektedir. Bu durumun muhasebe meslek mensupları için de geçerli olduğu söylenebilir (Kayan, 2000).

Yukarıda da ifade edildiği gibi muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumu eğilimleri mükellefin davranışlarını anlamak ve anlamlandırmak için önem arz etmektedir. Etkin bir vergileme süreci ve vergiye yönelik etik dışı davranışların kaynağını tespit etmek için alanda uzman meslek mensuplarının davranışlarını, algılarını ve eğilimlerini irdelemek önemli bir çıktı anlamına gelmektedir. Bu çalışmanın amacı ise Bitlis, Batman ve Siirt'te faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumunun belirleyicilerini ortaya koymaktadır. Vergiye yönelik algıların inceleneceği bu çalışma vergi literatürüne güncel ve bölgesel veriler ile katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bölgede bulunan meslek mensuplarının vergi adaleti algısı, vergi ahlakı ve vergi uyum düzeyleri üzerinde durularak vergi politikalarının etkinliği ortaya konulacaktır. Böylece politikaların etkinliği ve meslek mensuplarının güncel durumuna yönelik önemli bir çıktı elde etmek amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında vergi ve vergiye yönelik kavramlar açıklandıktan sonra, muhasebe meslek mensuplarının görev tanımları yapılarak kavramlar arası ilişkiler ortaya konulacaktır. Son kısmında ise araştırmanın yöntemine, analizlerei bulgulara ve bulguların sonuçlarına yer verilecektir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Allingham ve Sandmo (1992) çalışmalarında deneysel veriler kullanarak vergi uyumunun belirleyicilerini incelemektedir. Çalışmada laboratuvar deneylerinden elde edilen verilerle denetim oranları, ceza büyüklükleri ve kamu harcamalarına ilişkin beklentilerin vergi bildirim kararlarına etkileri istatistiksel olarak test edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular denetim ve cezaların etkisinin teorik beklentilerle kısmen uyumlu olduğunu gösterirken; bireysel ve kurumsal bağlamların sonuçları değiştirdiğini görülmektedir.

Andreoni vd. (1998) çalışmalarında vergi uyumu literatürünü sistematik olarak gözden geçirmektedir. Çalışmada yöntem olarak kuramsal ve ampirik çalışmaları sentezleyen literatür taraması uygulanmaktadır. Hem ekonomik caydırıcılık modellerinin hem de vergi adaleti algısı ve vergi ahlakı gibi psikososyal etmenlerin vergi uyumunda oynadığı rollere vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre çok-boyutlu yaklaşımların vergi uyumunun belirleyicileri bağlamında açıklayıcı olduğu ileri sürülmektedir.

Kirchler (1999) kitabında vergi davranışının ekonomik ve psikolojik belirleyicilerini ortaya koymayı hedefleyen kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Kitapta kuramsal incelemeler ve literatür taraması yöntemi uygulanmakta ve bulgular vergi uyumunun yalnızca denetim-ceza mekanizmalarına değil, aynı zamanda vergi otoritesine duyulan güvene, vergi adaletine ve bireylerin sosyal normlarına da bağlı olduğunu göstermektedir.

Torgler (2003) çalışmasında "tax morale" (vergi morali) kavramını teori ve ampirik analizle ele almaktadır. Çalışma geniş çaplı anket ve panel verilerine dayanmaktadır ve bireylerin içsel motivasyonları, güven düzeyi ve demokratik kurum algılarının vergi uyumunu belirgin şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Böylece ahlaki faktörler ekonomik caydırıcılığın yanında önemli etmenler olarak tanımlanmaktadır.

Richardson (2006) ülke karşılaştırmalı ampirik incelemesinde vergi kaçakçılığının belirleyicilerini analiz etmektedir. Çalışma iktisadi, idari ve sosyo-psikolojik faktörleri bir arada değerlendirerek istatistiksel modeller kullanmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular sonuçta vergi karmaşıklığı, eğitim düzeyi, gelir kaynakları, vergi adaleti algısı ve vergi morali gibi değişkenlerin vergi kaçakçılığı üzerinde anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir.

Alm & Torgler (2011) makalesinde etik ve vergi uyumu ilişkisini teorik ve ampirik olarak ele almaktadır. Çalışmada küresel ve ulusal anket verileri kullanılarak etik boyutunun vergi ödemeye yönelik motivasyonlarda

önemli bir açıklayıcı değişken olduğu, etik eğitimin ve normatif beklentilerin uyumu anlamlı biçimde artırdığı görülmektedir.

Lanis & Richardson (2012) çalışmalarında kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim ve vergi agresifliği arasındaki ilişkileri değerlendirerek muhasebe ve yönetim literatürünü vergi uyum perspektifiyle ilişkilendirmektedir. Çalışmada yöntem olarak ampirik analizler ve literatür taramaları kullanılmış olup sonuçta güçlü kurumsal etik ve iyi yönetim uygulamalarının vergi agresifliğini düşürdüğü, dolayısıyla örgütsel düzeyde etik kültürün vergi davranışını etkilediği bulgulanmıştır.

Cummings (2012) çalışmasında disiplinlerarası bakışla vergi uyumunu etik, muhasebe ve siyaset bilimi perspektiflerinden değerlendirmektedir. Çalışma nitel ve kuramsal inceleme yöntemleri uygulamakta ve vergi hazırlayıcıların mesleki beklentilerinin, etik rehberliklerin ve kurumsal düzenlemelerin vergi uyumuna etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Fidan & Ceylan (2020) Türkiye örneğinde muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumunu etkileyen unsurları incelemektedir. Çalışmada anket verileriyle 7 temel faktör (mükellef baskısı, vergi mevzuatı, düşük cezalar, denetim yetersizliği, vergi ahlâkı, mesleki görev algısı ve mesleki etik) tespit edilmekte ve sonuçlar bu faktörlerin muhasebe meslek mensuplarının vergi uyum davranışları üzerinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Kılınçer & Karahan (2017) Türkiye örneklerinde muhasebe meslek mensuplarının vergi kayıp-kaçığını önlemedeki rolünü incelemektedir. Elde edilen bulgular meslek mensuplarının zihniyetlerinin, vergi kurumlarıyla koordinasyonun ve mesleki etik bilincinin vergi kayıp-kaçaklarını azaltmada kritik olduğunu işaret etmektedir.

Bişgin vd. (2020) muhasebe meslek mensupları ile mükelleflerin beklentilerinin neler olduğunu ve bu beklentilerin aynı zamanda hangi sorunları açığa çıkarttığına ilişkin bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının ve vergi mükelleflerinin ne tür beklentilerinin olduğu ve bu beklentilerin aynı zamanda hangi sorunları ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Bu sorunlara çözüm getirilmesi halinde vergi gelirlerinin artacağı ve dolayısıyla da vergi uyumunun sağlanacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Aktaş Güzel & Özer (2023) çalışmalarında muhasebecilerin vergi ahlâkı ve vergi uyumunun belirleyicilerini Türkiye örneğinde nicel yöntemle araştırmaktadır. Üç aşamalı regresyon analizleri uygulanmakta ve bulgular öznel norm, vergi ahlâkı ve vergi sistemine yönelik tutumun vergi uyumu üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğunu, buna karşın güven-devlet güvenirliliği ve dindarlık gibi değişkenlerin her zaman anlamlı çıkmadığını göstermektedir.

Ramirez Alvarez (2023) çalışmasında rastgele saha deneyi yöntemini kullanarak Ekvador'da muhasebecilere gönderilen çeşitli bildirimlerin kurum beyanları üzerine etkisini incelemektedir. Çalışmada deneysel yöntem uygulanmakta ve sonuç olarak muhasebecilere yönelik uyarıların vergi beyanını artırdığı görülmektedir. Özellikle muhasebecilere eş zamanlı uyarı gönderiminin tek tek mükellefe mesaj göndermeye göre daha yüksek etki yarattığı bulgular arasındadır. Böylece muhasebecilerin vergi uyumunu artırmada kilit aracı rollerinin olduğu deneysel olarak desteklenmektedir.

Mangoting vd. (2024) vergi profesyonellerinin etik niyetlerini etkileyen faktörleri (öznel norm, örgütsel destek, tutum vb.) incelemektedir. Analizler örgütsel desteğin ve subjektif normların etik niyet üzerinde güçlü etkileri olduğunu ortaya koymakta ve muhasebe uygulamalarında örgütsel kültürün önemini vurgulamaktadır.

Çevik (2025) çalışmaları muhasebe meslek mensuplarının etik algıları, kişilik özellikleri ve mesleki uygulamalarının vergi ahlâkı ve uyum ile ilişkisini nitel ve nicel yöntemlerle incelemektedir; bulgular genel olarak meslek içi etik bilinci, eğitim ve mesleki sorumluluk duygusunun vergi uyumunu ve etik davranış olumlu etkilediğini göstermektedir.

3. TEORİK KAVRAMLAR

3.1. Vergi, Ahlak ve Vergi Ahlakı

Son yıllarda, vergi politikasının ekonomik büyüme için önemi, COVID-19 salgını sırasında belirginleştiğinden, artma eğilimi göstermektedir. Bu durum, vergi politikası ile ekonomik dinamikler arasındaki doğal ilişkiyi yansıtmakla birlikte; vergi gelirlerini kriz durumlarında başvurulana mali araç konumuna getirmektedir. Ayrıca şokların ve tepkilerin ulusal sınırları aştığı durumlarda, vergi önlemleri ile mali politika öncelik kazanmaktadır. Böylece çeşitli vergi önlemleri hükümetlerin mevcut hedeflerine daha

kolay uyarlanabilmektedir (Bogachov vd., 2024). Hükümetler için böylesine hayati bir önem taşıyan vergi sistemleri karmaşıklıktan uzak ve şeffaf bir yapıda olduğu takdirde işlevselliğini koruyabilmektedir. Vergi tahakkuku ve vergi tahsili mükellef ve vergi dairesi arasındaki sağlıklı bir iletişim ve denetim altında gerçekleşmektedir. Sürecin karmaşılaşması vergi kaçırma, yolsuzluk gibi suçlara zemin hazırlamaktadır (Dökmen, 2012).

Vergi sosyal ve ekonomik refahı artırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmakla birlikte; GSYİH oranını yükseltmektedir. Bu yükseliş eğilimini Wagner yasası ile ilişkilendirmek mümkündür. Wagner yasası ekonomik büyümeye bağlı olarak kamusal harcamaların da büyüyeceği görüşüne dayanmaktadır (Ağayev, 2012). Yani hükümet harcamalarının ulusal gelirle aynı oranda veya daha hızlı büyümesi; vergi ve GSYİH ilişkisini ifade etmektedir. Doğrudan elde edilen vergiler bu konunun kapsamına girmektedir.

Ülkemizde vergi sistemi içerisindeki mükellefin ödemekle yükümlü olduğu vergi oranları yine mükellefin varlıklarını beyan etmesine bağlı olarak belirlenmektedir. Türk vergi sistemindeki bu uygulama bazen olumsuz olaylara sebebiyet vermekle birlikte hukuki olarak bireyin haklarını gözetmek amacıyla uygulanmaktadır. Vergi mükellefi olan vatandaşlar beyan ettikleri varlıklar kadar vergi borcu altına girmekte; beyandan doğan hatalar yine mükellefin sorumluluğuna bırakılmaktadır (Gülçin & Fidancan, 2024). Bu durum Anayasanın 73. Maddesinin 1. Fıkrasında “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.” şeklinde belirtilmektedir. Bu ilke, vergi adaleti çerçevesinde bireylerin ekonomik durumlarına uygun bir şekilde vergilendirilmesini öngörmektedir. Mali güç, kişilerin gelir, servet ve harcama düzeylerini ifade eden ekonomik kapasiteyi belirtmektedir. Bu bağlamda, bireylerin vergi yükümlülükleri, sahip oldukları ekonomik güç oranında belirlenmelidir. Dolayısıyla, yüksek gelire sahip bireylerin daha fazla, düşük gelirli olanlar ise daha az vergi ödemesi, mali güç ilkesinin doğal bir sonucudur. Bu ilke, hem sosyal devlet anlayışının hem de vergide adalet ve eşitlik ilkelerinin bir gereği olarak kabul edilmektedir. Vergi sisteminin, bireylerin mali güçlerini dikkate alarak yapılandırılması, toplumsal adaletin sağlanmasına da katkı sunmaktadır. Mali güç ve ödeme gücü farklılaşmasına bağlı olarak yapılan bu vergilendirmenin daha adil ve etkin olması beklenmektedir (Gökçay, 2017).

Ahlak belirli bir değerler sisteminde iyinin ve kötünün belirleyicileri arasındadır. Bu yönüyle toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Bireyin davranışlarındaki bütün sınırları ve sosyal yaşamın standartlarını belirlemektedir (Aktan, 2009). Vergi ahlakı ise bireyin vergi ödevini yerine getirirken benimsediği kurallar bütünüdür. Bireyler varlıklarını koruma iç güdüsü ile harcamaları finanse etmeye gönüllü olmamış; vergi gibi ödemelerden kaçınmaya çalışmıştır. Vergi ahlakı tam olarak bu kaçınmayı ortadan kaldırmayı hedefleyen, bireyi finanse etme ödevini yerine getirmede bilinçlendirme konusunda ortaya çıkan normları ifade etmektedir (Tosuner & Demir, 2007).

Vergi ahlakını yalnızca bireylerin yasalara karşı sorumlulukları olarak değerlendirmek yetersiz kalmaktadır. Çünkü vergi ahlakı yalnızca dışarıdan dayatmalar ile mümkün kılınmamakta; bireyin içsel motivasyonu ile de gerçekleştirilmektedir. Vergi mükellefleri gözlemlendiğinde vergiye dair sorumlulukları yasalardan korkmaksızın yerine getirenlerin var olduğu görülmektedir. Bu durum vergi ahlakının belirleyicisi olarak yasaları esas almakta fakat yeterli kabul etmemektedir (Aktan, 2006). Değerler, devlete atfedilen anlamlar, sorumluluk bilinci ve vergiyi haklı bulma gibi durumlarla vergi görevini yerine getiren bireyleri içsel olarak motive eden temel olgu vergi ahlakıdır. Bu ahlak bireyin iç dünyasında oluşan çeşitli parametrelere dayanmaktadır (Turhan, 1993).

3.2 Adalet ve Vergi Adaleti

Adalet, toplumların hak ettikleri olguların niteliği ile yakından ilişkilidir. Adalet bireylerin yapıp ettikleri sonucunda bugün ki konumlarını yeterli düzeyde hak edip etmedikleri ile ilgilidir. Kavram gelecekte çok geçmişte yaşananları konu edinirken; birden fazla ilkeye bağlı kılınmaktadır. Schmidt adaleti çoğulcul bir bağlamda ele alarak adaletin unsurlarını irdelemektedir. Schmidt'e göre adalet; “hak etme”, “karşılıklık”, “eşitlik” ve “ihtiyaç” olmak üzere dört olgu üzerine temellenmektedir. Bireyin hak ettiği kadarıyla karşılık bulması ve her bireyin yasalar, töreler vs. önünde eşit haklara sahip olması adaleti oluşturan temel faktörlerdir (Schmidt, 2006).

Adalet tanımlaması yapılırken ele alınan bir diğer kombinasyon ise özgürlük ve eşitliktir. Bu kombine kavramlar adalet nasıl sağlanır sorusuna da cevap niteliğindedir. Bireyler özgürlüklerinin sağlandığı ortamlarda eşit koşullara sahip olmaları halinde adalet sağlanmaktadır. Yani adalet hiçbir tesir altında kalmadan faaliyetlerini gerçekleştiren bireyler arasında fark gözetmeksizin muamele etmektedir. Adalet aynı zaman “eşit özgürlük” kavramı ile de ilişkilendirilmektedir. Özgürlük ve eşitliğin sentezinin yanı sıra eşit

durumdaki özgürlük olgusu adaleti tanımlar niteliktedir. Eşit özgürlük herkes için özgürlüğü öncelemenin yanı sıra geniş çerçeveli bir özgürlük algısı ileri sürmektedir (Rawl, 1999).

Vergi adaleti son zamanlarda kalkınma literatüründe oldukça önemli bir konu olarak yer almaktadır. “Panama Belgeleri” gibi yüksek profilli keşifler, uluslararası yardım ve borç kampanyalarında aşırı doygunluk ve yorgunluk, artan eşitsizlik seviyeleri ve daha fazla hesap verebilirlik için genel bir istek, vergilendirmede adalet ve eşitlik konularına dikkati odaklamıştır (Keen, 2008; Sampere, 2018). Vergi adaleti konusundaki savunuculuk ve araştırma çalışmalarının çoğu ulusal ve uluslararası düzeylere ve özellikle büyük çokuluslu şirketlerin (genellikle fosil yakıt veya madencilik endüstrilerinde) ev sahibi ülkelerine olan vergi yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine yöneliktir. Ancak, yerel hükümet düzeyinde vergi adaletine ve yerel vergi konularının daha geniş uluslararası vergi adaleti hareketiyle nasıl ilişkilendirilebileceğine biraz daha az dikkat edilmiştir (Sampere, 2018).

Vergi adaleti, kamu maliyesi literatüründe hem teorik hem de uygulamalı düzeyde tartışmalara konu olan temel kavramlardan biridir. Bu kavram, sadece bireylerin vergi yükü altındaki eşitliğini değil, aynı zamanda toplumsal refahın yeniden dağıtımında devletin üstlendiği rolü de kapsamaktadır. Vergi adaletine ilişkin değerlendirmeler, çoğu zaman iki boyutta ele alınmaktadır. Bu boyutlar yatay adalet ve dikey adalet olarak literatürdeki yerini almaktadır (Topal, 2016).

Yatay adalet, benzer ekonomik güce sahip bireylerin benzer vergisel yükümlülüklerle tabi tutulmasını ifade ederken; dikey adalet, farklı gelir veya servet düzeylerine sahip bireylerin farklı oranlarda vergilendirilmesini öngörür. Bu yaklaşım, kamu harcamalarının finansmanında herkesin kendi ödeme gücü doğrultusunda katkıda bulunmasını esas alır. Bu bağlamda, vergi sistemi sadece devletin finansal sürdürülebilirliği açısından değil, aynı zamanda sosyal bütünleşmenin sağlanması ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılması açısından da kritik bir işleve sahiptir (Kılıç, 2018).

Ancak, uygulamada vergi adaletinin sağlanması çeşitli yapısal ve yönetsel engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, dolaylı vergilerin yüksek oranı ve vergi kaçığı gibi faktörler, adil bir vergilendirme sisteminin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle dolaylı vergilerin gelir düzeyi gözetmeksizin herkese eşit oranda uygulanması, düşük gelirli gruplar üzerinde orantısız bir vergi yükü oluşturmakta ve dikey adaleti zedelemektedir. Bu nedenle, adaletli bir vergi sistemi inşa edebilmek için vergi politikalarının, gelir dağılımını gözetken ve vergi tabanını genişleten stratejilerle desteklenmesi büyük önem taşımaktadır (İlhan, 2007). Sonuç olarak, vergi adaleti yalnızca bir maliye ilkesi değil; aynı zamanda sosyal adaletin sağlanması, birey-devlet ilişkisinde güvenin tesisi ve toplumsal barışın korunması açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, vergi sistemlerinin tasarımı mali etkinlik kadar adaletin de temel bir ilke olarak gözetilmesi gerekmektedir (Kargın & Yüksel, 2010).

3.3. Vergi Uymu

Vergi uyumu, bireylerin herhangi bir yaptırım olmaksızın kendi iradeleri ile vergilendirme sürecine uyum sağladığı anlamına gelmektedir. Mükellefin gelir beyanından ödeme yapma durumuna kadar ki vergilendirme sürecinde içsel bir motivasyonla gönüllü ödeme yapması vergi uyumunun başka bir tanımıdır (Kirchler & Wahl, 2010). Vergi ödemeye rıza gösterme, gönüllü olarak vergi ödeme ve vergi sürecine adapte olma vergi uyumu yerine kullanılacak kavramlardır. Vergi uyumunun sağlanmasında temel koşullardan biri bireyin vergi miktarı ve süresi ne olursa olsun herhangi bir cezalandırma sisteminden korkmayarak vergi ödemeye gönüllü olmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde sıklıkla karşılaşılan vergi kaçırma, yanlış beyanda bulunma gibi vergi etiği dışında var olan olgular; vergi uyumunun tezadı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yurdadoğ vd., 2016; Tekin & Tuncer, 2013).

Vergi tarih boyunca tüm devletler için önemli bir konu olmuştur. Bu sebeple insanın vergiye uyum sağlaması ve vergi gelirleri arasında bir ilişki aranmıştır. Vergi uyumu bireyin vergilendirme sürecine adaptasyonunu sağlarken; hükümetlerin vergi toplamaya dair maliyetlerini azaltmalarını sağlamaktadır (Tekin & Gürçam, 2019). Denetime ve izlemeye yönelik harcamaların azaltılması, vergi gelirlerinin daha efektif bir şekilde harcanması fırsatını doğurmaktadır. İnsan doğası itibarıyla kendi gelirinin azalmasına direnç gösterme eğilimindedir. Bu sebeple vergi toplama süreçleri karmaşıklaşırken; kontrol edilmesi güçleşmektedir. Vergi tam da bu noktada bu zorlukları ortadan kaldırmakta bireylerin vicdani hükümler ile hareket etmesine olanak tanımaktadır. Vergiye uyum sağlamak toplumun geneline yönelik sorumlulukları yerine getirmekle eş değer tutulmaktadır (Didinmez & Seçilmiş, 2018).

Vergi uyumuna sahip mükellef literatürde sorumlu yurttaş olarak nitelendirilmektedir. Torgler (2007) çalışmasında 3 tip vergi mükellefi tanımlanmaktadır. Çalışmaya göre birinci tip vergi mükellefleri vergisini her daim ödeyen, vergiye dair sorumluluklarını içsel bir motivasyonla yerine getiren mükelleflerdir. Bu mükellefler vergi uyumuna sahip iyi bir yurttaş konumundaki bireylerdir. İkinci tip mükellef ise daha önce vergi kaçırmamış olmasına rağmen vergi kaçakçısı potansiyeline sahip kişilerdir. Bu tip kişiler gelecekte vergi ödememenin veya vergiyi az ödemenin yollarını aramaktadırlar. Yine Torgler'in çalışmasına göre üçüncü tip mükellefler vergi kaçıran, eksik beyanda bulunan ve vergiye dair sorumluluklarını yerine getirmeyen bireylerdir. Bu tip bireyler hükümetleri çok büyük bir vergi zararına uğrattırırken toplumsal bilincin dışında kimselerdir. Suçlu sıfatı taşımakla birlikte toplumun ahlaki yapısını tehdit etmektedir (Torgler, 2007).

Vergi uyumunun sağlanarak işleyen bir vergi sisteminin oluşturulması gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü vergi uyumu dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın ortaya çıkan bir olgudur. Vergi uyumunun görece daha fazla gözlemlendiği toplumlarda, vergiye yönelik cezalar, zorunlu vergi politikaları sınırlıdır. Bu sınırlar dahilinde birey vergiyi toplumsal bir ödev olarak görmektedir. Cezaların caydırıcılığı gibi durumlar vergi uyumunda söz konusu değildir. Vergi uyumu ekonomik sistemlerin benzer olduğu ülkelerde farklı şekillerde ve boyutlarda gözlemlenebilmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri bireyin sosyal olarak vergiye yüklediği anlamlardır. (İpek & Kaynar, 2009).

Vergi uyumunda mükelleften beklenen vergi usul kanunundaki görevleri eksiksiz olarak yerine getirmektir. Doğru beyanla belirlenmiş vergi miktarını zamanında ödemek vergi uyumu davranışının özünü oluşturmaktadır. Vergi uyumu mükellefler ve hükümetler için bir süreci ifade etmektedir (Yoruldu, 2020). Mükellefler için vergi ödemek, vergi artışlarına adapte olmak, vergiyi sistematik olarak mali işlemlerinin bir parçası haline getirmek vergiye uyum sürecini tanımlamaktadır. Hükümetler için ise durum uzun vadeli politikalarla ibarettir. Hükümetler ceza ve yaptırım kullanmadan halkı vergiye uyum sağlamaya davet etmektedir. Bu durumda halkın gönüllü olarak vergisini ödemeye ikna olma süreci başlamaktadır. Mükellefler vergi giderlerinin efektif bir şekilde harcandığını bildikleri takdirde vergi ödemeye daha fazla razı olmakta uyum sağlama süreci hızlanmaktadır (Akdoğan & Yavuz, 2022).

4. MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ VERGİ AHLAKININ VE VERGİ UYUMUNUN BELİRLEYİCİLERİ

Çalışmanın örneklemini oluşturan muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakının belirleyicileri arasında ekonomik faktörler yer almaktadır. Ekonomik faktörler özellikle mali konjonktür baz alınarak elde edilen kavramları içermektedir. Yıldız (2019) çalışmasında ekonomik belirleyicileri gelir düzeyi ve adalet kavramları üzerinden incelemektedir. Yine Hacıköylü & Ay (2023) çalışmalarında adalet, kayıtdışılık, vergi cezaları kavramlar vergi ahlakının ekonomik belirleyicileri olarak öne sürülmektedir. Bu çalışma mükellef davranışlarına yönelik olduğu için, gelir düzeyine yer verilmeyip vergi adaleti algısının vergi ahlakının yordayıcısı olup olmadığı incelenecektir.

Vergi ahlakının belirleyicilerinden bir diğeri olan sosyal belirleyiciler toplumsal roller, olgular ve sosyal algılar üzerinden kategorize edilmektedir. Çiçek & Uygun (2019) çalışmalarında siyasi iktidar, vatandaşlık bilincine bağlı vergi uyumu ve dindarlık kavramlarını sosyal olarak vergi ahlakının yordayıcıları olarak ifade etmektedir. Bu çalışmada ise siyasi iktidar kavramı çalışmanın dışında tutularak vergi uyumu ve dindarlığın vergi ahlakı ile ilişkileri incelenecektir.

Vergi ahlakını belirleyicilerinin sınıflandırmasında son kategori demografik faktörlerdir. Kaynar Bilgin (2011) çalışmasında cinsiyet, yaş ve medeni durumu vergi ahlakını yordayan demografik faktörler olarak ele alınmaktadır. Özkan (2017) çalışmasında ise Kaynar Bilgin (2011) çalışmasına ek olarak eğitim ve meslek durumu da vergi ahlakının demografik belirleyicileri olarak yer almaktadır. Bu çalışmada ise demografik değişken kategorisinde cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, çalışma yılı ve faaliyet gösterilen il faktörleri yer alacaktır. Elde edilen hipotezler aşağıdaki gibidir.

Mükelleflerin vergi uyumları söz konusu olduğunda muhasebe meslek mensuplarının etkisi yadsınamaz. Bu durumda bir vergi uyumu veya uyumsuzluktan bahsederken mükellefler kadar muhasebeci davranışlarını da ele almakta fayda vardır. Bu bağlamda muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumu davranışlarının belirleyicileri için alanyazın taranmıştır.

Literatür incelendiğinde vergi uyumunun etkileyen ekonomik faktörler; enflasyonist ortam, ekonomik istikrarsızlık, gayrisafi milli hasıla düzeyi olarak gösterilmektedir. Bu faktörlerin yanı sıra vergi uyumunun ekonomik belirleyicileri vergiye yönelik ceza ve ödül sistemleri, denetim, vergi yükü dağılımı, gelir düzeyi, vergi sistemine dair adalet algısına bağlı değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Vergi uyumunun ekonomik

belirleyicileri olarak saptanan bu hususlardan vergi sistemine dair adalet algısı çalışmada analiz edilecek ekonomik belirleyici olarak belirlenmiştir. Diğer hususlar çalışmanın dışında tutularak, çalışma temelde mükellef davranışlarına yönelmiştir.

Vergi uyumunun sosyal belirleyicileri, bireylerin içinde bulundukları toplumsal çevre, kültürel normlar, sosyal güven düzeyi ve adalet algısı gibi unsurları kapsamaktadır. Vergi uyumunun yalnızca ekonomik bir karar değil, aynı zamanda toplumsal bir davranış biçimi olduğu vurgulanmaktadır (Torgler, 2004). Toplumda vergi ödemeyi ahlaki bir yükümlülük olarak gören bireylerin uyum düzeyleri, bu tutumu benimsemeyenlere kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, bireylerin çevresindeki kişilerin vergiye yaklaşımı, sosyal etki mekanizması yoluyla bireysel davranışları doğrudan etkileyebilmektedir (Wenzel, 2005). Devlete duyulan güven, sosyal sermayenin önemli bir bileşeni olarak, mükelleflerin vergi sistemine gönüllü katılımını desteklemektedir (Frey & Torgler, 2007). Bu nedenle sosyal belirleyiciler, vergi uyumunu toplumsal değerler ve kolektif sorumluluk bağlamında açıklamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır.

Vergi uyumunun demografik belirleyiciler arasında yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum ve meslek grubu gibi faktörler yer almaktadır. Yapılan araştırmalar, yaş ilerledikçe bireylerin vergiye karşı daha sorumlu davranma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır (Torgler & Schiender, 2007). Bunun nedeni, yaşlı bireylerin toplumsal düzeni koruma ve yasalara uyma yönündeki eğilimlerinin daha yüksek olmasıdır. Eğitim düzeyinin artması da vergi bilincini ve mali okuryazarlığı artırarak vergiye gönüllü uyumu güçlendirmektedir (Devos, 2014). Cinsiyet açısından bakıldığında, kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek etik standartlara sahip oldukları ve bu nedenle vergi uyumuna daha yatkın oldukları ileri sürülmektedir (Hasseldine & Hite, 2003). Ayrıca, evli bireylerin bekar bireylere göre daha yüksek uyum eğilimi göstermesi, aile sorumluluğu ve toplumsal rollerle ilişkilendirilmektedir. Bu bulgular, demografik özelliklerin vergi davranışını anlamada tamamlayıcı bir analitik boyut sunduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da vergi uyumunun demografik olarak etkileyen cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, medeni durum çalışma ilı ve çalışma ili gibi faktörler belirlenmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULAR

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada analiz yöntemlerinden nicel veri analizi kullanılmıştır. Nicel veri analizi metodu belirli bir fenomeni sayısallaştırma yöntemi kullanılarak yorumlama ve açıklama olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem ile sosyal bilimlerde insan davranışlarını inceleyen alanlarda sayısal yöntemler benimsenerek veriler manipüle edilmektedir (Tonta & Al, 2007). Nicel araştırmalarda birden fazla değişken arasında anlamlı istatistiksel çıkarımlar yaparak ampirik bulgular elde etmek hedefler arasındadır (Bekman, 2022).

Nicel veri analizi metodu ile tasarlanan bu çalışmada Bitlis, Batman ve Siirt illerinde görev yapan 149 muhasebe meslek elemanından online anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Örneklemden çevrimiçi yöntemle alınan veriler SPSS 26.0 programı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk safhasında frekans analizi yapılarak katılımcılar tanımlayıcı bilgilerine ulaşılmıştır. Bir sonraki aşamada ölçeklerin ölçüm düzeylerinin ve iç tutarlılığının tespiti için güvenilirlik analizi, verilerin diğer analizlere uygunluğunu ölçmek amacıyla normallik analizi yapılmıştır. Gerekli koşulları sağlayan verilere hipotezleri test etmek ve değişkenler arası ilişkileri test etmek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Son olarak vergi ahlakı ve uyumunun demografik belirleyicilerini test etmek amacıyla ANOVA testi ve t-Testler uygulanmıştır.

5.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

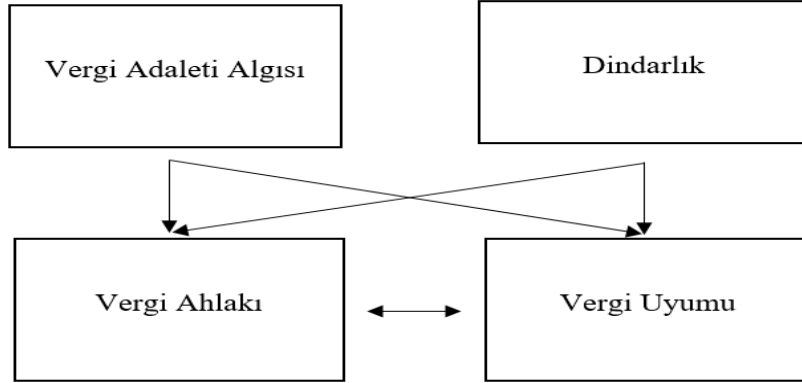
Bu çalışmanın temel hedefi Bitlis, Batman ve Siirt illerinde görev icra eden muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumu davranışlarının belirleyicilerini ele almaktır. Muhasebe meslek mensupları, mükellef ile devlet arasındaki vergi ilişkisinin teknik uygulayıcılarıdır. Vergi beyannamelerinin hazırlanması, muhasebe kayıtlarının tutulması ve vergi mevzuatına uygunluk süreçlerinde kilit rol üstlenmektedirler. Bu nedenle, meslek mensuplarının yüksek vergi ahlakı ve uyumuna sahip olması, vergi kaçakıyla mücadelede ve vergi gelirlerinin sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Araştırmada vergiye yönelik tutum ve davranışların vergi konusunda uzman kişiler olan muhasebe meslek mensupları üzerinden ölçülmesi toplumun geneli için de önemli çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Vergi kaçırma ve vergi uyumsuzluğunun sıklıkla gündemde kaldığı Türkiye gibi ülkelerde vergiye yönelik tutum ve davranışların tespiti; bu davranışların yordayıcıları önem arz etmektedir. Çalışma bu yönüyle vergiye yönelik tutum ve davranışları ele almaktadır. Ayrıca çalışmada bölgesel olarak da daha önce veri toplanmamış iller olan Bitlis, Batman ve Siirt

incelenmiştir. Dolayısıyla ileri ki çalışmalar için bölgesel olarak karşılaştırmalı analiz imkanı sunulmuştur. Seçilen konu ve örneklemin efektif olması bağlamında literatüre katkı sunması beklenmektedir.

5.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Alanyazın taraması sonrası kavramlar arası kuramsal ilişkiler muhasebe meslek mensupları özelinde yeniden incelenmiştir. Literatürden elde edilen ilişkiler sonucu araştırma modeli ve hipotezler geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H₁: Vergi adaleti algısı vergi ahlakını yordamaktadır.

H₂: Dindarlık vergi ahlakını yordamaktadır.

H₃: Vergi uyumu vergi ahlakını yordamaktadır.

H₄: Demografik değişkenler, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{4a}: Yaş, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{4b}: Medeni durum, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratmaktadır.

H_{4c}: Çalışma yılı, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{4d}: Öğrenim durumu, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{4e}: Faaliyet gösterilen il, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H₅: Vergi adaleti algısı vergi uyumunu yordamaktadır.

H₁₆: Dindarlık vergi uyumunu yordamaktadır.

H₇: Vergi ahlakı vergi uyumunu yordamaktadır.

H₈: Demografik değişkenler, vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{8a}: Yaş bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{8b}: Eğitim durumu bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{8c}: Medeni durum bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{8d}: Çalışma yılı, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

H_{8e}: Faaliyet gösterilen il, bireylerin vergi uyum düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.

5.4. Araştırmanın Ana Kütle ve Örneklemi

Çalışma için gerekli verileri elde etmek amacıyla anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formunun uygunluğu ve kullanılabilirliği için Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurul Başkanlığından 01.07.2025 tarihli, E-36056402-051-181777 sayılı ve 7564 karar nolu gerekli izin alınmıştır. Araştırmanın ana kütesini; Bitlis, Batman ve Siirt illerinde görev yapan odalara kayıtlı 416 muhasebe meslek mensubu oluşturmaktadır (TÜRMOB, 2025). Araştırma örneklem itibarıyla kısıtlar taşımaktadır. Bu durumda evrenin tümüyle iletişime geçilemeyeceğinden kolayda örnekleme yöntemiyle belli bir örneklem tercihi yapılmıştır. Veri analizinde kullanılacak veriler için örneklem büyüklüğü bağımsız değişken sayısı göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır. Tabachnick & Fidell (2007) çalışmasındaki örneklem büyüklüğü hesaplaması kullanılmıştır. m = Bağımsız Değişken, N = Örneklem Sayısı, $N > 50 + 8m$

Çalışmada bulunan bağımsız değişken sayısı 3'dür. Buna göre $N > 50 + 24$ olmak üzere örneklem sayısı 74'den yüksek olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örneklem büyüklüğü 146'dır.

Analizlerde kullanılmak üzere toplanan anket verileri 07.07.2025-11.07.2025 tarihleri arasında 146 katılımcıya online olarak uygulanmıştır. Anket verilerinin tamamı eksik veri girilmediğinden analize dahil edilmiştir. Yapılan analizler 146 anket verisi üzerinden tamamlanmıştır.

5.5. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında oluşturulan çevrimiçi anket formu 6 demografik soru ve dört ölçek içermektedir. Araştırmaya dahil edilen vergi ahlakı, vergi uyumu, vergi adaleti algısı ve dindarlık ölçeği ile ilgili bilgiler şu şekildedir. **Vergi Adaleti Algısı Ölçeği**, Gerbing (1988) tarafından geliştirilen, birçok ülkede geçerliliği yapılan ve Topal (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek 7 ifadeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçekte beşli likert tipi kullanılmıştır. Katılımcıların vergi adaletine yönelik algılarını ortaya koyan ölçeğin iç tutarlılığını çökmek amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucu elde edilen Cronbach alpha katsayısı 0.94 olarak bulgulanmıştır. Yüksek güvenli ölçüm düzeyine sahip ölçek araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılmıştır. **Vergi Ahlakı Ölçeği**, Torgler (2003) tarafından geliştirilen vergi ahlakı ölçeği 4 ifadeden oluşan tek boyutlu bir ölçektir. Ölçekte beşli likert tipi kullanılmıştır. Ölçek vergi mükelleflerinin vergi etiğine dair normlarını ölçmeye yönelik kullanılmaktadır. Cronbach alpha katsayısı 0.91 olarak ölçülmüştür. Maddelerin birbiri ile yüksek tutarlılığa sahip olduğu bulgular arasında. Ölçüm düzeyi yüksek kabul edilen ölçek araştırmaya dahil edilmiştir. Bu ölçeğin ifadeleri olumsuz sorulardan oluşmaktadır. Örneğin vergiye yönelik etik dışı tutumlar üzerinden ifadeler oluşturulmuştur. Bu durumda yüksek puanlı cevaplar vergi ahlaksızlığını ifade etmektedir. **Vergi Uyum Ölçeği**, Murphy (2009) tarafından geliştirilen, Aktaş Güzel & Özer (2023) tarafından Türkçe geçerliliği yapılan vergi uyumu ölçeği 10 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte beşli likert tipi kullanılmıştır. Ölçek katılımcıların vergi ödemeye dair tutum ve davranışlarını saptamaya yönelik uygulanmaktadır. Tek boyuttan oluşan ölçeğin Cronbach alpha katsayısı 0.83 olarak bulgulanmıştır. Vergi uyumunda da tıpkı vergi ahlakında olduğu gibi olumsuz sorular üzerinden ifadeler oluşturulmuştur. Bu durumda yüksek puanlı cevaplar vergi uyumsuzluğunu ifade etmektedir. **Dindarlık Ölçeği**, Özbek vd. (2013) tarafından geliştirilen dindarlık ölçeği toplam 9 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte beşli likert tipi kullanılmıştır. Ölçekler katılımcıların dindarlık düzeylerini ve dine yönelik tutum ve davranışlarını ölçmektedir. Ölçekte bulunan 9 ifadenin iç tutarlılığı çökmek amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı 0.81 olarak ölçülmüştür. Bu durumda dindarlık ölçeğinin ölçüm düzeyinin güvenli olduğunu ifade etmek mümkündür.

5.6. Bulgular

Yapılan frekans analizi ile katılımcılara ait tanımlayıcı bilgiler bu bölümde sunulmaktadır. Katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, görev icra ettikleri il, faaliyet gösterdikleri çalışma yılı gibi demografik bilgiler tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

		N	%			N	%
Cinsiyet	Kadın	65	42,7	Çalışma Yılı	1 yıldan az	24	16,4
	Erkek	81	57,3		1-5 yıl	19	13,0
Eğitim Durumu	Lise	28	19,2		6-10 yıl	17	11,6
	Önlisans	19	13,0		11-15 yıl	22	15,1
	Lisans	72	49,3		16 yıl ve üzeri	64	43,8
	Y. Lisans	16	11,0	Yaş	20-29	28	6,3
	Doktora	11	7,5		30-39	82	18,5
Faaliyet Gösterdiğiniz İl	Bitlis	86	58,9		40-49	4	0,9
	Batman	34	23,3	Medeni Hal	50 ve üzeri	11	2,5
	Siirt	25	17,1		Evli	107	73,3
					Bekar	39	26,7
Total		146	100	Total		146	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere; değerlendirmeye alınan anketlerdeki katılımcıların %42,7'si (n=65) kadın, %57,3'ü (n=81) erkektir. Eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların %19,2'si (n=28) lise, %13,0'ı (n=19) önlisans, %49,3'ü (n=72) lisans, %11,0'ı (n=16) yüksek lisans ve %7,5'i (n=11) doktora

mezunudur. Katılımcıların faaliyet gösterdiği illere bakıldığında, %58,9'u (n=86) Bitlis, %23,3'ü (n=34) Batman ve %17,1'i (n=25) Siirt'te faaliyet göstermektedir. Katılımcıların çalışma yılına ilişkin dağılımı incelendiğinde, %16,4'ü (n=24) 1 yıldan az, %13,0'ı (n=19) 1-5 yıl, %11,6'sı (n=17) 6-10 yıl, %15,1'i (n=22) 11-15 yıl ve %43,8'i (n=64) 16 yıl ve üzeri deneyime sahiptir. Yaş dağılımı incelendiğinde, %6,3'ü (n=28) 20-29 yaş, %18,5'i (n=82) 30-39 yaş, %0,9'u (n=4) 40-49 yaş ve %2,5'i (n=11) 50 yaş ve üzerindedir. Medeni duruma bakıldığında, katılımcıların %73,3'ü (n=107) evli ve %26,7'si (n=39) bekârdır.

Ölçeklerin iç tutarlılığını test etmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi araştırmada kullanılan ölçeklerin ölçüm güvenliğini ve geçerliliğini analiz etmek amacıyla yapılan temel istatistiksel analizlerden biridir (Bilen ve Işık, 2024). Güvenilirlik analizini temsil eden Cronbach's Alpha değeri ölçeğin teste konu olguyu ne düzeyde ölçtüğünü göstermektedir. Literatürde kabul görülen Cronbach's Alpha değeri .60 ve üzeri bir değerdir. Yapılan güvenilirlik analizine göre dört ölçeğin tamamı için α değerleri literatürde istenen değerlere sahiptir.

Tablo 2: Güvenilirlik ve Normallik Analizi

	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha	Skewness	Kurtosis
Vergi Adaleti Ölçeği	7	,96	,704	-,409
Vergi Ahlakı Ölçeği	4	,76	,775	,735
Vergi Uyumlu Ölçeği	10	,93	,937	,745
Dindarlık Ölçeği	9	,93	-,955	,231

İlk olarak Vergi Adaleti ölçeğinin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Tablo 2'ye göre vergi adaleti ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı .96 olarak bulgulanmıştır. Bu durumda vergi adaleti ölçeğinin ölçümünün yüksek düzeyde güvenli olduğunu söylemek mümkündür. Vergi Ahlakı ölçeği dört ifade tek boyut için Cronbach's Alpha katsayısı 0.76 olarak ölçülmüştür. Bu durumda ölçeğin oldukça güvenli olduğu bulgular arasındadır. Vergi Uyumlu ve Dindarlık ölçeklerinin Cronbach's Alpha değeri ise 0.93 olarak tespit edilmiştir. Literatüre göre vergi uyumu ve dindarlık ölçeklerinin ölçüm düzeyleri yüksek düzeyde güvenilirlik içermektedir.

5.6.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Yapılan KMO ve Bartlett testleri sonucunda vergi adaleti ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ,897 olarak ölçülmüştür. Field (2009) çalışmasında KMO değerinin .70 ve üzeri değer almasının ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu vurgulamaktadır. KMO değerinden yola çıkarak vergi adaleti ölçeğinin açıklayıcı faktör analizine uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Vergi adaleti ölçeğinin Bartlett testinden elde edilen sonuç $\chi^2 = 1103.401$ olarak ölçülmüştür. Yine Bartlett sonucuna göre anlamlılık düzeyi .001'den küçük olarak bulgulanmıştır ($p < .001$). Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla yapılan Bartlett testi sonucunda anlamlı bir değer elde edilmiştir. Bu durumda faktör analizi gerekli koşullardan biri daha sağlanmıştır. Bu bağlamda uygulanacak olan faktör analizi sonuçlarının ölçeğe dair güvenli sonuçlar vereceğini söylemek mümkündür.

Tablo 3: Ölçeklerin Açıklayıcı Faktör Analizi

	İfadeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	α
Vergi Adaleti	Genellikle adil bir vergi sisteminin olduğunu düşünüyorum.	,85	83,03	,96
	Genel olarak vergi yükü adil dağıtılmaktadır.	,68		
	Vergi mükellefleri arasında vergi yükünün adil dağıldığına inanıyorum.	,72		
	Şahsen benim için, vergisi sistemi adildir.	,63		
	Ortalama vergi mükellefi için vergi sisteminin adil olduğunu düşünüyorum.	,74		
	Ülkemizde herkes gelirine uygun düzeyde vergi ödemektedir.	,76		
	Ülkemizde herkes ödeme gücüne uygun vergi ödemektedir.	,80		
	Eksik beyanda bulunmak kötü bir şey değildir.	,91		
Vergi Ahlakı	Vergi kaçırmak çok kolay olduğu için, yapmamak aptallıktır.	,68	63,63	,76
	Herkes vergi kaçırdığı için, vergi kaçırmak ahlaksızlık olarak düşünülemez.	,90		
	Mevcut vergi yükü dikkate alındığında, vergi kaçırılması çok doğaldır.	,73		
V e r	Bilinçli bir şekilde vergi ödemekten kaçınıyorum.	,87	71,20	,93
	Giderlerimi abartarak beyan ederim.	,89		

Dindarlık	Bilinçli bir şekilde vergi sisteminde hile yollarını arıyorum.	,86		
	Mümkün olduğu kadar vergi ödemekten kaçınıyorum.	,84		
	Giderlerimi abartılı göstermek için gerekli tüm çabayı gösteririm.	,78		
	Artık gelirim tamamlanmış beyan etmiyorum.	,80		
	Eğer müşteri istemiyorsa, fiş ya da fatura vermem ve bu tür gelirleri beyan etmem.	,77		
	Beyan ettiğim gelirler kredi kartıyla yapılmış gelirlerdir.	,74		
	Vergilendirmede tespit edilemeyecek bazı gelirlerimi beyan etmem.	,63		
	Bazı kişiler gelirlerin tamamını beyan etmedikleri veya giderleri şişirdikleri için daha az vergi ödemeleri doğaldır.	,67		
	Dini inançlarım hayatıma anlam ve amaç katar.	,76	66,87	,93
	Hayatımın her alanında, dini inançlarıma göre yaşamak için çaba gösteririm.	,84		
	Dini inanç, hayatı anlamlı ve heyecan verici bir yolculuk haline getirir.	,84		
	Düzenli bir şekilde ibadet etmenin önemli olduğunu düşünüyorum.	,87		
	İbadet etmek ve dinim hakkında düşünmek için zaman harcamaya önem veririm.	,82		
	Dinimle ilgili yayınları okumayı seviyorum.	,85		
	Aynı inancı paylaştığım kişilerle bir arada olmaktan hoşlanırım.	,83		
	Günlük ibadetlerimi düzenli olarak yaparım.	,70		
	Dinim benim için çok önemlidir.	,80		

Tablo 3’de vergi adaleti ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör katsayıları, açıklanan varyans ve α değerleri bulunmaktadır. Tabloya göre vergi adaleti tek boyuttan oluşmaktadır. İfadelere ait faktör yükleri .63 ile .85 arası değerler almıştır. Büyüköztürk (2002) çalışmasında .60 ve üzeri değerlerin kabul edilebilir değerler olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmadan hareketle vergi adaleti ölçeğinin faktör yüklerinin literatürde kabul edilen değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Yine Tablo 3’e bakıldığında vergi adaleti ölçeğinin toplam açıklanan varyansının %83 değerine sahip olduğu görülmektedir. Yani vergi adaletini ölçeğinin tek bir boyut altında toplanan 7 ifadesi değişkenliği %83 olarak açıklamaktadır. Açıklama yüzdesi sosyal bilimler için geçerli hatta oldukça yüksek kabul edilen bir değere sahiptir.

Yapılan KMO ve Bartlett testleri sonucunda vergi ahlakı ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ,801 olarak bulgulanmıştır. Bulguların KMO değerinin literatürde kabul gören bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda vergi ahlakı ölçeğinin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu analiz çıktılarından biridir.

Vergi ahlakı ölçeğinin Bartlett testinden elde edilen sonuç $\chi^2 = 1225.660$ olarak ölçülmüştür. Yine Bartlett sonucuna göre anlamlılık düzeyi .001’den küçük olarak bulgulanmıştır ($p < .001$). Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla yapılan Bartlett testi sonucunda anlamlı bir değer elde edilmiştir. Bu durumda faktör analizi için gerekli koşullardan biri daha sağlanmıştır. Bu bağlamda uygulanacak olan faktör analizi sonuçlarının ölçeğe dair güvenli sonuçlar vereceğini söylemek mümkündür.

Vergi ahlakı ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör katsayıları, açıklanan varyans ve α değerleri bulunmaktadır. Tabloya göre vergi ahlakı tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Dört ifadeye ait faktör katsayıları .68 ile .91 arası değerler almıştır. Bu durumda vergi ahlakı ölçeğinin faktör yüklerinin literatürde kabul edilen değerlere sahip olduğu görülmektedir. Yine Tablo 4’te bakıldığında vergi ahlakı ölçeğinin toplam açıklanan varyansının %63 oranında olduğu görülmektedir. Yani vergi ahlakı ölçeğinin tek bir boyut altında toplanan 4 ifadesi değişkenliği %63 olarak açıklamaktadır. Açıklama yüzdesi sosyal bilimler için geçerli bir orana sahiptir.

Vergi uyumu ölçeğinin Bartlett testinden elde edilen sonuç $\chi^2 = 2210.930$ olarak ölçülmüştür. Yine Bartlett sonucuna göre anlamlılık düzeyi .001’den küçük olarak bulgulanmıştır ($p < .001$). Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla yapılan Bartlett testi sonucunda anlamlı bir değer elde edilmiştir. Bu durumda faktör analizi için gerekli koşullardan biri daha sağlanmıştır. Bu bağlamda uygulanacak olan faktör analizi sonuçlarının ölçeğe dair güvenli sonuçlar vereceğini söylemek mümkündür.

Vergi uyumu ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör katsayıları, açıklanan varyans ve α değerleri bulunmaktadır. Tabloya göre vergi uyumu tek boyutlu bir yapıya sahiptir. On ifadeye ait faktör katsayıları .63 ile .89 arası değerler almıştır. Bu durumda vergi uyumu ölçeğinin faktör yüklerinin literatürde kabul edilen değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Yine tabloya bakıldığında vergi uyumu ölçeğinin toplam açıklanan varyansının %93 oranında olduğu görülmektedir. Yani vergi uyumu ölçeğinin tek bir boyut altında toplanan 10 ifadesi değişkenliği %93 olarak açıklamaktadır. Açıklama yüzdesi sosyal bilimler için oldukça yüksek bir değere sahiptir.

Dindarlık ölçeğinin açımlayıcı faktör analizine geçmeden önce KMO ve Bartlett testleri sonucunda bulgularan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri gözlemlenmiştir .783 olarak bulgulanmıştır. Bulgularan KMO değerinin literatürde kabul gören bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda dindarlık ölçeğinin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu analiz çıktılarından biridir.

Dindarlık ölçeğinin Bartlett testinden elde edilen sonuç $\chi^2 = 1923.020$ olarak ölçülmüştür. Yine Bartlett sonucuna göre anlamlılık düzeyi .001'den küçük olarak bulgulanmıştır ($p < .001$). Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla yapılan Bartlett testi sonucunda anlamlı bir değer elde edilmiştir. Bu durumda faktör analizi için gerekli koşullardan biri daha sağlanmıştır. Bu bağlamda uygulanacak olan faktör analizi sonuçlarının ölçeğe dair güvenli sonuçlar vereceğini söylemek mümkündür.

Vergi uyumu ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör katsayıları, açıklanan varyans ve α değerleri bulunmaktadır. Tabloya göre dindarlık tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Dokuz ifadeye ait faktör katsayıları .70 ile .84 arası değerler almıştır. Bu durumda dindarlık ölçeğinin faktör yüklerinin literatürde kabul edilen değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Yine tabloya bakıldığında dindarlık ölçeğinin tıpkı vergi uyumu ölçeği gibi toplam açıklanan varyansının %93 oranında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda dindarlık ölçeğinin tek bir boyut altında toplanan 9 ifadesi değişkenliği %93 oranında açıklamaktadır. Açıklama yüzdesi sosyal bilimler için oldukça yüksek bir değere sahiptir.

5.6.2. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi değişkenler arasında bulunan ilişkilerinin gücü ve değeri ile ilgili bilgiler sunar (Orhan & Kaşıkçı, 2002). Bu analizde değişkenlerin nicel olması ve doğrusal olması önemlidir; aynı zamanda değişkenlerin karşılıklı ilişkilerini ortaya koyar. Korelasyon analizinde değişkenler arası etki düzeyi veya sebep-sonuç ilişkisi aranmaz (Cevahir, 2020). Korelasyon analizi sonucu oluşan korelasyon katsayılarının -1 ve +1 arası değerler alması beklenmektedir. Bu değerlerin 0 olması durumunda değişkenler arası herhangi bir doğrusal ilişkiden bahsetmek mümkün değildir.

Tablo 4: Korelasyon Tablosu

	SS	Ort.	Vergi Adaleti	Vergi Ahlakı	Vergi Uyumu	Dindarlık
Vergi Adaleti	1.05	2.23	1			
Vergi Ahlakı	0.85	1.68	,299**	1		
Vergi Uyumu	0.80	1.74	,405**	,420**	1	
Dindarlık	0.67	4.4	-,097	-,363**	-,274**	1

Hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi yapılacaktır. Regresyon analizinin ön koşullarından biri değişkenler arası karşılıklı ilişkilerin varlığıdır. Tablo 3'de görüldüğü üzere vergi adaleti, vergi ahlakı, vergi uyumu ve dindarlık değişkenleri birlikte ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre; vergi ahlakının vergi adaleti, vergi uyumu ve dindarlık değişkenleri karşılıklı ilişkisi söz konusudur. Dindarlık ile negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi gözlemlenirken; vergi adaleti ve vergi uyumunun pozitif yönlü bir ilişkisi mevcuttur. İlişkilere ait korelasyon katsayılarına bakıldığında ise -1 ile +1 arası değerler aldığı görülmektedir. Bu değerler literatürde istenen değerlere sahiptir. Bu bağlamda vergi ahlakının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapmanın ön koşulu sağlanmıştır.

5.6.3. Regrasyon Analizi

Vergi ahlakı ve vergi uyumunun belirleyicileri araştırmaya yönelik hipotezler geliştirilmiştir. Hipotezleri test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları aşağıda yer almaktadır. Regresyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Bu yöntem, çoğunlukla bir değişkenin diğerini ne ölçüde etkilediğini belirlemek için tercih edilir (Sykes, 1993).

Çalışmada öncelikle, vergi adaleti, vergi uyumu ve dindarlığın vergi ahlakına etkisi incelenmiştir. Regresyon analizi için gerekli koşullar test edilmiştir. Buna göre; veriler normal dağılıma sahip, örneklem büyüklüğü yeterli (N=149), çoklu doğrusal bağlantı yok (Tolerans >0.10 / VIF<10),

Uç değerler yoktur. Yani dört değişken için mahalovis minimum değeri 18'den; maksimum değeri 47'den büyük değil (mahal. distance = min: ,149; max: 18,519), hata teriminin ardışık değerleri korelasyonsuzdur (Durbin Watson katsayısı: 1,998; 1>DW>3). Regresyon analizi için gerekli koşullar sağlanmıştır. Analiz bulguları aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: Vergi Ahlakının Yordayıcıları

Bağımsız Değişkenler	Vergi Ahlakı				
	F	R	R ²	Adj. R ²	Sig
Vergi Uyumuna Vergi Adaleti Dindarlık	105,924	,833 ^a	,694	,688	,000 ^b
Bağımlı Değişken: Vergi Ahlakı					

Tablo 5'deki R değeri modele dahil edilen vergi uyumu, vergi adaleti ve dindarlık bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren bir katsayıdır. Bağımsız değişkenler arasındaki çoklu ilişkinin %83 düzeyinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkinin 0.90'a eşit veya büyük olması beklenmektedir. Modele kattığımız bağımsız değişkenler arasında ortalama bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. R² değeri ise açıklanan varyanstır. Bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkendeki değişimin ne kadar açıklandığını ifade etmektedir. Bu durumda vergi adaleti, vergi uyumu ve dindarlık değişkenleri ile vergi ahlakı davranışının %69'u açıklanmaktadır. Yani vergi ahlakı davranışını modele dahil ettiğimiz vergi adaleti, vergi uyumu ve dindarlık ile %69 oranında açıklamak mümkündür. Açıklanamayan varyans ise %31'dir. Bu durumda yeterli nitelikte ve düzeyde değişken dahil edildiğini söylemek mümkündür. Düzeltilmiş R² değeri ise ,688 olarak hesaplanmıştır. F değeri 105,924 olarak tespit edilmiştir. Bu değer 4'den büyük olması beklenir. Significant değeri ise p<0,001 olarak ölçülmüştür. Bu durumda modelin genel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmada ikinci olarak, vergi adaleti, vergi ahlakı ve dindarlığın vergi uyumuna etkisi incelenmiştir. Regresyon analizi için gerekli koşullar test edilmiştir. Buna göre; veriler normal dağılıma sahip, örneklem büyüklüğü yeterli (N=149), çoklu doğrusal bağlantı yok (Tolerans >0.10 / VIF<10),

Uç değerler yoktur. Yani dört değişken için mahalovis minimum değeri 18'den; maksimum değeri 47'den büyük değil (mahal. distance = min: ,132; max: 15,721), Hata teriminin ardışık değerleri korelasyonsuzdur (Durbin Watson katsayısı: 1,054; 1>DW>3). Regresyon analizi için gerekli koşullar sağlanmıştır. Analiz bulguları aşağıdaki gibidir.

Tablo 6: Vergi Uyumunun Yordayıcıları

Bağımsız Değişkenler	Vergi Uyumuna				
	F	R	R ²	Adj. R ²	Sig
Vergi Ahlakı Vergi Adaleti Dindarlık	96,840	,821 ^a	,675	,668	,000 ^b
Bağımlı Değişken: Vergi Uyumuna					

Tablo 6'daki R değeri modele dahil edilen vergi ahlakı, vergi adaleti ve dindarlık bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren bir katsayıdır. Bağımsız değişkenler arasındaki çoklu ilişkinin %96 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin 0.90'a eşit veya büyük olması beklenmektedir. Modele kattığımız bağımsız değişkenler arasında yüksek bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. R² değeri ise açıklanan varyanstır. Bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkendeki değişimin ne kadar açıklandığını ifade etmektedir. Bu durumda vergi adaleti, vergi ahlakı ve dindarlık değişkenleri ile vergi uyumu davranışının %67'si açıklanmaktadır. Yani vergi uyumu davranışını modele dahil ettiğimiz vergi adaleti, vergi ahlakı ve dindarlık ile %67 oranında açıklamak mümkündür. Açıklanamayan varyans ise %33'dür. Bu durumda yeterli nitelikte ve düzeyde değişken dahil edildiğini söylemek mümkündür. Düzeltilmiş R² değeri ise ,668 olarak hesaplanmıştır. F değeri 96,840 olarak tespit edilmiştir. Bu değer 4'den büyük olması beklenir. Significant değeri ise p<0,001 olarak ölçülmüştür. Bu durumda modelin genel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür.

5.6.4. Anova ve t-Test Analizleri

Vergi ahlakı ve vergi uyumunun demografik belirleyicileri saptamak amacıyla betimleyici bilgiler ile Anova testi ve t-Test yapılmıştır. Anova testleri farklı gruplar arasındaki anlamlı farklılıkların saptanmasında kullanılmaktadır. Verilerin normal dağılım sağlaması ve homojenliği varsayımı altında yapılan test sonuçlarında demografik değişkenlerin incelenen yapıyı farklılaştırması sorgulanmaktadır (Kayri, 2009). T-Test ise yine iki farklı grup ortalaması arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını sınamaktadır. Bu testte farkın büyüklüğü ve tesadüfiliği oldukça önemlidir. Farkın tesadüfi olarak oluşmayacak kadar büyük olması gerekmektedir (Cevahir, 2020). Çalışmanın demografik değişkenleri cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum ve faaliyet gösterilen illerden oluşmaktadır. Bu bölümde sırasıyla yapılan Anova testi ve t-Test bulgularına yer verilecektir.

Vergi ahlakının belirleyicileri literatürde üç farklı şekilde kategorize edilmiştir. Yapılan çalışmalara göre sosyal ve ekonomik belirleyicilerin yanı sıra demografik belirleyiciler de vergi ahlakını etkilemektedir (Kaynar Bilgin, 2011). Bu çalışmada da cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, çalışma yılı ve faaliyet gösterilen il değişkenleri demografik olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler ile ANOVA ve t-Test yapılarak; vergi ahlakının demografik belirleyicileri saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 7: Vergi Ahlakı ile Cinsiyet ve Medeni Durum İlişkisi

Değişken		N	$\bar{X}$	SS	t	P
Cinsiyet	Kadın	65	1,56	,78	1,87	,256
	Erkek	81	1,71	,81		
Medeni Durum	Evli	107	1,65	,80	,564	,773
	Bekar	38	1,75	,98		

Yapılan t-Test sonuçlarına göre, cinsiyete göre vergi ahlakı ($t=1,87$; $p=0.256$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{4a} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan t-Test analizi sonuçlarına göre, medeni duruma göre vergi ahlakı ($t=564$; $p=0.773$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{4c} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8: Vergi Ahlakı ile Çalışma Yılı, Öğrenim Durumu, Çalışma İli ve Yaş İlişkisi

Değişken		N	$\bar{X}$	SS	Kareler Ort.	F	P
Çalışma Yılı	1 Yıllan Az	24	1,37	,65	2,095	3,034	,020
	1-5 Yıl	19	1,48	,80			
	6-10 Yıl	16	1,35	,75			
	11-15 Yıl	22	1,72	,81			
	16 Yıl Üzeri	64	1,92	,64			
Öğrenim Durumu	Lise	28	2,08	,80	1,538	2,178	,075
	Önlisans	19	1,69	,75			
	Lisans	72	1,55	,81			
	Yüksek L.	16	1,51	,64			
	Doktora	10	1,75	,76			
Çalışma İli	Bitlis	86	1,68	,80	,492	,492	,513
	Batman	33	1,80	,75			
	Siirt	27	1,54	,81			
Yaş	20-29	42	1,56	,80	,191	,257	,856
	30-39	33	1,41	,75			
	40-49	40	1,52	,81			
	50+	31	1,34	,64			

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, çalışma yılına göre vergi ahlakı ($F= 3,034$; $p=0.020$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{4d} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, öğrenim durumuna göre vergi ahlakı ($F= 2,178$; $p=0.075$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{4e} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, çalışma iline göre vergi ahlakı ($F=0,492$; $p=0.513$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{4f} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, yaşa göre vergi ahlakı ($F=0.257$; $p=0.856$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{4b} hipotezi reddedilmiştir.

Vergi uyumunun belirleyicileri de vergi ahlakında olduğu gibi literatürde üç farklı şekilde kategorize edilmiştir. Literatür incelendiğinde sosyal ve ekonomik belirleyicilerin yanı sıra demografik belirleyiciler de vergi uyumunu etkilemektedir. Vergi uyumu demografik faktörlere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır (Karaca vd., 2020). Bu çalışmada da cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, çalışma yılı ve faaliyet gösterilen il değişkenleri demografik olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler ile ANOVA testi yapılarak; vergi uyumunun demografik belirleyicileri saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 9: Vergi Uyumunu ile Cinsiyet ve Medeni Durum İlişkisi

Değişken		N	$\bar{X}$	SS	t	P
Cinsiyet	Kadın	65	1,66	,77	,679	,507
	Erkek	81	1,76	,81		
Medeni Durum	Evli	107	1,76	,80	,605	,356
	Bekar	38	1,67	,98		

Yapılan t-Test analizi sonuçlarına göre, cinsiyete göre vergi uyumunda ($t=0.679$; $p=0.507$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{8a} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan t-Test analizi sonuçlarına göre, medeni duruma göre vergi uyumunda ($t=0.605$; $p=0.546$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{8b} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10: Vergi Uyumunu ile Çalışma Yılı, Öğrenim Durumu, Çalışma İli ve Yaş İlişkisi

Değişken		N	$\bar{X}$	SS	Kareler Ort.	F	P
Çalışma Yılı	1 Yıldan Az	24	1,40	,65	2,137	3,515	,091
	1-5 Yıl	19	1,50	,80			
	6-10 Yıl	16	1,48	,75			
	11-15 Yıl	22	1,85	,81			
	16 Yıl Üzeri	64	1,97	,64			
Öğrenim Durumu	Lise	28	2,10	,80	1,299	2,005	,090
	Önlisans	19	1,75	,75			
	Lisans	72	1,60	,81			
	Yüksek L.	16	1,68	,64			
	Doktora	10	1,81	,76			
Çalışma İli	Bitlis	86	1,78	,80	,761	1,172	,313
	Batman	33	1,82	,75			
	Siirt	27	1,52	,81			
Yaş	20-29	42	1,56	,80	,558	,855	,466
	30-39	33	1,76	,75			
	40-49	40	1,77	,81			
	50+	31	1,89	,64			

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, çalışma yılı vergi uyumunda ($F=3,515$; $p=0.091$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{8c} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, öğrenim durumuna göre vergi uyumunda ($F=2,005$; $p=0.090$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{8d} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, çalışma ili göre vergi uyumunda ($F=1.172$; $p=0.313$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{8f} hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, yaşa göre vergi uyumunda ($F=0.855$; $p=0.466$) değişkeninde anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Tabloya göre H_{8b} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11: Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H ₁ : Vergi uyumu vergi ahlakını yordamaktadır.	KABUL
H ₂ : Vergi adaleti vergi ahlakını yordamaktadır.	RED
H ₃ : Dindarlık vergi ahlakını yordamaktadır.	KABUL
H ₄ : Demografik değişkenler, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	
H _{4a} : Cinsiyet, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{4b} : Yaş, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{4c} : Medeni durum, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{4d} : Çalışma yılı, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{4e} : Öğrenim durumu, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{4f} : Faaliyet gösterilen il, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H ₅ : Vergi adaleti vergi uyumunu yordamaktadır.	RED
H ₆ : Vergi ahlakı vergi uyumunu yordamaktadır.	KABUL
H ₇ : Dindarlık vergi uyumunu yordamaktadır.	KABUL
H ₈ : Demografik değişkenler, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{8a} : Cinsiyet, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	
H _{8b} : Yaş bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{8c} : Eğitim durumu bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{8d} : Medeni durum bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{8e} : Çalışma yılı, bireylerin vergi ahlakı düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED
H _{8f} : Faaliyet gösterilen il, bireylerin vergi uyum düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmaktadır.	RED

SONUÇ

Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumunun belirleyicileri incelenmiştir. Bitlis, Batman ve Siirt illerinde vergi ahlakı, vergi adaleti algısı ve vergi uyumu; yalnızca bireysel ekonomik ussalıkla değil, aynı zamanda güçlü akraba ilişkileri, aşiret yapıları ve hemşehrilik temelli dayanışma kültürü gibi yerel sosyo-kültürel dinamiklerle de şekillenmektedir. Bölgesel dayanışma ağları, kamusal sorumlulukların kolektif sorumluluk bilinciyle değerlendirilmesini destekleyerek vergi ahlakını güçlendirebilirken; yerel ekonomik yapının da(küçük ölçekli ticaret, kayıt dışı istihdam ve aile işletmelerinin yaygınlığı) belirli oranda resmi olmayan uygulamalara dayanması, vergi adaleti algısını ve gönüllü uyum düzeyini farklılaştırabilmektedir. Bu bağlamda söz konusu bu illerde vergiye ilişkin tutumların, devlet-toplum ilişkilerinin tarihsel seyri ve yerel güven düzeyi ile birlikte ele alınması, ampirik bulguların daha sağlıklı yorumlanmasına katkı sağlayacaktır. Çalışmada ilk olarak vergi ahlakının belirleyicileri incelenmiştir. Vergi ahlakını yordayacağı tahmin edilen vergi uyumu, vergi adaleti algısı ve dindarlık kavramları yapılan regresyon analizine bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir. Analiz sonucuna göre; vergi uyumunun vergi ahlakını pozitif anlamlı etkilediği bulgulanmıştır. Çalışmada kullanılan vergi ahlakı ve vergi uyumu ölçeklerinin bütün ifadeleri negatif sorulardan oluşmaktadır. Bu durumda vergi ahlakı ölçeği vergi ahlaksızlığını ölçerken; vergi uyumu ölçeği ise vergi uyumsuzluğunu ölçmektedir. Ölçeklerin bu yapısı dikkate alınarak vergi uyumunun vergi ahlakını artırdığı söylenebilir. Vergi ahlakı mükelleflerin gelirlerini doğru beyan ederek vergi sorumluluklarını zamanında ve olması gerektiği yerine getirmelerinden bir içsel motivasyon olarak tanımlanmaktadır (Tosuner & Demir, 2007). Vergi uyumu ise bireylerin bu içsel motivasyonla herhangi bir zorlama olmaksızın vergi görevlerini gönüllü olarak yerine getirmesini ifade etmektedir (Aktaş Güzel & Özer, 2023). Vergi görevlerini gönüllü olarak yerine getiren bireylerde vergiye dair etik normlar olması beklenmektedir. Araştırma bulgularının literatürden elde edilen bilgiler ile örtüştüğü görülmektedir.

Vergi ahlakını yordayan olgular araştırıldığında elde edilen ikinci bulgu vergi adaleti algısının vergi ahlakını anlamlı bir şekilde etkilemediğidir. Vergi adaleti algısı bireylerin vergi sisteminin genel işleyişinin adil olup

olmamasına göre şekillenen algıları ifade etmektedir. Vergi adaletinin sağlanması için yüksek gelir gruplarının gelirinin tamamını beyan etmek koşuluyla daha yüksek bir vergi yükü altına girmesi gerekmektedir. Vergi sistemlerine olan adalet bağlamında görüşlerin normal şartlarda vergi ahlakını yani kişinin vergi ödemeye dair içsel motivasyonunu artırması beklenmektedir. Literatür incelendiğinde Torgler vd., (2008) çalışmalarında bu beklentileri karşılayan sonuçlara ulaşılmıştır. Fakat bu çalışmada vergi adaletinin vergi ahlakını yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Vergi ahlakı toplumsal ve bireyler ahlaki değer yargıları ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple bir dış faktör olan vergi adaleti algısı vergi ahlakı üzerinde anlamlı etkilere sahip olmayabilir. Aktaş Güzel & Özer (2023) çalışmalarında vergi adaletinin herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple araştırma sonucunun literatür tarafından kısmen desteklediğini söylemek mümkündür.

Vergi ahlakına dair yapılan son regresyon analizinde dindarlığın vergi ahlakını negatif anlamlı etkilediği bulgulanmıştır. Vergi ahlakı ölçeği negatif ifadelerden oluştuğu için vergi ahlaksızlığını ölçmektedir. Bu bilgi ışığında dindarlık arttıkça vergi ahlaksızlığının azaldığını söylemek mümkündür. Vergi ahlaksızlığını kapsayan bu negatif etki dindarlığın temel doğası ile açıklanmaktadır. Dindarlık dini vecibeleri yerine getirme, emir ve yasaklara itaat etme, ahlak kurallarına riayet ve yaşamı dinin istediği standartlara göre yaşama olarak tanımlanmaktadır (Sönmez, 2016). Dindarlığın bireyin davranışları üzerinde etkisi vardır ve bu davranışları şekillendirme de önemli bir yere sahiptir. Dindarlık vergi ahlakı gibi hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk ile bireyin edindiği bir görevi yerine getirmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Yıldız (2019) çalışmasında vergi ahlakının bir belirleyicisi olarak dindarlığı ileri sürmektedir. Yine Bilgin'in (2011) çalışmasında da dindarlık vergi ahlakını pozitif olarak etkilemektedir. Yapılan çalışmada dindarlık ortalaması oldukça yüksek çıkmıştır. Muhasebe meslek mensupları ile yapılan çalışmada dindarlığın vergi ahlakını olumlu yordadığı söylenebilir. Vergi ahlakının yordayıcıları üzerine yapılan araştırmanın genel sonuçlarına göre bağımsız değişkenlerden en yüksek etki oranına sahip olgu vergi uyumudur. İkinci sırayı ise dindarlık almaktadır. Vergi ahlakını vergi uyumu ve dindarlığın artırdığı elde edilen genel bir sonuçtur.

Çalışmada ayrıca muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumunun belirleyicileri incelenmiştir. Vergi ahlakı, vergi adaleti algısı ve dindarlığın bağımsız değişken olduğu regresyon analizi sonuçlarına göre; vergi ahlakı vergi uyumunu pozitif anlamlı etkilemektedir. Vergi uyumu ve vergi ahlakı ölçekleri negatif ifadelerden oluşmaktadır. Bu ifadeler ile vergi uyumu ölçeği vergi uyumsuzluğunu; vergi ahlakı ölçeği vergi ahlaksızlığını ifade etmektedir. Buradan hareketle vergi ahlakının artmasının vergi uyumu eğilimini artırdığı tespit edilmiştir. Vergi uyumu mükellefin herhangi bir zorlama olmadan gönüllü olarak vergi görevlerin yerine getirmesi olarak tanımlanmaktadır. Mükellef vergiye bu şekilde bir gönüllü uyumu içsel motivasyonla gerçekleştirmektedir (Kirchler vd., 2008). Bu motivasyon literatürde vergi ahlakı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi ahlakı vergi uyumunun bir fonksiyonu olarak ileri sürülmektedir; ahlaki normlar vasıtasıyla sosyal uyumu da sağlamaktadır (Wenzel, 2002). Torgler (2002) çalışmasında vergi uyumunu bir süreç olarak ifade etmektedir. Vergi ahlakının bu süreci hızlandırdığı veya kolayştırdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda literatürden elde edilen bilgiler araştırma bulgularını desteklemektedir.

Vergi uyumunu yordayan faktörlerden biri de dindarlıktır. Yapılan regresyon analizi sonucunda dindarlığın vergi uyumunu negatif anlamlı etkilediği bulgulanmıştır. Dindarlık ölçeği dindarlık düzeyini ölçerken; vergi uyumu ölçeği vergi uyumsuzluğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle dindarlığın vergi uyumsuzluğunu azalttığını söylemek mümkündür. Dindarlık tıpkı vergi ahlakında olduğu gibi vergi uyumunu da artırıcı etkiye sahiptir. Bir bireyin dinden aldığı öğretiler ile toplumsal yaşamında davranışlarına dikkat etmesi, görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi ve kötü davranışlardan uzak durması beklenir (Arslan, 2011). Bu durumda dindar bir mükellefin vergiye uyum sağlaması, vergiye yönelik görevlerini yeterli düzeyde yerine getirmesi olağan bir durumdur. Yurdadoğ ve diğerleri (2016) çalışmalarında benzer sonuçlar sunmaktadır. Çalışmaya göre dindarlık bir sosyal faktör olarak vergi davranışlarını olumlu etkilemektedir. Bilgin (2011) çalışmasında da dindarlığın vergi uyumu üzerindeki etkisi incelenmiş olup; pozitif anlamlı bir sonuçla karşılaşılmıştır. Alanyazından elde edilen bulgular ışığında dindarlığın vergi uyumunu artırdığı söylenebilir. Bulgular bilimsel çalışmalarla desteklenmiştir.

Çalışmada son olarak vergi uyumunun belirleyici olarak vergi adaleti algısının etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda vergi adaleti algısının vergi uyumuna herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Literatür de vergi adaleti algısının vergi uyumunu yordamadığına dair sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur. Aktaş Güzel ve Özer (2023) çalışmalarında regresyon analizi sonucu herhangi bir etkinin olmadığı görülmektedir. Vergi adaleti algısı dışsal bir faktör olarak algılandığından, vergi uyumunu etkilememesinin bir sebebi vergi uyumunun içsel motivasyonla sağlanması olarak açıklanabilir. İçsel motivasyon genellikle bireylerin değer

yargıları norm algıları ile ilgilidir. Bu sebeple vergi sisteminin adaletli veya adaletsiz olması vergiye gönüllü katılım üzerine bir anlam ifade etmemiş olabilir (Serim, 2015). Bu bilgilerden hareketle araştırmanın bulgularının literatür tarafından kısmen desteklendiğini söylemek mümkündür. Vergi uyumunun belirleyicilerinin incelendiği regresyon analizinin genel sonuçlarına göre, vergi uyumunu en fazla etkileyen faktör vergi ahlakıdır. Vergi ahlakının güçlü bir yordayıcılığının olması vergi uyumu sürecini şekillendirme niteliğindedir. Yapılacak çalışmalarda vergi uyumu ve vergi ahlakının birlikte ele alınması önemli bir husustur.

Vergi ahlakı ve vergi uyumunun demografik belirleyicilerini saptamak amacıyla; vergi ahlakı ve vergi uyumu ile cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, çalışma yılı ve çalışma ili gibi betimleyici faktörler birlikte ele alınmıştır. Yapılan ANOVA testi ve t-Test sonuçlarına göre vergi ahlakı ve vergi uyumu ile yukarıda belirtilen betimleyici faktörler arasında herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Literatürde farklı bölgeler üzerinden yapılan çalışmalarda bu faktörlerin vergi uyumu ve vergi ahlakını anlamlı olarak farklılaştırdığı gözlemlenirken çalışmada böyle bir sonuç ile karşılaşılmamıştır. Bu farklılığın, örneklem özellikleri, kültürel faktörler veya araştırma kapsamı gibi unsurlardan kaynaklandığı değerlendirilebilir. Dolayısıyla, mevcut bulgular literatürdeki bazı çalışmalarla örtüşmezken, genel olarak vergi ahlakı ve vergi uyumunun çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu desteklediği söylenebilir. Ayrıca araştırma örneklemindeki bireylerin vergiye ilişkin tutumlarının demografik özelliklerinden bağımsız bir biçimde benzerlik gösterdiği de ileri sürülebilir. Alanyazın tarandığında çalışmanın bulgularına paralel birtakım sonuçlar gözlemlenmiştir. Bilgin ve Kaynar Bilgin'in (2014) çalışmasında öğrenim durumu, yaş ve medeni durum değişkenlerinin vergi ahlakını anlamlı bir şekilde farklılaştırmadığı bulgulanmıştır. Pınar & Öztürkçü Akçay (2022) çalışmasında ise cinsiyetin vergi ahlakını farklılaştırmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumda çıkan sonuçların literatür tarafından kısmen desteklendiğini söylemek mümkündür.

Muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlakı ve vergi uyumunun belirleyicilerinin araştırıldığı bu çalışma konu, örneklem, veri toplama aracı ve veri toplama tarihi ve yeri açısından birtakım sınırlılıklar taşımaktadır. Bu çalışma bölgesel bir çalışma niteliği taşımakta olup farklı illerde yapılacak ileriki çalışmalara bir karşılaştıma imkânı sunmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının vergi gelirleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu yadsınamaz. Bu sebeple bu çalışmada örneklem olarak muhasebe meslek mensupları seçilmiştir. Araştırma bulgularının politika yapıcılar için önemli bir veri olduğunu söylemek mümkündür. Vergi geliri problemi küresel bir sorundur. Bu sebeple vergi davranışlarının incelenerek psikososyal çıkarımlar yapılması hem vergi literatürü hem de ülkelerin vergi problemini uzun vadede çözebilir. Bu çalışmanın hem sahaya hem de literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Gelecek çalışmalar için vergi ahlakını ve vergi uyumunu sadece bireysel inanç ya da dini değerlerle değil, mesleki kimlik ve profesyonel bağlılık ile ilişkilendiren yeni bir model önerilmektedir. Örneğin muhasebe mesleki kimliği, etik duyarlılık ve vergi ahlakının birlikte ele alındığı çalışmaların alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Yine bölgesel ve kültürel kodların etkisinin incelendiği bir vergi davranışı analizi çalışmanın önerileri arasındadır. Örneğin gelecek çalışmalarda Bitlis, Batman, Siirt gibi şehirlerin yerel kültürlerinin (ağ kültürü, hemşehricilik, geleneksel hiyerarşi) muhasebecilerin vergi uyumu ve ahlakına etkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Ağayev, S. (2012). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: eski sovyetler birliği ülkelerinde wagner yasası analizi (1995-2009). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 7-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/65446>
- Akdoğan, T., & Yavuz, H. (2022). *Dijitalleşme perspektifinden vergi uyumu*. İksad Publishing House.
- Aktaş Güzel, S. A., & Özer, G. (2023). Muhasebecilerin vergi ahlakının ve vergi uyumunun belirleyicileri üzerine bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(1), 213-235. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2161871>
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 38-59. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/325317>
- Allingham, M. G., & Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: a theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=1931956>
- Alm, J., & Torgler, B. (2011). Do Ethics matter? Tax compliance and morality. *Journal of Business Ethics*, 101(4), 635-651. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=3472951>
- Andreoni, J. (1998). Toward a theory of charitable fund-raising. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1186-1213. <https://www.jstor.org/stable/pdf/10.1086/250044.pdf>

- Arslan, H. (2011). Dindarlık boyutları, algıları ve uygulamaları. *Hikmet Yurdu*, 4(7), 39-61. <https://dx.doi.org/10.17540/hy.v4i7.132>
- Bekman, M. (2022). Halkla ilişkiler uygulamalarında nicel araştırma yöntemi: ilişkisel tarama modeli. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 238-258. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2536500>
- Bilen, K. N., & Işık, M. (2024). Panoptikon uygulamaları ve etik iklim algısının kaytarma davranışlarına etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 421-450. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3418795>
- Bilgin, A. (2014). Din, dindar, dindarlık: özeleştirel bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20387>
- Bilgin, C., & Kaynar, H. (2014). Türkiye ve avrupa birliği'nde vergi ahlakının belirleyicileri. *Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi*, 3(3), 113-144. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319605>
- Bilgin, H. K. (2011). Türkiye'de vergi ahlakının belirleyicileri. *METU Studies in Development*, 38(2), 167-188.
- Bişgin, A., Ünlüer, S., & Üyümez, M. E. (2020). Muhasebe meslek mensupları ile mükelleflerin beklentileri ve sorunları: nitel bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 625-648.
- Bogachov, S.V. et al. (2024). Modern tax trends and economic growth in a turbulent world: insights from developed and developing economies. *Journal of Tax Reform*, 10(1), 63- 83.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Cevahir, E. (2020). *SPSS ile nicel veri analizi rehberi*. Kibele.
- Chekina, V.D. (2022). The real estate tax impact on economic growth. *Econ. promisl*, 100(4), 38-52.
- Cohen, W. B., Maersperger, T. K., Gower, S. T., & Turner, D. P. (2003). An improved strategy for regression of biophysical variables and Landsat ETM+ data. *Remote Sensing of Environment*, 84(4), 561-571.
- Çelik, E., & Sağbaş, İ. (2023). Beklenti teorisi ve vergi uyumunu etkileyen faktörler. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1), 1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emid/article/1240981>
- Çevik, Z. (2025). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe etiğine ilişkin algısına yönelik nitel bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 13(1), 158-174. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4545026>
- Çiçek, U., & Uygun, G. (2019). Vergi ahlakının ölçülmesine yönelik bir araştırma: burdur ili örneği. *Vergi Raporu*, 239, 87-104. <https://vergiraporu.com.tr/upImage/org/7.0815c5df.pdf>
- Daştan, A. (2011). Muhasebe meslek mensuplarının vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesindeki rolü: doğu karadeniz bölgesine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 181-206. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30366>
- Devos, K. (2014). The corporate tax regime in Papua New Guinea. In Paper presented at the PNG Taxation Research and Review Symposium (Vol. 29, p. 30).
- Didinmez, İ., & Seçilmiş, E. (2018). İdare-mükellef ilişkilerinin vergi uyumu üzerine etkileri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 105-128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/basbed/article/811937>
- Dökmen, G. (2012). Yolsuzlukların vergi gelirleri üzerindeki etkisi: dinamik panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 41-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/article/1043025>
- Fidan, M.E., & Ceylan, E. (2020). Evaluation of Elements affecting tax compliance of accounting professionals via factor analysis. *Journal of Accounting Finance and Auditing Studies*, 6(4), 1-28.
- Field A. (2009), *Discovering Statistics Using SPSS*. SAGE Publications.

- Gerbing, M. D. (1988). *An empirical study of taxpayer perceptions of fairness*. The University of Texas at Austin.
- Gökçay, Ş. E. (2017). Türk vergi sisteminde vergi ödeme gücüne ulaşma teknikleri. *Journal of Life Economics*, 4(3), 113-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jlecon/article/425897>
- Gülçin, K., & Fidancan, C. (2024). Vergi beyannamelerinde ihtirazi kayıt konusu muhasebe meslek mensuplarının farkındalıkları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 24(72), 1-18. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3061896>
- Hasseldine, J. & Hite, P. (2003) Framing, gender and tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 24, 517-533.
- Hacıköylü, C., & Ay, Ş. (2023). TRC3 bölgesinde (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) vergi ahlakının belirleyicileri: nitel bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 170-202. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2756029>
- Horodnic, I. A. (2018). Tax morale and institutional theory: a systematic review. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 38(9/10), 868-886.
- Işık, A. (2009). Kültür ve kalkınma: vergi kültürü örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(2), 851-865.
- İbrahim, M., Musah, A., & Abdul-Hanan, A. (2015). Beyond enforcement: what drives tax morale in Ghana?. *Humanomics*, 31(4), 399-414.
- İlhan, G. (2007). Vergi ödemeyi etkileyen ekonomik faktörler. *Akademik Bakış*, 12, 1-13.
- İpek, S., & Kaynar, İ. (2009). Demografik faktörlerin vergi uyumuna etkisi: Bir anket çalışmasının sonuçları. *Maliye Dergisi*, 157(3), 116-130. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/07.Selcuk.ipek_ilknur.Kaynar.pdf
- Karaca, C., Oktay, S., & Yemez, İ. (2020). Vergi uyumunun ekonomik ve sosyo-kültürel belirleyicileri: Sivas ili örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Sonbahar Özel Sayı I/II), 62-73.
- Kayan, A. (2000). Verginin tarihsel gelişimi ve sebep olduğu bazı önemli olaylar. *Maliye Dergisi*, 135. Sayı, 80-87. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/AhmetKAYAN.pdf>
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Journal of Social Science*, 55, 22-35.
- Keen, D. (2008). *Complex Emergencies*. Cambridge: Polity Press.
- Kılıç, Ö. (2018). Türkiye’de vergi adaleti. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 396-411. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/472692>
- Kılınçer, B., & Karahan, A. (2021). Determination of the thought structures of accounting professionals about the prevention of the tax losses and leaks: a research in adıyaman. *Research Studies Anatolia Journal*, 4(3), 158-182. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rs/article/932726>
- Kirchler, E. (1999). *The economic psychology of tax behavior*, Cambridge University Press.
- Kirchler, E., Hoelzl, E., & Wahl, I. (2008). Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 29(2), 210-225.
- Kirchler, E., & Wahl, I. (2010). Tax compliance inventory TAX-I: Designing an inventory for surveys of tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 31(3), 331-346.
- Lanis, R. & Richardson, G. (2012) Corporate social responsibility and tax aggressiveness: an empirical analysis. *Journal of Accounting and Public Policy*, 31, 86-108.
- Mangoting, Y. Foek, M., A., F. & Gomaz, S., R. (2024). Determining factors that affect tax professional’s ethics intention. *Jurnal Dinamika Akuntansi*, 16(1), 71-84.
- Murphy, K., (2009). Procedural justice and affect intensity: understanding reactions to regulatory authorities, *Social Justice Research*, 22(1), 1-30.
- Organ, İ., & Yegen, B. (2013). Vergi bilinci ve vergi ahlaki oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının rolü: Adana örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 241-271. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30534>

- Orhan, H., & Kaşıkçı, D. (2002). Path, korelasyon ve kısmi regresyon katsayılarının karşılaştırılması olarak incelenmesi. *Hayvansal Üretim*, 43(2), 68-78. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85177>
- Özbek, V., Özer, G., & Aydın, K., (2013). İşletme öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ve etik niyetlerinin pazarlama etiği bağlamında değerlendirilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 4(3), 111-129. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2297434
- Özkan, E. (2017). Vergi Kültürü ve Ahlakının Gelişiminde Eğitim Faktörünün Rolü, *Yaklaşım Dergisi*, 289, 473-486.
- Pınar, R., & Öztürkçü Akçay, A. (2022). Vergi ahlakını etkileyen faktörler: van yüzüncü yıl üniversitesi lisans öğrencileri örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 240-262. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2107299>
- Ramirez Alvarez, J. (2023). The Accountant as a means to corporate tax compliance: evidence from a randomized field experiment in ecuador. *Latin American Research Review*, 58, 69–89.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Richardson, G. (2006). Impact of tax fairness dimensions on tax compliance behavior in an asian jurisdiction: the case of hong kong, *International Tax Journal*, 32, 29-42. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=1931975>
- Sampere, J. (2008). Redistribution as a local public good subject to congestion. *Economía Mexicana NUEVA EPOCA CIDE, Division de Economia, Vol. (1)*, 49-62.
- Schmidtz, D. (2006). *The elements of justice*. Cambridge University Press.
- Serim, N. (2015). Gönüllü vergi uyumunu arttırmada kamu otoritesinin düzenleyici rolünün ve mükellef çevresinin önemi: sıralı probit model yaklaşımı, *AKÜ İİBF Dergisi*, XVII (1), 141-156. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/18812>
- Sönmez, Ö. A. (2016). Dindarlığın ölçülebilirliği üzerine geliştirilen dindarlık ölçekleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (36), 557-578. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/267905>
- Sykes, A. O. (1993). An introduction to regression analysis. *Coase-Sandor Institute for Law & Economics*, 20, 1-33. <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=3888769>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Experimental designs using ANOVA*. Belmont.
- Tekin, A., & Tuncer, G. (2013). Vergi afları sonrasında vergi uyum süreci. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(2), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319562>
- Tekin, A., & Gürçam, Ö. S. (2019). Davranışsal iktisat ve vergi uyumu arasındaki ilişki üzerine genel bir değerlendirme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 65-76. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/732534>
- Tonta, Y., & Al, U. (2007). Türkiye'nin bilimsel yayın haritası: türkiye'de dergi yayıncılığı üzerine bibliyometrik bir araştırma. TÜBİTAK Proje. <https://bby.hacettepe.edu.tr/bs/projeler/105K088.pdf>
- Topal, M. H. (2016). Vergi adaleti algısı: gelir vergisi mükellefleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(2), 149-172. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1521215>
- Torgler, B. (2003). To evade taxes or not to evade: that is the question. *The Journal of Socio-Economics*, 32(3), 283-302.
- Torgler, B. (2007). *Tax compliance and tax morale: A theoretical and empirical analysis*. Edward Elgar Publishing.
- Torgler, B. & Schneider, F. (2007). The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy, *IZA Discussion Papers*, 2541.
- Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A., & Schaffner, M. (2008). Causes and consequences of tax morale: An empirical investigation. *Economic Analysis and Policy*, 38(2), 313-339.

Tosuner, M., & Demir, İ. C. (2007). Toplumsal bir olgu olarak vergi ahlakı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287478>

Turhan, S. (1993). *Vergi teorisi ve politikası*. Filiz Kitabevi.

Wenzel, M. (2002). The impact of outcome orientation and justice concerns on tax compliance: The role of taxpayers' identity. *Journal of applied Psychology*, 87(4), 1-60. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0021-9010.87.4.629>

Yıldız, Ö. Ü. B. (2019). Vergi ahlakı ve belirleyicilerine yönelik literatür araştırması: Türkiye değerlendirmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 42(366), 128-143.

Yoruldu, M. (2020). Vergi uyumu ve vergiye uyum sağlayan mükelleflere tanınan vergi teşvikinin değerlendirilmesi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 55-64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1237053>

Yurdadoğ, V., Gökbnar, R., & Tunçay, B. (2016). Vergi uyumunu belirleyen faktörlere genel bir bakış. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(3), 805-816. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/263730>

EXTENDED ABSTRACT

Research problem

The main objective of this study is to examine the determinants of tax ethics and tax compliance behaviors of accounting professionals working in the provinces of Bitlis, Batman, and Siirt. Measuring attitudes and behaviors towards taxation through accounting professionals, who are experts in tax matters, allows for important inferences to be made for society as a whole. In countries like Turkey, where tax evasion and tax non-compliance are frequently discussed, identifying attitudes and behaviors towards taxation and their predictors is of great importance. This study addresses these attitudes and behaviors. Furthermore, the study examines Bitlis, Batman, and Siirt, provinces for which data has not been previously collected. Therefore, it offers the possibility of regional comparative analysis for future studies. It is expected to contribute to the literature in terms of the effectiveness of the chosen topic and sample.

Methodology

The online survey form created for the research includes 6 demographic questions and four scales. Information regarding the tax ethics, tax compliance, perception of tax justice, and religiosity scales included in the research is as follows. The Tax Justice Perception Scale, developed by Gerbing (1988), validated in many countries, and adapted into Turkish by Topal (2016), is a one-dimensional scale consisting of 7 statements. A five-point Likert scale is used. A reliability analysis, conducted to measure the internal consistency of the scale which reveals participants' perceptions of tax justice, yielded a Cronbach alpha coefficient of 0.94. This scale, with its high level of reliability, was used to collect data in the research. The Tax Ethics Scale, developed by Torgler (2003), is a one-dimensional scale consisting of 4 statements. A five-point Likert scale is used. The scale is used to measure taxpayers' norms regarding tax ethics. The Cronbach alpha coefficient was measured as 0.91. The high consistency of the items with each other is among the findings. This scale, considered to have a high level of reliability, was included in the research. The statements of this scale consist of negative questions. For example, statements are formulated based on unethical attitudes towards taxation. In this case, high-scoring answers indicate tax misconduct. The Tax Compliance Scale, developed by Murphy (2009) and validated in Turkish by Aktaş Güzel & Özer (2023), consists of 10 statements. A five-point Likert scale is used. The scale is applied to determine participants' attitudes and behaviors towards paying taxes. The Cronbach's alpha coefficient of the single-dimension scale was found to be 0.83. Similar to the tax ethics scale, statements are formulated based on negative questions. In this case, high-scoring answers indicate tax non-compliance. The Religiosity Scale, developed by Özbek et al. (2013), consists of 9 statements. A five-point Likert scale is used. The scales measure participants' levels of religiosity and their attitudes and behaviors towards religion. A reliability analysis conducted to measure the internal consistency of the 9 statements in the scale resulted in a Cronbach's Alpha coefficient of 0.81. Therefore, it is possible to state that the measurement level of the religiosity scale is reliable.

Results and Conclusions

The study first examined the determinants of tax ethics. Tax compliance, perception of tax fairness, and religiosity, concepts predicted to predict tax ethics, were included as independent variables in the regression analysis. The analysis revealed that tax compliance significantly and positively affects tax ethics. Considering the scales' structure, it can be said that tax compliance increases tax ethics. The second finding, when investigating the factors predicting tax ethics, is that the perception of tax fairness does not significantly affect tax ethics. The perception of tax fairness refers to individuals' perceptions of whether the overall functioning of the tax system is fair or not. To ensure tax fairness, high-income groups need to declare their entire income, thus incurring a higher tax burden. The final regression analysis on tax ethics found that religiosity significantly and negatively affects tax ethics. Since the tax ethics scale consists of negative statements, it measures tax immorality. In light of this information, it is possible to say that as religiosity increases, tax immorality decreases. This negative effect encompassing tax immorality is explained by the fundamental nature of religiosity. The study also examined the determinants of tax compliance among accounting professionals. According to the regression analysis results, where tax ethics, perception of tax justice, and religiosity were independent variables, tax ethics significantly and positively influences tax compliance. The tax compliance and tax ethics scales consist of negative statements. These statements indicate that the tax compliance scale represents tax non-compliance, while the tax ethics scale represents tax immorality. Therefore, it was determined that an increase in tax ethics increases the tendency towards tax compliance. Finally, the study examined the effect of perception of tax justice as a determinant of tax compliance. The analysis showed that perception of tax justice had no effect on tax compliance.

Dilin Siyaseti: Güneş-Dil Teorisi'nin Ulus-Devlet İnşasında İdeolojik İşlevi

The Politics of Language: The Ideological Function of the Sun-Language Theory in Nation-State Construction

Prof. Dr. Hakan CANDAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
hakancandan@kmu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-9694-9784

Makale Başvuru Tarihi / Received: 31.12.2025
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Bilim Uzmanı Ayşenur ERGÜN
Karaman Özel Başarı Koleji
aysenurergun7000@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-2987-3983

ÖZET

Bu makale, Güneş-Dil Teorisi'ni (GDT) yalnızca tartışmalı bir dilbilim hipotezi olarak değil, erken Cumhuriyet döneminin ulus-devlet inşa stratejisinin ideolojik ve kültürel bir bileşeni olarak ele almaktadır. Benedict Anderson'ın "hayali cemaat", Ernest Gellner'in "homojen yüksek kültür" ve Hobsbawm & Ranger'ın "icat edilmiş gelenekler" yaklaşımlarından yararlanarak, dilin modern ulusal kimliğin kuruluşundaki hegemonik rolü kavramsal bir bütünlük içinde analiz edilmektedir. Araştırma, nitel bir tasarıma dayalı olup söylem analizi ve tarihsel doküman incelemesi yöntemlerini kullanmıştır. Çalışma kapsamında Türk Dil Kurumu'nun erken dönem yayınları, dil reformuna ilişkin kurumsal belgeler, dönemin gazete ve dergileri ile GDT'yi sistemleştiren metinler incelenmiştir.

Bulgular, GDT'nin bilimsel bir teori olmanın ötesinde, dil devriminin yarattığı kültürel kopuşu telafi eden, ulusal kimliğe kökensel bir derinlik kazandıran ve modernleşme hamlelerini meşrulaştıran bir ideolojik çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Teori, Türkçeyi insanlığın "ilk dili" olarak konumlandırarak hem tarihsel süreklilik yanılsaması üretmiş hem de ulusun kolektif hafızasını yeniden biçimlendirmiştir. Eğitim politikaları, müfredat, edebiyat, popüler kültür ve basın aracılığıyla toplumsal alanda geniş bir etki yaratmış; dilsel milliyetçiliğin kültürel dolaşımını hızlandırmıştır. Bununla birlikte 1930'ların sonlarından itibaren teorinin bilimsel ve siyasal meşruiyeti zayıflamış; Türk dil politikaları daha pragmatik ve bilimsel bir çizgiye yönelmiştir.

Sonuç olarak çalışma, GDT'nin kısa ömürlü fakat etkili bir kültürel mühendislik girişimi olarak, erken Cumhuriyet'in ulus-devlet tahayyülünü ve dil-ideoloji ilişkisini anlamada kritik bir analitik çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşün-Dil Teorisi, Ulus-Devlet İnşası, Türkiye

ABSTRACT

This article examines the Sun-Language Theory (SLT) not merely as a controversial linguistic hypothesis but as an ideological and cultural component of the nation-building strategy in the early Turkish Republic. Drawing on Benedict Anderson's concept of "imagined communities," Ernest Gellner's theory of "high culture and homogenization," and Hobsbawm & Ranger's notion of "invented traditions," the study analyzes the hegemonic role of language in the construction of modern national identity within a coherent theoretical framework. Methodologically, the research is based on a qualitative design employing discourse analysis and historical document examination. Early publications of the Turkish Language Society, institutional records pertaining to the language reform, contemporary newspapers and periodicals, and texts that systematized SLT constitute the primary sources of the study.

The findings indicate that SLT functioned not as a scientifically grounded linguistic theory but as an ideological framework designed to compensate for the cultural rupture produced by the language reform, to provide a deeper civilizational origin for the national identity, and to legitimize the modernization agenda of the new state. By positioning Turkish as the "first language" of humanity, the theory generated an illusion of historical continuity and reshaped the collective memory of the nation. Through its dissemination in educational policy, school curricula, literature, popular culture, and the press, SLT had a broad social impact and accelerated the circulation of linguistic nationalism. However, the scientific and political legitimacy of the theory weakened from the late 1930s onward, leading to a more pragmatic and scholarly orientation in Turkish language policy.

In conclusion, this study demonstrates that SLT, despite its short lifespan, played a significant role as a cultural engineering project and provides a critical analytical framework for understanding the nation-state imagination of the early Republic and the intricate relationship between language and ideology.

Keywords: Sun-Language Theory, Nation-Building, Türkiye

1. GİRİŞ

Ulus-devlet modernitesinin ortaya çıkışı, yalnızca siyasal kurumların dönüşümünü değil, aynı zamanda toplumların kendilerini nasıl tanımladıklarını, hangi kültürel kodları “ulusal” olarak içselleştirdiklerini ve hangi sembolik kaynaklar üzerinden meşruiyet ürettiklerini de belirleyen derin bir tarihsel süreçtir. Bu sürecin merkezinde yer alan olgulardan biri dildir. Dil, iletişimi mümkün kılan nötr bir araç olmanın ötesinde; bir topluluğun kimliğini kuran, sınırlarını belirleyen, kolektif hafızasını şekillendiren ve siyasal meşruiyetini pekiştiren güçlü bir ideolojik mekanizmadır. Benedict Anderson'ın (1991) klasikleşmiş ifadesiyle, uluslar “hayali cemaatlerdir” ve bu cemaatlerin inşasında ortak bir dil, topluluğun üyeleri arasında birbirlerini hiç tanımamalarına rağmen bir yakınlık ve birliktelik duygusu oluşturur. Dolayısıyla dil, modern ulus-devletlerin hem toplumsal tahayyül hem de kurumsal düzen düzeyinde en güçlü yapıtaşlarından biridir.

Ernest Gellner (1983), modern ulus-devletin ortaya çıkışını, sanayi toplumunun gerektirdiği “yüksek kültürün” homojenleştirilmiş bir ulusal dile dayanması üzerinden açıklar ve dili siyasal-toplumsal bütünleşmenin temel koşullarından biri olarak konumlandırır. Bu perspektiften bakıldığında standart bir dilin inşası, eğitimin, bürokrasinin ve iletişim alanlarının ortak bir zeminde düzenlenmesiyle sınırlı bir işlev üstlenmez; ulusun kültürel sınırlarını belirleyen, geçmişi yeniden anlamlandıran ve kolektif kimliğin kurulmasına yön veren bir süreç olarak şekillenir. Benzer bir biçimde Hobsbawm ve Ranger (1983), “icat edilmiş gelenekler” kavramı aracılığıyla modern ulus-devletlerin geçmişe ilişkin süreklilik ve köken anlatılarını bilinçli müdahalelerle kurguladığını ileri sürer. Bu bağlamda dil, edebiyat, mitoloji ve sembolik politikalar, söz konusu anlatıların toplumsal hafızaya yerleştirilmesinde merkezi araçlar hâline gelir. Bu kuramsal çerçeve, erken Cumhuriyet döneminde geliştirilen Güneş-Dil Teorisi'nin (GDT) işlevsel niteliğini kavramak açısından açıklayıcı bir analitik zemin sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, imparatorluktan ulus-devlete geçişin zorunlu kıldığı kapsamlı bir yeniden yapılanma dönemine işaret etmektedir. Bu dönüşüm, kurumsal ve siyasal alanlarla sınırlı kalmamış; yeni ulusun tarihsel referanslarının belirlenmesini, kültürel sınırlarının yeniden tanımlanmasını ve kolektif kimliğinin siyasal düzlemde inşa edilmesini de kapsayan çok katmanlı bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede dil, erken Cumhuriyet modernleşmesinin ideolojik ve kültürel dayanaklarından biri olarak merkezi bir konum edinmiştir. 1928 Harf İnkılabı, Türk Dil Kurumu'nun kuruluşu ve dilde sadeleşme yönündeki girişimler, ulus-devlet kimliğinin kültürel temellerini kurumsallaştırmayı hedefleyen bütüncül bir dönüşüm programının parçası olarak şekillenmiştir.

Bu sürecin en tartışmalı ve en dikkat çekici adımlarından biri ise 1930'ların ortasında ortaya çıkan Güneş-Dil Teorisi'dir. Teori, Türkçenin dünya dillerinin kökeni olduğunu savunarak Türk diline tarihsel bir öncelik ve üstünlük atfetmiş; böylece ulusal kimliğin kökenlerini çok daha eski, geniş ve iddialı bir tarihsel çerçeveye yerleştirmeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle GDT, çelişkili bir biçimde hem bilimsel bir teori iddiası taşımış hem de ideolojik bir söylem olarak ulusal kimlik inşasının merkezine yerleştirilmiştir. Dolayısıyla burada temel problem, GDT'nin bilimsel geçerliliğinden çok, teorinin ulus-devlet inşasında nasıl bir hegemonik işlev üstlendiğidir.

Literatür incelendiğinde, GDT'nin sıklıkla dilbilim açısından problemli bir teori olarak değerlendirildiği; ancak siyasal ve kültürel işlevinin yeterince analiz edilmediği görülmektedir. Oysa GDT, erken Cumhuriyet'in ulus inşasında dilin nasıl siyasi bir araç hâline geldiğini anlamak açısından kritik bir örnektir. Bu çalışma, tam da bu nedenle, GDT'yi dilsel bir hipotez olmanın ötesinde, ulus-devlet meşruiyetini pekiştiren ideolojik bir aygıt olarak ele almaktadır.

Bu makalenin temel amacı, Güneş-Dil Teorisi'nin ulus-devlet inşasında üstlendiği ideolojik ve hegemonik işlevi, modern ulus-devlet kuramları çerçevesinde analiz etmektir. Çalışma, üç temel hedefe sahiptir:

- Dilsel standartlaşmanın siyasal doğasını açıklamak: GDT'nin Türkçenin tarihsel kökenine dair ürettiği anlatıların, ulusal kimliği nasıl yeniden tanımladığını ortaya koymak.
- Ulusal mit yaratımının mekanizmalarını analiz etmek: Teorinin, Hobsbawm'ın (1983) “icat edilmiş gelenekler” yaklaşımıyla nasıl uyumlu bir biçimde ulusal geçmişi yeniden kurguladığını incelemek.
- Dilin modern ulus-devlet meşruiyetindeki rolünü değerlendirmek: Gellner'in (1983) “homojen kültür” modelini kullanarak, GDT'nin yeni devletin kültürel bütünleşme stratejisindeki yerini açıklamak.

Bu açıdan çalışma, hem ulus-devlet teorisi hem modern Türk siyasi tarihi hem de dil politikaları literatürüne disiplinlerarası özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Dilin siyasal bir araç olarak kullanılmasının Türkiye

örneğinde nasıl somutlaştığını göstermek, aynı zamanda günümüz tartışmalarına da ışık tutmaktadır. Zira çağdaş dünyada dil politikaları hâlâ ulusal kimlik, kültürel iktidar ve kolektif hafıza üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak tasarlanmıştır. Temel yöntemsel yaklaşım, söylem analizi ve tarihsel doküman incelemesidir. Araştırma kapsamında:

- TDK'nın erken dönem yayınları,
- GDT'yi savunan teorik ve popüler metinler,
- dönemin gazete ve dergileri,
- siyasal söylemler,
- dil reformu üzerine akademik analizler

incelenmiş; bu metinlerde dil, ulus, tarih ve kimlik kavramlarının nasıl kurgulandığı değerlendirilmiştir. Bu araştırmada kullanılan söylem analizi yöntemi, Norman Fairclough'un Üç Boyutlu Eleştirel Söylem Analizi (ESA) modeli temel alınarak yapılandırılmıştır. Fairclough'un yaklaşımı, dilin yalnızca iletişimsel bir pratik değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, ideolojik yapıları ve güç dinamiklerini yeniden üreten bir söylemsel alan olduğunu varsayar (Fairclough, 1992; 2003).

Model üç analitik düzlemde oluşmaktadır:

- Metin düzeyi: Sözcük seçimi, kavramsal vurgular, anlatı stratejileri ve temsiller incelenir.
- Söylemsel pratik düzeyi: Metinlerin üretim ve dolaşım koşulları, kimler tarafından hangi bağlamlarda üretildiği analiz edilir (örneğin TDK yayınları, gazete yazıları, resmi belgeler).
- Toplumsal pratik düzeyi: Bu söylemlerin toplumsal yapılar, ideolojik aygıtlar ve hegemonik iktidar ilişkileriyle nasıl eklemlendiği değerlendirilir.

Bu çerçevede çalışma, Güneş-Dil Teorisi'ne (GDT) ilişkin metinleri yalnızca içerik düzeyinde değil; aynı zamanda ideolojik yeniden üretim pratikleri bağlamında da çözümlemiştir. Böylece dil reformuna ilişkin belgeler ve GDT'nin entelektüel temsilleri, ulus-devlet inşasının hegemonik söylemleriyle ilişkilendirilmiştir.

Fairclough'un modeli, Anderson, Gellner ve Hobsbawm'ın ulus kuramlarını tamamlayıcı bir işlev üstlenmekte; çünkü bu kuramların kavramsallaştırdığı "hayali cemaat", "homojen yüksek kültür" ve "icat edilmiş gelenekler" süreçlerinin dilsel düzeyde nasıl üretildiğini gözleme imkânı sunmaktadır. Bu yöntemsel tercih, hem nitel veri analizi hem de eleştirel teori açısından çalışmaya analitik derinlik kazandırmaktadır.

Çalışmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, GDT'nin bilimsel geçerliliği bu araştırmanın konusu değildir; teori, bilimsel bir hipotez olarak değil, siyasal-ideolojik bir söylem olarak incelenmiştir. İkinci olarak, çalışma erken Cumhuriyet dönemindeki resmi politikalarla sınırlıdır; azınlık dilleri, alternatif dil hareketleri ya da toplumsal sınıfların farklı tepkileri kapsam dışı tutulmuştur. Bu sınırlılıklar, çalışmanın odağını netleştirmek ve kuramsal tutarlılığı korumak amacıyla bilinçli olarak belirlenmiştir.

Erken Cumhuriyet dönemindeki dil politikaları üzerine önemli bir literatür bulunmaktadır. Lewis (1999), Aytürk (2004), Çolak (2004; 2010) ve Zürcher (2004) vb. araştırmacılar dil reformunun tarihsel ve ideolojik yönlerini kapsamlı biçimde incelemişlerdir. Ancak literatür dikkatle incelendiğinde, Güneş-Dil Teorisi'nin genellikle iki kutuplu bir değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir: Teori ya bilimsel geçersizliği nedeniyle eleştirilmekte ya da erken Cumhuriyet modernleşmesinin kültürel bir anekdotu olarak yalnızca betimleyici biçimde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın özgün katkısı, GDT'yi ne bu anekdotlaştırıcı yaklaşımın içine sıkıştırmakta ne de salt linguistik bir hata olarak değerlendirmektedir. Aksine teori, ulus-devlet kuramları ışığında bir hegemonya aracı, bir ideolojik aparat ve bir kültürel mühendislik stratejisi olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle makale, GDT'nin işlevinin modern ulus-devlet literatüründe karşılığı olan bir yere oturduğunu ve teorinin tarihsel-politik bağlamı içinde anlam kazanabildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışma, modern Türk siyasal gelişimini anlamak isteyen araştırmacılar için hem teorik hem de tarihsel olarak bütünlüklü bir çerçeve sunmakta; dil politikaları alanında Türkiye örneğine dair daha derinlikli bir tartışma imkânı yaratmaktadır.

2. KURAMSAL ARKA PLAN: DİL, ULUS VE HEGEMONYA

Dil, yalnızca bireyler arasındaki iletişimi sağlayan bir araç olmayıp, toplumsal güç ilişkilerinin, kimlik kurgularının ve ideolojik hegemoninin örgütleyicisi olarak da işlev gören sembolik bir alandır (Bourdieu, 1991). Bu çerçevede dil, toplumsal iktidarın yeniden üretildiği bir mecra -bir anlamda “sembolik iktidar”- olarak anlaşılmalıdır. Dillerin standartlaştırılması, resmî lehçelerin ve yazı biçimlerinin belirlenmesi ile dilsel çeşitliliğin bastırılması ya da görmezden gelinmesi, dilin siyasallaşmasının ve ulus-devletlerin kültürel inşa süreçlerinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Ulus-devletler açısından dil politikası (language policy), devletin ya da diğer otoriter aktörlerin dili, kimlik ve meşruiyet üretme aracı olarak örgütlemesini kapsamaktadır (Spolsky, 2004; Ricento, 2006). Böylece dil, salt toplumsal iletişimin ötesine geçer; ideoloji, kimlik ve aidiyet üretiminde stratejik bir araç haline gelir. Bu nedenle dilsel tercihler -lehçe, yazı, dilin standardı, resmî dil vs.- teknik değil, politik ve ideolojiktir. Bu çerçevede erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil devrimi, harf inkılabı ve söz varlığının sadeleştirilmesine yönelik düzenlemeler, yalnızca kültürel reformlar olarak değil; aynı zamanda yeni bir siyasal ve toplumsal düzenin sembolik kodlarının inşa edilmesi süreci olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla dilin siyaseti, ulus-devlet inşasının en temel bileşenlerinden biridir.

Uluslar, üyelerinin birbirini tanımasa bile kendilerini aynı topluluğun bireyleri olarak “hayal ettiği” topluluklardır ki bu yaklaşım, ünlü teorisyeni Benedict Anderson’ın (1991) “hayali cemaatler” (imagined communities) kavramsallaştırmasının temelidir. Anderson’a göre, ulusun üyeleri fiziksel olarak birbirlerini tanımasa bile, ortak bir dil, ortak basın/edebiyat ve ortak bir eğitim sistemi sayesinde birbirlerinin varlığından haberdar olurlar; bu da güçlü bir toplumsal aidiyet ve ortak kimlik duygusu oluşturur.

Dil, bu bağlamda topluluk hayalinin inşa edildiği ortaktır. Ortak dil, ortak hafıza ve ortak kültürel söylemler aracılığıyla, bireyler kendi yalnızlıklarının ötesinde “bir arada yaşayan” bir ulusal topluluğun parçası olduklarını hisseder. Bu nedenle dil, ulus inşa sürecinde yalnızca bir iletişim aracı olarak değil; topluluğun kurucu zemini ile meşruiyet ve aidiyet ilişkilerinin önkoşulu olarak işlev görmektedir. Bu meyanda Anderson’ın perspektifi, dilin ulus olma tahayyülündeki merkezi rolünü gözler önüne serer. Dolayısıyla, herhangi bir dil politikası ya da dil kuramı (örneğin bir “ana dil teorisi”) ulus inşa sürecine doğrudan müdahil demektir. Bir anlamda dil, hayali cemaatin somutlaştırıcısıdır.

Ernest Gellner (1983), modern ulus-devletlerin ortaya çıkışını, sanayileşme, bürokratikleşme, merkezi eğitim sistemleri ve nüfus hareketliliği vb. modernitenin koşullarıyla ilişkilendirmektedir. Gellner’e göre bu dönüşüm, farklı dilsel, etnik, kültürel grupların bir arada var olmasını zorlaştırmakta; bu nedenle ulus-devlet, tek bir “yüksek kültür/standart dil” inşa ederek bu çeşitliliği homojenleştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda dil standardizasyonu ve eğitim aracılığıyla yaygınlaştırılan tek dil, hem iletişimde pratik kolaylık sağlar hem de devlete, toplumsal kontrol ve meşruiyet zemini sunmaktadır. Gellner’in perspektifi, dilin devletleşme sürecindeki stratejik rolünü vurgular: ulus-devlet, kendi kültürel ve dilsel kodlarını meşrulaştırarak toplumu tek bir “kültürel topluluk” hâline dönüştürür. Dolayısıyla, Gellner’in kuramı dilin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir araç olduğunu bir başka anlatımla ulus-devletin meşruiyetinin, eğitim ve iletişim alanlarından yayılan homojen kültürel dili inşa etmekten geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Modern ulus-devletlerin bir yandan güncel siyasi ve toplumsal gerçeklik üzerinden öte yandan tarih ve kültür üzerinden de meşruiyet kurduklarını vurgulayan Hobsbawm & Ranger (1983), “icat edilmiş gelenekler” kavramıyla ulusal tarih ve kültürün bilinçli biçimde yeniden inşa edildiğini ileri sürmektedir. Onlara göre, birçok “geleneksel” olduğu iddia edilen ritüel, tören, dilsel kod ya da sembolik pratik aslında modern dönemde yaratılmıştır ki bu süreç, ulusal kimliğin sürekliliğini ve kökenselliğini toplumsal bilince yerleştirmeyi hedeflemektedir.

Dil ve edebiyat bu bağlamda en etkin araçlardır: ortak dil, ulusal tarih anlatıları, mitler, folklor, edebi üretimler vasıtasıyla toplumsal hafıza yeniden yazılır; bu sayede yeni ulusun geçmişi, doğal, eski ve devamlıymış gibi kurgulanır. Bu “icat edilmiş gelenekler” aracılığıyla ulus, kendini tarihsel bir derinliğe yerleştirir; topluluk üyeleri yalnızca güncel politik bağlarla değil, geçmişe dair (kurgulanmış olsa da) ortak bir kökene sahip olduklarına dair inançla bir araya getirilir. Bu kuramsal yaklaşım, dilin ve edebiyatın ulus inşasındaki sembolik ve ideolojik rolünü anlamakta kritik bir araçtır. Dolayısıyla, dil politikaları yalnızca bugünü değil, geçmişten yeniden şekillendirme stratejisinin de parçasıdır.

Dilin siyasallaşması ve ulus-devlet tarafından dile biçilen işlev, üstyapısal bir tercihten öteye; ulusal kimliğin temelden inşası da demektir. Bu bağlamda dil politikaları, toplumsal aidiyetin, kimliğin, meşruiyetin ve kolektif hafızanın yeniden tanımlanmasını yönlendiren araçlardır. Ulus-devlet, kendi “ulus”unu inşa ederken dili standartlaştırır; resmi kurumlarda, eğitimde, yazılı basında ve kamusal alanda tek bir dil kullanımı yaygınlaştırılır. Bu süreçte alternatif lehçeler, konuşma biçimleri, etnik azınlık dilleri ya da farklı dilsel kimlikler ikincilleştirilir ya da görünmez kılınır. Böylece devlet, dil aracılığıyla toplumsal homojenlik ve kültürel birliktelik inşa etmektedir.

Bu dil politikalarının bir başka önemli yönü de tarihsel/mitolojik köken arayışıdır. “İcat edilmiş gelenekler” ve “hayali cemaat” söylemleri, dili, kültürü ve kimliği geçmişle bağlayarak ulusun sürekliliğini kurgular. Bu sayede, ulus yalnızca modern bir yapı değil; binlerce yıl süren köklü ve doğal bir kimlikmiş izlenimi doğar. GDT gibi teoriler ve politikalar, bu yönüyle modernleşme ve ulus-devlet inşası projesinin sembolik temellerini atar: dil, ulusun hem kültürel hem ideolojik hem de politik temsili hâline gelir. Bu yüzden dil politikalarının incelenmesi, ulus-devletin nasıl kurgulandığını, hangi mekanizmalarla meşruiyet ürettiğini ve toplumsal kimliği nasıl şekillendirdiğini anlamak için zorunludur.

Dilsel hegemonya ve iktidar ilişkilerinin toplumsal-ideolojik yapısal analizini daha da derinleştirmek için, Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramı bağlamında dilin sembolik güç olarak ele alınması önemlidir (Gramsci, 1971). Gramsci’ye göre hegemonya, yalnızca zor aygıtları (ordu, polis vb.) aracılığıyla değil; sivil toplumun kurumları, kültür, eğitim, medya gibi alanlar yoluyla da inşa edilir. Bu bağlamda dil, eğitim ve medya yoluyla hâkim sınıfın ideolojisini yaygınlaştıran, meşrulaştıran ve yeniden üretim imkânı veren bir araçtır. Modern ulus-devletlerin dil politikasını bu lensle okumak, dilin neden nötr değil, aksine ideolojik ve siyasi bir araç olduğunu göstermede oldukça faydalıdır. GDT de bu bağlamda, bir dilbilim tezi olmakla birlikte hegemonik bir stratejinin de bileşenidir.

Son yıllarda ulus-devlet, dil ve kimlik ilişkisine yönelik tartışmalar, klasik modernist kuramların ötesine geçerek postkolonyal ve sosyodilbilimsel bir yeniden değerlendirme sürecine girmiştir. Bu yeni yönelim, dilin ideolojik bir hegemonya aracı olmasının yanı sıra çoğul, müzakere edilen ve direniş biçimlerine açık bir iktidar alanı olduğunu vurgulamaktadır.

Makoni ve Pennycook (2005), dil kavramının kendisini eleştirel biçimde sorgulayarak “Dil kategorilerinin sökülmesi ve yeniden yapılandırılması (*disinventing and reconstituting languages*)” yaklaşımıyla modern ulus-devletlerin dil kategorilerini nasıl icat ettiğini göstermişlerdir. Onlara göre ulusal diller, tarihsel olarak sabit varlıklar değil; sömürgecilik ve modernite süreçlerinde icat edilmiş ideolojik yapılardır. Bu bakış açısı, Güneş-Dil Teorisi’nin (GDT) yalnızca ulusal kimlik inşasında değil, aynı zamanda dilin bizzat ulus-devlet tarafından ontolojik olarak yeniden tanımlanmasında oynadığı rolü anlamak açısından ufuk açıcıdır.

Benzer biçimde Blommaert (2014), dil ideolojilerini “ölçeklenebilir iktidar söylemleri” olarak kavramsallaştırır. Blommaert’e göre, dilsel normlar ve köken anlatıları, salt yerel kimlikleri değil, aynı zamanda küresel hiyerarşileri de üretmektedir. Bu perspektiften bakıldığında GDT, Türkçeyi evrensel bir kök dile dönüştürürken hem yerel aidiyet hem de küresel üstünlük iddiası arasında salınan bir sembolik strateji geliştirmiştir.

Joseph (2004) ise *Language and identity: national, ethnic and religious* adlı çalışmasında, ulusal dillerin vatandaşlık kurgusuyla iç içe geçmiş sembolik rejimler olduğunu savunur. Bu çerçevede GDT, yalnızca ulusal kimliğin değil, vatandaşlığın kültürel sınırlarının da dil üzerinden tanımlandığı bir ideolojik formasyon olarak okunabilir.

Dolayısıyla çağdaş dil ideolojisi literatürü, GDT’nin erken Cumhuriyet dönemi bağlamındaki işlevini yeniden düşünmeyi gerektirir: Artık mesele dilin ulusal birliğe hizmet etmesi ile birlikte, dilin kendisinin ulusal bir proje olarak nasıl inşa edildiğidir. Bu güncel yaklaşımlar, GDT’yi modernitenin dilsel mühendislik örneklerinden biri olarak değerlendirirken, aynı zamanda dilin icat edilme süreçlerine ilişkin eleştirel bir farkındalık da kazandırmaktadır.

3. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ VE DİL POLİTİKALARININ SİYASALLAŞMASI

Erken Cumhuriyet dönemi, bir yandan yeni bir siyasal düzenin kurulmasına öte yandan modern ulusun kültürel, tarihsel ve dilsel parametrelerinin yeniden tanımlanmasına sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun çok dilli, çok etnisiteli ve çok hukuklu yapısından ulus-devlet modeline geçiş, yeni bir vatandaşlık anlayışını; modernleşme, merkezileşme ve ulusal kimlik etrafında örgütlenmiş kapsamlı bir

ideolojik programı gerektirmiştir. Dil bu dönemde, ulus-devlet projesinin hem taşıyıcısı hem de kurucu unsurlarından biri hâline gelmiş; siyasal iktidarın kültürel alanı dönüştürmesinde stratejik bir araç olarak konumlanmıştır (Lewis, 1999; Aytürk, 2004).

Bu dönemde dil politikalarının siyasal mahiyeti, sadece dilsel reformların teknik bir dönüşüm olmadığını; aksine ulusun sınırlarının, kolektif hafızasının ve kültürel kimliğinin yeniden yazıldığı ideolojik bir süreç olduğunu ortaya koyar. Harf inkılabından dil devrimlerine, Türk Dil Kurumu'nun kurulmasından edebiyatın seferber edilmesine kadar uzanan bu dönüşüm, modern Türkiye'nin uluslaşma sürecinin dil merkezli karakterini göstermektedir.

3.1. Ulus-Devlet İnşasının İdeolojik Parametreleri

Erken Cumhuriyet'in uluslaşma projesi, modernleşme, laiklik, merkezileşme ve vatandaşlık esaslı bir siyasal topluluk tanımı üzerine kurulmuştur. Ulus-devletin ideolojik parametreleri, Batılılaşma ile milli kimlik inşasını aynı anda amaçlayan ikili bir dönüşüm stratejisini içermekteydi (Zürcher, 2004). Bu çerçevede yeni devlet, toplumu kültürel ve dilsel açıdan homojenleştirmeye yönelik kapsamlı politikalar geliştirmiş; dilsel birlik, yeni ulusun ortak paydası olarak kabul edilmiştir.

Bu yaklaşım, Ernest Gellner'ın (1983) ulus-devletlerin “homojen yüksek kültür” yaratma zorunluluğuna ilişkin kuramıyla uyumludur. Cumhuriyet elitleri, dilde birlik olmadan kültürel bir ulusal birlik sağlanamayacağını düşünmekteydi. Bu nedenle dil reformları, modernleşme ve uluslaşma projelerinin ayrılmaz bir parçası olarak siyasal bir anlam taşıyordu.

Ayrıca Anderson'ın (1991) “hayali cemaat” kavramsallaştırmasına uygun biçimde, ulusal topluluğun üyeleri arasında ortak bir dil aracılığıyla ulusal bilinç yaratılmak istenmiş; yeni alfabe, sadeleştirilmiş Türkçe ve modern eğitim sistemi bu hedefin taşıyıcı unsurları olmuştur. Dolayısıyla erken Cumhuriyet'in ideolojik yapısında dil, yalnızca bir iletişim aracı değil; ulusal kimlik, modern yurttaşlık ve siyasal meşruiyet inşa eden bir unsur olarak ele alınmıştır.

3.2. Harf İnkılabı ve Dilin Modernleştirilmesi

1928 yılı Harf İnkılabı, dilin modernleştirilmesi ve ulusal kimliğin yeniden yapılandırılması açısından dönüm noktası niteliğindedir. Arap alfabesinin terk edilerek Latin alfabesine geçilmesi, sadece teknik bir yazım reformu değil, modernliğe yönelişin simgesel ve ideolojik bir ifadesi olarak tasarlanmıştır (Lewis, 1999). Latin harfleriyle okuma-yazma kolaylaştırılmak istenmiş, eğitim seferberliği hızlanmış, devlet ile vatandaş arasındaki iletişim daha doğrudan hâle gelmiştir.

Bu reform, aynı zamanda Osmanlı geçmişiyle kültürel bir kopuşu temsil ediyordu. Çünkü alfabe değişimi, eski yazılı kültüre erişimi sınırlamış, yeni bir tarih ve kültür anlatısının inşasına zemin hazırlamıştır (Kreyenbroek & Allison, 2005). Böylece ulusal hafıza, devlet tarafından kontrollü bir biçimde yeniden üretilebilir hâle gelmiştir.

Harf İnkılabı'nın bir başka siyasal boyutu da ulusun modern dünya ile sembolik ilişkisini yeniden tanımlamasıdır. Bu yönüyle dil modernleşmesi hem içsel bir kültürel reform hem de uluslararası sistemde modern bir devlet olarak görünme arzusunun parçası olmuştur. Bu dönüşüm, dilin ulus-devlet projesindeki merkezi konumunu pekiştirmiş; yazı devrimi, dilde sadeleşme ve söz varlığı reformlarının önünü açmıştır.

3.3. Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu ve Kurumsal İşlevi

1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti (bugünkü Türk Dil Kurumu), dilin bilimsel, kültürel ve ideolojik düzeyde yeniden yapılandırılmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Kurumun kuruluş amacı, Türkçeyi “yabancı etkilerden arındırmak”, dili sadeleştirmek, Türkçenin kökenini araştırmak ve ulusal bir söz varlığı oluşturmak şeklinde belirlenmiştir (Aytürk, 2004).

TDK, yalnızca bilimsel bir enstitü değil; ulusal kimlik inşasının kurumsal aktörü olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Dil üzerine yapılan çalışmalar, sözlük ve gramer yayınları, bilimsel kongreler ve dergiler aracılığıyla dil ideolojisi kurumsallaştırılmış; böylece devletin resmi kültürel politikası, dil üzerinden somutlaştırılmıştır.

Kurumun en dikkat çekici yönlerinden biri, 1930'lu yılların ortasında Güneş-Dil Teorisi'ni destekleyen çalışmalar yürütmesi ve teoriyi Türkçenin kökenine ilişkin bilimsel bir açıklama olarak sunmaya çalışmasıdır. GDT'nin kurumsal meşruiyet kazanmasında TDK'nın rolü büyüktür (Lewis, 1999). Bu, dilin devlet tarafından yalnızca normatif değil, aynı zamanda ideolojik bir araç olarak yönlendirildiğini gösterir. TDK, dil reformunu

halkla buluşturan en etkin yapı hâline gelmiş; dilin ulusal bir bilinç unsuru olarak yaygınlaştırılmasında stratejik bir işlev görmüştür.

3.4. Süreçte Edebiyatın, Dil Devriminin ve Kültürel Alanın Rolü

Dil politikalarının toplumsallaşmasında edebiyat, basın, popüler kültür ve akademi kritik rol oynamıştır. Edebiyatçıların, gazetecilerin ve kültürel aktörlerin dil devrimini desteklemesi, reformların geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Özellikle Halide Edib, Yakup Kadri, Falih Rıfkı gibi yazarlar, yeni dilin ve yeni ulusal kimliğin savunucuları olmuşlardır (Cahill, 2018; Yılmaz, 2022).

Edebiyat, iki yönlü bir işlev üstlenmiştir:

- Dilin sadeleştirilmesi ve ulusal edebi üslubun inşası,
- Ulusal kimliğin tarihsel ve kültürel temellerinin yeniden yazılması.

Hobsbawm ve Ranger'ın (1983) "icat edilmiş gelenek" kuramı ışığında bakıldığında, erken Cumhuriyet edebiyatının yeni ulusun geçmişi, değerlerini ve sembollerini yeniden kurduğu görülür. Romanlar, şiirler, denemeler yeni ulusal dilin *estetik laboratuvarı* hâline gelmiştir.

Basın ise dil reformunun günlük hayata nüfuz etmesinde belirleyici olmuştur. Gazeteler, sade dil kullanımıyla hem dil devrimini somutlaştırmış hem de ulusal kimlik söylemini yeniden üretmiştir (Çolak, 2004). Bu nedenle dil reformu, bir devlet projesi olmanın ötesine geçerek kültürel alanda geniş bir seferberlik olarak gelişmiştir. Dil hem siyasal bir irade hem de kültürel bir üretim süreci olarak toplumsal dönüşümün taşıyıcısı olmuştur.

4. GÜNEŞ-DİL TEORİSİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ENTELEKTÜEL ZEMİN

Güneş-Dil Teorisi (GDT), erken Cumhuriyet döneminin en dikkat çekici ve aynı zamanda en yoğun tartışma yaratan dil projelerinden biridir. 1930'ların ortasında ortaya çıkan bu teori, yalnızca bir dilbilim hipotezi değil; ulus-devlet inşasının ideolojik ve kültürel gerekleri doğrultusunda şekillenmiş, siyasal meşruiyet arayışının kültürel uzantısı olarak anlam kazanan bir söylem bütünüdür. GDT'nin kısa sürede devlet kurumları tarafından benimsenmesi, teorinin bilimsel niteliğinden çok, dönemin tarih, kimlik ve kültür politikalarıyla kurduğu uyuma işaret etmektedir. Bu nedenle GDT'nin ortaya çıkışı, yalnızca dilbilim tarihinde bir anomali olarak görülemez; onu yaratan siyasal ve entelektüel bağlam göz önünde tutulduğunda, erken Cumhuriyet ideolojisinin bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir (Özdemir, 2023; Aytürk, 2004; Lewis, 1999).

4.1. Teorinin Doğuşu: Politik, Entelektüel ve Kültürel Bağlam

1930'lu yıllar Türkiye'si, dil, tarih ve kimlik alanlarında kapsamlı bir uluslaşma projesinin yürütüldüğü dönemdir. 1931 yılında Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkışı, ulusal kimliğin tarihsel kökenlerini Orta Asya'dan başlayan uygarlık kurucu bir anlatıya dayandırmış; bu tarih yaklaşımı kısa sürede dil alanında da karşılığını bulmuştur (Zürcher, 2004). GDT'nin 1935 yılı sonrasında hızlı bir şekilde devlet kurumları tarafından benimsenmesi, bu ideolojik ortamla doğrudan ilişkilidir.

GDT'nin doğuşunda üç temel dinamik belirleyici olmuştur (Lewis, 1999; Demir, 2010; Demircan, 2012):

- Siyasal bağlam: Tek parti rejiminin modern ulus yaratma hedefi doğrultusunda dil alanında güçlü bir ideolojik birlik oluşturma isteği.
- Entelektüel bağlam: Avrupa'da 19. ve 20. yüzyıl başlarında yaygın olan dil kökenciliği, ırk-dil eşleştirmeleri, Hint-Avrupa merkezci dil yaklaşımlarına karşı tepkiler.
- Kültürel bağlam: Türkçenin tarihsel değerini ve kökensel derinliğini vurgulayarak toplumsal özgüveni artırma çabası; ulusal kimliğe "evrensel bir köken" atfetme arayışı.

Bu atmosferde GDT, hem modernleşme hedeflerinin sembolik alanını güçlendiren hem de ulusun kökenlerine dair yeni bir üst-anlatı sunan ideolojik bir çerçeve hâline gelmiştir.

4.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dil ve Kimlik Arayışları

Osmanlı son döneminde başlayan dilde sadeleşme hareketi, Genç Kalemler ve Türkçülük akımları, Cumhuriyet'in dil politikalarının entelektüel temelini oluşturmuştur. Ziya Gökalp'in *Lisan* makalesinde (1911) ifade ettiği "hars-medeniyet" ayrımı, dilin ulusal kimliğin ana unsuru olarak görülmesinde belirleyici olmuştur (Heyd, 1954).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte bu yaklaşım kurumsallaşmış; 1928 Harf İnkılabı ve 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ile dil, ulus-devletin kurucu öğelerinden biri hâline gelmiştir. Lewis'in (1999) belirttiği gibi, Osmanlıca'nın karmaşık söz varlığının yerine sade, modern ve "ulusallaşmış" bir Türkçe yaratmak, Cumhuriyet elitleri için kültürel bağımsızlığın temel adımı olmuştur.

Ancak bu süreçte, dilde sadeleşme hareketinin bir sonraki aşaması, Türkçenin kökenine yönelik daha geniş kapsamlı bir arayışa dönüşmüştür. Bu arayış, 1930'lu yılların ortasında GDT'nin ortaya çıkışını hazırlayan entelektüel zemini yaratmıştır. Böylece Osmanlı'nın çok dilli mirasından kopuş, yalnızca modernleşme değil, aynı zamanda yeni bir "uluslararası köken anlatısı" inşa etmeyi de içermiştir.

4.3. Teorinin Temel Varsayımları ve Bilimsel İçeriği

Güneş-Dil Teorisi'nin temel varsayımı, tüm insan dillerinin kökeninin Türkçe olduğu iddiasına dayanır (Demircan, 2012). Teoriye göre:

- İlk insanlar güneşe tapıyorlardı;
- "Ağzı en açık" ünlüler olan *a* ve *e* güneşe atıfla çıkarıldı;
- Bu kökensel sesler tüm dillere yayıldı;
- Böylece Türkçe, tüm insanlığın konuştuğu "ana dil" (proto-language) hâline geldi.

Bu iddia, dilbilimin o dönemki karşılaştırmalı metodolojisiyle uyumlu olmayan, bilimsel açıdan spekülative bir teori olmuştur (Aytürk, 2004). Modern dilbilim açısından, Türkçenin dünya dillerinin ana kaynağı olduğu iddiası desteklenebilir değildir. Ancak GDT'yi anlamak için bilimsel değil, ideolojik amacına bakmak gerekir.

Aytürk'ün (2004) kapsamlı analizine göre GDT'nin üç temel ideolojik işlevi söz konusudur:

- Türkçeyi tarihsel olarak üstün ve kökensel bir konuma yerleştirmek.
- Ulusal kimliğe evrensel bir geçmiş atfetmek.
- Dil devriminin yarattığı dilsel kopuşu "evrensel kökene dönüş" olarak meşrulaştırmak.

Bu nedenle GDT, bilimsel nitelikten ziyade ideolojik işleviyle değerlendirildiğinde erken Cumhuriyet kültür politikasının bir parçası olarak anlam kazanır.

4.4. Uluslararası Dilbilim Tartışmaları İçinde Güneş-Dil Teorisi

GDT'nin ortaya çıktığı dönem, Avrupa'da dilbilimin hızla geliştiği, karşılaştırmalı dilbilimin Hint-Avrupa merkezli modeller üzerinden kurumsallaştığı bir dönemdir. Ancak aynı zamanda 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında dünya genelinde çok sayıda spekülative köken teorisi de ortaya çıkmıştır. Bu açıdan GDT, dönemin genel entelektüel ikliminden tamamen kopuk değildir.

Ancak teorinin uluslararası bilim çevrelerinde kabul görmemesinin iki temel nedeni bulunmaktadır:

- Yöntemsel sorunlar: Sistematik karşılaştırmalı ses denklikleri, tarihsel-dilbilimsel kanıtlar ve dil değişim yasalarıyla uyumlaması.
- Etnosantrik yaklaşım: Bir ulusun dilini insanlığın kaynağı olarak sunma eğilimi.

Bu bağlamda GDT, Hint-Avrupa merkezci dil teorilerine bir tepki olarak okunabilir; fakat bilimsel olarak benzer köken iddialarıyla aynı kategoridedir (Lewis, 1999; Aytürk, 2004).

Teori uluslararası akademide genellikle siyasal bir proje veya *kültürel milliyetçilik* örneği olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, GDT'nin bilimsel literatürde değil, siyaset ve kültür tarihi literatüründe yer bulduğunu göstermektedir.

4.5. Teoriye Destekleyen Aydınlar ve Kurumsal Yapılar

GDT'nin yaygınlaşmasında ve devlet politikası hâline gelmesinde hem entelektüel çevreler hem de devlet kurumları etkili olmuştur. Bu bağlamda üç aktör öne çıkmaktadır:

- **Türk Dil Kurumu (TDK):** 1932'de kurulan TDK, 1935 yılı sonrasında GDT'yi devlet politikası olarak kurumsallaştırmıştır. Kongrelerde sunulan bildiriler, dergilerde yayımlanan makaleler ve sözlük çalışmalarıyla GDT resmî bir dil politikası hâline gelmiştir (Aytürk, 2004; Özdemir, 2023).

- **Aydınlar ve düşünürler:** Hasan Reşit Tankut, Sadri Maksudi Arsal, Agop Martayan-Dilaçar, Herman Kvergić gibi isimler teorinin bilimsel dayanaklarını oluşturmak üzere çeşitli çalışmalar kaleme almışlardır. Özellikle Kvergić'in 1935 tarihli raporu, teorinin ilk sistematik çerçevesini oluşturmuştur (Aytürk, 2004; Şendeniz, 2014; Alparslan & Aydın, 2017).
- **Siyaset kurumu:** Mustafa Kemal Atatürk'ün teoriye olan ilgisi ve desteği, teorinin devlet düzeyinde görünürlüğünü artırmış; teoriye ilişkin çalışmalar doğrudan devlet himayesinde yürütülmüştür (Lewis, 1999).

Bu aktörlerin birleşik etkisi, kısa süreli de olsa Türkiye'de dilin ideolojik bir proje olarak kullanılmasının kurumsal zemini oluşturmuştur.

5. GÜNEŞ-DİL TEORİSİ'NİN ULUS-DEVLET İNŞASINDA HEGEMONİK İŞLEVİ

Güneş-Dil Teorisi (GDT), erken Cumhuriyet döneminde dilbilimsel bir hipotez olmakla birlikte; ulus-devletin kültürel meşruiyetini pekiştiren, tarihsel sürekliliği yeniden kurgulayan ve toplumsal aidiyeti güçlendiren hegemonik bir aygıt olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle GDT, modern ulus-devletin sembolik iktidar mekanizmalarının nasıl kurulduğunu anlamak açısından önemli bir örnektir.

Dil devriminin yarattığı radikal kopuşun kültürel sonuçlarını telafi etme, ulusal kimliğe tarihsel bir derinlik kazandırma ve ulusun kökenini evrensel bir uygarlık anlatısıyla ilişkilendirme amacı, GDT'yi ideolojik bir projeye dönüştürmüştür (Aytürk, 2004; Lewis, 1999). Teori, ulus inşasının sadece siyasal değil, kültürel ve mitolojik boyutunun da devlet tarafından nasıl üretildiğini göstermesi bakımından incelenmeye değerdir.

5.1. Gellner'in Homojen Kültür Teorisi Bağlamında Güneş-Dil Teorisi

Ernest Gellner (1983), ulus-devletlerin modern koşullarda varlıklarını sürdürebilmeleri için dilsel ve kültürel homojenlik yaratmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Gellner'a göre modern sanayi toplumu, ortak bir eğitim sistemi ve ortak bir dil üzerinde yükselen "yüksek kültür"ü zorunlu kılmaktadır. GDT, bu çerçevede değerlendirildiğinde, Cumhuriyet'in dilsel ve kültürel homojenleşme hedefini destekleyen bir söylem olarak işlev görmüştür.

GDT'nin Gellner'in kuramıyla ilişkili üç yönü öne çıkmaktadır:

- Standart ulusal dilin meşrulaştırılması: Dil devriminin yarattığı ani değişim, GDT aracılığıyla "tarihsel kökene dönüş" biçiminde sunulurken kültürel homojenlik hedefi desteklenmiştir.
- Dil aracılığıyla kültürel bütünlük: Türkçenin tüm dillerin kaynağı olduğu yönündeki iddia, Türkçeye ulusal sınırların ötesinde evrensel bir anlam atfetmiş; bu söylem, ulus ile dil ve kültür arasındaki bağı ideolojik ve sembolik düzeyde derinleştirmiştir.
- Türk ulusunu kültürel üstünlük konumuna yerleştirme: Bu, Gellner'in kültürel meşruiyet kavramını tamamlayan bir kültürel-siyasal stratejidir.

Dolayısıyla GDT, Gellner'in tanımladığı yüksek kültürün ideolojik temelini oluşturmuş; ulus-devletin kültürel homojenlik politikalarına söylemsel dayanak sağlamıştır.

5.2. "İcat Edilmiş Gelenekler" Yaklaşımıyla Teorinin Değerlendirilmesi

Hobsbawm ve Ranger'ın (1983) "icat edilmiş gelenekler" kavramı, GDT'nin işlevini anlamakta güçlü bir analitik çerçeve sunar. "İcat edilmiş gelenek", modern toplumların geçmişle süreklilik kurma ihtiyacına yanıt vermek üzere bilinçli biçimde oluşturdukları ritüeller, semboller ve anlatılar bütünüdür.

GDT, bu bağlamda bir "ulusun dilsel kökeninin yeniden icadı" olarak görülebilir. Teori aracılığıyla:

- Türk ulusu insanlık tarihinin dilsel başlangıç noktasına yerleştirilmiş,
- Dil devriminin yol açtığı tarihsel kopuş, geçmişle yeni bir "kökensel süreklilik" üretmekle kapatılmış,
- Toplumun modernleşme yönündeki radikal dönüşümü doğal ve tarihsel olarak gerekli gösterilmiştir.

Bu yönüyle GDT:

- yeni bir ulusal mitoloji üretmiş,
- ulusal gurur ve özgüveni artırmayı amaçlamış,

- devletin kültürel otoritesini yeniden üretmiştir.

Hobsbawm'ın yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, teori, ulusal geçmişi bilimsel tarihçilikle değil; sembolik ve kültürel yaratım yoluyla yeniden kurma stratejisinin örneği olarak ortaya çıkar.

5.3. Tarihsel Süreklilik ve Köken Kurgusu: Dilin Mitolojik Yeniden Yazımı

GDT'nin en belirgin işlevlerinden biri, ulusun geçmişini yeniden kurgulayan mitolojik bir köken anlatısı üretmesidir.

Teoriye göre Türkçe yalnızca bir dil değil, tüm insanlığın konuştuğu “ilk dil”dir. Bu iddia:

- Türk ulusunu uygarlığın başlangıç noktasına yerleştirir,
- “Modern ulus” olmanın ötesinde “tarihsel ulus” olma iddiası yaratır,
- Türk kimliğini evrensel kültürel mirasın kökenine bağlar.

Bu mitolojik süreklilik, dil devriminin yarattığı radikal kırılmayı telafi eden ideolojik bir çerçeve sunar. Demir (2010), Demircan (2012) ve Aytürk'ün (2004) belirttikleri gibi, GDT, “geçmişi yeniden yazmanın ve toplumsal hafızayı dönüştürmenin bir aracı” olarak işlev görmüştür.

Dil aracılığıyla yaratılan bu süreklilik, ulusun kökensel birliğini vurgular ve toplumsal birlik fikrini güçlendirir. Böylece GDT, ulusal kültürün tarihsel derinliğini görünür kılan bir mit inşası işlevi üstlenmiştir.

5.4. Teorinin Milli Kimlik, Kolektif Hafıza ve Tarih Anlatısına Etkisi

GDT, ulusal kimliğin kültürel ve tarihsel unsurlarını köklü biçimde etkileyen bir yeniden çerçeveleme aracı olmuştur. Teori sayesinde:

- Türk kimliği küresel uygarlığın kökenine yerleştirilmiş,
- Ulus içi özgüven artırılmış,
- Ulusun tarihsel meşruiyetine evrensel bir nitelik kazandırılmıştır (Lewis, 1999).

Bu çerçevede GDT'nin kolektif hafıza üzerindeki etkileri üç düzeyde gözlemlenir:

- Tarihsel anlatının yeniden şekillenmesi: Türk Tarih Tezi ile uyumlu biçimde ulusun geçmişine uygarlık kurucu bir rol atfedilmiştir (Demir, 2010).
- Eğitim ve kültür politikalarının yönlendirilmesi: TDK ve eğitim kurumları aracılığıyla GDT, genç kuşakların ulusal geçmişi algılamasında etkili olmuştur (Aytürk, 2004).
- Toplumsal aidiyet duygusunun güçlenmesi: Dilin kökensel üstünlüğü, ulusal birlik ve ortak kader duygusunu desteklemiştir (Tayanç & İnce, 2020).

Bu nedenle GDT, modern ulusal kimliğin yalnızca siyasal değil, kültürel ve psikolojik boyutlarında da etkili olmuştur.

5.5. Dilin Siyasal Meşruiyet Üretim Aracı Olarak Kullanımı

Dil, modern ulus-devletlerde siyasal meşruiyet inşasının temel araçlarından biridir (Bourdieu, 1991; Ricento, 2006). GDT, erken Cumhuriyet döneminde:

- Modernleşmenin radikal adımlarını meşrulaştırmak,
- Ulusal kimliği devlet ideolojisiyle uyumlu biçimde yeniden kurmak,
- Halkın reformlara yönelik desteğini artırmak,

için kullanılmıştır.

Bu yönüyle GDT, dilin siyasal otoriteyi ve devlet politikalarını destekleyen bir “sembolik meşruiyet üretim mekanizması” olarak işlev gördüğünü kanıtlar. Teori sayesinde devlet, topluma yalnızca “nasıl konuşması gerektiğini” değil, “kim olduğunu” ve “nereden geldiğini” de söyleme gücü kazanmıştır.

GDT'nin bu işlevi, Gramsci'nin (1971) hegemonya kavramıyla da uyumludur: devlet, sivil toplum kurumları aracılığıyla dilsel ve kültürel normları belirleyerek kendi ideolojik üstünlüğünü doğal ve kaçınılmaz hâle getirmiştir.

6. GÜNEŞ-DİL TEORİSİ'NİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Güneş-Dil Teorisi (GDT), yalnızca dilbilimsel bir hipotez olarak değil, erken Cumhuriyet'in toplumsal dönüşüm hedeflerinin söylemsel bir bileşeni olarak geniş etkiler yaratmıştır. Devletin dil reformu, ulus inşası ve modernleşme politikalarıyla doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkan bu teori, eğitimden edebiyata, basından akademiye kadar uzanan geniş bir alanda kültürel bir çerçeve oluşturmuştur. GDT, dil devrimini destekleyen sembolik bir araç olarak, ulusun geçmişini yeniden kurgulayan, kültürel hafızayı biçimlendiren ve yeni kimlik anlatılarını pekiştiren önemli bir aktör hâline gelmiştir (Çelik, 2005; Aytürk, 2004; Lewis, 1999).

6.1. Eğitim Politikaları ve Müfredatta Dilin Rolü

Eğitim, erken Cumhuriyet'in ulus inşa projesinin merkezinde yer alıyordu ve GDT, bu süreçte devletin ideolojik hedefleri doğrultusunda müfredatın şekillenmesinde etkili olmuştur. 1930'lu yıllarda okullarda dilbilgisi, tarih ve coğrafya derslerinde Türk dilinin kökenine ilişkin GDT'den türetilmiş açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Aytürk'ün (2004) belirttiği gibi, 1936–1938 döneminde yayımlanan bazı ders kitapları, Türkçenin dünya dillerinin başlangıç noktası olduğunu olumlayan ifadeler içermektedir.

Bu durumun üç temel işlevi bulunmaktaydı (Tayanç & İnce, 2020):

- Ulusal kimliği erken yaşta içselleştirme: Dilin “evrensel köken” iddiası, genç kuşaklara ulusal gurur ve kültürel üstünlük duygusu aşıliyordu.
- Dil reformunu meşrulaştırma: Türkçenin saflaştırılması ve sadeleştirilmesi yönündeki politikalar, GDT aracılığıyla bilimsel bir çerçeveye oturtuluyordu.
- Devletin modernleşme söyleminin içselleştirilmesi: Eğitim, GDT'nin ideolojik içeriğini yaygınlaştırmanın birincil aracına dönüşüyordu.

Zürcher'in (2004) belirttiği gibi, Cumhuriyet elitleri için eğitim, ulusu yeniden kurmanın başlıca aracıdır; GDT bu aracın söylemsel dayanaklarından biri olmuştur.

6.2. Edebiyat, Roman ve Popüler Kültürde Dilsel Milliyetçiliğin Yansımaları

GDT'nin kültürel alandaki en görünür etkilerinden biri, edebiyat ve popüler kültürdeki dilsel milliyetçilik söylemlerinin güçlenmesidir. 1930'larda Türk edebiyatı, yeni ulusal dilin estetik bir laboratuvarı hâline gelmiş; sade Türkçe arayışı ile “öz Türkçe” kelime üretimi geniş bir kültürel destek bulmuştur (Lewis, 1999).

Roman, hikâye ve şiirlerde dilin yenileşmesi, ulusal kök arayışı ve tarihsel köken mitlerinin işlenmesi sıkça görülmüştür. Halide Edib, Yakup Kadri ve Aka Gündüz vb. yazarlar, dilsel reformun ve ulusal köken vurgusunun edebî düzeyde temsil edilmesine katkı sağlamışlardır (Cahill, 2018).

Popüler kültür alanında ise GDT'nin etkileri şu biçimlerde gözlenmiştir:

- Halk dergilerinde Türkçenin kökenine dair spekülâtif yazılar,
- Mizah dergilerinde dil reformuyla ilgili övücü temalar,
- TDK'nın “öz Türkçe yarışmaları”nın geniş toplumsal karşılık bulması,
- Popüler bilim kitaplarının Türkçenin evrensel kök olduğu iddiasını geniş kitlelere aktarması.

Bu nedenle GDT, edebiyat ve popüler kültürde ulusun tarihsel kimliğini yeniden inşa eden bir çerçeve üretmiştir.

6.3. Akademik Alan, Tarih Yazımı ve Dilbilim Anlatılarının Dönüşümü

GDT, akademik tartışmalarda da etkili olmuş; özellikle 1930'ların ortalarında tarih, antropoloji ve dilbilim alanlarında ulusalcı yorumların yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Türk Tarih Tezi'nin sunduğu “medeniyet kurucu Türkler” söylemi, GDT ile birlikte daha bütünlüklü bir anlatıya kavuşmuş ve akademik tarih yazımını doğrudan etkilemiştir (Lewis, 1999; Zürcher, 2004).

Akademik alanda GDT'nin etkisi iki biçimde görülür:

- Kurumsal destek: TDK tarafından düzenlenen Dil Kurultayları'nda sunulan bildiriler, GDT'nin bilimsel bir çerçeve olarak sunulmasını sağlamıştır.

- Disiplinler arası yayılma: Coğrafya, antropoloji ve tarih alanlarında Türkçenin kökensel öncüllüğü üzerine çalışmalar yapılmış; bu durum bilimsel metodoloji açısından tartışmalı bir zemin yaratmıştır (Aytürk, 2004).

GDT, bilimsel alanı dönüştürmekten çok, bilimsel alanın devlet ideolojisini pekiştiren bir araç hâline gelmesine katkı sağlamıştır. Böylece akademik söylem ile siyasi söylem arasındaki sınırlar belirgin şekilde bulanıklaşmıştır.

6.4. Teorinin Dönemin Medya ve Basınında Temsili

Basın, GDT'nin toplumsal dolaşıma girmesinde ve meşruiyet kazanmasında kritik rol oynamıştır. 1935–1938 yılları arasında başlıca gazetelerde Türkçenin kökenine ilişkin haberler, sütun yazıları, bilimsel tartışmalar ve propaganda amaçlı metinler yayımlanmıştır.

“Ulus”, “Cumhuriyet” ve “Ulus (Hakimiyet-i Milliye)” gibi gazetelerde, GDT'nin “bilimsel zafer” olarak sunulduğu, özellikle yabancı uzmanların görüşlerine atıf yapılarak teorinin uluslararası düzeyde kabul gördüğü izlenimi yaratıldığı bilinmektedir (Aytürk, 2004; Şendeniz, 2014).

Bu ideolojik dönüşüm, dönemin Türk Dil Kurumu (TDK) belgeleri ve günlük basın içerikleri incelendiğinde daha somut biçimde gözlemlenmektedir. Örneğin, 26 Eylül 1932 tarihinde düzenlenen I. Türk Dil Kurultayı Tutanakları'nda yer alan şu ifade, dilin ulusal kimlik inşasındaki merkezi konumunu açıkça yansıtır:

“Türk dili, milletimizin hem köküdür hem de dallarıdır; onu özleştirmek, milleti kendine döndürmektir.” (*I. Dil Kurultayı Tutanakları, 1932*)

Benzer biçimde, Cumhuriyet gazetesi'nin 21 Eylül 1935 tarihli başyazısında, GDT'nin ulusal bir gurur kaynağı olarak çerçevelendiği görülür:

“Türk dilinin güneşten doğduğu inancı, yalnızca bir ilmî tez değil, Türk milletinin medeniyet sahnesindeki kadim yerini de hatırlatır.” (*Cumhuriyet, 26.08.1936*)

Ayrıca Ulus gazetesinin 1936 yılında yayımladığı bir yorum yazısında, GDT açık biçimde bir “ulusal uyanış ideolojisi” olarak sunulmuştur:

“Dil devrimimizin son safhası olan Güneş-Dil Teorisi, Türk milletinin tarihteki menşesine yeniden ışık tutmaktadır.” (*Ulus, 26.08.1936*)

Bu belgeler, GDT'nin yalnızca bir dilbilim teorisi değil, ulus-devletin kendini meşrulaştırma sürecinde kullanılan güçlü bir sembolik politika aracı olduğunu göstermektedir. TDK'nin yayınladığı bültenler ve kurultay raporları, dilin kökenine dair bilimsel tartışmalardan çok, ulusun kökensel bütünlüğünü vurgulayan politik söylemlerle örülmüştür.

Bu nedenle GDT, dönemin basın-bürokrasi-akademi üçgeninde üretilen resmî ideolojik söylemin kurumsallaşmış biçimi olarak değerlendirilebilir. Belgeler, dilin yalnızca “iletim aracı” değil, aynı zamanda “ulusal aidiyetin göstergesi” olarak yeniden tanımlandığını ortaya koymaktadır.

Basının bu süreçteki işlevi şu şekilde özetlenebilir:

- GDT'yi toplumsallaştırmak,
- Teoriye eleştiren akademisyenleri periferileştirmek,
- Dil reformunu siyasal meşruiyet üzerinden desteklemek,
- Devletin kültürel politikalarını kitlesel ölçekte yaygınlaştırmak.

Basının GDT'yi eleştirel biçimde ele alan yayınlara fazla yer vermemesi, teorinin hegemonik niteliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

6.5. Eleştiriler: Bilimsellik, İdeoloji ve Sembolik Siyaset

Güneş-Dil Teorisi (GDT), ortaya çıktığı dönemden itibaren hem Türkiye'de hem de uluslararası akademik çevrelerde yoğun biçimde tartışılmış ve büyük ölçüde eleştirel bir yaklaşımın konusu olmuştur. Eleştirilerin ortak paydasını, teorinin bilimsel bir açıklama olmaktan ziyade erken Cumhuriyet'in kültürel ve siyasal hedeflerine hizmet eden ideolojik bir proje olarak işlev gördüğü değerlendirmesi oluşturur. Bu bağlamda GDT, dilbilimin yöntemsel gerekliliklerinden kopukluğu, tarihsel kanıtların eksikliği ve devletin ulusal kimlik inşası sürecindeki sembolik rolü bakımından geniş çapta sorgulanmıştır.

Bilimsel açıdan değerlendirildiğinde GDT, modern karşılaştırmalı dilbilimin temel ilkeleriyle uyumlu olmadığı için eleştirilmiştir. Dil ailelerinin belirlenmesinde kullanılan düzenli ses denkliklerini, tarihsel-dilbilimsel kanıtları ve filolojik belgeleri esas alan yöntemler, GDT’de neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Campbell’ın (2004) ortaya koyduğu gibi, sağlam bir köken teorisi geliştirmek karşılaştırmalı ses yasaları, belgelenmiş dil evrimi süreçleri ve disiplinler arası kanıtlarla mümkündür. Oysa GDT, Türkçedeki bazı ünlüleri güneşe tapınmaya bağlayan mitolojik-tasavvufi argümanlar üzerine kurulmuş; bu da teorinin bilimsel niteliğini zayıflatmıştır. Lewis (1999) bu yönüyle GDT’yi, bilimsel iddiası olan fakat bilimsel dayanağı bulunmayan bir kültürel anlatı olarak nitelendirir.

İdeolojik eleştiriler ise GDT’nin bilimsel bir araştırmadan çok ulusal kimlik inşa sürecinin psikolojik ve siyasi ihtiyaçlarına cevap veren bir söylem olduğu görüşüne dayanır. Aytürk’ün (2004) kapsamlı analizinde belirttiği gibi, teori Türk ulusunu evrensel uygarlığın kökenine yerleştiren bir tarihsel üstünlük iddiası üretmiş ve ulusal kimliği güçlendirici bir sembolik araç olarak işlev görmüştür. Teori aracılığıyla Türkçeye evrensel bir rol atfedilmesi, hem kültürel milliyetçiliğin aşırı biçimlerini beslemiş hem de dil reformlarının siyasal açıdan meşrulaştırılmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda GDT, bilimsel bir açıklamadan çok ulusun kendisini konumlandığı kurucu bir mit işlevi kazanmıştır.

Sembolik siyaset perspektifinden bakıldığında teori, devletin dil reformu ve kültürel modernleşme sürecinde toplumsal desteği pekiştirmek için kullandığı sembolik bir araç olarak değerlendirilir. Edelman’ın (1988) belirttiği üzere, politik aktörler geniş kitleleri harekete geçiren sembolik söylemler yoluyla siyasal projelerine toplumsal onay oluşturabilirler. GDT de bu çerçevede, basın ve eğitim aracılığıyla yaygınlaştırılan bir meşruiyet mekanizması olarak işlev görmüş; devletin kültürel alan üzerindeki hegemonyasını güçlendirmiştir. Bourdieu’nün (1991) dilsel sermaye kavramı dikkate alındığında, GDT’nin dil alanındaki tekelleştirici ve merkezileştirici etkisi daha net anlaşılmaktadır. GDT’ye yönelik akademik eleştirilerin bastırılması ve kurumsal tartışmaların sınırlandırılması, dönemin siyasal atmosferi içinde bilimsel özerkliğin daraldığını göstermektedir.

Tarihsel eleştiriler, teorinin Osmanlı’nın çok dilli, çok kültürlü mirasıyla uyumsuz, seçmeci ve teleolojik bir tarih kurgusu sunduğunu vurgular. Zürcher (2004), GDT’nin Türk kimliğini uygarlık kurucu bir özden türeten çizgisel bir ulusal tarih anlatısı yarattığını, bunun da tarihsel gerçekliklerden çok moderne özgü bir kimlik inşa stratejisine karşılık geldiğini belirtir. Teorinin tarihsel süreklilik yanılsaması yaratması, Hobsbawm’ın (1983) “icat edilmiş gelenek” kavramsallaştırmasıyla uyumludur; bu bağlamda GDT, geçmişe dair kesintisiz ve doğal bir süreklilik hissi yaratan bir kültürel icat olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu eleştiriler birlikte düşünüldüğünde GDT, bilimsel bir köken teorisi olmaktan ziyade erken Cumhuriyet’in ulus-devlet projesi içinde sembolik, ideolojik ve kültürel işlevler üstlenen çok katmanlı bir söylem olarak ortaya çıkar. Teori, bir yandan ulusal kimliği güçlendirmeye yönelik ideolojik bir çerçeve sunmuş, diğer yandan dil reformunun yarattığı yapısal dönüşümleri toplumsal açıdan meşrulaştıran sembolik bir aygıt görevi görmüştür. Dolayısıyla GDT, modern Türkiye’nin kültürel ve siyasal tarihinde kısa süreli etkisine rağmen önemli bir ideolojik deneyim olarak değerlendirilmelidir; zira teoriye verilen tepkiler, hem ulusal kimlik inşasının sınırlarını hem de dilin siyasal ve kültürel işlevlerinin nasıl dönüştüğünü anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

6.6. Bulguların Yorumu ve Kuramsal Değerlendirme

Bu çalışmanın bulguları, Güneş-Dil Teorisi’nin (GDT) erken Cumhuriyet dönemi ulus-devlet inşasında çok katmanlı bir ideolojik araç olarak işlev gördüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Ancak bu bulguların anlamı, yalnızca tarihsel bir olguya işaret etmekle sınırlı değildir; GDT’nin ulus, kimlik ve dil arasındaki ilişkiyi nasıl yeniden tanımladığı, kuramsal düzeyde de önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Öncelikle, bulgular GDT’nin Benedict Anderson’ın (1991) “hayali cemaat” kavramıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Eğitim, basın ve edebiyat aracılığıyla ulusal bir dilin “ortak aidiyet duygusu” yaratan bir bağ haline getirildiği görülmüştür. Bu durum, GDT’nin yalnızca dilbilimsel değil, toplumsal bir tahayyül aracı olarak da işlev gördüğünü kanıtlar.

İkinci olarak, Ernest Gellner’in (1983) “homojen yüksek kültür” modeliyle uyumlu biçimde, GDT’nin Türkçeyi kültürel birleştiricilik temelinde konumlandığı bulgusu dikkat çekicidir. Dilin sadeleştirilmesi ve Türkçenin “kökensel” olarak meşrulaştırılması, modern ulus-devletin homojen kültür üretme hedefiyle örtüşmektedir.

Üçüncü olarak, Hobsbawm ve Ranger'ın (1983) "icat edilmiş gelenek" yaklaşımıyla paralel biçimde, GDT'nin geçmişle kökensel bir süreklilik kurgusu inşa ettiği saptanmıştır. Bu anlatı, ulusal kimliğe derin tarihsel bir meşruiyet kazandırmış ve dil reformunun yarattığı kopuşu telafi etmiştir.

Son olarak, Bourdieu'nün (1991) "sembolik iktidar" ve Gramsci'nin (1971) "hegemonya" kavramları bağlamında değerlendirildiğinde, GDT'nin yalnızca dilin içeriğini değil, dilin kimin tarafından, hangi amaçla tanımlandığını da belirleyen bir iktidar aygıtı işlevi gördüğü ortaya çıkmıştır. Türk Dil Kurumu'nun çalışmaları, bu hegemonik söylemin kurumsal düzeyde nasıl üretildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla elde edilen bulgular, kuramsal çerçevede ortaya konan üç ana yaklaşımı (Anderson, Gellner, Hobsbawm) somutlaştırmakta; GDT'nin modern ulus-devlet inşasında hem dilsel standardizasyon hem ideolojik süreklilik hem de kültürel meşruiyet üretimi süreçlerinde merkezi bir rol oynadığını kanıtlamaktadır.

7. GÜNEŞ-DİL TEORİSİ'NİN HEGEMONYADAN ÇEKİLİŞİ VE SONRASI

Güneş-Dil Teorisi (GDT), 1930'ların ortalarında devlet ideolojisinin önemli bir bileşeni hâline gelmiş olsa da, teorinin entelektüel etkisi oldukça kısa sürmüş ve 1930'ların sonlarından itibaren hızla görünürliğini kaybetmiştir. Bu geri çekilme, yalnızca teorinin bilimsel açıdan sürdürülemez olmasından değil, aynı zamanda Türkiye'de siyasal önceliklerin, uluslararası ilişkilerin ve kültürel politikaların değişiminden kaynaklanmıştır. GDT'nin kısa ömürlü fakat etkili bir kültürel mühendislik projesi olarak değerlendirilmesi, erken Cumhuriyet'in ulus inşası sürecinin dinamik doğasını anlamak açısından önemlidir (Lewis, 1999; Aytürk, 2004).

7.1. 1930' lu Yılların Sonundan İtibaren Teorinin Geri Çekilişi

GDT'nin resmî söylemden çekilişinin temel nedenlerinden biri, teorinin giderek artan bilimsel eleştiriler karşısında savunulamaz hâle gelmesi ve devletin ideolojik önceliklerinin değişmesidir. 1938 sonrasında Türkiye'nin uluslararası yönelimi, Avrupa merkezli modernleşme ve diplomatik denge politikaları doğrultusunda yeniden şekillenmiş; bu süreç, aşırı kültürel-milliyetçi iddiaların geri plana itilmesine yol açmıştır (Zürcher, 2004).

Teorinin geri çekilmesinde içsel faktörler de etkili olmuştur. Aytürk (2004), GDT'nin Atatürk'ün kişisel ilgisiyle güç kazandığını; onun ölümünden sonra teoriyi savunan bürokratik ve entelektüel çevrelerin desteğinin hızla zayıfladığını vurgular. Türk Dil Kurumu (TDK) içinde dahi GDT'ye yönelik eleştirel yaklaşımlar görünür hâle gelmiş; 1940'lı yılların başından itibaren kurum çalışmalarında GDT'ye açık atıflar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla teorinin gerilemesi, hem siyasal iklimdeki dönüşümün hem de bilimsel tartışmaların yarattığı baskının sonucudur.

7.2. Türk Dil Politikalarının Yeni Yönelimleri

GDT'nin geri çekilmesinin ardından Cumhuriyet'in dil politikaları daha pragmatik ve bilimsel temellere dayalı bir çizgi izlemeye başlamıştır. 1940'lardan itibaren Türkçenin "özleştirilmesi" hareketi devam etmiş olsa da, bu süreçte radikal köken iddiaları geri plana itilmiş, daha dengeli bir sözlük çalışması ve dil planlaması anlayışı ön plana çıkmıştır (Lewis, 1999).

1950'li yıllarla birlikte Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ve uluslararası kurumlarla (NATO, OECD) entegrasyonu, dil politikalarında daha kapsayıcı ve ölçülü bir yaklaşımın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. TDK'nın çalışmalarında bilimsel yönelimlerin güçlendiği, dil kökeni tartışmalarının yerini normatif dil planlaması, sözlük geliştirme ve standart dilin eğitim yoluyla yaygınlaştırılması gibi uygulamalara bıraktığı görülmektedir (Heyd, 1954).

Bu dönüşüm, dil politikalarının ideolojik işlevinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmese de, GDT'nin temsil ettiği türden büyük anlatıların yerini, daha ölçülü ve uzun vadeli kültürel planlamalara bıraktığını göstermektedir.

7.3. Teorinin Bugünkü Akademik ve Siyasal Referansları

GDT günümüzde akademik literatürde büyük ölçüde tarihsel bir olgu ve kültürel mühendislik örneği olarak ele alınmaktadır. Uluslararası akademi, teoriyi bilimsel bir yaklaşımdan ziyade milliyetçilik, dil politikaları ve devlet ideolojisi ilişkisini anlamakta kullanılan bir vaka örneği olarak değerlendirmektedir (Aytürk, 2004; Lewis, 1999).

Türkiye'de ise GDT'nin güncel siyasal referansları sınırlıdır. Zaman zaman popüler kültürde, medya tartışmalarında veya alternatif tarih anlatılarında GDT'ye benzer köken varsayımları dile getirilse de bu

söylemler akademik çevrelerde destek bulmamaktadır. Buna karşın GDT, Türk dil reformu, ulus inşası, kültürel politika ve sembolik siyaset alanlarında yapılan çalışmalarda önemli bir analitik odak olmaya devam etmektedir. Teori, özellikle devletin kültürel alan üzerindeki etkisini, ideoloji ile bilim arasındaki gerilimleri ve erken Cumhuriyet modernleşmesinin sınırlarını anlamak için kullanılan bir örnek işlevi görmektedir.

7.4. Türkiye’de Dil ve Ulus Tartışmalarının Güncel Çerçevesi

Bugün Türkiye’de dil ve ulus tartışmaları, GDT’nin temsil ettiği kökenci yaklaşımın ötesinde, çok daha geniş ve çok katmanlı bir çerçevede yürütülmektedir. Dil reformuna ilişkin tartışmalar artık Türkçenin kökeninden ziyade:

- küreselleşmenin etkileri,
- İngilizce’nin artan hâkimiyeti,
- dijitalleşme ve yeni medya dilinin yükselişi,
- çokdillilik ve yerel dillerin korunması,
- eğitimde dil politikalarının niteliği

vb. başlıklar etrafında şekillenmektedir (Orhan, 2017).

Ayrıca çağdaş toplumsal tartışmalarda dil, ulusal kimlikten çok kültürel çeşitlilik, ifade özgürlüğü ve dilsel haklar bağlamında değerlendirilmektedir (Ricento, 2006). Bu durum, dil politikalarının ideolojik yoğunluğunun zamanla azaldığını, GDT’nin temsil ettiği türden büyük köken anlatılarının güncel politikada etkisini büyük ölçüde kaybettiğini göstermektedir.

Ancak bu zayıflama, GDT’nin tarihsel etkisinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Aksine, GDT tarihsel olarak 1930’lu yılların özgül siyasal ve kültürel koşullarında ortaya çıkmış bir ideolojik proje olsa da, etkileri yalnızca o döneme özgü kalmamıştır. Günümüzde Türkiye’de dil, kimlik ve ulus tartışmaları sürerken, GDT’nin oluşturduğu söylemsel kalıpların ve kültürel reflekslerin çeşitli biçimlerde yeniden üretildiği gözlemlenmektedir.

Her ne kadar GDT, bilimsel meşruiyetini kaybetmiş olsa da, “Türkçenin üstünlüğü”, “öz dilin saflığı” veya “dilsel kökenin milli kimlikle özdeşliği” gibi temalar, popüler tarih anlatılarında, medya söylemlerinde ve milliyetçi çevrelerin dil ideolojilerinde yaşamaya devam etmektedir. Bu durum, GDT’nin yalnızca tarihsel bir fenomen değil, aynı zamanda ulusal özne inşasının kalıcı bir söylemsel modeli olarak işlev görmeye devam ettiğini göstermektedir.

Makoni ve Pennycook’un (2005) “*dil icat edilir*” teziyle birlikte düşünüldüğünde, bugünün dil ideolojilerinde GDT’nin izleri, modern Türkçenin hâlâ ulusal saflık–yabancılaşma ekseninde tartışılmasında açıkça görülmektedir. Sosyal medya, popüler kültür ve eğitim politikalarında Türkçenin “yabancı etkilerden korunması” yönündeki hassasiyet, GDT’nin ürettiği sembolik safiyet fikrinin güncellenmiş bir biçimi olarak okunabilir.

Ayrıca, dijital çağda artan küreselleşme ve İngilizceleşme karşısında, bazı politik aktörlerin dilsel korumacılığı ulusal egemenliğin bir parçası olarak savunmaları, GDT’nin temsil ettiği dilsel milliyetçilik anlayışının yeniden yorumlandığını ortaya koymaktadır. Böylece GDT’nin mirası, doğrudan referans verilmeden bile, güncel ideolojik söylemlerin alt metninde varlığını sürdürmektedir.

Sonuç olarak, GDT tarihsel bir örnek olmanın ötesinde, dilin ulus-devlet projelerinde nasıl bir ideolojik araç olarak kullanılabileceğini hatırlatan güçlü bir vaka niteliğini korumaktadır. Bu bağlamda GDT, yalnızca erken Cumhuriyet ideolojisini anlamak için değil, günümüz Türkiye’sinde dilin hâlâ bir kimlik, aidiyet ve iktidar alanı olarak nasıl işlediğini analiz etmek için de analitik bir referans noktası sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Erken Cumhuriyet döneminin kültürel ve siyasal dönüşümünde dil, yalnızca iletişimsel bir araç değil, ulus-devlet inşasının ideolojik omurgasını oluşturan sembolik ve kurucu bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ele alındığı biçimiyle Güneş-Dil Teorisi (GDT), Türkçenin tarihsel konumunu yeniden tanımlayarak ulusal kimliği güçlendirmeyi amaçlayan, ulusun kökenini evrensel bir uygarlık anlatısına yerleştiren ve dil reformlarının yarattığı radikal kırılmayı telafi etmeye çalışan çok katmanlı bir söylem olarak

değerlendirilmelidir. Teorinin siyasal işlevi, bilimsel geçerliliğinden bağımsız biçimde, modern ulus-devletin kültürel meşruiyet üretme mekanizmalarını somutlaştırması bakımından dikkat çekicidir.

Çalışma boyunca görüldüğü üzere GDT, Benedict Anderson'ın "hayali cemaatler" yaklaşımıyla uyumlu biçimde, ortak bir dil üzerinden ulusal aidiyeti güçlendiren bir ideolojik çerçeve sunmuş; Gellner'in modern ulus-devletlerin homojen bir yüksek kültür yaratma zorunluluğuna ilişkin tespitleriyle birleşerek, dilin kültürel birleştiriciliğini siyasal bir araç haline getirmiştir. Aynı şekilde Hobsbawm ve Ranger'ın "icat edilmiş gelenekler" kavramı, GDT'nin ulusun geçmişine ilişkin kökensel ve süreklilik iddialarını bir kültürel inşa süreci olarak açıklamada analitik bir işlev görmüştür. Dolayısıyla GDT, dil, tarih ve kimlik ekseninde geliştirilen üçlü bir meşruiyet mekanizması olarak, ulus-devletin kendisini hem içerideki vatandaşlarına hem de dış dünyaya belirli bir tarihsel konumda sunmasına imkân tanımıştır.

GDT'nin bir diğer önemli işlevi, dil devrimi sonrasında ortaya çıkan kültürel kopuşun yarattığı boşluğu, tarihsel kökeni yeniden tanımlayan bütünlüklü bir anlatıyla doldurmasıdır. Teori, Türkçeyi yalnızca ulusal bir dil değil, insanlık tarihinin kökensel dili olarak konumlandırmış; böylece yeni ulus-devlet kimliğini güçlendiren sembolik bir üstünlük iddiası üretmiştir. Bu yönüyle GDT, erken Cumhuriyet elitlerinin modernleşme ideolojisi ile ulusal tarih arayışının kesişim noktasında doğmuş; dilin bilimsel bir inceleme konusundan ziyade kültürel bir ideoloji alanına dönüşmesine yol açmıştır.

1930'lu yılların sonlarından itibaren teorinin görünürlüğünün azalması ise siyasi önceliklerin değişimi, uluslararası ilişkilerde yeni yönelimler ve akademik çevrelerdeki eleştirel yaklaşımlarla yakından ilişkilidir. Atatürk'ün vefatı sonrasında bürokratik ve entelektüel destek ağının zayıflaması, GDT'nin kurumsal meşruiyetini kaybetmesine yol açmış; Türk dil politikaları daha pragmatik, daha bilimsel ve daha ölçülü bir çizgiye evrilmiştir. Buna rağmen teori, erken Cumhuriyet'in kültürel mühendislik süreçlerini anlamak açısından bugün de açıklayıcı bir güç taşımaktadır.

GDT'nin toplumsal etkileri açısından bakıldığında, teori özellikle eğitim müfredatı, edebiyat, popüler kültür ve basın aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmış; ulusal kimliğin yeniden üretildiği alanlarda belirgin yansımalar yaratmıştır. Teori sayesinde ulusun tarihsel kimliğine kökensel bir derinlik kazandırılmış, genç kuşaklara ulusal özgüven aşılanmış ve modernleşme reformlarının toplumsal kabulü artırılmıştır. Bununla birlikte akademik ve bilimsel çerçevede teori, karşılaştırmalı dilbilimin temel ilkeleriyle uyumsuzluğu nedeniyle sürdürülebilirliğini yitirmiş; eleştirel literatürde bilimsellikten ziyade ideolojik nitelikleri ön plana çıkmıştır.

Bugün GDT, bilimsel bir teori olarak değil, ulus-devlet inşasında dilin ve kültür politikalarının nasıl ideolojik bir araç haline gelebileceğini gösteren tarihsel bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Teorinin kısa ömürlü fakat etkili bir deneyim olması, modern devletlerin dil politikalarının yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda siyasal, sembolik ve kültürel süreçlerle iç içe olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yönüyle GDT, Türkiye'de ulus inşası, kimlik politikaları, kültürel modernleşme ve devlet ideolojisi ilişkisini anlamak isteyen araştırmacılar için önemli bir analitik alan sunmaya devam etmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, hem GDT'nin tarihsel bağlamının hem de dil politikalarının ideolojik yönlerinin derinleştirilmesi adına çeşitli araştırma imkânları ortaya koymaktadır:

- Karşılaştırmalı ulus-devlet incelemeleri: GDT, Sovyet dil teorileri, Fransız dil planlaması veya Japon ulusal dil reformları gibi örneklerle karşılaştırılarak daha geniş bir bağlamda analiz edilebilir.
- Arşiv belgeleri ve süreli yayınlar: 1930'lar basını, Dil Kurultayı raporları ve TDK arşivleri, teorinin kurumsallaşma sürecine dair mikro tarihsel çalışmalar için zengin bir kaynak sunmaktadır.
- Edebiyat ve popüler kültür analizi: Romanlar, okul kitapları ve dönemin popüler yayınları üzerinden GDT'nin kültürel dolaşıma nasıl girdiği daha ayrıntılı biçimde incelenebilir.
- Eğitim politikaları perspektifi: Teorinin müfredat üzerindeki etkileri ve pedagojik sonuçları, eğitim sosyolojisi bağlamında incelenebilir.
- Dil politikaları ve siyaset ilişkisi: GDT örneğinden hareketle Türkiye'nin bugünkü dil politikalarının ideolojik dönüşümü değerlendirilerek, dil–kimlik–siyaset ilişkisine yönelik yeni modeller geliştirilebilir.

Bu öneriler, hem erken Cumhuriyet'in kültürel mühendislik stratejilerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacak hem de dil politikaları çalışmalarını disiplinlerarası bir zemin üzerinde ileriye taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpaslan, E., & Aydın, T. (2017). Bir Cumhuriyet aydını olarak dil ve kültür politikaları ışığında Hasan Reşit Tankut. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000459
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Aytürk, İ. (2004). Turkish Linguists against the West: The Origins of Linguistic Nationalism in Atatürk's Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 1–25. <https://doi.org/10.1080/0026320042000282856>
- Birinci Türk Dili Kurultayı (1932). *Tezler, Müzakere Zabıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://tdk.gov.tr/birinci-turk-dili-kurultayi-26-eylul-1932-tezler-muzakere-zabitlari-turk-dil-kurumu/>
- Blommaert, J. (2014). *Language and the study of diversity*. Handbook of Diversity Studies (Routledge, Steve Vertovec, ed.). Tilburg University Papers in Culture Studies, Paper 74.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.
- Cahill, M. (2018). Modern Turkish Literature. In *Windows into Turkish Culture*. Ohio State University, Department of Near Eastern Languages and Cultures. <https://ohiostate.pressbooks.pub/windowsintoturkishculture/chapter/chapter-8-modern-turkish-literature/>
- Cumhuriyet Gazetesi (1936). *Güneş-Dil teorisinin izahı yapıldı*. Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ağustos 1936. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1936-08-26/7>
- Çelik, Z. (2005). 'Yeni' Türkçe'nin Doğuşu: Türk Dil Devrimi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2(6), 197-216. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/55978/767756>
- Çolak, Y. (2004). Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 67–91. <https://doi.org/10.1080/0026320042000282883>
- Demir, G. Y. (2010). Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(19), 385-396. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/23073/246547>
- Demircan, Ö. (2012). Güneş-Dil Teorisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (8), 119-143. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.41369>
- Edelman, M. (1988). *Constructing the political spectacle*. University of Chicago Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks* (Editörler: Q. Hoare & G. N. Smith). International Publishers.
- Heyd, U. (1954). *Language reform in modern Turkey*. The Israel Oriental Society.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Joseph, J. E. (2004). *Language and identity: national, ethnic and religious*. Palgrave Macmillan.
- Kreyenbroek, P., & Allison, C. (2005). *Kurdish culture and identity*. Zed Books.
- Kvergić, H. (1935). *La psychologie de quelques éléments des langues turques*. Unpublished report prepared for the Turkish Language Society.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish language reform: A catastrophic success*. Oxford University Press.
- Makoni, S., & Pennycook, A. (2005). Disinventing and (Re)Constituting Languages. *Critical Inquiry in Language Studies*, 2(3), 137–156. https://doi.org/10.1207/s15427595cils0203_1
- Orhan, S. (2017). Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Çerçeve. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 331-362. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.351711>
- Özdemir, N. (2023). Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi. *Atatürk Dergisi*, 12(1), 19-24. <https://doi.org/10.5152/JA.2023.23060>
- Ricento, T. (Ed.). (2006). *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing.

- Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge University Press.
- Şendeniz, Ö. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(20), 307 - 325. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/192380>
- Tayanç, M., & İnce, A. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü ve Önemi. *İmgelem*, 4(6), 19-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/imgelem/issue/55950/735066>
- Ulus Gazetesi (1936). *Kültür davamız; Üçüncü Dil Kurultayı*. 26.08.1936.
- Uyar, M., & Erickson, E.J. (Eds.). (2025). *The Routledge Handbook of Modern Turkish History* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003360261>
- Yılmaz, S. (2022). Türk dilinin sadeleşmesi meselesi: Yakup Kadri Örneği. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 324-338. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1192524>
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history* (3rd ed.). I.B. Tauris.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose and Scope

This article examines the Sun-Language Theory (SLT) not merely as a controversial linguistic hypothesis but as a central ideological instrument of nation-state construction in the early Turkish Republic. The study situates SLT within broader theories of nationalism and modernity, particularly drawing on Benedict Anderson's concept of imagined communities, Ernest Gellner's model of homogeneous high culture, and Hobsbawm and Ranger's notion of invented traditions. Within this framework, the article aims to demonstrate how language functioned as a hegemonic mechanism through which national identity, historical continuity, and political legitimacy were discursively produced. Rather than evaluating the scientific validity of SLT, the study focuses on its political, cultural, and symbolic functions in the nation-building process.

Research Problem

The main research problem addressed in this study concerns the gap in existing literature, where the Sun-Language Theory is predominantly treated either as a linguistic anomaly or as a marginal episode in Turkish modernization. Such approaches often neglect the broader ideological and hegemonic role of SLT in shaping national consciousness. This article therefore asks: *How did the Sun-Language Theory operate as an ideological apparatus in the construction of the Turkish nation-state, and in what ways did it contribute to legitimizing linguistic reform and modernist state policies?* By reframing SLT as a tool of symbolic politics rather than a failed scientific theory, the study seeks to provide a deeper understanding of language-based nation-building strategies.

Methodology

The research adopts a qualitative methodological design, employing critical discourse analysis and historical document analysis. The analytical framework is informed by Norman Fairclough's three-dimensional model of Critical Discourse Analysis, which examines discourse at the levels of text, discursive practice, and social practice. Primary sources include early publications of the Turkish Language Society (Türk Dil Kurumu), official documents related to language reform, speeches, textbooks, and contemporary newspapers and journals from the 1930s. These materials are analyzed to reveal how discourses on language, history, and identity were constructed and disseminated within institutional and societal contexts. The study deliberately limits its scope to official state discourse and dominant cultural narratives in order to maintain analytical focus and theoretical coherence.

Findings

The findings reveal that the Sun-Language Theory functioned as a symbolic and ideological framework designed to mitigate the cultural rupture caused by radical language reforms such as the Alphabet Reform and linguistic purification policies. By presenting Turkish as the "original language of humanity," SLT created an illusion of historical continuity that linked modern Turkish identity to an ancient and universal past. This narrative reinforced national self-confidence while legitimizing modernization efforts. The theory was actively circulated through education, media, literature, and academic institutions, thereby accelerating the spread of linguistic nationalism and embedding it in collective memory. However, the study also finds that from the late 1930s onward, SLT gradually lost both scientific credibility and political relevance, as Turkish language policy shifted toward more pragmatic and academically grounded approaches.

Conclusion

The article concludes that although the Sun-Language Theory was relatively short-lived, it played a significant role as a cultural engineering project in the early Republican period. SLT exemplifies how language can be mobilized as a hegemonic tool to construct national identity, produce symbolic legitimacy, and reshape collective memory. By integrating theories of nationalism with discourse analysis, the study provides a critical analytical framework for understanding the intricate relationship between language and ideology in nation-state formation. More broadly, the findings contribute to contemporary debates on language policy, nationalism, and symbolic power, demonstrating that linguistic projects are never politically neutral but deeply embedded in struggles over identity, authority, and historical meaning.

Dünya Savaş Ekmekleri ve Golit Ekmeği: Tarihsel Bir İnceleme

World War Breads and Golit Bread: A Historical Review

Nadire Nur ALTINOK

Karabük Üniversitesi

nnadirenn@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-1599-4461>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 06.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu makale, savaş ve kıtlık dönemlerinde temel bir beslenme kaynağı olarak ortaya çıkan ekmek çeşitlerini tarihsel ve kültürel bir bakış açısıyla incelemektedir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan savaş ekmekleri; dayanıklılık, az malzemeyle oluşturabilme, uzun süre muhafaza edebilme ve taşıma rahatlığı gibi ortak özellikler taşıyarak toplumların hayatta kalma stratejilerini göstermektedir. Araştırmada, küresel ölçekte kullanılan dayanıklılık temelli savaş ekmekleri (peksimet, komissbrot, baget, biscuit vb.) ile mecburiyet ve göç temelli ekmek türleri (damper gibi) gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'den ele alınan Giresun ve Ordu'nun Mesudiye yöresine özgü Golit ekmeği, uzun raf ömrü, sert yapısı ve kıtlık dönemlerinde desteklediği sürdürülebilir beslenme imkânı sebebiyle savaş ekmeklerinin küresel özellikleriyle karşılaştırılmıştır. Makalenin bulguları, Golit ekmeğinin tarih savaşlarda, katlık koşullarında kullanıldığını ve dünya savaş ekmekleriyle şekilsel ve işlevsel bağlamda benzerlikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, savaş dönemi beslenme kültürüyle birlikte bütüncül bir çerçeve ortaya çıkarmakta hem de Golit ekmeğinin kültürel miras açısından özgün konumunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş dönemi beslenmesi, Uzun ömürlü ekmekler, Askerî rasyonlar, Geleneksel ekmek kültürü, Hayatta kalma gıdaları

ABSTRACT

This article examines bread varieties that emerged as a staple food source during times of war and famine from a historical and cultural perspective. War breads that emerged in different regions share common characteristics such as durability, the ability to be made with minimal ingredients, long shelf life, and ease of transport, reflecting societies' survival strategies. The study categorizes and evaluates globally used, durability-based war breads (such as hardtack, komissbrot, ship's biscuit, etc.) and necessity- and migration-based bread types (such as damper). In this context, Golit bread, specific to the Giresun region of Turkey, was compared with the global characteristics of war breads due to its long shelf life, hard texture, and the sustainable nutrition it provided during times of scarcity. The findings of the article reveal that Golit bread was used in historical wars and famine conditions and shares similarities with world war breads in terms of form and function. In this respect, the study presents a comprehensive framework of war time nutrition culture and emphasizes the unique position of Golit bread in terms of cultural heritage.

Keywords: War time nutrition, Long-lasting breads, Military rations, Traditional bread culture, Survival foods

1. GİRİŞ

İnsan ve diğer canlıların yaşam döngüsünde temel bir gereklilik olan beslenme, yaşamın devamlılığı, büyüme ve gelişim süreçlerinin gerçekleşmesi, sağlık durumunun korunması ve iyileştirilmesi ile vücut dokularının yenilenmesi ve onarımı için gerekli besin öğelerinin alınması olarak tanımlanmaktadır. Beslenme süreci, anne karnında başlamakta ve yaşamın sonuna kadar bireyin fizyolojik fonksiyonlarıyla doğrudan ilişkili bir rol oynamaktadır. Bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için en kritik faktör, yeterli ve dengeli beslenmedir. Bu bağlamda, yetersiz veya dengesiz beslenme, çeşitli hastalıkların ortaya çıkması ve bu hastalıklara bağlı mortalite ile güçlü bir biçimde ilişkilidir (Eren & Özer, 2018).

Bu bağlamda olası bir savaş durumunda askerlerin bilinç ve beden sağlığı önem taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa’da bulunan Osmanlı savaş esirlerinin beslenme koşullarına dair bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Bu ihtiyaçlar, esirleri tutan devlet tarafından karşılanmıştır. Kızılhaç heyeti tarafından yapılan ayrıntılı denetim raporlarında, esirlerin bulundukları yerlerin durumuna dair gözlemler yer almaktadır. Beziers merkez deposunda kalan esirlerin yemek düzeni, Fransız askerlerinin yemek programıyla eşdeğer şekilde uygulanmaktaydı. Esirlere sabahları 16 gram kahve ve 21 gram şeker verilmekteydi. Günde iki öğün beslenen her esire, her öğünde 700 gram ekmek sağlanmaktaydı; akşam yemeklerinde ise çorba, pirinç, makarna, mercimek veya fasulye gibi farklı yemekler dönüşümlü olarak sunulmaktaydı. Ayrıca her esir için ayrı bir çatal-bıçak takımı sağlanmış, esirler arasında bir onbaşının, ihtiyaçların temini amacıyla alışveriş yapmasına izin verilmişti (Tanık & Kırmızıgöz, 2024).

İki dünya savaşında belirginleşen beslenme sorunları, halkın ve toplumun askeri strateji ve söylemler çerçevesinde “**topyekûn savaş**” kavramı kapsamında ele alınmasını gerekli kılmıştır. Yiyecek üretimi, taşınması ve dağıtımı, topyekûn savaş bağlamında diğer savaş faaliyetlerinde kullanılan insan gücü, hammadde ve enerji gibi kaynakları da doğrudan etkilemiştir. Buna ek olarak, askerlerin ve sivil nüfusun asgari kalori ve besin gereksiniminin karşılanması, savaş ekonomisinin tüm sektörlerinin gıda teminine bağımlı olduğunu göstermektedir. Gıda lojistiğinde meydana gelecek olan aksaklıklar, yalnızca askeri birlikleri değil, savaş endüstrilerini ve daha geniş ölçekte sivil halkın moralini de olumsuz yönde etkileyecektir (Dorukan, 2022).

Eskiçağdan itibaren lojistik kavramı, esas olarak askerlerin beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasıyla özdeşleştirilmiştir. Askerlerin gıda temini, generallerin ve yöneticilerin öncelikli meseleleri arasında yer almış ve bir ordunun başarısının temel koşullarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, tarihin en ünlü komutanlarından Napolyon Bonapart’ın “ordular mideleri üzerinde yürür” ifadesi, yalnızca kendi dönemi için değil, genel olarak askeri strateji ve lojistik anlayışı açısından da geçerliliğini korumaktadır (Olca, 2016).

Bir ordunun hem savaş hem de barış dönemlerinde etkinliğini ve gücünü belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Komuta kademesinin yetkinliği, kullanılan stratejiler, dönemin koşullarına uyum sağlama kapasitesi ve silah ile diğer donanımlar, bir ordunun gücünü şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak tüm bu koşullar sağlansa bile, sürdürülebilir bir lojistik desteğin yokluğu durumunda başarısızlık kaçınılmaz olacaktır (Olca, 2016). Bu bağlamda hem ekonomik açıdan zorlu savaş koşullarında az malzeme içeriği baz alınarak incelendiğinde yapımı kolay hem de doyuruculuğu ön plana çıkmakta, pişirme tekniği sonucu ise uzun raf ömrüne dikkat çekmekte. Bu sayede lojistiği kolay sağlanmaktadır. Sonuç olarak savaş döneminin tercih edilen besinleri arasında bulunmaktadır.

Mevcut literatür incelendiğinde, konuya ilişkin çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve mevcut araştırmaların genellikle belirli dönemlere ya da belirli temalara odaklandığı görülmektedir. Bu çalışma ise savaşlarda yaygın olarak kullanılan, uzun raf ömrüne sahip ekmek türlerini bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiş; yayımlanmış eserler, tezler, hatıratlar ve süreli yayınlar başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerle temel bilgi zemini oluşturulmuştur. Ardından, bilgi toplama ve değerlendirme sürecinde edinilen bulgular sistematik biçimde analiz edilmiştir.

2. SAVAŞ EKMEĞİ KAVRAMI VE KÜRESEL TARİHÇESİ

Ekmek, insanlık tarihinin en eski ve en yaygın biçimde tüketilen mayalı tahıl ürünlerinden biridir. İlk ekmek yapımına ilişkin bulgular, yaklaşık üç buçuk bin yıl önce Antik Mısır dönemine dayanmaktadır. Mısırlıların, un ve su karışımının bir süre bekletilmesi sonucu kabarma ve tat değişimi gösterdiğini fark ederek fermantasyon sürecini tesadüfen keşfettileri düşünülmektedir. Bu dönemde ekmek, yalnızca günlük beslenmenin temelini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda işçilere maaş yerine verilen bir değer değişim aracı olarak da kullanılmıştır (Kocaadam & Tek, 2016).

Ekmek üretim geleneği, tarihsel süreçte Eski Mısır’dan başlayarak Akdeniz havzasındaki diğer medeniyetlere yayılmıştır. Antik Yunan toplumunun MÖ 8. yüzyıl civarında ekmek yapım tekniklerini Mısırlılardan

öğrendiği bilinmektedir. Bu bilgi birikimi, ilerleyen dönemlerde Roma İmparatorluğu'nda daha da geliştirilmiş ve ekmek üretimi hem teknik hem de ticari açıdan önemli bir düzeye ulaşmıştır. Roma döneminde kurulan büyük ölçekli fırınlar, dönemin gıda üretim sisteminin merkezinde yer almıştır. MÖ 312 yılına ait bazı tarihsel kayıtlar, Roma kentinde 250'den fazla fırının faaliyet gösterdiğini; ayrıca ekmeğin fiyatı ile ağırlığının yasal düzenlemelerle denetlendiğini ortaya koymaktadır (Erenoğlu, 2013).

Neolitik dönemden itibaren tarımsal faaliyetlerle uğraşan Türk topluluklarının, oldukça eski çağlardan beri ekmek üretimine dair bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Arkeolojik bulgular, Türklerin bu dönemde saban, orak ve tahıl öğütme taşları gibi temel tarım araçlarını kullandıklarını; arpa, buğday, çavdar, yulaf, mısır ve burçak gibi tahılları yetiştirdiklerini göstermektedir. Anadolu topraklarında ise ekmek yapımının kökeni, Cilalı Taş Devri'ne kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Orta ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan avcı-toplayıcı toplulukların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte, tarıma dayalı üretim biçimleri gelişmiş ve ekmek yapımı gündelik yaşamın bir parçası hâline gelmiştir (Atik Gürbüz, 2019).

Ekmek, Türk mutfak kültüründe temel besin kaynaklarının başında yer almakta ve günlük tüketimde önemli bir paya sahip olmaktadır. Anadolu'nun geniş coğrafyasında, iklimsel koşullar ve yerel geleneklerin etkisiyle farklı ekmek pişirme yöntemleri gelişmiş; bu durum, oldukça zengin bir ekmek ve tandır kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Pişirme tekniği, kullanılan malzeme ve şekil farklılıkları, ekmeklerin yöreden yöreye değişen adlarla anılmasına neden olmuştur (Bayoğlu, 2014).

Ekmek, üretim sürecinden tüketim biçimine kadar, ait olduğu toplumların kültürel sınırlarını ve yaşam biçimlerini yansıtan bir sembol niteliği taşımaktadır. Bitkilerin evcilleştirilmesiyle ortaya çıkan ekmek yapımı geleneği, yerleşik yaşamın ve medeniyetin göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tahılların doğrudan tüketilmesi yerine işlenerek pişirilmesi, beslenme alışkanlıklarında bir dönüşüm yaratmış; bu dönüşüm, "biz" ve "öteki" ayrımı üzerinden kültürel kimliğin şekillenmesinde önemli bir unsur hâline gelmiştir (Telli & Yılmaz, 2021).

Ekmek, Türk mutfagında tarihsel süreçte mühim bir yere sahip olmuş; ekmeğin kökeni Türklerin ilk yerleşim alanı olan Orta Asya'ya kadar uzanmıştır. Anadolu'ya gelmeden önce de Orta Asya toplumlarında çeşitli unlu ürünlerin sofralarda yer aldığı bilinmektedir. Anadolu'da ise Türklerden önce yaşamış olan Hititler döneminde buğday ve arpanın yaygın biçimde yetiştirildiği, bu tahıllardan farklı türlerde ekmek ve unlu mamuller üretildiği arkeolojik bulgularla desteklenmektedir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle birlikte ekmek kültürü daha da yaygınlaşmış, bölgesel malzemeler ve pişirme yöntemleriyle zenginleşmiştir. Günümüzde hemen her Anadolu şehrinde kendine özgü nitelikler taşıyan ekmek çeşitleri bulunmaktadır (Badem).

2.1. Savaş Dönemlerinin Beslenme Stratejileri ve Lojistik Bağlamı

Lojistik faaliyetler, insanlığın varlığını devam ettirme ve güvenliği sağlama gereksinimleriyle birlikte tarihsel süreçte şekillenmiştir. Topluluklar, güvenlik amacıyla oluşturdukları savunma yapılarını sürdürebilmek ve beslenme başta olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çeşitli lojistik düzenekler geliştirmiştir (Koçak, 2020). İkmal lojistiğin bir alt birimini oluşturmaktadır.

İkmal süreci, öncelikle ihtiyaç duyulan miktarların belirlenmesiyle başlamaktadır. Gıda malzemeleri açısından bu ihtiyaç, mevcut personel ve hayvan sayısına göre hesaplanırken; mühimmat, akaryakıt ve diğer temel malzemeler için önceden belirlenmiş kadro esasları dikkate alınmaktadır. Belirlenen bu gereksinimlerin karşılanması ise tedarik aşamasını oluşturmaktadır (Karagöz, 2019). Savaş dönemlerinde ortaya çıkan kıtlık koşullarıyla başa çıkmanın temel yolu, mevcut imkânlarla uyum sağlayan beslenme stratejilerinin geliştirilmesidir (Çekiç & Canbolat, 2021). Tarihsel süreç boyunca beslenme, savaşların seyrini ve sonucunu doğrudan etkileyen kritik bir faktör olmuştur.

Kuşatma savaşlarında uygulanan temel stratejilerden biri, hedef alınan kenti açlıkla teslim olmaya zorlamaktır. Şehri çevreleyen kuşatma güçleri, gıda kaynaklarını keserek halkın ve askerî birliklerin dayanıklılığını zayıflatmayı, böylece moral ve motivasyonu düşürerek askeri üstünlük sağlamayı amaçlamıştır (Dorukan, 2022).

I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde ihtiyaç duyulan sıhhi malzeme ve erzakın büyük bölümü başlangıçta İstanbul'daki depolardan karşılanmış, daha sonraki süreçte ise Bağdat, Musul, Diyarbakır ve Elâzığ hattı üzerinden gerçekleştirilen sevkiyatlarla tedarik sürdürülmüştür. Ancak Temmuz 1922'ye gelindiğinde beslenmesi gereken insan sayısının 200.000'i, hayvan varlığının ise 78.800'ü aştığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık dönemin kayıtları, tümen, kolordu, ordu, cephe ve menzil depolarındaki toplam

yiyecek stoklarının yalnızca 1.317 ton ekmeklik, 111 ton yemeklik, 421 ton etlik ve 495 ton yemlik maddeden ibaret olduğunu göstermektedir. Bir kolordunun günlük iâşe ihtiyacı yaklaşık 17 ton ekmeklik, 7 ton yemeklik ve 25 ton yemlik olarak hesaplanırken; süvari kolordusunun günlük gereksinimleri 6 ton ekmeklik, 2 ton yemeklik ve 32 ton yemlik olarak belirtilmiştir (Tunca & Saygın, 2020).

Osmanlı döneminde seferlerde sefer sırasında ekmek pişirmeye imkân bulunmadığında askerlere peksimet dağıtılmakta; ekmek hazırlanabildiği durumlarda ise her bir askere günlük olarak yüz dirhem ekmek, elli dirhem peksimet, altmış dirhem koyun ya da sığır eti, yirmi beş dirhem yağ ve elli dirhem pirinç verilmektedir. Bu miktarlar günümüz ölçüleriyle yaklaşık olarak 320 gram ekmek, 160 gram peksimet, 200 gram et, 80 gram yağ ve 160 gram pirince karşılık gelmektedir (Oral, 2020).

Bu bağlamda ekmek uzun raf ömrü sağlanabilecek içerikte üretildiği taktirde hem lojistiğinin sağlanması olarak hem de beslenme anlamında önemli bir savaş gıdası olarak kullanılmaktaydı.

2.2. Dünya Savaşlarında Kullanılan Başlıca Ekmek Türleri

2.2.1. Peksimet

Peksimet, günlük tüketilen ekmekten farklı olarak mayasız hazırlanmakta; hamura yalnızca su ve tuz eklenerek yoğrulmaktadır. Yoğurma işleminin ardından bir süre dinlendirilen hamur, daha sonra parçalara ayrılarak yüksek ısı kullanılmadan, nemini tamamen kaybedinceye kadar fırınlanmaktadır. Bu işlemden sonra ürünün bozulmasını önlemek amacıyla kuru ve serin ortamlarda saklanması özen gösterilmektedir. Donanmanın sefere çıkmadan önce ihtiyaç duyacağı peksimetin önceden hazırlanarak depolanması ise dönemin yöneticileri tarafından titizlikle izlenen bir uygulamadır (Sezgin, 2006). Peksimetin ANZAC cephesindeki karşılığı, kötü şöhretiyle bilinen Anzac bisküvisidir; hatta ‘Anzac tuğlası’ olarak da anılmaktadır. Dayanıklılığıyla bilinen bu ‘kurşun geçirmez’ sert bisküvilerin tartışmalı lezzetine dair çeşitli notlar bulunmaktadır. Teğmen A. L. Dardel’in günlüğündeki bir kayıta, bisküvilerin yenilemez olduğundan yakınılırken marmelat övgüsüyle anılır: ‘Gallipoli’nin sıkıştırılmış o hamurumsu ekmeğini (ekmek diye adlandırılan şeyi) yiyeabilen bir insan her şeyi yiyebilir (Tan Öney, 2016).

Donanmada ekmek, temel bir besin kaynağı olarak her gün ihtiyaç duyulan bir üründü. Ancak günlük olarak taze ekmek temin etmek her zaman mümkün olmadığından, ekmeğin bozulmadan uzun süre korunabilecek şekilde hazırlanması zorunluydu. Bu dayanıklılığı sağlamak için ekmeğin iki kez fırınlanması yöntemi uygulanmaktaydı. Latince *bis-coto* olarak adlandırılan bu teknik, İtalyancaya *biscotti*, Fransızca ve İngilizceye ise *biscuit* biçiminde geçmiştir. Peksimetin geçmişten itibaren tercih edilmesinin temel nedeni, bu pişirme yöntemi sayesinde uzun raf ömrüne sahip olması ve ihtiyaç duyulduğunda kolayca tüketilebilir hâle gelmesiydi. Çantalarda, torbalarda veya keselerde taşınabilen peksimet, istenildiğinde suya ya da çorbaya batırılarak yenilemekteydi (Taş, 2019).

Osmanlı Devleti’nde XVII. yüzyılın son çeyreği ile XVIII. yüzyılın başlarında, donanmanın sefere çıkmadan önce ihtiyaç duyduğu peksimetin hazırlanması için *emin* unvanı verilen görevliler atanırdı. Bu görevliler, peksimet üretimini ilgili esnafa yaptırmakla sorumluydu. Bu çerçevede öncelikle İstanbul’daki çörekçi esnafı, has ekmek fırınları ve Yeniköy’deki peksimetçiler gibi unlu mamul üreticileriyle irtibata geçilmiş; peksimet üretimi bu gruplar arasında paylaştırılarak devlet adına bir tür fason üretim yöntemiyle ihtiyaç karşılanmıştır (Aydın).

Modern dönemden önce komutanlara kumanya akçesi ile peksimet, mürettebatın her bir üyesine ise bir varil su ve yarım okka peksimet tahsis edilirdi. Buna karşın neferler kendi yiyeceklerini kendileri temin etmekle yükümlüydü. İstanbul’dan hareket eden gemiler, belirlenmiş bir düzene bağlı olarak taşrada ikmal yapmaktaydı. Mürettebat için gemide taze yemek hazırlama imkânı bulunmadığından, peksimet tüketimi bu dönemde daha da yoğunlaşmaktaydı (Songur).

2.2.2 Bisküvi

Bisküvi, hemen her toplumda yaygın olarak tüketilen, pratik bir şekilde yenilebilen ve tüketiciler tarafından çikolataya kıyasla daha sağlıklı bir seçenek olarak değerlendirilen lezzetli unlu mamuller arasında yer almaktadır. Yüksek besin değeri, doyuruculuğu ve uygun maliyeti, bisküvinin tercih edilmesinin başlıca sebeplerindendir. Bunun yanı sıra, uzun süre bayatlamadan saklanabilmesi ve farklı tat seçenekleriyle sunulabilmesi, bisküviyi özellikle öğün dışı tüketimde giderek daha popüler hâle getirmekte ve tüketim oranını artırmaktadır (Demir, 2015).

Bisküvi, tahıl unlarıyla birlikte kabarmayı sağlayıcı maddeler, beyaz şeker, yemeklik tuz ve bitkisel yağın yanı sıra, gerektiğinde glikoz, invert şeker, süt tozu, yumurta, peynir altı suyu tozu, nişasta gibi yenilebilir bileşenler ile çeşitli katkı ve aroma maddelerinin eklenmesiyle hazırlanır. Bu karışım, içme suyuyla yoğrularak uygun tekniklerle işlenir, şekil verilir ve pişirilir; ortaya çıkan ürün bu şekilde tanımlanmaktadır (Yaralı, 2022). Şekersiz bisküviler, küresel medeniyetin merkezi fakat pek fark edilmeyen bir rolünü üstlenmekteydi. Yaklaşık 150 yıl öncesine kadar, bisküvi denildiğinde insanların zihninde bugün bize büyük ölçüde yabancı olan bir şey gemici bisküvisi veya yüksek dayanıklılığıyla bilinen ve uzun süre bozulmadan saklanabilen sert bir bisküvi türü canlanmaktaydı (Edwards, 2019).

Altıncı yüzyıl Yunan bilgin Prokopios'un İmparator Justinian'a dair yazdığı *Gizli Tarih* adlı eserinde, Justinian ve iki asker arkadaşının sadece peksimetlerini pelerin ceplerinde taşıyarak yaya olarak Bizans'a ulaştıkları anlatılır. Dördüncü yüzyıla gelindiğinde, Bucellatum'un Roma ordusunun yaşamında mutlak bir gereklilik hâline gelmesi ve bu nedenle yaygın olması nedeniyle, askerler kendileri de *bucellarii* olarak anılmaya başlamış ve imparatorluğun askerî bölümlerinden biri *Bucellerius*, yani 'bisküvi yiyen' olarak adlandırılmıştır. Kurutulmuş bisküvilerden esinlenerek askerleri bu şekilde adlandırma geleneği, Amerikan İç Savaşı gibi dünyanın başka askerî tarih örneklerinde de görülmektedir; bu dönemde askerler bazen 'dayanıklı sert bisküvi' olarak adlandırılmıştır (Edwards, 2019).

2.2.3. K-Brot Ekmek

I.Dünya Savaşı'nın abluka ve bunun Alman üretim-tüketim düzenine etkileri, yıpratma uygulama etkileri oluşturduğuna dair güçlü bir bakış sunar. Alman hükümeti savaş boyunca iâşe dağıtımını, fiyat kontrollerini ve gıda maddelerinin dağıtımını tamamen devralmıştır. Patatesin savaş yıllarında Alman diyetinde bu derece yaygın oluşu, ülkenin beslenme açısından yaşadığı yoksulluğun bir göstergesidir. Patatesler öğütülerek "K-Brot" adı verilen bir ekmek yapımında kullanılırdı; bu isim hem *Kriegsbrot* (savaş ekmeği) hem de *Kartoffelbrot* (patates ekmeği) anlamına gelirdi. 1916-1917 kışında günlük tاینلار yalnızca 1000 kalori sağlıyordu (Paddock, 2011).

Yurtiçindeki üretimi artırma ve ithalat kaybını telafi etme imkânları oldukça sınırlıydı. Diğer ablukaya alınmış ülkelerde olduğu gibi, 1916–17 kışı boyunca Almanya'nın şehirlerinde büyük bir geçim krizi baş gösterdi. O döneme gelindiğinde ekmek zaten kıt bir üründü. Gıda krizini daha da kötüleştiren unsur, geleneksel olarak Alman beslenmesinin—özellikle işçi sınıfının—büyük bölümünü oluşturan patatesin çok kötü bir hasat vermesiydi. Çoğu gıdanın kalitesi son derece düşüktü. Alışılmış besinlerin yerini çeşitli Ersatzprodukte (ikame ürünler) almıştı. Patates ununun yoğun şekilde karıştırıldığı ikame ekmek (K-brot) temel besin hâline geldi. Kahve ağaç kabuğundan yapılıyor, biberin yüzde 85'i kül içeriyordu; süt ve bira ise suyla seyreltiliyordu. Savaşın sonuna gelindiğinde yaklaşık 11.000 çeşit ikame gıda bulunuyordu (Blum, 2014).

Alman patates ekmeği (K-Brot) *Kartoffelbrot*, püre hâline getirilmiş patates ile ekmek ununun eşit oranlarda birleştirilmesiyle hazırlanan bir ekmek türüdür. Bu bileşim, yumuşak dokulu ve elastik bir hamur yapısı ortaya çıkarmaktadır. Üretim süreci, iki adet 30 dakikalık mayalanma aşamasından oluşmakta olup, ev yapımı ekmekler arasında nispeten kısa hazırlık süresine sahiptir. Hamurun hazırlanması patateslerin hamura elle yoğrularak dâhil edilmesi ile mümkündür (McGavin, 2022).

2.2.4. Borodinsky Ekmeği

Ekmek, Rus köylüleri için temel bir yaşam kaynağı işlevi görmüş ve II. Dünya Savaşı sırasında Leningrad sakinleri açısından da benzer bir öneme sahip olmuştur. Eylül 1941'de Alman ordusu şehri kuşatarak gıda tedarikini büyük ölçüde kesintiye uğratmıştır. Kalan gıda kaynakları titizlikle paylaştırılmış; her bireye günlük çok sınırlı miktarda ekmek tahsis edilmiştir. Ekmek, diğer gıda maddelerinin on günlük periyotlarla dağıtılmasına karşın, günlük olarak verilen tek besin olmuştur; bu yöntem, stokların kısa sürede tüketilmesini önlemeye yönelik bir önlem olarak uygulanmıştır. Buna rağmen, mevcut ekmek stokları hızla azalmış ve her bireyin günlük olarak aldığı küçük ekmek payı, kuşatma süresince ve savaş koşullarında hayatta kalmayı sağlayan temel gıda kaynağı olmuştur (Wilkinson).

Rus Borodinsky ekmeği, mayalı bir ön hamur ya da ekşi maya kullanılarak üretilen, koyu renkli çavdar temelli bir ekmek türüdür. Bu çalışmada süreçlerin sadeleştirilmesi amacıyla maya kullanımı tercih edilmiştir. Ürünün karakteristik aromatik profili; maltlanmış çavdar, Karaman kimyonu ve kişniş tohumları ile koyu şurubun bileşimiyle oluşmaktadır. Ayrıca formülasyona eklenen sınırlı miktardaki kakao, ekmeğin duyuşal özelliklerine katkıda bulunarak daha belirgin bir koyu renk ve zenginlik sağlamaktadır (ChainBaker, 2021).

2.2.5. Ulusal İngiliz Ekmegi (The National British Loaf)

1943 yılına yönelik bir tarihsel geriye dönüş yapılırken, savaş dönemi Britanya’ında ekmek üretim ve tüketim koşullarının bilinmesi önem arz etmektedir. Gıda tedarikinin son derece sınırlı olduğu bu dönemde, ticari olarak üretilen beyaz ekmek 6 Nisan 1942 tarihinde yürürlüğe giren yasakla tamamen üretimden kaldırılmıştır. Beyaz ekmekte kullanılan unun büyük ölçüde ithalata dayanması, savaş sürecinde ciddi bir arz daralmasına yol açmış; bu durum Gıda Bakanlığı’nı “Ulusal Ekmek” uygulamasını hayata geçirmeye sevk etmiştir. Gri renkte ve daha yoğun, pütürlü bir dokuya sahip olan bu ekmek, savaş dönemi Britanya’sının zorunlu temel besin kaynaklarından biri hâline getirilmiştir. Dönemin düzenlemeleri doğrultusunda fırıncıların Ulusal Ekmek dışında herhangi bir ekmek türü üretmeleri yasaklanmıştır.

Kamuoyunda “Hitler’in Gizli Silahı” şeklinde nitelendirilen bu ürün, Britanya halkı tarafından açıklıkla mücadele amacıyla zorunlu olarak tüketilmiş olsa da içerdiği besin öğeleri bakımından dikkate değer sağlık faydaları sunduğu görülmüştür. Ekmegin formülasyonuna eklenen vitaminler ve savaş öncesinde yaygın biçimde kullanılan ağartılmış beyaz un yerine tam buğday ununun tercih edilmesi, toplumun fizyolojik dayanıklılığını artırmış; böylece savaş koşullarında halk sağlığının korunmasına ve ulusal direncin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Kratts, 2016).

Beyaz ekmek, buğday tanesinin tamamının öğütülmesinin ardından kepek ve ruşeymin ayrılmasıyla elde edilen rafine unla üretilmekte; bu süreçte tanenin bazı bileşenlerinin uzaklaştırılması nedeniyle toplam un verimi düşmektedir. Ulusal Ekmek ise savaş koşullarında mevcut hammaddelerin tamamının değerlendirilmesi amacıyla formüle edilmiş; ayrıca Gıda Bakanlığı tarafından toplum sağlığının korunmasına yönelik olarak kalsiyum ve çeşitli vitaminlerle güçlendirilmiştir. Bakanlık, ürünün yalnızca üretiminden bir gün sonra satışa sunulmasını zorunlu kılmıştır. Bu düzenlemenin temel gerekçesi, ekmegin hafif bayatlama sonrası daha ince dilimlenebilir hâle gelmesi ve böylelikle bir somunun daha fazla dilim verecek şekilde ekonomik kullanımının sağlanmasıdır (Castelow, 2023).

2.2.6. Baget Ekmek

Baget ekmek Napolyon’un ordusundaki fırıncılar tarafından hazırlanmıştır. Geleneksel somun ekmeklere kıyasla daha az hacimli ve uzun, ince yapısı sayesinde, savaş alanında hızlı bir şekilde inşa edilen tuğla fırınlarda daha kısa sürede pişirilebilmektedir. Tarihçi Philippe de Ségur’a göre, Fransa’nın önde gelen askeri lideri Napolyon, 1812’deki Rusya Seferi sırasında fırınları günlük olarak denetlemiş; o günün ekmeklerini tatmış ve gevrek bagetlerin düzenli biçimde dağıtılmasını sağlamıştır. Ayrıca işgal altındaki Moskova’ya taşınabilir un değirmenleri gönderilmiş; ancak Büyük Ordu’nun tarihin en ölümcül askeri seferlerinden biri sırasında yaşadığı lojistik ve operasyonel aksaklıklar, bu temel gıda maddesinin yaygın biçimde taşınması ve dağıtılması girişimini engellemiştir (Tekingündüz, 2022).

Kasım 2022 tarihinde Fransa, baget ekmeği üretimine ilişkin geleneksel bilgi ve kültürel uygulamaları UNESCO somut olmayan kültürel mirası olarak başarıyla aday göstermiştir. Her ne kadar bu, söz konusu alanın ilk örneği olmasa da başvuru dosyası, UNESCO 2003 Sözleşmesi ve ekli Temsilî Liste bağlamında gıda ile ilişkili mirasın statüsüne dair tartışmaları yeniden gündeme taşımıştır; zira bu özel somut olmayan kültürel miras türü için hâlen net bir tanım bulunmamaktadır. Küresel ölçekte bir gıda mirasının üretim süreçlerinin tüm boyutlarıyla sergilenmesi oldukça iddialı olmakla birlikte, belirli bir ülkenin gıda mirası oluşturma sürecinin nasıl işlediğini incelemek mümkündür (Pouchet, 2024).

2.2.7. Golit Ekmeği

Mesudiye’ye özgü Golit ekmeği, ilçenin coğrafi işaretli ürünlerinden biridir. Yerel halk arasında bu ekmeğe ayrıca “kuru ekmek” adı verilmektedir. Yuvarlak simit formunda üretilen ve bayatlamayan özelliğe sahip olan bu ekmek yalnızca Mesudiye’de hazırlanmakta olup, taş fırınlarda pişirilmektedir. Uygun saklama koşulları sağlandığında, Golit ekmeği yıllarca tazeliğini kaybetmeden korunabilmektedir (Tokur & vd., 2023).

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında askerlerin temel besin kaynaklarından biri olan Ordu’ya özgü Mesudiye Kuru Ekmeği, diğer bir adıyla Mesudiye Goliti, Ordu Büyükşehir Belediyesi’nin girişimleri doğrultusunda coğrafi işaret ile tescil edilmiştir. Bu tescil ile birlikte Ordu ilinde coğrafi işaretle korunmuş ürün sayısı 13’e ulaşmıştır. Ordu Büyükşehir Belediyesi, kent kültüründe özgün nitelikler taşıyan ürünleri şehrin gastronomik mirasına kazandırma stratejisini sürdürmektedir. Bu kapsamda, Büyükşehir Belediyesi Tarım ve Hayvancılık Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ile Mesudiye Belediyesi iş birliğiyle yürütülen çalışmalar sonucunda, Mesudiye Kuru Ekmeği-Mesudiye Goliti, 1 Aralık 2022 tarihli Resmî Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni’nde yayımlanarak mahreç işaretli ürün statüsü kazanmıştır. Bu tescil, hem Golit ekmeğinin yerel kültürel miras olarak korunmasını hem de Ordu’nun gastronomik kimliğinin kurumsal düzeyde

güçlendirilmesini sağlamaktadır. Tarihin en önemli gıda buluşlarından biri olarak kabul edilen ve uygun koşullarda bayatlamadan iki yıla kadar dayanabilen Golit ekmeği, savaşlar sırasında, uzun deniz yolculuklarında ve köylülerin tarım dönemlerinde herhangi özel bir saklama yöntemi gerektirmeden tüketilebilmektedir. Ekmek binlerce yıldır insan beslenmesinde temel bir gıda maddesi olarak kullanılmaktadır. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında Türk askerlerinin temel besin kaynağı olan Golit ekmeği, suya batırılarak yumuşatılmış ve bu şekilde tüketilmiştir (Ordu Belediyesi, 2022).

Halk arasında “kuru ekmek” olarak bilinen Golit ekmeği, dört günlük bir imece süreciyle hazırlanmaktadır. Taş fırınlarda pişirilen ekmek, kalın odunların köz haline gelene kadar yanmasıyla elde edilen ısı kullanılarak yapılmaktadır. Su ve maya ile yoğrulan hamur unlanarak, özel tahta kaşıklarla örtü üzerine dizilir, kısa bir süre bekletildikten sonra yuvarlanarak simit formuna getirilir. Uzun süreli fırın pişirme işlemi tamamlandıktan sonra ekmekler kısa süreliğine fırından çıkarılır, karıştırılır ve tekrar fırına alınır. Bu süreç dört gün boyunca tekrarlanarak ekmeklerin kuruması sağlanır. Kurutulan Golit ekmekleri, hava geçirmeyen çuvalar veya torbalar içerisinde muhafaza edilir ve iki yıla kadar bozulmadan saklanabilir. İlimizi ziyaret edenler ve bir kez tadına bakanlar için bu özel ekmek, dönüşlerinde yanlarında götürülmesi gereken lezzetlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2021).

Tablo 1’de yer alan ekmek türleri, savaş, kıtlık ve zorunlu göç gibi olağanüstü koşullar altında geliştirilen beslenme stratejilerinin somut örneklerini ortaya koymaktadır. Bu ürünlerin içerik, üretim tekniği ve raf ömrü açısından farklılaşması, yalnızca coğrafi ve kültürel çeşitliliği değil, aynı zamanda dönemin ekonomik ve lojistik kısıtlarını da yansıtmaktadır. Özellikle peksimet ve Mesudiye Golit ekmeğinde görülen uzun süreli kurutma teknikleri, gıdanın dayanıklılığını artırarak uzun seferlerde sürdürülebilir beslenmeyi mümkün kılar; Alman K-Brot ve National British Loaf gibi örnekler, hammadde yetersizliği karşısında geliştirilen ikame üretim modellerine işaret etmektedir. Benzer şekilde Borodinsky ekmeği ve savaş tipi bisküviler, sınırlı kaynaklarla maksimum besin değeri sağlama çabasının ürünüdür. Bu bağlamda söz konusu ekmek çeşitleri, yalnızca birer gıda ürünü olmanın ötesinde, toplumsal dayanıklılık, kültürel süreklilik ve kriz dönemlerinde geliştirilen adaptasyon mekanizmalarının gastronomik yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1: Ekmek Türleri Karşılaştırmalı Tablosu

Ekmek Türü	İçerik Bileşeni	Üretim Tekniği	Raf Ömrü	Kullanım Şekli	Kültürel Özellik
Peksimet	Buğday unu, su, tuz; maya kullanılmaz.	Hamur sert kıvamda yoğrulur → şekil verilir → düşük ısıda tamamen nemi gidene kadar iki kez fırınlanır → kurumaya bırakılır.	Çok yüksek (aylar–yıllar)	Osmanlı donanması, sefer orduları, uzun yolculuklar	“Biscotto” tekniği (iki kez pişirme); suya batırılarak yenebilir, çanta ve torbalarda taşınabilir.
Alman K-Brot	Patates püresi veya patates unu (%30–50 oranında), buğday unu, su, maya, az miktarda tuz.	Patatesler haşlanıp püre yapılır → soğutulur → una eklenir → normal mayalı hamur gibi yoğrulur → iki aşamalı mayalanma (20–30 dk) → kısa süreli yüksek ısıda pişirme.	Orta	I. Dünya Savaşı, Almanya’nın kıtlık ve abluka dönemi	İkame ürün (“Ersatz”); düşük kaliteli hammaddelerle beslenmenin sürdürülmesi.
Borodinsky Ekmeği	Çavdar unu, (%70–100 oranında), maltlanmış çavdar, melas/koyu şurup, kişniş tohumu, karaman kimyonu, kakao (renk ve aroma için), su, ekşi maya veya ön hamur.	Ekşi mayalı ön hamur hazırlanır → çavdar ağırlıklı yoğun hamur yoğrulur → koyu şurup ve aromatik baharatlar eklenir → kalıpta uzun kabarma → buharlı fırında pişirme → yumuşak ama yoğun dokulu çavdar ekmeği elde edilir.	Orta (özellikle çavdarın asiditesi nedeniyle daha uzun süre dayanır)	II. Dünya Savaşı, Leningrad kuşatma dönemi	Besleyici, aromatik, karanlık renkli; kuşatma döneminde tek günlük rasyon olarak dağıtılmıştır.

National British Loaf	Tam buğday unu (%85–100), kalsiyum karbonat, B vitaminleri (B1, B3), su, tuz, maya; beyaz un yasaklıdır.	Devlet tarafından belirlenen zorunlu formülle yoğrulur → tek tip mayalama süreci → standart kalıplarda pişirilir → 1 gün dinlendirilmeden satışa sunulamaz (ince dilimlenmesi için).	Orta	II. Dünya Savaşı Britanya, devlet kontrolü	Beyaz ekmek yasaklanınca zorunlu; nütrisyonel açıdan zengin ama halkın hoşlanmadığı bir ürün.
Bisküvi (Savaş Tipi)	Buğday unu, bitkisel yağ, tuz, su, kabartıcı maddeler; gerektiğinde glikoz şurubu, süt tozu, yumurta tozu, nişasta, katkılar.	Yağ içeriği yüksek hamur yoğrulur → özel makinelerde ince levhalar hâline getirilir → şekillendirilir → kısa sürede tamamen kurutacak şekilde pişirilir → nem oranı çok düşürülür.	Yüksek	Sefer yemekleri, askerî kumanya, uzun yolculuklar	Taşınabilir, doyurucu ve ekonomik; enerji sağlayan ikincil rasyon.
Baget (Savaşta Kullanılan Form)	Buğday unu, su, tuz, maya.	İnce uzun hamur hazırlanır → tek mayalanmada kolay kabarması sağlanır → savaş fırınlarında hızlı pişirme → günlük olarak dağıtılır (Napolyon ordusu).	Düşük	Napolyon döneminde günlük ordu ekmeği	İnce formu sayesinde hızlı pişirilir; taşınması kolay, kültürel miras hâline gelmiştir.
Mesudiye Golit Ekmeği	Un, su, tuz, az miktarda maya; bazen yöresel un karışımları, katkı maddesi yoktur.	Hamur yoğrulur → unlu bezlerde özel tahta kaşıklarla şekil verilir → simit formu sabitlenir → taş fırında uzun pişirme → fırından çıkarılıp karıştırılır → tekrar fırına verilerek 4 gün boyunca kurutulur → tamamen sertleşince çuvallara alınır.	Çok yüksek (2 yıl)	I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, yöresel kıtlık dönemleri	4 günlük kurutma tekniği; taş fırın geleneği; suya batırılarak yumuşatılır; coğrafi işaretli kültürel miras.

Kaynak: (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 1: *Golit Ekmeği*

Kaynak: (Yazar Tarafından Çekilmiştir.)

SONUÇ

Bu çalışma, savaş ve kıtlık dönemlerinde ortaya çıkan ekmek türlerini tarihsel, kültürel ve işlevsel açıdan inceleyerek dayanıklı tahıl ürünlerinin savaş lojistiği ve toplumsal yaşam üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymuştur. Farklı coğrafyalarda üretilen peksimet, hardtack, K-Brot, Borodinsky, National Loaf ve benzeri ekmek türlerinin ortak özelliği; sınırlı kaynaklarla uzun süre saklanabilen, taşınabilir ve besleyici gıdalar üretme zorunluluğundan doğmalarıdır. Bu yönleriyle savaş ekmekleri yalnızca beslenme ihtiyacına yanıt veren ürünler değil, aynı zamanda dönemin ekonomik koşullarını, teknolojik kapasitesini, kültürel alışkanlıklarını ve askeri stratejilerini şekillendiren unsurlar hâline gelmiştir.

Elde edilen bulgular, savaş dönemlerinde beslenmenin askerî başarı ve sivil direncin en kritik bileşenlerinden biri olduğunu göstermektedir. Askerî birliklerin hareket kabiliyeti, sefer sürekliliği ve moral gücü; büyük ölçüde dayanıklı ve erişilebilir ekmek türleri sayesinde sürdürülebilmiştir. Bu bağlamda peksimet ve hardtack gibi ürünler lojistik kapasitenin bir uzantısı olarak değerlendirilmiş; bazı durumlarda ise ulusal kimliğin ve toplumsal hafızanın bir parçası hâline gelmiştir.

Çalışmanın Türkiye bağlamına özgü bulguları, Mesudiye Golit ekmeğinin dünya savaş ekmekleriyle biçimsel ve işlevsel önemli benzerlikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Golit ekmeği uzun raf ömrü, kurutma temelli üretim tekniği, taş fırın geleneği ve zorlayıcı dönemlerde sağladığı sürdürülebilir beslenme imkânıyla savaş ekmeklerinin küresel özellikleriyle örtüşmektedir. Ancak Golit ekmeğini farklılaştıran nokta, yalnızca bir savaş ürünü değil; aynı zamanda kuşaklar boyunca aktarılan bir kültürel miras ögesi olmasıdır. Yerel üretim pratiğinin imece kültürüyle yürütülmesi, formunun özgünlüğü ve günümüzde coğrafi işaretle tescillenmiş olması, bu ürünün bölgesel kimlik açısından taşıdığı değeri güçlendirmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler, dayanıklı ekmek türlerinin yalnızca tarihsel birer gıda ürünü değil; toplumların kriz dönemlerindeki uyum mekanizmalarını, ekonomik koşullar karşısındaki yaratıcılıklarını ve beslenme kültürlerinin dönüşümünü yansıtan önemli göstergeler olduğunu ortaya koymaktadır. Golit ekmeği ise bu geniş çerçeve içerisinde hem Türk savaş ve kıtlık kültürünün özgün bir bileşeni hem de ulusal gastronomi mirasının korunması gereken değerli bir parçasıdır. Çalışmanın bulguları, geleneksel ekmek türlerinin günümüz gıda güvenliği, sürdürülebilirlik ve kültürel miras tartışmalarına katkı sağlayabileceğini göstermekte; bu alanda yapılacak ileri araştırmalar için kapsamlı bir temel sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Çekiç, İ., & Canbolat, C. (2021). Hüseyin Hüsnü Efendi'nin "Etsiz Yağsız Tecrübeli Yemekler" adlı kitabındaki gastronomik eğilimler üzerine bir inceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 61–72.
- Aydın, Y. A. (2016). *Müteşebbis ve devlet: 18. yüzyılda peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın yükselişi* (Cilt 1). Kitabiyat.
- Badem, A. (2024). Onuncu bölüm: Ekmeklerin sınıflandırılması ve Karaman ekmekleri.
- Blum, M. E. (2014). Organization of war economies. In *International encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin.
- ChainBaker. (2021). How to make Russian rye bread, Borodinsky loaf recipe. <https://www.chainbaker.com/borodinsky/>
- Dorukan, B. (2022). Savaşların ayrılmaz parçası: Mutfak cephesi ve gıda propagandası. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(84), 1215–1223.
- Edwards, A. (2019). *Biscuits and cookies: A global history* (Vol. 5). Reaktion Books.
- Eren, E., & Özer, İ. (2018). Eski Anadolu toplumlarında beslenme alışkanlıkları. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 308–323.
- Erenoğlu, N. (2013, Mayıs 25). Ekmeğin tarihi ve Hekim Hacı Paşa'nın "Müntahab-ı Şifa" eserinde ekmek bahsi. *Lokman Hekim Journal*, 6(6), 51–52.
- Karagöz, M. (2019). Osmanlı sefer organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda menzil hizmetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 30(35), 27–56.
- Koçak, D. (2020). Lojistiğin tarihsel gelişimi: Askeri gereksinimden işletme lojistiğine ve tedarik zinciri yönetimine evrilme süreci. *Türk Hava Kurumu Üniversitesi Dergisi*, 58(15), 246–258.

- Kocaadam, A., & Tek, N. (2016). Ekmek, bira, şarap ve yoğurdun orijinleri ve tarihsel süreçleri. *Beslenme ve Diyetetik Dergisi*, 44(3), 272–279.
- Kratts, M. A. (2016). Wartime world, part two: The national loaf. *The Journal of the Dead Beats Society*.
- Olca, T. (2016). Roma ordusunda beslenme düzeni. *Journal of History and Future*, 2(3).45-61.
- Oral, A. (2020). Osmanlı sefer organizasyonlarında asker iâşesi. *Çanakkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 286–316.
- Paddock, C. K. (2011). Teaching the Great War through peace. *The History Teacher*, 45(1), 9–24.
- Pourchet, R. (2000, Mayıs). A crusty process: The heritagisation of the French baguette bread. *CEU ETD Collection*, 1(32), 73–87.
- Songur, F. (2025). *Osmanlı Bahriye Nezâreti teşkilatında lojistik faaliyet alanları*. Detay Yayıncılık.
- Tan Öney, A. (2016). ANZAC biscuits versus Turkish peksimet: How food logistics affected the Gallipoli campaign. *Dublin Gastronomy Symposium*, 1–7.
- Tanık, H., & Kırmızıgöz, H. (2024). Birinci Dünya Savaşı döneminde Fransa esir kamplarında Osmanlı vatandaşları (beslenme, barınma ve giyim). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21(48), 53–82.
- Telli, A., & Yılmaz, R. (2021). Annales penceresinden yemeğin kültürel tarihi: Ekmek ve bira örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 273–288.
- Tokur, A., vd. (2023). Mesudiye mutfak kültürüne yönelik nitel bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 24(2), 35–61.
- Tunca, Ü., & Saygın, M. (2020). Ordunun sağlığını etkileyen önemli bir etmen: Beslenme, yiyecek tedarik zinciri ve askerlerin beslenme sorununa bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(1), 17–22.
- Wilkinson, O. (2017). Rough Russian bread and rough Russian history. *Carnegie Moscow Center*. <https://carnegie.ru/commentary/?fa=62491>
- Yaralı, E. (2018, Mayıs 4). Tahıl teknolojisi II (Ders notu).
- Sezgin, İ. (2006, Eylül). The provision of hard biscuits for the Ottoman fleet from the Black Sea cities in 17th and 18th centuries. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7(7), 27–37.
- Bayoğlu, A. (2014, Aralık). Erzurum’da lavaş (Acem ekmeği). *Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 163–186.
- Demir, M. K. (2015, Eylül). Bisküvi üretiminde tam buğday unu ve paçallarının kullanımı. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 18(2), 100–107.
- Taş, M. (2019, Nisan). 18. yüzyılda Osmanlı donanmasına peksimet tedariki. *Tarih Okulu Dergisi*, 12(39), 286–312.
- Atik Gürbüz, İ. (2019, Aralık 9). Osmanlı dönemi metinlerinde ekmek ve ekmekle ilgili anlam çerçeveleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(4), 348–376.
- Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2021, Eylül). Golit ekmeği – Giresun. *Türkiye Kültür Portalı*. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/giresun/nealinir/alucra-golit-ekmegi>
- Tekingündüz, A. (2022, Kasım). Origin of French baguette, Napoleon's “war bread”, now a UNESCO heritage. *TRT World*. <https://www.trtworld.com/article/12781407>
- Ordu Belediyesi. (2022, Aralık). Mesudiye kuru ekmeği – Mesudiye goliti tescillendi. <https://www.ordu.bel.tr/haber/mesudiye-kuru-ekmegi-mesudiye-goliti-tescillendi-46227>
- McGavin, J. (2022, Aralık 28). German potato bread (Kartoffelbrot). *The Spruce Eats*. <https://www.thespruceeats.com/german-potato-bread-recipe-kartoffelbrot-1446529>
- Castelow, E. (2023, Ağustos). The Chorleywood experiment: Give us this day our daily bread.... *Historic UK*. <https://www.historic-uk.com/CultureUK/Chorleywood-Experiment-Bread/>

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to examine the types of bread that emerged during periods of war and famine from a historical and cultural perspective. Throughout human history, nutrition has been a fundamental element for the sustainability of life; this need has taken on a more strategic dimension, particularly during times of war. The continuity of food supply for both military and civilian populations has emerged as a critical logistical factor, not only in terms of individual health but also as a key element influencing the course of the war. In this context, foods with a long shelf life, which are durable and portable, have been indispensable components of the war economy.

In the study, the types of bread used during wartime were evaluated under two main categories: durability-based breads and necessity-based breads. Durability-based breads include peksimet, ship's biscuits and similar products; these breads have played a significant role in military logistics, particularly due to their ability to be produced with minimal ingredients and stored for long periods without spoiling. Products such as peksimet were made durable for long periods by being dehydrated through a double-baking technique and were used as a staple food source on the battlefield.

On the other hand, necessity-based breads were produced by adapting to the raw materials available under conditions of war and famine. For example, K-Brot (potato bread), which became widespread in Germany during the First World War, emerged as a solution to the wheat shortage.

A Panoramic View of International Articles on Tour Operators with Visual Mapping Technique

Doç. Dr. Serkan AYLAN
Selçuk Üniversitesi
serkan.aylan@selcuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7262-4440>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 04.02.2026
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ABSTRACT

The purpose of the research is to determine the trend and development of Tour Operators over a 40-year period (1985-2025) in the international literature. For this purpose, the bibliometric analysis method, which is one of the quantitative research methods, has been used in the study. The data regarding the 1366 articles (as of 16.04.2025) that contain the concept of tour operator in the titles, keywords, and abstracts, were retrieved from the Scopus database. In the analysis of the data, Biblioshiny, a web interface provider application and open source software design for Bibliometrics R-package (R-Studio software), bibliometrics library, and bibliometrics have been used in accordance with certain parameters. When some of the findings that came out as a consequence of the analysis have been analyzed, it can be observed that there are 1366 articles in 559 different journals, the most of articles are multi-authored, the most articles were published in 2022, the journal that published the most articles is Tourism Management, the authors are Xavier Font, Haiyan Song, Joaquin Alegre and the affiliation is The Hong Kong Polytechnic University. Furthermore, in the author collaboration network analysis, it has been found that 11 different clusters have been formed. When the collaboration among countries has been considered in terms of the emergence of articles on tour operator, it has been found that UK, USA, Australia and India are the ones that have the highest level of collaboration with other countries. It is thought that the results of this study are important in terms of visually mapping the development process of research on the international level and conveying it to the reader and shedding light on the studies to be conducted in the future on this subject.

Keywords: Tour Operators; Tourism; Bibliometrics; Visual Mapping Technique; Scopus; R-Studio

1. INTRODUCTION

Nowadays, with the development and popularity of mass tourism, the demand for package tours has increased and as a natural result, the need to meet these needs has exceeded the capacity of travel agencies, which has enabled tour operators to take their place in the tourism sector (Öner, 1997; Alaeddinoğlu & Can, 2007). In this new process, tour operators have expanded the international tourism market by turning standard holiday packages sold in mass tourism and potential tourism demand into reality. Tour operators who market organized tours that bring together all travel-related services by making agreements with tourism businesses through a travel distribution system (Sheldon, 1986; Buck, 1988; Holloway, 1994;) create a touristic product from the totality of possible services that can be used during a holiday and offer this product to consumers directly or through travel agencies at a certain price (Aleaddinoğlu & Can, 2007). Tour operators research and prepare tourism services and present them to tourists by turning them into a usable product (Misirli, 20215).. Tour operators have been effective in the rapid spread of tourism to large masses and especially in the increase of touristic travels abroad. The number of people participating in the holiday products organized by tour operators, that is, package tours, is increasing day by day.

In recent years, it has been observed that many academic studies have been conducted on tour operator using different methods. Some of these studies are qualitative and some are quantitative. For example, Carey et al. (1997), examined the tour operators' influence on the long term sustainability of destinations. Sheldon (1986) analyzed the function and structure of the domestic tour operator industry which represents a large part of domestic tourism. According to Sheldon (1986), The tour operator's main functions are primarily to reduce information and transaction costs for the consumer and to reduce promotional expenditures for suppliers. The second part of the paper analyzes different types of package tours to the Hawaiian Islands and shows that basic package tours (accommodation and transportation only) provide a bigger discount to the consumer (15% than do inclusive tours (3%). Çetin & Yarcın (2017) examined the professional relationship between tour guides and tour operators by the qualities assigned to different guiding roles by tour guides and ITOs. It also explored the perspective differences of tour guides and ITOs regarding main guiding roles. Higgins (1996) examined the global structure of the nature tourism industry in terms of ecotourists, tour Operators, and Local Businesses.

2.LITERATURE REVIEW

The most widely known definition of bibliometrics was made by Pritchard (1969). Accordingly, counting and analyzing the features of written communication tools such as books and journals using mathematical and statistical methods to illuminate the nature and historical development of a discipline is called bibliometrics (Pritchard, 1969:348). Bibliometric studies serve the purpose of evaluating the publication performance of individuals or institutions, mapping the structure and dynamics of a scientific field, and revealing the conceptual structure of the scientific field. In addition, it is used to evaluate the outputs of research, to objectively present many elements such as the method and sampling used in research, and to determine the connections between them. (Köseoğlu et al., 2016).

In bibliometrics, which is generally a quantitative analysis method, articles published in journals and citations made are analyzed statistically (Godin, 2006; De Bellis, 2009); although books, theses, reports and patents are counted as bibliometric analysis elements, scientific articles constitute the main element, and the number of publications and authors and citations made to publications form the basis of bibliometric measurement (Karasözen et al., 2009; Aylan, 2021). Bibliometric studies are useful in terms of evaluating research or scientific production in a certain field over a certain period using indicators, calculating certain classical laws, and examining science as a system that produces knowledge (Barrios et al., 2008). The diversity of bibliometric methods, from basic mathematical rules to advanced statistical applications, has led to the formation of different categories for bibliometric methods (Köseoğlu et al., 2016). Many bibliometric techniques are used to describe structural aspects of scientific research or to analyze how disciplines develop based on intellectual, social, and conceptual structures. However, bibliometric analysis is also recommended as a complementary method to traditional structured literature reviews as it provides a more objective approach to exploring research trends and performance (Jiang et al., 2019).

Gaps identified by bibliometric studies shed light on researchers who want to work on the relevant subject or field so that higher quality studies can be produced. Therefore, bibliometric studies are important for researchers to gain insight into certain topics (Hood & Wilson, 2001). Based on scientific data and using quantitative methods, bibliometric mapping visually reveals the general distribution of knowledge belonging

to a particular discipline and its relationship with other types of knowledge. This can help universities, governments, and private organizations make decisions, and can also help library directors and journal editors understand the relevance of their publications. Bibliometric mapping is also a bibliometric data that contains intensive information such as basic source, subject headings, publication years, authors and abstracts records (Van Eck, 2011; Dinç et al., 2023). When bibliometric studies on tour operator are examined, it is seen that the data are evaluated with different parameters. For example Yılmaz (2023) examined the researches on package tour in web of science. She revealed the distribution of articles by years, authors, methodology, citation analyses, etc.

3.METHODOLOGY

The purpose of this study is to determine the trend and development of tour operators over a 40-year period (1976-2025) in the international literature. For this purpose, the bibliometric analysis method, which is one of the quantitative research methods, has been used in the study. The data regarding the 1366 articles (as of 16.04.2025) that contain the concept of in the titles, keywords, and abstracts, were retrieved from the Scopus database. In the analysis of the data, Biblioshiny, a web interface provider application and open source software design for Bibliometrics R-package (R-Studio software), bibliometrics library, and bibliometrics have been used in accordance with certain parameters. Visual mapping technique is actually one of the approaches and tools used by the science mapping discipline. Science mapping technique is a kind of bibliometric analysis which has different stages such as data acquisition, preprocessing, net extraction, normalization, mapping, analysis and visualization. At the end of this process, the analyst must interpret the results and derive some results from them (Cobo et al., 2011). Visual analysis needs scientific databases that enable the dissemination of science. The main sources most accepted by scientific circles are Web of Science, Scopus and PubMed. Data of the study consist of 1366 documents (articles) obtained by searching Scopus database. While documents were being searched, parameter TITLE-ABS-KEY ("tour operator") AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar")) was used. Thus, a total of 1366 articles were reached by filtering the articles with tour operator in the titles, abstracts and keywords. In addition to descriptive data analyzes were implemented to data. Bibliometrix R-package (R-Studio software) bibliometrix library and Biblioshiny were used in the implementation of the aforementioned analyzes. For the aim of study, the research questions below were tried to reply:

1. How is the distribution of the publication numbers of the articles published on tour operator by years?
2. How is the single and multiple author distribution of the articles published on tour operator?
3. Which journals are the most productive on tour operator?
4. Which papers are the most cited on tour operator?
5. What are the most frequently used words on the titles of articles?
6. Who are the most productive authors on tour operator?
7. Which universities are the most productive on tour operator?
8. How is the distribution of corresponding authors by country?
8. How is the cooperation between the countries where the authors on tour operator are located?

4. RESULTS

Table 1: Main Information About Data

MAIN INFORMATION ABOUT DATA	
Timespan	1976:2025
Sources (Journals, Books, etc)	559
Documents	1366
Annual Growth Rate %	4.92
Document Average Age	12
Average citations per doc	24.11

References	57445
DOCUMENT CONTENTS	
Keywords Plus (ID)	2450
Author's Keywords (DE)	3715
AUTHORS	
Authors	2935
Authors of single-authored docs	347
AUTHORS COLLABORATION	
Single-authored docs	388
Co-Authors per Doc	2.56
International co-authorships %	20.13
DOCUMENT TYPES	

Table 1 shows that there have been 1366 articles on tour operators published for 49 years (between 1976-2025) in 559 different journals by 2935 authors. Average citations per document are 24,11. The number of articles with multiple authors ($n = 2588$) is considerably higher than the number of publications with single authored docs ($n = 347$).

Figure 1: Annual Scientific Production of Articles

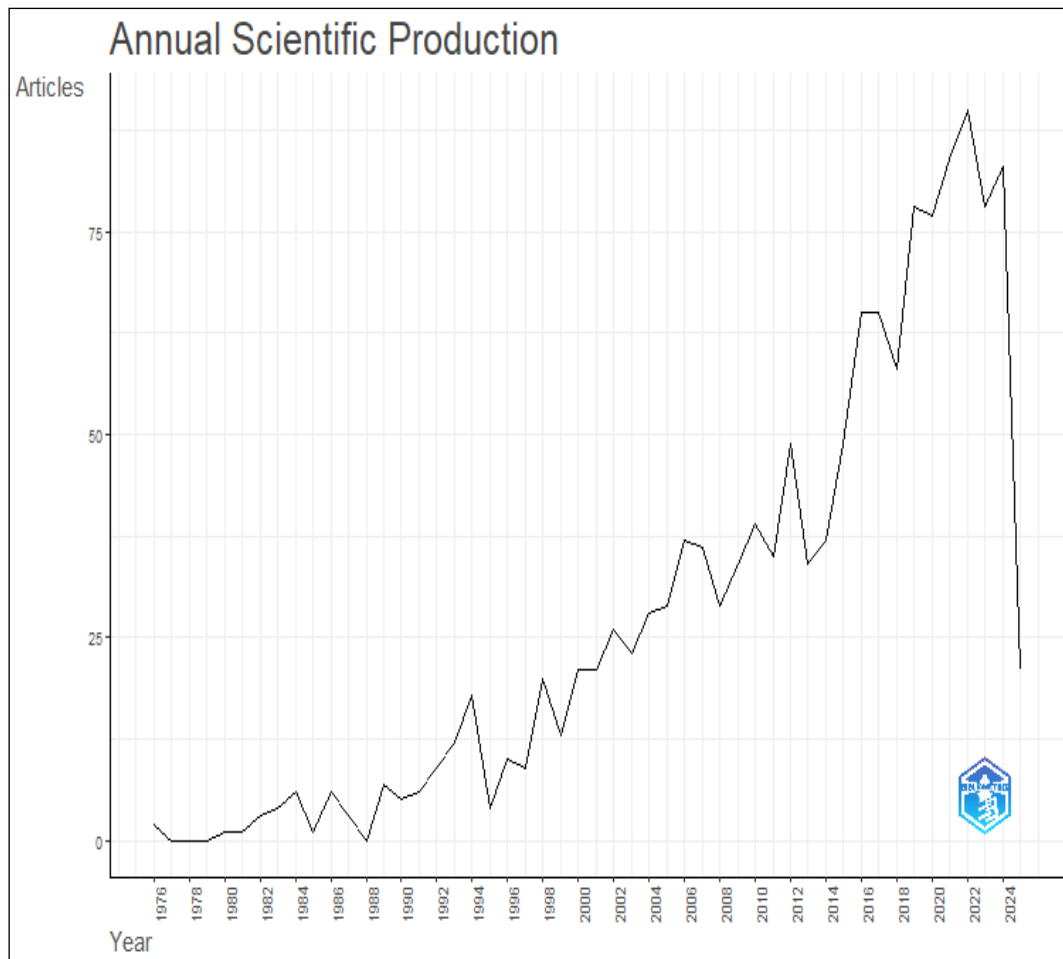

Figure 1 shows the publication numbers of the articles about tour operators by the years. According to the figure, the first article themed tour operators was published in 1976 ($n:2$). The second articles were published four years later in 1980 ($n:1$). The highest number of publications on tour operators were published in 2022 ($n = 90$) (Figure 1).

Figure 2: Most Relevant Sources

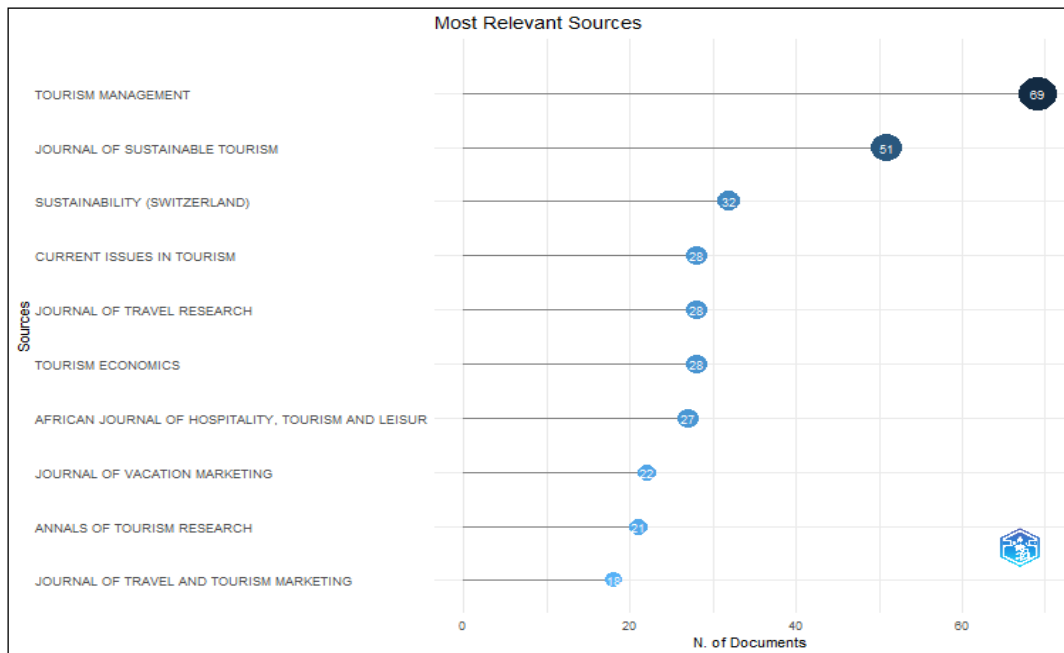

Figure 2 shows the most productive journals about tour operator. According to the figure, Tourism Management is the most productive journal with its 69 document among all journals. The second one is Journal of Sustainable Tourism (n:51) and the third journal is Sustainability (n:32). Then, the other most productive journals are respectively Current Issues in Tourism, Journal of Travel Research and Tourism Economics (n:28), African journal of Hospitality, tourism and Leisure (n:27), Journal of Vacation Marketing (n:22), Annals of Tourism Research (n:21), Journal of Travel and Tourism Marketing (n:106).

Figure 3: Most Relevant Authors

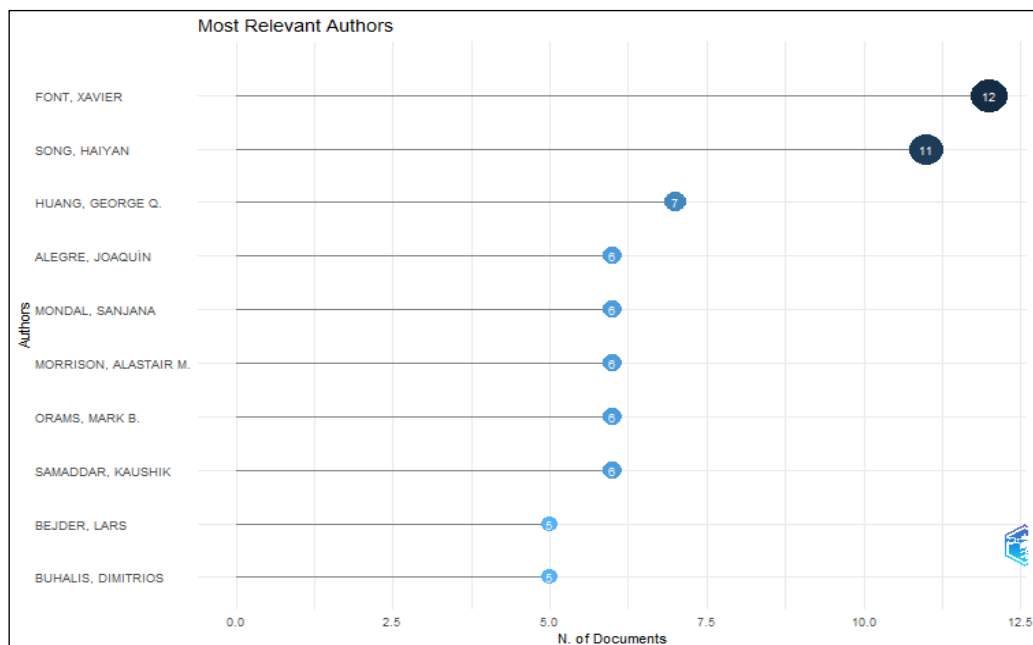

Figure 3 shows the top 10 authors, published the highest articles on tour operator. As seen in Figure 3, Xavier Font is the most productive author, has 12 articles. The second author is Haiyan Song with 11 articles. George Q. Huang is the third author with 7 articles. Then, the other most productive authors are respectively Joaquin Alegre, Sanjana Mondal, Alastair Morrison, Mark B. Orams, Kaushik Samaddar (n:6).

Figure 4: Most Relevant Affiliations

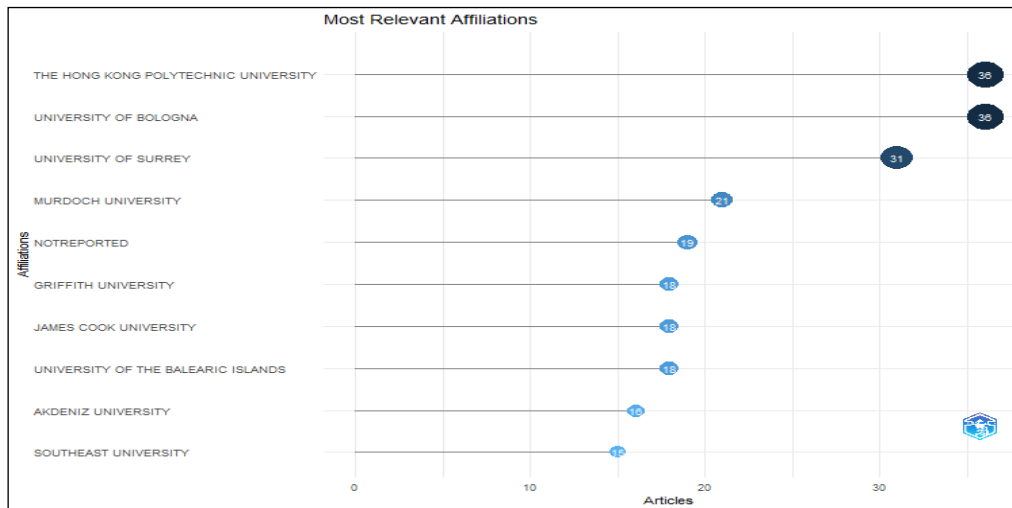

Figure 4 shows the most relevant 10 affiliations on tour operator. According to the figure, the Hong Kong Polytechnic University and University of Bologna, have 188 papers, are the most relevant schools on tour operator. Then, University of Surrey is the second affiliation (n:31). The third one is Murdoch University (n:21).

Figure 5: Most Cited Documents

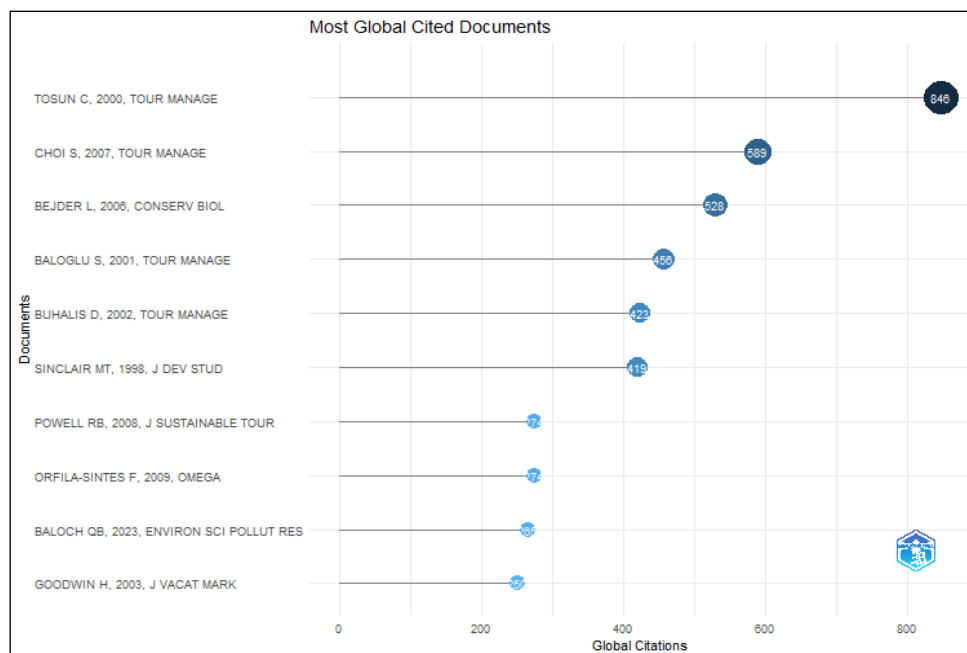

Figure 5 shows the most cited articles on tour operator. As seen Figure 5, the most cited paper about tour operator is “Limits to community participation in the tourism development process in developing countries” (n:846) was written by Cevat Tosun, published in Tourism Management. The second most cited paper is “Destination image representation on the web: Content analysis of Macau travel related websites” (n:589), was written by Soojin Choi, Xinran Y. Lehto and Alastair M. Morrison in Tourism Management. The third most cited paper is “Decline in Relative Abundance of Bottlenose Dolphins Exposed to Long-Term Disturbance (n:528) was written by Lars Bejder, Amy Samuels, Hal Whitehead, Nick Gales, Janet Mann, Richard Connor, Mike Heithaus, Jana Watson-Capps, Cindy Flaherty, Michael Krützen in Conservation Biology.

tourist	749
development	669
paper	628

Figure 7 and Table 2. show the most frequently used words in the abstracts of articles themed tour operator. According to the figure and table, the term “tourism” is the most frequently used word with 3505 times. Then “tour” is following it with 2443 times. The term “operators” is the third most frequently used word with 1878 times. The other most frequently used word in abstract are respectively “study” (n:1313), “tourists” (n:881), “travel” (n:859), “research” (n:850), “tourist” (n:749), “development” (n:669), “paper” (n:628).

Figure 8: Author Collaboration Network of Articles Themed Tour operator

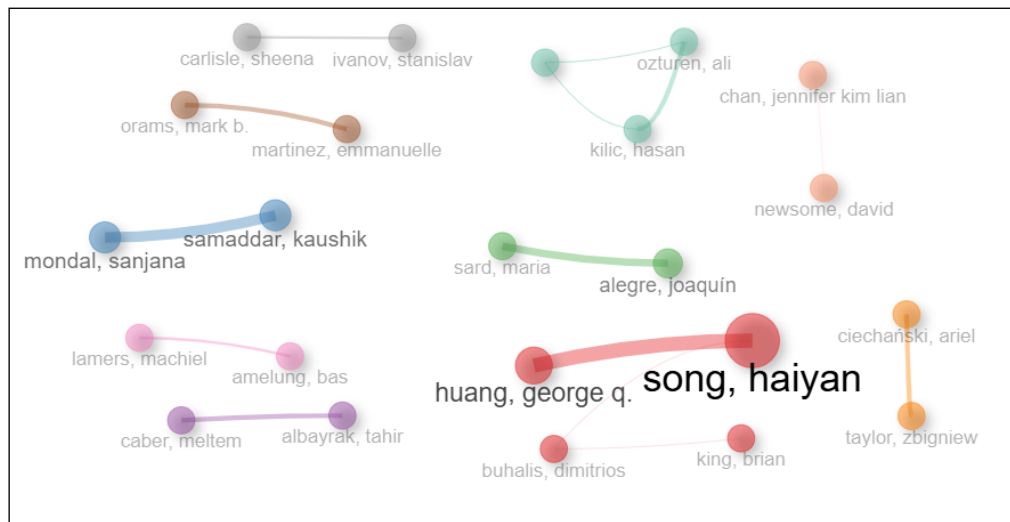

Figure 8 shows the collaboration network for groups of authors collaborating on tour operator. When the figure is viewed, it is seen that there are 11 different collaboration clusters. The red colored cluster have the most common collaboration. In this cluster it is seen that Haiyan Song, George Q. Huang, Dimitriois Buhalis and Brian King wrote joint articles.

Figure 9. Corresponding Author's Country. Intra-Country (SCP) And Inter-Country (MCP) Collaboration During 1985–2025

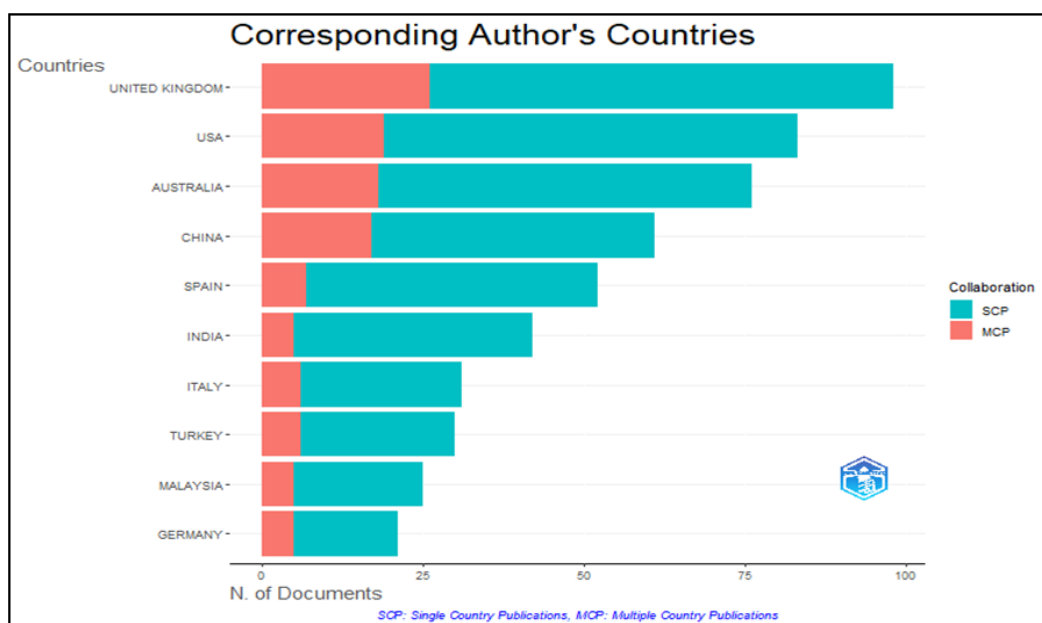

Figure 9 and Table 3 shows the country of the corresponding authors. Within the Top 3 we can find United Kingdom in the 1st place, which has published a total of 98 papers where the corresponding authors were a United Kingdom researcher, followed in 2nd position by the USA with 83 published papers with 83 corresponding USA-based authors, and in 3rd position the Australia with 76 papers and 25 Australia-based corresponding authors. The ones with the highest rates of international collaboration are the UK, USA, Australia and China.

Table 3: The Intra-Country (SCP) And Inter-Country (MCP) Collaboration Indices During 1985-2025

d	Articles	Articles %	SCP	MCP	MCP %
UNITED KINGDOM	98	7,17423133	72	26	26,53061224
USA	83	6,0761347	64	19	22,89156627
AUSTRALIA	76	5,5636896	58	18	23,68421053
CHINA	61	4,46559297	44	17	27,86885246
SPAIN	52	3,80673499	45	7	13,46153846
INDIA	42	3,07467057	37	5	11,9047619
ITALY	31	2,26939971	25	6	19,35483871
TURKEY	30	2,19619327	24	6	20
MALAYSIA	25	1,83016105	20	5	20
GERMANY	21	1,53733529	16	5	23,80952381

Figure 10: Collaboration Network Between Countries in Tour operator Articles

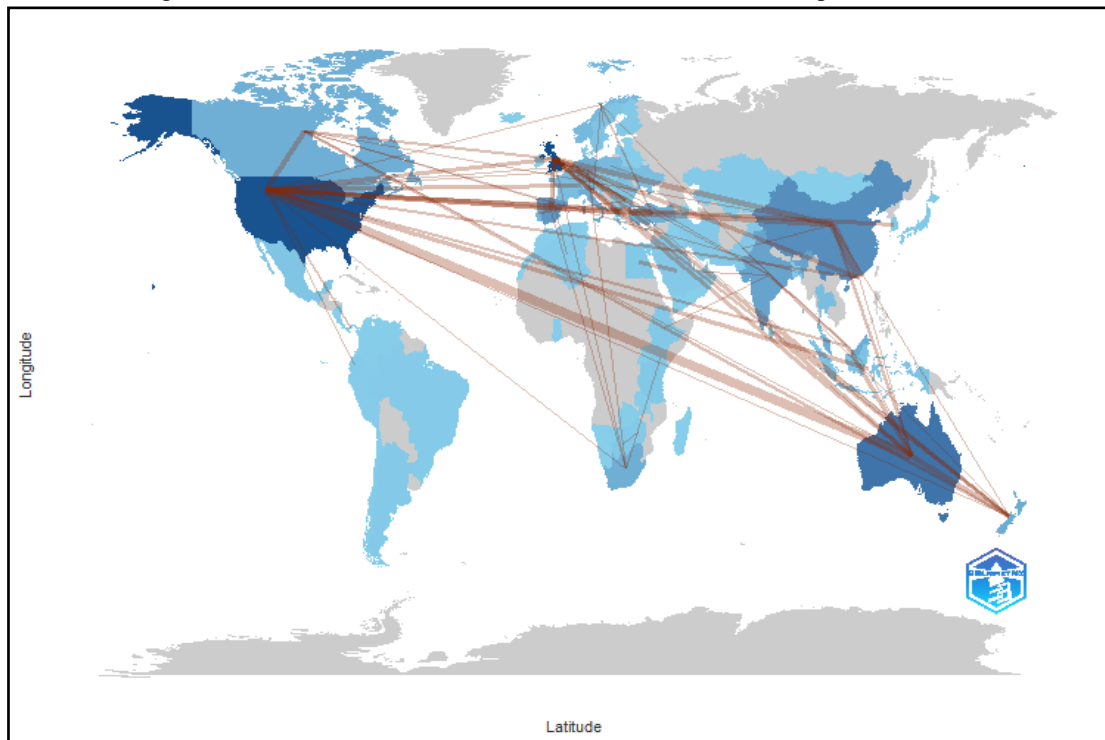

Figure 10 shows the international collaboration emerged in the preparation of articles on tour operator. According to figure, the most collaborationist countries are USA (n:32), United Kingdom (n:26), Australia (n:18), India (n:14), New Zealand (n:12), Spain (n:10). She has 14 collaborations with Australia, 7 collaborations with Canada and China. As second most collaborationist country, United Kingdom has totally 26 collaborations with other countries. United Kingdom has collaborations mostly with China (n:7) Greece (n:5) and Spain (n:5). Australia has 18 collaborations with other countries as the third most collaborationist countries. She has 7 collaborations with New Zealand, 4 collaborations with Malaysia and 4 collaborations with Indonesia.

CONCLUSION

Publications such as scientific articles, books, and papers presented at scientific meetings are discussed in bibliometric researches, which provide detailed information about the development, trend and current status of a science field or discipline. The study area can be discussed in depth in bibliometric researches, within the scope of different parameters such as the number of publications by years of the studies in the subject area, Journals, institutions, collaborations between countries, the most frequently used words in the titles of the studies. Thus, new ideas are presented to researchers who will work on that field in the future. Accordingly, the purpose of the research is to reveal the trend and development of the articles on "tour operator" in the Scopus database for the last 40 years (1985-2025). Bibliometric analysis was carried out using different parameters on the international articles published on "tour operator" between the mentioned years in line with the purpose of study. As a result of the bibliometric analysis, it was seen that the first article about tour operator was published in 1985, and there were 1366 articles in 559 journals in total. It has been determined that multi-authored papers are more than single authored papers. Tourism Management is the most relevant journal on tour operator. The Hong Kong Polytechnic University is the affiliation, published the highest articles on tour operator. The most cited document on tour operator is “Limits to community participation in the tourism development process in developing countries”, was written by Cevat Tosun, published in Tourism Management.

The terms “tourism”, “tour” and “operator” are the most frequently used words on the title of documents about tour operator. When the collaboration among countries has been considered in terms of the emergence of articles on tour operator, it has been found that USA, United Kingdom, Australia and India are the ones that have the highest level of collaboration with other countries. Moreover, UK, USA, Australia and China have the most corresponding authors on articles related to tour operators.

As a result, in the study, the academic development process of the tour operator field was tried to be revealed. The inclusion of the countries, universities and author information in this field will enable the authors who will work on this subject to cooperate internationally. In this direction, the study is a roadmap for authors who want to do research on this issue. This study is limited only to articles on tour operator in the Scopus database. Bibliometric analyzes can be made not only for articles but also for other scientific publications such as books and papers in different databases for the further researches on tour operator (Aylan, 2024).

REFERENCES

- Alaeddinoğlu, F., & Can, A. S. (2007). Türk turizm sektöründe tur operatörleri ve seyahat acentaları. *Gazi Üniversitesi Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* (2), 50-66.
- Aylan, S. (2021). Bibliometric Analysis of International Articles on Travel Agency by Using Science mapping Technique: Case of Scopus Database. *Tourism Academic Journal*, 8 (2), 15-36.
- Aylan, S. (2024, 02-04 / 09). A Panoramic View of International Articles on Ecotourism with Visual Mapping Technique," Proceedings of Economics and Finance Conferences 14516381, International Institute of Social and Economic Sciences.
- Barrios, M., Borrego, A., Vilagínés, A., Ollé, C., & Somoza, M. (2008). A bibliometric study of psychological research on tourism. *Scientometrics*, 77(3), 453-467
- Buck, M. (1988). The Role of Travel Agent and Tour Operator., Goodall, B., Ashworth, G. (Eds.) in Marketing in the Tourism Industry, The Promotion of Destination Regions, 64-74, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203066966>, 67–74.
- Carey, S., Gountas, Y., & Gilbert, D. (1997). Tour operators and destination sustainability. *Tourism management*, 18(7), 425-431.
- Cobo, M. J., Lopez-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62 (7), 1382 – 1402.

- Çetin, G., & Yarkan, S. (2017). The professional relationship between tour guides and tour operators. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17(4), 345–357. <https://doi.org/10.1080/15022250.2017.1330844>
- De Bellis, N. (2009). *Bibliometrics and citation analysis: From the Science Citation Index to cybermetrics*. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Glänzel, W. (2003). Bibliometrics as A Research Field - A course on theory and application of bibliometric indicators. Course Handouts. https://www.researchgate.net/publication/242406991_Bibliometrics_as_a_research_field_A_course_on_theory_and_application_of_bibliometric_indicators
- Godin, B. (2006). On the origins of bibliometrics. *Scientometrics*, 68(1), 109–133.
- Higgins, B. R. (1996). The global structure of the nature tourism industry: ecotourists, tour operators, and local businesses. *Journal of Travel Research*, 35(2), 11-18.
- Hood, W. W. & Wilson, C. S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314.
- Holloway, J. C. (1994), *The Business Of Tourism*, Pitman Publishing, 4. E., Great Britain.
- Jiang, Y., Ritchie, B. W. & Benckendorff, P. (2019). Bibliometric visualisation: An application in tourism crisis and disaster management research. *Current Issues in Tourism*, 22(16),1925-1957.
- Karasözen, B., Bayram, Ö. & Zan, B.U. (2009). Science Indicators of Turkey:1997-2006. *Türk Kütüphaneciliği* 23(1): 4-21
- Köseoğlu, M. A., Rahimi, R., Okumuş, F., & Liu, J. (2016). Bibliometric studies in tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180-198.
- Liu, S., & Li, W.-Y. (2020). Ecotourism Research Progress: A Bibliometric Analysis During 1990–2016. *Sage Open*, 10(2). <https://doi.org/10.1177/2158244020924052>.
- Mısırlı, İ. (2015).Seyahat Acentalığı ve Tur Operatörlüğü. Detay Yayıncılık.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25: 348-349.
- Öner, Ç. (1997). Seyahat Ticareti, Literatür Yayıncılık.
- Sheldon, J. P. (1986). The tour operator industry: an analysis, *Annals of Tourism Research*, 13 (3), 349-365.
- Van Eck, N.J. (2011). Methodological advances in bibliometric mapping of science (No. EPS-2011-247- LIS). ERIM Ph.D. Series Research in Management. Erasmus Research Institute of Management. Available at <http://hdl.handle.net/1765/26509>.
- Yılmaz, E. G. (2023). Bibliometric analysis of research on package tour: A Web of Science example. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(3), 2380-2400.

Structural Transformation in Türkiye's Foreign Trade After the Russia–Ukraine War

Rusya–Ukrayna Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm

Doç. Dr. Melis ATTAR

Selçuk Üniversitesi

melisattar@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-1299-7552>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 17.02.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Değerlendirme Makalesi

Salma ZAHOUR

Selçuk Üniversitesi

244272001014@ogr.selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0004-8313-0763>

Arş. Gör. Tuğçe VATANDEŞ

Selçuk Üniversitesi

tugce.vatandaes@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1873-2237>

ÖZET

Bir ülkenin siyasi koşulları ve uluslararası ilişkileri, dış ticaret yapısını ve ekonomik kırılganlıklarını doğrudan şekillendirir. Rusya–Ukrayna Savaşı, askeri boyutunun ötesinde enerji piyasaları, lojistik ağlar ve küresel tedarik zincirlerinde yarattığı aksaklıklarla küresel ticaret düzenini yeniden yapılandıran önemli bir jeopolitik şoktur. Stratejik konumu ve her iki ülkeyle güçlü ekonomik bağları nedeniyle Türkiye, bu dönüşümü analiz etmek açısından kritik bir örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin dış ticaret yapısında meydana gelen sektörel ve yapısal değişimleri incelemektir. Çalışmada 2020–2024 dönemine ilişkin dış ticaret göstergeleri betimleyici analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu inceleme, sektör bazlı ticaret hacimleri, yıllık değişim oranları ve ürün bileşimindeki yapısal değişimlerin dönemsel karşılaştırılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bulgular, enerji ve tarım ürünlerinde ithalat maliyetlerinin belirgin biçimde arttığını ve Rusya'ya bağımlılığın derinleştiğini göstermektedir. Buna karşılık, Türkiye'nin benimsediği politik pozisyon, gıda, tekstil ve ulaşım ekipmanları sektörlerinde ihracat artışı ve ticaret sapması etkisi yaratmıştır. Çalışma, Rusya–Ukrayna Savaşı sonrasında Türkiye'nin dış ticaret yapısında ve ürün bileşiminde meydana gelen yapısal değişimleri betimsel olarak ortaya koyarak, jeopolitik şoklar karşısında orta ölçekli ekonomilerin ticaret uyum süreçlerine ilişkin literatüre Türkiye örneği üzerinden katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küresel tedarik zinciri, Rusya-Ukrayna Savaşı, Türkiye'nin dış ticareti

ABSTRACT

A country's political conditions and international relations directly shape its foreign trade structure and economic vulnerabilities. The Russia–Ukraine War constitutes a major geopolitical shock that extends beyond its military dimension, restructuring the global trade order through disruptions in energy markets, logistics networks, and global supply chains. Due to its strategic location and strong economic ties with both countries, Türkiye represents a critical case for analyzing this transformation. The aim of this study is to examine the sectoral and structural changes that have occurred in Türkiye's foreign trade structure in the post-war period. The study employs a descriptive analysis method to examine foreign trade indicators for the 2020–2024 period. The assessment is conducted through a period-based comparison of sectoral trade volumes, annual percentage changes, and structural shifts in product composition. The findings indicate that import costs in energy and agricultural products increased significantly, deepening Türkiye's dependence on Russia. In contrast, Türkiye's adopted policy stance generated export growth and trade diversion effects in the food, textile, and transport equipment sectors. By descriptively identifying structural changes in Türkiye's foreign trade structure and product composition following the Russia–Ukraine War, this study contributes to the literature on trade adjustment processes of middle-sized economies facing geopolitical shocks through the case of Türkiye.

Keywords: Global Supply Chain Logistics, Russia–Ukraine War, Türkiye's Foreign Trade

1. INTRODUCTION

The Russia–Ukraine war has emerged as one of the most consequential geopolitical crises of the twenty-first century, generating far-reaching economic and structural effects beyond the battlefield. The conflict has disrupted global supply chains, altered trade corridors, intensified commodity price volatility, and reshaped financial and logistical networks. Sanctions regimes, firm exits, and restrictions on maritime and overland transportation have collectively contributed to the reconfiguration of international trade flows. These developments have extended well beyond the directly involved countries, producing secondary spillover effects across interconnected regional and global economies.

Within Russia, the withdrawal of numerous Western firms and the imposition of financial and trade sanctions have significantly altered market structures and competitive dynamics. Trade restrictions and logistical disruptions have weakened Russia's maritime competitiveness and reshaped its external trade orientation (Ananyev et al., 2018; Egorov et al., 2025; Panibratov & Chen, 2022). As traditional trade partners reduced engagement, space emerged for alternative suppliers, potentially triggering shifts in bilateral trade relationships and sectoral demand patterns. In this sense, the war has functioned not only as a macroeconomic shock but also as a structural catalyst for trade reallocation.

Türkiye occupies a strategically significant position within this evolving landscape. Maintaining economic relations with both Russia and Ukraine and functioning as a regional trade and logistics hub, Türkiye has been simultaneously exposed to external vulnerabilities and emerging adjustment opportunities. On the one hand, the country is structurally dependent on Russian energy imports and agricultural inputs from the Black Sea region, making it sensitive to supply disruptions and price shocks. On the other hand, the contraction of Western–Russian trade relations may have redirected certain trade flows toward alternative suppliers, including Turkish exporters.

Existing literature has primarily examined the macroeconomic consequences of the war, including energy market volatility, food security risks, financial instability, and global spillover effects (Devadoss & Ridley, 2024; Nguyen et al., 2024). While these studies provide valuable insights into aggregate economic impacts, comparatively limited attention has been given to sector-level trade restructuring in middle-sized economies positioned between sanctioning and sanctioned blocs. In particular, it remains unclear whether geopolitical fragmentation results in uniform trade contraction, selective export expansion, intensified import dependency, or structural reallocation within bilateral trade flows. The main objective of this study is to examine how the Russia–Ukraine war has structurally reshaped Türkiye's foreign trade patterns, with particular emphasis on import dependency, trade diversion, and sectoral reallocation.

Specifically, the study seeks to answer the following research questions:

- (1) How did the war reshape Türkiye's import dependency structure, particularly in energy and agricultural commodities?
- (2) To what extent did trade diversion effects emerge in Türkiye's export composition?
- (3) Did the conflict induce measurable sectoral reallocation in bilateral trade flows between Türkiye and Russia?

To address these questions, the study examines Türkiye's export and import patterns across three product categories—total trade value, manufactured goods, and food products—using officially reported trade statistics within a descriptive analytical framework. The analysis emphasizes year-on-year changes, sectoral concentration patterns, and shifts in product composition in order to identify asymmetric adjustment dynamics. By integrating geopolitical shock transmission, trade diversion mechanisms, and sectoral concentration analysis into a unified empirical framework, the study aims to bridge the gap between macroeconomic assessments of war impacts and micro-structural trade transformation analysis. In this respect, the research contributes to a clearer understanding of how geopolitical fragmentation restructures trade systems at the sectoral level and how middle-sized economies navigate competing pressures between vulnerability and opportunity.

2. LITERATURE REVIEW

In general, the effects of economic shocks are transmitted unevenly across economic activities due to their impact on production networks and global value chains. Input–output interdependencies can transform localized disruptions into larger-scale shocks, a process often referred to as “network-originated amplification” (Long & Plosser, 1983). Thus, supply chain–dependent sectors, or those that are highly energy-intensive, tend

to experience disproportionately severe impacts that significantly affect downstream industries. Furthermore, large-scale disruptions such as wars, sanctions, and sharp energy price increases generate second-order and compositional effects that are not fully captured by standard first-order aggregation.

Moreover, vertical trade linkages contribute to the synchronization of sectoral cycles across countries, such that a conflict affecting one supplier region manifests as co-movements in related sectors abroad. Empirical evidence further indicates that supply-side shocks, particularly when inputs are highly specific, are strongly transmitted to buyers and result in sustained output losses that extend beyond directly affected firms or sectors. Applied to the 2022 invasion, international evidence points to three primary transmission mechanisms of particular salience for middle-income economies such as Türkiye: (i) an exogenous energy price shock in hydrocarbons (gas, oil, coal); (ii) a food–fertilizer shock arising from grain and oilseed export blockages and heightened maritime insecurity in the Black Sea; and (iii) a sanctions- and controls-induced shock that restructures trade and financial flows, generating diversion effects and, in certain cases, re-export equilibria (Bağış, 2022). From a structural adjustment perspective, these channels embody traditional dynamics of redistribution across economic sectors. Energy- and food-intensive activities face rising costs, while structural, institutional, and logistical frictions—particularly within compliance chains—affect capital- and technology-intensive sectors. In this respect, the shock generates shifts in comparative advantage patterns, a reconfiguration of value chains, changes in terms of trade, and alterations in sectoral strategic orientation.

Öçal and Öztürk conducted a comprehensive analysis in 2022 to examine how trade between Türkiye and Ukraine was affected by the conflict and to what extent these changes influenced bilateral trade levels over time (March to June across two years: 2021 and 2022). Their analysis identified significant reductions in both the value and volume of several categories of goods traded between the two countries as a result of the war. The primary import categories experiencing the largest declines included fertilizers, food products, and live animals imported from Ukraine to Türkiye, while export declines were observed in textiles, plastics, and cocoa products shipped to Ukraine. However, an increase was recorded in certain food product imports from Ukraine to Türkiye, alongside decreases in Türkiye's exports of aircraft components, feed products, defense-related goods, milk, carpets, ceramics, and Turkish confectionery products. Overall, the study by Öçal and Öztürk demonstrates how the Russia–Ukraine war has altered the structure of bilateral trade flows and reshaped sectoral trade relations between Türkiye and Ukraine, particularly in the food and defense sectors (Öçal & Öztürk, 2022).

The war has generated not only economic consequences but also structural disruptions to trade business models and the transport routes connecting Europe and Asia. The impact of the war on global trade has been examined in a study conducted by Cengiz (2023). The findings indicate that the conflict accelerated the development of the Central Corridor strategy through Türkiye, which has emerged as an alternative to the Northern Corridor disrupted by the war. Cengiz (2023) notes that the expansion of the Central Corridor has generated additional trade flows for Türkiye and reinforced its position as a land bridge between Europe and Asia. He further argues that, for the Northern Corridor to regain support, it must overcome logistical constraints, restructure supply chains, and attract additional investment through integrated infrastructure development. Establishing a logistics hub in Kars—located at a critical junction of the Central Corridor—would enhance Türkiye's geographic connectivity and facilitate its transformation into a major trade and logistics hub between Europe and China.

According to a report by Özdemir (2023), the volume of trade between Türkiye, Russia, and Ukraine increased significantly because of the conflict. Bilateral trade between Türkiye and Russia reached an unprecedented level of \$68.1 billion in 2022, rising substantially compared to previous years. Turkish imports from Russia totaled \$9.3 billion, representing a 61 percent increase over 2021. At the same time, despite the ongoing conflict, Turkish exports to Ukraine rose to \$3.22 billion in 2022—an 11 percent increase from 2021—bringing the total trade volume between the two countries to \$7.6 billion. The report also indicated that Turkish exports to Ukraine were constrained by several factors, as numerous firms suspended commercial projects worth billions of dollars. In the tourism sector, Russian tourist arrivals in Türkiye remained relatively stable at 4.8 million, while Ukrainian tourist numbers declined from 2.1 million in 2021 to 596,000 in 2022. Türkiye's non-participation in sanctions created a relatively secure trading environment that supported the continuity and expansion of Turkish commercial activities (Özdemir, 2023).

Çatuk (2023) summarizes the influence of the Russia–Ukraine conflict on the Turkish economy, emphasizing Türkiye's significant dependence on imports from both Russia and Ukraine. Major components of Türkiye's imports from Russia include energy resources—such as natural gas and oil—as well as agricultural commodities, including grains, soybean oil, and sunflower oil. Although Türkiye's imports from Ukraine are

lower than those from Russia, Türkiye's exports to Ukraine's neighboring countries during the war have played a critical role in supporting regional economies. These exports include a wide range of products, such as machinery, vehicles, steel products, and raw materials. Çatuk (2023) further states that the economic instability caused by the conflict has increased transportation costs between Türkiye and the region, thereby creating gaps in economic support mechanisms for Ukraine. Limited financial assistance to Ukraine has also hindered the establishment of efficient transportation links with neighboring countries and constrained the development of Ukraine's agricultural sector, which possesses a large and diversified production base. Consequently, the Russia–Ukraine conflict has had significant and far-reaching effects on the economies of Ukraine's neighboring countries.

According to research conducted by Fidanğlu and Değirmenci (2024), Türkiye's domestic supply chains have been heavily impacted by the war due to wheat, oil, and energy crises, combined with broader disruptions across supply networks, resulting in increased economic burdens for Turkish households. The war itself has functioned as a disruptive actor within global and regional supply chains. From Türkiye's perspective, adverse geographical and geopolitical conditions have simultaneously generated new international trade and transportation opportunities. The conflict has directly affected Türkiye's energy systems, broader economy, and foreign trade dynamics.

In their study of the conflict in Ukraine, Devados and Ridley (2024) demonstrate how the destruction of wheat production—resulting from Russian attacks on Ukrainian agricultural infrastructure and export capacity—led to a deterioration in the conditions of Ukrainian wheat producers and contributed to rising global wheat prices. Consequently, Ukrainian producers became more vulnerable, generating negative repercussions for wheat-importing developing countries—particularly Egypt, the Middle East and North Africa, and Sub-Saharan Africa—where food insecurity had already been exacerbated by COVID-19–related supply chain disruptions. From a strategic food security perspective, especially within the context of the Ukraine war, international agreements established under food relief frameworks (i.e., “food corridors” or “food bridges”) play a critical role in safeguarding agricultural trade during conflicts, as exemplified by the Black Sea Grain Initiative.

In a separate study, Salami et al. (2024) examine the effects of the Russia–Ukraine war on Turkish financial markets, focusing on the Istanbul Stock Exchange, the real estate market index, and foreign exchange markets. Their analysis indicates that both the real estate and equity sectors of the Istanbul Stock Exchange experienced contraction, while the Turkish lira depreciated—signaling upward pressure on interest rates rather than monetary easing. Furthermore, the study emphasizes that prudent portfolio planning can mitigate the adverse effects of geopolitical shocks and financial volatility, while also creating opportunities for investment diversification through effective portfolio structuring.

The study conducted by Nguyen et al. (2024) indicates that, although sanctions imposed on Russia have generated higher revenues from oil exports, they have simultaneously reduced overall revenues within the broader oil sector. The research points to a structural shift away from the oil and gas industry's traditional non-renewable energy sources. The authors identify three principal drivers of this transition: geopolitical developments generating sharp increases in energy demand, technological advancements supporting supply responses, and shifting corporate priorities toward renewable and clean energy investments. However, the findings are context-specific and limited to the sanctions regime imposed on Russia, and therefore cannot be generalized beyond this setting.

According to Onay et al. (2025), the Russia–Ukraine war has led to the reorganization of commercial maritime shipping routes, affecting shipping volumes in Ukrainian waters while increasing marine cargo traffic in Russian sea ports. This shift has contributed to elevated levels of marine pollution due to intensified shipping activity. Environmental indicators show rising nitrogen dioxide levels and declining sulfate concentrations associated with increased maritime transport. Furthermore, the study reports a deterioration in regional air quality linked to heightened marine emissions.

Aygun et al. (2025) propose an AI-enhanced analytical framework to digitally assess emotional responses and identify regions at risk of food insecurity arising from the Russia–Ukraine war. Their approach incorporates large-scale risk mapping across affected populations. Key vulnerability drivers include inflation, shortages of staple food products and agricultural inputs, feed supply constraints, and unequal access to essential goods. Despite widespread negative emotional indicators, Tunisia, Türkiye, Morocco, Egypt, and Yemen were identified as among the most adversely affected countries. Nevertheless, evidence from the short-term implementation of the Black Sea Grain Initiative suggests that food insecurity pressures and associated emotional distress may ease over time as supply conditions stabilize.

The research conducted by Bulut (2025) indicates that global food and energy markets experienced significant disruptions because of the Russia–Ukraine conflict, driven by losses in agricultural output and declines in Ukrainian export volumes. In the energy domain, European sanctions imposed on Russia disrupted multiple energy supply channels, adversely affecting overall production and supply capacity. The destabilization of energy-dependent economies created additional challenges for Türkiye, which relies heavily on external energy supplies. Türkiye's expanding trade relations with Russia further increased its dependence on oil and natural gas inputs, particularly in the production of agricultural goods and food products. Meanwhile, disruptions to Ukrainian supply routes led to sharp increases in domestic prices for commodities such as sunflower seeds and wheat. Consequently, the study concludes that Türkiye's dependence on energy imports (oil and natural gas) from Russia and food imports from Ukraine represents a significant structural vulnerability.

3. METHODOLOGY

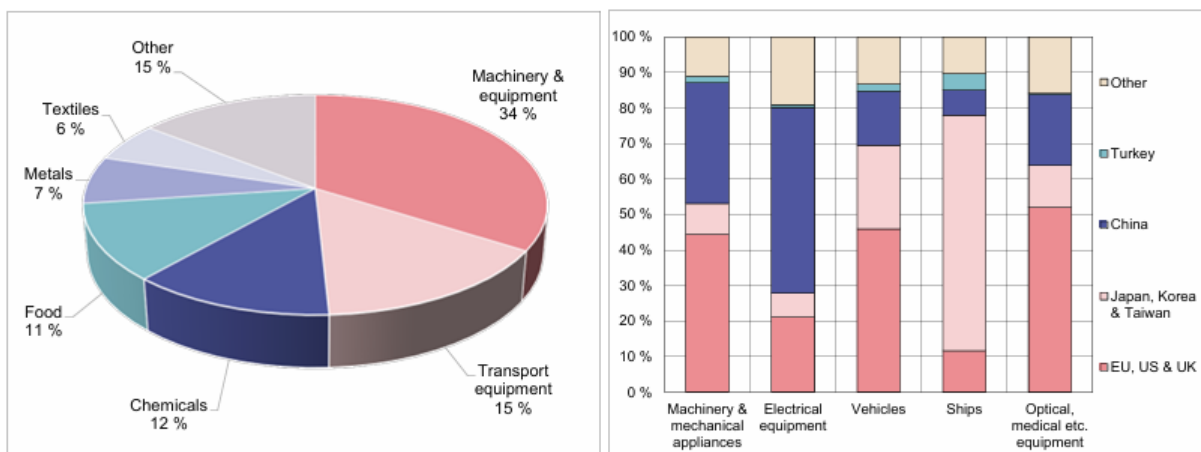
The conclusions reached regarding the impact of the Russian Ukrainian war on Türkiye's economy and trade system were based on the researcher's application of comparative secondary analysis. This approach draws on previous studies, institutional documents, and economic data to demonstrate how the war affected Türkiye, how it narrowed the scope of the changes it wrought, and how it defined the size of the area in which the two countries previously traded. By examining a number of reputable Turkish, Russian, and European institutions, and by utilizing numerous studies and research reports, it becomes clear that this war had negative repercussions on global trade patterns, leading to significant adjustments in trade routes and logistics, as well as severe disruptions in the flow of goods and energy. The past few years have witnessed the formation of an increasingly cooperative relationship between Türkiye and Russia in economic and diplomatic activities, which has provoked the ire of many Western governments and led to Türkiye's marginalization within the international diplomatic community (Balta, 2019).

Türkiye's tourism sector, as of 2019, constituted 11% of the nation's GDP. As a result of the war between Russia and Ukraine, the Turkish tourism industry has been affected by two significant factors:

- 1) There was an increase in the number of Russian tourists who were unable to travel to Türkiye since they couldn't access cash due to sanctions on the SWIFT system. This led to numerous cancellations.
- 2) The war led to a drop in the number of Ukrainian tourists to Türkiye due to the inability of Ukrainian tourists to visit because of the war.

Additionally, Türkiye's dependence on Russia as a major source of energy as well as its status as a key conduit for the transit of energy supplies to Europe means that the two nations' relationship goes beyond merely energy and energy-related economic issues and also includes investments in diverse sectors and industries within both nations.

Figure 1: Global imports of Russia in 2021

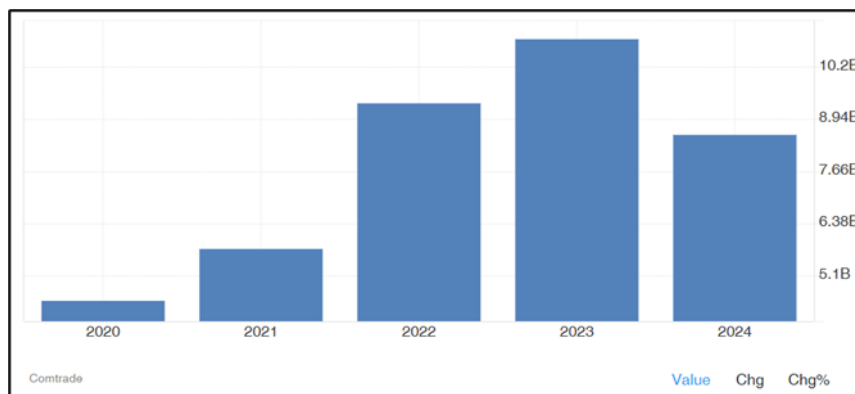
Sources: (CEIC and Russian Customs, 2021 from Heli 2022)

The global economy experienced increasing pressure resulting from rising food prices and limited availability of food at the beginning of the war in 2022. These pressures were most noticeable in the nations directly involved with the conflict, which relied on exports of foodstuffs and fertilizers through the Black Sea Corridor. The overwhelming evidence for much of the research and studies conducted dealing with the

Russian/Ukrainian conflict was based primarily on trends in the war between Russia and Ukraine. The Turkish Statistical Institute (TUIK,2023) and the Turkish Economic Policy Research Foundation (TEPAV,2022) have reported quarterly statistics during this period that showed many categories of imports, including energy and food, fluctuated widely; and these areas are viewed as two of the most important objectives of the military operations. The Turkish Statistical Institute has stated that the costs of importing energy increased more than 90% from 2021 to 2023. This growth resulted primarily from increased volumes of military spending and arrangements related to the energy price war (TEPAV, 2022).

Changing food supply patterns and consumer demand are the most visible manifestations of the fundamental impact of war on trade. The largest increase in food and food input prices occurred after the Russian and Ukrainian wars. In Türkiye, new increases in the prices of wheat, fertilizers, and animal feed led to a significant decline in domestic production capacity and, consequently, higher food prices for consumers. Türkiye imposed restrictions on certain agricultural products and sunflower seed exports to ensure the stability of the domestic Turkish market.

Figure 2: Türkiye's export to Russian 2020-2024

Source: (<https://tradingeconomics.com/turkey/exports/Russia>)

Conversely, as a result of increasing delays and higher shipping costs, a large number of Turkish exporters have faced significant pressure due to the ongoing disruption of their shipping lines along the Black Sea corridor. This demonstrates the negative impact that geopolitical shocks can have on the economies of medium-sized countries such as Türkiye, highlighting the critical importance of identifying and developing more flexible and cost-effective mechanisms for supply chains and trade. The studies reviewed here highlight the overall impact of war on trade: its effect on trade balances, rising costs, and the need for policymakers to reconsider the resilience of supply chains and regional trade strategies.

The consequences of the invasion can still be felt in many markets of the surrounding countries. More than a thousand global corporations have scaled down or ceased business in Russia. Over 200 companies have completely exited Russia, including Adidas, Amazon, Danaher, Deutsche Post DHL Group, BMW Group, Hyundai and Maersk (Leave-Russia.org, 2023).

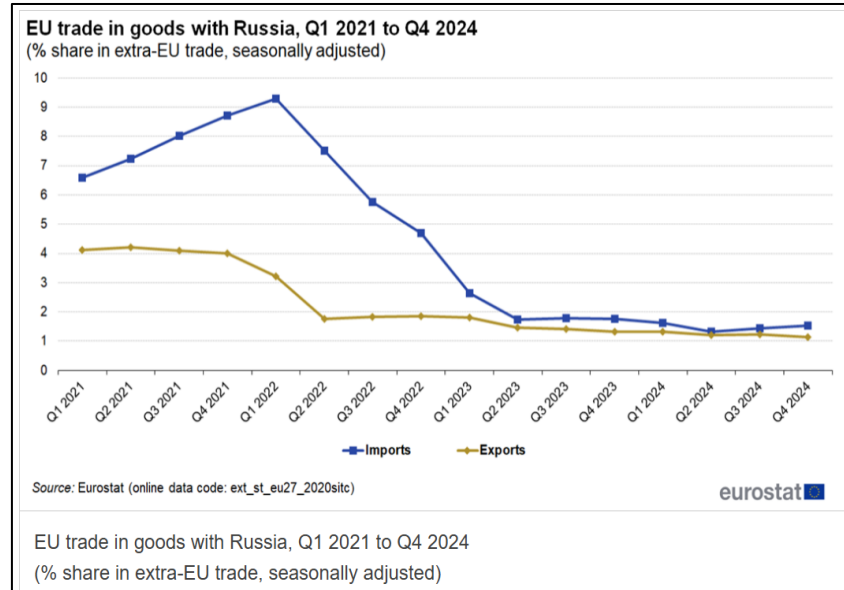
3.1. EU Countries and USA Ban on Russian's exports and imports

In February 2022, Russia launched a full-scale war against Ukraine. The United States was the first to impose sanctions against Russia in response to the war. These initial US sanctions targeted four key sectors of the Russian economy: finance, energy, defense, and technology. Russia was barred from using the SWIFT payment system, and sanctions were imposed on the Central Bank of Russia, including freezing its foreign currency reserves. The US sanctions also placed Russia under export controls, restricting access to advanced technologies, semiconductors, and defense-related technologies to cripple not only Russia's capabilities to conduct war and fund their capability to war; but also, to target those individuals and companies with a connection to the Kremlin as well as the wealthiest businessmen and oligarchs in Russia. This expansion created even greater economic pressure on Russia through coordination with partner nations; this pressure was predominantly symbolic but designed to demonstrate their opposition to Russia and the war in Ukraine.

While 90% of all European imports of oil and oil derivatives came from Russia prior to the imposition of the oil sanctions; by imposing sanctions on oil and oil derivatives, the EU has imposed sanctions on products that support the revenue streams of some of the most significant businesses in the EU and therefore, economic revenues that Russia could have generated from those oil exports.

The EU imposed sanctions on all forms of technological products or services to limit the capacity of Russia to be able to maintain military capability, as well as services provided to Russian citizens. The sanctions have resulted in a dramatic reduction in trade between Russia and member nations of the European Union.

Figure 3: EU trade in goods with Russia, Q1 2021 to Q4 2024

Source: (Eurostat, 2024)

3.2. Supply Chain of Fuels

Due to what Europe and G7 are doing to put price caps on Russian oil, Russia is losing about \$171.8 million every day. Additionally, in December 2022, posted G7 and EU sanctions on Russia resulted in a 17% decrease in the monthly oil and natural gas income for that country (Meredith, 2023). A further impact of these sanctions includes an approximately 32% decline in the revenue Russia receives from selling oil. A report from the Clean Air and Energy Research Center indicates that oil export volumes have also decreased by nearly 12%, and this drop alone resulted in a 23% decline in the revenues generated by Russian oil exports resulting from the sanctions and falling oil prices (Myllyvirta, 2023). Additionally, following the imposition of German sanctions against Russian oil pipelines, approximately 5% of Russian oil revenue was lost (Nadig, 2022a). Despite these sanctions, however, Russian produced oil revenue has continued to increase. The estimated amount for 2023 is approximately \$3.3 Billion of revenue generated from Russian produced oil. The increase in revenue resulted from circumventing the crude oil price cap, which includes approximately \$2.2 Billion of Russian oil tax revenue to the Kremlin. Nonetheless, the continued decline in such revenue raises some doubts regarding how successful this approach might be (Nadig, 2023b).

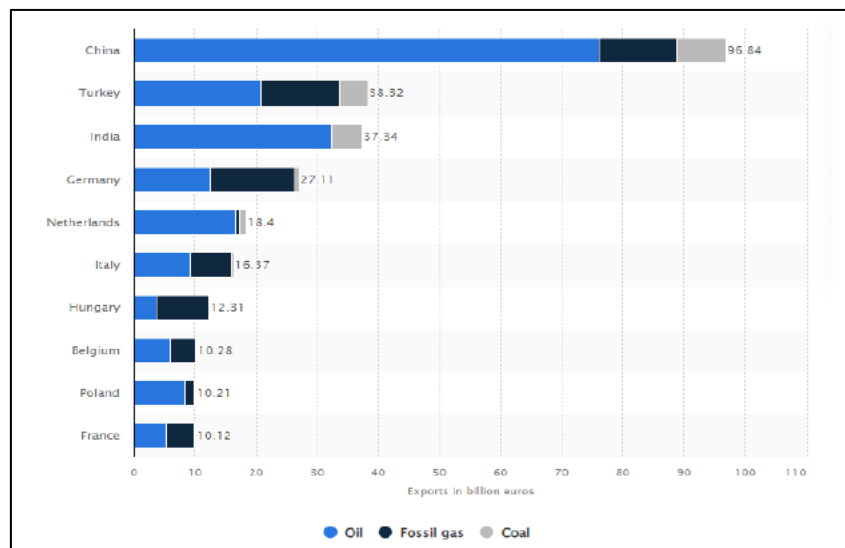
Russia is also facing problems when it comes to exporting fossil fuel resources. The additional sanctions placed on Iran in 2022 further complicated the situation. Nevertheless, Figure 4 indicates that while many nations did not cooperate with the sanctions against Russia, they did remain able to maintain their ability to export fuel. In fact, the Chinese market for Russian oil grew during 2022, and, as of August 7, 2023, total trade between the two nations reached approximately € 94 Billion. Trade between Türkiye and Russia represents the second largest volume of imported Russian oil, valued at approximately €38.8 Billion.

We can see that the volume of trade between Russia and Türkiye has had several positive aspects that have significantly contributed to various internal factors in Türkiye, which we will explain in the following points:

- First, the continued and regular import of Russian oil and gas has greatly contributed to improving oil prices in Türkiye, which has had a positive impact on many local industries and has also helped to curb inflation.
- Second, through the partnership between the two countries, Türkiye has been able to maintain its energy security for a long period, unlike many European countries that suffer from energy shortages due to the sanctions imposed on Russia.
- Third, Türkiye has also emerged as an essential transit pathway between Russia and Europe because of its strategic location along the artery of trade and energy supply lines. Türkiye 's close ties with

Russia have translated into energy prices that are favourable to Türkiye, in turn strengthening Türkiye's position within Russia. Thus, Türkiye's strategic relationship with Russia has enhanced Türkiye's reputation as an energy hub in Southeastern Europe, allowing Türkiye to become less dependent on other suppliers for its energy inputs.

Figure 3: The export of fossil fuels from Russia

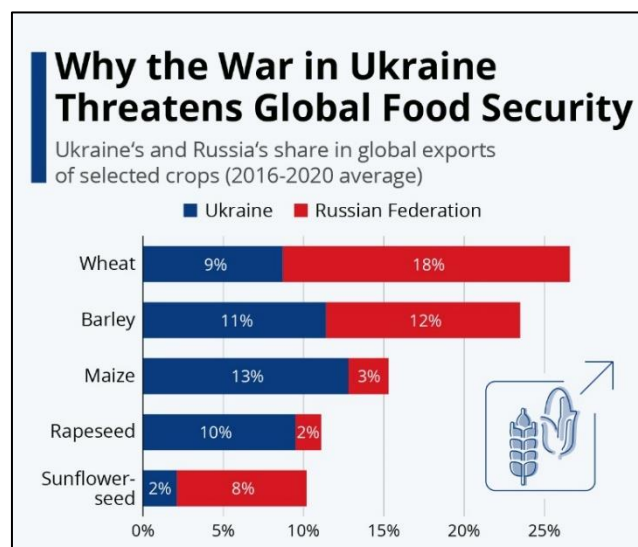

Source: (Statista, 2023)

3.3. Agriculture and Food Supply

Ukraine and Russia are both significant exporters of corn, sunflower oil, and wheat and are commonly referred to as the "breadbasket of Europe." The war-induced blockade of shipping lanes in the Black Sea has had a detrimental impact on agricultural exports by both countries and has resulted in widespread food insecurity throughout many regions of the world, particularly in Central and East Africa (World Bank, 2023). Similarly, a portion of Türkiye's agricultural sector relies on foreign markets due to insufficient domestic supply. Türkiye seeks to import agricultural products from the Black Sea region. Since these products are priced in US dollars, importers must add transportation and insurance costs to the standard market price. They also face the added expense of shipping. Unlike importers, farmers face two problems related to increased market costs. However, this is not the only aspect of pricing challenges in agriculture. The market dynamics of agricultural institutions must also be considered, and their actions and incentives play a role in determining and guiding the level of surplus and equilibrium in the agricultural price landscape.

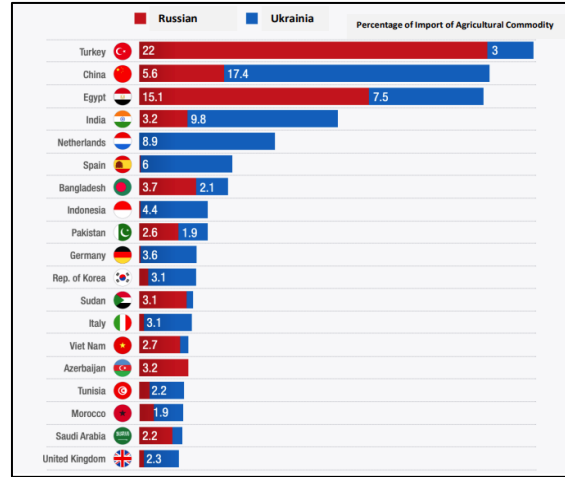
Figure 5: Ukraine's and Russia's share in global exports of selected crops

Source: (Food and Agriculture Organization of the United Nations. Statista, 2022)

Global crop yields and supply chains, as well as global agricultural supply chains, have been affected by rising global fertilizer prices due to sanctions imposed on related products (TEPAV, 2022). Furthermore, the Russian invasion has impacted Ukrainian wheat supplies. Consequently, the Russian invasion is causing instability in Türkiye's food supply chains, given that Türkiye is one of the top three wheat importers from Ukraine. Türkiye is one of the largest importers of agricultural products from Russia and Ukraine, reflecting its great dependence on the two countries. In addition, as we see in Figure 6, Türkiye's imports from Russia and Ukraine include many agricultural products, including corn, wheat, sunflower oil and sesame seeds.

Figure 6: Percentage of imports of agriculture commodity

Source: (UNCTAD 2022)

The repercussions of the war between the two countries have clearly affected Türkiye to a relatively small extent, due to Türkiye's dependence on both countries in many sectors. This illustrates the complexity of this conflict and its long-term impact, which has created a new reality for many manufacturing sectors in Türkiye and numerous companies. Given the strong and strategic relations between Türkiye and Russia, and between Türkiye and Ukraine, Türkiye must reconsider the nature of its relations with these countries in a way that mitigates the negative consequences that may arise.

3.4. Financial and Banking Sector

In response to the conflict in Ukraine and with the hope of creating economic hardship for Russia, the West inflicted substantial economic sanctions on Russia. One of the most damaging types of sanctions were those that froze many of Russia's foreign assets, resulting in the suspension of many billions of dollars in value held by the Russian Central Bank (IMF, 2022). In addition to these sanctions, many Russian financial institutions were cut off from participation in SWIFT (the organisation that facilitates global monetary transactions), and as a result, Russian businesses and individuals effectively became isolated from the international financial system, and this caused a rapidly expanding shortage of foreign currency (particularly hard currency (the euro and US dollar)) necessary to finance international loan transactions and finance import purchases from foreign markets. In addition to these sanctions that isolated Russia from the global monetary system, the loss of Mastercard severely diminished the functionality of many businesses and services operating in Russia (TUIK, 2023). As a result of financial limitations, Russia developed a flexible financial system for PayMethods called "MIR" and has also entered into bilateral loans to Non-Western Nations including China to help mitigate the financial loss. This change illustrates the creation of a new structure to change the way financing/investing occurs with the intent to remove dependence on the Western financing system and create a greater degree of independence away from the West.

After the beginning of the tension between Ukraine and Russia, Türkiye has become one of Russia's strongest allies/supported nations in terms of trade and economic relationships. Because both were able to avoid the negative effects of Western imposed sanctions; in fact, it enabled both countries to trade more freely, thus increasing the amount of trade activity and economic exchanges. Türkiye received a high volume of energy/fuel and oil from Russia, which many other nations were unable to acquire from Russia because of the sanctions imposed upon it. Additionally, in order to bypass the financial transaction limitations that apply to USD and Euro, both countries have traded in their respective local currencies. A large portion of trade transactions were completed in Turkish Lira and Russian Rubles; thereby, expanding the scope of trade opportunities for both countries. Additionally, it allowed Russia to more easily acquire goods that were

necessary for its survival; on the other hand, the use of the Turkish Lira helped propped up the status of the Turkish Lira on a global level and created less pressure on the Lira at the same time.

3.5. Transportation and Logistics

The conflict between Russia and Ukraine has resulted in major disruptions to logistics services in both land and sea transportation for the country of Ukraine and the Black Sea region. Additionally, due to the maritime disruption in Ukraine and the Black Sea region, logistics costs associated with maritime transportation have been rising dramatically; for example, there was a 60 percent increase in the cost of moving dry cargo between February 1, 2022 and May 1, 2022, which resulted in a 4 percent increase in the Global Food Price Index (UNCTAD, 2022). Likewise, the air transport embargo against Russia and Western countries affected many of the major shipping routes to Europe and Asia; as a result, many of the major airlines in Western Russia have rerouted many of their flights to East Asia and Asia-Europe maritime transport. Many companies have also imposed trade sanctions against Russian ports, insurance companies and cargo insurance; therefore, access to major Russian ports has been virtually eliminated (Nadig, 2022a). Additionally, shipping companies, like MSC and Maersk, have also stopped container shipping altogether; thus they have disrupted many of their customers' supply chains.

The war in Ukraine has resulted in an indirect cascading effect on logistics and supply chains through the destruction of critical fuel transport networks, including energy distribution, due to deliberate bombardment and artillery strikes; as a result of this destruction, there have been frequent explosions and outages. This damage has created a variety of logistical issues throughout the supply chain; however, this disruption has generated many new business opportunities for several trailer manufacturers (including those based in Türkiye). As such, the growth of the trailer industry in Türkiye is directly correlated with the increase (due to the large number of fuel tankers that Türkiye is now able to export to Ukraine) in the Ukraine market, which thereby enhances or increases the trade relationship between Türkiye and Ukraine within this industry. During both 2022 and 2023, Ukraine has procured about two hundred (200) fuel tankers from Turkish suppliers, thus creating additional business opportunities for Turkish trailer manufacturers and illustrating Türkiye's involvement in the development of global infrastructure.

3.6. Automotive and Manufacturing

The exit from the Russian market by numerous Western automakers (Toyota, Ford, BMW, etc.), as well as the halting of car production and delivery of automobiles within Russia, caused a substantial decline in the Russian engineering and automotive industries, which includes the Russian Automotive Industry Association (TUIK, 2023). In February, European supply chains, already struggling with semiconductor issues, began to unravel, although they stabilized in 2021 and 2022. By November 2022, car sales in the EU had fallen below 720,000 vehicles, a record low. Sales in the EU reached 719,465 vehicles, a 6.7% decrease from February. The region continues to experience uneven performance, with sales in the EU down 22.6% and in France down 13%, while Spain saw a 6.6% increase and Germany a 3.2% increase (ACEA, 2022). Demand is expected to deteriorate further over the next 18 months, with inflation in the region the index rising by reaching 7.5% (ECB, 2022).

3.7. Fast-moving consumer goods and retail

To track changes in the structure of the Russian market, the Yale-Seley list was compared with the Forbes Media list (2021) of the top 50 foreign companies operating in Russia in 2020. Table 1 lists some of the largest companies that have partially or completely withdrawn from Russia, along with their sales figures. According to Table 1, the combined sales of these twelve companies amounted to 4.06 trillion rubles, equivalent to 24% of Russia's total imports in 2020. This demonstrates the extent of Russia's reliance on these companies and the importation of consumer and industrial goods during that period. Furthermore, there are multiple impacts on consumers, employment, supply chains, and the mass withdrawal. Consequently, Türkiye, with its brands known for quality and competitive prices, is well-positioned to fill the void left by the Western retail sector's withdrawal from the Russian market.

Over the past two years, the number of textile and clothing brands in the Russian market has increased significantly. Many of these companies benefited from the withdrawal of Western companies from Russia. Many Turkish manufacturers, such as LC Waikiki, Colin's, DeFacto, and Koton, expanded their operations and developed the Russian consumer market in the early 2000s. However, competition from global chains halted the expansion of many Turkish companies, and they now face competition from rapidly expanding Russian retail outlets (TMS, 2024).

3.8. Defense and Arms Industry

The conflict led to a significant increase in defense spending by NATO and EU countries, resulting in a greater need for military and defense industry products and the expansion of this sector. Trade flows within the defense industry also underwent some changes. Russia made a different and more radical decision to reallocate resources, prioritizing military production and eliminating most civilian production (IMF, 2022). In any case, Russia's position in the international arms trade was deteriorating, as multiple international trade sanctions and the collapse of global supply chains led to a decrease in Russian military exports. The deteriorating relations resulted in a lack of trust in trade over the medium and long term, and a decline in the confidence of arms dealers in Russian military suppliers, leading to Russia's continued decline in the defense market and subsequent major shifts in the global defense trade.

4. DISCUSSION

The outbreak of the Russia–Ukraine war generated asymmetric effects on Turkey's foreign trade, reinforcing structural vulnerabilities while simultaneously creating selective commercial opportunities. This study explicitly addressed three research questions: (i) How did the war reshape Turkey's import dependency structure? (ii) To what extent did trade diversion effects emerge in export patterns? and (iii) Did the conflict induce sectoral reallocation in bilateral trade flows?

On the import side, the findings indicate a deepening concentration in strategic commodities. Energy imports from Russia increased substantially, particularly in crude oil and refined petroleum products, intensifying exposure to price volatility and external supply risk. Agricultural imports display similar concentration patterns, with 64.6% of wheat imports originating from Russia (Çiğ et al., 2022). These results directly answer the first research question by demonstrating that the conflict reinforced dependency concentration rather than diversification in essential inputs. This pattern is consistent with the network-based shock transmission framework proposed by Long and Plosser (1983), which argues that upstream disruptions amplify systemic vulnerability across interconnected production structures. Similarly, recent evidence on commodity shock transmission during the Russia–Ukraine war (Devadoss & Ridley, 2024; World Bank, 2023) supports the finding that import-dependent economies experience intensified fragility under geopolitical conflict.

On the export side, the evidence suggests the emergence of trade diversion effects. Sector-specific increases particularly in transport equipment, fishing vessels, and food products such as tomatoes indicate demand reallocation toward Turkish suppliers following the contraction of Western–Russian trade flows. These findings provide a clear response to the second research question, confirming the presence of selective trade diversion under geopolitical fragmentation. This aligns with trade diversion theory and with empirical studies showing supplier reorientation under sanctions and political risk conditions (Panibratov & Chen, 2022; Charpin et al., 2021). Rather than broad-based expansion, export growth clustered in specific manufacturing and consumer sectors, reflecting asymmetric adjustment dynamics.

Taken together, the divergence between intensified import concentration and sector-specific export gains reveals measurable sectoral reallocation in bilateral trade flows. This finding directly addresses the third research question, demonstrating that the war induced structural reallocation rather than uniform trade growth or contraction. The results contribute to the growing literature on global value chain restructuring and geoeconomic fragmentation, which emphasizes that geopolitical shocks trigger selective sectoral transformation (Nguyen et al., 2024; Egorov et al., 2025).

Beyond answering these core questions, the findings generate new research directions. First, it remains unclear whether the observed export expansion represents short-term adjustment driven by sanctions-induced market gaps or a long-term structural realignment. Future research could employ longitudinal time-series analysis and econometric modeling to test the persistence of trade diversion effects. Second, firm-level adaptation mechanisms—particularly payment systems, supply chain redesign, and risk management strategies—require micro-level empirical investigation. Survey-based or firm-level panel data studies could provide deeper insight into strategic adjustment processes. Third, comparative analysis across similarly positioned middle-sized economies could clarify whether Turkey's experience reflects a broader pattern of geopolitical trade reconfiguration. This study has limitations. It relies primarily on secondary macro-level data, limiting direct observation of firm-level behavioral responses. Additionally, the evolving nature of the conflict constrains long-term generalizability. Data asymmetries, particularly in Russian trade disclosures, may also affect measurement reliability.

The theoretical and practical contributions of this study lie in systematically documenting sector-level trade restructuring in a middle-sized economy positioned between sanctioning and sanctioned blocs. While prior literature has focused predominantly on macroeconomic volatility or great-power trade contraction, this study provides novel descriptive evidence linking geopolitical shock, import dependency concentration, and export-side trade diversion within a single analytical framework. By explicitly integrating geopolitical shock transmission, trade diversion theory, and sectoral reallocation dynamics, the study advances the literature on geopolitical trade reconfiguration and economic adaptation under conditions of international fragmentation.

CONCLUSION

This study examined how the Russia-Ukraine war reshaped Türkiye's foreign trade dynamics and structure. The findings reveal asymmetric adjustment patterns. While disruptions in global supply chains increased import dependency—particularly in energy and agricultural commodities—the conflict simultaneously generated selective export expansion and trade diversion in sectors such as transport equipment and food products. Bilateral trade with Russia expanded during the period under review, although rising logistics costs and geopolitical uncertainty limited the overall benefits.

The results demonstrate that the war did not produce uniform trade contraction or expansion; rather, it induced sector-specific reallocation. Import concentration intensified in strategic inputs, while export growth clustered in selected manufacturing and consumer-oriented sectors. These developments underscore the importance of energy diversification, domestic agricultural resilience, and investment in alternative logistics corridors to reduce structural vulnerabilities.

By systematically documenting sector-level trade restructuring under conditions of geopolitical fragmentation, this study contributes to the literature on trade diversion, dependency concentration, and asymmetric adjustment in middle-sized economies. Future research should examine the durability of these structural shifts through longitudinal analysis and explore firm-level adaptation strategies under prolonged geopolitical uncertainty.

REFERENCES

- Acea (2022). Passenger car registrations: -6.4% first two months of 2022; -6.7% in February. doi: <https://www.acea.auto/pc-registrations/passenger-car-registrations-6-4-first-two-months-of-2022-6-7-in-february/>
- Aygun, O., Aygun, I., & Kaya, M. (2025). Using aspect-based sentiment analysis to evaluate the global effects of the food security crisis during the Russia-Ukraine war. *Global Food Security*, 44, 100828. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2025.100828>
- Al-Saadi, N. (2023). Russian-Ukrainian war's effects on the world economy. *International Journal of Economics and Business Administration*, 11(1), 77-94. <https://doi.org/10.35808/ijeba/799>
- Ananyev, B., Sergi, B. S., & Vaslavskiy, Y. (2018). The impact of international sanctions on Russia's sustainable development.
- Bağış, B. (2022). *Rusya-Ukrayna savaşının küresel ekonomiye ve Türkiye'ye etkileri*. SETA Yayınları. <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/07/R199.pdf>
- Balta, E. (2019). From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(63), 69-86. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.621309>
- Bulut, R. (2025). The effects of the Ukraine-Russia war on the problem of energy resources and agricultural products: Reflections on world and Türkiye trade. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 393-405. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1550263>
- Cengiz, Ö. (2023). Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye'den geçen Orta lojistik koridora etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 485-505. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2023.019>
- Charpin, R., Powell, E. E., & Roth, A. V. (2021). The influence of perceived host country political risk on foreign subunits' supplier development strategies. *Journal of Operations Management*, 67(3), 329-359. <https://doi.org/10.1002/joom.1127>

- Çığ, F., Toprak, Ç. C., & Erden, Z. (2022). Agricultural relations with Turkey, Russia, and Ukraine: The effects of the war on the wheat crisis. In *Turkey's position in agriculture: Current challenges and solution suggests*. IKSAD Publishing.
- Devadoss, S., & Ridley, W. (2024). Impacts of the Russian invasion of Ukraine on the global wheat market. *World Development*, 173, 106396. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106396>
- European Central Bank. (ECB) (2022). *Economic bulletin: Issue 3/2022*. <https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/html/eb202203.en.html>
- Fidanoğlu, A., & Değirmenci, B. (2024). Strategic innovations for dynamic supply chains. In *Advances in logistics, operations, and management science book series*. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-3575-8>
- Heli, S. (2022). Russian foreign trade after four months of war in Ukraine. Bank of Finland. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/264589/1/1816727458.pdf>
- International Monetary Fund (IMF). (2022). *World economic outlook: War sets back the global recovery*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022>
- Kenderdine, T., & Bucsky, P. (2021). *Middle corridor: Policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route* (No. 1268). ADBI Working Paper Series.
- Long, J. B., Jr., & Plosser, C. I. (1983). Real business cycles. *Journal of Political Economy*, 91(1), 39–69.
- Meredith, S. (2023). The West's oil war against Russia is starting to take its toll — sparking calls for tougher measures. CNBC. <https://www.cnbc.com/2023/01/11/ukraine-war-russias-fossil-fuel-earnings-fall-in-december.html>
- Miller Magazine. (2025). Turkey lifts wheat import restrictions. <https://millermagazine.com/blog/turkey-lifts-wheat-import-restrictions-6105>
- Myllyvirta, L. (2023). EU oil ban and price cap are costing Russia EUR 160 mn/day. Centre for Research on Energy and Clean Air. <https://energyandcleanair.org/publication/eu-oil-ban-and-price-cap-are-costing-russia-eur160-mn-day-but-further-measures-can-multiply-the-impact/>
- Nadig, S. (2022a). Germany takes over Rosneft-owned oil refineries. Offshore Technology. <https://www.offshore-technology.com/news/germany-takes-over-rosneft-owned-oil-refineries/?cf-view>
- Nadig, S. (2022b). How Africa could step up as an alternative energy supplier for Europe. Offshore Technology. <https://www.offshore-technology.com/features/how-africa-could-step-up-as-an-alternative-energy-supplier-for-europe/?cf-view>
- Nguyen, H. H., Van Nguyen, P., & Ngo, V. M. (2024). Energy security and the shift to renewable resources: The case of Russia–Ukraine war. *The Extractive Industries and Society*, 17, 101442.
- The Observatory of Economic Complexity (OEC) (2025). <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/rus/partner/tur>
- Onay, M. G., Saracoglu, S., Pehlivanoglu, E., & Kaynak, B. (2025). Impacts of Russia–Ukraine war on air pollution over the Black Sea region. *Atmospheric Pollution Research*.
- Ozili, P. K. (2022). Global economic consequence of Russian invasion of Ukraine. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4064770>
- Öçal, B., & Öztürk, M. S. (2022). Rusya–Ukrayna savaşının Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticarete etkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 577–596. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1189716>
- Özdemir, A. (2023). The impact of the Russia–Ukraine war on Türkiye's foreign trade. *Insight Turkey*. https://www.researchgate.net/publication/371806012_The_Impact_of_the_Russia-Ukraine_War_on_Turkiye's_Foreign_Trade
- Panibratov, A., & Chen, S. (2022). The impact of economic sanctions on the decision of foreign firms to exit from Russia. In *Research handbook on foreign exit, relocation and re-entry* (pp. 159–167). Edward Elgar Publishing.
- Salami, M. A., Tanrıvermiş, H., & Tanrıvermiş, Y. (2024). Influence of Ukraine invasion by Russia on Turkish markets. *The Journal of Economic Asymmetries*, 29, e00348.

- Shah, M., Shafi, N., Khan, A., Hassan, M., Naushad, S., & Faisal. (2023). Russia and Ukraine war effects on the global economy. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4553451>
- Statista. (2022). Russian and Ukrainian share of global crop exports. <https://www.statista.com/chart/27225/russian-and-ukrainian-share-of-global-crop-exports/>
- TEPAV. (2022). Economic impact of the Russia–Ukraine conflict on Turkish trade. <https://www.tepav.org.tr>
- Textile Media Services (TMS). (2023). Turkish textile and clothing producers accelerate expansion in Russia.
- The World Bank. (2023). *Commodity markets outlook: Food security at risk*. <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>
- Turkish Statistical Institute (TUIK). (2023). Foreign trade statistics. <https://data.tuik.gov.tr>
- UNCTAD. (2022). *Maritime trade disrupted: The war in Ukraine and its effects on maritime trade and logistics*. <https://unctad.org/es/isar/publication/maritime-trade-disrupted-war-ukraine-and-its-effects-maritime-trade-logistics>
- Gümüş, G. K., & Kramskova, M. (2024). An analysis of bilateral trade relations between Turkey and Russia. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(50), 1876–1902.
- Egorov, K., Korovkin, V., Makarin, A., & Nigmatulina, D. (2025). *Trade sanctions* (No. 11/2025). BOFIT Discussion Papers.
- Çatuk, C. (2023). Effects of the Russia-Ukraine War on Türkiye's foreign trade and tourism sector. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(88), 2051-2064. <https://doi.org/10.17755/esosder.1284727>
- European Union Commission (EUROSTAT). (2024). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_trade_with_Russia_-_latest_developments
- Leave Russia Org (2023). <https://leave-russia.org/leaving-companies>
- Richter Felix (2022), Why the War in Ukraine Threatens Global Food Security, *Statista*, April 11
- Statista. (2023b). *Value of fossil fuel exports from Russia from 2022 to 2023, by country and type*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1306522/key-importers-of-russian-fossil-fuels-since-invasion-of-ukraine/>

Examining Some Causes and Results of the 2023 Super Cup Final Match Planned to be Played in Saudi Arabia Between Fenerbahçe and Galatasaray Clubs

Fenerbahçe ve Galatasaray Kulüpleri Arasında Suudi Arabistan'da Oynanması Planlanan 2023 Süper Kupa Final Maçının Bazı Nedenleri ve Sonuçlarının İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah GÜMÜŞAY
Muş Alparslan Üniversitesi
a.gumusay@alparslan.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-7595-2941

Makale Başvuru Tarihi / Received: 22.02.2026
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026
Makale Türü / Article Type: Derleme Makale

Doktora Öğrencisi Ramazan ÜNVER
Ankara Gazi Üniversitesi
re_unver@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0013-0908

Arş. Gör. Dr. Abdullah SEMERCİ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
abdullah.semerci@mku.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-0799-8569

ÖZET

Bu çalışmanın amacını Fenerbahçe ve Galatasaray 2023 Süper Kupa Final Maçının Suudi Arabistan'da yapılmasının bazı nedenleri ve sonuçları açısından incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında bazı kulüplere ait transfer gelir ve gider sıralaması, Suudi Arabistan'da futbol için yaptığı bazı mali harcamalar, futbol liglerine ait bazı veriler, süper kupa finalinin uluslararası bazı medya bültenlerindeki haber başlıkları ve için Suudi Arabistan'ın vereceği maddi ödülün Fenerbahçe ve Galatasaray özelinde maddi karşılığına ait veriler toplanmıştır. Araştırma verileri ulusal ve uluslararası futbol veri tabanları ile ülkelerin resmi futbol federasyonlarına ait bilgi bankalarından toplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS Programı kullanılarak frekans, yüzde ve sıralama hesaplamaları yapılmıştır. Araştırma sonucunda Fenerbahçe ve Galatasaray arasında oynanan 2023 Süper Kupa finalinin Suudi Arabistan'da oynanmasının nedenleri arasında hem Suudi Arabistan'ın futbol imajı yatırımları konusunda çabaları hem de Türkiye Futbol Federasyonu'nun çeşitli nedenlerden kupa finalinin Suudi Arabistan'da oynanmasını istekliliğiyle birlikte her iki kulübün 2022-2023 transfer hesap bakiyesi yönünde maddi ödüle duyulan ihtiyaçlar nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Süper Kupa finalinin iptali sonrasında bazı uluslararası medya kuruluşlarının olayla ilgili olumsuz manşetlerin Türk futboluna negatif bir imaj oluşturduğu düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Suudi Arabistan, Süper Kupa

ABSTRACT

The objectives of this research is to look into some of the reasons and repercussions of the Fenerbahçe and Galatasaray 2023 Super Cup Final Match being staged in Saudi Arabia. The research included the transfer income and expense rankings of some clubs, some financial expenditures made by Saudi Arabia for football, some data on football leagues, news headlines from some international media bulletins about the Super Cup final, and the financial equivalent of the financial reward to be given by Saudi Arabia to Fenerbahçe and Galatasaray. The research data were collected from national and international football databases and the data banks of the official football federations of the countries. The data obtained as a result of the research were calculated using the SPSS Program for frequency, percentage and ranking. According to the findings, the reasons for the 2023 Super Cup final between Fenerbahçe and Galatasaray being held in Saudi Arabia are both Saudi Arabia's efforts in terms of football image investments and the Turkish Football Federation's desire to have the cup final played in Saudi Arabia for a variety of reasons, as well as the need for financial reward in terms of both clubs' 2022-2023 transfer account balances. Furthermore, unfavorable headlines about the event in several foreign media organizations following the cancelation of the Super Cup final may have contributed to a poor image of Turkish football.

Keywords: Football, Saudi Arabia, Super Cup

1. INTRODUCTIN

Sports are defined as humans engaging in physical activities with the purpose of competing collectively or individually (Göksel & Kul, 2022:2). Football, a sport, has been following and adapting to technological developments that have recently emerged in every field (Başkaya & Metin, 2023: 487), and it has continued to develop by taking many innovative steps within itself in tandem with our age's ever-developing technology. Football matches and the atmosphere around the sport may have an impact on individuals. In the globalizing world, football has spread to all masses through visual and audio media tools (Akkaya, 2008: 4). It is obviously seen that football represents a very comprehensive and serious product market. It can be said that the policy community that uses football within itself has an important place in terms of its economic and social fields (Grant, 2007: 29). Knowing the role of the football industry in the international economy makes it easier to understand international trade. The phenomenon of football paves the way for individuals in society to respect each other and to resist racism. It allows many fan groups with different experiences to support any team or player for different reasons. It also allows individuals to forget their professional, family and financial problems, while allowing them to direct their attention to a fun and exciting sport. In addition, it plays an intermediary role in creating an advertising space where many international organizations invest or sponsor football. In addition to trying to win football tournaments, countries try to benefit from the international sports industry in different ways. Countries have options to benefit from the football industry through production, sales and export activities (Batmunkh, 2021:53). It is expected that the football craze would bring forth a new business model. Football clubs may generate a variety of income streams by establishing various economic market inputs such as ticket sales and broadcast royalties. Football teams may create strategies that produce revenue and boost brand value by combining new and traditional ways (Callejo & Forcadell, 2006:51).

Football may be utilized as both a political tool and a type of social media. As a result, football may be viewed as far more than just a game. Football may represent individuals' political, social, and cultural identities, as well as their daily lives (Demerdash, 2023:61). Because it has many affects on people, it is becoming increasingly popular to watch this sport throughout the world. Countries may profit from this business, which has the most followers in the world, for two reasons: it is a resource that helps them manage society in a public sense, and it contributes significantly to building a favorable image in the international arena.

Saudi Arabia, which has recently implemented one of these examples, is coming to the fore with its desire to host the Super Cup Final planned to be played between Fenerbahçe and Galatasaray. Because to the fact that football is considered the most popular sport in the world and its global awareness is increasing day by day, teams are gaining new marketing opportunities and areas in the digital world (Buck & Ifland, 2023: 1410). Recently, Saudi Arabia has initiated a strategy to gain a brand image for its country by investing in sports, especially football. Football is used as a tool to make Saudi Arabia a society where individuals can enjoy a high quality of life (Satish et al., 2024:31). The State of Saudi Arabia supports Saudi football clubs economically by the government for the development of football. Saudi Arabia's 2030 vision includes goals for the privatization and strengthening of Saudi football clubs (Tlemsani et al., 2019:25). Saudi Arabia has lately attempted to position itself as a moderate Islamic country that accepts diverse cultures on a global scale. It is stated that being a moderate country in the international sense will improve Saudi Arabia's status in the global community, and that football is an objective for the Saudi Vision 2030, which will help grow other economic sectors than oil. Although Saudi Arabia is not a totally moderate country, it is believed that capitalizing on the moderate aspects of football and the policy of employing football can lead to societal improvements in Saudi society.

Criticisms of the new football philosophy and structure might also be directed at the economic system and policies. It is clear that the legal values produced via football are linked to the legal values established in business and the economy (Talimciler, 2008:91). The football industry may express far more than just a sporting event. It may help with a variety of vital aspects, including job creation, economic growth, cultural links, youthful talent development, identity formation, and international relations. From this point of view, the football industry can express a meaningful value for the sector and society and it can be aimed to be supported and empowered by many countries (Or, 2023:16).

Due to the Middle East Region is associated with negative discourses such as war, terror, radical groups, economic and political problems, it is assumed that football is one of the tools used by Saudi Arabia to destroy this perception, specifically for its country, and to achieve various ideological goals such as potential allies, friends, and commercial partnerships on a global scale. In this context, our government offered to host the Super Cup Final between Fenerbahçe and Galatasaray to commemorate the Republic's 100th anniversary, and an agreement was reached with the Saudi authorities in terms of demand and financial incentives. The

agreement reached between the Turkish Football Federation, Saudi Arabia, and the two finalist clubs resulted in the cancelation of the Super Cup match for various reasons. As a result, the reasons for the match's cancelation, as well as the international implications, were studied.

2. MATERIAL AND METHOD

2.1. Purpose and Significance of the Research

The aim of this study is to examine some of the reasons and consequences of the planned 2023 Super Cup final match between Fenerbahçe and Galatasaray clubs to be played in Saudi Arabia. Football is a sport followed with great interest by many people around the world. In our country, it can be said that many individuals are fans of at least one of the football teams. Such a popular sport inevitably has aspects that will be subject to debate both nationally and internationally. The decision of the Turkish Football Federation to hold the Super Cup final in Saudi Arabia on the centenary of the Republic of Turkey, and the problems that arose, have also been included in these debates. The fact that there are limited studies on the types of public debates and consequences of this decision underscores the importance of this study. In this respect, it is foreseen that this research will contribute to the field of sports science.

2.2. Research Model

This research was carried out using document review, one of the qualitative research methods. Within the scope of the research, some reasons and consequences of the Turkey 2022-2023 Super Final being played in Saudi Arabia were examined. Documents are an important data source in qualitative research. It encapsulates the analysis of written materials containing information about the phenomenon or phenomena targeted to be assessed.

2.3. Data Collection Tools

The data within the scope of the research were acquired from digital football data sites (Transfermarkt, 2024; Tff, 2024; Mackolik, 2024). The research data were examined in the SPSS package program and frequency and percentage were calculated.

2.4. Collection of Data

Yıldırım and Şimşek (2013) suggest that document analysis may be employed alone or in conjunction with other methodologies for qualitative research data collecting. In this regard, the transfer income and expense rankings of some clubs, some financial expenditures and types made by Saudi Arabia for football, data from some countries' leagues in the 2023-2024 football season, and data from the news headlines of the Fenerbahçe and Galatasaray 2023 Super Cup final in some international media bulletins were reviewed.

2.5. Analysis of Data

One of the qualitative data analysis approaches employed in the study was content analysis. Yıldırım and Şimşek (2013) define content analysis as the process of organizing and interpreting comparable facts around certain codes and topics for reader comprehension. The researchers created a content analysis table to analyze the matches included in this study. Since the findings obtained from digital football data will be examined, the themes used in the content table were determined as; transfer income and expense rankings of some clubs, some financial expenses and types made by Saudi Arabia for football, data belonging to football leagues of some countries, news headlines of Fenerbahçe and Galatasaray 2023 Super Cup final in some international media bulletins, comparison of transfer income and expenses of the 2022-2023 season of Super League Fenerbahçe and Galatasaray and the financial reward that Saudi Arabia will give for the Super Cup final. The data was coded by two different coders in the created content analysis form. The agreement score amongst coders was calculated using Miles and Huberman's (1994) formula ($\text{reliability} = \frac{\text{consensus}}{\text{consensus} + \text{disagreement}}$). The computed scores showed an 87% agreement, suggesting a high level of agreement. The agreement amongst the coders is predicted to be about 90% (Miles and Huberman, 1994). Besides, the SPSS package software also provides frequency and percentage distributions.

3. FINDINGS

Tablo 1: Transfer Income and Expense Ranking of Some Clubs

Transfer Income and Expenses of Football Clubs in the 2023-2024 Season			
Rank by Spending	Club name and Country Code	Transfer Expense Amount (Million Euro)	Transfer Income Amount (Million Euro)
1	Chealsea (ENG)	471,8	274,2
2	Paris Saint.-Ger.(FR)	454,5	207,5
3	Al-Hilal SFC(SA)	376,1	1,38
4	Tottenham (ENG)	272,1	120,7
5	Manchester City (ENG)	259,6	125,8
6	Arsenal (ENG)	234,94	69,2
7	Manchester United (ENG)	202,3	58,34
8	BayernMunih (DE)	187,5	173,25
9	Al-Ahli SFC (SA)	184,1	1,74
10	RB Leipzig (DE)	179,5	243,7
11	FC Liverpool (ENG)	172	60,7
12	Al-Nassr FC (SA)	166,31	1,52
13	Newcastle United (ENG)	153,2	44,6
14	West Ham United (ENG)	144,56	170,36
15	Nottingham Forest (ENG)	131,05	82,82
16	Real Madrid (ES)	129,5	7,01
48	Fenerbahçe (TR)	59,01	56,3
73	Galatasaray (TR)	36,09	52,75

Kaynak: (Transfermarkt.com, 2024).

When Table 1 is assessed, Saudi Arabia (SA) has 3 football clubs in the top twelve when it comes to the world club rankings in terms of transfer expenditures. The total transfer expenditures of these 3 football clubs in the 2023-2024 football season were determined to be 726.51 million Euros.

Tablo 2: Some Financial Expenditures Made by Saudi Arabia for Football and Their Types

Organization	Year	Period	Channel Offer	Cahmpion Prize	Second Prize	Semi-Final
Spain Super Cup	2019	6 years	240 Million Euro	2. Million Euro	1.4 Million Euro	800 Thousand Euro
Italia Super Cup	2018	6 years	22,5 Million Euro	7 Million Euro (For each Team)	No	No
Türkiye Super Cup	2023	1 year	4,15 Million Euro	2,5 Million Euro	1,65 Million Euro	No
FIFA Clubs World Cup	2023	1 year	(Unannounced)	(Unannounced)	(Unannounced)	(Unannounced)

*The data only includes those disclosed to the public.

*Does not include secret or undisclosed conditions

*The average Euro exchange rate for 2023 was calculated as 25.97 TL.

Kaynak: (trthaber.com, 2024; bbc.com, 2024; gazeteduvar.com, 2024; euronews.com, 2024).

When Table 2 is reviewed, the financial rewards given by Saudi Arabia for hosting some important football organizations are listed. It has been determined that the amount of the reward to be given for Turkey's Super Cup Final was announced as 65 Million TL for the winner, 43 Million TL for the second place, 108 Million TL (4.15 Million Euros) in total. (According to the Central Bank of the Republic of Turkey data, the Euro exchange rate; 2022 average 17.36 TL, 2023 average 25.97 TL).

Tablo 3: Data on Football Leagues of Some Countries

Data on Football Leagues of Some Countries in the 2023-2024 Football Season

Lig Name and Country	LPD (Billion Euro)	TS	OYO	OS	YUOS	YUOO
PremierLeague (ENG)	18,68	20	26,6	603	399	%66,20
La Liga (ES)	10,12	20	27,7	510	215	%42,20
Serie A (ITL)	8,7	20	26,9	550	349	%63,90
Bundesliga(DE)	8,8	18	26,5	504	247	%49,10
Ligue 1 (FR)	8,08	18	25,9	466	277	%59,40
Liga Portugal(PT)	3,27	18	26,4	485	298	%61,40
Eredivisie(NL)	2,86	18	24,9	494	235	%47,60
Süper Lig (TR)	1,69	20	26,8	603	288	%47,80
Saudi Pro League (SA)	1,66	18	27,8	528	153	%29,10

MVL: Market values of leagues, NT: Number of teams, AAP Average age of players, NP: Number of players, NFP: Number of foreign players, FPR: Foreign player ratio

Kaynak: (Transfermarkt.com, 2024a).

When Table 3 is examined, it has been determined that Saudi Arabia is among the top 9 in the world rankings in terms of the most valuable Football leagues for the 2023-2024 Season. It has also been determined that the number of local players is higher than the other countries in the table, with the rate of foreign players playing in the Saudi Pro League being 29.10%.

Tablo 4: Fenerbahçe and Galatasaray 2023 Super Cup Final Headlines in Some International Media Bulletins

Publisher	News Heading (Turkish)	Instagram Follower Number	Youtube Follower Number
Bbc	Galatasaray and Fenerbahçe Return to Türkiye Without Playing Match After Saudi Authorities 'Refuse to Allow Atatürk T-Shirts and Banners'	27,7 million	14,2 million
Espn	Turkish Super Cup final in Saudi Arabia cancelled before the match started	27,1 million	12,1 million
Goal	The Super Cup match between Fenerbahçe and Galatasaray in Saudi Arabia has been cancelled	9 million	2,47million
Dw	Turkish Super Cup final postponed due to T-shirt brawl	910 thousand	5,2 million
Euronews	Galatasaray and Fenerbahçe were welcomed with enthusiasm in Istanbul: What happened in Riyadh?	636 thousand	2,35 million
Skysport	Turkish Super Cup, Fenerbahçe and Galatasaray refused to take the field in Riyadh	3,6 million	1,3 million
Lequipe	The Turkish Super Cup between Galatasaray and Fenerbahçe has been cancelled	2,7 million	1,33 million
TheGuardian	'T-shirt fighting' causes Saudi Arabia-based Turkish Super Cup final to be postponed	5,8 million	2,25 million
Independent	The crisis over the Atatürk T-shirt and the National Anthem could not be resolved in the Super Cup final: The cup match was cancelled	881 thousand	835 thousand

When Table 4 is examined, the headlines of some international media organizations are observed after the cancellation of the Super Cup Final between Fenerbahçe and Galatasaray, which was planned to be played in Riyadh, the capital of Saudi Arabia. After the cancellation, negative discourses were detected in the news headlines of international media organizations with relatively high follower numbers on both Instagram and YouTube.

Tablo 5: Comparison of 2022-2023 Season Transfer Income and Expenses for Fenerbahçe and Galatasaray in the Super League with the Financial Prize to be Given by Saudi Arabia for the Super Cup Final

Comparison of 2022-2023 Season Transfer Income and Expenses with the Super Cup Award					
Club	Transfer Expense	Transfer Income	Transfer Account Balance	Percentage Impact of the Reward on Transfer Balance	Prize Amount (Euro)
Galatasaray	46.94 Million Euro	15.50 Million Euro	-31.44 Million Euro	% 7,95	2,5 Million Euro (Champ.)
Fenerbahçe	43.76 Million Euro	30.85 Million Euro	-12.91 Million Euro	%19,30	2,5 Million Euro(Champ.)
Total	87,7 Million Euro	46,35 Million Euro	-44,35 Million Euro	10,00%	4,15 Million (Total Prize)

*The Euro exchange rate average for 2023 was calculated as 25.97 TL.

Kaynak: (Transfermarkt.com, 2024b).

When Table 5 is scrutinized, it has been determined that the transfer account balance in terms of the transfer income and expenses of the 2022-2023 season, in terms of the amount of prize that Saudi Arabia will give for the Super Cup final, constitutes approximately 19.30% of Fenerbahçe's loss, while it corresponds to approximately 7.95% of Galatasaray's loss.

RESULT AND SUGGESTIONS

In this section, the findings obtained in the research are presented theoretically.

After evaluating the transfer income and expense rankings of several clubs in the study reported in Table 1, it was found that Saudi Arabia has made substantial financial efforts to improve the country's football image. Three Saudi football teams are ranked in the top 12 worldwide in terms of transfer income and costs for the 2023-2024 season (see Table 1). This predicament is supposed to be the result of the country's football teams incurring huge transfer fees from European football teams in order to get good players. It may be discussed that three Saudi football teams are attempting to attain a significant position in international football competition through transfer expenditures funded by the state.

When some of Saudi Arabia's football-related financial costs and kinds are analyzed in Table 2, it seems that the country is attempting to develop an image in terms of football clubs as well as hosting football organizations. It is believed that Saudi Arabia, which hosts several prominent football organizations, is attempting to change its country into one that can compete with European countries in the football arena, despite relatively high financial costs and monetary rewards for these organizations (see Table 2). It can be argued that Saudi Arabia can contribute to the ideology of strengthening relations with other countries by isolating itself from the economic, political, legal, human rights violations and war experienced by other Middle Eastern countries by using the positive image of football on people and being recognized as a more modern country. In this frame, it can be scrutinized that one step of Saudi Arabia's policies to gain a place in world football is its desire to host the Fenerbahçe and Galatasaray Super Cup final and providing financial opportunities. When Table 3 is examined, after analyzing the data of some countries' football leagues, it is seen that Saudi Arabia's highest-level football league, the Pro League, is in competition with European teams in terms of market value. However, it is behind European teams in terms of having foreign players in its league (See Table 3). The reasons for this may be that, although there are 18 teams in the Saudi Pro League, only 3 football teams (Al-Hilal SFC, Al-Ahli SFC and Al-Nassr FC) have strong financial resources. When the news headlines of the Fenerbahçe and Galatasaray 2023 Super Cup final in some international media bulletins are examined in Table 4, it is determined that after the cancellation of the Super Cup final planned to be played between Fenerbahçe and Galatasaray in Saudi Arabia, some international media organizations brought the incident to the agenda with news headlines that negative headlines damaged the brand value of the clubs (See Table 4). Football has become a profession on a global scale. It is also thought to have a significant impact on society, the economy and the media. As consequence, success in the football sector is an essential requirement for clubs. It is believed that football teams must develop their brand values in order to protect their audiences and increase income (Toma & Catana 2021:30). In this context, it is possible to argue that the teams that traveled to Saudi Arabia to play the Super Cup final returned without playing the match, and that the news

headlines of many international media organizations harmed the country's football image, creating a negative profile for the country's football in the international arena.

Table 5 evaluates the comparison of the 2022-2023 season transfer income and expenses of Fenerbahçe and Galatasaray clubs with the financial reward to be given by Saudi Arabia for the Super Cup final (See Table 5). On October 20, 2023, the Turkish Football Federation made the announcement regarding the Super Cup match with the statements that “the 2023 Turkcell Super Cup match between the 2022-2023 Season Super League Champion Galatasaray and the Ziraat Turkish Cup Champion Fenerbahçe will be played at the Al-Awwal Park (King Saud University) Stadium in Riyadh, the capital of Saudi Arabia, with the knowledge of our clubs” (Tff, 2023b). After this announcement, the Fenerbahçe Sports Club November 5, 2023 Divan Board; They rejected the Super Cup Final to be played in Saudi Arabia in the 100th year of the Republic and suggested that the match be played in Samsun 19 Mayıs Stadium or Istanbul Atatürk Olympic Stadium, representing the National Struggle period that started with Atatürk’s landing in Samsun on May 19, 1919 (Ntv, 2023). Galatasaray, on the other hand, stated in the Presidency of the Board of Directors’ Declaration dated November 6, 2023 that they wanted the 100th year cup of the Republic to be played in the Turkish homeland (Galatasaray, 2023). Although both clubs clearly stated that they did not want the Super Cup Final to be played in Saudi Arabia, it is still not a clear issue why and for what reason the TFF did not complete the negotiation process. However, in addition to some unknown reasons, Fenerbahçe and Galatasaray clubs accepted that the Super Cup would be played in Riyadh. It can be considered that one of the reasons behind this could be the economic contribution of the award for the clubs (See Table 5). It can be specified that both clubs are in loss in terms of transfer expenses and transfer income in 2022-2023 and the money promised by Saudi Arabia is an important part of covering this economic loss. The Turkish Football Federation announced that the Super Cup final will be played in Riyadh, the capital of Saudi Arabia (Tff, 2023). Fenerbahçe and Galatasaray teams, who went to Riyadh for the Super Cup match, did not play the match and returned to Turkey as a result of the incidents. The TFF made a statement on this matter and stated that sports and politics should not be mixed, that the two clubs approved and signed for it to be played in Riyadh, that the Atatürk issue was not open to discussion and that the Super Cup took place in accordance with the FIFA Directive on the Organization of International Matches (Tff, 2024a). The controversial situation has caused various discussions between the TFF and the two clubs. Fenerbahçe Sports Club reacted to the TFF management after the incidents and stated that they could withdraw from the league, but later announced that this option was shelved (BBC, 2024). It might also be argued that several occurrences in the Super League that season prompted TFF management to call an early election. The existing management lost the election, and new management won the TFF elections (Tff, 2024). It might be argued that because this crisis led in a change in management at the TFF and the expectation of all components of society to continue football more efficiently and effectively, failing to satisfy these expectations may undermine faith in the management.

As a consequence of the research, considering the economic incentives for Saudi Arabia to host the Super Cup final, it is thought that Fenerbahçe and Galatasaray football clubs have some legitimate reasons behind accepting the offer to play the Super Cup final in Saudi Arabia. Yet, when both the sporting and political reflections of the incident are considered, it is argued that the process was not carried out successfully and effectively, thus casting a shadow on both the clubs and the brand value of Turkish Football in the international arena. In terms of the TFF, the Spanish Super Cup and the Italian Super Cup being played in Saudi Arabia can be given as examples of the Super Cup final being played in Saudi Arabia. However, it is thought that the Turkish Football Federation should be more careful in the management of the process in mediating or allowing such a large and spiritual Super Cup of the 100th Anniversary of the Republic, which has a high spiritual meaning for the country, to be held in another country.

As a result of the research, in order to prevent similar incidents, it is recommended to all football stakeholders that football players, coaches, managers and the media are informed more transparently a certain amount of time before the organization and that possible errors, deficiencies and demands that may emerge in the organization, other than the match itself, are monitored.

REFERENCE

Akkaya, C. (2008). Globalization and the transformation of football. *Ethos*, 1(4), 1-14.

- Başkaya, G., & Metin, S. N. (2023). Evaluation of the effect of the VAR system on the matches played in the 2022 FIFA world cup and UEFA women's EURO 2022. *Sports Sciences Researches Journal*, 8(3), 486-499. <https://doi.org/10.25307/jssr.1270857>
- Batmunkh, E. (2021). Role of Football in International Business and Economy. *Management Science and Business Decisions*, 1(2), 39-56. <https://doi.org/10.52812/msbd.20>
- Bbc.com. (2024, 2 April). *Fenerbahçe extraordinary congress: 'We are removing our option to withdraw from the league from the table'*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd17732y46yo>.
- Bbc.com. (2024, June 5a). *Galatasaray and Fenerbahçe returned to Türkiye without playing the match because Saudi authorities 'did not allow Ataturk t-shirts and banners'*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6p1n5zg1n2o>.
- Bbc.com. (2024, June 5). *The Italian Super Cup match to be played in Saudi Arabia was protested in Rome*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46894183#:~:text=22.5%20milyon%20Euro'luk%20anla%C5%9Fma,Serie%20A'ya%20verilece%C4%9Fi%20belirtildi>.
- Buck, C., & Ifland, S. (2023). Toward an enduring football economy: a business model taxonomy for Europe's professional football clubs. *European Sport Management Quarterly*, 23(5), 1409-1429. <https://doi.org/10.1080/16184742.2022.2026448>
- Callejo, M. B., & Forcadell, F. J. (2006). Real Madrid football club: A new model of business organization for sports clubs in Spain. *Global Business and Organizational Excellence*, 26(1), 51-64. <https://doi.org/10.1002/joe.20121>
- Demerdash, E. (2023). The Role of Football in Preserving National Identity in the Arab World. *Politics of Sports in the Middle East*, 61.
- Dw.com. (2024, Haziran 5). *Turkish Super Cup final postponed over t-shirt row*. DW. <https://www.dw.com/en/turkish-super-cup-final-postponed-over-t-shirt-row/a-67857079>.
- Espn.com. (2024). *Turkish Super Cup final in Saudi cancelled before kickoff*. ESPN. https://www.espn.com/soccer/story/_/id/39205022/turkish-super-cup-final-cancelled-kick-report.
- Euronews.com. (2024, June 5). *2034 World Cup to be held in Saudi Arabia*. Euronews. <https://tr.euronews.com/2024/12/11/2034-dunya-kupasi-suudi-arabistanda-yapilacak>.
- Euronews.com. (2024, June 5a). *Fenerbahçe and Galatasaray were welcomed with enthusiasm in Istanbul: What happened in Riyadh*. Euronews. <https://tr.euronews.com/2023/12/30/galatasaray-ve-fenerbahce-istanbulda-coskuyla-karsilandi-riyadda-neler-oldu>.
- Fauzul, A. Y., & Imamuddin, B. (2023). The development dynamics of football and its influence on conservatism culture in Saudi Arabia. *International Review of Humanities Studies*, 8(2), 577-592. <https://doi.org/10.7454/irhs.v8i2.1125>
- Galatasaray.org. (2023, Kasım 6). *Galatasaray sports club board of directors' presidency statement*. Galatasaray. <https://www.galatasaray.org/haber/kulup/galatasaray-spor-kulubu-divan-kurulu-baskanlik-bildirisi/54290>.
- Gazeteduvar.com (2024, June 5). *The amount of money that Saudi Arabia will pay for the Super Cup final has been announced*. GazeteDuvar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/suudi-arabistanin-super-kupa-finali-icin-verecegi-para-belli-oldu-haber-1656739>.
- Goal.com. (2024, June 5). *The Super Cup match between Fenerbahçe and Galatasaray in Saudi Arabia has been cancelled*. Goal. <https://www.goal.com/tr/haber/suudi-arabistan-da-fenerbahce-ile-galatasaray-arasinda-oylanacak-super-kupa-karsilasmasi-iptal-edildi/bltd6bb50228405381b>.
- Göksel, A. G., & Kul, O. (2022). Examining the levels of team identification and respect for opposing views among football fans. *Journal of Sports Sciences Research*, 8(1), 1-16. <https://doi.org/10.25307/jssr.1113411>
- Grant, W. (2007). An analytical framework for a political economy of football. *British Politics*, 2, 69-90. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bp.4200036>.

- Lequipe.com. (2024, June 5). La Supercoupe de Turquie entre Galatasaray et Fenerbahçe annulée. L'Équipe. <https://www.lequipe.fr/Football/Actualites/La-supercoupe-de-turquie-entre-galatasaray-et-fenerbahce-annulee/1439412>.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: a sourcebook of new methods*, 2nd ed., Sage, Newbury Park, CA.
- Ntv.com. (2023, November 5). *Stadium decision from Fenerbahçe for the Super Cup match*. NTV. <https://www.ntv.com.tr/sporskor/fenerbahceden-super-kupa-maci-icin-statkarari,00K6SK1QmUq12fVP1UOpCg>.
- Or, E.M. (2023). *Football Industry*. Management and leadership in football, Duvar Publishing.
- Satish, K., Portet, X. G., & Vela, J. D. S. E. (2024). Football and Nation branding: a case study of Saudi Arabia's strategy for global football recognition. *adComunica*, 27, 27-52.
- Skysport.com. (2024, June 5). *Galatasaray vs Fenerbahçe: Turkish Super Cup final in Saudi capital of Riyadh postponed*. Sky Sport. <https://www.skysports.com/football/news/11095/13039195/galatasaray-vs-fenerbahce-turkish-super-cup-final-in-saudi-capital-of-riyadh-postponed>.
- Talimciler, A. (2008). Not football but business: industrial football. *Journal of Communication Theory and Research*, 26(2), 89-114. <https://doi.org/10.47998/ikad.894826>
- Tff.org. (2023, Kasım 20). *Turkcell Super Cup will be played in Saudi Arabia on December 30*. Turkish Football Federation Official Website, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=687&ftxtID=42482>.
- Tff.org. (2023b, November 20). *Turkcell Super Cup will be played in Saudi Arabia on December 30th*. Turkish Football Federation Official Website, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=285&ftxtID=42482>.
- Tff.org. (2024, July 19). *İbrahim Ethem Hacıosmanoğlu became the new president of the TFF*. Turkish Football Federation Official Website <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=285&ftxtID=44870>.
- Tff.org (2024a, Jan 2). *Public announcement*. Turkish Football Federation Official Website, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=687&ftxtID=43077>.
- Theguardian.com. (2024, June 5). *'T-shirt row' causes Saudi Arabia-based Turkish Super Cup final to be postponed*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/football/2023/dec/29/t-shirt-row-saudi-arabia-based-turkish-super-cup-final-postponed-galatasaray-fenerbahce>.
- Tlemsani, I., Al Sarraf, S., Alshowaier, B., Alotaibi, M., & Al Semari, A. (2019). Saudi Football Clubs Privatization Business Model. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 9(3), 24. <https://doi.org/10.5296/ijaf.v9i3.14929>
- Toma, S. G., ve Catana, S. (2021). The value of brand in the football industry. *Annals-Economy Series*, 1, 27-31.
- Transfermarkt.com (2024, Haziran 5). *Transfer Income and Expenses*. Transfermarkt. <https://www.transfermarkt.com.tr/statistik/einnahmenausgaben>.
- Transfermarkt.com (2024, Haziran 5a). *European Leagues and Cup Competitions*. Transfermarkt. <https://www.transfermarkt.com.tr/wettbewerbe/europa>.
- Transfermarkt.com (2024, Haziran 5b). *Transfers 22/23*. Transfermarkt. https://www.transfermarkt.com.tr/fenerbahce/transfers/verein/36/plus/?saison_id=2022&pos=&detailpos=&w_s=.
- Trthaber.com. (2024, Haziran 5). *The Spanish Super Cup matches will be played in Saudi Arabia*. TRTNews. <https://www.trthaber.com/haber/spor/ispanya-super-kupa-maclari-suudi-arabistanda-oynanacak806941.html#:~:text=6%20y%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1na%20Suudi%20Arabistan'da,Arabistan'da%20oynatma%20karar%C4%B1%20alm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Qualitative Research Methods in Social Sciences* (9th Press). Ankara: Seçkin Publishing.

Turizm Sektöründe Dijital Reklamcılığın Rolü: Hedefleme ve Kişiselleştirme Stratejileri

The Role of Digital Advertising in the Tourism Industry: Targeting and Personalization Strategies

Dr. Öğr. Üyesi E. Erdal YÖRÜK

Selçuk Üniversitesi

eerdal@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6802-9502>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 15.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale

ÖZET

Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde, turizm sektörü de bu dönüşümden etkilenecek pazarlama faaliyetlerini dijital ortama taşımış ve hedef kitleye daha etkili bir şekilde ulaşabilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu bağlamda dijital reklamcılık, turizm sektöründe hem bireysel müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilme hem de rekabet avantajı sağlama açısından stratejik bir araç haline gelmiştir. Bu çalışmada, dijital reklamcılığın turizm sektöründeki yeri kapsamlı bir şekilde ele alınmakta; özellikle hedefleme (targeting) ve kişiselleştirme (personalization) stratejilerinin önemi irdelenmektedir. Çalışma, dijital mecralarda toplanan büyük veri sayesinde kullanıcıların demografik özelliklerine, ilgi alanlarına, çevrimiçi davranışlarına ve seyahat geçmişlerine dayalı olarak oluşturulan mikro segmentasyonun turizm pazarlamasında nasıl etkin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Gelişmiş algoritmalar ve yapay zekâ destekli sistemlerle kişiye özel reklam içerikleri üretilebilmekte; bu da potansiyel turistlerin dikkatini çekme, onlarla duygusal bağ kurma ve satın alma kararlarını etkileme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca çalışmada, kişiselleştirilmiş dijital reklamların marka sadakati, müşteri deneyimi ve geri dönüş oranları üzerindeki etkilerine de değinilmektedir. Kitle iletişiminden bireysel iletişime geçişin bir yansıması olarak değerlendirilen bu stratejilerin, özellikle genç ve dijital okuryazarlığı yüksek turist profillerinde daha yüksek etkileşim sağladığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, turizm sektöründe dijital reklamcılığın yalnızca bir tanıtım aracı değil, aynı zamanda tüketiciyle uzun vadeli ilişkiler kuran ve marka değerini artıran bir iletişim yöntemi olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Reklamcılık, Hedefleme ve Kişiselleştirme, Turizm Pazarlaması.

ABSTRACT

In today's world where digitalization is gaining momentum, the tourism sector has also been affected by this transformation and has moved its marketing activities to the digital environment and started to look for ways to reach the target audience more effectively. In this context, digital advertising has become a strategic tool in the tourism sector in terms of both responding to individual customer needs and providing competitive advantage. In this study, the place of digital advertising in the tourism sector is discussed comprehensively and the importance of targeting and personalization strategies is examined. The article reveals how micro-segmentation based on users' demographic characteristics, interests, online behaviors and travel history can be effectively used in tourism marketing thanks to the big data collected in digital channels. With advanced algorithms and artificial intelligence-supported systems, personalized advertising content can be produced, which plays an important role in the process of attracting the attention of potential tourists, establishing an emotional connection with them and influencing their purchasing decisions. The study also addresses the effects of personalized digital ads on brand loyalty, customer experience and return rates. It has been observed that these strategies, which are considered as a reflection of the transition from mass communication to individual communication, provide higher interaction, especially among young and digitally literate tourist profiles. In conclusion, it is emphasized that digital advertising in the tourism sector is not only a promotional tool, but also a communication method that builds long-term relationships with consumers and increases brand value.

Keywords: Digital Advertising, Targeting and Personalization, Tourism Marketing

1. GİRİŞ

Günümüzde yoğun rekabetin hüküm sürdüğü turizm sektöründe dijital reklamcılık, tüketici davranışlarını yönlendirme ve tercihleri etkileme açısından stratejik bir iletişim aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Gezinler maceralarını planlamak için çevrimiçi platformlara giderek daha fazla güvenirken, sektördeki işletmeler potansiyel müşterilere etkili bir şekilde ulaşmak için sofistike hedefleme ve kişiselleştirme stratejileri benimsemek zorunda kalmaktadır. Büyük veri ve gelişmiş analitik teknolojilerinin ortaya çıkışı, pazarlamacılara iletilerini hedef kitlelerin tercihlerine, demografik özelliklerine ve çevrimiçi davranış kalıplarına dayalı olarak ayrıntılı bir biçimde uyarlama olanağı sunmuştur. Bu kişiselleştirilmiş pazarlama yaklaşımı, tüketici etkileşimini artırmanın yanı sıra, gezginlerle destinasyonlar arasında daha anlamlı ve duygusal bağların kurulmasına katkı sağlamakta ve bu durumun dönüşüm oranlarına da olumlu yansıdığı görülmektedir. Dolayısıyla dijital reklamcılığın dinamiklerini anlamak, pazarlama çabalarını optimize etmeyi hedefleyen turizm işletmeleri için giderek daha önemli hale gelmiştir.

Kavramsal bir derleme niteliğinde olan bu çalışmanın amacı, dijital reklamcılığın turizm sektöründeki dönüşümünü incelemek; hedefleme ve kişiselleştirme stratejilerinin tüketici karar süreçleri ile genel turizm dinamikleri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktır. Çalışma, herhangi bir birincil veri toplama süreci içermemekte olup, mevcut literatürün eleştirel bir sentezini sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, dijital reklamcılığın gelişen teknolojiler aracılığıyla turizm işletmelerine sağladığı stratejik avantajları, özellikle Küçük ve Orta Ölçekli Turizm İşletmelerine yönelik e-pazarlama tekniklerinin etkinliğini vurgulamayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, dijital reklamcılık uygulamalarının tüketicilerin karar alma süreçlerine, marka algısına ve genel turizm dinamiklerine olan etkileri, derinlemesine bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda, kişiselleştirilmiş pazarlama stratejilerinin, gezginlerle destinasyonlar arasında daha anlamlı ve duygusal bağlar kurulmasına olanak tanıdığı ve dönüşüm oranlarını artırdığına dair bulguların ortaya konması amaçlanmaktadır.

Dijital reklamcılığın hedef odaklı ve kişiselleştirilmiş stratejiler aracılığıyla turizm sektöründe nasıl bir dönüşüm yarattığını analiz etmek önemli bir gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda, işletmelerin küresel görünürlüklerini artırmak ve müşteri katılımını güçlendirmek amacıyla dijital platformlardan yararlanma gereksinimi belirginleşmekte (Mongwaketse, 2021); özellikle Küçük ve Orta Ölçekli Turizm İşletmeleri (KOBİ'ler) için e-pazarlama tekniklerinin etkinliği ön plana çıkmaktadır. Potansiyel gezginlerin kullanıcı deneyimi ve davranış kalıplarını vurgulayarak destinasyon pazarlamasını geliştiren yenilikçi teknolojilerin uygulanmasını (Mitsche, 2016) incelediğimiz bu çalışma, dijital reklam stratejileri ile tüketici davranışları arasındaki etkileşimi eleştirel bir şekilde analiz ederek, bu yöntemlerin turizm sektörü üzerindeki dönüştürücü etkisinin altını çizmeyi ve giderek daha rekabetçi hale gelen bir pazardaki uygunluklarının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçeveyi tartışmayı daha geniş bir sosyo-ekonomik kalkınma ve turizmde teknolojik ilerleme bağlamında konumlandırmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma, turizm sektöründe dijital reklamcılığın rolünü, hedefleme ve kişiselleştirme stratejileri bağlamında inceleyen geleneksel bir literatür taraması (kavramsal derleme) çalışmasıdır. Araştırmada ikincil veri toplama yöntemi kullanılmış olup; konuyla ilgili güncel akademik makaleler, kitaplar ve sektör raporları incelenerek sentezlenmiştir. Yöntem olarak ampirik bir saha çalışması yerine kavramsal derlemenin seçilmesinin temel nedeni; dijital reklamcılık ve turizm kesişiminde (özellikle yapay zekâ, büyük veri ve metaverse gibi alanlarda) hızla gelişen ancak literatürde dağınık halde bulunan güncel bulguları bütüncül bir teorik çerçevede toplamaktır. Bu yöntem; literatürdeki mevcut eğilimleri özetleyerek hem akademisyenler hem de turizm sektörü paydaşları için mevcut eksiklikleri (özellikle veri gizliliği ve aşırı hedefleme kaynaklı yabancılaşma sorunlarını) görünür kılmayı ve gelecekteki ampirik araştırmalara güçlü bir teorik zemin hazırlamayı hedeflediği için bu çalışma özelinde en uygun yaklaşım olarak benimsenmiştir.

3. TURİZM SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Küresel ekonominin hayati bir bileşeni olan turizm endüstrisi konaklama, ulaşım ve eğlence dâhil olmak üzere çok çeşitli sektörleri kapsamaktadır. Önemli bir ekonomik gelir yaratmanın yanı sıra kültürlerarası alışverişi ve çevre duyarlılığını da teşvik etmektedir. İşletmelerin nihai amaçları arasında rakiplerinden önde olmak ve daima en iyisi olma ilkesi yer aldığından, bu hedeflere ulaşabilmek için pazar yönlülük ve inovasyona yönelmeleri kaçınılmazdır (Büyükipekci & Öztürk, 2023). Bu geniş bağlamda dijital reklamcılık, pazarlama etkinliğini artırmak için teknoloji ve veri analitiğindeki gelişmelerden yararlanarak turizmi teşvik etme sürecinde stratejik bir rol üstlenmiştir. Büyük verinin yaygınlaşması turizm işletmelerinin reklam çabalarını uyarlamalarına, potansiyel gezginlere ilgi alanlarına ve tercihlerine uygun kişiselleştirilmiş mesajlarla

ulaşmalarına da olanak tanımaktadır. Güncel araştırmalar, büyük veri analitiğinden yararlanmanın, dijital pazarlama stratejilerinin etkinliğini önemli ölçüde artırarak turizm sektöründe hem kullanıcı etkileşimini hem de dönüşüm oranlarını yükseltme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Aminul, 2024). Ayrıca, dijital reklamcılık ve sektör dinamiklerinin etkileşiminin anlaşılması, paydaşlar arası koordinasyonu güçlendirerek gezginlere sunulan hizmet ve deneyimlerin bütünsel olarak iyileştirilmesine olanak tanıyabilir (Hrabar & Mariya, 2019).

4. DİJİTAL REKLAMCILIĞIN TANIMI

Günümüzde dijital reklamcılık, dijital kanallar aracılığıyla tüketicilerin ilgisini çekmek için tasarlanmış çeşitli çevrimiçi tanıtım stratejilerini kapsamaktadır. Statik medyaya dayanan geleneksel reklamcılığın aksine, dijital reklamcılık sosyal medya reklamları, arama motoru pazarlaması ve e-posta kampanyaları gibi dinamik seçenekler sunarak gerçek zamanlı etkileşimi ve kitleden geri bildirim almayı kolaylaştırmaktadır. Bu araçlar, hedefleme ve kişiselleştirmenin etkili bir erişim için gerekli olduğu turizm sektöründe özellikle değerlidir. Yapay zekâ ve blok zinciri gibi gelişmiş teknolojilerin entegrasyonu, pazarlamacıların tüketici davranışlarını ve tercihlerini analiz etmelerine ve böylece bireysel kullanıcılarla rezonansa giren mesajları uyarlamalarına da olanak tanımaktadır. Çevrimiçi reklamcılık, kişiselleştirilmiş iletiler ve hedef odaklı reklam stratejileri aracılığıyla hedef kitle üzerinde etki oluşturma ve yönlendirme potansiyeline sahiptir. Bu durum, ikna ile manipülasyon arasındaki hassas sınırın dikkatle gözetilmesi gerekliliğini de gündeme getirmektedir (Summak, 2024). Şirketler kişiselleştirilmiş seyahat deneyimleri yaratmak için veri analitiğinden yararlanabilir, müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırırken kullanıcı verileriyle ilgili etik kaygıları da giderebilir. Sonuç olarak, dijital reklamcılığın bu sektördeki gelişimi, gelişmiş tüketici katılımı ve veri odaklı pazarlama stratejilerine yönelik daha geniş bir eğilimi yansıtmaktadır (Dwivedi vd., 2023a; Gadekallu vd., 2023)

5. HEDEFLEME VE KİŞİSELLEŞTİRME STRATEJİLERİNİN ROLÜ

Hassas hedefleme, turizmde dijital reklamcılığın etkinliğini belirleyen kritik unsur olarak öne çıkmaktadır; zira doğru kitleye ulaşamayan kampanyalar, yatırımın geri dönüşünü sınırlamaktadır. Etkili hedefleme, pazarlamacıların mesajlarını ve tekliflerini belirli kitle segmentlerine göre uyarlamalarını sağlayarak etkileşimi ve dönüşüm oranlarını artıracaktır. Şirketler, veri analitiği ve tüketici davranışı içgörülerinden yararlanarak potansiyel gezginlerin tercihlerini ve ihtiyaçlarını belirleyebilirler. Böylece reklamlarının alaka düzeyini hedef kitleye daha uygun hâle getirebilirler. Bu süreç kişiselleştirilmiş bir deneyim yanında, kaynak tahsisini de optimize ederek pazarlama çabalarının doğru zamanda doğru kişilere ulaşmasını sağlar. Ayrıca üretici yapay zekânın pazarlama alanındaki etkileri, bu tür ileri düzey teknolojilerin gerçek zamanlı ve derinlemesine tüketici içgörülerini sağlayarak hedefleme stratejilerinin etkinliğini kayda değer biçimde artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Dwivedi vd., 2023a). Buna ek olarak metaverse'i keşfetmek, sürükleyici marka etkileşimleri için yeni fırsatlar sunmakta ve reklamverenleri maksimum etki için yaklaşımlarını iyileştirmeye teşvik etmektedir (Dwivedi vd., 2023b). Dolayısıyla hedefli reklamcılık, turizm tekliflerinin başarılı bir şekilde tanıtılmasında bir köşe taşı olmaya devam etmektedir.

Turizm sektöründeki dijital reklamcılığın çağdaş ortamında, kişiselleştirme stratejileri tüketici katılımını ve memnuniyetini artırmak için önemli bir bileşen olarak ortaya çıkmıştır. Pazarlamacılar, veri analitiği ve yapay zekâdan yararlanarak reklamları ve teklifleri bireysel tercihler ve davranışlarla yakından uyum sağlayacak şekilde uyarlayabilmekte ve böylece daha cazip bir kullanıcı deneyimini teşvik edebilmektedir. Bu stratejiler, reklam kampanyalarını şekillendirebilecek tüketici kalıplarına dair benzersiz içgörüler sunan üretken yapay zekâdaki gelişmeler de dâhil olmak üzere, dijital pazarlama uygulamalarının etkinliğini artırmakta ve hedef kitleye ulaşmada yeni fırsatlar sunmaktadır (Dwivedi vd., 2023a). Metaverse'in pazarlama çerçevelerine daha derinlemesine entegrasyonu ile birlikte, kişiye özel deneyimler sanal platformlarda daha geniş bir şekilde sunulabilmekte ve daha önce mümkün olmayan yeni etkileşim biçimleri ile fırsatlar yaratılmaktadır (Koohang vd., 2023). Dolayısıyla, kişiselleştirme stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanması, kullanıcı etkileşimini artırmak ve sanal ortamlarda güçlü, bağlılık yaratıcı deneyimler tasarlamak için kritik bir öneme sahiptir.

6. TURİZMDE DİJİTAL REKLAMCILIĞIN EVRİMİ

Turizm sektöründe dijital reklamcılığın gelişimi, teknolojik ilerlemelerden ve değişen tüketici davranışlarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Başlangıçta geleneksel reklamcılık biçimleri baskınken, internetin ve sosyal medya platformlarının yükselişi, daha kişiselleştirilmiş ve hedefe yönelik pazarlama stratejilerinin uygulanmasına olanak tanıyan bir dönüm noktası yaratmıştır. Bu değişim, turizm işletmelerinin veri analitiğini kullanarak tüketici tercihlerini anlamalarını mümkün kılmış ve hedeflenmiş dijital reklam kampanyalarının uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, ChatGPT gibi yapay zekâ araçlarının entegrasyonu, içerik üretimini optimize ederek konaklama sektöründeki pazarlama çabalarının etkinliğini artırmıştır.

(Dwivedi vd., 2023a). Buna paralel olarak, birlikte çalışabilen ve evrenler arası geçişin yapılabildiği farklı platformların bir karışımı olan metaverse (Summak & Yörük, 2022) gibi sürükleyici teknolojilerin ortaya çıkışı, dijital etkileşim için yeni yollar sunmakta ve turizm markalarıyla kullanıcı etkileşimlerini daha da kişiselleştiren sürükleyici 3D deneyimler sunmaktadır (Gadekallu vd., 2023). Nihayetinde bu gelişmeler, rekabetçi bir ortamda değişen tüketici beklentilerini karşılamak için uyarlanabilir pazarlama yaklaşımlarının gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda Çöllü (2024), dijital iletişimin yalnızca mevcut teknolojilerle sınırlı kalmayacağını; yapay zekâ ve veri analitiği ekseninde derinleşerek, profesyonelleri sürekli olarak daha yenilikçi ve etik stratejiler geliştirmeye zorlayacağını vurgulamaktadır.

6.1. Turizmde Reklamcılığın Tarihsel Bağlamı

Turizmde reklamcılığın tarihsel bağlamı, teknolojik gelişmeler ve değişen tüketici davranışlarının etkisiyle önemli bir evrimi yansıtmaktadır. 20. yüzyılın başlarında turizm reklamcılığı, ağırlıklı olarak broşürler ve gazete ilanları gibi basılı medya üzerinden yürütülmekteydi; bu yöntemler etkili olmakla birlikte sınırlı bir erişim sunmaktaydı. Yüzyılın ortalarında radyo ve televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte, turizm endüstrisi ilgi çekici görsel ve işitsel içeriklerle kitlelere ulaşarak daha dinamik reklam biçimlerini benimsemeye başlamıştır. Bu geçiş, reklamcılarının belirli demografik özellikler ve ilgi alanları doğrultusunda hedefleme yapma yeteneğini geliştirmesiyle, daha kişiselleştirilmiş pazarlama uygulamalarına doğru kaymanın önemli bir göstergesi olmuştur. 1990'ların sonunda internetin yükselişi, turizm reklamcılığını bir kez daha dönüştürmüş ve potansiyel gezginlerle hedefli erişim ve gerçek zamanlı etkileşime olanak tanıyan dijital platformların önünü açmıştır. Günümüzde, sofistike analitik ve tüketici verilerinin entegrasyonu, turizm reklamcılığında kişiselleştirme stratejilerini çok önemli hale getirmiş ve böylece destinasyon pazarlamasının manzarasını yeniden şekillendirmiştir (Chiwariidzo & Masengu, 2024).

Geleneksel platformlardan dijital platformlara geçiş, turizm endüstrisinin yapısını derinden değiştirmiş ve işletmeleri pazarlama stratejilerini gözden geçirmeye yönlendirmiştir. Dijital reklamcılığa geçiş, hedefleme ve kişiselleştirmenin önemini vurgulayarak şirketlerin özel pazarlama stratejileri aracılığıyla bireysel tüketici ihtiyaçlarını tam olarak karşılamasına olanak tanımaktadır. Turizm kuruluşları, dijital platformlardan yararlanarak müşterilerine doğru bilgiye anında erişim sağlayabilmekte ve rezervasyon süreçlerini hızlı ve verimli hâle getirerek kullanıcı deneyimini geliştirirken maliyetleri azaltabilmektedir (Mihălcescu & Marginean, 2016). Bu evrim, turizm işletmelerini esnek bir şekilde uyum sağlamaya ve içerik pazarlaması ve platformlar arası entegrasyon gibi yenilikçi modelleri entegre etmeye zorlarken, aynı zamanda gizlilik ve teknoloji güncellemeleriyle ilgili sorunları da ortaya çıkarmaktadır (Zhou & Yang, 2024). Sonuç olarak, firmaların dijital dönüşümü benimsemesi müşteri memnuniyetini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda hızla gelişen bir pazarda kendilerini rekabetçi bir şekilde konumlandırmaktadır. Bu durum, turizm sektöründe uzun vadeli sürdürülebilirlik ve büyüme olanağını desteklemektedir.

6.2. Dijitalleşmenin Turizm Pazarlamasına Etkisi

Teknolojinin reklamcılık yöntemlerine entegrasyonu, özellikle turizm sektöründe işletmelerin tüketicilerle etkileşim kurma biçimini temelden değiştirmiştir. Müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında aynı zamanda müşteri tatmininde sağlanabilmesi anlamına gelen pazar yönlülük (Büyükipekci & Öztürk, 2023), dijital platformların ortaya çıkışı ile birlikte son derece hedefli ve kişiselleştirilmiş reklam stratejilerine imkân sağlayarak kullanıcı katılımını ve dönüşüm oranlarını artırma fırsatı yaratmıştır. Örneğin, ChatGPT gibi yapay zeka destekli araçlar, içerik üretimi ve tüketici etkileşimi için benzeri görülmemiş yetenekler sunarak, pazarlamacıların belirli kitle segmentlerinde yankı uyandıran mesajları uyarlamasına olanak tanımıştır; bu da son derece rekabetçi turizm pazarı için çok önemlidir (Dwivedi vd., 2023a). Ayrıca, metaverse'in ortaya çıkışı, sürükleyici ve etkileşimli deneyimler sunarak, reklamları daha çekici hale getirebilecek 3D ortamlar aracılığıyla tüketici katılımını daha da artırmaktadır (Gadekallu vd., 2023). Bu teknolojik gelişmeler yalnızca reklam etkinliğini artırmakla kalmayıp aynı zamanda veri gizliliği ve güvenliğine ilişkin etik hususları da gerektirmekte ve turizm pazarlamasının dijital ortamındaki inovasyon ve sorumluluk arasındaki karmaşık ilişkinin altını çizmektedir.

6.3. Sosyal Medya ve Yeni Reklam Trendleri

Sosyal medyanın katlanarak büyümesi, turizm pazarlamasını temelden dönüştürerek işletmelerin hedefli ve kişiselleştirilmiş içeriği aracılığıyla potansiyel gezginlerle doğrudan etkileşim kurmasını sağladı. Instagram ve Facebook gibi platformlar destinasyonları, deneyimleri ve konaklama yerlerini sergileyen görsel açıdan zengin tuvaler olarak hizmet vermekte ve böylece tüketici kararlarını benzeri görülmemiş düzeylerde etkileyebilmektedir. Turizm pazarlamacıları, kullanıcı tarafından oluşturulan içerikten ve influencer ortaklıklarından yararlanarak potansiyel ziyaretçilerde özgün anlatılar oluşturmak için sosyal kanıtın gücünden

yararlanmaktadır. İnternetin bir sonraki iterasyonu olarak tanımlanan metaverse gibi teknolojilerin hızlı evrimi, dijital olarak meraklı bir kitleyi çeken sürükleyici sanal deneyimler sağlayarak bu dönüşümü daha da güçlendirmekte ve böylece turizm sektöründe katılım ve dönüşüm oranlarını en üst düzeye çıkarmaktadır (Koohang vd., 2023). Bununla birlikte, yakın tarihli literatürde vurgulandığı üzere, bu dinamik ortam aynı zamanda gizlilik ve yanlış bilgilendirme ile ilgili zorluklar da ortaya çıkarmakta ve etkili dijital pazarlama stratejileri için etik sonuçlar ve en iyi uygulamalar konusunda sürekli araştırma yapılmasını gerektirmektedir (Dwivedi vd., 2023a).

Dijital reklamcılık ortamı gelişmeye devam ederken, özellikle hedefleme ve kişiselleştirme stratejileriyle ilgili bazı güncel trendler turizm sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir. Öne çıkan güncel eğilimlerden biri, pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde üretken yapay zekâ gibi ileri düzey yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonuyla, potansiyel gezginlere yönelik ilgi çekici ve kişiselleştirilmiş içeriklerin oluşturulmasıdır. Uzmanlara göre bu araçlar, konaklama ve turizm dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde verimliliği ve katılımı artırabilir (Dwivedi vd., 2023a). Metaverse'in ortaya çıkışı da sürükleyici reklam deneyimleri için yeni yollar sunarak markaların müşterilerle etkileşimli bir şekilde etkileşime girmesine olanak tanımaktadır. 3D sanal ortamlara geçiş, kullanıcı etkileşimini artırmanın yanında reklam stratejilerinde veri gizliliği ve güvenliğine ilişkin önemli hususları da gündeme getirmektedir (Gadekallu vd., 2023). Turizm pazarlamacıları bu güncel trendlerden yararlanarak turistlerin özel tercihlerini karşılayan özel deneyimler oluşturabilir ve sonuçta daha yüksek dönüşüm oranları ve müşteri memnuniyeti sağlayabilirler.

7. DİJİTAL REKLAMCILIKTA HEDEFLEME STRATEJİLERİ

Dijital reklamcılık alanında, hedefleme stratejileri turizm sektöründeki pazarlama çabalarının etkinliğini artırmada çok önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler, veri odaklı metodolojiler kullanarak hedef kitlelerini demografik özelliklere, ilgi alanlarına ve çevrimiçi davranışlara göre segmentlere ayırabilir ve böylece reklam kampanyalarına daha özel bir yaklaşım getirebilir. Örneğin coğrafi hedefleme, reklam verenlerin belirli konumlardaki potansiyel gezginlere ulaşarak yakındaki turistik yerleri veya konaklama yerlerini tanıtmaya olanak tanıyarak etkileşim oranlarını ve dönüşüm fırsatlarını önemli ölçüde artırabilir. Ayrıca, kullanıcı verilerini analiz eden algoritmalarla desteklenen kişiselleştirilmiş reklamcılık, tüketicilere tercihlerine uygun seyahat seçenekleri sunarak marka ile tüketici arasında daha samimi bir bağ kurulmasını sağlayabilir (Santos & Silva, 2019). Genel olarak, bu hedefleme tekniklerinin stratejik olarak uygulanması yalnızca kaynak tahsisini optimize etmekle kalmaz, aynı zamanda son derece rekabetçi bir ortamda daha duyarlı ve etkili bir pazarlama yaklaşımına katkıda bulunur.

7.1. Demografik, Coğrafi ve Psikografik Hedefleme

Turizm sektörü dijital reklamcılığı giderek daha fazla benimserken, demografik hedefleme pazarlama etkinliğini artırmak için önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda işletmeler, tüketici verilerinden yararlanarak reklamlarını belirli segmentlere göre uyarlayabilmekte ve potansiyel gezginlerin ilgi alanları ile tercihleriyle örtüşen daha kişiselleştirilmiş bir iletişim yaklaşımı geliştirebilmektedir. Tüketicilerin demografik özelliklerini yansıtan reklamlara olumlu yanıt verme olasılığı daha yüksek olduğundan, artan kişiselleştirme, kullanıcı katılımını güçlendirirken marka sadakatinin oluşumuna da katkı sağlayabilmektedir. Dijital platformlar, kullanıcı davranışını ve demografik değişkenleri analiz eden gelişmiş algoritmalar aracılığıyla bu hedeflemeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, immersif (sürükleyici) dijital teknolojilerin entegrasyonu, turizm pazarlamasında tüketici deneyimini geliştirerek kitleleri cezbeden reklam uygulamalarının ortaya çıkmasına imkân sağlayabilmektedir. Şirketler bu stratejilerin sonuçlarını keşfetmeye devam ederken, pazarlamada yapay zeka uygulamalarına ilişkin son tartışmalarda da belirtildiği gibi (Dwivedi vd., 2023a) inovasyonu, veri gizliliğini çevreleyen etik hususlar ve hedefleme tekniklerindeki potansiyel önyargılarla dengelemek çok önemlidir (Koohang vd., 2023).

Coğrafi hedefleme, turizm sektöründe dijital reklamcılığın etkinliğini artırmada önemli bir rol oynayabilir ve pazarlamacıların stratejilerini potansiyel gezginlerin belirli konumlarına göre uyarlamalarına olanak tanır. İşletmeler, farklı bölgelerdeki hedef demografik grupların benzersiz ilgi alanlarını ve tercihlerini belirleyerek tüketicilerde ilgi uyandıran kişiselleştirilmiş kampanyalar oluşturabilir. Örneğin bir otel zinciri, özellikle şehir merkezlerindeki kullanıcılara hitap eden yerel cazibe merkezlerine odaklanan hedefli reklamlar uygularken, banliyö bölgelerindeki kullanıcılara açık hava maceralarını kullanarak tanıtabilir. Bu yerelleştirilmiş yaklaşım yalnızca etkileşimi değil, doğrudan hedef kitlenin isteklerine hitap ettiği için dönüşüm oranlarını da artırır. Reklam araçları geliştikçe, metaverse gibi teknolojilerin dahil edilmesi, coğrafi hedeflemenin yürütüldüğü yöntemleri genişletebilir ve pazarlamacılar için fırsatlar sunabilir (Dwivedi vd., 2023a; Koohang vd., 2023).

Kullanıcı verilerine dayalı davranışsal hedefleme, dijital reklamcılık alanında, özellikle de turizm sektöründe çok önemli bir stratejiyi temsil etmektedir. Şirketler kullanıcı davranışlarını ve tercihlerini analiz ederek pazarlama mesajlarını potansiyel turistlerin ilgi alanlarına daha yakın olacak şekilde uyarlayabilirler. Tüketicilerin kişiselleştirilmiş içeriğe yanıt verme olasılığı daha yüksek (De Keyser vd., 2015) olduğu için reklamların alaka düzeyinin artırılması etkileşim oranlarını da artıracaktır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar çevrimiçi davranışsal reklamcılığa ilişkin tüketici farkındalığının önemini vurgulamakta ve bu tür bir bilginin kişiye özel pazarlama çabalarının kabulünü ve etkileşimini etkilediğini öne sürmektedir (Hasrama, 2024). Ayrıca nöropazarlama gibi gelişmiş tekniklerin entegrasyonu, reklamverenlerin kullanıcıların farklı uyaranlara duygusal olarak nasıl tepki verdiğini anlayarak stratejilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Rvacheva, 2024). Genel olarak davranışsal hedefleme, kaynakların daha verimli kullanılmasını kolaylaştırarak rekabetçi bir pazarda dönüşüm potansiyelini artırmaya katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Niş pazarlar için psikografik hedefleme, turizm sektöründe dijital reklamcılığın etkinliğini artırmada çok önemli bir rol oynayan bir diğer stratejik yaklaşımdır. Bu yaklaşım tüketicilerin yaşam tarzları, ilgi alanları, değerleri ve motivasyonlarına dayalı olarak daha derinlemesine ve anlamlı pazarlama mesajları oluşturulmasına olanak tanımaktadır. İşletmeler, belirli tüketici segmentlerinin tutumlarını, ilgi alanlarını ve yaşam tarzlarını tespit ederek hedef kitlelerine özel pazarlama stratejileri oluşturabilir. Bu kişiselleştirme katılımı artırmanın yanı sıra kendi değerleriyle uyumlu benzersiz deneyimler arayan gezginler arasında marka sadakatini de teşvik edebilir. Gelişmiş analitik yoluyla karar vermenin modellenmesi, turizm pazarlamacılarının sosyal etkileşimlere ve davranışlara dayalı olarak tüketici tercihlerini tahmin etmelerini ve böylece pazarlama çabaları için kaynak tahsisini optimize etmelerini sağlayabilir (Hollifield & Coffey, 2023). Ayrıca, dijital pazarlamanın dinamik yeteneklerinden yararlanmak, şirketlerin niş pazarlara özgü büyüme stratejileri oluşturmaya, müşteri katılımının artırılmasına ve ortaklıkları teşvik etmesine katkı sağlamaktadır (Rizvanović vd., 2023). Psikografik hedefleme; pazar erişiminin genişletilmesine katkı sağlayarak, potansiyel turistlerin farklılaşmış taleplerine kişiselleştirilmiş çözümler sunmayı sağlayabilmekte ve hedef odaklı seyahat deneyimlerinin oluşturulmasına olanak tanıyabilmektedir.

7.2. Davranışsal Hedefleme ve Veri Analitiği

Turizm sektöründe hızla gelişen dijital reklamcılık ortamında, veri analitiği hedefleme ve kişiselleştirme stratejilerinde çok önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Pazarlamacılar, büyük veri teknolojilerinden yararlanarak belirli tüketici segmentlerinde ilgi uyandıran özel reklam kampanyaları oluşturabilir ve böylece etkileşimi ve dönüşüm oranlarını artırabilirler. Araştırmalar, dijital pazarlamada büyük verinin etkili bir şekilde uygulanmasının, özellikle devam eden küresel pandemi gibi çalkantılı zamanlarda zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olduğunu ve yenilikçi reklamcılık yaklaşımlarını teşvik ettiğini vurgulamaktadır (Aminul, 2024). Ayrıca, sıfır taraf verilerine yapılan vurgu, turizmde etkili pazarlama stratejileri için gerekli olan şeffaf ve doğru müşteri ilişkileri kurmaya yönelik bir değişimin altını çizmektedir (Bortos vd., 2020). Hedeflemede veri analitiğinin sentezi, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını mümkün kılmakta ve böylece pazarlama performansını iyileştirebilmektedir.

8. DİJİTAL REKLAMCILIKTA KİŞİSELLEŞTİRME TEKNİKLERİ

Dijital reklamcılık alanında kişiselleştirme teknikleri, özellikle turizm sektöründe tüketici katılımını artırmada ve pazarlama etkinliğini optimize etmede çok önemli bir rol oynamaktadır. Reklamverenler, veri analitiği ve tüketici davranışı içgörülerinden yararlanarak tanıtım içeriklerini potansiyel gezginlerin özel tercihlerini ve ilgi alanlarını karşılayacak şekilde uyarlayabilirler. Kişiselleştirme stratejileri arasında önceki etkileşimlere dayalı hedefli mesajlar, konum tabanlı reklamlar ve bireysel zevklere hitap eden özelleştirilmiş seyahat paketleri yer almakta ve böylece kullanıcılar için daha alakalı bir reklam deneyimi yaratılmaktadır. Dinamik yeniden hedefleme, daha önce ilgi göstermiş olan kullanıcılara reklamların anında gösterilmesini kolaylaştırarak tutarlı marka görünürlüğü ve daha yüksek dönüşüm şansı sağlamaktadır. Bu kişiselleştirilmiş yaklaşımlar, tüketicilerle daha derin bir bağ kurmak isteyen reklamverenler için yatırım getirisini en üst düzeye çıkarmakta ve kişiselleştirilmiş dijital reklamcılığın turizmle ilgili iş sonuçlarını yönlendirmedeki önemini pekiştirmektedir (Rana vd., 2020).

Günümüz turizm dünyasında kişiselleştirilmiş içerik, tüketici deneyimini geliştiren ve bağlılığı artıran çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Kuruluşlar, gelişmiş teknolojilerden yararlanarak sundukları hizmetleri çeşitli gezgin segmentlerinin farklı tercih ve davranışlarını karşılayacak şekilde uyarlayabilmektedir. Kişiselleştirilmiş pazarlama, doğrudan her bireyin kendine özgü arzularına hitap ettiği için potansiyel turistler ile destinasyonlar arasında daha derin bir bağ kurulmasını sağlamaktadır. Yapay zeka araçlarının uygulanması içerik düzenlemesini kolaylaştırarak turizm şirketlerinin kişisel düzeyde öneriler

sunmasını sağlayabilmekte ve böylece dönüşüm olasılığını arttırmaktadır (Dwivedi vd., 2023a). Ayrıca, metaverse'in ortaya çıkışı, turistlerin potansiyel deneyimlerle etkileşime girmesi için yenilikçi yollar sunmakta ve sürükleyici etkileşimler yoluyla kişiselleştirme faktörünü zenginleştirmektedir (Koohang vd., 2023). Dolayısıyla, kişiselleştirilmiş içeriğe yapılan vurgu yalnızca turistlerin ilgisini çekmede önemli bir rol oynamakla kalmaz aynı zamanda giderek daha rekabetçi hale gelen turizm pazarında genel memnuniyetlerini ve sadakatlerini de artırabilir.

8.1. Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi ile Kişiselleştirme

Yapay Zekâ (AI) ve makine öğrenimi (ML), özellikle turizm sektöründe dijital reklamcılıkta kişiselleştirmenin geliştirilmesinde çok önemli hale gelmiştir. Bu teknolojiler, büyük miktarda tüketici verisini analiz ederek, bireysel tercihler ve davranışlarla örtüşen özel pazarlama stratejilerini kolaylaştırmaktadır. Geçmiş veriler, istatistiksel algoritmalar ve makine öğrenimi teknikleri kullanılarak gelecekteki olası olayların, davranışların veya eğilimlerin öngörülmesini sağlayan bir veri analiz yöntemi olan tahmine dayalı analitik kullanılarak, potansiyel turistin gelecekteki seyahat tercihlerini tahmin edilebilir. Rezervasyon yapma olasılığı yüksek kullanıcılara kişiselleştirilmiş kampanyalar sunarak satın alma davranışını tetiklenebilir. "Geçmişte yaşananlar, gelecekte neler olabileceğine dair ipuçları sunar" ifadesi, veriye dayalı yanıt arayan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşım, şirketlerin kullanıcıların önceki etkileşimleri ve profil bilgileri temelinde seyahat paketleri veya destinasyonlar önermesine olanak tanımaktadır. Böylece kullanıcı katılımı ve dönüşüm oranları önemli ölçüde artırılabilir. Ayrıca, sohbet robotları gibi yapay zekâ destekli araçlar 7/24 müşteri hizmetleri sunmakta ve anında, kişiselleştirilmiş yardım sunarak müşteri deneyimini geliştirmektedir. Araştırmalar, bu teknolojilerin yalnızca pazarlama stratejilerinin etkinliğini optimize etmekle kalmayıp aynı zamanda kişiye özel içerik yoluyla tüketici memnuniyetini nasıl artırdığını vurgulamaktadır (Cunha vd., 2024a). Ayrıca, tüketici verilerinin kümelenmesi, pazar eğilimlerinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak farklı davranış kalıplarını ve tercihleri ortaya çıkarmakta, böylece reklam stratejilerinde ve tüketici katılımında devrim yaratmaktadır (Cunha vd., 2024b).

8.2. E-posta ve Dinamik Reklam İçeriklerinde Kişiselleştirme

Dijital reklamcılık alanında, özellikle de turizm sektöründe, kullanıcı tercihlerine dayalı dinamik reklam içeriğinden yararlanma becerisi, müşteri etkileşimini artırmak ve dönüşüm oranlarını iyileştirmek için çok önemlidir. Reklamverenler, kullanıcı verilerini ve tercihlerini analiz etmek için sofistike algoritmalarla yararlanarak bireysel gezginlerin ilgi alanlarına ve davranışlarına uygun özel reklamlar oluşturabilir. Bu kişiselleştirme yalnızca dikkat çekmekle kalmaz, aynı zamanda alaka duygusunu da teşvik eder ve sonuçta rezervasyonların ve müşteri sadakatinin artmasına yol açar. GPT gibi teknolojilerdeki ilerlemeler sayesinde bu dinamik reklamlar hızlı ve geniş ölçekte oluşturulabilmekte, böylece içeriğin taze ve hedefe yönelik kalması sağlanmaktadır (Yenduri vd., 2024). Ancak bu teknoloji yaygınlaştıkça, kullanıcı gizliliği ve veri güvenliğine ilişkin potansiyel etik kaygılar ortaya çıkmakta ve uygulamaya yönelik dikkatli bir yaklaşım gerektirmektedir (Dwivedi vd., 2023a). Turizm sektöründe sürdürülebilir reklam uygulamaları için kişiselleştirme ve etik hususlar arasında bir denge kurulması dikkate alınması gereken temel bir konu olarak öne çıkmaktadır.

E-posta pazarlama kişiselleştirme stratejilerinin uygulanması da turizm sektöründe müşteri katılımını artırmak için çok önemlidir. Kuruluşlar, veri analizinden yararlanarak e-posta içeriklerini bireysel tercihleri, seyahat geçmişlerini ve davranış kalıplarını yansıtacak şekilde uyarlayabilir ve daha kişiselleştirilmiş bir deneyimi teşvik edebilir. Bu hedefli pazarlama yaklaşımı tüketicilerin özel ilgi alanlarına uygun tekliflere olumlu yanıt verme olasılığı daha yüksek olduğundan tıklanma oranlarını ve geri dönüşleri artırır. Kişiselleştirme çabaları işletmelerin giderek dijitalleşen bir pazarda rekabetçi kalmasını sağlamaktadır. Turizm sektöründe dijital pazarlamanın gerekliliği de göz ardı edilemez. Bilgiye anında erişim ve devam eden tanıtım çabalarıyla taraflar, müşteri çekmek ve elde tutmak için bu stratejileri etkin bir şekilde kullanmalıdırlar (Stienmetz vd., 2022; Kaur, 2017).

Turizm sektöründeki başarılı kişiselleştirilmiş kampanyaları incelerken, İspanya Ulusal Turizm Ofisi (Tourspain) örneği, çağdaş tüketici beklentileriyle örtüşen etkili dijital pazarlama stratejilerine örnek teşkil etmektedir. Tourspain, kişiselleştirilmiş dijital etkileşimlerden yararlanan bir destinasyon markalama stratejisi uygulayarak turistlerin kendilerine özgü tercih ve taleplerini karşılayan özel içerikler almasını sağlamaktadır (Pfaller, 2021). Bu yaklaşım genel ziyaretçi deneyimini iyileştirmenin yanında hedefli sosyal medya pazarlaması ve uluslararası reklam girişimleri aracılığıyla daha fazla katılımı teşvik etmektedir. Araştırmalar, tüketicilerin kişiselleştirilmiş indirimler ve anlık teklifler gibi algılanan değer sunan gerçek zamanlı pazarlama uygulamalarına artan bir uyum ve duyarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Kallier-Tar & Wiid, 2021).

Turizm kuruluşları, bu unsurları kampanyalarına entegre ederek turistlerin değişen ihtiyaçlarını etkili bir şekilde karşılayabilir ve rekabetçi bir pazarda daha yüksek memnuniyet ve sadakat sağlayabilir.

9. DİJİTAL REKLAMCILIĞA İLİŞKİN ZORLUKLAR VE ETİK HUSUSLAR

Turizm sektöründe dijital reklamcılık gelişmeye devam ettikçe, dikkatli bir inceleme gerektiren sayısız zorluk ve etik husus ortaya çıkmaktadır. Önemli zorluklardan biri, etkili hedefleme ile tüketici gizliliğini ihlal etme riski arasındaki dengede yatmaktadır. Büyük miktarda kişisel veriyi işleyebilen gelişmiş algoritmalar sayesinde, reklamverenler genellikle potansiyel gezginlerde yankı uyandıran son derece kişiselleştirilmiş içerikler oluşturabilmektedir. Ancak bu durum, rıza ve tüketici verilerinin ne ölçüde toplanıp kullanıldığına ilişkin etik kaygıları gündeme getirmektedir. Ayrıca, Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi teknolojilere olan bağımlılık, veri güvenliğini ve bilgilerin kötüye kullanılma potansiyelini yönetmede karmaşıklıklar getirmekte ve firmaların yalnızca düzenlemelere uymakla kalmayıp aynı zamanda tüketici güvenine de öncelik veren sağlam etik çerçeveler geliştirmelerini kritik hale getirmektedir. Bu zorlukların ele alınması, turizmde sürdürülebilir bir dijital reklam ortamının teşvik edilmesi için gereklidir (Yenduri vd., 2024; Alloui & Mourdi, 2023)

9.1. Veri Gizliliği ve Kullanıcı İzni

Turizm sektörü hedefleme ve kişiselleştirme stratejileri için dijital reklamcılığa giderek daha fazla bel bağlarken, veri toplamada gizlilikle ilgili endişeler önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Tüketiciler genellikle farkında olmadan çevrimiçi etkileşimler yoluyla büyük miktarda kişisel bilgi sağlamakta ve bu bilgiler reklamverenler tarafından bireysel tercihlere göre uyarlanmış son derece spesifik pazarlama kampanyaları tasarlamak için kullanılabilir. Bu veri odaklı yaklaşım açık rıza, veri güvenliği ve kişisel bilgilerin kötüye kullanılma potansiyeli ile ilgili kritik etik soruları gündeme getirmekte ve tüketiciler arasında giderek artan bir tedirginliğe yol açmaktadır. Veri gizliliğini düzenleyen standartlaştırılmış yönetmeliklerin eksikliği, şirketler net bir hesap verebilirlik olmadan aşırı müdahaleci veri toplama uygulamalarına girebileceğinden, bu endişeleri daha da artırmaktadır (Rana vd., 2020). Dolayısıyla, etkili dijital pazarlama stratejileri ile tüketici gizliliğine saygı arasında bir denge kurulması, turizm sektöründe güvenin korunmasına ve sorumlu dijital uygulamaların benimsenmesine katkı sağlayacaktır.

Turizm sektöründeki dijital reklamcılık bağlamında, kişiselleştirme ile kullanıcı rızasını dengelemek kritik bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. Pazarlamacılar, kullanıcı etkileşimini artırmak için veri analitiğini ve hedefli stratejileri giderek daha fazla kullandıkça, veri toplamının etik sonuçları çok önemli hale gelmiştir. Kişiselleştirme, seyahat önerilerini uyarlama ve tüketici memnuniyetini en üst düzeye çıkarma konusunda önemli ölçüde faydalı olsa da şeffaflık ve kullanıcı gizliliğine saygı gösterilmesini gerektirir. Uygun onayın alınmaması tüketicinin güvensizliğine ve olumsuz marka algılarına yol açabilir. Özellikle, Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi araçların yönlendirdiği dijital pazarlamanın hızlı gelişimi, veri güvenliği ve gizliliğine ilişkin endişeleri artırarak etik yönetim çerçevelerinin önemini altını çizmektedir. Bu durum, turizm kuruluşları sorumlu uygulamalara bağlı kalarak kişiselleştirilmiş pazarlama yoluyla ilgi çekici anlatılar yaratmaya çalıştıkça özellikle önem kazanmaktadır (Raji vd., 2024; Okorie vd., 2024). Nihayetinde sektör, kullanıcı rızasına öncelik veren ve kişiselleştirmenin güvenden ödün vermeden gelişmesine olanak tanıyan yöntemler geliştirmelidir.

9.2. Aşırı Hedefleme ve Kullanıcı Yabancılaşması

Turizm sektörü dijital reklam tekniklerini giderek daha fazla benimsedikçe, aşırı hedefleme ve yabancılaştırma riski acil bir endişe olarak ortaya çıkmaktadır. Kişiselleştirilmiş pazarlama kullanıcı etkileşimini artırabilirken, potansiyel müşterileri dışlayan dar bir odağa da yol açabilir. Reklamverenler istemeden de olsa, yalnızca belirli demografik grupların arzu edilir görüldüğü elitizm veya ayrıcalık algıları yaratabilir. Bu olgu araştırmalarda vurgulandığı üzere özellikle kuşak farklılıklarının içerik kullanım ve etkileşim sıklığının yaş grupları arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koyduğu sosyal medya kampanyalarında belirgindir (Hysa vd., 2021). Aşırı hedefleme, dijital anlatılarda göz ardı edildiğini veya yanlış temsil edildiğini düşünen eski nesilleri yabancılaştırabilir. Geniş kitlelere hitap etmeye dayalı bir sektörde bu yabancılaştırma etkileri turizmin özünü (kişinin ufkunu genişletmek ve kapsayıcı deneyimleri teşvik etmek) zayıflatmakla tehdit etmektedir (Curtin & Sanson, 2019). Farklı segmentler arasında etkileşimi sürdürmek için hedeflemeye yönelik dengeli bir yaklaşım hem geniş kapsamlı farkındalık yaratmayı hem de bireysel düzeyde kişiselleştirilmiş deneyimler sunmayı mümkün kılacaktır.

9.3. Yanıltıcı İçerik ve Regülasyonlar

Dijital reklamcılık alanında, özellikle de turizm sektöründe, yanlış/yanıltıcı bilgilerin ele alınması, tüketici güvenini ve katılımını önemli ölçüde etkileyen temel bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Kişiselleştirilmiş ve hedeflenmiş reklam stratejilerinin benimsenmesi arttıkça, yanıltıcı bilgi yayma riski de artmakta bu da turizm işletmelerinin güvenilirliğini potansiyel olarak zayıflatmaktadır. Araştırmalar, şirketlerin hedeflemeyi geliştirmek için kişiselleştirilmiş dijital reklamlara büyük yatırımlar yaparken, yanlış bilgilendirmeye karşı koymak için şeffaflık ve doğruluğa da öncelik vermeleri gerektiğini göstermektedir (Litovka-Demenina vd., 2025). Yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu, bu reklamları iyileştirmek için fırsatlar sunarken, içeriğin gerçekliğini sağlamanın karmaşıklığıyla ilgili zorluklar da ortaya çıkarmaktadır (Nor vd., 2025). Bu nedenle turizm işletmeleri, yalnızca tekliflerini etkili bir şekilde tanıtmakla kalmayıp aynı zamanda yanlış bilgilerin yayılmasını da aktif bir şekilde azaltan sağlam stratejileri benimsemelidir. Bu ikili yaklaşım, tüketici bağlılığını artırmak ve dijital rekabet ortamında avantaj elde etmek açısından önem taşımaktadır.

Dijital reklamcılığı yöneten düzenleyici çerçeveler, turizm işletmelerinin özellikle hedefleme ve kişiselleştirme stratejileri yoluyla tüketicilerle nasıl etkileşim kuracağını şekillendirmede kritik öneme sahiptir. Turizm giderek daha fazla veri odaklı pazarlamaya dayandığından, Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi düzenlemelere uyum zorunlu hale gelmiştir. GDPR, kişisel verilerin korunmasının önemini vurgulayarak şirketlerin veri toplama uygulamalarında şeffaflık sağlamalarını ve kullanıcılardan bilgilendirilmiş onay almalarını zorunlu kılmaktadır. Bu yasal çerçeve, turizm işletmelerinin etkili pazarlama stratejileri ile sıkı gizlilik politikalarını dengede tutmalarını gerektirdiğinden, reklamların kişiselleştirilme biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca, Akıllı Turist Destinasyonlarının (STD) ortaya çıkışı, sağlam bir düzenleyici gözetim ihtiyacını vurgulamaktadır; veri analitiği yoluyla turist deneyimlerinin iyileştirilmesi, gizlilik ihlalleriyle ilişkili potansiyel riskleri azaltarak yasal parametreler dâhilinde gerçekleşmelidir (Masseno & Santos, 2018). Turizm şirketleri iş modellerini küresel rekabet dinamiklerine uyarlarlarken, bu dönüşüme ilişkin düzenlemeleri anlamaları, kurumsal güvenin sürdürülmesi ve uzun vadeli müşteri ilişkilerinin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, dijital reklamcılığın turizm sektöründeki dönüştürücü etkisini, hedefleme ve kişiselleştirme stratejileri çerçevesinde ele alarak, sektördeki pazarlama yaklaşımlarının yeniden şekillenme sürecini ortaya koymaktadır. Günümüzde dijital teknolojilerin artan kullanımı, müşteri ile temas noktalarını artırarak tüketici davranışlarına ilişkin daha derinlemesine bulgular elde edilmesini mümkün kılmaktadır. Özellikle hükümetler ve özel sektör aktörleri tarafından uygulanan yenilikçi dijital kampanyalar, turizm destinasyonlarının görünürlüğünü artırmış ve sektörün rekabetçiliğine önemli katkılar sunmuştur (Magnou & Araújo-Vila, 2022). Kişiselleştirilmiş reklamcılığa yönelik artan yatırım, potansiyel gezginlerle daha anlamlı ve duygusal bağlar kurulmasını sağlarken, dönüşüm oranları ve müşteri memnuniyetini de olumlu yönde etkilemektedir (Litovka-Demenina vd., 2025). Veri analitiği ve kullanıcı davranışlarının analizi sayesinde, reklam içerikleri bireysel tercihlere göre uyarlanmakta, bu da hem kullanıcı deneyimini iyileştirmekte hem de kampanya etkinliğini artırmaktadır (Mitsche, 2016). Ayrıca, dijital stratejilerin sosyo-ekonomik kalkınma üzerindeki dolaylı etkileri, sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla daha belirgin hale gelmiştir (Hrabar & Mariya, 2019).

Literatürle karşılaştırıldığında; geleceğe yönelik olarak yapay zekâ ve metaverse gibi yeni nesil teknolojilerin turizm reklamcılığıyla entegrasyonunun daha sürükleyici ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunduğu bulgusu, alan yazındaki diğer güncel araştırmalarla (örn. Dwivedi vd., 2023a; Gadekallu vd., 2023) paralellik göstermektedir. Ancak bu çalışma, literatürde sıklıkla göz ardı edilen "aşırı hedefleme kaynaklı kullanıcı yabancılaşması" riskini ve veri gizliliği etigi konularını turizm bağlamında merkeze alarak mevcut literatürden ayırmakta ve alana özgün bir teorik bakış açısı sunmaktadır. Nitekim bu teknolojilerin kullanımı beraberinde etik sorumlulukları da getirmekte olup, veri gizliliği ve şeffaflık gibi temel ilkelerin korunması gerekmektedir (Dwivedi vd., 2021; Sukmono vd., 2024).

Çalışma, turizmde dijital reklamcılığın temelini oluşturan hedefleme stratejilerini (demografik, coğrafi, psikografik ve davranışsal) ve yapay zekâ destekli kişiselleştirme uygulamalarını bütüncül bir teorik çerçevede sentezlemektedir. Bununla birlikte, çalışma ampirik bir analiz içermemekte ve yalnızca kavramsal bir çerçeve ile sınırlı kalmaktadır. Gelecekteki araştırmaların, bu çalışmada sunulan kavramsal çerçeveyi nicel veya nitel saha verileriyle test etmesi önerilmektedir.

Bu bulgular ışığında, ilgili paydaşlara yönelik somut öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Turizm İşletmeleri ve KOBİ'ler: Gelişmiş veri analitiği ve algoritmik hedeflemelere yatırım yaparken, tüketicinin doğrudan ve gönüllü olarak paylaştığı verileri (sıfır taraf verisi) kullanmaya özen göstererek müşteri güvenini sarsmayan şeffaf stratejiler geliştirmelidir.
- Dijital Pazarlama Uzmanları: Aşırı kişiselleştirmenin yaratabileceği "elitizm" veya dışlanmışlık hissini önlemek amacıyla, farklı kuşakların dijital okuryazarlık seviyelerini de gözeten, kapsayıcı ve dengeli reklam algoritmaları kurgulamalıdır.
- Politika Yapıcılar ve Sektör Temsilcileri: Turizmde veri ihlallerini önlemek adına, Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi yasal çerçevelerin ötesine geçerek, Akıllı Turizm Destinasyonları (STD) için sektöre özel ve uygulanabilir etik standartlar belirlemelidir.

Sonuç olarak, dijital reklamcılığın etkin biçimde kullanılabilmesi için yalnızca teknolojik altyapının değil, aynı zamanda etik yaklaşımların da stratejik planlamaya entegre edilmesi elzemdir. Gelişmiş veri analitiği, kişiselleştirilmiş içerik sunumu ve paydaşlar arası iş birliği yoluyla, turizm sektöründe dijital pazarlamanın sunduğu fırsatlar daha etkili biçimde değerlendirilebilir. Bu bağlamda, kişiselleştirme stratejilerinin dikkatli uygulanması, rekabetçi avantajın sürdürülebilirliğini sağlarken aynı zamanda tüketicilere daha değerli ve anlamlı deneyimler sunulmasının önünü açacaktır (Gustavo vd., 2022). Dijital reklamcılığın sunduğu yenilikçi imkânların stratejik, etik ve sürdürülebilir bir perspektiften değerlendirilmesi, turizm sektörünün mevcut pazarlardaki rekabetçi avantajını pekiştirmesinin yanı sıra gelecekteki sektörel dönüşümlere karşı dayanıklılığının artırmasına da imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Allioui, H., & Mourdi, Y. (2023). Exploring the full potentials of IoT for better financial growth and stability: A comprehensive survey. *Sensors*, 23(19), 8015.
- Aminul, M. (2024). Impact of big data analytics on digital marketing: Academic review. *Journal of Electrical Systems*, 20(5s), 786–820.
- Bortos, C., Florek, S., Niederberger, E., Zaitsev, V., & Wozniak, T. (2020). *Zero-party data in the tourism industry*. (Unpublished applied research project). Lucerne University of Applied Sciences and Arts, School of Business.
- Büyükipekci, S., Öztürk, G. (2023). Konaklama İşletmelerinde Pazar Yönlülük ve İnovasyonun Finansal Performans Üzerine Etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 2(6). 370-389.
- Chiwaridzo, O. T., & Masengu, R. (2024). Technology adoption meets green tourism supply chain management for sustainability of small and medium-sized tourism enterprises: A lesson from Zimbabwe. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 16(2), 153–165.
- Cunha, M. N., Pereira, M., Cardoso, A., Figueiredo, J., & Oliveira, I. (2024a). Revolutionizing luxury: The role of AI and machine learning in enhancing marketing strategies within the tourism and hospitality luxury sectors. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 55(3), 1345–1353.
- Cunha, M. N., Pereira, M., Cardoso, A., Figueiredo, J., & Oliveira, I. (2024b). Redefining consumer engagement: The impact of AI and machine learning on marketing strategies in tourism and hospitality. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 53(2), 514–521.
- Curtin, M., & Sanson, K. (2019). *Precarious creativity*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520964808>
- Çöllü, E. F. (2024). *Halkla İlişkilerin Yeni Dünyası: Dijital Araçlar ve Küresel Dinamikler*. Eğitim Yayınevi.
- De Keyser, F., Dens, N., & De Pelsmacker, P. (2015). Is this for me? How consumers respond to personalized advertising on social network sites. *Journal of Interactive Advertising*, 15(2), 124–134.
- Dwivedi, Y. K., Ismagilova, E., Hughes, D. L., Carlson, J., Filieri, R., Jacobson, J., ... & Wang, Y. (2021). Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions. *International Journal of Information Management*, 59, 102168.
- Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K., ... & Wright, R. (2023a). Opinion Paper: “So what if ChatGPT wrote it?” Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 71, 102642.

- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Wang, Y., Alalwan, A. A., Ahn, S. J., Balakrishnan, J., ... & Wirtz, J. (2023b). Metaverse marketing: How the metaverse will shape the future of consumer research and practice. *Psychology & Marketing*, 40(4), 750–776.
- Gadekallu, T. R., Wang, W., Yenduri, G., Ranaweera, P., Pham, Q. V., da Costa, D. B., & Liyanage, M. (2023). Blockchain for the metaverse: A review. *Future Generation Computer Systems*, 143, 401–419.
- Gustavo, N., Pronto, J., Carvalho, L., & Belo, M. (Eds.). (2022). *Optimizing digital solutions for hyper-personalization in tourism and hospitality*. IGI Global.
- Hasrama, E. (2024). The impact of user awareness on online behavior advertising acceptance. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 11(1), 33.
- Hollifield, C. A., & Coffey, A. J. (2023). *Media analytics: Understanding media, audiences, and consumers in the 21st century*. Routledge.
- Hrabar, M., & Mariya, K. (2019). Tourist internet advertising: Current state and trends of development. In *Social and legal aspects of the development of civil society institutions: Collective monograph* (pp. 61–76). Erida Publishing House.
- Hysa, B., Karasek, A., & Zdonek, I. (2021). Social media usage by different generations as a tool for sustainable tourism marketing in society 5.0 idea. *Sustainability*, 13(3), 1018.
- Kallier-Tar, S. M., & Wiid, J. A. (2021). Consumer perceptions of real-time marketing used in campaigns for retail businesses. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 10(2), 86–105.
- Kaur, G. (2017). The importance of digital marketing in the tourism industry. *International Journal of Research - Granthaalayah*, 5(6), 72-77.
- Koohang, A., Nord, J. H., Ooi, K. B., Tan, G. W. H., Al-Emran, M., Aw, E. C. X., ... & Wong, L. W. (2023). Shaping the metaverse into reality: A holistic multidisciplinary understanding of opportunities, challenges, and avenues for future investigation. *Journal of Computer Information Systems*, 63(3), 735–765.
- Litovka-Demenina, S., Tsepkalo, T., Saichuk, V., Stamat, V., & Boshota, N. (2025). Current advertising approaches in tourism: Effects on consumer behaviour and the advancement of tourism activities. *Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias*.
- Magnou, A. A., & Araújo-Vila, N. (2022). Permanent changes in the tourism industry: The case of Galicia, Spain. In *Career Re-Invention in the Post-Pandemic Era* (pp. 164–191). IGI Global.
- Masseno, M. D., & Santos, C. T. (2018). Assuring privacy and data protection within the framework of smart tourism destinations. *MediaLaws - Rivista di Diritto dei Media*, (2), 251–266.
- Mihalcescu, C., Sion, B., & Marginean, A. (2016). The development, success and impact of electronic tourism in the digital age. *Journal of Information Systems & Operations Management*, 416.
- Mitsche, N. (2016). *Digital destination promotion: Understanding and maximizing the use of digital and cultural assets to enhance tourists' decision making and destination marketing strategies* (Doctoral dissertation, University of Sunderland).
- Mongwaketse, S. M. (2021). *A critical review of e-marketing strategies implemented in the tourism industry of Botswana* (Doctoral dissertation, North-West University). <https://repository.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/38824/Mongwaketse%20SM%2024888273.pdf?sequence=1>
- Nor, F., Ibrahim, A., & Ishar, N. I. M. (2025). Understanding AI implementation in digital advertising among retail SMEs in Malaysia. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 8(12), 1246–1253.
- Okorie, G. N., Udeh, C. A., Adaga, E. M., DaraOjimba, O. D., & Oriekhoe, O. I. (2024). Digital marketing in the age of IoT: A review of trends and impacts. *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*, 6(1), 104–131.
- Pfaller, H. (2021). *Digital marketing as a tool for tourism promotion: Destination branding in Spain*.

- Raji, M. A., Olodo, H. B., Oke, T. T., Addy, W. A., Ofodile, O. C., & Oyewole, A. T. (2024). Digital marketing in tourism: A review of practices in the USA and Africa. *International Journal of Applied Research in Social Sciences*, 6(3), 393–408.
- Rana, N. P., Slade, E. L., Sahu, G. P., Kizgin, H., Singh, N., Dey, B., ... & Dwivedi, Y. K. (2020). *Digital and social media marketing*. Springer.
- Rizvanović, B., Zutshi, A., Grilo, A., & Nodehi, T. (2023). Linking the potentials of extended digital marketing impact and start-up growth: Developing a macro-dynamic framework of start-up growth drivers supported by digital marketing. *Technological Forecasting and Social Change*, 186, 122128.
- Rvacheva, I. M. (2024). The use of neuromarketing in digital advertising. *Ekonomika i Upravljenje: Problemy, Resheniya*.
- Santos, J. D., & Silva, O. L. (Eds.). (2019). *Digital marketing strategies for tourism, hospitality, and airline industries*. IGI Global.
- Stienmetz, J. L., Ferrer-Rosell, B., & Massimo, D. (2022). *Information and communication technologies in tourism 2022: Proceedings of the ENTER 2022 eTourism Conference, January 11–14, 2022* (p. 507). Springer Nature.
- Sukmono, F. G., Lestari, N. D., Rahman, S. H. A., & Ahmad, M. B. (2024). Digital transformation strategy in advertising: A study bibliometric analysis. *Komunikator*, 16(2), 220–234.
- Summak, M. E. ve Yörük, E. E. (2022). Reklamlarda dijital dönüşüm ve Metaverse. Ü. S. Eken İnan (Ed.), *İşletme bilimlerinde dijital dönüşüm* (s. 19–39). Gazi Kitabevi.
- Summak, M. E. (2024). Etik İkilemi Keşfetmek: Çevrimiçi Siyasal Reklam Kampanyalarında İfade Özgürlüğü ve Etik Standartların Dengelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 112-120.
- Yenduri, G., Ramalingam, M., Selvi, G. C., Supriya, Y., Srivastava, G., Maddikunta, P. K. R., ... & Gadekallu, T. R. (2024). GPT (Generative Pre-trained Transformer) – A comprehensive review on enabling technologies, potential applications, emerging challenges, and future directions. *IEEE Access*.
- Zhou, Y., & Yang, X. (2024). The evolution and innovation of marketing strategies in the digital era. *Academic Journal of Business & Management*, 6(6), 250–255.

EXTENDED ABSTRACT

The Role of Digital Advertising in the Tourism Industry: Targeting and Personalization Strategies

Background

The tourism industry, a vital component of the global economy, is undergoing a profound transformation driven by rapid digitalization. In today's highly competitive market environment, traditional mass media advertising—such as print brochures, radio, and television—is increasingly giving way to dynamic digital platforms. This shift represents more than just a change in medium; it signifies a fundamental transition from mass communication to individualized communication. Modern travelers rely heavily on online platforms to plan their adventures, forcing tourism enterprises to adopt sophisticated digital strategies to capture attention. The proliferation of big data, artificial intelligence (AI), and immersive technologies has empowered marketers to move beyond generic promotions. Instead, they can now utilize micro-segmentation to tailor messages based on users' demographic characteristics, interests, online behaviors, and travel history. In this context, digital advertising has evolved into a strategic tool essential for responding to individual customer needs, enhancing user experience, and securing a competitive advantage in the global tourism marketplace.

Purpose

The primary objective of this study is to comprehensively examine the evolution of digital advertising within the tourism sector, with a specific focus on targeting and personalization strategies. The research aims to elucidate how these strategies influence consumer decision-making processes, brand loyalty, and general tourism dynamics. It seeks to reveal the strategic advantages provided by data-driven marketing, particularly for tourism businesses striving to optimize their resource allocation. Furthermore, the study intends to critically analyze the "double-edged sword" of digital advertising: the balance between effective hyper-personalization and the ethical imperatives of user privacy. By exploring emerging trends such as the Metaverse and generative AI, the study aims to provide a roadmap for tourism marketers to navigate the complexities of the digital era while maintaining consumer trust and adhering to regulatory frameworks like the GDPR.

Method

This study employs a comprehensive literature review and conceptual analysis to investigate the role of digital advertising in tourism. Rather than an empirical study based on quantitative survey data, the research utilizes a qualitative assessment framework. It synthesizes theoretical knowledge from existing academic literature, industry reports, and current technological developments to construct a holistic view of the subject. The study analyzes the historical progression of tourism advertising, examines the technical mechanisms of various targeting strategies (demographic, geographic, behavioral, and psychographic), and evaluates the integration of advanced technologies like AI and Machine Learning (ML). Additionally, the research incorporates a critical review of the ethical challenges associated with data privacy and over-targeting, offering a cause-and-effect analysis of how digital strategies impact consumer perceptions and business outcomes.

Findings

The analysis reveals that precision targeting is no longer optional but essential for tourism marketing success. The study identifies four key targeting pillars: demographic targeting, which tailors content to age and gender; geographic targeting, which promotes local attractions to nearby users; behavioral targeting, which leverages past online actions to predict future needs; and psychographic targeting, which appeals to travelers' lifestyles and values.

A significant finding is the transformative role of AI and ML in enabling predictive analytics. These technologies allow businesses to anticipate traveler preferences and automate personalized content delivery, such as dynamic email marketing and retargeting campaigns. The study also highlights the emergence of the Metaverse as a new frontier, offering immersive 3D experiences that deepen user engagement before a trip is even booked.

However, the findings also underscore critical challenges. The reliance on big data raises significant ethical concerns regarding user privacy and consent. The study notes that while personalization enhances conversion rates, "over-targeting" can lead to consumer alienation or a sense of intrusion. Furthermore, the spread of misleading content in digital spaces poses a risk to destination reputation. Compliance with regulations such as the General Data Protection Regulation (GDPR) is identified as a crucial factor in sustaining consumer trust.

Conclusion

In conclusion, digital advertising in the tourism sector has transcended its role as a mere promotional mechanism to become a central pillar of strategic communication and relationship building. The study demonstrates that the effective use of targeting and personalization strategies significantly enhances customer satisfaction, brand loyalty, and return on investment. However, sustainable success depends on a delicate balance. Tourism enterprises must leverage advanced technologies to offer relevant, personalized experiences without crossing ethical boundaries. The future of tourism marketing lies in the integration of immersive technologies and data analytics, governed by robust ethical frameworks that prioritize transparency and user consent. Businesses that successfully navigate this intersection of innovation and responsibility will be best positioned to thrive in the evolving digital landscape.

Rethinking Classification Shifting: Governance Mechanisms, Institutional Context, and Substitution Effects in Earnings Management

Sınıflandırma Kaydırmasını Yeniden Düşünmek: Kazanç Yönetiminde Yönetişim Mekanizmaları, Kurumsal Bağlam ve İkame Etkileri

Öğr. Gör. Dr. Talha GEZGİN

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

talhagezgin@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4437-1984>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 12.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2026

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale

ÖZET

Bu çalışma, finansal raporlamada tespit edilmesi nispeten daha zor olan bir kazanç yönetimi tekniği olan sınıflandırma değişikliğini kurumsal yönetim perspektifinden incelemektedir. Sınıflandırma değişikliği, gelir tablosu kalemlerini yeniden sınıflandırarak toplam kârı değiştirmeden raporlanan temel kârın yönlendirilmesine olanak tanır ve bu bakımdan, tahakkuk esasına dayalı veya fiili faaliyet esasına dayalı kazanç yönetimi uygulamalarına kıyasla daha gizli bir yapı sergiler. Çalışmanın temel amacı, sınıflandırma değişikliğinin hangi kurumsal yönetim mekanizmaları altında daha olası olduğunu ortaya koymak ve bu mekanizmaların finansal raporlama davranışındaki rolünü değerlendirmektir. Uluslararası ampirik bulguları sentezlemek için anlatımsal bir literatür taraması yaklaşımı benimsenmiştir; firma düzeyindeki kurumsal yönetim yapıları ile ülke düzeyindeki kurumsal ve düzenleyici ortam arasındaki etkileşim analiz edilmiştir. Bulgular, güçlü kurumsal yönetim mekanizmalarının tahakkuk esasına dayalı kazanç yönetimini sınırladığını göstermektedir; ancak, kazanç yönetimini tamamen ortadan kaldırmak yerine, yöneticileri sınıflandırma değişikliği gibi tespit edilmesi daha zor yöntemlere yönlendirebilir ve böylece kazanç yönetim araçları arasında bir ikame etkisi yaratabilir. Özellikle, denetim komitesinin etkinliği, denetim kalitesi, sahiplik yapısı ve yönetsel teşvikler, sınıflandırma değişikliğinin yoğunluğu ve biçiminin temel belirleyicileri olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, çalışma, sınıflandırma değişikliğinin yalnızca teknik bir muhasebe tercihi olarak değil, kurumsal yönetim kalitesi ve raporlama ortamı tarafından şekillendirilen bir raporlama stratejisi olarak görülmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetişim, Sınıflandırma Kaydırması, Kazanç Yönetimi, Denetim Kalitesi, Kurumsal Bağlam

ABSTRACT

This study examines classification shifting, a earnings management technique considered relatively more difficult to detect in financial reporting, from a corporate governance perspective. Classification shifting allows for the steering of reported core profit without altering total profit by reclassifying income statement items and, in this respect, exhibits a more covert structure compared to accrual-based or actual activity-based earnings management practices. The main objective of the study is to reveal under which corporate governance mechanisms classification shifting is more likely to occur and to evaluate the role of these mechanisms in financial reporting behaviour. A narrative literature review approach was adopted to synthesise international empirical findings; the interaction between firm-level corporate governance structures and the country-level corporate and regulatory environment was analysed. The findings show that strong corporate governance mechanisms limit accrual-based earnings management; however, rather than eliminating earnings management entirely, they can steer managers towards more difficult-to-detect methods such as classification shifting, thereby creating a substitution effect among earnings management tools. In particular, audit committee effectiveness, audit quality, ownership structure, and managerial incentives emerge as key determinants of the intensity and form of classification shifting. Overall, the study demonstrates that classification shifting should be viewed not merely as a technical accounting choice but as a reporting strategy shaped by corporate governance quality and the reporting environment.

Keywords: Corporate Governance, Classification Shifting, Earnings Management, Audit Quality, Institutional Context

1. INTRODUCTION

Corporate governance assists financial statement users in the market in making sound decisions by establishing principles and oversight mechanisms. This is because company managers and employees, for various reasons, may conceal the performance of the company and their own performance from market decision-makers. Corporate governance helps mitigate this asymmetric information problem.

Classification shifting, one of the earnings management tools, is used by managers to obscure the company's true financial condition. Classification shifting refers to the misclassification of items in the income statement, typically by shifting core expenses to special items or discontinued operations without changing the total accounting profit.

In recent years, the transparency and quality of financial reporting have become increasingly critical for the efficient functioning of capital markets. While the earnings management literature has primarily focused on accrual-based and real activity-based practices, more subtle methods such as classification shifting — which rely on reclassifying income statement items without altering total earnings — have received comparatively limited attention. However, recent studies suggest that the potential impact of such practices on investor perception and firm value may be stronger than previously assumed (Ha & Thomas, 2025).

It is argued that, particularly in environments characterised by tightening regulatory pressure and stricter auditing standards, managers may shift away from more easily detectable earnings management techniques toward practices that exploit reporting flexibility, such as classification shifting. In this sense, classification shifting evolves from a purely technical accounting choice into a strategic behaviour closely linked to corporate governance structures and managerial incentives (Nagar et al., 2021).

Recent studies emphasise that classification shifting is not merely the result of opportunistic managerial behaviour but also reflects deeper organisational and governance dynamics. For example, empirical findings indicate that the structure and presentation order of special items in financial reports influence the likelihood of classification shifting. In particular, the persistence of special items and their prominent placement in reporting increase managers' tendency to reclassify income components, thereby elevating the risk of managerial manipulation (Shin et al., 2024).

The emerging literature further reveals that classification shifting affects not only accounting figures but also firms' real economic decisions. Recent findings demonstrate that classification shifting can negatively influence investment efficiency and, by distorting managers' perceptions of sustainable profitability, reduce the quality of investment decisions, particularly in weak information environments (Anagnostopoulou & Malikov, 2024). This suggests that classification shifting extends beyond reporting quality and produces tangible economic consequences.

In addition, recent studies indicate that even in the presence of strong corporate governance mechanisms, certain strategic and organisational incentives may still render classification shifting attractive. Research focusing on family business groups shows that classification shifting is shaped not only by governance quality but also by intra-group relationships, cultural factors, and internal control mechanisms (Khan & Suplata, 2025). These findings imply that classification shifting should not be interpreted merely as a consequence of weak governance but rather as a complex and context-sensitive reporting strategy.

Finally, the presentation format and reporting structure of financial statements have become increasingly relevant in discussions surrounding classification shifting. Recent research suggests that changes in financial reporting formats can influence investor expectations and valuation models, potentially creating opportunities for managers to adopt more implicit reporting strategies (Wu et al., 2025). In this context, classification shifting should be viewed not only as a phenomenon arising from the flexibility of accounting standards but also as one influenced by perceptual and behavioural factors related to financial information presentation.

When evaluated collectively, the existing literature indicates that classification shifting can be fully understood only when reporting formats, real economic effects, and corporate governance contexts are considered together. Therefore, classification shifting should be analysed not only within the traditional earnings management framework but also from the perspectives of corporate governance, investment behaviour, and financial reporting design.

However, the current literature does not offer a clear and comprehensive framework explaining the relationship between classification shifting and corporate governance mechanisms. While some studies argue that strong

corporate governance constrains such earnings management practices, others suggest that governance mechanisms may merely alter the form of the method employed. In particular, empirical findings regarding the effects of audit committee effectiveness, board structure, and audit quality on classification shifting remain mixed (Habbash et al., 2013).

Moreover, research on the economic consequences of classification shifting has predominantly focused on developed capital markets, whereas the role of corporate structures in developing economies has received comparatively limited attention. Nevertheless, recent studies indicate that weak institutional infrastructure and limited oversight mechanisms may encourage classification shifting, thereby adversely affecting financial reporting quality (Bansal, 2023).

The aim of this study is to examine classification shifting from a corporate governance perspective and to identify the governance mechanisms under which this practice is more likely to occur. Drawing on the existing literature, the study argues that classification shifting is not merely an earnings management technique but also a reflection of governance quality and the broader reporting environment. Accordingly, the study seeks to provide an updated and comprehensive perspective on the classification shifting literature.

This study makes three key contributions to the literature. Firstly, classification shifting is not merely an opportunistic earnings management technique. The concept is reconceptualised as a strategic reporting behaviour shaped by corporate governance structures and managerial incentives. Within this framework, the study suggests that a substitution effect may emerge among earnings management tools. Accordingly, strong corporate governance mechanisms may cause managers to turn to more difficult-to-detect methods, particularly classification shifting practices, rather than eliminating earnings management entirely.

Secondly, the study evaluates corporate governance mechanisms at the firm level alongside corporate and regulatory structures at the country level. The synthesis of findings from developed and developing countries in the literature shows that classification shifting behaviour is shaped not only by internal governance quality but also by external audit intensity and corporate infrastructure.

Thirdly, the study places the phenomenon of classification shifting within a broader discussion of reporting quality, evaluating it in the context of ESG transparency and financial reporting design. This approach reveals that classification shifting is a multidimensional governance and reporting problem that can affect investor perception and firm valuation, moving the issue beyond a mere technical accounting choice and placing it within a more comprehensive corporate framework.

This research adopts a narrative literature review approach supported by a structured search strategy. The review focuses on studies addressing classification shifting and its relationship with corporate governance mechanisms. Relevant publications were searched in major academic databases such as Scopus, Web of Science, and Google Scholar using the keywords ‘classification shifting,’ ‘earnings management,’ and ‘corporate governance.’ Peer-reviewed journal articles published between 2000 and 2024 were particularly considered; literature published after 2020 was given additional importance to include current developments. The selected studies were analysed comparatively to identify recurring themes, corporate governance channels, country-level differences, and areas for future research. Rather than applying a rigid systematic review protocol, this study aims to synthesise developments in the literature within a holistic and conceptual framework.

In this article, our aim is to examine studies investigating the effect of corporate governance on classification shifting in terms of sample, method, and results. In this context, Chapter 2 defines classification shifting and examines examples of studies conducted on this subject. This chapter also defines corporate governance and provides examples of studies investigating its effect on classification shifting. Section 3 contains the conclusions and evaluation.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Classification Shift

While generating profit is the primary objective of a company, ensuring its sustainability is equally important. However, companies sometimes fail to achieve their targeted profit levels due to market conditions or internal errors. In such cases, company managers tend to conceal this situation to hide both company performance and their own performance from financial statement users.

Earnings management refers to the alteration of information in financial statements by managers to achieve company objectives and conceal the company's current situation from the government, stakeholders, existing

investors, and potential future investors. Asymmetric information in the market may lead financial statement users to make suboptimal decisions, thereby helping companies and/or managers achieve their objectives. The literature emphasizes that managers implement earnings management using three tools. The first is accrual-based earnings management. Accrual-based earnings management is the exploitation of the flexibility of accounting principles to temporarily conceal the true performance of businesses (Gao, 2016). The second method used by companies to achieve targeted earnings is real earnings management. Roychowdhury (2006) defines real earnings management as a deviation from normal operational practices, whereby managers convince the company's stakeholders that certain financial reporting targets have been achieved through normal processes. The third tool is classification shifting, defined as the misclassification of items in the income statement. The work considered fundamental to classification shifting belongs to McVay (2006). According to McVay, classification shifting is the shifting of expenses that should be classified as basic expenses (cost of goods sold, general and administrative expenses) to special items. Furthermore, according to Alfonsa (2015), classification shifting has some advantages over other earnings management tools. First, classification shifting does not alter accounting profit. Second, while all three earnings management tools increase the firm's expected future performance, accrual-based and real earnings management may reduce firms' future or past performance. However, classification shifting does not have such a feature. Moreover, because classification shifting does not alter total accounting profit, it is generally more difficult for auditors to detect.

After McVay defined classification shifting as the transfer of basic expenses to special items, Barua et al. (2010) examined the transfer of normal operating expenses to discontinued operations in classification shifting. Discontinued operations are a component of a company's main operations or divested product lines and are reported separately from continuing operations in the income statement. According to them, there are two advantages to using discontinued operations in classification shifts. The first is that shifting operating expenses to discontinued operations also increases operating income, income from continuing operations, and core earnings. The second is that there is no detailed explanation in the financial statements regarding discontinued operations. This lack of detail creates information asymmetry between managers and investors, as investors do not know the nature of the expenses allocated to discontinued operations.

Studies on the preferences of earnings management tools show that when one tool is more costly or restricted, managers turn to alternative tools to achieve targeted earnings (Zang, 2012). According to a study by Abernathy et al. (2014), when actual profit management is constrained by weak financial position, high corporate ownership percentage, and low industry market share, managers are more likely to use the classification shifting tool. Furthermore, when accounting system flexibility is low and analyst cash flow forecasts are provided, the classification shifting tool is used instead of accrual-based earnings management.

In recent years, the classification shifting literature has undergone a significant evolution, moving away from studies focused solely on identifying the existence of this practice towards developing measurement methods, evaluating economic outcomes, and conducting a more in-depth analysis of managerial motivations. Studies conducted particularly after 2020 have highlighted the aspects of classification shifting that distinguish it from traditional earnings management approaches.

In this context, some studies have questioned the measurement power of the basic core profit model developed by McVay (2006) and argued that the model can lead to measurement errors and biased results in certain situations. New models developed in response to these criticisms aim to more accurately distinguish the relationship between core profit and special items and enable a more precise empirical measurement of classification shifting (Athanasakou, Strong & Walker, 2023).

Another prominent line of research in the 2020–2025 period examines the effects of classification shifting on market actors. These studies show that classification shifting can affect investors' perceptions of profit components and, in particular, can undermine the predictability of core profit. Ha and Thomas (2025) found that the information content of reported profit components weakened and analyst forecast errors increased in firms that applied classification shifting. These findings show that classification shifting is not merely an accounting-based reporting preference but also a strategic behavior that produces economic outcomes.

Recent literature also includes studies that address classification shifting from a managerial characteristics perspective. In particular, the personal characteristics and decision-making tendencies of senior managers are considered an important factor in explaining such reporting behaviors. Choi et al. (2024) found that managers

with excessive self-confidence resorted to classification shifting more often under performance pressure and showed that this was closely related to managerial risk-taking behavior.

In addition, the relationship between classification shifting and ethics, corporate social responsibility, and sustainability has become a prominent area of research in the current literature. Some studies suggest that companies with high social responsibility performance may avoid traditional accrual-based earnings management practices and turn to more difficult-to-detect methods such as classification shifting (Velte, 2020). This finding suggests that classification shifting may be perceived as a "less aggressive" earnings management tool and may be considered an ethically gray area by managers.

Table 1 shows some international studies on classification shifting. According to the studies in the table, classification shifting is a frequently used earnings management tool in developed and developing countries. Classification shifting is used when other earnings management tools, such as accrual-based and real earnings management, are restricted or more costly. Furthermore, it is observed that companies resort to classification shifting during the decline phase of the corporate life cycle to increase normal operating income and in situations of low growth and loss.

When the international studies listed in Table 1 are evaluated together, it is seen that the application of classification shifting is not random or merely a technical accounting preference. This application emerges as a strategic preference under certain performance pressures and reporting constraints. In particular, performance thresholds such as meeting analyst expectations and avoiding reporting operating losses trigger classification shifting behaviour. Furthermore, numerous studies emphasise that managers turn to classification shifting as an alternative tool when accrual-based earnings management opportunities are restricted or become costly. Additionally, firm-level and country-level factors such as the firm life cycle, low growth rate, loss reporting status, and regulatory changes (e.g., transition to IFRS) are also seen to influence the frequency of this practice. When findings from developed and developing country samples are evaluated together, it is concluded that classification shifting is a context-sensitive reporting strategy shaped by both corporate incentives and the flexibility offered by the reporting environment.

2.2. Corporate Governance and Classification Shifting

The concept of corporate governance became a subject of debate in the early 2000s following financial events in developed countries. Essentially, corporate governance is a management approach that brings transparency and reliability to the management, financial reporting, and auditing of companies.

One of the first studies on corporate governance was the 1992 Cadbury Report. Published amid growing concerns about the functioning of corporate systems, this report defined corporate governance as the system by which companies are directed and controlled. While there are various definitions of corporate governance, the definitions used in international studies belong to the OECD and the World Bank. According to the OECD, corporate governance contributes to growth and financial stability by supporting market confidence, financial market integrity, and economic efficiency through rules and practices that govern the relationship between managers and shareholders, as well as stakeholders such as employees and creditors (OECD, 2005). According to the World Bank, corporate governance is the system by which companies, owners, and regulators are directed and controlled (World Bank).

Corporate governance enhances investor confidence by strengthening transparency, accountability, and monitoring mechanisms within firms. According to Shleifer and Vishny (1997), corporate governance mechanisms are economic and legal institutions shaped within political processes to improve market efficiency.

Various criteria have been established to achieve the goal of good corporate governance. According to the principles newly adopted by the OECD in April 2004, there are six corporate governance principles (OECD, 2005). The corporate governance principles established by the Capital Markets Board of Turkey (2003) are shareholders, public disclosure and transparency, stakeholders, and the board of directors. However, there are four principles that are generally accepted in studies conducted in this field. These are the principles of transparency, accountability, fairness/equality, and responsibility.

- The principle of transparency refers to regulations ensuring that information about the company is accessible and understandable to interested parties (Dinç & Abdioğlu, 2009).

- The principle of accountability involves questioning whether companies operate in accordance with their founding purposes. This principle examines compliance with legal rules, internal and external controls, and equality principles, and allows for the evaluation of whether duties have been fulfilled (Çınar, 2015).
- The purpose of the principle of justice and equality is to ensure that all shareholders are treated equally. This principle ensures that companies treat shareholders equally in terms of rights such as participating in general meetings and voting, receiving dividends, and obtaining information (Aktan, 2013).
- The principle of responsibility expresses the responsibility of the company's board of directors for its actions and their consequences towards stakeholders (Yılmaz & Kaya, 2014).

Table 1: International Studies on Classification Shift

Author	Sample	Method	Dependent Variable	Independent Variable	Result
Athanasakou, Strong, Walker (2009)	1397 companies in Datastream	Archive (1994-2002)	Meeting analyst estimates	Accrual management, Classification shifting, Earnings guidance	We observed that subgroups of large companies using core profits to meet analyst estimates shifted small core expenses to one-time items. We also found that the likelihood of meeting analyst expectations increased with downward- e forecasts. UK companies were found to prefer earnings guidance or classification shifting in subgroups of large companies to avoid negative earnings surprises through accrual management.
Fan, Barua, Cready, Thomas (2010)	In the Compustat Industrial Quarterly File 132,393 firm-quarter observations	Archive (1988-2007)	Classification shifting	Quarterly segments of the year, Accrual restrictions, Meeting analyst estimates	Classification shifting was observed to be used more in the fourth quarter compared to other periods. Classification shifting is preferred when there are accrual management restrictions. Finally, classification shifting was observed in companies that met or exceeded analyst estimates.
Adıgüzel (2017)	1,222 Turkish firm-years in the Bloomberg Database	Archive (1994-2014)	Classification shifting	Operating profit, Preference for classification shift	No relationship was found between managers transferring operating expenses to non-operating expenses to increase operating profit. However, it was concluded that classification shifting was preferred in situations where accrual management was limited.
Zhang (2016)	Companies listed on the A-share market in China	Archive (2007-2013)	Classification shifting	Investor decisions, mispricing	Investors may fail to clearly identify classification shifting as a form of earnings management and core profit classification shift is higher than normal for the company. However, the market is responding reasonably to accruals that are expected to be excessively high next year, so the stock price appears to be mispriced.
Nagar, Sen (2017)	14,588 Indian firms included in Prowess	Archive (1996-2011)	Classification shifting	Company life cycle	Indian company managers engage in classification shifting to avoid reporting operating losses. Furthermore, the use of classification shifting depends on the stage of the company's life cycle. In particular, companies in the decline stage of the life cycle are more likely to use classification shifting to avoid reporting operating losses.
Malikov, Manson, Coakley	12,804 UK companies included in	Archive (1995-2004)	Classification shifting	Non-operating income, pre- and post-IFRS	It has been observed that companies shift non-operating income to increase operating income. Companies in the period following

(2018)	Compustat Global 12,804 British companies					the mandatory adoption of IFRS are associated with an increase that offers more scope for manipulation, consistent with IFRS in this practice. Furthermore, the classification shift of income is common among companies reporting operating losses and low growth.
Poonawala, Nagar (2019)	16,421 companies listed in Compustat	Archive (1988-2016)	Classification shifting	Gross profit manipulation		Managers shift the cost of goods sold to operating expenses in order to inflate gross profit. Managers shift the cost of goods sold to both sales and general and administrative expenses and research and development expenses. Managers shifting the cost of goods sold to research and development to match the previous year's gross margin is higher than to general and administration. Furthermore, it has been observed that the cost of goods sold is shifted more to R&D than to general and administrative expenses due to the uncertainty of R&D.

Corporate governance features aim to assist investors by aligning managers' interests with shareholders' interests and enhancing the reliability of financial information and the integrity of the financial reporting process, as well as combating opportunistic behaviors that undermine investors' confidence in financial information (Meca & Ballesta, 2009).

The literature has examined the effectiveness of corporate governance principles in preventing accrual-based and actual earnings management practices, which are earnings management tools. Similar research has increasingly examined the relationship between corporate governance mechanisms and classification shifting as a less detectable earnings management tool. Studies investigating the effect of corporate governance on classification shifting have examined the relationships between classification shifting and the structure of the board of directors and committees (number of independent members, frequency of meetings, impact of members' financial knowledge), auditing (internal and external auditing activities), and ownership structure.

In recent years, the role of corporate governance mechanisms in classification shifting has been expanded to include more micro-level governance elements. Studies in the literature have not only focused on traditional corporate governance indicators such as board structure and ownership concentration; they have also examined the effects of factors such as the expertise, independence, meeting frequency, and effectiveness of the audit committee in the financial reporting process on classification shifting.

Studies in this context have revealed that the presence of members with financial expertise on the audit committee limits the tendency of managers to inflate core earnings by reclassifying income statement items. More effective participation of audit committees in the reporting process facilitates the detection of classification shifts and increases the cost of such practices (Habbash et al., 2013).

Table 2 shows some studies conducted on corporate governance and classification shifting. According to the studies in the table, classification shifting appears to be constrained in countries and firms with stronger corporate governance structures. Prior studies have noted that classification shifting is generally more difficult for auditors to detect compared to accrual-based earnings management. However, this does not appear to be the case for companies with strong corporate governance and those working with large audit firms.

Table 2: International Studies on Corporate Governance and Classification Shift

Author	Sample	Dependent Variable	Independent Variable	Result
Haw, Ho, Li (2011)	3,992 companies in East Asian countries included in the Datastream and Worldscope databases	Classification shifting	Corporate governance (existence of legal institutions, ownership concentration, external oversight)	Classification shifting was found to be greater in companies with high family ownership. Furthermore, the existence of strong legal institutions reduces classification shifting. Auditors from large audit firms play an effective monitoring role in curbing this form of cheap and soft earnings management in countries with strong legal institutions, but

					they do not play a similarly effective role in countries with weak legal institutions.
Boahen, Mamatzakis (2016)	Association of Religion Data Archive containing 23,164 US companies	Classification shifting	Corporate governance, Faith		Faith has been seen to assist corporate governance in reducing classification shifting in both rural and urban areas. Faith has been seen to prevent the shifting of income items and basic expenditures to special items in order to inflate reported net income. Furthermore, the combined effect of faith and large auditing firms reduces classification shift.
Zalata, Roberts (2016)	713 companies among 500 UK companies	Classification shifting	Board quality, Audit committee quality		Independent managers with longer terms play an important role in reducing classification shifting. Furthermore, audit committees that meet more frequently, have greater financial expertise, and have long-term managers are more effective in reducing classification drift. However, classification shifting is more prevalent in companies where a high number of audit committee members are CEOs at other companies.
Nagar, Sen (2016)	15,347 Indian firms listed in Prowess, 14,729 US companies listed in Compustat	Cash flow classification shifting	Family businesses, Non-family businesses		In India, family businesses perform more classification shifting than other companies. This result does not apply to the US. After the SOX 2002 regulation, an increase in classification shifts was observed in non-family businesses in the US.
Desai, Nagar (2016)	115 Certified Public Accountants in India	Classification shifting	Corporate governance (External audit)		Auditors appear to be sensitive to classification changes when assessing fraud risk and audit effort. It appears that auditors are unable to prevent classification shifting in countries with relatively weak corporate governance. However, in countries with strong corporate governance practices, auditors appear to report classification shifting.
Joo, Chamberlain (2017)	16,795 companies in the Compustat database	Classification shifting	Corporate governance		Stronger corporate governance reduces CEO compensation due to classification shifting after the SOX Act, and this effect is more pronounced for companies experiencing a mandatory increase in the independence of the audit and compensation committees. It does not indicate that board or committee independence alone reduces classification shifting or that classification shifting decreased after SOX.
Orjinta, Okoye (2018)	75 non-financial institutions in sub-Saharan African countries	Classification shifting	Corporate governance		It was found that independent directors, female board representation, and board financial expertise have a negative and insignificant effect on reducing manipulation practices such as classification shifting in non-financial firms. Strong corporate governance tends to replace strict accounting standards.
Liu et.al. (2022)	Companies operating in China between 2009 and 2015	Classification shifting	CFO tenure		It is found that there is a negative relationship between the tenure of CFOs and classification shifting practices. It is also found that CFOs are more likely to implement classification shifting at the beginning or end of their tenure.

Ola -Olu, Oziegbe (2022)	Companies in Nigerian Stock Exchange from 2010 to 2019	Unexpected Fundamental Gains	Number of Externally Appointed Board Members, Number of Independent Board Members, Corporate Ownership, Fixed Assets, Leverage	They show that there is a negative relationship between board composition, board independence, institutional ownership and unexpected fundamental earnings.
Usman et.al, (2022)	87 companies listed on the German Stock Exchange between 2010 and 2019	Unexpected Fundamental Gains	Board size, number of meetings, board independence, board gender diversity, firm size, cash flow from operations, leverage, return on assets, book value	Corporate governance tools such as board size, independence of board members, and gender diversity on the board reduce classification shifting practices.
Bansal, Bashir (2023)		Classification shifting	Cost leadership strategy, Differentiation strategy	Managers of companies following a cost leadership strategy are more prone to misclassification of expenses, while managers of companies following a differentiation strategy are more prone to misclassification of revenues.
Usman et.al., (2024)	211 companies operating in the UK and Germany between 2010 and 2019	Classification shifting	Audit committee size, number of audit committee meetings, audit committee gender diversity, audit committee financial expertise	A negative relationship is found between the presence of a female member in the audit committee and classification shifting.
Khelifi (2025)	285 companies operating in the UK between 2015 and 2022	Classification shifting	CEO age, CEO gender, CEO education level, CEO experience	It is found that sustainability performance has an indirect effect between CEO characteristics and classification shifting.
Khan et.al.(2025)	327 companies listed on the Pakistan stock exchange between 2010-2019	Classification shifting	Corporate Governance Index	It shows that the practice of classification shifting is less common in affiliated companies in family business groups compared to non-affiliated companies. There is a negative relationship between affiliated companies and the practice of classification shifting. Moreover, the results show that there is a positive relationship between the practice of classification shifting and the corporate governance index.

When the studies in Table 2 are evaluated together, it is seen that the classification shifting practice is closely related to the strength and quality of corporate governance mechanisms. The general trend is that strong corporate governance structures and effective control mechanisms limit the classification shifting practice. It has been found that elements such as independent audit committees with financial expertise, high board independence, female board membership, external audit quality, and a strong legal infrastructure have a mitigating effect on such reporting manipulations. However, some studies indicate that the corporate governance structure does not completely eliminate classification shifting, but only changes its form or intensity. It is understood that factors such as family businesses, ownership intensity, corporate context, and the legal structure at the country level shape this relationship. These findings show that classification shifting is a multidimensional behaviour resulting from the interaction between internal governance quality and the corporate infrastructure at the country level, rather than solely from individual managerial preferences.

Table 1 and Table 2, when considered together, reveal that classification shifting is a strategic reporting choice shaped by both performance pressures and corporate governance mechanisms. The international findings in Table 1 reveal that managers resort to classification shifting, particularly to meet analyst expectations, avoid

operating losses, and improve performance indicators during periods of low growth. Table 2 shows that this behaviour is significantly related to the quality of corporate governance. Strong control mechanisms and independent management structures can play a limiting role in classification shifting; however, in some cases, it is seen that the corporate governance structure can create a substitution effect among earnings management tools, encouraging a shift towards methods that are more difficult to detect. In this context, classification shifting is not merely a technical accounting choice; it is considered a context-sensitive reporting strategy resulting from the interaction between performance thresholds, managerial incentives, firm characteristics, and corporate infrastructure.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Profit generation is central to the establishment, sustainability, and performance evaluation of firms. However, firms do not always achieve their targeted earnings levels. In such cases, managers may resort to earnings management practices to conceal the firm's true financial condition and their own performance. Earnings management tools are generally classified in the literature into three categories: accrual-based earnings management, real earnings management, and classification shifting.

Research on classification shifting, defined as the misclassification of items in the income statement, is still relatively limited compared to other earnings management techniques. The key distinction of this method is that it does not alter total accounting profit. Firms inflate core or operating income by transferring normal operating expenses to non-operating or special items. For this reason, as discussed in the literature, classification shifting is generally more difficult for auditors to detect. Moreover, managers may strategically substitute toward classification shifting when accrual-based or real earnings management opportunities are restricted or become more costly.

Corporate governance enhances market reliability by mitigating asymmetric information through established principles and monitoring mechanisms, thereby enabling decision-makers to make more informed judgments. The reviewed studies indicate that classification shifting practices tend to decrease in firms with stronger corporate governance structures and in those audited by large audit firms. In particular, firms with more effective governance mechanisms and institutional ownership structures are generally less likely to engage in classification shifting compared to family-controlled firms in certain institutional contexts.

The findings of this study are consistent with the contemporary literature, which suggests that classification shifting should not be treated merely as a technical accounting technique but rather as a multidimensional phenomenon closely linked to corporate governance structures, managerial incentives, and the broader reporting environment. Because classification shifting does not affect total earnings, it is relatively difficult to detect through traditional control and monitoring mechanisms, which increases its attractiveness to managers under performance pressure.

When the empirical literature is examined holistically, it becomes evident that the relationship between corporate governance and classification shifting cannot be explained through a single universal mechanism. Instead, it reflects a multi-layered structure operating at different levels. The studies synthesised in this review demonstrate that classification shifting is shaped not only by firm-level governance mechanisms such as board structure and audit committee quality, but also by country-level institutional factors including legal systems, regulatory enforcement, and investor protection strength. Accordingly, the ability of corporate governance to constrain classification shifting largely depends on the institutional environment in which firms operate.

More specifically, cross-country comparative evidence indicates that in economies with strong legal institutions and regulatory frameworks, large audit firms play a more effective monitoring role in reducing classification shifting practices. Conversely, in environments characterised by weak enforcement and limited sanction mechanisms, even high-quality auditors have limited capacity to prevent such practices. These findings suggest that audit quality alone is insufficient; effective monitoring becomes meaningful only when supported by a robust legal and regulatory infrastructure.

At the firm level, the literature highlights that the characteristics of the board of directors and audit committee significantly influence managers' classification shifting behaviour. Independent board members, financial expertise within the audit committee, gender diversity, and frequent audit committee meetings are generally associated with lower levels of classification shifting. These findings indicate that the effectiveness of corporate governance depends not only on the formal existence of governance structures but also on their qualitative characteristics, including independence, expertise, and the intensity of oversight. Conversely, role

conflicts—such as audit committee members simultaneously serving as CEOs in other firms—may weaken monitoring effectiveness and increase the likelihood of classification shifting.

Ownership structure also emerges as a key determinant of classification shifting. A substantial portion of the literature shows that family-controlled firms, particularly in developing economies, engage in classification shifting more frequently. However, this relationship is not universal and appears highly sensitive to institutional context. For example, while family ownership is associated with higher levels of classification shifting in Indian and certain East Asian settings, similar effects are not consistently observed in developed markets such as the United States. Moreover, evidence from Pakistan suggests that affiliation within family business groups may reduce classification shifting, potentially due to intra-group monitoring mechanisms and reputational concerns. At the same time, the reported positive association between a corporate governance index and classification shifting in certain contexts underscores the need for further research addressing endogeneity, measurement issues, and contextual heterogeneity.

Recent studies have extended the corporate governance–classification shifting relationship to include executive characteristics and strategic orientations. Evidence from China indicates a negative relationship between CFO tenure and classification shifting, suggesting that executives' career horizons, job security, and incentive structures shape reporting behaviour. Furthermore, findings from the UK show that sustainability performance mediates the relationship between CEO characteristics and classification shifting, highlighting the growing interaction between ESG performance, corporate governance, and financial reporting quality. Additionally, research on firm strategy reveals that expense misclassification is more prevalent among firms pursuing cost leadership strategies, whereas revenue misclassification is more common among firms following differentiation strategies. This indicates that classification shifting is not homogeneous; rather, managers strategically select which components to reclassify depending on strategic priorities.

Taken together, the evidence clearly demonstrates that classification shifting should not be viewed merely as a technical accounting issue, but as a governance-related reporting behaviour shaped by performance thresholds, managerial incentives, institutional context, and strategic considerations. Corporate governance mechanisms do not necessarily eliminate classification shifting entirely; instead, they may alter its form, intensity, or preferred channels. This suggests that governance reforms aimed solely at curbing earnings management may inadvertently redirect managerial behaviour toward more subtle and less detectable methods, thereby creating a substitution effect among earnings management tools. Accordingly, evaluating the effectiveness of corporate governance requires a comprehensive analytical framework that considers substitution dynamics, institutional conditions, and managerial incentives.

Furthermore, the potential consequences of classification shifting for firm value and investor perception are significant. Empirical evidence indicates that in firms engaging in classification shifting, the information content of earnings components weakens and analyst forecast errors increase. Although classification shifting may provide short-term benefits to managers, it may generate adverse long-term effects on firm value and market confidence.

The findings of this study also carry important implications for regulators and policymakers. Given that current reporting standards offer limited safeguards against practices that affect the composition of earnings without altering total profit, enhancing disclosure requirements related to core earnings components and expanding the scope of financial statement footnotes may improve transparency and monitoring effectiveness.

Finally, this study outlines several avenues for future research. Further investigation of classification shifting in relation to ESG performance, digital reporting practices, audit technologies, and country-specific regulatory frameworks would deepen understanding of the contextual drivers of this behaviour. Overall, classification shifting should be evaluated not only as an earnings management technique, but also as an indicator of corporate governance quality and the broader reporting environment.

REFERENCES

- Abernathy, J. L., Beyer, B., & Rapley, E. T. (2014). Earnings management constraints and classification shifting. *Journal of Business Finance & Accounting*, 41(5–6), 600–626.
- Adıgüzel, H. (2017). Classification shifting in the income-decreasing discretionary accrual firms. *International Journal of Financial Research*, 8(3), 187–194.
- Aktan, C. C. (2013). Corporate governance: An introduction. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 150–161.

- Alfonso, E., Cheng, C. A., & Pan, S. (2015). Income classification shifting and mispricing of core earnings. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*. Advance online publication.
- Anagnostopoulou, S. C., & Malikov, K. T. (2024). The real consequences of classification shifting: Evidence from the efficiency of corporate investment. *European Accounting Review*, 33(4), 1549–1577.
- Athanasakou, V. E., Strong, N. C., & Walker, M. (2009). Earnings management or forecast guidance to meet analyst expectations? *Accounting and Business Research*, 39(1), 3–35.
- Bansal, M. (2023). Do credit market incentives drive classification shifting in emerging markets? *International Journal of Accounting & Information Management*, 31(3), 564–582.
- Bansal, M., & Bashir, H. A. (2023). Business strategy and classification shifting: Indian evidence. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 13(1), 69–92.
- Barua, A., Lin, S., & Sbaraglia, A. M. (2010). Earnings management using discontinued operations. *The Accounting Review*, 85(5), 1485–1509.
- Boahen, E., & Mamatzakis, E. (2016). Do religion, corporate governance and Big 4 audit interactions affect misclassification? *Journal of Business Ethics*.
- Cadbury Committee. (1992). The financial aspects of corporate governance. Gee and Co. Ltd.
- Choi, H., Gan, H., & Suh, S. (2024). Managerial overconfidence and classification shifting. *Journal of Accounting and Public Policy*, 43, 107176.
- Çınar, F. (2015). Role of stakeholder participation for principles of accountability and within relationship corporate performance: An application in hospital. *Süleyman Demirel University Visionary Journal*, 6(13), 12–30.
- Desai, N., & Nagar, N. (2016). A research note: Are auditors unable to detect classification shifting or merely not willing to report it? Evidence from India. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 12(2), 111–120.
- Dinç, E., & Abdioğlu, H. (2009). Relationships between corporate governance and accounting information systems on businesses: An empirical research on ISE–100 companies. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 12(21), 157–184.
- Fan, Y., Barua, A., Cready, W. M., & Thomas, W. B. (2010). Managing earnings using classification shifting: Evidence from quarterly special items. *The Accounting Review*, 85(4), 1303–1323.
- Gao, S., & Gao, J. (2016). Earnings management: A literature review. In 2016 International Seminar on Education Innovation and Economic Management (SEIEM 2016) (pp. 189–192). Atlantis Press.
- García-Meca, E., & Sánchez-Ballesta, J. P. (2009). Corporate governance and earnings management: A meta-analysis. *Corporate Governance: An International Review*, 17(5), 594–610.
- Ha, K., & Thomas, W. B. (2025). Classification shifting and earnings predictability. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 40(3), 1033–1060.
- Habbash, M., Sindezingue, C., & Salama, A. (2013). The effect of audit committee characteristics on earnings management: Evidence from the United Kingdom. *International Journal of Disclosure and Governance*, 10(1), 13–38.
- Haw, I.-M., Ho, S. S., & Li, A. Y. (2011). Corporate governance and earnings management by classification shifting. *Contemporary Accounting Research*, 28(2), 517–553.
- Joo, J. H., & Chamberlain, S. L. (2017). The effects of governance on classification shifting and compensation shielding. *Contemporary Accounting Research*, 34(4), 1779–1811.
- Khan, S., & Suplata, M. (2025). Earnings management via classification shifting: Evidence from business groups. *Accounting Research Journal*, 38(3–4), 491–509.
- Khan, S., Khan, N. U., & Kamal, Y. (2025). Earnings management in the family business groups of Pakistan: The role of corporate governance. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 25(2), 337–366.

- Khelifi, S. (2025). The impact of CEO's characteristics on classification shifting: The mediating role of sustainability performance. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*.
- Liu, X., Yang, J., Di, R., & Li, M. (2022). CFO tenure and classification shifting: Evidence from China. *Emerging Markets Finance and Trade*, 58(6), 1578–1589.
- Malikov, K., Manson, S., & Coakley, J. (2018). Earnings management using classification shifting of revenues. *The British Accounting Review*, 50(3), 291–305.
- McVay, S. E. (2006). Earnings management using classification shifting: An examination of core earnings and special items. *The Accounting Review*, 81(3), 501–531.
- Nagar, N., & Sen, K. (2016). How does regulation affect the relationship between family control and reported cash flows? Comparative evidence from India and the United States. *Corporate Governance: An International Review*, 24(5), 490–508.
- Nagar, N., & Sen, K. (2017). Classification shifting: Impact of firm life cycle. *Journal of Financial Reporting and Accounting*.
- Nagar, N., Desai, N., & Jacob, J. (2021). Do Big 4 auditors limit classification shifting? Evidence from India. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 42, 100376.
- Ola-Olu, K. J., & Oziegbe, D. J. (2022). Corporate governance and classification shifting: Empirical study of quoted manufacturing firms in Nigeria. *African Development Finance Journal*, 3(1), 1–24..
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2004). *The OECD principles of corporate governance*. OECD Publishing.
- Orjinta, H. I., & Okoye, E. I. (2018). Corporate board and classification shifting of earnings management: Evidence from non-financial firms in Sub-Saharan Africa. *Accounting and Taxation Review*, 2(4), 27–45.
- Poonawala, S. H., & Nagar, N. (2019). Gross profit manipulation through classification shifting. *Journal of Business Research*, 94, 81–88.
- Roychowdhury, S. (2006). Earnings management through real activities manipulation. *Journal of Accounting and Economics*, 42(3), 335–370.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2003). Kurumsal yönetim ilkeleri. SPK.
- Shin, H., Lacina, M., & Pan, S. (2024). The order in a series of continuous special items and the likelihood of income classification shifting. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 63(3), 829–862.
- Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The Journal of Finance*, 52(2), 737–783.
- Usman, M., Nwachukwu, J., Ezeani, E., Salem, R. I. A., Bilal, B., & Kwabi, F. O. (2024). Audit quality and classification shifting: Evidence from UK and Germany. *Journal of Applied Accounting Research*, 25(3), 448–475.
- Usman, M., Salem, R., Ezeani, E., & Bilal, B. (2022). The impact of board characteristics on classification shifting: Evidence from Germany. *International Journal of Accounting & Information Management*, 30(5), 565–582.
- Velte, P. (2020). Corporate social responsibility and earnings management: A literature review. *Corporate Ownership & Control*, 17(2), 8–19.
- World Bank. (n.d.). Corporate governance. <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/corporate-governance>
- Wu, Q., Xiao, M., Zuo, W., Dai, L., & Cheng, P. (2025). Does the change in financial statement format influence stock price crash risk? *International Journal of Financial Studies*, 13(4), 244.
- Yılmaz, R., & Kaya, M. (2014). Relationship between principles of corporate governance and ethics in accounting. *Journal of Business Science*, 2(1), 17–35.
- Zalata, A., & Roberts, C. (2016). Internal corporate governance and classification shifting practices: An analysis of UK corporate behavior. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 31(1), 51–78.

Zang, A. Y. (2012). Evidence on the trade-off between real activities manipulation and accrual-based earnings management. *The Accounting Review*, 87(2), 675–703.

Zhang, Q., & Guo, X. (2016). The effect of classification shifting on accruals and cash flow. In 2016 International Conference on Industrial Economics System and Industrial Security Engineering (IEIS) (pp. 1–4). IEEE.